

S.N.: 6861

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TELEVİZYON SİNEMA ANABİLİM DALI**

**ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN
TOPLUMSAL CİNSİYETE BAĞLI KULLANIMI:
JAPONYA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

F.Mutlu Binark

Ankara-1999

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
RADYO-TELEVİZYON VE SİNEMA
ANABİLİM DALI

**ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN TOPLUMSAL
CİNSİYETE BAĞLI KULLANIMI:
JAPONYA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Aysel Aziz

Tez Jürisi Üyeleri

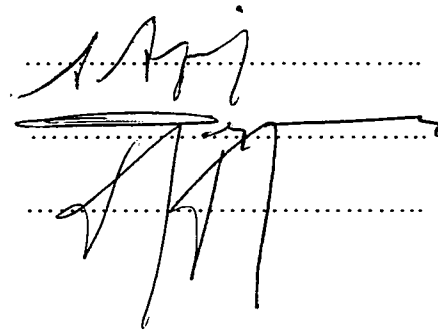
Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Aysel AZİZ

~~Prof.~~
Doç. Dr. Aydın UĞUR

Doç. Dr. Eser KÖKER

Tez Sınav Tarihi: 22.6.1999

İÇİNDEKİLER

Şekil ve Tablo Listesi

GİRİŞ

1. Konunun Tanımlanması	3
2. Çalışmanın Amacı ve Kuramsal Çerçevesi.....	4
3. Çalışmanın Önemi.....	7
4. Temel Kavramlar.....	10
4.1. Teknoloji.....	12
4. 2. Enformasyon Toplumu.....	16
4. 3. Enformasyonlaşma.....	23
4. 4. Esnek Üretim Tarzı.....	25
4. 5. Teknokratik Denetim.....	30
4. 6. Tam Zamanında Bağlantı	34
4. 7. Toplam Kalite Yönetimi.....	35
5. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	37
6. Çalışmanın Yöntem-Veri Toplama Teknikleri.....	38
7. Çalışmanın Ana Varsayımı ve Yan Varsayımları.....	38

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMU YAZINI VE TOPLUMSAL CİNSİYET

1.1. Enformasyon Toplumu Yazını.....	42
1.1.1 Teknolojik Yaklaşım.....	43
1.1.2. Ekonomik Yaklaşım.....	48
1.1.3. Mesleki Yaklaşım.....	57
1.1.4. Uzamsal Yaklaşım.....	63
1.1.5. Kültürel-Siyasal Yaklaşım.....	64

<i>Değerlendirme: Enformasyon Toplumu Yazınında Toplumsal Cinsiyetin Yokluğu/Görünmezliği.....</i>	68
--	----

1.2. Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet:Feminist Tartışma(lar).....	70
1.2.1. Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet.....	70
1.2.2. Feminist Yazında Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi:Farklı Feminist Bakış Açıları.....	73
1.2.2.1. Teknolojinin Yansızlığı Mitini Destekleyen Feminist Bakış Açısı.....	75
1.2.2.2. Teknolojinin Yansızlığı Mitine Karşı Çıkan Feminist Bakış Açısı.....	76
1.2.2.3. Teknoloji Tarihi İçerisinde Kadının Konumunu İrdeleyen Feminist Bakış Açısı.....	77
1.2.2.4. Teknik Pratikler ve Kadınlık Kültürü Arasında İlişki Kuran Feminist Bakış Açısı.....	79
1.2.2.5. Teknik Gelişmeyi Reddeden Feminist Bakış Açısı.....	80
1.2.2.6. Egemen Cinsiyetçi İdeolojiyi Değiştirmede	

Teknoloji Kullanımını Öneren Feminist Bakış Açısı.....	82
1.2.3. Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet: Farklı Feminist Bakış Açıları.....	84
1.2.3.1. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojileri.....	84
1.2.3.2. Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojileri	93
1.2.3.3. Bölgelerarası Eşitsizlik İlişkileri, Yeni Sömürge Düzeni İçerisinde Üçüncü Dünya Kadınlarının Emeği ve Enformasyon Teknolojileri.....	95
1.2.4. Japonya ve Türkiye'deki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları).....	100
1.2.4.1. Japonya'daki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları).....	100
1.2.4.2. Türkiye'deki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları).....	117
<i>Değerlendirme: Toplumsal Cinsiyet ve Enformasyon Teknolojilerinin Buluşması-Yeni Bir Bakış Açısı.....</i>	121

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYETE BAĞLI KULLANIMI-TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI/YAPILANMASI: BİLGİSAYAR ve BİLGİSAYAR AĞLARI ÖRNEĞİ

2.1. Araştırma Evreni: Tekstil Sektörü.....	126
2.1.1. Japonya'da Tekstil Sektörü.....	128
2.1.2. Türkiye'de Tekstil Sektörü.....	133
2.2. Araştırmanın Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri.....	137
2.3. Etnografik Çalışma Öncesi: Anket Formlarından Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi.....	146
2.3.1. Japonya Uygulaması.....	146
2.3.1.1. Katılımcıların Genel Özellikleri.....	147
2.3.1.2. Katılımcıların Enformasyon Teknoloji ve Hizmetlerini Kullanmaları ve Bu Araçlara Yönelik İlgileri...	163
2.3.1.3. İşyerinde Enformasyonlaşma Uygulaması ve Katılımcıların Deneyimleri.....	174
2.3.2. Türkiye Uygulaması.....	177
2.3.2.1. Katılımcıların Genel Özellikleri.....	178
2.3.2.2. Katılımcıların Enformasyon Teknoloji ve Hizmetlerini Kullanmaları ve Bu Araçlara Yönelik İlgileri...	191
2.3.2.3. İşyerinde Enformasyonlaşma Uygulaması ve Katılımcıların Deneyimleri.....	201
2.4. Etnografik Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi.....	206
2.4.1. Japonya Uygulaması.....	206
2.4.1.1. Çevre İşgücü ve Çekirdek İşgücü Ayrımı.....	207
2.4.1.2. Kadın İş/Kadına Uygun İş ve Erkek İş/Erkeğe Uygun İş Ayrımı.....	212

2.4.1.3. Teknokratik Denetimin İşleyişi ve Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarının Kullanılması.....	215
2.4.1.4. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunlar ve Bunları Çözen Uzmanlar.....	220
2.4.1.4.1. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanmayı Öğrenme.....	221
2.4.1.4.2. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanma Bilgi ve Becerisine İlişkin Öz-güven	222
2.4.1.4.3. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunları Çözen "Uzman" Kişi.....	231
2.4.1.5. Teknoloji Korkusu.....	235
2.4.1.6. Enformasyonlaşma Uygulaması ve Enformasyon Teknolojileri Kullanımıyla Örgütsel İletişimin Değişmesi.....	241
2.4.1.6.1. Enformasyonlaşma Uygulaması ve Beyaz Yakalı İşgücü Arasında Haberleşme ve Veri Aktarımı: Yüzyüze İletişim ve "Tsukiai(u)"n Ortadan Kalkması.....	243
2.4.1.6.2. Enformasyonlaşma Uygulaması ve Kişilerarası İletişimin Değişmesi: Yüzyüze İletişim ve Telefonun Yerine E-posta'nın Tercih Edilmesi.....	250
2.4.1.7. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağları Kullanan İnsan İmgesi.....	255
2.4.1.7.1. Bilgisayarın "İnsanileştirilmesi".....	257
2.4.1.7.2. İnsanın "Makineleştirilmesi": Mekanik İnsan Bedeni.....	257
2.4.1.7.3. Bilgisayar Kullanan Erkek İmgesi.....	258
2.4.1.7.4. Bilgisayar Kullanan Kadın İmgesi.....	260
2.4.1.8. Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri Hakkında Bilgi Kaynakları.....	262
2.4.1.9. İşyerinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitim.....	267
2.4.1.10. İş Ortamı: Erkeksi Değerlerin Egemenliği.....	269
2.4.1.11. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Sağlık Üzerindeki Etkileri.....	271
2.4.1.12. Çalışma Yaşamı Dışında, Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojilerinin ve Hizmetlerinin Kullanılması.....	274
2.4.2. Türkiye Uygulaması.....	279
2.4.1.1. Çevre İşgücü ve Çekirdek İşgücü Ayrımı.....	279
2.4.1.2. Kadın İşi/Kadına Uygun İş ve Erkek İşi/Erkeğe Uygun İş Ayrımı.....	290
2.4.1.3. Teknokratik Denetimin İşleyişi ve Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarının Kullanılması.....	300
2.4.1.4. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunlar ve Bunları Çözen	

Uzmanlar.....	308
2.4.1.4.1. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanmayı Öğrenme.....	309
2.4.1.4.2. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanma Bilgi ve Becerisine İlişkin Öz-güven.....	310
2.4.1.4.3. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunları Çözen "Uzman" Kişi.....	313
2.4.1.5. Teknoloji Korkusu.....	314
2.4.1.6. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Enformasyon Teknolojileri Kullanımıyla Örgütsel İletişimin Değişmesi.....	321
2.4.1.6.1. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Beyaz Yakalı İşgücü Arasında Haberleşme ve Veri Aktarımı.....	322
2.4.1.6.2. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Kişilerarası İletişimin Değişmesi.....	324
2.4.1.7. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağları Kullanan İnsan İmgesi.....	328
2.4.1.7.1. Bilgisayarın "İnsanileştirilmesi".....	328
2.4.1.7.2. İnsanın "Makineleştirilmesi": Mekanik İnsan Bedeni.....	329
2.4.1.7.3. Bilgisayar Kullanan Erkek İmgesi.....	330
2.4.1.7.4. Bilgisayar Kullanan Kadın İmgesi.....	333
2.4.1.8. Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri Hakkında Bilgi Kaynakları.....	336
2.4.1.9. İşyerinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitim.....	339
2.4.1.10. İş Ortamı: Erkeksi Değerlerin Egemenliği.....	345
2.4.1.11. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Sağlık Üzerindeki Etkileri.....	347
2.4.1.12. Çalışma Yaşamı Dışında, Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojilerinin ve Hizmetlerinin Kullanılması.....	349
<i>Alan Araştırmasının Bulgularının Değerlendirilmesi.....</i>	<i>356</i>

SONUÇ	374
--------------------	------------

KAYNAKÇA	387
EKLER	414
ÖZET	474
ABSTRACT	478

Şekil ve Tablo Listesi

Şekiller

Şekil 1. Teknolojinin İçerikleri.....	16
Şekil 2. İş Yaşamında Hiyerarşi.....	99
Şekil 3. Japonya'da Kadınlar için Emek Piyasası.....	103
Şekil 4. Toplumsal Cinsiyet ile Enformasyon Teknolojilerin Buluşması.....	123

Tablolar

Tablo 1. Masuda, Yoneji'ye göre Sanayi Toplumu ve Enformasyon Toplumu Karşılaştırması.....	417
Tablo 2. Daniel Bell'e Göre Sanayi-Öncesi Toplum, Sanayi Toplumu ve Sanayi Sonrası Toplum Karşılaştırması.....	418
Tablo 3. Sektörlere göre İşgücü Dağılımı	61
Tablo 4. Bilgisayar Kullanımına İlişkin Olarak Kız ve Erkek Öğrencilerin Algılamaları.....	111
Tablo 5. Dokuma ve Konfeksiyon Sektörlerinde Gelişim Aşamaları.....	135
Tablo 6. Katılımcılarının Cinsiyete göre Dağılımı.....	148
Tablo 7. Katılımcıların Cinsiyete ve Yaşa göre Dağılımı.....	149
Tablo 8. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri.....	149
Tablo 9. Katılımcıların Medeni Durumu.....	150
Tablo 10. Eşin Eğitim Düzeyi.....	150
Tablo 11. Katılımcıların Çalışma Yaşamı Deneyimleri	153
Tablo 12. Katılımcıların Yaptıkları İşler.....	155
Tablo 13. Katılımcıların Statüleri.....	155
Tablo 14. Katılımcıların Hafta Sonu Boş Zamanları.....	157
Tablo 15. Katılımcıların Boş Zamanlarını Değerlendirme Biçimleri.....	158
Tablo 16. Katılımcıların Sahip Oldukları Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri.....	159
Tablo 17. Katılımcıların Sahip Olmayı Arzu Ettikleri Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri	159
Tablo 18. Katılımcıların Bilgisayar Satın Alma Kararı: "Bilgisayar satın almayı düşünüyor musunuz?".....	161
Tablo 19. Katılımcıların İlgi Duydukları Konular	163
Tablo 20. Katılımcıların Bilgisayar Okur-yazarlığı.....	166
Tablo 21. Bilgisayar Okur-yazarlığının Yaşla İlgisi.....	167
Tablo 22. Katılımcıların Bilgisayar Kullanma Deneyimleri.....	167
Tablo 23. Katılımcıların Bilgisayarı Hangi Amaçla Kullandıkları.....	168
Tablo 24. Katılımcıların Bilgisayarın Temel İşlevlerini Kullanmaları.....	169
Tablo 25. Katılımcıların Bilgisayar Kullanma Yoğunlukları.....	169
Tablo 26. Katılımcıların Bilgisayar Kullanmayı Sevip Sevmediklerine İlişkin Algılamaları ve Dile Getiriş Tarzları.....	171
Tablo 27. Katılımcıların Yaşamında Bilgisayarın Önemi.....	172
Tablo 28. Katılımcıların Enformasyon Teknoloji ve Hizmetlerine Yönelik İlgileri.....	173
Tablo 29. Katılımcıların İşyerlerinde Bilgisayar ve Bilgisayar Ağı Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitim.....	175

Tablo 30. İşyerinde Bilgisayar Ağı Kullanımı.....	176
Tablo 31. Katılımcının İşyerindeki Bilgisayar Ağını Kullanması.....	177
Tablo 32. Katılımcıların Cinsiyete ve Yaşa göre Dağılımı.....	179
Tablo 33. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri.....	180
Tablo 34. Katılımcıların Medeni Durumları.....	180
Tablo 35. Eşin Eğitim Düzeyi.....	181
Tablo 36. Katılımcıların Çalışma Yaşamı Deneyimleri	183
Tablo 37. Katılımcıların Yaptıkları İşler.....	184
Tablo 38. Katılımcıların Statüleri.....	184
Tablo 39. Katılımcıların Boş Zamanlarını Değerlendirme Biçimleri.....	186
Tablo 40. Katılımcıların Sahip Oldukları Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri.....	187
Tablo 41. Katılımcıların Sahip Olmayı Arzu Ettikleri Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri.....	187
Tablo 42. Katılımcıların Bilgisayar Satın Alma Kararı: "Bilgisayar satın almayı düşünüyor musunuz?".....	189
Tablo 43. Katılımcıların İlgi Duydukları Konular.....	191
Tablo 44. Katılımcıların Bilgisayar Okur-yazarlığı.....	192
Tablo 45. Bilgisayar Okur-yazarlığının Yaşla İlgisi.....	193
Tablo 46. Katılımcıların Bilgisayar Kullanma Deneyimleri.....	193
Tablo 47. Katılımcıların Bilgisayarı Hangi Amaçla Kullandıkları.....	195
Tablo 48. Katılımcıların Bilgisayarın Temel İşlevlerini Kullanmaları.....	196
Tablo 49. Katılımcıların Bilgisayar Kullanma Yoğunlukları.....	196
Tablo 50. Katılımcıların Bilgisayar Kullanmayı Sevip Sevmediklerine İlişkin Algılamaları ve Dile Getiriş Tarzları.....	199
Tablo 51. Katılımcıların Yaşamında Bilgisayarın Önemi.....	200
Tablo 52. Katılımcıların Enformasyon Teknoloji ve Hizmetlerine Yönelik İlgileri.....	200
Tablo 53. İşyerinde Bilgisayar Ağı Kullanımı.....	205
Tablo 54. Katılımcının İşyerindeki Bilgisayar Ağını Kullanması.....	205
Tablo 55. Derinlemesine Görüşmeye Katılmayı Kabul Eden Katılımcı Sayısı	207
Tablo 56. Derinlemesine Görüşmeye Katılanların Bilgisayarı Kullanma Biçimleri.....	211
Tablo 57. Derinlemesine Görüşmeye Katılanların İnternet'i Kullanmadaki Amaçları (evde ya da işte).....	243
Tablo 58. Derinlemesine Görüşmeye Katılmayı Kabul Eden Katılımcı Sayısı	279
Tablo 59. Derinlemesine Görüşmeye Katılanların Bilgisayarı Kullanma Biçimleri.....	280
Tablo 60. Enformasyon Teknolojilerinin İstihdama Etkisi Konusunda Katılımcıların Değerlendirmeleri	289
Tablo 61. Derinlemesine Görüşmeye Katılanların İnternet'i Kullanmadaki Amaçları (evde ya da işte).....	325
Tablo 62. Derinlemesine Görüşmelere Katılanlara göre Bilgisayarın "Beyaz Eşya" ya da "Kahverengi Eşya" olarak Tanımlanması.....	352
Tablo 63. Derinlemesine Görüşmeye Katılanların Özellikleri ve Enformasyon Teknolojilerin Toplumsal Cinsiyete Bağlı Kullanımı Konusundaki Değerlendirmeleri.....	371

GİRİŞ

ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYETE BAĞLI KULLANIMI: JAPONYA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İletişim çalışmaları içerisinde medya sektöründe kadın çalışanların konumları ve çalışma pratikleri, medyanın cinsiyetçi içeriği, medya içeriklerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak alımlanması ve feminist medya¹ üzerine araştırma ve incelemeler Batı yazınında 1970'li yılların ortalarından, Türkiye'de ise 1990'lı yılların başından itibaren feminist bir bakış açısıyla gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmalara yönelik olarak "toplumsal cinsiyetin" araştırmaların ana konusunu oluşturması eleştirilmişse de, günümüzde iletişim çalışmaları alanında toplumsal cinsiyet gerek anaakım gerek eleştirel kaynaklardan beslenen araştırmalar için önemli inceleme konularından birisi olarak kabul edilmektedir (Zoonen 1994).

1990'lı yıllardan itibaren, Türkiye'de enformasyon toplumu olgusu hem siyasi partilerin söylemlerinde hem de akademisyenlerin araştırma gündemlerinde giderek daha yoğun yer almaya başlamıştır. Ancak, Türkiye'deki enformasyon toplumu yazını büyük ölçüde ekonomik ve teknik yönelimdir. Bu yazında oldukça sınırlı bir ölçüde, enformasyon teknolojilerinin enformasyon zenginleri ve enformasyon yoksulları olmak üzere iki yeni sınıf yarattığına dikkat çekilmiştir. Enformasyon teknolojilerine erişme ve kullanmadaki eşitsizliğin sınıf, etniklik, toplumsal cinsiyet gibi bir çok

---

¹Medyanın kadınlar tarafından ve feminist bir anlayışla kullanılması olarak tanımlanabilecek feminist medya, bir yandan feminist hareket içerisinde yer alan kadınlar arasında iletişimi ve bilgi akışını sağlarken öte yandan da kamuoyunda feminist bakış açısının desteklenmesine katkıda bulunmayı amaçlar (Timisi 1997:55).

boyutunun olduğu ve bunların birlikte işlediğiyse (Zoonen 1992:11), Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınında gözardı edilmiştir.

Oysa, Lana Rakow'un dikkat çektiği gibi, kadın ve erkeğin enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişimleri ve bu teknolojileri deneyimleyiş tarzları farklıdır (1988: 57-71). Bu nedenle iletişim çalışmalarını içerisinde, enformasyon toplumu olgusu üzerine gerçekleştirilecek çalışmalarda toplumsal cinsiyet boyutunun ele alınması zorunludur. Bu çalışmada, enformasyon toplumu yazınında ihmal edilen bu nokta, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı feminist bir bakış açısından ele alınmıştır. Çalışma yaşamında kadın işgücünün cinsiyetçi ayrımla karşı karşıya kaldığı, erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin çalışma yaşamında süregiden yeniden üretimi şimdiye kadar feminist bakış açısından yapılan araştırma ve incelemelerde dile getirilmiştir.² Ancak, Türkiye'de teknolojik yeniliklerin, özellikle otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının üretim süreç ve ilişkilerine dahil edilmesinin kadın işgücü üzerindeki olası etkilerini tartışan incelemelerin sayısı oldukça azdır.³ Sayıca az olan bu araştırmalar içerisinde enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı konusu haliyle sınırlı bir ölçüde ele alınmıştır. Bu çalışmada, esnek üretim tarzına geçmeye aday/geçmiş olan, belli bir düzeyde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına yatırım yapmış bir sektörde -tekstil sektöründe-, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının toplumsal

---

² Örnek bir araştırma için bakınız: Yıldız Ecevit (1990). "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri." *Kadın Bakış açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*. Şirin Tekeli (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 105-116.

³ Çalışma yaşamında çeşitli teknolojik yeniliklerin kullanılmasının kadın işgücü üzerindeki etkilerini inceleyen örnek araştırmalar arasında şunlar sayılabilir: Hacer Ansal (1996). *Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü; Ayda Eraydın ve Asuman Erendil (1996). *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücününün Bu Sürece Katılım Biçimleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'ne sunulan Araştırma Raporu.

cinsiyete bağılı kullanımının, beyaz yakalı işgücü üzerindeki yansımaları ele alınacaktır. Bu irdeleme, enformasyon toplumu olgusunu çeşitli açılardan tartışan enformasyon toplumu yazınında "toplumsal cinsiyet"* boyutunun öneminin farkına varılmasına katkıda bulunacaktır.

1. Konunun Tanımlanması

Bilgisayar donanımı, bilgisayar ağları, bilgisayar ve ağ yazılımları, teleteks ve telekonferans gibi telekomünikasyon sistemleri ile bunların enformasyon içeriklerinden oluşan *enformasyon teknolojilerinin* giderek artan bir hızla çalışma yaşamının gerekli ve vazgeçilmez araçlarından biri haline gelmesi, küreselleşme olgusunu hem üreten hem de onu izleyen ulusötesi şirketleşmenin (transnational corporations) özellikle telekomünikasyon, bankacılık, finans ve sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde enformasyon teknolojilerinin kullanımını temel alan bir örgütlenme yapısına (teknokratik denetim) geçişi zorunlu kılan yeniden yapılanma çalışmalarına başlamalarını zorunlu kılmıştır. Enformasyon teknolojileri temelli ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanmanın Yeni Sağ söylem ve uygulamaları ile örtüşmesi, yeni bir toplum modelinin imleyicisi olarak toplumbilimcilerin ilgisini çekmiş, bu değişim genel olarak "enformasyon toplumu yazını" başlığı altında toplanabilecek yeni bir çalışma alanının doğmasına öncülük etmiştir. Bu yeni çalışma alanı iletişim çalışmaları içerisinde de giderek kendine önemli bir yer edinmiştir.

Enformasyon toplumu yazını, en yalın tanımlamasıyla, çalışma yaşamında uygulanmaya başlanan otomasyon, enformasyonelizasyon ve teknokratik denetimi temel alarak kapitalist sistemi yeniden üreten ekonomik, toplumsal örgütlenmeyi ve bu örgütlenme biçim(ler)i içerisinde insan

* Bu çalışmada "toplumsal cinsiyet", toplumsal sınıf, etniklik ve kültürel pratikler ile birlikte kimliğin doğallaştırılması işlemi yoluyla özneyi "bütün" olarak kuran, ama öznenin sabitlenmiş mülkiyeti olmayan sürekli kurulan/müdahale edilen bir süreç" olarak kavranmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bakınız: İvan İllich (1996). *Gender.. Çev. Ahmet Fethi. Ankara:Ayraç; R.W. Connell (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar:Toplum, Kisi ve Cinsel Politika. Çev. Cem Sovdemir. İstanbul:Avrıntı.* 3

kaynaklarının olası gizil güçlerini tartışan, ekonomi biliminden, toplumbilime, psikolojiden iletişim çalışmalarına değin bir çok disiplinler kaynaktan beslenen çalışmaların ortak bir başlık altında toplanmasıdır. Bu çalışmada, enformasyon toplumu olgusunu çeşitli şekillerde tartışan yaklaşımlar, Frank Webster'in (1995) analitik bir tanımlama yapmayı kolaylaştırmak amacı ile "teknolojik, ekonomik, mesleki, uzamsal ve kültürel yaklaşımlar" başlıkları şeklinde yaptığı gruplama izlenerek betimleyeci bir düzeyde ele alınmıştır. Bu çalışmada liberal veya eleştirel gelenekten beslenen tüm bu yaklaşımların enformasyon toplumu olarak tanımlanan yeni ekonomik ve toplumsal yapı içerisinde toplumsal cinsiyet rol ve örüntülerini sorgulamaya duyarsız kaldıkları, hatta toplumsal cinsiyet belirlenimini görmezden geldikleri öne sürülmekte, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki feminist yazından yola çıkılarak ele alınmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı ve Kuramsal Çerçevesi

Çalışmanın amacı, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımının varolan ataerkil örüntüleri yeniden üretip üretmediğini ve bu cinsiyetçi⁴ örüntüleri değiştirme gücüne sahip olup olmadığını saptamaktır. Bu çalışmanın ardında yatan neden, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin, özellikle gündelik yaşamda kadınlar aleyhine birçok açıdan sorunlu olduğunun farkına varılmasıdır. Genel olarak, kadın ve erkeğin teknoloji ile ilişkisinin farklı; kadınların teknolojiye ve teknolojik ürünlere değil, "doğa'ya" ve "doğal" ile "duygusal" olana yakın olduğu, erkeklerin ise

---

⁴ "Cinsiyetçilik", en yalın ifadesi ile, toplumsal cinsiyete dayalı bir ayırmadır. Nilüfer Timisi "cinsiyetçiliği" şu şekilde tanımlamaktadır; "...kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyetine dayalı olarak geliştirilen kalıp yargıları içermekle birlikte, özünde kadın cinsine yönelik ayrımcılığın kendisidir. Cinsiyetçilik, kadını toplumda ikincil ve aşağı konumda gösteren bütün tutum, davranış ve etkinlikler ve bunları yeniden üretmek için bütün kurumsal ve ideolojik olanakların kullanılmasıdır" (Timisi 1997:24).

"teknîge", "bilime" ve "rasyonel" olana yatkın olduğu şeklinde bir önyargı vardır. Tekniğin, bilimin ve rasyonel aklın "pozitif" değer yüklendiği toplumlarda bu önyargı, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi tarafından toplumsallaşma sürecinin her evresinde üretilir. Böylesi bir önyargı doğal olarak, kadınların ve erkeklerin teknoloji ile olan ilişkilerini ve onu deneyimleme tarzlarını cinsiyetçi ayrımla sonuçlandırır. Elisabeth Van Zoonen bu önyargının nasıl yaşamsallık kazandığını şu şekilde açıklar:

"Sağduyu, bizi kadın ve erkeklerin teknolojiyle ilişkilerinin farklı olduğuna inanmaya yönlendirir. Kadınlar araba sürer, erkekler o arabaları tamir eder; kadınlar evde yaşarlar, erkekler o evleri inşa ederler; kadınlar çamaşır makinası kullanırlar, erkekler ise o makinaları keşfederler; kadınlar doğum kontrol hapı alırlar, erkekler bu hapları artırır... Telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojileri de benzer bir tablo sunarlar: erkekler radyoyu parçalarına ayırırken, kızlar radyo dinler; kadınlar video izlerler, erkekler ise zamanlayıcıyı kurarlar; kadınlar bilgisayar kullanır; erkekler ise onu deneyimler ve onunla oynarlar" (1992:9).

Teknolojiye *yatkın ve yakın* görülmeyen kadın, kadın kültürü ve bu kültürün içinde üretilen kadınlık bilgileri, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisiyle uyumlu toplumsallaşma süreci içerisinde değersizleştirilir. Teknoloji tarihinin konusunu erkeklerin teknik ve bilimin ilerlemesine yaptığı katkılar oluştururken, kadınların gündelik yaşamlarında, özellikle ev içi emek süreci bağlamında araç ve gereçlerle kurduğu ilişkiler, onlara atfettikleri anlam ve (kullanım) değer(i), kullanım pratikleriyle, kadınların kendi özgül tasarımları ise ihmal edilebilirler içerisinde yer alır ve teknoloji tarihinin bu şekilde yazılması cinsiyetçi pratiklerin yeniden üretilmesine katkıda bulunur (Rothschild 1983:xii). Böyle bir sorunlaştırmadan yola çıkan bu çalışmada, önce egemen toplumsal yapı ve ilişki ağı içerisinde teknolojinin ideolojik bir tercih ve pratik olarak konumunu, daha sonra teknoloji ve egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Genel olarak feminist yazında, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi ve teknoloji arasındaki ilişki aşağıdaki konular üzerinde yoğunlaşarak tartışılmıştır:

- bilimde ve teknolojik keşiflerde/buluşlarda kadınların katkılarının marjinalleştirilmesi süreci,
- kadınların bilim eğitimi almaları ve profesyonel olmalarına ilişkin toplumsal engeller,
- bilim adamları tarafından kadınlık, dişillik ve cinsiyet farklılığının kuramsallaştırılması,
- bilim ve teknolojinin, özellikle de tıbbın kadınların yaşamı üzerinde etkisi,
- bilimsel ve teknolojik pratiklerin gündelik yaşamın dokusu içine dahil edilmesi (Maynard 1997:5).

Genel olarak feminist yazına hakim olan söyleme göre, teknolojik ürün kendini devrimci bir niteliğe sahipmiş gibi sunarken, aslında yerleşik normları pekiştirmekte ve kadınları edilginleştirmektedir. Böylece bu söyleme göre, kadınlar teknolojinin "edilgin" kurbanları olarak görülmektedir. Ancak, bu çalışmada, genel olarak teknolojinin, özelinde enformasyon teknolojilerinin, sadece kadının erkek karşısındaki ikincil konumunu/erkeğe bağımlı kılınmasını dolayısıyla erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisini yeniden üreten ve pekiştiren araçlar olmadığı, keşif, üretim, kullanım ve bakım/onarım gibi teknolojik pratiklerin aynı zamanda farklı feminist bakış açılarının egemen toplumsal cinsiyet ideolojisine müdahalesine katkıda bulunabilecek pratikler olabileceği öne sürülmektedir. Buna ek olarak, kadınların ve erkeklerin enformasyon teknolojilerini deneyimlemelerindeki farklılığın feminist bakış açısını zenginleştirmede bir kaynak rolü oynayabileceği iddia edilmektedir.

3. Çalışmanın Önemi

Çalışmanın önemi, alan çalışmasının gerçekleştirildiği üretim sektöründe, bilgisayar ve bilgisayar ağları örneğinde, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımının ve enformasyon teknolojilerine dayanan teknokratik denetimin işleme mekanizmasının incelenerek, cinsiyetçi ideolojinin görünür kılınması, böylece hem enformasyon toplumu yazınında ihmal edilen bir boyutun -toplumsal cinsiyet-öneminin farkına varılması hem de feminist bilgi birikimine katkıda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını, Japonya ve Türkiye örneklerinde irdelemektedir ve alan çalışması her iki ülkede gerçekleştirilmiştir.

Japonya ve Türkiye örneklerinde enformasyon toplumu yazınının içini dolduran liberal ve eleştirel yaklaşımlarının toplumsal cinsiyet belirlenimi bağlamında irdelenmesinin temel nedenlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: *Birinci neden*, "enformasyon toplumu miti" ile Yeni Sağ söylem arasındaki eklemelenmeden kaynaklanmaktadır. 1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye'nin ekonomik ve siyasal kurumlarına egemen olan Yeni Sağ söylem⁵, piyasa mekanizmalarının varolan bunalımına kamusal mekanizmaların mali ve yönetsel açıdan çöküşü olarak tanı koymuş ve "özelleştirme" ve "küreselleşme" politikaları ile piyasa mekanizmalarını genişletme yoluna gitmiştir (Ayman-Güler 1996:2). "Enformasyon toplumu miti" de, Yeni Sağ söylemin, sermaye ve mal akımının zorlaması sonucu ekonomik ve toplumsal yapının küresel kapitalizme eklemelenmesi sürecini meşrulaştırmak için sıklıkla başvurduğu

---

⁵ Türkiye'de Yeni Sağ söylem ile ilgili olarak ayrıca bakınız: Erol Mutlu (1995). "Özal ve Özalılık." *Mürekkep*. Kış/Bahar:49-62; Alev Özkazanç (1998). "Türkiye'de Siyasi İktidarın Tarzının Dönüşümü." *Mürekkep* 10/11:14-48; Betül Yazar (1998). "1980'ler Türkiye'sinde Yeni Sağın Yükselişi." *Mürekkep* 10/11:49-68.

ideolojik pratiklerden birisi olmuştur. Bu nedenle, enformasyon toplumu mitinin ve enformasyon teknolojilerine egemen sınıf tarafından atfedilen "gücün" sorgulanması kaçınılmaz bir zorunluluktur. *İkinci neden*, Türkiye'de "enformasyon toplumu yazını" ortak başlığı altında değerlendirilebilecek çalışmaların, toplumsal cinsiyet belirlenimini tartışmayı ihmal etmesidir. *Üçüncü nedense*, Türkiye'de 1990'ların başından itibaren özellikle otomotiv, tekstil, (mikro)elektronik gibi üretim sektörlerinde ve bankacılık, finans, sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde gerçekleşen otomasyon ve enformasyonlaşmanın üretim tarz ve ilişkilerini değiştiren, örneğin esnek üretime veya teknokratik denetime geçiş gibi bazı somut etkilerinin olmasından kaynaklanmıştır. Üretim süreç ve ilişkilerinde yaşanan "enformasyonlaşma"nın (jouhouka) ve teknokratik denetimin bu çalışmada işgücü profili örneğinde tartışılması, çalışma yaşamından ev içi yaşama değin toplumsal yaşamın her alanında kadın aleyhine sürekli olarak kurulan cinsiyetçi rol tanımlarının sorgulanmaya çağırılması açısından oldukça anlamlıdır.

Alan çalışmasının bir bölümünün Japonya'da gerçekleştirilmiş olmasının nedenlerine gelince; *ilk olarak belirtilmesi gereken husus*, Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınında Japon modernleşme projesinin, Türk modernleşme projesi de dahil, Üçüncü Dünya'nın mevcut modernleşme projeleri içerisinde Batı'nın karşısına 'alternatif Doğu modeli' olarak konumlandırılmasıdır. Bu yazında, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna doğru geçiş sürecinde mikroelektronik devriminin başlıca öncülerinden biri olarak Japonya örnek alınmaktadır. Böylece Japonya hakkında hem 'alternatif Doğu modeli' hem de enformasyon toplumu şeklinde ikili bir kurgu üretilmektedir. Bu dikkat çekici Japonya imgeleri/kurguları, Japon akademisi tarafından üretilen enformasyon toplumu yazınına irdelemeye teşvik etmiştir. Japon enformasyon toplumu yazını üzerine önce İngiltere'deki

ikincil kaynakların irdelenmesi şeklinde gerçekleşen çalışma, bu yazının da toplumsal cinsiyet belirlenimine duyarsız kaldığını, Türkiye'de üretilen enformasyon toplumu yazınına benzer şekilde erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin yeniden üretimine katkıda bulunduğunu saptamıştır. Bundan ötürü, bu çalışmada, Japon enformasyon toplumu yazını üzerine ikincil kaynaklardan birincil kaynaklara gidilmesine karar verilmiştir.⁶ Japonya'daki alan çalışmasında araştırma evreni, tekstil sektörü olarak belirlenmiştir. Araştırma evreni olarak tekstil sektörünün seçilmesinin nedenini, bu sektörde 1980'ler sonrasında üretim tarz ve ilişkilerinde yaşanan yapısal değişimlerin (esnek uzmanlaşma ve teknokratik denetim vb.) otomasyon ve enformasyonelasyon uygulamalarıyla doğrudan ilgili olmasıdır. Türkiye'deyse bu sektör, Yeni Sağ söylemin "Türkiye'nin saatini dünya saatine göre ayarlama" söyleminin yaşama geçirildiği bir alandır.

Ayrıca, birincil kaynaklar üzerinden gerçekleştirilen yazın irdelenmesi, Japonya'da feminist bilgi birikiminin 1990'ların başlarından itibaren enformasyon toplumu yazınına yönelik olarak çok ciddi eleştiriler geliştirmiş olduğunu, ancak bu bilgi birikiminin 'yerleşik' akademik düzenin dışından gelmesi nedeniyle, 'yerleşik' akademik düzenin temsilcileri tarafından uluslararası tartışmalara taşınmadığını da göstermiştir. Ancak Japon feminist bilgi birikimi, enformasyon toplumu miti içinde yeniden kurulan egemen toplumsal cinsiyet ideolojisini görünür kılmayı amaçlayan bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir yol gösterici olmuştur. Son olarak, Japonya'da alan çalışması gerçekleştirilmiş olmasının *bir nedeni de*, "enformasyonelasyon" kavramının Japon enformasyon toplumu yazını içerisinde geliştirilmesi oluşturmaktadır. Bu kavramın Japoncası

---

⁶ Nisan 1995-Mart 1997 tarihleri arasında Japonya'da, hem Japonca yazın irdelenmiş hem de alan çalışmasının ilk bölümü tamamlanmıştır.

"Jouhouka"dır. "Jouhouka", enformasyon toplumu yazınında, Japonya'da sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçişte yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimleri betimlemekte kullanılmaktadır.

Bu çalışmada her iki ülkenin enformasyonel düzeylerinin üstünlükler veya gerilikler şeklinde kurulan bir mantıkla karşılaştırılması amaçlanmamaktadır.⁷ Çünkü, bu çalışma, farklı kültürlerde farklı mekanizmalar aracılığıyla kadın kimliklerini erkeklerin kimliklerine bağımlı olarak kuran/oluşturan ataerkil sistemlerin ve cinsiyetçi ideolojinin görünür kılınmasını amaçlamaktadır.

4. Temel Kavramlar

Çalışmanın temel kavramları ise şu şekilde sıralanabilir: "teknoloji" "enformasyon toplumu", "enformasyonel düzey" (jouhouka), "esnek üretim tarzı", "teknokratik denetim", "tam zamanında bağlantı" (just in time) ve "toplam kalite yönetimi" (total quality management). Teknoloji kavramının çalışma için önemi, kadın ve teknoloji karşıtlığını kuran cinsiyetçi örüntüleri tartışmada başlangıç noktası olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada,

---

⁷ Her iki ülkeye ilişkin AR-GE harcamalarının GSYİH'a oranı, 1000 kişi başına düşen bilgisayar sayısı, 1000 kişi içerisinde internet bağlantısı olan ana bilgisayar yüzdesi, kişi başına eğitim harcaması vb. istatistik veriler için şu kaynaklara bakınız: Çoşkun Can Aktan ve Mehtap Tunç (1998). "Bilgi Toplumu ve Türkiye." *Yeni Türkiye*. 18:118-133; işgücünün sektörel dağılımına ilişkin veriler için bakınız: Hasan Çoban (1998). "Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş." *Yeni Türkiye*. 18:251-270. Ayrıca bakınız: Cihan Dura (1998). "Bilgi Toplumuna Doğru İstihdam ve Meslek Eğilimleri." *Yeni Türkiye*. 18:1092-1097; Deniz Derman (1998). "Facing the Information Age:Facts and Figures about Turkey." *Communication Revolution*. Deniz Derman ve John Lotherington (der.) içinde. Ankara: MED Campus. 130-143; "Türkiye Bilgi Toplumuna Doğru" önerisi için bakınız: Korkut Boratav ve Ergun Türkcan (der.) (1993). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Japonya'da enformasyonel düzeyi vb. veriler için bakınız: Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyokai (der.) (1995). *Jouhou Hakusho (Informatization White Paper)*. Tokyo:Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyokai; Yoneji Masuda (1980). *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington DC:World Future Society; Yoneji Masuda (1990). *Managing in the Information Society:Releasing Synergy Japanese Style*. Oxford:Basil Blackwell.

daha önce belirtildiği üzere enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımının incelenmesiyle, enformasyon toplumu olgusu içinde -bölgeler arası, sınıflar arası vd. diğer tüm eşitsizlik ilişkileriyle birlikte- işleyen cinsiyetçi ideolojinin görünür kılınması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, enformasyon toplumu kavramı çalışmanın ikinci temel kavramı olarak seçilmiştir. Enformasyonalizasyon, esnek üretim tarzı, teknokratik denetim, tam zamanında bağlantı ve toplam kalite yönetimi kavramlarıysa, enformasyon toplumu yazınına göre, enformasyon toplumu olgusunun temel yapı taşlarıdır. Enformasyon toplumu yazınına göre, enformasyonalizasyon, esnek üretim tarzı, teknokratik denetim vb. uygulamalar bir toplumun enformasyon toplumu olup olmadığını belirlemektedir. Dolayısıyla, enformasyon toplumu olgusu ve enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdeleyecek bir çalışmada bu kavramlara başvurulması kaçınılmaz hale gelmektedir. Enformasyon toplumu olgusu tartışan ekonomi, sosyoloji gibi disiplinler yukarıdaki kavramlara sıklıkla başvurmaktadır. Ancak, iletişim disiplininde gerçekleştirilen çalışmalarda enformasyonalizasyon, esnek üretim tarzı, teknokratik denetim vb. kavramlara çok az yer verilmiştir. İletişim disiplini içerisinde enformasyon toplumu olgusunu liberal geleneğin bakış açısından irdeleyen çalışmalarda enformasyonalizasyon, teknokratik denetim, tam zamanında bağlantı ve toplam kalite yönetimi kavramlarına enformasyon toplumu olgusunu açıklamak için yer yer başvurulmuştur. Eleştirel geleneğe temellenen bazı çalışmalarda enformasyonalizasyon ve esnek üretim tarzı kavramları, sanayi sonrası toplum olgusunu, değişen üretim tarz ve ilişkilerini açıklamada kullanılmıştır. İletişim disiplini içerisinde bu kavramlar ilk kez, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımının irdelenmesinde kullanılmaktadır. Bu kavramlar aşağıda ayrıntısıyla tartışılmıştır.

4.1. Teknoloji

Raymond Williams'ın tanımlaması ile, "teknik, belli bir beceri ya da bu becerinin uygulayımı; teknik buluş, bu becerinin ya da onun araçlarından birinin geliştirilmesi; teknoloji, böylesi beceri ve uygulamaların geliştirilmesine uygun bilgi ve pratik kullanım araçlarının uygulanması için koşullar"dır (1989:173).⁸ Diğer bir tanıma göre, *teknoloji*, üretimde, dağıtımda, tüketimde ve malların, hizmetlerin, enformasyonun, kullanılmasında gerekli olan bilimsel bilgi-yapma pratiğidir (Hayashi 1990:51-52). Teknoloji, Hayashi Takeshi'ye* göre, şu beş asli ögenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar; bunlardan ilki, enerji de dahil olmak üzere hammadde ve kaynaklar; ikincisi, makinalar ve araçlar; üçüncüsü mühendis ve işçilerden oluşan insan gücü; dördüncüsü, işletme ve idare; sonuncusu ise, ürünler için bir pazarın olmasıdır. Hayashi ayrıca sermaye ile enformasyonun da bu öğelerin tamamlayıcısı olduklarını belirtir (1990:52). Bir diğer teknoloji tanımındaysa, "mallar ve hizmetler üreterek toplumun kendini

⁸ Teknik sözcüğünün etimolojik kökeni, Yunanca "tekhnikon"a (tekhne'ye ait olan) dayanır. "Tekhne" sözcüğü içinde iki anlam barındır. İlki, yalnızca el becerisine dayalı etkinlikler ve beceriler; ikincisiyse zihin sanatlarıdır. Bu anlamından dolayı, teknik sadece bir araç değildir. Giz-açmanın bir tarzıdır, yani, "ifşa edilen şeyi, varolan şeyi, becerikli bir bilmeydi, mevcut-olmaya doğru bir öne-çıkma tarzıydı" (Özlem 1998:17). Modern teknik, "tekhne" gibi bir açığa-çıkma tarzıdır. Ancak, "Modern teknikte hakim olan gizini-açma, doğaya, onun söktüp alınabilecek ve depolanabilecek enerjiyi tedarik etmesi şeklinde makul olmayan bir talebi dayatan bir meydan okumadır...Modern tekniğe baştan sona hakim olan gizini açma, meydan okuma anlamında bir saldırı karakterine sahiptir. Bu meydan okuma, doğada gizlenmiş enerji kilit altında olmaktan kurtarılmakla, kilit altından kurtarılan şey dönüştürülmekle, dönüştürülen şey depolanmakla, depolanan şey yeri geldiğinde dağıtılmakla ve dağıtılan şey de hep yeniden devreye sokulmakla, olup biter. Kilit altından kurtarma, dönüştürme, depolama, dağıtma ve devreye sokma, gizini-açmanın tarzlarıdır." (Heidegger 1998:55, 58). Modern bilim ise, Heidegger'e göre, özne olarak insanın eseridir; bilim adamı doğayı, ona hakim olmak için araştırır. Doğayla bilim adamı arasındaki ilişki bağımlı değildir. Çünkü, bilim adamı, doğayı karşısına almıştır. Bilim adamının "doğa'sı" da artık insani bir yapıdır. Bu anlamda, modern bilim adamı, şeylerin kendilerinde olduğu gibi varolmalarına izin vermez, onları inceleme konusu yapar ve yeniden kurar (Özlem 1998:19). Bu bağlamda, bilim de, her hangi bir bilgi disiplini/branşı anlamına gelir. Etimolojik kökeni Yunanca "logos" olan bilim, ilk başta "Varlık'a ilişkin derinliğine düşünüp taşınmak" anlamını içerimlemekteydi. Ancak, Heidegger'in deyişiyle, Yeniçağ'da bilim "düşünmez": "Çünkü bu bilim, artık, doğal ve tarihsel olayları nedensel ardışıklar olarak tasarımılayan öznenin, yani kendisini kendinin-bilinci olarak doğadan ayıran ve böylece doğayı kendisine yabancı kılan bu öznenin bir disiplini olup çıkmıştır" (Özlem 1998:20).

* Japonca kişi adları belirtilirken, önce soyadı, daha sonra ön adları kullanılacaktır.

yeniden üretme kapasitesini arttıran, üretici beceriler, örgüt ya da makinada cisimleşen deney ve/veya bilimsel kuram üzerine temellenen sistematize (olmuş) pratik bilgi" teknolojidir (Gendron'dan aktaran Rothschild 1989:79). Feminist araştırmacı Judy Wacjman ise teknolojiyi şu şekilde tanımlar: "bilgi formunun; insan etkinlikleri ve pratiklerin; fiziksel nesnel dizisinin üçünün bir araya gelmesi ile ortaya çıkar" (1991:14-15). Tüm bu tanımlamalardaki ortak vurgu, *yapma pratiğidir*. Pratik üzerine yapılan bu vurgu, bizi kaçınılmaz olarak pratiğin biçimlendiği toplumsal kurumları ve ilişkileri irdelemeye yönlendirir.

Teknolojiyi sadece araç veya makina olarak kavrayan ve icad edilen bu araçların toplumsal gelişme ve değişme için gerekli koşulları hazırladığını öne süren *teknolojik belirlenimci bakış açısı* (Williams 1989:125) günümüzde geçerliliğini yitirmiştir (Cockburn 1992:32). Nasıl ki teknoloji artık ekonomik, siyasal, askeri ve toplumsal ilişkiler içerisinde kavranıyorsa (Morley 1992:230), teknolojik buluşlar/yenilikler de artık sadece bir mühendislik uygulaması olarak değil, toplumsal ürünler olarak ele alınmaktadır.⁹ Teknoloji, toplumdaki güç dağılımı, maddi ve ideolojik denetim ile yakından ilişkilidir; örneğin egemen sınıf iktidarını yeniden tesis etmede varolan veya geliştirilen teknolojiyi kullanır, dolayısıyla teknoloji *yansız değildir*. Teknoloji sosyolojisi ve teknoloji tarihi çalışmalarında artık yeni bir teknolojik ürünün ne için, nasıl ve kim tarafından (ideal tüketici/kullanıcı) kullanılacağına siyasal, askeri, ekonomik ve toplumsal güçlerce belirlendiği kabul ediliyor (Pacey 1983; Penley ve Ross 1991:xii; Tiles ve Oberdiek 1995). Örneğin David Noble'a göre, teknoloji, bilimin sermaye birikimi araçlarına çevrimidir (aktaran Kramarae 1988:5). Bunun anlamı, sermayenin herhangi bir teknolojinin geliştirilmesini desteklerken aslında üretim maliyetlerini azaltmayı, kârını arttırmayı ve işgücü

---

⁹ Bu konuda örnek bir çalışma için bakınız: Wolfgang Ruppert (der.) (1996). *Bisiklet, Otomobil, Televizyon: Gündelik Eşyaların Kültür Tarihi*. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

üzerinde denetimini güçlendirmeyi amaçlamakta olduğudur (Cockburn 1988:60-62). Bu nedenledir ki, farklı maliyet hesaplarında üretilen ve dolaşıma sokulan teknolojinin nitelikleri farklı olur. Teknolojinin toplumdaki güç dağılımı ile ilgili olmasının kabulü, teknolojinin "iyi kullanımı" veya "kötü kullanımı" gibi bir tartışmayı da beraberinde getirir. Bu tartışma, teknolojinin özde masum olduğu, ancak onun kullanılma biçimlerinin sorunlu olduğu noktasından hareket eder (Dickson 1992:35). Bu tartışmada iki nokta gözardı edilmektedir: ilki teknolojinin doğasının da sorunlu olduğu (Merchant 1989); ikincisi ise, teknoloji ve cinsiyetçi pratikler arasında karmaşık ilişki. Her ne kadar teknolojinin siyasal, askeri, ekonomik ve toplumsal güçlerce biçimlendirildiği kabul edilse bile, Cynthia Cockburn'un da ısrarla vurguladığı gibi teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki hala teknoloji ile ilgili incelemelerde göz önüne alınmamaktadır (1992:32; ayrıca Wajcman 1993:33). Örneğin, Joan Rothschild, 1958'de yayınlanmaya başlayan *Technology and Culture* dergisinin 24 yıllık yayını tarayarak, kadın yazarların sayıca azlığını ve kadın üzerine yazıların çok nadir olduğunu saptayan bir çalışma yapmıştır ve sonuçta, bu dergide kadınlar tarafından teknolojinin gelişmesine yapılan katkıların ve teknoloji, uygarlık ve kültür tartışmaları yazınında kadınların teknolojiyi deneyimleme pratiklerinin yer almamasının cinsiyetçi bir pratik olduğunu öne sürmüştür (1989:ix-xxix).

Teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki Wiebe F.Bijker'in geliştirdiği "Teknolojinin Toplumsal İnşası" (*The Social Construction of Technology*) (SCOT) yaklaşımında hak ettiği ilgiyi görmüştür. *Of Bicycles, Bakelites and Bulbs: Toward a Theory of Socio-technical Change* (1995) çalışmasında Bijker, teknolojik bir ürünün toplumsal cinsiyet rolleri, çeşitli toplumsal grupların iktidar stratejileri ve kültürel süreçler tarafından ne şekilde belirlendiğini açıklamaya çalışır; teknolojik bir ürün nasıl iktidar aracı haline

gelir ya da güç ilişkileri teknolojik bir üründe nasıl somutlaşır sorularına yanıt arar; teknolojinin tasarımına ilişkin çalışmalarda çizgisel model yerine bakışumlu (simetrik) modeli, yani çoklu belirlenimlerin hesaba katılmasını önerir.¹⁰ Teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisini tartışan feminist yazına katkıda bulunan Jenifer Slack, Bijker'in yaklaşımına oldukça yakın bir şekilde, teknolojilerin ait oldukları toplumsal bağlamla birlikte kavranmaları gerektiğini belirtir. Slack, kişisel bilgisayar (personal computer-PC) örneğinde, bir bilgisayarın tasarımından, kullanımına değin toplumsal cinsiyetinin olduğunu öne sürer. Slack'a göre, kişisel bilgisayar örneğinde farklı toplumsal cinsiyetlerin nasıl iktidar sahibi olduklarının ya da ikincil ve bağımlı kılındıklarının sorgulanması gereklidir. Aslında, Slack'in altını çizmek istediği, teknolojilerin "araçsal bir yaklaşımla" sadece "nesne" olarak kavranmasının, teknolojinin varolan iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde oynadığı rolün gözardı edilmesine yol açacağıdır (1989:343).

Son olarak, burada, Bush'un geliştirdiği teknolojinin farklı ama birbiri ile ilişkili dört bağlamı/içeriği ele alınacaktır. Bush'un teknolojiyi kavramsallaştırmada yol gösterici olan bu önerisi oldukça kapsayıcıdır ve toplumsal cinsiyet, sınıf, etniklik vb. değişkenleri de içerimler (1983:157, 164-165). Bu öneri geliştirilmiş şekliyle aşağıda sunulmaktadır.

---

¹⁰ Burada teknolojiyi ve teknolojik bir ürünü tüketim ilişkileri içerisinde ele alan bir diğer (eleştirel) bakış açısının da kısaca özetlenmesinde yarar vardır. Bu bakış açısı da toplumsal cinsiyet belirlenimini içermektedir. Bu bakış açısına göre, teknolojik ürün, belirli bir işlevsellik ve estetik ile birlikte ideal tüketici/kullanıcı için tasarlanır. Tüketim ya da kullanım aşamasında ise, ideal tüketici/kullanıcı bu teknolojiyi kendi kültürel alanına dahil ederken kendisi ile teknoloji arasındaki ilişkiyi tanımlar. Bu tanımlama süreci teknolojinin "*evcilleştirilmesi*" dir (domestication) (Silverstone & Haddon 1996:45-46). Ancak teknolojinin tüketime ilişkin boyutunda göz önüne alınması gereken diğer süreçler de vardır. İlki, yeni bir teknolojik ürüne işlev ve kimlik yaratarak, onun tüketilmesini sağlayan "*metalaştırma*" (commodification); ikincisi, belli bir sınıfa, toplumsal cinsiyete, yaşa, etnikliğe, aileye aidiyet bağı içinde inşa edilen bireyin bu teknolojik ürünü kendi yaşamına dahil etmesi, "*kendine mal etmesi*" (appropriation), diğer bir deyişle "*nesneleştirilmesi*" dir (objectification); üçüncü olarak ise, bireyin tüketim kültürüne dahil olmasını haklılaştırma gereksinimini karşılayan "*değiştirme*" dir (conversion) (Silverstone & Haddon 1996:62-65).

Şekil 1. Teknolojinin İçerikleri

<i>Tasarım veya Geliştirme İçeriği</i>	<ul style="list-style-type: none"> -bilim veya mekanik ilkeler -ham maddeler ve kaynaklar, araçlar - geliştirilme nedenleri ve süreçleri -geliştirme veya yatırım fonları/kaynakları -askeri ve siyasal çıkarlar -ekonomik çıkarlar -insan ve karar alımı, görevler -ideal kullanıcının kimliği -yeni teknolojinin geliştirilmesi ile kullanımdan çıkan teknoloji -varolan diğer teknolojiler ile ilişki
<i>Kullanıcı İçeriği</i>	<ul style="list-style-type: none"> -kullanıcının niyetleri, güdüleri -bireysel değerler -kullanıcının ilerlemeye olan inancı, farkındalık ve yaratıcılık -kullanıcının sınıfı, toplumsal cinsiyeti, etnik kimliği, yaşı -yeni teknolojinin eskisine göre kullanıcıya sağladığı yararlar -kullanıcı üzerindeki olumsuz sonuçları -ikincil ve üçüncül sonuçlar -tasarlanan içeriğinden farklı kullanım ve ayarlama
<i>Çevresel İçerik</i>	<ul style="list-style-type: none"> -fiziksel ortam ile ilişki -ekolojik etki
<i>Kültürel İçerik</i>	<ul style="list-style-type: none"> -toplumsal cinsiyet rolleri üzerine etki -toplumun örgütlenme biçimi -toplumun teknolojiye atfettiği değerler, normlar, mitler -toplumun ilerlemeye olan inancı ve yaratıcılık -etik -hukuk ile etkileşim -ekonomik sistem

4.2. Enformasyon Toplumu

Erol Mutlu'nun tanımıyla, *enformasyon toplumu*, "Bilginin en değerli kaynak, üretim aracı, aynı zamanda da temel ürün olduğu, öyle ki, işgücünün çoğunluğunun enformasyon endüstrisinin işçilerinden oluştuğu ve enformasyonun diğer göstergelere göre ekonomik ve toplumsal olarak da baskın olacağı toplum"dur (1995:116). 1960'lı yıllardan itibaren kapitalizmin

örgütlenişi ve yapılanışında gerçekleşen değişiklik yeni kavramlarla¹¹ ifade edilmeye çalışılmış, bu değişiklikleri yorumlamaya çalışan sosyal bilimlerdeki egemen kavrayış biçimindeyse teknolojik belirlenimciliğe vurgu yapılmıştır. Bu egemen kavrayış, toplumsal değişme ve gelişmenin itici gücünün teknolojik ilerleme olduğu varsayarken, daha verimli daha yoğun teknolojinin kullanıldığı toplumu, insan yararı için "ideal toplum" olarak sunmuştur. Yine, bu anlayışa göre, belli bir teknolojiyi kullanan toplumlar belli bir örgütlenme modeline sahiptir, toplumların evrimi ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna sanayi toplumundan da enformasyon toplumuna doğru gerçekleşir ve teknolojik ilerleme bu evrimlerin belirleyicisi/yönlendiricisidir. Bu anlayış, doğanın sundukları ile yetinen ilkel toplumdan toprağı ekme-sürme-biçme araç-gereçlerinin kullanılması ile tarım toplumuna geçildiğini varsayar. Sanayi toplumunun belirleyeni ise, mekanik düşünce ve mekanik teknolojisi olmuştur. Tarım toplumunda üretimin ana girdisi toprak iken, sanayi toplumunda toprağın yerini sermaye malları almıştır. Her iki toplumda da mülkiyet hakkının dağılımı toplumsal yapıyı belirlerken, ilkinde aristokratlar, ikincisinde de sermaye sahibi egemen sınıfı oluşturmaktaydı. Sanayi toplumunun tarım toplumundan farkı, insan ve toplum ilişkilerine akıl'ın egemen olmasıydı. Sanayi toplumunun özellikleri özetle şunlardır: makine teknolojisinin günlük yaşama dahil olması; "yükselen değer" olarak bilim; rasyonel kapitalizm; rasyonel hukuk düzeni; hukuka yaslanan

---

¹¹ Enformasyon toplumu olgusuna ilişkin farklı adlandırmalardan yaygın olanları şunlardır; Fritz Machlup'un "bilgi ekonomisi" (1962), Marshall McLuhan'ın "küresel köy, iletişim ve enformasyon çağı" (1963), George Lichtheim'in "burjuva sonrası toplum" (1963), Ralf Dahrendorf'un "hizmet sınıfı toplumu" (1964), Kenneth Boulding'in "uygarlık sonrası toplum" (1964), Jacques Ellul'un "teknolojik toplum" (1964), Amitai Etzioni'nin "post-modern toplum" (1968), Peter Drucker'ın "bilgi toplumu" (1969), Alain Touraine'in "sanayi sonrası toplum" (1971), Daniel Bell'in "sanayi ötesi toplum" (1973), Marc Uri Porat'ın "enformasyon ekonomisi" (1977), Yoneji Masuda'nın "enformasyon toplumu" (1980), Alvin Toffler'in "üçüncü dalga" (1980), Scott Lash ve John Urry'in "örgütsüzleşmiş kapitalizm" (1987), Manuel Castells'in "enformasyonel toplum" (1994), Murray Bookchin'in "kıtık sonrası toplum", Zbigniew Brezinski'nin "tekntronik çağ" (Frankel 1987:15; Webster 1995:5; Geray 1995:33; Bozkurt 1996:31).

siyasi meşru otorite; bürokrasiye dayanan idare (Badham'dan aktaran Sezal 1998:20). Sanayi toplumundaki bilimsel ilerlemeler ile önce kuantum mekaniği, daha sonra da kuantum teknolojisi gündelik yaşama dahil olmuştur. Kuantum teknolojisi mikroelektronik devrimine yol açmış, bilgisayar, uydu, robot üretimi ve yeni malzemelerin kullanımı gerçekleşmiştir. Kuantum teknolojileriyle, sanayi toplumundaki madde üretiminin yerini enformasyon üretimi almıştır (Aktan & Tunç 1998: 121-122). Evrimci ve teknolojik belirlenimci sosyal bilimlerdeki bu egemen kavrayış liberal düşünce geleneğine yaslanmaktadır.¹² Çünkü, Lawrence Grossberg'e göre, liberalizm üç temel varsayım üzerine kuruludur: "bireycilik", "bilim" ve "ilerleme" (Grossberg'den aktaran Uğur 1986:6). Özerk bireylerin özgür anlaşmaları sonucunda bir araya gelmeleri ile toplum oluşur; bilim, (nesnel) aklını kullanan bireyin rasyonalizm ve deney yoluyla ulaşacağı bilgilerdir; ilerleme ise bilgi birikiminin insanlık yararına somut hale, yani araçlara dönüştürülmesidir. Birey, bireyin akli ve onun akının ürünü olan bilime inanç temeline dayanan bir bilgi-iktidar söylemi olan

---

¹² Liberal düşünce geleneği özellikle Claude-Henri de Saint-Simon'un (1760-1825) toplumun bir ağ örgüsüne/dokusuna sahip organik bir "endüstriyel bir sistem" olduğu ve yeni bir toplumsal sistemin kuruluşunun pozitif insan biliminin inşasıyla mümkün olduğu önerileriyle, Max Weber'in "rasyonelleştirme" kavramından yararlanır. Saint-Simon, dünyanın "endüstriyel bir sistem" olarak sanayiciler tarafından yönetilmesini önermektedir: "[Endüstriyel sınıf]...Çünkü eşyanın tabiatına uygun olarak bu sınıfın özel çıkarları genel kamunun çıkarlarıyla tamamen uyumludur" (aktaran Göle 1986:22-23). Yeni toplumsal sistemin tesisinde, Saint-Simon toplumun iletişim kanallarının düzenlenmesine ve bir kredi sisteminin kurulmasına öncelik vermiştir. Çünkü, yeni toplumsal sistemde "Şeylerin yönetimi insanların yönetimini almalıdır." Bunun için, bu sistem "bilimselleşmiş ve kişisellikten kopmuştur[kopmalıdır]". Saint-Simon'un "manevi şebekeler" adını verdiği iletişim ağları, toplumsal sistemin asli düzenleyicisidir. Saint-Simon Kilisesi Kardinali Michel Chevalier, iletişim ağları, demiryolu şebekeleri ve denizyollarının, dünyada zenginler ve yoksullar arasında giderek büyüyen açıklığa karşı, dünyadaki insanları ortak bir amaç etrafında birleştireceğini öne sürmüştür. Saint-Simonculara göre, endüstriyel açıdan kurulacak bu evrensel ortaklık sisteminde, iletişim ağlarının, sadece iki noktayı zaman ve mekan bağlamında yaklaştırmakla kalmayacağı, aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki farkları ortadan kaldırıp, toplumda eşitlik ve demokrasinin gelişmesini sağlayacağı düşünülmektedir (Mattelart 1997:70-71). İletişim teknolojilerinin gelişmesi, toplumsal düzenin iyileşmesini sağlayacak ana etken olarak görülmüştür.

Rasyonelleştirmeyse, rasyonel karar verme ölçütlerine tâbi toplumsal alanların yaygınlaşması anlamına gelir. Amaç-rasyonel eylem ya da "çalışma" araçları örgütlerken; bilimsel ve teknik ilerlemeyle toplum giderek "rasyonelleşir". Yeni teknolojilerinin sürekli devreye sokulması, diğer bir deyişle teknik ilerleme, kapitalist üretim tarzının/endüstriyel sistemin amaç-rasyonel eyleminin alt sistemlerini üreten ekonomik mekanizmaları besler (Habermas 1993: 31-64).

liberal düşünce geleneği içinde kurulan evrimci ve teknolojik belirlenimci bu kavrayışın ürettiği "enformasyon toplumu yazını", işte tam da bu nedenle, enformasyon teknolojilerini her türlü toplumsal değişme ve ilerlemenin dinamosu olarak kabul eder.¹³

Bu çalışmada kapitalist toplumlarda yaşanan ekonomik ve toplumsal yapıların değişiminin "enformasyon toplumu" olarak adlandırılması yeğlenmiştir. Türkiye'de "bilgi toplumu", "enformasyon toplumu" ve "bilişim toplumu" kavramları aşağı yukarı aynı anlamda, birbirinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmaktadır. Bu noktada "enformasyon" ile "bilgi" arasındaki ayrımı belirtmek gerekiyor; *enformasyon* (information), "insanların veya elektronik işlemcilerin doğrudan ya da teknolojik araçlar yardımıyla algılayabildiği her türlü işlem" (Geray 1994:9), diğer bir deyişle "malumat"tır.¹⁴ *Bilgi* (knowledge) ise, enformasyonun işlenmesi ile ortaya çıkar ve kendisini üreten verileri sorgulama, irdeleme potansiyeline sahiptir. *Bilişim* (informatics) ise, "bilginin ve iletişimin yapısı ve özellikleri, bilginin aktarılması, organize edilmesi, saklanması, tekrar elde edilmesi, değerlendirilmesi ve dağıtımı için gerekli kuram ve yöntemler ve öte yandan da

---

¹³ Armand Mattelart, petrol şokunun yaşandığı yıllarda Fransa'nın ekonomik ve siyasal krizden çıkabilmek için önerilen reçetenin "iletişim ve enformasyon ütopyası" olduğunu belirtir. Bu reçete, 1978 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing'e hitaben Simon Nora ve Alain Minc tarafından hazırlanan "Toplumun Bilişimselleştirilmesi" başlıklı raporda sunulmuştur. Nora ve Minc, bilişimsel bir agoranın yaratılmasıyla modern ulusların boyutlarının genişleyeceğini ve gelecekteki uygarlık krizinin önüne bu şekilde geçilebileceğini iddia etmektedirler. Enformasyon teknolojilerinin toplumsal gelişmenin dinamosu olarak gören liberal bakış açısına en iyi örneği, ABD. Başkan Yardımcısı Al Gore'un 1994 yılında "global çağın alt yapısı" olarak sunduğu "enformasyon otoyolları" projesi oluşturmaktadır. Gore'a göre, enformasyon otoyolları, dünya çapında varolan toplumsal dengesizliklerin ve eşitsizlik ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır (Mattelart 1997:72-73).

¹⁴ Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin enformasyon toplumuna evrilmek için öncelikle "ulusal bilim ve teknoloji politikasına" sahip olması gerektiğini belirten ve bu konuda çalışmalar yapan Aykut Göker'de "enformasyon toplumunun" "bilgi toplumu" olarak adlandırılmasının, enformasyon toplumuna içermediği bazı özellikleri atfettiğine dikkat çekmektedir (1999:98). Göker'e göre, enformasyon toplumu bilgi topluma evrilmenin ilk aşamasıdır. Bu süreç içerisinde "enformasyon", "bir sistemin, kendi durumunu başka bir sisteme bildirmesi"dir (1999:100). Bu bildirme eylemi sonucunda "veri"ye ulaşılmaktadır.

bilgiyi kaynağından alıp kullanıcıya aktaran ve genel sistem bilimi, sibernetik, otomasyon ile insanın çalışma çevrelerindeki yerinde ve zamanında kullanılan teknolojileri temel olarak alan sistemler, şebekeler, işlevler, süreçler ve etkinlikleri" (Köksal 1997:115) şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkiye'de genel olarak, enformasyon teknolojileri ile ekonomik ve toplumsal yapıların değişmesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan incelemelerde "bilgi toplumu" (Dura 1990, 1998; Erkan 1993, 1998) kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca enformasyon toplumu (Uğur 1986; Bozkurt 1996, 1998; Geray 1994, 1995, 1998; Özçağlayan 1998) ve bilişim toplumu (Oğuz 1991; Köksal 1997) kavramları da aynı olguyu açıklamak için kullanılmaktadır. Enformasyon toplumu olgusuna ilişkin adlandırmalar ne olursa olsun, hepsinin ortak paydası, enformasyon toplumunu nicel ölçütler ile tanımlamaya çalışmalarıdır. Oğuz'un (1991) ve Geray'ın (1994) Türkiye'de telekomünikasyon politikalarını ve özellikle *birleşik hizmetler sayısal ağına (BHSA) (Integrated Services Digital Network-ISDN)* yatırım yapılması sürecinde ekonomik, politik ve askeri aktörlerin oynadıkları rolü irdeleyen ayrıntılı çalışmaları hariç, çoğu çalışmada üretim süreçlerindeki araçsal değişimin toplumsal ve kültürel etkileri ya da hangi toplumsal, siyasal, askeri ve kültürel etkenlerden (aktörler, kararlar, gereksinimler, değer yargıları) dolayı bu teknolojilerin tasarlandığı, üretildiği ve kullanıma sokulduğu gibi sorular tartışılmamıştır. Ayrıca bu çalışmaların çoğunda, Türkiye'nin çağının gerisinde kalmaması için bir an önce "enformasyon toplumu" olması gerektiği ve gerekli adımları atması konusunda adeta bir fikir birliğine varılmıştır.¹⁵

---

¹⁵ Benzeri bir değerlendirme için bakınız: Kevin Robins ve Asu Aksoy (1997). "Önümüzdeki Yol:Yeni İletişim Coğrafyasına Karşı Direniş Nereden Gelecek?." *Defter*. 29: 74-84.

Yeni-liberal ekonomik politikaların Yeni Sağ söylem ile çakışarak ürettikleri *enformasyon toplumu mitinin* içeriğini Şu iddialar doldurur: teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme devam eder, yeni istihdam olanakları gerçekleşir, bireyin yaşam kalitesi artar, toplumdaki marjinaler için eēitimde ve saēlıkta fırsat eŐitliēi saēlanır, teknolojiler serbestçe ve rekabete dayalı Şekilde kullanılır, resmi ve özel tekeller ortadan kalkar, sivil toplum örgütlenmeleri önem kazanır, demokrasinin kalitesi yükselir, yurttaşların karar alma süreç ve mekanizmalarına etkin ve tam katılımı gerçekleşir, bireysel özerklik ve yaratıcılık artar, toplumsal, etnik, ırksal ve siyasal uyuma ulaŐılır (Erkan 1998:9-18; Aktan & Tunç 1998:118-133). Enformasyon toplumuna ilişkin olarak çizilen bu pembe tabloda, enformasyon teknolojilerinin toplumu ve toplumsal ilişkileri dönüştürücü/ geliştirici gücü mitleŐtirilirken, geleceēe ilişkin olarak ütopik bir tablo çizilir. Ancak bu tabloda toplumsal eŐitsizliēi üreten pratiklerden söz edilmez. Enformasyon toplumu olgusunu tartiŐan liberal düşünce geleneēinden beslenen araştırmalar da enformasyon toplumu mitinin kendisi kadar teknolojik belirlenimcidir. rneēin, Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınının ortak paydasını, bu araştırmalarda gerçek insanların iletişim teknolojileriyle olan etkileŐimlerinin tartiŐma alanının d'iŐında bırakılması oluşturur. Enformasyon toplumu mitinin bu maskesinin altında gizlenen ise, öncelikle enformasyona ve enformasyon teknolojilerine eriŐilebilme/erişim sorunudur. Erişim sorunu, bilgi zenginleri (haves) ve bilgi yoksunları/yoksullarından (have nots) oluşan iki kutuplu-sınıflı toplum olgusunu ortaya çıkartır. Ayrıca, enformasyon ve enformasyon teknolojilerine eriŐebilmek ya da eriŐememek bölgeler arasında, toplumlar içinde merkez-evre gerilimlerine yol açmakta; gelirden, eēitim ve saēlık hizmetlerinde fırsat eşitsizlikleri ve farklılaşma artmakta ve tktm toplumu olgusu geliŐmektedir. Eskiden kamu malı olan enformasyonun pazardaki mallardan biri haline gelmesi sıradan bir yurttaş için ücretsiz enformasyona erişimi giderek zorlaŐtırmaktadır

ve üstelik, enformasyona erişim sorunu sınıf, etnik köken, toplumsal cinsiyet mekanizmalarının yanısıra, Üçüncü Dünya ülkeleri bağlamında yeni sömürgecilik (neo-colonialism) mekanizması ile birlikte işlemektedir. Slavko Splichal'ın da altını çizdiği gibi, özde kapitalist olan bir sistemde, ister enformasyon toplumu olarak adlandırılınsın isterse başka bir şey olarak, yurttaşların tümü eşit olarak ve aynı şekilde enformasyon teknolojilerinin nimetlerinden yararlanamazlar, çünkü eşitlik ve bireysel özgürlüğün sınırlarını ekonomik özgürlük ve özel mülkiyet belirlemektedir (1998:169). Enformasyon toplumunda eşitsizliğe dayalı kapitalist düzenin devam etmesi bir yana, Frank Webster ve Kevin Robins'in altını çizdikleri bir diğer noktada da, "enformasyonun, modern ulus-devlette ve kapitalist ekonomilerde düzenlemenin ana bileşeni olduğudur" (1989:329). Kısacası, enformasyon, idarenin etkili olabilmesi için gereklidir.¹⁶ Bu ise, bizi enformasyon toplumunun yukarıda "mit" içeriğinde sayılan "özgürleşimlerin" ötesinde, aynı zamanda bir "gözetim toplumu" mu olduğu/olacağı sorusunu sormaya yöneltir. Nihayet, yukarıda kısaca irdelenen enformasyon toplumu olgusuna ilişkin gerek liberal gerek eleştirel bakış açılarından sonra, enformasyon toplumu olgusu aşağıdaki şekliyle tanımlanmakta ve bu tanım tartışmaya açılmaktadır.

Enformasyon toplumu, "emek-değer"i baz alan kapitalist sistemin kendisini "bilgi-değer"i baz alarak yeniden üretmesi için enformasyon (veri) girdisinden, meta değeri olan enformasyonu üreten, bunun için de gerekli bilişim alt yapısına sahip olan ve bireyin statüsünün enformasyon teknolojilerini

---

¹⁶ Webster ve Robins, idare ve enformasyon arasındaki ilişkiyi Anthony Giddens'i izleyerek açıklarlar. Giddens'a göre, ulus-devlet hem planlama ve idareden oluşan "tahsis edici kaynakları" (allocative resources), hem de güç ve denetimden oluşan "otorite kaynaklarını" (authoritative resources) elinde tutmak zorundadır. Bunun için de, enformasyon toplama, depolama, belgeleme ve gözetleme idari etkililik ve güç için zorunlu bir hale gelmektedir (1989:327).

etkili bir şekilde kullanmasına, enformasyon ile iletişim yapılarını etkileme olasılıklarına göre belirlendiği toplumdur.

4.3. Enformasyonelizasyon

Enformasyon teknolojileri başlangıçta tanımlandığı üzere bilgisayar donanımı¹⁷, bilgisayar ağları, bilgisayar ve ağ yazılımları¹⁸, telekomünikasyon sistemleri ile bunların enformasyon içeriklerinden oluşur.¹⁹ Enformasyon teknolojilerinin işlevleri kısaca, enformasyon toplama, işleme, depolama ve denetlemedir (Armistead 1987:128).

Enformasyonelizasyon* kavramı bu çalışmada, enformasyon teknolojilerinin üretim süreçlerine dahil edilmesi sonucu, üretim süreç ve

---

¹⁷ Donanım(hardware), klavye, monitör, yazıcı gibi bilgisayarın fiziksel parçalarına verilen isimdir.

¹⁸ Yazılım (software), bilgisayarı işleten programlara verilen genel isimdir.

¹⁹ Türksel Kaya Bensghir, enformasyon teknolojilerini şu şekilde tanımlamaktadır: "...verilerin kayıt edilmesi, saklanması, belirli bir işlem sürecinden geçirmek suretiyle bilgiler üretilmesi, üretilen bu bilgilere erişilmesi, saklanması ve nakledilmesi gibi işlemlerin etkili ve verimli yapılmasına olanak tanıyan teknolojiler[dir]...sesli, resimli, metinli ve sayısal verilerin elde edilmesi, işlenmesi, saklanması ve dağıtımını yürüten mikro-elektronığe dayalı hesaplama ve iletişim teknolojilerini içerir" (1996:39). Aykut Göker'e göre enformasyon teknolojileri "denetim teknolojileri"dir. Çünkü, denetim teknolojisinin özünü enformasyonun iletilmesi ve işlenmesi oluşturmaktadır. Ayrıca, üretim süreçlerine giderek egemen olan "esnek üretim tarzı" denetim olgusu üzerine kurulmuş bir üretim tarzıdır. Bundan ötürü, enformasyon teknolojileri ile bu üretim tarzı arasında "denetimi" baz alan bir ilişki vardır. Esnek üretim tarzı, bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında tartışıldığı üzere, mikroelektronik, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojileri bazında üretimin yeniden örgütlenmesidir. Sonuç olarak enformasyon teknolojileri tanımlanacak olursa, "...enformasyonun, sistemik denetim başta olmak üzere, belli amaçlar çerçevesinde, iletilmesini, işlenmesini, saklanmasını ve bu işlevleri yerine getirecek yöntem, aygıt ve sistemlerin gerekli yazılımlarıyla birlikte geliştirilmesinin bilgi ve deneyimini ifade eder" (Göker 1999:101).

Ayrıca bakınız: TÜBİTAK (1996). *Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Sistemleri*. Ankara: TÜBİTAK.

* "Enformasyonelizasyon" kavramı ilk olarak Japon enformasyon toplumu yazınında kullanılmıştır (Itou 1971:14-21; 1991:3). Bu sözcük, Japonca "jouhouka" sözcüğünün Türkçe ifade edilmiş biçimidir. "Enformasyonelizasyon" sözcüğünü Aydın Uğur "Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Etkileri" adlı doktora tez çalışmasında "jouhouka"nın karşılığı olarak kullanmıştır (1986:49). Uğur, "jouhouka" sözcüğüne Türkçe karşılık olarak hem "enformasyonelizasyon" hem de "enformasyonelize" sözcüklerini önermiştir. Bu çalışmada "enformasyonelizasyon" sözcüğünün yerine, "bilgiselleş(tir)im" sözcüğü önerilmektedir.

ilişkilerinde emek-yoğun örgütlenmenin yerini bilgi-yoğun örgütlenmenin alması olarak tanımlanmaktadır (Japan Information Processing Development Center 1994:87-102). Enformasyonalizasyon, üretim süreç ve ilişkilerinde enformasyon depolanmasının ve işlenmesinin, enformasyona anında erişimin, sürekli enformasyon akışı ile enformasyon değişiminin üretimin ana dışı olması durumudur. Enformasyonalizasyonun derecesi o toplumda bilişim alt yapısının yaygınlığı ve yatırım düzeyi ile enformasyon üretim, dağıtım, kullanım veya tüketim değerleri ile ölçülebilir.

Enformasyonalizasyon uygulaması, *bilgisayar destekli tasarım* (CAD-computer aided design), *bilgisayar destekli imalat* (CAM-computer aided manufacturing) ve *bilgisayar destekli mühendislik* (CAE-computer assisted engineering) şeklinde enformasyon teknolojilerinin üretim sürecine dahil edilmesi ve *yerel alan şebekesi* (LAN-local area network), *orta alan şebekesi* (MAN-medium area network) ve *geniş alan şebekesi* (WAN-wide area network) ya da *nakil kontrol protokolü* (TCP/IP-transmission control protocol/internet protocol) ile erişimli veri nakil servisi ile bilgisayar ağlarının birbirine bağlandığı *INTERNET* gibi bilgisayar ağları aracılığı ile şirket içi ve pazar arasında kurulan iletişim ile gerçekleşir. Bankacılık ve finans sektöründe *SWIFT* (Society for Worldwide Telecommunications) ağı ile *elektronik fon transferi işlemi* (EFT) sağlanır ve bu ağ üzerinde her türlü ticari işlem gerçekleşir. Bu teknolojiler, üretim süreçlerinde ürünün çeşitlenmesinden, üretim sürecinin parçalanmasına ve işgücünün ya çok sıradan ya da çoklu beceri sahibi olması gereğine değin bir çok değişikliğe yol açmıştır.

Ancak, bu sözcüğün "enformasyon"u "bilgi" ile eşitleme ve "enformasyon toplumu" eşittir "bilgi toplumu" gibi yanlış kavramsallaştırmalara yol açma potansiyeli olduğu düşünülerek, bu çalışmada enformasyon toplumu yazınında yerleşik olan "enformasyonalizasyon" sözcüğünün kullanılması tercih edilmiştir.

4.4. Esnek Üretim Tarzı

Esnek üretim tarzı, Fordist üretim tarzına ve onun ürettiği bunalıma (kapitalizmin bunalımına) karşı bir çözüm/tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kitlesele ve standartlaşmış mal üretimi ile azalan kâr, artan üretim maliyetleri, özellikle de sendikaların güçlü baskısı ile giderek artan işçi ücretleri, 1970'li yıllara damgasını vuran dünya petrol bunalımı sonucunda üretim harcamalarında enerji için ayrılan payın giderek artması, şirketleri 1940'lı yılların sonundan 1970'li yılların başına değin kapitalist ülkelerde egemen üretim biçimi olan *Fordist üretim tarzını* yeniden gözden geçirmeye, bazı düzenlemeler yapmaya zorlamıştır (Harvey 1998; Lash ve Urry 1987; 1994). Üretim süreçlerindeki yeniden yapılanma, yeni teknolojilerin üretim süreçlerine dahil edilmesi sonucu öncelikle emek kullanımında gerçekleşmiştir. Böylece, bazı üretim sektörlerinde, bir işçinin üretim bandı üzerinde sadece yaptığı işten sorumlu olduğu ve işgücünün dikey olarak örgütlendiği *Taylorist katı/parçalanmış iş bölümüne* (Ansal 1992:12-13) temellenen Fordist üretim tarzının yerini, işgücünün yarı zamanlı istihdamı, talebe göre istihdamı, geçici istihdamı, çoklu beceri sahiplerinin istihdamı veya bir firmanın diğer firmanın talebi üzerine üretim aşamasının bir bölümünü gerçekleştirdiği ya da ürünün bir parçasının üretimini üstlendiği *fason iş yaptırma* şekillerinde uygulanabilen esnek uzmanlaşmaya (flexible specialization) temellenen *Post-Fordist üretim* olarak da adlandırılan esnek üretim tarzı almaya başlamıştır.²⁰ Bu noktada, Fordist üretim tarzından Post-Fordist/esnek üretim tarzına geçişin nedenlerini ve esnek üretim tarzının temel özelliklerini irdelemek alan çalışmasında ortaya çıkacak tartışmaları kavramak açısından açıklayıcı olacaktır.

²⁰ Post-Fordist üretim tarzıyla ilgili tartışmalar için özellikle bakınız: Erol Taymaz (1993). "Kriz ve Teknoloji." *Toplum ve Bilim* 56-61:5-41; Nurhan Yentürk (1993). "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği." *Toplum ve Bilim* 56-61:42-57.

Fordist üretim tarzı aslında kapitalizmin 1960'ların sonlarına doğru bunalıma girmesine yol açmıştır. Bu bunalımın nedenleri ele alınmadan önce, Fordist üretim tarzını belirleyici iki ilkeye dikkat çekilecektir; ilki, tüketicinin niteliklerinin ve taleplerinin değişmezliği ilkesi, diğeri de, iş gücü piyasası ve iş gücü ilişkilerinin değişmezliği ilkesidir. Bu değişmezlik ilkeleri, diğeri bir deyişle "katılık", doğal olarak Fordist üretim tarzının değişen dışsal koşullara uyum sağlamasını zorlaştırmıştır (Eraydın 1992:17). Ayda Eraydın'ı izleyerek, kapitalizmin bunalımının genel nedenleri arasında şunlar sayılabilir: tüketici taleplerindeki değişiklik, Keynesyen politikalardan devletin yaşadığı finans bunalımı nedeni ile vazgeçilmesi, artan işçi ücretleri, iç pazarların doyması, kar'ın azalması, stagflasyon (üretimde durgunluk ve fiyat artışı), 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra petrol fiyatlarının hızla artması/tavana vurması, petrodoların dolaşımında meydana gelen farklılaşmalar ve merkez ve çevre ülkeler arasındaki üretim ilişkilerinin artık merkez lehine düzenlenememesi (1992:17-18). David Harvey ise kapitalist gelişmenin doğasında zaten bunalımın var olduğunu, bunun kapitalist üretim sürecindeki aşırı birikimden kaynaklandığını, 1970'lere değin, aşırı birikimi ortadan kaldırmanın çeşitli yöntemlerinin denendiğini, 1970'lerde yaşanan bunalımın ağırlığının tüm bunalım çözüm mekanizmalarının/yöntemlerinin tükenmişliğinden hasıl olduğunu ve ancak yeni bir üretim biçimi/tarzı ile kapitalizmin bunalımına çözüm bulunabileceğini ileri sürer (1997:168). Harvey'in öne sürdüğü çözüm, esnek üretim tarzıdır. Bir diğeri yaklaşıma göre ise, kapitalizmin bunalımın aşılması teknolojik değişim ve otomasyon ile gerçekleşmektedir (Eraydın 1992:68). Esnek üretim tarzıyla enformasyon toplumu olgusu arasındaki ilişkiyse, her ikisinin otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına ve bu uygulamaların işveren tarafından talep edilen işgücünün çoklu beceri sahibi olması ya da enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olma gibi nitelik üzerine yaptıkları vurguda kurulur.

Bu çalışmanın alan çalışmasına konu olan Japonya, esnek üretim tarzına geçiş ve yeni teknolojilerin üretim süreçlerine dahil edilmesine örnek oluşturmaktadır. Türkiye'de egemen olan Yeni Sağ söylem ise kapitalizmin bunalımına öncelikle dış satım ve yabancı sermaye girişi ile yanıt aramıştır. Haluk Geray'ın altını çizdiği gibi, 1980 sonrası Yeni Sağ'ın ekonomik politikalarında öncelikli olarak uluslararası ekonomiye eklenmek yer almıştır (1995:45). Bunun için Türkiye'nin sayısal iletişim ağlarına gereken yatırım yapması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasına koşut olarak NATO'nun iletişim ağına dahil olması için, yine sayısal iletişim ağının kurulması gerekliydi (Geray 1994:170-239). 1980'lerin ortalarından itibaren, Türkiye'de sayısal iletişim ağlarına yatırım yapıldığı, tekstil sektörü başta olmak üzere elektronik ve otomotiv sektörlerinin ise esnek üretim tarzına geçiş yolunda bir eğilim gösterdiği, yeni teknolojilerin üretim süreçlerinde kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Ansal 1997). Ayrıca ilk kez esnek üretim tarzı ile enformasyon ve otomasyon sistemlerinin teşvik edilmesi konusu VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almış ve TÜBİTAK'ın bu konuyu öncelikli atılım alanı olarak ele alması istenmiştir.

Fordist üretim tarzında anahtar sözcükler "değişmezlik ilkeleri" ya da "katılık" iken, Post-Fordist/esnek üretim tarzında anahtar sözcük "esneklik"²¹: üretim süreçlerinde esneklik; işin tanımlanması ve işgücünün üretime katılmasında esneklik; işgücü pazarında esneklik ve üretimin pazarlanmasında esneklik (Webster 1995:150). Esneklik, otomasyon ve enformasyon teknolojileriyle birlikte işin yeniden tanımlanması ve talep edilen işgücünün niteliğinin değişmesi nedenlerinden dolayı feminist bakış açıları tarafından üzerinde ısrarla durulan bir kavramdır. Çünkü, kadın

---

²¹ Post-Fordist/esnek üretim tarzının başarılı olması için "esneklik" dışında diğer gerekli koşullar arasında şunlar sayılabilir: sürekli enformasyon akışı ile gelişkin/yeterli bilişim (enformasyon teknolojileri) alt yapısı.

işgücünün daha iyi ve eşit koşullarda istihdam olanağına kavuşabilmesi için esnek üretim tarzında hangi niteliklere sahip olması gerektiği feminist politikada önemli bir konudur. Feminist bakış açılarında, emek pazarında işgücünün niteliklerinin yeniden tanımlanması durumuna özellikle dikkat edilmektedir. Çünkü esnek üretim tarzının iddiası, otomasyon ile enformasyonelizasyon uygulamalarının insanın yeni beceriler kazanmasına katkıda bulunacağı, "teknolojik güçlendirmenin", kadın ya da erkek olsun, beyaz yakalı çalışanın kişisel yeterliliğini ve sonuçta örgütsel gücü arttıracığı şeklindedir (Guiliano 1982'den aktaran Dunkle vd. 1994:35). Feministlerse, teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklardan ancak bu araçları kullanma becerisi ile donanmış olanların yarar sağladığını öne sürmektedir. Gerek enformasyon toplumu yazınının liberal kolunda gerek esnek üretim tarzında, esnekliğin, çok katmanlı/çoklu beceri sahibi işgücü, etnik işgücü ve kadın işgücü arasında yeni istihdam olanaklarına yol açacağı öne sürülmektedir. Ancak, bu iddialar eleştirel bir bakış açısıyla irdelendiklerinde, esneklik olgusunun işgücü arasındaki dayanışmayı zayıflattığı, örgütlü bir baskı grubu olan sendikaların kapitalist sistemdeki gücünü sarstığı da görülmektedir. İşçinin emek pazarında pazarlık konusu yapabileceği şey sahip olduğu "çoklu beceri" dir. İşte burada feminist bakış açılarından sorulması gereken, çoklu becerilere kimlerin sahip olduğu/olacağı sorusudur.²² Feminist bakış açısından esnek üretim tarzı değerlendirildiğinde, bu üretim tarzı için şunlar söylenebilir: Esnek üretim tarzında, (çoklu) beceri sahibi işgücü ile vasıfsızlar arasındaki uçurum giderek artar. Esnek üretim tarzı, kısa dönem sözleşmeli çevre işgücünün istihdamında artışa yol açar. Esnek üretim tarzı, işgücünün bireysel becerilerini geliştirmesi gibi liberal bir bakış açısından hareket ettiği için, işgücünün tümünü kapsayan

---

²² Esnek üretim tarzının kadın işgücü üzerine etkisini irdeleyen örnek bir çalışma için bakınız: Fiorenza Belussi (1991). "Benetton Italy: Beyond Fordism and Flexible Specialisation: The Evolution of the Network Firm Model," *Computer Aided-Manufacturing and Women's Employment: The Clothing Industry in Four EC Countries*. Swasti Mitter (der.) içinde. London: Springer-Verlag. 73-92.

kollektif uygulamalara yer vermez. Örneğin bireysel becerileri ve başarıyı baz alan ücret politikası en somut uygulamalardan birisidir. Öte yandan, bireysel bilgi ve becerilere yapılan vurgu, çalışma yaşamındaki her türlü cinsiyetçi ayrımcılığı maskeler.

Esnek üretim tarzının yeğlenmesi herşeyden önce ideolojik bir seçimdir ve kapitalizmin bunalımına bir çözüm yolu olarak değerlendirilmelidir. Bu çözüm yolu da hiç kuşkusuz sorunsuz değildir. Yukarıda vurgulandığı üzere, kapitalist ile pazarlık gücü olan işgücü ile bu güçten yoksun işgücü arasındaki ayırım, esnek üretim tarzında giderek keskinleşmektedir. Harvey, esnek üretim tarzı ile birlikte, sendikaların gücünün zayıflamasının işgücü pazarındaki beyaz erkek işçi tekelinin kırılmasına neden olduğunu, ancak bunun işgücü piyasasından dışlanmış siyahları, kadınları ve her türden etnik azınlıkları birdenbire beyaz erkek işçilerle eşit kılacağı sonucunun çıkartılmaması gerektiğini belirtir (1997:175). Swasti Mitter da esnekliğe yapılan olumlu vurgunun Yeni Sağ söyleminin bir pratiği olduğunu belirtirken, bu olumlu vurgu içerisinde aile ve toplum içindeki eşitsizliklerin yer almadığına dikkat çekmiştir (1991:54). Bununla beraber, esnek üretim tarzının ekonomik ve toplumsal yapıya olumlu katkıları da yok değildir; örneğin, bireysel özgürlüklerin ve yerel üretim birimlerinin önem kazanması gibi (Eraydın 1992:175).

Özetle, esnek üretim tarzıyla birlikte gelen toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanma, adına ister örgütsüz kapitalizm isterse de yeniden örgütlenen kapitalizm densin, kapitalist sistemin, meta üretimi, pazar ekonomisi, özel mülkiyet yapısı gibi kurumlarıyla ayakta kalmasına katkıda bulunur (Murdock 1994: 379).

4.5. Teknokratik Denetim

Enformasyon toplumu yazınının çalışma yaşamının yeniden örgütlenmesine ilişkin öngörülerinden biri "uzman olanlar" ve "uzman olmayanlar" biçimindeki ayrımdır. Bu ayrım bir yandan esnek üretim tarzının gereksinim duyduğu işgücünün niteliklerini ortaya koyarken, bir yandan da *teknokratik denetimin* özünü oluşturur.

Beverly H. Burris genel olarak tüm örgütsel denetim biçimlerinin ataerkil ideoloji üzerine temellendiklerini iddia eder. Pre-kapitalist aile temelli üretimde denetim biçimi "usta-çırak denetimi"dir ve denetim hata yapmama veya yaptırmama mantığı üzerinden işler. Bu denetim mekanizmasında kadınlar çıraklık sistemine katılmaktan yoksun kılınmışlardır. "Basit denetim" ise, sanayi devriminin başlangıcında uygulanmış, erkek gözlemcilerin/ustaların kadınlar, çocuklar ve vasıfsız erkeklerden oluşan işgücünün yaptıkları işi tam olarak yerine getirip getirmediğini denetlemek şeklinde işlemiştir. "Teknik denetim", sanayi devrimiyle birlikte talep duyulan kitle üretiminde, hem kadın ve erkek işgücünün hem de işin hızının denetlenmesini amaçlayan, bunun için de montaj hattı benzeri bazı teknolojilere başvuran denetim biçimidir. "Bürokratik denetim" ise, profesyonellik etiği çerçevesinde örgütsel amaçların gerçekleştirilmesine, örgütün kurallarına uyulmasına ve belli bir hiyerarşinin korunmasına çalışır ve işgücü bu bağlamda denetlenir. Örneğin, çalışanın işletmeye ya da kuruma bağlılık (liyakat) ve özverili çalışma nedenleriyle teşvik edilmesi, kıdeminin yükseltme gibi uygulamalar, bürokratik denetimin araçlarıdır. Görünüşte cinsiyetçi bir özellik göstermeyen bürokratik denetim biçiminde, bürokratların/profesyonellerin kimliği, sorunun özünü oluşturur. Burris'e göre, bürokrat ya da profesyonel olarak kadın işgücünün karar verme

ve değerlendirme mekanizmalarında temsil oranı son derece düşüktür (1989:447-448).

Çalışmanın da temel kavramlarından biri olan *teknokratik denetim*, teknik denetim, bürokratik denetim ve profesyonel denetimin birlikte işlemlerinden oluşur. Teknokratik denetim teknik denetimden şu şekilde yararlanır: kelime işlemciler belli bir hızda çalışma kapasitesini öngörürler ve yapılması gereken işi böylece düzenlerler. Yönetim, işgücünün özerkliğini bu hızın gerçekleşip gerçekleşmemesiyle denetler. Görevler çalışanlar arasında bölünür ve çalışma teknolojik olarak hızlandırılır, üretkenlik ve hatalar teknik olarak gözlemlenebilir hale gelir (Burris 1989:449). Teknokratik denetimi meşru kılan ise, temellendiği profesyonizm ile bilimsellik ilkesi ve teknolojinin kendisidir. Yeni toplumda ya da geleceğin toplumunda birincil üretim gücünün "bilimsel bilgi" (Giddens 1999:251) olduğu şeklinde kurulan enformasyon toplumu yazınının liberal geleneğinden, diğer bir deyişle Yeni Sağ söylemden beslenen teknokratik denetim, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin toplumun genel yararına olduğu ve bu ilerlemeleri gündelik yaşamda pratiğe geçiren "bilimsel bilginin üretimi ile uğraşan" "uzmanların" yansız olduğu şeklindeki mitler ile örtüşerek, farklı sözcükler ile hem örgütsel denetimi sağlar hem de yeni bir biçimde (teknokratik denetim olarak) gerek kapitalist sistemi gerek cinsiyetçi ideolojiyi üretir. Teknokratik denetim uygulamasında cinsiyetçiliğin işleyişini kavranmak oldukça zordur. Çünkü, teknokratik denetim uygulaması gerek uzmanlık gerek teknolojinin yansızlığı mitleriyle kuşatıldığından, cinsiyetçiliğin görünümünün üzeri örtülmüştür.²³

²³ Ayrıca teknokratik denetim ironik bir şekilde ideolojisizlik savının ideolojisini üretmektedir. İdeolojisizlik savının ideolojisi ise, teknolojik sistemlerin tasarımından, teknolojik ürünün doğasına, araç ve gereçlerin gündelik yaşamda kullanılmasına kadar uzanan geniş bir eksenle egemen sınıf ile bağımlılar arasındaki rıza ilişkisini ve egemen toplumsal cinsiyet pratiklerini pekiştirir. Teknokratik denetimde teknik uzmanlık bilgi ve becerisi ön plana çıkmaktadır ve bu da, işgücünün iktidarı paylaşma mücadelesinde yer almak istiyorsa uzmanlaşması ve enformasyon teknolojilerini kullanma becerisine sahip olması gerektiğini

Kısacası, bilgisayar ve bilgisayar ağı gibi enformasyon teknolojilerinin yoğun kullanımına dayanan teknokratik denetim, işleri uzmanlık ve uzmanlık gerektirmeyen olmak üzere sınıflandırarak yeniden tanımlarken aslında çalışma yaşamında işler arasında var olan statüleri de yeniden belirlemektedir. Bir yanda "uzmanlıkları" sorgulanmayan seçkin

imler. Teknokratik denetimin gerekli kıldığı "teknik uzmanlar" çoğunlukla orta sınıfa mensuptur. Bunların biliş bakışında sınıf bilincinden çok "sınıf farkındalığı" söz konusudur. Bundan dolayı da, "teknik uzmanlar" kendi "toplumsal imgelerini" "hiyerarşik meslek düzeyi" ile kurarlar. Meslek ise, gelir ve statüdeki farkı ortaya çıkartır. Bireyin kendi başarısı/performansı onun mesleğini belirler (Giddens 1999:238). Bu şekilde "teknik uzmanlar" sınıf bilinci yerine "meslek bilincini", diğer bir deyişle profesyonelizmi geliştirirler. Profesyonel meslekler ile kadın işgücü arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, kadınların bu mesleklere erişiminin sınırlı olduğunu ve profesyonel kadınların çoğunlukla eğitim yeterliliği gibi seçkin bir geçmişe sahip olduklarını (Giddens 1999:340), toplumsal imgelerini de "bireysel başarı" ile açıkladıklarını göstermiştir. Teknokratik denetim ve enformasyonelizasyon uygulamaları kadın işgücünü etkilemektedir. Enformasyonelizasyon uygulaması "beyaz yakalı işgücü" istihdamını artırırken, kadınlar için yeni iş olanakları ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu işler "düşük seviyeli beyaz yakalı meslekler"dir. Kadın işgücü bir anlamda, "sınıf sisteminin periferisinde olduğu gibi" yeniden örgütlenen kapitalist toplum sisteminde "beyaz yakalı sektörünün 'alt-sınıfı'nı oluşturmaktadır (Giddens 1999:372). Enformasyon teknolojileri ve kadın işgücü arasındaki ilişkiyi inceleyen feminist bakış açısından gerçekleştirilmiş alan araştırmalarında genel olarak kapitalist sistem, teknokratik denetim, enformasyon teknolojileri ve cinsiyetçi işbölümü arasındaki işbirliğine dikkat çekilmiş, kadın işgücünün enformasyonelizasyon uygulaması ile "düşük kazanımlı", "kariyer hareketliliği" olmayan ikincil beyaz yakalı işlerde istihdam edildiği saptanmıştır. Bu konudaki çalışmada Anne Machung, 1980 yılında ABD' deki veri giricilerin % 95'i kadın iken, sistem analizcilerin ancak % 22'sinin kadın olmasına dikkat çekmiştir (Machung, 1984:132'den aktaran Burris 1989:452) Sally Hacker'in ABD'deki telekomünikasyon şirketi AT&T'de bilgisayar ağı kullanıcıları ile kadın işgücü istihdamındaki değişiklikleri incelemesi de kayda değer bir çalışmadır. Hacker, vasıfsız kadın işgücünün enformasyon teknolojileri tarafından daha kolaylıkla ikame edilebildiğini saptamıştır (Hacker 1979'dan aktaran Burris 1989:452). Teknokratik denetime "yetkecilğin yeni bir biçimi" eleştirisini yönelten Wolf Heydebrand'a göre, teknokratik denetim, grup ve kalite kontrolü çemberleri, iş rotasyonları, ademi merkeziyet gibi bir takım yeni uygulamalarla çalışanları örgütün yönetimine daha fazla dahil ediyor görünse bile, özde örgütün işgücü üzerinde denetimini artırmasına yardımcı olmaktadır (aktaran Hacker 1992:130). Üstelik, teknokratik denetimin ve enformasyon teknolojilerinin üretim sürecine dahil edildiği üretim sektörlerinde bu teknolojilerin sadece ataerkinin yeniden üretimine katkıda bulunmakla kalmadıkları, aynı zamanda özellikle başta Üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere ucuz ve örgütsüz kadın emeği üzerinden ataerki, kapitalizm ve sömürgecilik üçlüsünün güçlerini tazelemelerine yardımcı oldukları da feminist yazında öne sürülmekte ve bu iddia bir çok alan araştırması ile desteklenmektedir. Mitter'in yabancı yatırımı davet eden bir Malezya broşüründen yaptığı aktarma, ataerki, kapitalizm ve sömürgecilik üçlüsünün birlikte işleme mekanizmasını oldukça çarpıcı bir biçimde örneklendirmektedir:

"...Doğu'lu kadının el becerisi tüm dünyada meşhurdur. Onun elleri küçüktür ve o çok büyük bir özenle çalışır. Dolayısıyla, kim bir Doğu'lu kızdan daha fazla tezgah montaj hattının verimliliğine katkıda bulunacak daha nitelikli doğaya ve mirasa sahip olabilir? " (1986:45'den aktaran Burris 1989:456).

profesyonel "vasıflılar" (beyaz yakalılar), diğer yanda ise bu profesyonellerin aldığı kararları uygulayan "vasıfsızlar"(mavi yakalılar) yer almaktadır.²⁴ Harvey, esnek üretim tarzının "çekirdek işgücü" ve "çevre işgücü" olmak üzere yeni bir ayrıma yol açmasına dikkat çeker. *Çekirdek işgücü*, işletmenin yönetilmesi, denetlenmesi ve üretimin planlaması gibi karar süreçlerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını yardımcı veya destekleyici bir araç olarak kullanan "tam zamanlı çalışan, sürekli bir statüye sahip, kurumun uzun vadeli geleceği için merkezi önem taşıyan"lardan; *çevre işgücü*, veri bankası oluşturmak, verileri üretim planlamasında değerlendirilecek şekilde hazırlamak, üretimde kalite kontrolü yapmak gibi otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının temelini oluşturan işler için bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan "büro, sekreterlik, rutin işler ve daha az vasıflı bedensel işler gibi, işgücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zamanlı çalışan personel ile yarım zaman çalışanlar, ihtiyaç oldukça istihdam edilenler, geçici işçiler ve taşeron işçiler"den oluşur (1997:171, 174). Bu çalışmada, Harvey'in dikkatini çektiği bu ayrıma, "beyaz yakalı" olarak nitelenen işler içindeki hiyerarşik farklılaşmayı çözümlenmede başvurulacaktır.

---

²⁴ Karl Marx sermaye devrimiyle birlikte kapitalist iş sürecinin örgütlenmesini irdelerken, mühendisliğin (beyaz yakalı işgücü) gelişimi üzerinde de durmuştur. Makineleşmeyle birlikte üretim örgütlenmesi artan nesnellik ve işbölümüne gereksinim duyar hale gelmiştir. Makineleşme kapitalist sınıfa hem üretim araçlarına sahip olma olanağı hem de işi yeniden tanımlama olanağı vermiştir. İş, bir yandan kolektif bir nitelik kazanmış, diğer yandan da geliştirilen işbölümü aracılığıyla, iş parçalanmış, işgücünün emeğinin nihai sonucuyla bağı kopartılmıştır. Bilim ve bilimsel teknolojinin üretim süreçlerini geliştirmede öneminin ve gerekliliğinin farkına varılmasıyla birlikte, bunlar sermayenin hizmetine girmiştir. Böylece, kapitalist üretim örgütlenmesi tamamlanmıştır. Bu örgütlenme içerisinde kafa ve kol emeği arasındaki mevcut ayrım keskinleşmiştir. Artık, fabrikadaki üretim sürecinde parçalanmış işin her an değiştirilebilir işgücü, basit bir kol gücü olarak tanımlanırken; işbölümünün gelişimine bağlı olarak gelişen ve "teknik ve zihinsel emeğini" kapitalistin eline veren mühendis tabakası, kafa emeği olarak tanımlanmaktadır: "Birileri kafa emeği vererek çalışırlar, diğerleri el emeği; birileri yönetici, mühendis, teknisyen veya denetleyici olarak çalışır, diğerleri el emekçisi, hatta basit bir ek işçi olarak" (Marx'dan aktaran Göle 1986:35).

4.6. Tam Zamanında Bağlantı

Tam zamanında bağlantı (Just In Time Inventory System-JIT); esnek üretim tarzı ile birlikte üretim süreçlerinin yeniden düzenlenmesi gereğinin somut bir uygulamasıdır ve son ürünün montajının yapıldığı fabrika ile ona fason girdi üretenler arasındaki ilişkilerin, ana fabrikanın stok yapma gereği duymaksızın ihtiyaç anında kurulması anlamına gelen, dolayısıyla üretim sürecinde esneklik ile ana fabrikanın tüketici taleplerindeki değişmelerine kolaylıkla yanıt vermesini sağlayan üretim planlamasıdır. Tam zamanında bağlantı uygulaması ilk olarak Toyota'nın Japonya'daki fabrikasında denenmiştir, uygulama önceleri "kanban modeli" (kan=kart ve ban=duyuru tahtası) olarak adlandırılmıştır (Robbins ve Coulter 1996:709). Bu denemenin ardında yatan nedenler arasında finansman sorununu çözmek, yüksek üretim ve stok maliyetlerini düşürmek, hem üretim sırasında hem de sonrasında toplam kalite yönetimini uygulayabilmek, nihai ürünü düşük maliyetle daha kaliteli hale getirmek sayılabilir. Bu uygulamada, üretim parçalara ayrılıp, aşamalandırılır. Her aşamada işçiler tek başlarına ve bağımsız olarak değil, küçük gruplar halinde örgütlenecek bir araya getirilir. Her grup kendi üretim biriminden sorumludur ve kendinden önceki gruptan sadece gereksindiği kadarını talep eder (Lash ve Urry 1994: 72-76). Japonya'da uygulanan tam zamanında bağlantı ve aşağıda irdelenecek olan toplam kalite yönetimi ve kalite çemberleri, insan merkezli bir bilgisayarlaşmayı temel almıştır. Japon işletme modeli olarak da adlandırılan bu uygulamada işgücünün çok değişik işleri yapacak becerilere sahip olması istenmektedir. Bu modelin Japonya'da başarılı bir şekilde işlenmesinin nedenleri arasında, üst-ast ilişkisindeki geleneksel itaatkarlık, yönetici ve işçi arasındaki ilişkilerin ataerkil yapısı, işçinin büyük bir "aile"nin üyesi olduğu söylemi (uchino kaisha), işçinin ömür boyu istihdam garantisi (nenkou) ve işçi hareketlerinin gelişmesine engel teşkil eden şirket sendikacılığı

(soujou kumiai) sayılabilir (Parlak 1997:26-33). Japonya'daki uygulamalarda tam zamanında bağlantı, iletişim ağı üzerinden sürekli enformasyon akışı ile üretim için gerekli hammadde ve ara girdilerin gerekli olduğu zaman temin edilmesi uygulaması olarak kavranmışken (Lash ve Urry 1994:75); Japonya dışındaki uygulamalarda tam zamanında bağlantı, özde iyi çalışan iletişim ağı üzerinden üretim için gerekli hammadde ve ara girdilerin ana firma ile taşeron şirketler arasındaki ilişkileri verimlilik ve karlılık amaçları doğrultusunda düzenlemeye yarayan bir yöntem olarak kabul görmüştür (Mitter 1991:56). Tam zamanında bağlantının Avrupa'daki en başarılı uygulaması Üçüncü İtalya-Bologna bölgesi örneğidir (Mitter 1991:8-9). Fiorenza Belussi tam zamanında bağlantı uygulamasını Benetton örneğinde tartışır ve bu uygulamayı "merkezsizleşmiş Fordizm" olarak adlandırır. Belussi'nin, üretimin çekirdek ve çevre işgücü arasında bölünmesi ile çekirdek işgücünün beceri sahibi beyaz yakalı erkeklerden, (kayıt dışı ekonominin) çevre işgücünün ise 17-25 yaşları arasındaki kadınlardan oluştuğuna ilişkin vurgusu, teknolojik ve cinsiyetçi pratiklerin sorgulanması sürecinde önemlidir (1991:77).

4.7. Toplam Kalite Yönetimi

Toplam Kalite Yönetimi (Total Quality Management-TQM), sadece üretim sonrasında değil, üretim sırasında da kalite kontrolünün yapılarak hatalı üretimin nedenlerinin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir uygulamadır. Bu uygulama ile nihai üründe sıfır hata hedeflenir. Toplam kalite yönetimi, üretim süreçlerinde sürekli geliştirme/iyileştirme ile kaliteli ürünün, en ekonomik en kullanışlı olacak şekilde üretilip tüketicinin tatmin edilmesini amaçlar (Esen 1997). Bu amacın gerçekleşebilmesi için, çoklu beceri sahibi işgücüne gereksinim vardır. Bu nedenle toplam kalite yönetiminde, işgücüne beceri kazandırmak için sürekli bir hizmet içi eğitim düzenlenir (Dereli 1998:1087).

Toplam kalite yönetiminde, çalışanlara üretimin tüm evrelerinde sıfır hatalı üretimi sağlamak gibi bir sorumluluk yüklenir.

Toplam kalite yönetiminin özellikleri şunlardır: tüketici gereksinim ve beklentilerinin tatminine odaklanması; üründe sürekli geliştirmenin hedeflenmesi; kalitenin şirketin her biriminde; tasarımdan, üretime, dağıtımdan, pazarlamaya ve müşteri hizmetlerine kadar sağlanması; Taylorist modelde önerilen, hataları ayıklama yaklaşımı yerine hata yapmama yaklaşımının benimsenmesi; örgütün tüm işlemlerinde istatistiki ölçümlerin kullanılması; çalışanların hizmet içi eğitimler ile niteliklerinin geliştirilmesi; ekip çalışmasının önemli olması (Robbins ve Coulter 1996: 58-59, 435). Toplam kalite yönetiminde (yeni) teknolojilerin özel bir önemi vardır. Çünkü yeni bir teknoloji, ürünün geliştirilmesi amacıyla şirket için gerekli esnekliği sağlar (1996:436). Toplam kalite yöntemi uygulamasında esneklik de çok önemlidir. Şirketin, tüketicinin değişen isteklerine en hızlı şekilde yanıt verebilmesi için esneklik ilkesini benimsemiş olması gerekir.

Toplam kalite yönetiminin bu çalışmanın temel kavramlarından birisi olarak ele alınmasının nedeni, kalite kontrol çalışmalarının temelleri W.A.Shewhart tarafından istatistiksel kalite kontrol çizelgeleri ile 1930'larda Batı dünyasında atıldıysa da, yöntemin Japonya'da geliştirilmiş olmasıdır. Japon sanayisinde ilk olarak 1950'li yıllarda E.Deming'in kalite kontrol seminerleri, J.Duran'ın "kalite yönetimin sorumluluğudur" seminerleri, A.Feigenbaum'un toplam kalite kontrolü seminerleri ile kalite kontrol uygulamasına geçilmiştir. 1960'lı yıllarda ise K.İshikawa'nın geliştirdiği kalite çemberleri uygulamasına geçilmiş ve G. Taguchi'nin istatistiksel deney tasarımı kalite kontrolü uygulamalarında kullanılmaya başlanmıştır (Peker 1993:199). Japon Sanayi Standartları'na (Japan Industry Standarts) göre, "kalite, ürün ya

da hizmeti ekonomik yoldan üreten ve tüketici isteklerine yanıt veren bir üretim sistemidir" (Peker 1993:201). Toplam kalite kontrolü tam zamanında bağlantı (JIT) ile de yakından ilişkilidir. Tam zamanında bağlantı, toplam kalite yöntemi içinde bir unsur olarak değerlendirilebilir. Çünkü kalitenin sağlanması ve devamlılığında programlama dikkat edilmesi gereken bir koşuldur.

Başarılı bir toplam kalite yönetimi uygulaması için işletmenin hedeflerini somut olarak belirlemesi, istatistiki ölçümleri uygulaması, tüm çalışanların uygulama konusunda bilgilendirilmesi ve desteklerinin alınması gereklidir. Kısacası örgüt yapısının toplam kalite yönetimi uygulaması için hazırlanması gereklidir.

Son olarak, toplam kalite yönteminde Japonya'daki ve Batı'daki uygulamalarda ortaya çıkan temel bir farkı belirtmek gerekiyor. Japonya'daki toplam kalite yöntemi uygulamasında, sürekli geliştirme evresi başarıyla gerçekleşmektedir (Peker 1993:214). Toplam kalite yönteminin Türkiye'deki uygulamasında, özellikle alan çalışmasında da görüleceği üzere, TS-ISO 9000 standartlarına uyum sağlamaya, kalite geliştirme yöntemi olarak önem verilmektedir.

5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın sınırlılıkları şu şekilde çizilmiştir; enformasyon toplumu olgusunun yapı taşlarından olan enformasyonelizasyon uygulaması ve teknokratik denetimdeki cinsiyetçi pratikler ve teknolojinin yansızlığı miti sorgulanacaksa, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını incelemek bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma bilgisayar ve bilgisayar ağlarının toplumsal cinsiyete bağlı

kullanımıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın *araştırma evrenini*, yukarıda nedenleri ayrıntılı olarak açıklanan *tekstil sektörü* oluşturmuştur. Alan çalışması ise tekstil sektöründe uzman konumunda çalışan, diğer bir deyişle "beyaz yakalı" işgücü ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan "beyaz yakalı" işgücü, genel olarak alt, orta ve orta üst düzey yöneticiler ile çevre işlerde çalışanlardan oluşmaktadır.

6. Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri

Çalışmanın yöntem ve veri toplama tekniklerini çerçeve sorulardan oluşan anket formu uygulaması ve derinlemesine görüşmelere dayanan etnografik alan çalışması oluşturmaktadır. Alan çalışmasının değerlendirileceği *İkinci Bölümde* çalışmanın yöntem ve veri toplama teknikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

7. Çalışmanın Ana Varsayımı ve Yan Varsayımları

Enformasyon teknolojilerinin tasarlanmasına, üretilmesine, dolaşıma sokulmasına ve kullanım pratiklerine öncelikle egemen sınıfın ve askeri kuruluşların çıkarları yön vermektedir. Buna ek olarak, feminist bakış açısına göre, enformasyon teknolojilerinin "ideal" kullanıcı için tasarlanmasından, pazarlanmasına ve kullanılmasına değin tüm süreçlerin toplumsal cinsiyet tanımlarına sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak, enformasyon teknolojilerinin kullanımına ilişkin pratiklerdeki cinsiyetçi ideolojinin sorgulanmasına yönelik olarak aşağıdaki *ana varsayım* geliştirilmiştir:

-Herhangi bir enformasyon teknolojisini kullanan kadın ve erkek, bu teknolojiyi egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi içerisinde deneyimlemektedir.

Araştırmanın ana varsayımı, aşağıda sıralanan bilgisayar ve bilgisayar ağları örneği üzerine kurulan *yan varsayımlarla* geliştirilmiştir.

-Tekstil sektöründe yaşanan otomasyon ve enformasyonelizasyon, "beyaz yakalı uzman" işgücü istihdamını gerektirmektedir. beyaz yakalı uzman işgücü kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: çevre işgücü ve çekirdek işgücü. Beyaz yakalı uzman işgücü içerisindeki bu ikili ayırımıda cinsiyetçi pratik, çekirdek işlerde erkek işgücünün, çevre işlerde ise kadın işgücün istihdam edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu varsayım şu bağlamda ileri sürülmektedir: otomasyon ve enformasyonelizasyon gibi uygulamalar öncelikle üretim planlaması, kalite kontrol, tasarım, AR-GE, bilgi-işlem veya bilgi sistemleri, pazarlama ile insan kaynakları birimlerinde yeni istihdam olanaklarına yol açmaktadır. Bu nedenle, tekstil sektöründe otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaları, yani bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılması, üretimin tarz ve ilişkilerinin yeniden örgütlenmesine yol açmakta ve bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanabilen "beyaz yakalı uzman" işgücü istihdamını gerekli kılmaktadır. Tekstil sektöründe işletmenin yönetilmesi, denetlenmesi ve üretim planlaması gibi karar alma süreçleri ile yakından ilişkili konumlarda erkek yoğun beyaz yakalı işgücü istihdamı görülmektedir. Genel olarak erkekler beyaz yakalıların oluşturduğu karar alma mekanizmalarında, bilgisayar ve bilgisayar ağları karar alma sürecinde yardımcı ve destekleyici araç olarak kullanılmaktadır. Bilgisayar ve bilgisayar ağlarını bu şekilde kullanan beyaz yakalı işgücü "çekirdek işgücü"nü oluşturmaktadır. Bilgisayar ve bilgisayar ağlarının bu şekilde

kullanılması erkek işgücünün/çekirdek işgücünün çalışma yaşamındaki eyleme yönelik olma konumunu ve devingenliği pekiştirmektedir. Buna karşılık, işletmede yaşanan otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının temelini oluşturan veri bankaları ve bilgisayar ağları için gerekli verilerin işlenmesi, verilerin üretim planlamasında değerlendirilecek bir biçim kazandırılıp, iletilebilir hale getirilmesi veya üretimde kalite kontrolü vb. rutin işlerde kadın işgücü istihdam edilmektedir. Bu işgücünün istihdam edildiği işler "çevre işler" olarak adlandırılabilir, dolayısıyla bu işlerde çalışan işgücü de "çevre işgücü"nü oluşturmaktadır.

-Çevre işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanması kadın işi/kadına uygun iş-erkek işi/erkeğe uygun iş ayrımı bağlamında gerçekleşmektedir.

Enformasyon teknolojilerin kullanılması örneğinde cinsiyetçi rol tanımlarının ve örüntülerinin yeniden üretilmesi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kadın işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimi "sabır ve titizlik örneği, en küçük ayrıntılar üzerinde yoğunlaşılın, kendini yineleyici, hareket gerektirmeyen, sabit, duygulara/sezgilere temellenen" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlar ise, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin "kadınlara uygun" olarak kurguladığı işlere işaret etmektedir. Buna karşılık, erkek işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimi, erkek işi/erkeğe uygun iş tanımları içerisinde gerçekleşmektedir.

- Kadın işi/kadınlara uygun işin niteliklerine ilişkin cinsiyetçi tanımlar ile kadınların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimi

çakıştırılmakta; böylece kadınlar ucu tıkalı, diğer bir deyişle ilerleme şansı olmayan işlere mahkum edilmektedir.

Dolayısıyla, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmak isteyen kullanıcınının, konunun uzmanı ya da gerekli bilgi-beceriyle donanmış olması gereği kadın ve erkek cinsiyetleri arasında erkek lehine varolan egemenlik ilişkisini pekiştirmektedir.

-Bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımına yönelik olarak her birey kendi kullanım bilgi ve becerisini değerlendirmektedir. Bireyin enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine ilişkin öz-güven düzeyi düşükse, ortaya tatminsizlik, kaygı veya yetersizlik duygusu çıkmaktadır. Bu duygu ise, "teknoloji korkusu"na yol açmaktadır. Teknoloji korkusu" ise, kadınlarda ve yaşlılarda daha fazla görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMU YAZINI

VE

TOPLUMSAL CİNSİYET

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak enformasyon toplumu yazını oluşturan yaklaşımlar Webster'in (1995) yaptığı gruplama bağlamında tartışılmıştır. Daha sonra, toplumsal cinsiyet ve teknoloji, özelinde enformasyon teknolojileri arasındaki ilişkinin feminist yazında tartışılma biçimleri irdelenmiş, çalışmanın kavramsal çerçevesi feminist yazın üzerine temellenmiştir. Ayrıca bu bölümde, gerek Japonya'daki gerek Türkiye'deki enformasyon toplumu ve toplumsal cinsiyet ile ilgili yazın üzerinde yoğunlaşarak, bu çalışmalar irdelenmiştir. Böylece alan çalışmasının bulgularının değerlendirilmesine geçilmeden önce, her iki ülke yazınında enformasyon toplumu ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ele alınmıştır.

1.1. Enformasyon Toplumu Yazını

Giriş bölümünde de kısaca tanımlandığı üzere, *enformasyon toplumu yazını* enformasyon toplumu olgusunu tartışan ve birçok disiplinden beslenen farklı yaklaşımların ortak bir başlık altında toplanmasıdır. Webster bu yaklaşımları "teknolojik, ekonomik, mesleki, uzamsal ve kültürel yaklaşımlar" şeklinde gruplandırmıştır (1995:6).

1.1.1. Teknolojik Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre, yeni teknoloji(ler) yeni bir toplumsal düzenin belirleyicisidir. Teknolojik gelişmelerin sonucunda, artık telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri içiçe geçmiştir, bu da kaçınılmaz olarak yeni bir toplumu/toplumsal örgütlenmeyi ortaya çıkarır. Yeni toplum/enformasyon toplumu, evlerin, büroların, bankaların, dükkanların, okulların, fabrikaların birbirlerine bilgisayar ağları veya BHSA²⁵ aracılığı ile bağlandığı bir toplumdur. Enformasyon işleme, depolama, iletme teknolojilerindeki gelişmeler enformasyonun toplumun en uç noktalarına kadar iletilmesini sağlar. Örneğin, John Naisbitt (1984) sanayi devrimi için mekanik teknolojisi ne anlama geliyorsa, enformasyon çağı içinde bilgisayar teknolojisinin aynı anlama geldiğini ileri sürer (aktaran Webster 1995:8). Teknolojik yaklaşıma göre, bir toplumun enformasyon toplumu olup olmadığının temel göstergesi telekomünikasyon ve enformasyon teknolojilerinin düzeyidir. Teknolojik yaklaşıma göre, yeni teknolojiler öncelikle çalışma yaşamını değiştirmektedir. Örneğin, Michael Piore ve Charles Sabel *The Second Industrial Divide* (1984) adlı çalışmalarında "esnek uzmanlaşma"nın yeni teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıktığını öne sürerler. Piore ve Sabel'e göre, telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri sayesinde küçük firmalar pazara çabucak erişme ve pazarın değişen taleplerini karşılama olanağına kavuşmuşlardır, böylece çoklu-beceri sahibi işgücü önem kazanmıştır. Kitlesele üretimini yerini de müşteri talepleri doğrultusunda az miktarda ama kaliteli üretim almaktadır (aktaran Webster 1995:8, 156-157; ayrıca Taymaz 1993: 8-14). Enformasyon toplumu olgusuna teknolojik yaklaşım deyince, Marshall McLuhan ilk akla gelen düşünürler arasında yer almaktadır.²⁶ McLuhan'a göre, herhangi bir teknoloji

²⁵ BHSA, birleşik hizmetler sayısal ağının kısaltmasıdır.

²⁶ Marshall McLuhan son yıllarda yapıtları yeniden okunan düşünürler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada McLuhan'ın öngörülerini üzerinde sadece betimleyici bir düzeyde durulacaktır.

ya da insan uzantısı yeni bir çevre yaratır. Bu yeni çevrenin içeriğini eski teknoloji oluşturur. Bu tıpkı, yeni muhafazakarlığın liberalizm içeriğine temellenmesine benzer, yani her yeni teknoloji eski çevre tarafından kurulan imgeyi örtmek için uğraşır. Her yeni teknoloji/çevre duyularla ilgili yaşamı yeniden programlar (1969:31, 33). Görüldüğü üzere, McLuhan teknolojinin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. McLuhan özellikle mekanik teknolojisinden elektrik devreleri teknolojisine geçişin yeni çevre yaratma etkisini tartışır (1962;1964). McLuhan'ın üzerinde durduğu bir gelişme de otomasyondur. McLuhan, otomasyon ile insan ilişkilerinde yeni modellerin ortaya çıkacağını ve bunun bazı işleri ortadan kaldıracağını öne sürer. McLuhan'a göre bu durum negatif bir sonuçtur. Otomasyon ile gelen pozitif sonuç ise, mekanik teknolojisinin yok ettiği, iş'e ve insan ilişkilerine daha içeriden katılma durumunun yeniden mümkün olmasıdır (1964:7). Mekanik teknolojisi, McLuhan'a göre çalışma yaşamını makinenin özünü oluşturan parçalara benzer şekilde parçalamıştır. Oysa, otomasyon teknolojisinin özü tam da bunun karşıtıdır ve çalışma yaşamını bütünleştirir (1964:8). Toplumsal örgütlenme biçimi ve eğitim sistemlerinin otomasyon devrimine göre değişmesinin kaçınılmaz olduğunu belirten McLuhan, otomasyon ile insan yaşamının nasıl değiştiğini/değişeceğini de şu şekilde tartışır:

"Otomasyon aynı zamanda enformasyondur. Sadece bazı işlere son vermekle kalmaz, öğrenmenin bazı konuları da sona erer. Öğrenme ortadan kalkmaz hiç kuşkusuz. Otomasyon çağında yaşamayı öğrenmek gereklidir (1964:346)... Otomasyonda yapma biçiminden çok, düşünme biçimi önemlidir" (349).

Enformasyon toplumu olgusunu tanımlayan bir diğer teknolojik yaklaşım da tekno-ekonomik yaklaşımdır. Tekno-ekonomik yaklaşıma göre de, teknolojik sistemdeki bir değişiklik sadece bir ürünü, hizmeti ya da sektörü

Ayrıntılı McLuhan değerlendirmesi için bakınız: Glenn Willmott (1996). *McLuhan, or Modernism in Reverse*. Toronto: University of Toronto Press.

etkilemekle kalmaz, ekonominin bütün düzeylerinde etkili olur. Bu yaklaşımın ardında Kondratiev'in ekonomik gelişmenin "uzun dalgalar" (long waves) ve teknolojik yeniliklerin "yaratıcı yıkım"ı (creative destruction) doğuracağını öne süren Yeni-Shumpeterci Okul²⁷ yatar (Webster 1995:8; Taymaz 1993:14-15). Kondratiev'in "uzun dalgalar" kuramına göre, yaklaşık her 50 yılda bir meydana gelen dalga, toplumsal yaşamı köklü olarak değiştirir. Bu dalganın nedeni nüfus artışı, sermaye birikimi, yeni bir pazarın açılması, teknolojik ilerleme olarak açıklanır (Takeuchi 1997:27). Burada Yeni-Shumpeterci Okulun ve Kondratiev'in "uzun dalgalar" kuramının, yani tekno-ekonomik yaklaşımın Japonya'da enformasyon toplumu tartışmalarında önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekiyor. Kondratiev'in "uzun dalgalar" kuramına göre, dalgaların düştüğü noktalarda yeni teknolojik gelişmeler ortaya çıkmakta, yeni bir dalga başlayıp toplumsal gelişmeyi devam ettirmektedir. Dalganın yüksekliği ise, teknolojik gelişmenin düzeyini göstermektedir.

Enformasyon toplumu olgusunu sadece teknolojik gelişme ve ilerlemeler ile açıklamaya çalışan bu yaklaşıma yöneltilebilecek *iki temel eleştiri noktası* vardır. *İlk eleştiri*, bir toplumun telekomünikasyon ve enformasyon teknolojilerine hangi düzeyde sahip olması durumunda enformasyon toplumu olarak adlandırılacağı sorusuyla ilişkilidir. Webster bu sorunu, kısaca ölçüm sorunu olarak adlandırır, enformasyon toplumu olgusuna teknolojik yaklaşımın sorununun yeni teknolojilerin *içinde ve kendi kendine* enformasyon toplumunu doğurduğu önkabulünde yattığını belirtir (1995:9). Bu önkabul, bir toplumun belli bir teknolojik gelişmişlik düzeyinde sanayi toplumu olmak yerine enformasyon toplumu olmaya geçtiğini/evrildiğini varsayar. Öyleyse, teknolojik

---

²⁷ Yeni-Shumpeterci Okul (Neo-Schumpeterian) için bakınız: Christopher Freeman ve Carlota Perez (1988). "Structural Crisis of Adjustment, Business Cycles and Investment Behaviour." *Technical Change and Economic Theory*. G.Dosi vd. (der.) içinde. London: Pinter Publishers.38-66.

gelişmişliğin ölçütlerinin olması gereklidir. Örneğin, telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri yatırım giderleri, telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri hizmetlerinin yaygınlık oranı, enformasyonun dolaşıma sokulma oranı, kişi ve kurumlar başına tüketim/kullanım harcamaları gibi ölçütler bir toplumun enformasyonel düzeyini belirleyebilir.

Bu noktada bir parantez açıp, Japonya'da "enformasyon toplumu" yazınının önemli bir bölümünün bir toplumundaki enformasyonel düzeyin uygulanmasının hangi aşamada/evrede olduğunu saptamaya yönelik çalışmalardan oluştuğu belirtilmelidir. Japonya'daki enformasyon toplumu yazınında "enformasyon toplumu" (jouhou shakai) terimini ilk kullanan, *The Information Society: from Hard to Soft* (Jouhou ka Shakai: haadona shakai kara sofutona shakai he) (1969) adlı çalışmasıyla Hayashi Yuujirou olmuştur. Hayashi, enformasyon üreten sanayilerin giderek önem kazanacağı saptamasında bulunmuştur (Morris-Suzuki 1989:10; Nakayama 1991:178). İlk olarak, 1970'li yılların başında Tokyo'daki Research Institute for Telecommunications and Economics (RITE) *enformasyon oranı* (jouhou keisuu) ve *enformasyonel düzey endeksi* (jouhouka indekkusu) olmak üzere iki ölçüt geliştirmiştir. Enformasyon oranı, hane halkının enformasyona yönelik harcamalarının genel tüketim harcamalarına oranlanması ile elde edilmektedir. Enformasyon endeksi ise, dört ana kategori ve on değişik etkenden oluşmaktadır (Itou'dan aktaran Uğur 1986:51-55; ayrıca Steinfeld & Salvaggio 1989:5-6). Bu dört kategori şunlardır:

- kişi başına düşen yıllık telefon görüşmesi, her 100 kişiye düşen gazete tirajı, her 1000 kişiye düşen yıllık yayımlanan kitap sayısı ve kişilerarası iletişimin göstergesi olarak nüfus yoğunluğundan oluşan *enformasyon miktarı*,
- her 100 kişiye düşen telefon alıcısı, her 100 haneye düşen radyo alıcısı ve her 100 haneye düşen televizyon alıcısından oluşan *iletişim araçları dağılımı*,

-hizmet sektöründe çalışanların toplam çalışan nüfusa oranı ve üniversite öğrencilerinin üniversite çağındaki genç nüfusa oranından oluşan *enformasyon etkinliklerinin niteliği*,
-enformasyon harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranından oluşan *enformasyon oranı* (Uğur 1986:53).

1970 tarihli RITE raporuna göre ise, bir toplumun "sanayi-sonrası toplum" olarak adlandırılması için, kişi başına düşen gelir 4000 dolardan fazla olmalı, hizmet sektöründe çalışanların toplam çalışanlara oranı %50'i aşmış olmalı, üniversite öğrencilerinin üniversite çağındaki toplam genç nüfusa oranı %50'i aşmış olmalı, enformasyon oranı %35'den fazla olmalıdır (Uğur 1986:54). Burada sorun, bu ölçütleri koyanların/belirleyenlerin hangi güçler olduğu veya hangi güç ilişkileri içerisinde bu ölçütlerin belirlendiğidir: yanıtı ise, hiç kuşkusuz kapitalist ve yeni-sömürgeci güçlerdir. Hatta, Tessa Morris Suzuki Japonya'nın enformasyon toplumu olarak adlandırmak yerine "enformasyon kapitalizmi" adlandırmasını önerir (1989:83-84). Japonya'nın enformasyon kapitalizminde, işgücünün sadece doğrudan sömürüsü dolayımlanmıştı (1989:84).

Teknolojik yaklaşıma, özellikle tekno-ekonomik yaklaşıma yönelik *ikinci eleştiri* ise; bu yaklaşımın teknolojik belirlenimci olduğudur; diğer bir deyişle, teknolojik yaklaşım, teknolojiyi ekonomik, siyasal ve toplumsal güçlerden yalıtıp kendinden menkul bir güç olarak kabul eder. Bu yaklaşıma göre, teknoloji toplumsal değişimin asli nedenidir. Dolayısı ile teknolojik yaklaşımın, böyle bir teknoloji kavramsallaştırmasından beslenen enformasyon toplumu tanımını da ekonomik, siyasal ve toplumsal güçlerden yalıtılmıştır.

1.1.2. Ekonomik Yaklaşım

Ekonomik yaklaşımın başlıca temsilcileri Fritz Machlup ve Marc Uri Porat'dır. Machlup, *The Production and Distribution of Knowledge in the US* (1962) adlı çalışmasında "enformasyon ekonomileri" kavramını geliştirmiş ve enformasyon sektörünün büyüklüğü ve gelişmesi üzerine öngörülerde bulunmuştur (Webster 1995:11). Kapitalist pazar ekonomisi içinde enformasyonun metalaşması sürecine ilk kez Machlup dikkat çekmiştir (Uğur 1986:44). Machlup, ekonominin terimlerini kullanarak enformasyon toplumu olgusuna bir ölçüt getirmeye çalışır. İstatistiki terimler ile enformasyon ekonomilerinin taslağını çizer. Machlup'a göre, asli enformasyon sanayileri/sektörleri beş grup içinde değerlendirilebilir:

- "1. eğitim (okullar, kütüphaneler gibi)
- 2.medya iletişimi (radyo, tv., reklamcılık gibi)
- 3.enformasyon makineleri (bilgisayar araçları, müzik araçları gibi)
4. enformasyon hizmetleri (hukuk, sigorta, tıp gibi)
- 5.diğer enformasyon etkinlikleri (ARGE, kâr gözetmeyen etkinlikler gibi)" (Webster 1995:11; Fukuda 1995:56).

Enformasyon sanayilerinin bu şekilde gruplandırılmasıyla, her bir sanayi grubunun ekonomik değerini tahmin etmek ve gayrisafi milli hasılaya katkılarını hesaplamak kolaylaşmaktadır. Machlup'a göre, bu gruplar toplam milli hasıla içinde artan oranda yer alıyorsa, "enformasyon ekonomisinden" söz edilebilir. Machlup 1958 ABD'si için gayrisafi milli hasılanın %29'unun bilgi (knowledge) sanayisi tarafından karşılandığını saptamıştır.

Porat da enformasyon toplumunu ekonominin terimleriyle tanımlamaya çalışır. Porat, 1975-1977 yılları arasında ABD. Ticaret Bakanlığı için "enformasyon ekonomisi" konulu bir araştırma yürütmüştür. Porat'ın bu araştırmadaki ana sorunsalı, ABD milli geliri içinde enformasyon mal ve

hizmetlerinin üretiminin, işlenmesinin ve dağıtımının payını saptamaktır, bunun için Porat, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerine "enformasyona yönelik etkinlikler" sektörünü eklemiştir (Uğur 1986:31-32). Porat'a göre, ekonominin iki hal işleyişi vardır; ilkinde madde ve enerji bir biçimden diğerine dönüşürken, ikincisinde enformasyon bir biçimden diğer bir biçime dönüşür. Porat'ın enformasyon tanımı, düzenlenmiş ve iletilmiş veridir; enformasyona yönelik etkinlik ise, enformasyon mal ve hizmetlerini üreten, işleyen ve dağıtan kaynaklardan oluşur. Porat enformasyona yönelik etkinlikleri de iki alt sektörde toplar: "birincil enformasyon sektörü", "ikincil enformasyon sektörü" (Uğur 1986:33). Porat şunları söylemektedir:

"Bilgi, iletişim ve enformasyon malları ve hizmetlerini üreten, işleme tabi tutan ve ileten sanayiler grubuna *"birincil enformasyon sektörü"* adını veriyorum. Burada hizmetler kaleminde elektronik ve yazılı basın, reklamlar, eğitim, telekomünikasyonu geliştirici araştırma-geliştirme hizmetleri, finansman ve sigortacılığın bazı bölümleri, kütüphaneler, müşavirlik şirketleriyle araştırma-geliştirmede çalışan şirketler yer alıyor. Mallar kalemine ise, bilgisayar, iletişimi, elektronik donanım imalatını, büro ve ticari makineleri, ölçme ve denetim araçlarını, baskı makinelerini dahil ediyorum...Enformasyonla doğrudan ilgili olmayan şirketler ve kamu kuruluşları iç kullarımları için enformasyon üretir ve tüketirler. Hemen hemen her kuruluş, bir tür tasarıma, hukuksal hizmete, yazışma ve pazarlamaya ilişkin enformasyon hizmeti tüketir. Kamu kuruluşları ile şirketler, yönetici ve sekreterler gibi "enformasyon işgücü" kiralarlar, yani "enformasyon sermayesi" yatırımı yaparlar. Bunlar, temelde, doğrudan enformasyona yönelik olmayan etkinliklerin enformasyona değin girdileridir. İşte bu piyasa-dışı bağlamda, yani özellikle pazarda değışim konusu olmadan, üretilen "enformasyon hizmetlerine" *"ikincil enformasyon sektörü"* adı verilmiştir." (Porat 1978'den aktaran Uğur, 1986:34, 36).

Porat, hükümet istatistiklerini yukarıda alıntılanan tanımlama ve sınıflandırma doğrultusunda yeniden okumuş, 1967 yılı için ABD'nin gayrisafi milli hasılasının %46'sının enformasyon sektörleri tarafından karşılandığını hesaplamıştır (Webster 1995:12). Porat sadece enformasyon ekonomisinin sektörlerini tanımlamakla kalmamış, enformasyon sektörlerinde

çalışan işgücünü de sınıflandırmıştır: bu işgücü enformasyon pazarında çalışan bilgi üreticiler ve bilgi dağıtıcılardan, pazardaki enformasyonu hareket ettirenlerden ve enformasyon altyapısının işletilmesinden sorumlu olanlardan oluşur (Uğur 1986 38-39).

Enformasyon toplumunu tanımlamaya çalışan ekonomik yaklaşımın en önemli özelliği, gelişmiş sanayi ülkelerinde enformasyonun metalaşması sürecini saptamış olmasıdır. Ancak, metalaşan enformasyonun doğuracağı sorunlar, enformasyon toplumu olgusuna ilişkin liberal bakış açısına sahip ekonomik yaklaşımda tartışılmaz. Çünkü, ekonomik yaklaşıma göre herşey pazar ekonomisinin kuralları içinde işler. Öyleyse, enformasyona ve enformasyon teknolojilerine erişim sorunu pazar ekonomisinin kuralları içinde çözülecektir. Ekonomik yaklaşıma yöneltilebilecek diğer bir eleştiri de, enformasyon toplumunu sadece niceliksel ölçütler ile tanımlaması, enformasyon toplumunun niteliksel özelliklerini ele almamasıdır. Ayrıca, enformasyon sektörleri sınıflandırmasının oluşturulmasında araştırmacıların değer yargılarının da önemli bir rol oynadığına dikkat edilmelidir (Webster 1995:12-13).

Son olarak, burada Japonya ve Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınında ekonomik yaklaşımın konumu irdelenmiştir. Japonya'da "enformasyon sanayisi" (johou sangyou) ve "bilgi/entelektüel sanayisi" (chishiki sangyou) konularındaki yazın oldukça gelişmiştir. Özellikle enformasyon toplumunda, nasıl bir sanayi olacak sorusuna yanıt aranmıştır (Katou 1991:10-31). Enformasyon toplumunda üretilen ve pazarda satılan mal, enformasyondur. "Enformasyon hareketi" (johou katsudou) ise, enformasyon teknolojileri kullanılarak enformasyon üreten veya ekleyen, biriktiren, satan hizmetlerden oluşur (Fukuda 1995:57). Enformasyon sanayi ve alt sektörleri konusundaki kuramsal çalışmalara Umesao Tadaou öncülük etmiştir. *Jouhou*

Sangyou Ron (Enformasyon Sanayisi Kuramı) adlı yapıtını 1962'de yazan Umesao, "knowledge industry" kavramının Japoncaya "chishiki sangyou" olarak çevrildiğini belirtirken, kendisinin kullandığı "enformasyon sanayisi" (jouhou sangyou) kavramının daha uygun bir tanımlama olduğunu iddia eder (1995:108-109). Pazar ekonomisinde enformasyonun mal olarak alınıp-satılmasında değer nasıl belirleniyor sorusundan hareket eden Umesao, "enformasyon ekonometrisi" (jouhou keiryō) ve "enformasyon ekonomisi biliminin" (jouhou keizai gaku) geliştirilebileceğini öne sürer. Umesao'ya göre, "bite" enformasyonun değeri (jouhou no kachi) için ölçüm birimi olabilir. Ancak televizyon gibi iletişim araçlarından elde edilecek enformasyonu bu şekilde ölçmek mümkün olmayabilir. Öyleyse sorun enformasyonun nasıl bir mal olduğunu tanımlamak ile ilgilidir (1985:114-120).

Umesao tartışmasına, önce normal bir malın ne olduğunu irdeleyerek başlar ve bir malın aslında bir materyal olduğunu vurgular. Bu nedenle bir mal ölçülebilirlik niteliğine sahiptir (1995:36). Buna karşılık, enformasyon materyal niteliğine sahip değildir. Ancak, sibernetik ya da enformasyon kuramına (jouhou riron) başvurularak en küçük enformasyon birimini tanımlamak mümkündür: bu "bite"dır (1995:36). Umesao'nun enformasyon tanımı ise, "dilsel ve imgesel simgeler" şeklindedir (1995:110). Umesao enformasyon sanayisini tanımlamak için özellikle sinir sistemleri sanayisi benzetmesine başvurur, böylece pazarda alınıp satılan bir mal olan enformasyonun niteliğine ilişkin bir göndermede bulunur (1995:41). Umesao'nun görüşlerinin, Japon enformasyon toplumu yazınının, özellikle de ekonomik yaklaşımın gelişmesi üzerindeki katkısı oldukça fazladır. Umesao, özellikle Japon toplumundan örnekler seçerek, teknoloji ve ekonomik kurumlar arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştığı için, Japonya'da enformasyon toplumu yazını irdelenirken görüşlerine yer verilmesi gereken bir düşünürdür.

Japonya'da enformasyon toplumuna ilişkin yazının gelişmesine katkıda bulunan diğer bir düşünür ise, Masuda Yoneji'dir. Masuda'nın *The Information Society as Post-Industrial Society* (1980) ile *Managing in the Information Society: Releasing Synergy Japanese Style* (1990) adlı yapıtları hem ekonomik yaklaşıma, hem de kültürel yaklaşıma örnek olarak verilebilir. Masuda çalışmalarında sanayi sonrası toplum yerine enformasyon toplumu kavramını kullanmış, bir toplumun ancak belli koşullar gerçekleştiğinde, yani "...toplumun her yöresine yayılmış olan, hızla yepyeni bir verimlilik doğurmuş bulunan ve insan toplumunun dönüşümünü sağlayacak kadar derin toplumsal etkileri olan..." toplumsal teknolojiler değiştiğinde yeni bir boyuta geçebileceğini öne sürmüştür (Masuda 1982:55'den aktaran Uğur 1986:62). Masuda'ya göre enformasyon toplumu şu özelliklere sahip toplumdur: toplumun gelişmesindeki itici gücün kaynağını enformasyon teknolojileri, özellikle bilgisayarlar oluşturur; "entelektüel sanayiler" asli sanayilerdir ve tarım, sanayi ve hizmet sektörünün yanısıra dördüncül sektörü oluştururlar; sanayi toplumunda pazarda dengeyi kuran "fiyat ilkesi" iken, enformasyon toplumunda "hedef ilkesi" düzenleyicidir; toplumsal etkinliklerin ana öznesi, sanayi toplumundaki ekonomik grupların yerini alan gönüllü topluluklardır; enformasyon toplumu sivil toplumdur, dolayısı ile sinerji ve toplumsal yarar ilkeleri, kârın maksimize edilmesini amaçlayan ahlakın yerine geçmektedir; sınıflı toplumun yerini enformasyon toplumunda çok merkezli işlevsel toplum alır; katılımcı demokrasi amaçtır ve enformasyon toplumunda enformasyon demokrasisi gerçekleşir; tüketim bireyin kişiliğini gerçekleştirmesini sağlar; enformasyon toplumu doyum merkezlidir (Masuda 1980:31-33; 1990:4-5). Ayrıca Masuda'ya göre, enformasyon toplumunda; araç yapan insan (homo sapiens) bir evrim daha geçirerek aklını kullanan insana (homo intelligens) dönüşür (1990:142-159).

Ek 1'de sunulan Tablo 1'e bakıldığında, Masuda'nın enformasyon toplumu tipolojisinde "enformasyon sanayileri" kavramsallaştırımı ile karşılaşılır; enformasyon sanayileri, bilişsel enformasyonu üreten, işleyen ve sunan sanayilerdir. Masuda, enformasyon sanayilerini şu şekilde sınıflandırır: *özel olarak işletilen enformasyon sanayileri* (araştırmacılar, önkestirimciler, serbest yazarlar, kamuoyu araştırmacıları gibi); *basım-yayım sanayileri* (baskı, ciltleme, fotostat kopyalama gibi), haber ve reklam sanayileri (gazeteler, haber ajansları, dergiler, reklam ajansları, halkla ilişkiler gibi); *enformasyon işleme ve hizmet sanayileri* (bilgisayar merkezleri, veri bankaları, yazılım evleri, zaman paylaşımli hizmetler gibi); *enformasyon araçları sanayileri* (basım evleri, bilgisayarlar, terminal araçları, daktilolar, kopyalama makinaları gibi). Bilgi sanayileri kavramına, Masuda eğitim ve araştırma-geliştirme sanayilerini örnek gösterir (1990:66-70). Masuda'nın geliştirdiği enformasyon toplumu tipolojisi Japonya örneği gözönüne alınırsa (öz-disiplin, toplumsal katkı, toplum yararı ilkesi vd.) daha bir anlam kazanır. Masuda'nın, sinerjik ekonomik sistem ile sınıflı toplumun yerini çokmerkezli toplumun alacağı ve enformasyon toplumunda önceliğin toplumsal yarar ilkesinde olacağı öngörüsü oldukça ütöpiktir. Çünkü, enformasyon toplumunda da mülkiyet, gelir kaynakları gibi ekonomik özelliklerden dolayı ancak belli sınıfların enformasyon teknolojilerine erişim olanağı vardır. Ayrıca, Masuda tüm bu öngörülerinde, enformasyon toplumu olgusunun ortaya çıkışının ardında yatan asıl nedeni, yani kapitalizmin mevcut bunalımının üstesinden gelme istemini tartışmamaktadır.

Türkiye'de sayıca az olan enformasyon toplumu yazınında teknolojik ve ekonomik yaklaşımın ağırlıklı bir yerinin olduğu söylenebilir. Hüsnü Erkan, enformasyon toplumu olgusuna ilişkin olarak, entegre sosyo-ekonomik gelişme yaklaşımı önerir: "...alt ve üstyapı donatımlarının karşılıklı ilişkilerine bağlı olarak; bu ilişkilerin, zaman, mekan ve sektör boyutlarındaki farklılaşmasını,

"entegre" bir yaklaşım içinde ele almak..." (1993:13) Erkan enformasyon toplumu terimi yerine bilgi toplumu terimini kullanmayı tercih etmiştir. Erkan'ın çalışmasının odak noktasını, bilgi toplumu olmanın ölçütünü saptamak oluşturur. Bir toplumun bilgi toplumu olup olmadığını saptamanın ölçüm yolu, sektörlerin ekonomik gelişme süreci içindeki göreceli paylarının zaman içinde değişimini; girdi-çıkıtı analizini yapmaktır (1993:22). Erkan, teknolojik belirlenimci bir yaklaşımı da benimser, ekonomik olayların özünde teknolojik bir sürecin yer aldığını kabul eder.(1993:59). Ancak, teknolojilerin doğal olarak ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel alanlardan etkilendiğini sözlerine ekler (1993:61). Erkan, bilgi toplumunun temel özelliğinin bilişim teknolojisi sayesinde üretilen bilgi ürünleri yani bilişimsel bilgi olduğunu belirtir:

"bilişimsel bilgi; bilgisayar sistemleri içinde bilimsel yöntem ve süreçler içinde işlenip elde edildiği için, bireysel keyfilik ve saptırmalardan daha uzak olması nedeniyle daha objektif bir içeriğe sahip...bilgi toplumunda, bilişimsel ve sistematize bilgi ve teknolojinin kitlesel üretimi gerçekleştirilecektir. Sanayi toplumunun pozitif biliminde 'olmuş' olayların açıklaması yapılırken; bilgi toplumunda, gelecek öngörüsü içinde bilişimsel ve sistematik bilgi üretilmektedir. Bilgi toplumunun bilişimsel bilgisi bilgi teknolojileri içinde geleceğe yönelik işlenmiş bilgidir" (1993:62).

Erkan, bilgi toplumunun "ileri bir toplumsal" düzen olduğunu varsayar. Erkan'a göre, bilişim teknolojisi, ekonomik etkinliklerin küreselleşmesine yol açar, böylece üretim sürecinde dünya standartları benimsenir. Erkan, bilgi toplumunun esnek örgütlenme ve esnek üretim üzerinde gelişmesinin altını çizer, bu yeni örgütlenme ve üretim tarzını ekonomik ve toplumsal getirilerinden dolayı destekler. Türkiye'nin yarı-sanayileşmiş bir ülke olduğunu belirten Erkan, Türkiye'nin hedefinin yalnızca sanayi toplumunu yakalamak değil, sanayi ve bilgi toplumlarının kurum ve yapılarını birlikte oluşturmaya çalışmak olması gerektiği önerisinde bulunur. Bunun için de, "enerji + bilgi sentezi"nin yapılması gerekmektedir (1993:120-121). Ancak Erkan, yeni toplumsal düzende/bilgi toplumunda yeni ekonomik ilişkileri, üretim sürecindeki

değişiklikleri ve işgücünün yeni profilini tartışırken, bilişim teknolojilerinin üretim, dağıtım ve kullanımının teşvik edilmesinin ardında yatan ideolojik mekanizmayı irdelememektedir. Ayrıca, Erkan'ın şu saptaması bu çalışmanın ana konusunu oluşturan enformasyon toplumunda toplumsal cinsiyet rollerinin ve örüntülerinin nasıl (yeniden) kurulduğu sorusu bağlamında ilgi çekicidir ve toplumsal cinsiyet belirlenimin enformasyon toplumu yazınında nasıl ihmal edildiğini veya ancak ataerkil ideolojinin yeniden üretimi içeriğinde başvurulduğunu göz önüne serer:

"...Bu süreç [hem sanayi toplumu hem de sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçiş anlamında okunmalı-MB] Türk toplumunda küçük ve çekirdek aileye geçişi önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca kadınların artan ölçüde iş hayatına girmesi ve kadın haklarındaki gelişmeler, kadınların bağımlılığını azaltmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak boşanma oranlarının hızlı artış içinde olduğu dikkat çekmektedir" (1993:121).

Türkiye'de enformasyon toplumuna ilişkin ekonomik yaklaşımın Yeni Sağ söylemin ekonomik pratikleriyle çakıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda özellikle Bilişim Kurultaylarının çalışma grubu konuları ve sonuç bildirgeleri incelendiğinde, egemen söylem Türkiye'de enformasyon ekonomilerinin özel girişimcinin eliyle geliştiği ve bunun toplumun genel yararına olduğu şeklindedir. Herbert Schiller izlenerek söylenecek olursa²⁸, yeni enformasyon teknolojilerinin kimlerin çıkarına hizmet ettiği,

---

²⁸ İletişim çalışmaları içerisinde eleştirel ekonomi politik yaklaşımın temsilcilerinden biri olan Schiller, iletişim araçlarının ekonomik örgütlenmesiyle siyasal, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki ilişkiyi tartışır. Schiller iletişim araçları ve enformasyon teknolojileri aracılığıyla anlam üretiminin ve bu anlamların tüketilmesi sürecindeki yapılandırılmış ilişkileri irdelerken, her türlü iletişimsel etkinliğin aslında maddi ve simgesel kaynakların eşit olmayan paylaşımı olduğuna dikkat çeker. Schiller özellikle kültürel üretim alanında iletişim holdinglerinin mülkiyet sorununu egemen toplumsal güçlerle ilişkisi bağlamında gündeme getirir ve kültürel üretimin metalaşmasıyla iletişim holdinglerinin çıkarı arasındaki koşutluğu inceler. Schiller'in kitle iletişim araçları ve enformasyon teknolojileri ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi tartışan çalışmaları için ayrıca bakınız: Herbert Schiller (1973). *The Mind Managers*. Boston:Beacon Press; Herbert Schiller (1981). *Who Knows: Information in the Age of the Fortune 500*. Norwood, NJ: Ablex; Herbert Schiller (1984). *Information and the Crisis Economy*. Norwood, NJ: Ablex; Herbert Schiller (1989). *Culture Inc: The Corporate Takeover of Public Expression*. New York: Oxford Un. Press.

kimlerin denetiminde kullanıma sokulduğu ve kimlerin bu teknolojilere erişebildiği şeklindeki bir sorgulama bu yazında yer almaz (1973:175'den aktaran Webster 1995:76). Oysa, Schiller'in de altını çizdiği gibi böyle bir sorgulama pazar ölçütü, sınıf eşitsizlikleri, şirket kapitalizmi gibi hususların tartışma konusu haline gelmesini sağlarken, kapitalizmin kendini yeniden üretme mekanizmasının açınlanması bağlamında da yol göstericidir. Schiller'e göre:

"Enformasyon toplumu diye adlandırılan, gerçekte, bireysel ve ulusal, toplumsal ve tecimsel, ekonomik ve askeri tüm konular hakkında çok büyük ölçüde verinin üretilmesi, işlenmesi ve dağıtılmasıdır. Bu verilerin çoğu, çok büyük şirketlerin, ulusal hükümet bürokrasilerinin ve ileri sanayi devletlerinin askeri kurumlarının çok özel gereksinimlerini karşılamak için üretilir" (1981: 25'den aktaran Webster 1995: 85).

Örneğin, 1997 ve 1998 Bilişim Kurultayında ağırlıklı olarak tartışılan elektronik ticaretin geliştirilmesi ve enformasyon ekonomileri konularının ortak özelliği meta özelliği gösteren enformasyonu baz almalarıdır. Bu tartışmalarda dikkat çekici bir diğer ortak özellik ise, pazarda enformasyon satışından elde edilecek kârın maksimize edilmesine yönelik istemdir. Ayrıca, enformasyon teknolojileri sektörüne yapılan yatırımların askeri ve siyasal bağlamına da bu tartışmalarda yer verilmemiştir. Türkiye'deki yazına ilişkin diğer bir husus da, enformasyon toplumuna ilişkin tanımlama geliştirilirken, istatistiki yöntemlere ağırlıklı olarak yer verilmesidir. İstatistiki yöntemler kullanılarak enformasyon toplumu bir şekilde tanımlanabilir, enformasyon toplumuna ilişkin bir resim çizilebilir, ancak bu tanımlama enformasyon teknolojileri, enformasyon ve gerçek kullanıcıları arasındaki ilişkiyi açıklamada yeterli değildir.

Eleştirel ekonomi politik için bakınız: Peter Golding ve Graham Murdock (1997). "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik." Çev. D. Beybin Kejanlıoğlu. *Medya, Kültür ve Siyaset*. Süleyman İrvan (der.) içinde. Ankara: Ark. 49-76.

1.1.3. Mesleki Yaklaşım

Enformasyon toplumunu meslek bazında tanımlayan bu yaklaşıma göre, enformasyon toplumu enformasyon çalışanlarından oluşan toplumdur. Enformasyon toplumuna ilişkin mesleki yaklaşımın gelişmesine en önemli katkıyı "beyaz yakalı toplum" (white collar society) kavramı ile Daniel Bell yapmıştır.

Bell'in "beyaz yakalı toplum" kavramını nasıl geliştirdiği irdelenecek olursa, ilk olarak vurgulanması gereken nokta, Bell'in "beyaz yakalı toplum" kavramını liberal düşünce geleneği içerisinde kalarak geliştirmiş olmasıdır. *The Coming of Post-Industrial Society* (1974) çalışmasında Bell, sanayi sonrası toplum ya da post-kapitalist topluma ilişkin bir tanımlama geliştirir. Bu tanıma göre, sanayi sonrası toplumun temel yapı taşı "bilgi" dir. Sanayi sonrası toplumda sistemin özünü, sanayi toplumunda olduğu gibi sistemi yeniden üreten araç teknolojisi değil, Bell'in tanımlaması ile "...sezgisel yargıların yerine algoritmaları (yani sorun çözme kurallarını) ikame eden entelektüel teknolojiler" yani bilgisayarlar ve bilgisayar ağları oluşturur. Enformasyon toplumunda mavi yakalı işgücünün yerini, entelektüel teknolojileri kullanan/kullanabilecek beyaz yakalı işgücü alırken, hizmet sektörünün ekonomideki payı giderek artar. Aslında Bell'in geliştirdiği toplum tipolojileri istihdam üzerine temellenmektedir. Sanayi öncesi toplumda üretimi tarımsal işgücü; sanayi toplumunda fabrika işgücü; sanayi sonrası toplumdaysa hizmet sektöründe çalışanlar gerçekleştirir. Bell'e göre, bir toplumdan diğer toplum tipolojisine geçişi, "verimlilik" ilkesinin üretim süreçlerine uygulanmasıyla birlikte yaşanan üretim artışı, diğer bir deyişle artı değer artışı sağlar (Webster 1995:34).

Sanayi sonrası topluma geçişin göstergesi, hizmet sektörünün ekonomideki toplam payının katlanarak artmasıdır. Ancak, hizmet sektörünün ekonomideki payının artması şeklindeki yönelim, endüstrinin üretiminde/çıktısında bir azalmaya yol açmaz. Tam tersine yeni teknolojilerin üretimde kullanılması sayesinde, üretimde giderek artan yüksek verim elde edilir ve endüstrinin artı geliri yeni harcama alanlarında (eğitim, seyahat, sağlık gibi) kullanılır. Artan toplumsal refahın yarattığı yeni gereksinimleri karşılamak üzere de hizmet sektörlerinde sürekli yeni iş fırsatları ortaya çıkar. Kısacası Bell'in gözünde hizmet toplumu sanayi sonrası toplumla eşitlenir.

Hizmet toplumu neden sanayi sonrası toplumu müjdelemektedir sorusunun yanıtı Bell'in yürüttüğü mantığa göre, şu şekilde verilebilir; sanayi öncesi toplumda yaşam doğaya karşı kas gücüyle verilen mücadele üzerine kuruludur. Sanayi toplumunda ise, artık makinalar egemendir ve üretilebilen/dönüştürülebilen doğaya karşı yaşam mücadelesi verilir. Sanayi sonrası toplum ise, hizmet sektörü üzerine temellenir; yaşam mücadelesi enformasyona erişmek ve sahip olmak için verilir (Webster 1995:36). Bell'in sözcükleri ile, hizmet sektörü iki alt sektörden oluşur: beşeri (human) ve mesleki (profesyonel). Beşeri hizmetler, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerden, mesleki hizmetler ise, bilgi işlem, programlama, tasarım gibi hizmetlerden oluşur. Enformasyon toplumu için, yüksek eğitimin sağladığı bilgi ve beceri ile donanmış profesyonellerin varlığı, bilim adamları ve mühendisler tarafından verilen profesyonel teknik hizmetler ve AR-GE çalışmaları önemlidir. Enformasyon toplumunda ekonomik ve toplumsal kararların alınması politik olarak tarafsız uzman profesyonellere bırakılır. Sonuç olarak, enformasyon toplumu bu tarafsız ve uzman profesyonellerin/beyaz yakalı işgücünün karar mekanizmalarının başında olduğu "rasyonel" ve yaşamak için "en ideal"

toplumdur. Çünkü, beyaz yakalı işler çalışanlara daha fazla doyum sağlar (Webster 1995:35; Uğur 1986: 18-31).

Bell'in sanayi-öncesi, sanayi ve sanayi sonrası toplum şeklinde sınıfladığı toplum tipolojilerinin temel özelliklerine, EK2'de sunulan Tablo 2'ye bakıldığında, sanayi sonrası toplumun, hizmet toplumu (üçüncül, dördüncül ve beşincil sektörler gibi) olduğu görülür. Tablo 2 ayrıntılı olarak incelendiğinde, Bell'in enformasyon ve bilgi'yi farklı bağlamlarda kullandığı dikkat çeker. Bell için, enformasyon, dönüştürücü kaynak iken; bilgi stratejik kaynaktır. Bell'in "bilgi-değer kuramı" son kertede liberal düşünce geleneği üzerine temellenir, "bilim'e mutlak inancı" yeniden üretir. Enformasyon/sanayi sonrası toplumda, karar mekanizmalarının yansız oldukları varsayılan profesyoneller/beyaz yakalılar eline bırakılması bir yandan "bilim ve teknolojinin" yansızlığı ideolojisi ile örtüşür, diğer yandan da yeni seçkinlerin egemenliğini toplumun genel yararı adına meşrulaştırır. Bell, sanayi sonrası/enformasyon toplumunda artan refahın sınıf mücadelesini ortadan kaldıracağını ileri sürer. Oysa, enformasyon toplumu olgusuna ilişkin mesleki yaklaşım, enformasyon toplumunu beyaz yakalı sayısının artışı ve hizmet sektörünün gelişmesi ile tanımlarken, işgücünü yeni ve daha keskin bir hiyerarşik sınıflandırmaya tabi kılmaktadır: mavi yakalı işgücü ve beyaz yakalı işgücü. Bu sınıflandırma işin enformasyon işleme, üretme veya dağıtma ile Bell'in deyimi ile "entelektüel teknolojileri" kullanmayı gerektirmesi bazında yapılmaktadır. Entelektüel teknolojileri kullanan beyaz yakalı işgücü bir anlamda enformasyon toplumunda hakim sınıfı oluşturur, doğal olarak da mavi yakalılar bağımlıları. Beyaz yakalı egemenliği aynı zamanda teknokratik denetime geçişi de imler. Üstelik enformasyon toplumunda mülkiyet ilişkileri değişmediği/(varolan sermaye ilişkileri içerisinde) değişmeyeceği için sınıf mücadelesinin ortadan kalkacağını ileri sürmek sadece Bell'in ve onun izleyicisi mesleki yaklaşımın öngörüsünün

kurgusunun ne kadar sorunlu olduğunu gösterir. Bell'in beyaz yakalı toplum öngörüsü aynı zamanda, tarihsel yönelimlere bakıp geleceği öngören tarihselciliğin bir örneğidir. Bell'e göre, sanayi sonrası toplumda, "kuramın amprisizm üzerine üstünlüğü ve bilginin soyut sembol sistemleri şeklinde düzenlenmesi... çok farklı ve çeşitli deneylerin gerçekleştirilmesinde kullanılabilir". Bell'in kuramsal bilgi artışını ölçme mantığı da sorunludur. Eğitim sertifikalarındaki ve AR-GE bütçelerindeki artış, ona göre kuramsal bilginin artışını imler. Böylece, Bell hem eğitimde nitelik olgusunu ihmal eder hem de çoğu AR-GE çalışmasında yeni bir bilgi yaratılmadığı, sadece varolan ürünlerin geliştirilmesine yönelik pazar yönelimli araştırma yapıldığı gerçeğini gözardı eder. Ayrıca, Bell sanayi öncesi, sanayi ve sanayi sonrası şeklinde geliştirdiği toplum tipolojileri ile, toplumların evrimci/ilerlemeci bir çizgiyi izlediği düşüncesini de desteklemiştir (Webster 1995:32). Bell'e yöneltlen bir diğer eleştiri ise, onun tüm toplumlarda teknoloji ve mühendislik bilgisinin aynı olduğunu varsaydığı için, siyasi, kültürel ve tarihi farkları görmezden geldiğidir (Webster 1995:40).

Son olarak, Japonya ve Türkiye'deki yazında özellikle Bell'in "beyaz yakalı işgücü" ve "hizmet toplumu" önerilerinin yaygın destek bulduğu, gerek *Jouhou Hakusho*'da (1995), gerek 1980'lerin sonlarından bu yana her yıl düzenli olarak toplanan Türkiye Bilişim Kurultayında mesleki yaklaşımın ölçüleri ile tanımlanan "enformasyon toplumu" tartışmalarının önemli yer tuttuğu belirtilmelidir. Her iki ülkedeki enformasyon toplumu yazınında teknokratik denetimin toplumun yararına olduğu şeklindeki iddialar, beyaz yakalı/profesyonel egemenliğini, kısaca yeni seçkinlerin iktidarını meşru kılan söylemin -Yeni Sağ ideolojisinin- parçalarıdır. Ayrıca, bir yandan her iki ülkenin Bell'in toplum tipolojilerinde öngörülen evrimci çizgiye koşut olarak gelişme göstermedikleri öne sürülürken, öte yandan da Bell'in ideal toplum

önkabulünü tartışmasız benimsemek yazının içindeki çelişkiyi imlemektedir.

III. Dünyadan bazı örneklere bakıldığında sanayi öncesi toplumdan hizmet toplumuna geçen toplumları görmek olasıdır. Örneğin, Tablo 3'e bakıldığında, Türkiye'nin aynı anda hem sanayi öncesi toplum, hem de hizmet toplumu niteliklerini gösteren bir işgücü dağılımına sahip olduğu görülebilir.

Tablo 3. Sektörlere göre işgücü dağılımı (1990 yılı için) (milyon)

Sektörler	Toplam	Kadın ('000bin)	Erkek	Kadın işgücü içindeki yüzde	Erkek işgücü içindeki yüzdesi	Toplam işgücü içindeki kadın oranı	Toplama işgücü içindeki erkek oranı
Tarım	9,666	4,802	4,865	76	36	50	50
Sanayi	3,829	455	3,374	7	24	12	88
Hizmetler	6,128	768	5,360	12	38	13	87
Bilinmeyen	1,027	460	567	7	4	45	55
Toplam	20,650	6,485	14,165	100	100	31	69

Kaynak: The World Bank (1993). Turkey: Women in Development. 50.

Açıklama: Bilinmeyen kategorisinde ilk iş arayanlar toplanmıştır.

Türkiye'de mesleki yaklaşım yazını içerisinde Cihan Dura'nın (1998) adı sayılabilir. Dura, beyaz yakalı istihdamının artması/arttırılması yönünde bir istekte bulunur, ancak yeni istihdam yapısı ile ortaya çıkacak sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçlara değinmez. Türkiye'nin hangi koşullar sağlandığı takdirde enformasyon toplumu olabileceğini tartışan Veysel Bozkurt (1996:121), OECD'nin 1988 raporundan yaptığı alıntıda, Japonya ve Türkiye'de hızla büyüyen ve gerileyen meslek gruplarına dikkat çeker:

Ülke	Hızla Büyüyen Meslek Grupları	Gerileyen ya da Yavaşlayan Meslek Grupları
Japonya	profesyonel ve teknisyen işgücü, satıcılar, memuriyet ve işçiler	madenciler ve tarım
Türkiye	hizmet işçileri, üretim ilişkileri	tarım işçileri

Bozkurt'a göre, Türkiye'nin enformasyon toplumu olabilmesi vasıflı insan gücü, kendi deyimi ile bilgi işçisi gereksiniminin karşılanmasıyla olasıdır. Çünkü Bozkurt'a göre, enformasyon toplumunda yeni istihdam şekilleri ortaya çıkacaktır; yarım zamanlı çalışma, evde çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, geçici çalışma ve tele-çalışma ve bu yeni istihdam şekilleri bilgi işçisine olan gereksinim ile yakından ilişkilidir. (1996:124). Bozkurt bilgi işçisini, *bilgi üreticiler* (bilim adamı, mühendis, doktor, hukukçu); *bilgi taşıyıcılar* (öğretmenler, profesyonel iletişimciler, kütüphaneciler); *bilgi işlemciler* (idari işler, sekreterlik) ve *altyapı personeli* (makina operatörleri ve bakım personeli) olarak betimler (1996:125). Bozkurt, bilgi işçisinin kapitalist ekonomide pazarlık şansının olduğunu, mavi yakalı ya da diğer bir deyişle vasıfsız işçilerin bu şanstın mahrum olduklarını da belirtir. Bozkurt'un mesleki yaklaşım içerisinde değerlendirilmesinin bir nedeni de, enformasyon toplumunda sendikaların yeniden yapılanmasına ilişkin vurgu yapmasıdır. Bozkurt, sendikaların işgücünün esnek üretim tarzı ve enformasyon teknolojilerinin üretim süreçlerine dahil edilmesinden kaynaklanan değişimlere karşı daha esnek olmasını, kadın ve genç işgücünün sendikalara çekilmesini, sendikaların enformasyon toplumunda mavi yakalı işgücünü vasıfsızlaştırma yönelimine karşı politika üretmesini, ücret sendikacılığının ötesine geçilmesini, esnek üretim tarzı ile iş yerinde giderek artan hızla gelişen bireycilik ve işçinin kollektif kimliğini yitirmesi durumuna karşı politika geliştirmesini önerir (1996:139).

1.1.4. Uzamsal Yaklaşım

Uzamsal yaklaşıma göre, enformasyon toplumu enformasyon ağları aracılığı ile zamanın ve uzamın yeniden örgütlendiği, birbirine bağlandığı konumlardan oluşur (Webster 1995:18). John Goddard (1992), enformasyon toplumunu oluşturan/kuran birbiri ile bağıntılı dört ögeyi şu şekilde tanımlar: birinci öge, küresel ekonomide üretim ve pazarlamanın bağımlı olduğu enformasyon ve enformasyon yönetimidir; ikinci öge, "gerçek zamanda" (real time) ticaret için bilgisayar ve iletişim teknolojileri altyapısı; üçüncü öge, pazarda meta olarak satılan ve uydu yayıncılık, kablo, video, on-line veri tabanları tarafından sağlanan enformasyonun ekonomideki payının artması; dördüncü öge, ulusal ve bölgesel ekonomilerin entegrasyonunu sağlayan enformasyonelasyonun gerçekleşmesi (Webster 1995:18). Bu ögelerin biraraya gelmesi ile ortaya çıkan toplum, enformasyon toplumdur, bilgisayar ağları ve iletişim teknolojileri farklı uzamların birbirine bağlandığı "tellenmiş toplum"dur (wired society) (Martin 1979'den aktaran Webster 1995:19).

Uzamsal yaklaşıma yöneltilebilecek soru, enformasyon toplumununun altyapısını oluşturan enformasyon yollarında iletilen, değiş-tokuş edilen enformasyonun hangi miktarda olması durumunda enformasyon toplumunu oluşturacağıdır. Ekonomik yaklaşıma benzer bir şekilde, uzamsal yaklaşımda da bilgisayar satışlarının rakamlarına, bilgisayar ağlarının yaygınlığına bakılarak niceliksel kullanım hakkında bir kestirimde bulunulabilir, ancak niteliksel kullanım hakkında böyle bir kestirimde bulunulmaz. Uzamsal yaklaşımda enformasyon teknolojilerinin "zaman ve uzamın sıkıştırılması" (time-space compression) ile, başta şirketlere, sonra hükümetlere ve sonunda da bireylere sağlanan yeni olanaklara dikkat çekilir. Uzamsal yaklaşımın enformasyon ekonomisine ilişkin bu vurgusu, ekonomik yaklaşıma benzer.

Özellikle, enformasyon teknolojilerinin zamanı ve uzamı sıkıştırması kapitalizmi yeniden örgütlerken, küresel sermaye hareketlerini de kolaylaştırır. Uzamsal yaklaşım içerisinde ele alınabilecek düşünürlerden biri Manuel Castells'dir. Castells'in *The Information City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process* (1989) adlı çalışmasına göre, teknolojik enformasyon devrimi tek belirleyici öge olmamakla birlikte, toplumdaki yapısal dönüşümlerin temel noktasıdır ve enformasyon(el) toplum, toplumsal kurumların ana çerçevesi olarak sanayi toplumu ile yer değiştirir (Webster 1995:196). Enformasyonelizasyon ile üretimde esneklik sağlanırken, tam zamanında bağlantı uygulaması da üretim maliyetlerini azaltır, kâr marjlerini artırır. Castells metropoliten kentlerdeki istihdam yapısını inceler ve %30'dan fazlasının enformasyon profesyonelleri olarak adlandırdığı işgücü olduğunu hesaplar, enformasyon(el) toplumda/şehirden bu oranın daha da artacağını öne sürer. Ayrıca, enformasyon(el) toplumda/şehirden, bu yeni profesyonellerin egemen toplumsal sınıf olacağını belirtir (Webster 1995:201; 208). Japonya ve Türkiye'de enformasyon toplumuna ilişkin iletişim çalışmalarında "zaman ve uzamın sıkıştırılması", enformasyon(el) toplum/kent tartışmaları Batı enformasyon toplumu yazınında olduğu gibi henüz gelişmemiştir. Enformasyon teknolojileri ve zaman-uzam arasındaki ilişkiler daha çok bilişim mühendisliği, şehir planlama, felsefe gibi disiplinlerin çatısı altında tartışılmaktadır.

1.1.5. Kültürel—Siyasal Yaklaşım

Webster'in enformasyon toplumuna ilişkin farklı bakış açılarını analiz açısından kolaylık sağlamak amacı ile yaptığı gruplandırma buraya kadar izlenmiştir. Ancak, Webster'in yaptığı kültürel yaklaşım ayrımı, kültürel-siyasal şeklinde okunursa, içerimlediği tartışmaları değerlendirmek açısından

daha anlamlı olacaktır. Kültürel yaklaşıma göre, enformasyon toplumu kısaca, enformasyon patlamasının yaşandığı medya-yüklü toplumdur (media-laden society) (Webster 1995:21). Örneğin, Jean Baudrillard'a göre, enformasyon toplumu "daha ve daha fazla enformasyon ve daha ve daha az anlam" ile eşitlenmektedir (aktaran Poster 1995:16-18). Enformasyon toplumunda göstergeler birçok yönden gelmektedir ve dolayısıyla çok çeşitli ve çelişkilidirler, üstelik hızla değişmektedirler. Artık göstergeler doğrudan bir şeyin temsilcisi değildir; kendilerine gönderme yapmaktadırlar: sadece simülasyonlardır. Göstergelerin anlamını yitirmesinin sonucu olarak, kullanıcılar karşılaştıkları şeyden dilediklerini seçerler. Sonuçta, enformasyon toplumu simülasyonlardan oluşan enformasyonun aktarıldığı, tüketildiği bir toplum durumu olarak ortaya çıkar. Mark Poster (1990) da enformasyon toplumu denen ortamda bir dizi anlam dizisinin iletildiğini, ancak anlamın olmadığını öne sürer (Webster 1995:23). Poster, enformasyon toplumu olgusunu "ikinci medya çağı" (second media age) olarak irdelerken, "interface" (arayüzey) kavramını önerir. Poster'a göre, ikinci medya çağında, insan ve makine arasındaki ilişki yeni bir boyut kazanmıştır (Poster 1995:21). Poster "sembolik değişim" modellerini üç döneme ayırarak değerlendirir (1990:8). İlki, *sözlü değişim dönemi*dir. Bu dönemde, kişilerarasındaki etkileşim yüzyüzedir. Yaşam tarzı sabittir ve oturmuştur. Göstergeler de bu yaşam tarzına uygun düşerler. Sembolik değişim, topluluk tarafından bilinen ve kabul edilenin dolaşıma sokulmasıdır. İkinci dönem, *yazılı değişim dönemi*dir. Bu dönemde göstergeler temsili bir role sahiptir. Özne ussal ve bireysel olarak sembolik değişimde sorumlu taraf olarak kabul edilir. *Elektronik dolayım*lama döneminde ise, göstergeler, enformasyonel simülasyonlardır. Öznenin kimliği, süregiden bir oturmamışlık içinde merkezlessiz, dağınık ve çokludur. Birinci medya çağında olduğu gibi, insan ve makine arasındaki ilişkide kurulan ikililik ortadan kalkmıştır, artık merkezlessizleşmiş bir iletişim olasıdır. Scott Lash ve

John Urry'nin (1987) geliştirdiği sermayenin dzensiz yeniden yapılanması veya "örgütsüz kapitalizm" (disorganized capitalism) kavramsallaştırımı da kültürel-siyasal yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir. Kültürel-siyasal yaklaşım içindeki tartışmalar enformasyon toplumu olgusunda sınıfı ve diğer eşitsizlikçi yapılanmaları gündeme getirir.

Burada kültürel-siyasal yaklaşım içerisinde özellikle, Batı yazınından ziyade Japonya ve Türkiye'deki yazın irdelenecektir. Japonya'da bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak Itou Youichi sayılabilir. Bu çalışma açısından Itou'nun "jouhouka" (enformasyonalizasyon) kavramına yaptığı özel vurgu (1971:14-21; 1991:3), *Giriş Bölümünde* temel kavramlarda tartışıldığı üzere ayrı bir önem taşımaktadır. Itou, önce Japonca'da "jouhou" (enformasyon) sözcüğünün imlediği anlamları ele alır: işlevsellik, hız ve gizlilik. "Jouhouka" kavramıyla, enformasyon akımının hız ve miktarının giderek toplumsal yaşamın her alanında artması durumuna dikkat çeker ve bu artışı doğrudan enformasyon teknolojileri altyapısı ile ilişkilendirir (1971:14-15). Itou'ya göre, toplumun eğitim düzeyi de enformasyon akımının hız ve miktarını belirler ve Japon toplumunun enformasyon toplumu olmak için bu gerekli fiziksel altyapılara sahip olduğunu iddia eder (1991:33, 39). Buradan hareketle Itou, "enformasyon ithalatçısı çevre ülkeden, enformasyon ihracatçısı merkez ülkeye: Japonya" örneğinde, "jouhouka"yı oldukça kültürelci bir bakış açısından, Batı teknolojisinin Japonlaştırılması (Japonization) gibi kavramlarla tartışır (1990:453). Itou, Japon kültürünün özelliği olan "içerimleme" ve "birleştirme"nin, günümüzde Japonya'nın neden enformasyon toplumu/enformasyonlaize olan toplum (jouhouka shakai) olduğu sorusuna yanıt olduğunu belirtir. Itou'nun üzerinde ısrarla durduğu diğer bir husus ise, enformasyon toplumunun insanın gelişimine sağladığı yararlarıdır. Enformasyon toplumunun temel özelliği olan hızlı akan ve miktarı çok olan

enformasyon, halkın yaşantısında özgürlüğü sağlamalıdır. Ancak, Itou enformasyonun miktarındaki fazlalığa da dikkat çekerek, "jouhou kougai" (enformasyon kirlenmesi) kavramını geliştirir ve halkın yararlı olacak enformasyonu seçme bilincine/becerisine sahip olması gerektiğini de sözlerine ekler (1971:20). Yine, Itou'ya göre, enformasyon toplumunda "jiyuu" (özgürlük) ve "sekinin" (sorumluluk) çok iyi bir şekilde dengelenmelidir.

Türkiye'deki kültürel-siyasal yaklaşım yazını içerisinde Haluk Geray'ın çalışmalarının ayrıcalıklı konumundan bahsetmek gerekiyor. Geray, enformasyon teknolojileri altyapısının gelişmesini siyasal iktidar, askeri ve ekonomik güçlerle, Türkiye'nin dünya ekonomisine entegre olması süreci ile ilişkilendirerek tartışır ve enformasyon toplumu mitleştiriminin²⁹ Yeni Sağ pratiklerle ilişkisini irdeler (1994,1998). Bozkurt da (1998) enformasyon toplumu ile birlikte ortaya çıkacak "enformasyon zenginleri" ve "enformasyon yoksulları" ayırımına, kendi deyimi ile "enfo-elitizm" gelişmesine/olgununa dikkat çeker (1012). Ayrıca, Kaplan'ın çeviri-derleme çalışması da (1991) enformasyon toplumu olgusuna eleştirel yaklaşılması yönünde bir katkıda bulunur. Kaplan bu çalışma ile, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçiş ile, varolan egemenlik ilişkilerinin kökünden değişeceği yanılısamasını tartışmaya açar. Türkiye'de enformasyon toplumu söylemine egemen olan "çağ atlama" muştusunda, toplumsal güç odaklarının değişeceği ve "daha'lar" ile

---

²⁹ Mit, kendisi aracılığı ile ne tür bir dünyanın olması gerektiğini gösteren, arzu edilen dünyanın açıklandığı öyküdür (Hamelink 1991:11). Enformasyon toplumu olgusu da ekonomik, siyasal ve kültürel bir mittir. Mitin ekonomik boyutunda, enformasyon toplumunun kapitalist ve sanayi üretimi ile beraber gelen merkezleşme, yayılmacılık, standartlaşma ve sömürüyü sona erdireceği, çoğulcu pazar anlayışının egemen olduğu bir yapıya doğru değişimin yaşanacağı öne sürülürken; siyasal boyutunda, enformasyon toplumunun katılımcı bir siyasal yapıyı getireceği; kültürel boyutunda ise, yığın kültürünün yerini bireyci tüketim kültürünün alacağı iddia edilir (Hamelink 1991:11-13). Çalışmada değerlendirilen yaklaşımlara bakıldığında, çoğu yaklaşımda enformasyon toplumu mitinin sürekli üretildiği görülür.

tanımlanan demokrasiye, toplumsal eşitliğe, paylaşılan refaha geçileceği varsayılır. Oysa, Hamelink'in şu öngörüsü kayda değerdir:

"Tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçiş sürecinde toplumsal güç odaklarının her zaman değiştiği varsayımı sürekli tartışılmalıdır. Güç odakları, toprak sahipliğinden sermaye sahipliğine, sermaye sahipliğinden enformasyon sahipliğine dönüşmüş olabilir. Ancak her değişimin ardından, iktidar kaynaklarını ele geçirenin -genellikle bir önceki elit kesimin uzantısı- yeni bir elit kesimin iktidar olması olgusudur" (1991:16).

Kaplan'ın çeviri-derleme çalışması, enformasyon toplumu mitinin ideolojik niteliğinin altını çizer, yeni enformasyon teknolojilerinin yarattığı olanakların hangi çıkar gruplarının işine yaradığını, sınıflı toplumun nasıl yeniden tanımlandığını, enformasyon teknolojilerinin toplumsal etkilerini, merkez ve çevre ülkeler arasındaki enformasyon dengesizliğini, işgücü örgütlenmelerinin anında enformasyon akışına yaslanan çokuluslu sermaye tarafından nasıl zayıflatıldığını tartışır.

Değerlendirme: Enformasyon Toplumu Yazınında Toplumsal Cinsiyetin Yokluğu/Görünmezliği

Yukarıda tartışıldığı üzere, enformasyon toplumu yazınında toplumsal cinsiyet belirlenimi hemen hemen hiç ele alınmaz. Oysa, toplumda kadın ve erkeğin teknolojiye erişim olanaklarında, teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanmasına ilişkin karar alma sürecinde ve doğrudan teknolojik araçları deneyimlemelerinde bir farklılık vardır ve bu fark sürekli olarak yeniden yazılır/kurulur (Rakow 1988:57). Enformasyon toplumu yazını, genel olarak teknik, ekonomik ve mesleki yönelimlidir. Şimdiye değin, teknoloji ve insan arasındaki ilişkiyse iki ana konu üzerinde yoğunlaşarak incelenmiştir: ilkinde, teknolojinin toplumsal yaşam üzerine etkisi, yani teknolojinin toplumsal yaşama

dahil ediliş tarzları ve kültürel olarak deneylenmesi ele alınır. İkinci konu ise, teknolojinin toplumsal ilişkiler ve toplumsal örgütler üzerine etkisi hakkındadır. Teknolojinin iktidarın güçlenmesini mi yoksa paylaşılmasını mı sağladığı, karşılıklı etkileşim modellerini dönüştürmekte mi veya genişletmekte mi olduğu, ikinci konunun sorunsalını oluşturmaktadır. Çok sınırlı sayıdaki araştırmada enformasyon teknolojilerinin enformasyon zenginleri ve enformasyon yoksunları/yoksulları olmak üzere iki yeni sınıf yarattığına dikkat çekilmiştir ve bu araştırmalar çoğunlukla eleştirel gelenekten beslenmiştir. Aslında ister liberal gelenekten ister eleştirel gelenekten beslensin, enformasyon toplumu hakkındaki araştırmalar teknolojinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı sorgusuna yer vermezler. Bu çalışmalarda enformasyon teknolojilerinin kısa dönemli etkilerine bakılmakta cinsiyetçi işbölümü ve işgücünün uluslararası (cinsiyetçi) dağılımı gibi süregiden sömürü ve bağımlılık yapılarının kökten bir şekilde ortadan kalkması veya dönüşmesi gibi olasılıklar irdelenmez. Öyleyse yapılması gereken, enformasyon toplumu yazınında kendisine ekonomik ve toplumsal yapıları dönüştürücü bir güç atfedilen enformasyon teknolojilerinin verili toplumsal cinsiyet rol ve örüntülerini pekiştirme yönünde nasıl kullanıldığını tartışmaya başlamaktır. Bunun ilk aşaması, enformasyon toplumu söyleminin kendisini irdelemektir. İkinci aşama ise, teknoloji, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyetin buluşmasını sağlamayı amaçlayan bir tartışmayı başlatmaktır. Zoonen'in söylediği gibi, "toplumsal cinsiyet ve teknolojinin buluşması bir tür söylemsel hesaplaşmadır" (1992:12).

1.2. Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet: Feminist Tartışma(lar)

Teknolojinin toplumsal cinsiyet faktörü ile ilişkisi olduğunu görmek için, her şeyden önce, kültürün örgütlenme biçimi, yaratıcılık ve iktidar ilişkileri hakkında bir takım soruların sorulması gerekir. Bu yeni sorular ise, toplumsal cinsiyet araştırmalarını öncelikle teknolojinin kullanımını irdelemeye yöneltir. Çünkü, -nesne ve pratik olarak- teknoloji, toplumsal cinsiyetin inşasının gerçekleştiği toplumsal pratiklerin içinde üretilir ve işler. Teknolojinin tasarımından, kullanma becerisine değin, teknoloji toplumsal cinsiyet rollerinin kurulması ile ilişkilidir (Webster 1993:42; Probert & Wilson 1993:9) Bu bölümde toplumsal cinsiyet ile genelde teknoloji, özelde de enformasyon teknolojileri arasındaki ilişki, feminist bakış açılarının konuyu sorunsallaştırmaları bağlamında yazın taramasıyla irdelenmiştir.

1.2.1. Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet

Giriş Bölümünde tartışıldığı üzere, Pacey (1983), Noble (1984), Morley (1992), Silverstone & Haddon (1996) ve Bijker'in (1995) teknoloji sosyolojisi ve tarihi çalışmalarında olduğu gibi, teknoloji ve teknolojik pratiklerin askeri, siyasal ve ekonomik kurumlar ile ilişkisini kuran incelemelere yakın zamanlarda sıklıkla rastlanmaktadır. David Noble, Batı kültürlerinde teknolojinin nesneleştirilmesi sürecini ve teknolojinin kendi başına bir yaşamı varmış gibi algılanmasının teknoloji ve insan ilişkilerine etkisini tartıştığı *Forces of Production*'da (1984), bu süreç ve algılamının sonucunda teknolojinin kendini tanımlayıcı ve bağımsız bir toplumsal güç olarak toplum üzerinde konumlandığını belirtir (aktaran Rose 1994:176). Noble'ın, teknolojinin, üretimin sürecini ören tüm toplumsal ilişkilerinin bir parçası,

üretildiği ve varolduğu toplumsal düzenin temsilcisi olduğu şeklindeki açıklaması teknoloji ve iktidar ilişkileri tartışması açısından oldukça önemli bir katkıdır (1977:xxii'den aktaran Rothschild 1989:80). David Lyon da teknolojik ürünlerin kökenlerine dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde belirtir:

"Teknolojiyi, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları olan bir faaliyet olarak düşünmek çok daha anlamlıdır. Bu şekilde görüldüğünde, yapılmış birşey olarak teknoloji, hem şu ya da bu ürünün veya sistemin kullanılmasıyla hangi amaçların gerçekleştirilebileceği şeklindeki teknik boyutta hem de sosyal kökenler ve sonuçlar boyutunda kavranabilir. Üstelik eğer teknoloji bir insan faaliyetiyse o zaman siyasi amaçlarla, kişisel önceliklerle ve hatta dini bağlanmalarla da ilişkilidir" (1998:68).

Genel olarak, teknoloji sosyolojisine ve tarihine ilişkin bu eleştirel yaklaşımlarda teknolojinin yansız olmadığı, iktidar ilişkilerinin bir sonucu olduğu, teknoloji geliştirme araştırmalarının (AR-GE) çoğu kez askeri fonlarla beslendiği, sermayenin çıkarları ve işletmenin kârlılığı düşünülerek geliştirildikleri gösterilmiştir. Ancak, yine de toplumsal cinsiyet etkeni, teknoloji ve kapitalist sistem arasındaki ilişkiyi ele alan bu çalışmaların çoğunda üstünlük bir şekilde ele alınmıştır.

Lewis Mumford'un *The Myth of the Machine* (1966) adlı çalışması teknoloji, kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi tartışan öncü çalışmalardan birisidir. Mumford'un çalışmasını değerlendiren Joan Rothschild, her ne kadar Mumford'un eril bir dil kullandığının altını çizse de, kadınların araç ve tekniklerin evcilleştirilmesi sürecinde oynadığı role ilk kez böylesine yoğun bir şekilde dikkat çekilmesinin son derece önemli olduğunu belirtir. Ayrıca Mumford, dişi(1) niteliklerinin teknolojik değişme ile birlikte değersizleştirilmesinin de farkındadır. Mumford, "koruma, depolama, kapsama, biriktirme, süreklilik-tüm bu neolitik kültürün katkıları kadından ve kadının mesleğinden türemiştir. Hız, hareket ve uzamsal genişleme ile şimdiki

mesleklerimizde, bu dengeleyici işlemleri değersizleştirme eğilimindeyiz..." (1966:141'den aktaran Rothschild 1989:xxi). Rothschild ise 1983 yılındaki çalışmasına *Machina Ex Dea* ³⁰ adını koyar. Bunun nedeni ise, makinenin teknolojiyi, dea'nın ise dişi(l) olanı imlemesidir. Rothschild teknoloji ve insan ilişkileri tartışılırken, dişi(l) olanın dışlanması, kadınların teknoloji tarihindeki katkılarının, yapıp ettiklerinin görünmez kılınması, "kadın işi" olduğu verili kabul edilen çocuk bakıcılığı, yemek pişirme, ev temizliği gibi alanlarda kadınların geliştirdikleri araç, gereç ve tekniklerin görmezden gelinmesi gibi sonuçları üzerinde durur (Rothschild 1989:xii).

Teknolojilerin ve teknolojik pratiklerin egemen/verili toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisi, 1970'lerin başlarında feminist yazının anaakım teknoloji sosyolojisi ve tarihi çalışmalarına müdahalesi/katkısıyla kapsamlı bir şekilde irdelenmeye başlanmıştır. 1970'li yıllar bilindiği üzere, kadınların kendi bedenleri, diğer bir deyişle cinsellikleri ve doğurganlıkları üzerinde söz sahibi olmak için verdikleri mücadalenin önemli dönüm noktalarından birisidir. Gerek ikinci dalga feminist hareketin, gerek feminist gündeme giren yeni soruların itici gücüyle, feminist tartışmaların anaakım teknoloji sosyolojisi ve tarihi yazınına yaptığı ilk müdahalenin ana konularını, bilimsel ve teknolojik keşiflerde/buluşlarda kadın bilginlerin katkılarını gün ışığına çıkartma, kadınların bilim eğitimi olarak profesyonel olarak çalışmaları, bilim ve teknoloji alanında çalışma süresince kadınlık, dişillik ve cinsiyet farklılığının kurumsallaştırılması vb. oluşturmuştur (Maynard 1997:5). Ancak feminist tartışmaların gündemi sürekli genişleme ve değişme göstermiş, teknoloji ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişki bir çok farklı boyutu ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır.

---

³⁰ Yunan tiyatrosunda "deux ex machina", Tanrı ya da Tanrıça rolündeki aktörün sahnede bir makine tarafından oynanmasını ifade eder ve Tanrı/insan ile makine arasındaki ilişkinin eğretilmesidir (Rothschild 1989:ix).

1.2.2. Feminist Yazında Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Feminist yazında teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin birbirinden farklı gruplandırmalar altında ele alınmaktadır.³¹ Ancak, teknoloji ve

³¹ En yaygın sınıflandırma, Liberal, Radikal, Marksist ve Sosyalist Feminist yaklaşımlar şeklindedir. Liberal feminist yaklaşıma göre, teknoloji ile toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki "verili rol tanımlarını" destekleme ilişkisi, kadın bilginlerin sayısının azlığı, kadınların teknolojiyi kullanmadaki özgüven eksiklikleri veya erkeklerin kadınlarla birlikte teknolojiyi eşit bir şekilde kullanmaya karşı gösterdikleri direnç gibi nedenlerden kaynaklanır. Liberal feministlerin "olumlayıcı eylem" planına göre, bilim ve teknoloji alanında istihdam edilen profesyonel kadınların sayısının erkekler kadar artışı bir zincirleme etkiye yol açarak, teknoloji ve teknolojik pratikler tarafından pekiştirilen cinsiyetçi rol tanımlarının değişmesine yol açacaktır. Liberal feminist yaklaşıma göre, teknolojiye erişmede, kullanmada veya tasarlama sürecinde herhangi bir cinsiyetçi uygulama söz konusu ise, aslında bu sorunun kökünde kadının toplumsallaşması ve kadınların toplumsal beklentilerinin düşüklüğü yatmaktadır. Öyleyse sorunun kaynağı olan kadının toplumsallaşma süreci değiştirilirse, liberal feminist yaklaşıma göre teknoloji ve kadın arasındaki sorun çözülecektir (Wajcman 1991:2-3; 8, Zoonen 1992:13-14). Liberal feminist yaklaşım, enformasyon toplumu olgusuna ilişkin liberal söylemin etkisinde kalarak kadınların çalışma yaşamında teknolojileri, özellikle enformasyon teknolojilerini kullanmaları gerektiğine ilişkin özel bir vurgu yapar, çünkü teknoloji çalışma yaşamının vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Liberal feminist yaklaşımın ardında yatan mantığı şu şekilde açıklamak mümkündür: aklını kullanan birey kendisine gerekli, doğru ve yeterli bilgi verildiği takdirde iyi ve doğru seçimler yapabilecektir. Liberal feminist yaklaşımın bu mantık çerçevesinden çalışma yaşamında bilgisayar kullanan kadınlara bakıldığında, bu durum kendi kendini geliştirme olarak adlandırılır.

Radikal feminist yaklaşıma göre, cinsiyetçi ilişkiler kapitalizmden öncede vardır. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinde, kapitalistlerin doğaya egemen olma istemi ve kadınları erkeklere bağımlı olacak şekilde doğaya yakın olarak konumlandırın ataerkiyle örtüşmüştür (Hacker 1992:27-28). Radikal feminist yaklaşım, teknolojinin ataerki kapitalizmin bir aracı olduğu savıyla, teknolojilerin erkekler tarafından "kötü amaçlara" hizmet etmek üzere "kötü bir şekilde" kullanıldığını öne sürer. Radikal feminist yaklaşıma göre, teknoloji yani "oyuncaklar daima erkek çocuklar içindir" (Zoonen 1992:6). Radikal feminist yazın içerisinde, Carolyn Merchant'ın "doğa eşittir kadın" imgesini, bu imgenin kültürlerle göre değişiklik göstermesini ve teknolojinin bu imge üzerindeki etkisini irdelediği çalışması oldukça önemli bir yere sahiptir. *Death of Nature* (1980) adlı çalışmasında Merchant, madencilik örneğinden hareket ederek, Erken Akdeniz ve Helen kültürlerinde doğayı/yerküreyi kazma/deşmenin bir anlamda koruyucu/bakıcı anneye yönelik bir saldırı olarak algılandığını belirtir. Merchant bu kültürlerde yerkürenin "yaşayan bir organizma, bakıcı anne" ve "kaos" şeklinde ikili bir imgesinin olduğunu belirtir. Bu imgelerden ilki, yerküre üzerindeki insan işlemlerine ahlaki denetim ve sınırlama getirmiştir (Merchant 1989:100). Ancak teknik gelişmelerin ivmesi ve pazar ekonomisinin zorlamasıyla, 17. yüzyılda doğa ve kadın arasında kurulan korumaya yönelik olumlu imge değerini yitirmiş, doğa bir düzensizlik/kaos olarak her şekilde denetim altına alınması gereken bir olgu olarak görülmüştür (Merchant 1989:21; Morse 1995:27). Francis Bacon'un dilinde "doğa mutlaka hizmete sokulmalıdır" (1870) şeklinde ifadesini bulan doğa üzerinde denetim kurma istemi, yerküreyi dışı(l) öteki kimliğiyle özdeşleştirmiş (Merchant 1989:114) ve doğanın sömürülmesi değersizleştirilen bu kimlik eşlemesiyle meşru kılınmıştır. Radikal feministlere göre, kadın ve teknoloji karşıtlığını aşmanın tek yolu teknolojiyi üretme biçimlerinin ve bu biçimleri etkileyen politik güçlerin değiştirilmesidir. Radikal feminist yaklaşım öznel, holizm (doğa ve varlığın bilik olduğu görüşü), sezgi, uyum üzerine

toplumsal cinsiyet ilişkisi feminist yazında genel olarak birbirine karşıt iki söylem içerisinde tartışılmaktadır. İlki, hem kadınları hem de erkekleri bilimin ve teknolojinin pasif kurbanları olarak gören *liberal feminist yaklaşım*; ikincisiyse, bilim ve teknolojinin kadınlık değerlerine ve kadınların genel çıkarları aleyhine işlediğini iddia ederek, bilim ve teknolojiyi baştan ve tümüyle reddeden *radikal feminist yaklaşımdır* (Maynard 1997:7). Bu çalışmada teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin her iki feminist yaklaşım tarafından da ele alınış tarzının sorunlu olduğu düşünülmektedir. Bundan ötürü feminist yazında teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisi farklı bir izlek üzerinde tartışılacaktır. Bu izlekse, teknolojinin yansızlığı mitini destekleyenler, teknolojinin yansızlığı mitine karşı çıkanlar, teknoloji tarihi içerisinde kadının konumunu irdeleyenler, teknik pratikler ve kadınlık kültürü arasında ilişki kuranlar, teknik gelişmeyi reddedenler ve cinsiyetçi ideolojiyi değiştirmede teknoloji kullanımını önerenler şeklinde kurulmuştur.

---

temellenen bir teknoloji üretme anlayışını destekler. Bu anlayışına göre geliştirilecek teknoloji doğanın bütünlüğünü bozmayacak ve cinsiyetçi ayrımcılık ortadan kalkacaktır. Marksist feminist ve Sosyalist feminist bakış açısından teknoloji, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet ilişkisini irdeleyen çalışmalar genelde Braverman'ın *Labor and Monopoly Capital* (1974) çalışmasındaki izleğe dayanırlar ve kapitalist sömürü ile ataerkil baskı mekanizmalarının birlikte ele alınmasını önerirler. Timisi, hem Marksist feminist yaklaşımın hem de Sosyalist feminist yaklaşımın cinsiyetçi işbölümü ile teknolojik pratikler arasındaki ilişkiyi tanımlama biçimlerini şu şekilde özetlemektedir: "Her iki yaklaşıma göre, kadınların bir cinsiyet olarak bilim ve teknolojiden uzak kalmalarının nedeni kapitalist üretim sürecinin gelişmesi ile başlayan temel toplumsal değişimler ve ataerkil sistemdir" (Timisi 1997:5). Marksist feminist yaklaşım ile Sosyalist feminist yaklaşıma göre, endüstri devrimiyle özel alan ve kamusal alan arasındaki bağ kopartılmış, her iki alana ilişkin faaliyetler kesin bir dille emek-değeri temel alan egemen bakış açısından tanımlanmıştır. Kapitalist üretim süreci ile emeğin cinsiyetçi işbölümü iyice keskinleşmiştir. Kamusal alanda kadın emeği yardımcı/destekleyici üsgücü olarak ücretlendirilirken, özel alanda kadın emeği değerini yitirmiştir. Marksist feminist yaklaşım ile Sosyalist feminist yaklaşım, kadının bu ikili ve çifte ezilmiş konumunun teknolojik pratiklerle olan ilişkisini de belirlediğini öne sürmektedir. Mary Morse, feminist yaklaşımları teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alış biçimlerine göre feminist görgülcülük, feminist duruş ve feminist postmodernizm olarak sınıflandırmaktadır (1995:24-26; benzeri bir ayrım için bakınız Harding 1986:24-28). Bir diğer sınıflandırmayı ise Lana Rakow yapar: 1) Eril ve Dişil Değerler Yaklaşımı (örneğin, Merchant (1980; 1983), Griffin (1978), Rothschild'in (1981) çalışmaları) 2) Kadın Yaratıcılar ve Bilginler Yaklaşımı (örneğin, Stanley (1983), Tanner ve Zihlmann'ın (1976) çalışmaları) 3) Eve Ait İş ve Ücretli İş Yaklaşımı (örneğin, Cowan (1976; 1979), McGaw(1979), Glenn ve Feldberg (1977), Kramarae ve Rakow'ın (1986) çalışmaları) 4) Uzun-Zaman Yaklaşımı (örneğin, Garmanikov ve Purvis (1983), Markusen (1983), Kennedy'in (1981) çalışmaları) (Rakow 1988:62-66).

1.2.2.1. Teknolojinin Yansızlığı Mitini Destekleyen Feminist Bakış Açısı

Teknolojinin yansızlığı mitini destekleyen feminist bakış açısına göre, teknolojinin kendisi değil, ama bu teknolojilerin kullanılış biçimleri cinsiyetçi ayrımcılığı üretir. Bu bakış açısı "iyi-doğru yönlendirilmiş teknoloji" ve "kötü-yanlış yönlendirilmiş teknoloji" şeklinde ikili bir kategori geliştirir. Eğer teknoloji doğru ve amacına uygun bir şekilde kullanılırsa, kullanımla ortaya çıkan cinsiyetçilik ortadan kalkacaktır. Bu bakış açısına göre, teknolojinin bazı kullanım biçimleri cinsiyetçiliği, ırkçılığı ve homofobiyi pekiştirmektedir. Tüm bu kötü kullanım biçimleri, kullanıcının kötü niyetinden kaynaklanmaktadır. Aslında teknolojinin yansızlığı mitini destekleyen feminist bakış açısının yukarıdaki ayrımı sorunludur. Çünkü "iyi-doğru yönlendirilmiş teknoloji" demek, özde saf bir teknolojinin var olduğunun kabulü demektir (Harding 1986:22). Teknolojinin yansızlığı mitini destekleyen feminist bakış açısına göre, kadınlarda erkekler gibi, bilim ve teknoloji alanında eğitim almaya teşvik edilseler, bilim ve teknoloji ile ilgili alanlarda kariyer yapmalarını engelleyen koşullar ortadan kaldırılsa, bilimsel pratikler ve metodolojilerde varolan cinsiyetçi önyargılar düzeltilse cinsiyetçi ayrımcılık sorunu çözülmüş olacaktır (Harding 1986:21). Bu yaklaşım, bilim ve teknoloji alanında çalışan kadın profesyonellerin sayısındaki artışı cinsiyetçi söylemin ortadan kalktığına veya kalkacağına bir göstergesi olarak kabul eder. Oysa teknoloji her zaman egemen toplumsal grupların oyun alanının bir parçası olmuştur. Yeni bir teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanması "insanlık yararı" söyleminin ötesinde, temelde siyasal ve ekonomik bir karardır. Teknolojinin kullanılış biçiminden destek bulduğu iddia edilen cinsiyetçilik ve ırkçılık, teknolojinin kendisinin içine gömülüdür.

1.2.2.2. Teknolojinin Yansızlığı Mitine Karşı Çıkan Feminist Bakış Açısı

Teknolojinin yansızlığı mitine karşı çıkan feminist bakış açısı, öncelikle teknolojinin üretildiği bilimsel ilkeleri sorgular ve üretim pratiklerinin içerisine sinmiş olan cinsiyetçi ve ırkçı önyargıları ortaya çıkarır. Teknolojinin yansızlığı ve doğruluğu genel kabulü içinde kurulan sınıf, cinsiyet ve ırk hiyerarşilerini sorgular. Sandra Harding'e göre,

"Cinsiyet ideolojileri, bilimsel incelemenin, bilim insanının algısını bilgilendirme ve şekillendirmenin en olmadık alanlarına girer ve hatta...deneyin yönüne dahi karışır. Fakat öte yandan, dişil bedenlerin bilimsel temsilinin de daha geniş bir sosyal söylemin kurucu parçası olduğunu, bu söylemin de ekonomik, sınıfsal ve ırksal ideolojiler tarafından bilgilendirilmiş ve şekillendirilmiş olduğunu keşfederiz" (1991:37'den aktaran Springer 1998:55).

Evelyn Fox Keller da, bilim mitinin cinsiyetçi içeriğini şu şekilde çözümler: Bilim mitine göre, herşeyden önce bilim kişisel değildir. Ama kadınlar kişiseldir. Yine bu mite göre, iki tür bilme yolu vardır: Analitik, nesnel yol, ki bu erkeğin düşünme ve bilme yoludur. Diğeri ise duygusal ve öznel bilme yoludur ve kadınların bilme yolu budur. Bilim "ciddi" ve "zor"dur. Kadınlar bu zorluk karşısında "yumuşak" ve "duygusal" kalırlar. Bilim ile uğraşan kişiler, soğukkanlı, aseksüeldir. Bilim güç demektir ve kadınlar için güç değil uzlaşma ve uyum önemlidir (1989:132). Keller'e göre, bilim mitinin bu cinsiyetçi içeriği, varolan toplumsal cinsiyet rollerini yansıtır ve bu rollerin her düzeyde yeniden üretilmesine neden olur. Teknolojinin yansızlığı mitine karşı çıkan feminist bakış açısı, bilim mitini ve teknolojinin üretim pratiklerindeki cinsiyetçi ideolojiyi sorgularken, kadınlık deneyimlerinin evrenselliği noktasına vurgu yapar, farklı kadınların teknoloji ile olan ilişkilerini bir türden kılar. Oysa, kadınlık deneyimdeki farklılıklar teknolojinin yansızlığı mitinin örttüğü cinsiyetçi ayrımcılığın sorgulanmasını zenginleştirebilir.

1.2.2.3. Teknoloji Tarihi İçerisinde Kadının Konumunu İrdeleyen Feminist Bakış Açısı

Teknoloji tarihi içerisinde kadının konumunu irdeleyen feminist bakış açısı, feminist tarih ve feminist teknoloji tarihi çalışmalarına dayanmaktadır. Feminist tarih, özellikle feminist teknoloji tarihi çalışmaları, anaakım teknoloji tarihi çalışmalarındaki cinsiyetçi noktaları ortaya çıkartmayı amaç edinmiştir. Sue Curry Jansen'in vurguladığı gibi, anaakım teknoloji tarihi çoğunlukla sanayi ve askeri amaçlara yönelik olarak geliştirilen makineler ile araç-teknikler üzerine kuruludur. Bu teknoloji tarihinde yemek pişirme ve saklama teknikleri, çocuk bakımı teknikleri gibi konular yer almaz (1989:197). Kadınlar teknoloji tarihinde ancak bu teknolojilerin tüketicileri olarak yer alabilirler; iş yerinde kahve makinasını, daktiloyu, bilgisayarı, faksı kullanan; evde elektrik süpürgesini, çamaşır ya da bulaşık makinasını kullanan kadın gibi. Feminist tarih çalışmalarının teknoloji tarihinde kadınların yerinin (yeni) keşfi üzerine yaptığı vurgu, üretim-tüketim ve üretim-yeniden üretim arasındaki bağın anlamını bir kez daha açık seçik bir şekilde ortaya koymuştur. Feminist tarihçilerin teknolojileri kim tasarlıyor, kim satıyor, kim kullanıyor şeklindeki sorgulamaları, bu süreçlerde toplumsal cinsiyetin ne kadar belirleyici ve önemli etken olduğunu açıkça göstermiştir. Feminist tarihçiler ayrıca kültürün teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi etkilemesi olgusuna da dikkat çekmişlerdir. Tüm bu çalışmalarda, teknolojik ilerlemelerin kadın ve erkek arasında varolan eşitsizlik ilişkisinde bir değişim yaratmadan yeni ve ayrıntılı işbölümlerini doğurduğu saptanmıştır (Cockburn & Ormrod 1993:12-13). Ruth Schwartz Cowan'a göre, (1989:9) "...aletler pasif araçlar değildir, bizim isteklerimizi yerine getirirler ancak kendi yaşantıları vardır...İnsanlar aletleri işlerini yapmak için kullanır, ancak aletler, insanların nasıl davranacaklarını tanımlar ve sınırlar..." (aktaran Cockburn & Ormrod 1993:13).

Teknoloji tarihi konusunda çalışmalar yapan Autumn Stanley, teknoloji tarihinde kadınların görünür kılınması için öncelikle buluşların sınıflandırılma sisteminin değiştirilmesi gerektiğini belirtir (1989:6). Swasti Mitter ise feminist teknoloji tarihinde Rosalind Franklin'in DNA'nın keşfindeki rolünün marjinalleştirilmesi örneğinden yola çıkarak, erkek imgesi ile teknolojinin örtüşmesinin ardında yatan mekanizmaların sorgulanmasını önerir:

"Teknolojik buluşlar, buluşun yaratıcısı tarafından eğer politik, ekonomik ve yasal şebekelerde dolaşıma sokulabilirlerse ticari olarak başarı kazanabilirler. Böylece, toplumdaki egemen grup toplumun tekno-ekonomik düzeninin biçimini ve yönünü belirler ve buluşu yapanın imgesi hemen neredeyse her zaman erkektir" (Mitter 1995:5).

Feminist teknoloji tarihi çalışmalarıyla çamaşır makinaları, temizlik aletleri gibi gündelik yaşam teknolojileri inceleme alanına dahil edilmiştir. Ancak, feminist teknoloji tarihi kadınların alternatif ve farklı olarak ne gibi teknolojiler geliştirdiklerini ve teknolojik pratiklere nasıl katıldıklarını ya da teknolojileri amaçları dışında nasıl kullandıklarını da saptamaya daha fazla önem vermelidir.³²

---

³² Bu konuda Zoonen'in irdelediği şu üç örneği aktarmak yol gösterici olabilir. Birinci örneği Lana Rakow'un (1988) kadınların öngörülen telefon kullanımından farklı telefon kullanma biçimlerini irdelediği çalışması oluşturur. ABD'de telefonun yaygınlık kazanmasının nedeni, iş adamlarının, doktorların ve tüccarların resmi veya yarı-resmi işlerini daha çabuk yerine getirmelerini kolaylaştırıcı bir araç olmasıdır. Başlangıçta telefonu kullanmayı teşvik eden reklamlarda da telefon için üretilen imge, bu aracın "akılcı" bir araç olduğu şeklindedir. Ancak kullanıcılar bu aracı önerildiği gibi değil, uzak yerlerde yaşayan dost ve akrabaları ile mahrem/samimi ilişkiyi devam ettirmek için kullanmaya başlamışlardır (Rakow 1988: 219). Telefon örneğinde, ideal kullanıcı erkek olarak inşa edilmiştir. Ancak, kadınlar bu kullanıma karşı direnerek, telefonu bir iş aracından, dostluk ve yakınlık/hısımlık aracına dönüştürmüşlerdir (Zoonen 1992:23). İkinci örneği, Ann Gray'in (1987) video kayıt aracının aile içi kullanımındaki cinsiyetçi işbölümünü saptayan çalışması oluşturur. Gray, video kayıt cihazları, bilgisayar terminalleri gibi yeni enformasyon teknolojilerinin tamamlanmış/belli işlevlerle donatılmış teknik araçlar ve ürünler olarak tüketiciye sunulduğunu belirterek çalışmasına başlar. Ancak, kullanıcılar bu yeni enformasyon teknolojilerinin "açık-uçlu" niteliklerini kendi gereksinimlerine göre uyarlayabilmektedir (Zoonen 1992:24). Üçüncü örnek çalışmayı ise Jouet'in (1987) Fransız Teletel uygulamasında enformasyon ve iletişimin cinsiyetçi kullanımına ilişkin tartışması oluşturur. Jouet, Teletel hizmetini kullanan gazeteci, avukat ve araştırmacılar gibi profesyonel mesleklerde çalışan hem kadın hem de erkeklerle yaptığı derinlemesine görüşmelerin sonunda, eline geçen enformasyon bağlamında herhangi bir farklılık gözlememiştir. Her iki grup da profesyonel mektup ve konuşma hizmetlerini eşit olarak kullanmaktaydı. Farklılık, oyunlar ve "mesajcılar" gibi "özel" hizmetlerin kullanımında

1.2.2.4. Teknik Pratikler ve Kadınlık Kültürü Arasında İlişki Kuran Feminist Bakış Açısı

Teknik pratikler ve kadınlık kültürü arasında ilişki kuran feminist bakış açısı, 1970'lerin sonunda gelişen *kültürel feminizmden* ³³ beslenmiştir. Emily Martin'in *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction* (1987) adlı çalışması, kültürel feminist bakış açısından teknik pratiklerin tartışılmasına iyi bir örnek oluşturur. Martin, sıradan kadınların kendi bedenleri hakkındaki önkabullerinin oluşumunda bilimsel ve teknik pratiklerin rolünü incelemiştir (McNeill ve Franklin 1991:139). Harding'e göre, teknik pratikler ve kadınlık kültürü arasında ilişki kuran feminist bakış açısı, Batı kültüründeki erillik ve dişillik ile ilintilendirilen ikili toplumsal davranış ve anlamların evrenselliği iddiasına karşı çıkmış ve kadın/dişi biyolojisi, aybaşı, menopoz, hamilelik gibi konular üzerinde yoğunlaşmış, bu konuların teknik pratiklerle bağını kurmaya özen göstermiştir (1986:119'dan aktaran Wajcman 1991:10). Teknik pratikler ve kadınlık kültürü arasında ilişki kuran bu bakış açısı, dişi(l) olanın feminist politika için temel alınmasını önermiş; örneğin, humanizm, pasifizm, bakım, ruhsal gelişme gibi konuları birincil değerler olarak yüceleştirmiştir. Teknik pratikler ve kadınlık kültürü arasında ilişki kuran

---

ortaya çıkmıştır. Mesleklerinde/işlerinde profesyonel olan bu kadınlar, özel yaşantılarında Teletel'i, alış-veriş ve bankacılık gibi eve ait sorumlulukları yerine getirmek için kullanmaktadır. Erkekler ise, aracı boş zaman etkinliklerinin bir parçası olarak görmekte ve oyun oynamak için kullanmaktadır (Zoonen 1992:24).

³³ Kültürel feminizm, toplumsal cinsiyetin kavramsallaştırımının özgül tarihsel ve kültürel konumlara göre değiştiğini ve toplumsal cinsiyetin anlamının süregiden toplumsal mücadeleler içerisinde tanımlandığını öne sürer. İletişim çalışmalarına, kültürel feminist bakış açısının katkısı tam bu noktada olmuş; toplumsal cinsiyetin sürekli olarak kurulması sürecinde kitle iletişim araçlarının rolü gündeme getirilmiştir. Kültürel feminizm konusunda bakınız: Maureen McNeill ve Sarah Franklin (1991). "Science and Technology: Questions for Cultural Studies and Feminism," *Off-centre: Feminism and Cultural Studies*. Sarah Franklin, Celia Lury, Jackie Stacey (der.) içinde. London: Harper-Collins. 129-146. Kültürel feminizmin iletişim çalışmalarına katkısı için bakınız: Liesbet van Zoonen (1997). "Medyada Feminist Yaklaşımlar." Çev. Süleyman İrvan. *Medya, Kültür, Siyaset*. Süleyman İrvan (der.) içinde. Ankara: Ark. 301-335.

feminist bakış açısının yüceleştirdiği dişillik ile ilgili değerlerin egemen cinsiyetçi ideoloji tarafından üretildiği ise, bu bakış açında gözden kaçırılmaktadır.

1.2.2.5. Teknolojiyi Reddeden Feminist Bakış Açısı

Teknolojiyi reddeden feminist bakış açısı ekoloji bilimi³⁴, ekoloji hareketi ve ekofeminizmden beslenir. 1980'lerde gelişen *ekofeminist yaklaşıma* göre, Batı'nın sanayileşmiş uygarlığı doğaya karşı kurulmuştur ve hem doğanın hem de kadınların "öteki(ler)" olarak ikincil ve bağımlı kılınmasını amaçlamıştır (Wajcman 1993:33). Oysa yerküredeki yaşam hiyerarşik değil, birbiriyle uyumlu ve bağlantılı bir ağdır. Hiyerarşiler insan yapımıdır, amacı öteki olarak tanımladığı varlığı denetlemeye yöneliktir. Ekofeminizm, canlı ve cansız varlıkların dengeli ve sağlıklı bir eko-sistem içerisinde olanca farklılığı ve çeşitliliği ile birlikte varolmasını sağlamayı amaçlar. Ekofeminizmin farklılık ve çeşitlilik olgularına yaptığı vurgu, teknolojiyi reddeden feminist bakış açısının teknoloji ve toplumsal cinsiyet tartışmalarına önemli katkıda bulunmuştur (King 1989:118-120; 124). Teknolojiyi reddeden feminist bakış açısı, öncelikle teknolojinin tasarımı ve üretimi sürecindeki ataerkil toplumsal içeriğe dikkat çekmiştir:

"Teknoloji hakkında konuştuğumuz zaman, sadece (örneğin bir ev bilgisayarı veya otomasyon sağlanmış fabrika gibi) bir ürün ya da süreçten bahsetmiyoruz, o ürün ya da sürecin tasarımı, üretimi ve kullanımını etkileyen tüm fikir ve değer yapılarından da söz ediyoruz. Erkeğin tüm güçlü konumlara sahip olduğu ve kaynakları denetlediği bu dünyada, teknolojiyi de *özel olarak* erkek merkezli değerlerin içinde değerlendiriyoruz" (Zmroczek vd. 1987:121'den aktaran Zoonen 1992:17).

³⁴ Ekoloji bilimi, doğa, canlı ve canlı olmayanların birlikte uyum içerisinde yaşamasını amaçlar ve yaşamın tüm biçimleri arasındaki etkileşim ile ilgilenir.

Teknolojiyi reddeden feminist bakış açısı, ekofeminizmin kadını doğa ile özdeşleştirilmesini bir olumlama olarak benimser; kadının doğurma ya da diğer bir deyişle yeniden üretme kapasitesinin duygular, coşkular ve sözsüz iletişim (non-verbal communication) üzerine kurulu özel bir dünyayı bilme ve deneyimleme olanağı sağlamasından ötürü, "kadın doğaya erkekten daha yakındır, doğayı özgürlüğe ancak o kavuşturabilir" iddiasında bulunur (Wajcman 1991:6). Teknolojiyi reddeden feminist bakış açısına göre, teknoloji, erkeğin kadınlar üzerinde egemenlik kurma arzusunda olduğu gibi yine erkeğin doğa üzerinde egemenlik kurma isteminin bir biçimidir, yani erkek doğa ile uyumlu olmaktan ziyade onu yönetmek ve denetlemek ister. Bu bakış açısı erkek/eril olan eşittir teknoloji, dişi/dişil olan eşittir doğa ikilemini üretir. Nesnellik, ilerleme, akılcılık, üreticilik, rekabet erillikle; bakım, duygusallık, sezgi ve dayanışma bir kez daha dişillikle özdeşleştirilir. Bu özdeşleştirimin bir sonucu olarak kadınlar kendilerini teknolojinin tasarımı, üretimi, uygulanım ve kullanımından doğal olarak dışlanmış bulurlar ve bu kurulan ikilemden dolayı teknolojik pratiklere kadın müdahalesi gereksiz görülür, zaten kadınlar için ayrı ve farklı bir yaşantı tasarlanmaktadır (Zoonen 1992:16). İnsan anatomisi ve biyolojisinden toplumsal oluşumların ne kadar etkilendiklerini kanıtlamaya çalışan bu bakış açısı, doğa ile eşlenen/eş kılınan kadın biyolojisi ve kimliğinden dolayı kadının herhangi bir teknolojik pratik ile özdeşleşemeyeceğini/uyumlu bir ilişki kuramayacağını iddia eder. Bu mantığın bir uzantısı ise, teknolojiyi ustalıkla kullanan ve bundan hoşlanan bir kadının teknolojiyi reddeden feminist bakış açısına göre, bölünmüş bir kimlik sorunu yaşamakla veya yanlış bilinç sahibi olmakla suçlanmasına kadar gider. Kadının teknolojiyi kullanması, bu bakış açısından, cinsiyetçi baskı mekanizmalarıyla işbirliği yapmakla aynı anlamdadır (Zoonen 1992:18). Ancak, böyle bir kavrayış herhangi bir toplumsal dönüşüm için tartışmayı, tartışma girişimini baştan reddeden bir konumdur. Bu, eyleme gücüne sahip

aktörlerin özgül toplumsal ilişki ve koşullarda eyleme güçlerinin reddini de beraberinde getirir. Oysa, Harding'in de söylediği gibi, kadınlar kendi yapmalarının/eylemelerinin koşulları içerisinde olmasa da- kendi kaderlerinin etkin aktörleridir (1986:31).

1.2.2.6. Cinsiyetçi İdeolojiyi Değiştirmede Teknoloji Kullanımını Öneren Feminist Bakış Açısı

Cinsiyetçi ideolojiyi değiştirmede teknoloji kullanımını öneren feminist bakış açısı, baştan bir evrensel gerçek olmadığını ve kimliklerin, aidiyetlerin çoklu kurulduklarını kabul eder. Cinsiyetçi ideolojiyi değiştirmede teknoloji kullanımını öneren feminist bakış açısı, burada Donna Haraway'in görüşleri değerlendirilerek ele alınmıştır. Haraway "Manifesto for Cyborgs" (1985) adlı yazısını izleyen *Primate Visions* (1989), *Simians, Cyborgs and Women* (1991) ve *Modest_Witness@Second_Millennium* (1997) çalışmalarında, ırksal, cinsel, kültürel ve ulusaşırı farklılıkların tüm çoklu özellikleriyle bir araya gelebilecekleri yeni bir farklılık politikası önermektedir. Haraway ilk kez "Manifesto for Cyborgs"da (1985) siborg (cyborg) imgesini geliştirmiştir. Haraway'ın siborg'u ne makine ne de insandır; daha ziyade ikisinin bir melezi olarak farklı oluşun tecessüm edişidir/ortaya çıkışıdır (Kember 1996:232) ve eril/dişil, zihin/beden, kültür/doğa, özne/nesne, kendi/öteki, gerçek/yapay, genç/yaşlı, diri/ölü, insani/teknolojik şeklinde kurulan (Kartezyan) ikililikleri bozmaya yönelik bir girişimdir (Haraway 1985'den aktaran Springer 1998:41). Haraway'ın siborg'u, tıbbi ve askeri siborg'lar ile popüler kültür yaratıları siborg'lardan farklıdır. Haraway'a göre, bu siborg insan-makine melezi olarak, özne değildir, ama özne konumuna sahiptir. Çünkü, insani/teknolojik ve gerçek/yapay arasındaki sınır ortadan kalktığı için, diğer tüm ikilikler de ortadan kalkmaktadır. Haraway, cinsiyeti ortadan kaldıran bir metafor sunduğu

için siborg'u kadınları ataerkil örüntülerden ve baskıdan özgürleştirici bir imge olarak sunar. Siborg imgesinin gerçek bedenlerin yerine geçmesini önermeyen Haraway'e göre, bu imgenin özgürleştirici gizil gücü eşitlikçi toplumsal düzenlemelerin olanaklılığını göstermesinden kaynaklanır. Haraway, popüler kültürdeki siborg'un erkeksi temsilinin aksine, kendi siborg imgesini dişileştirmiş ve feminist bir figür olarak tasavvur etmiştir. Bu melez tür aracılığı ile, toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklılıklar ortadan kalkacaktır. Haraway'ın siborg imgesine yöneltilebilecek eleştiri, aslında siborg'un militarist amaçlara hizmet etmek için geliştirilmiş bir proje olduğudur. Tıbbi siborg projeleri ise doğurganlığa sahip "baba" imgesi ile bilime bir güç kazandırma amacına yöneliktir (Kember 1996:239-241). Haraway'ın kendisi de, siborg imgesinin kadınların ataerkil baskıdan özgürleşmelerini sağlamada yol gösterici olduğu iddiasını, Birinci Dünyanın ayrıcalıklı kadınları ve Birinci Dünyanın sömürgeci işlemleri altında Üçüncü Dünyanın ezilen ve yoksul kadınları arasındaki farkı görünmez kıldığı için eleştirmiştir (Penley ve Ross 1991:1-20'den aktarılan Springer 1998:77). Haraway, *Primate Visions* (1989)'da primatoloji tarihi çalışmalarını inceler ve geleneksel primatoloji araştırmalarında üretilen bilginin hem ataerkil hem de ırkçı ideolojilerle örtüştüğünü ortaya koyar. Geleneksel primatoloji araştırmaları insanlara ilişkin olarak kurulan ikililikler dizgesine hayvan davranışlarını açıklamak için de başvurmuşlardır (Springer 1998:56). Haraway'ın hem cinsiyetçi hem de ırkçı olduğunu öne sürdüğü -teknoloji anlamında- bilimsel pratikler ile kadınların buluşmasına ilişkin önerisiyse, teknolojiden korkulmadan (teknofobi) ya da teknoloji inkar edilmeden feminist politika doğrultusunda kullanılmalıdır. Haraway için önemli olan, dünyanın ekonomik, ırksal, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet rolleri sistemlerini kontrol eden baskı politikasına bir alternatif geliştirmenin gerekliliğidir. Elektronik teknolojileri olsun, enformasyon teknolojileri olsun baskı politikaları tarafından başarı ile kullanıldığı/kullanılabildiği için feminist

politikanın ısrarla üzerinde durması gereken bir konu haline gelmiştir. Haraway, feminist politikanın bu teknolojilerin ataerkil sistemi yeni bir eril söylem ile sürdürmesine olanak vermemek, eril baskıcı sistemin tersyüz edilmesi için, siborg imgesi gibi alternatif söylemleri üretmeye, geliştirmeye çağırır (Springer 1998:117-118; 171).

1.2.3. Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet: Farklı Feminist Yaklaşımlar

Enformasyon teknolojilerinin özellikle kadınlar üzerindeki etkileri üzerine çalışmalar üç ana başlık altında toplanabilir; çalışma yaşamında enformasyon teknolojileri, ev içi yaşamda enformasyon teknolojileri ve bölgeler arası eşitsizlik ilişkileri, yeni sömürge düzeni içerisinde Üçüncü Dünya kadınlarının emeği ve enformasyon teknolojileri (Wajcman 1991:13). Çalışmanın bundan sonraki kısmında enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, yukarıda sunulan başlıklar altında ele alınmıştır.

1.2.3.1. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojileri

Enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki denince ilk akla gelen inceleme konuları, bu teknolojilerin çalışma yaşamını nasıl etkiledikleri ve çalışma alanındaki ataerkil örüntülerin enformasyon teknolojileri ile dönüşüp dönüşmediği soruları olmaktadır. Bu sorulara verilen yanıtlar feminist yazında çeşitli olmakla birlikte, genel olarak ortak noktaları, gerek anaakım teknoloji sosyolojisi araştırmalarını gerek eleştirel teknoloji sosyolojisi araştırmalarını toplumsal cinsiyet belirlenimini ihmal ettikleri için sorunlu görmeleridir.

Otomasyon, özellikle de ofis otomasyonu üzerine gerçekleştirilen *anaakım teknoloji sosyolojisi araştırmaları*, işletmenin bu süreçten sağladığı yararlar üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmalarda işgücü ve işletmenin çıkarları arasında herhangi bir karşıtlığa yer verilmezken; teknolojinin değişmesi, toplumsal ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul edilir. Anaakım teknoloji sosyolojisine göre, işletme otomasyon vb. teknolojik değişmelerden artan üretim ve verimlikle yarar sağlarken, işgücü ise sıkıcı ve rutin işleri yerine getirme sorumluluğundan kurtulup, daha yüksek beceri gerektiren işleri yapmaya başlar. Anaakım teknoloji sosyolojisi araştırmalarında daha çok istihdam ve teknoloji arasındaki ilişki üzerinde durulurken, teknolojik değişmelerin düşük beceri sahibi işgücünü olumsuz etkilediği, teknolojik değişme ve ilerlemeye koşut olarak yüksek beceri gerektiren işlerde ise istihdamın arttığı saptanmıştır (Feldberg ve Glenn 1989:60-61). *Eleştirel teknoloji sosyolojisi araştırmalarına* gelince, bu araştırmalara göre işgücü ve sermayenin çıkarları arasında temel bir karşıtlık söz konusudur. Teknoloji kapitalist sınıfın bir aracıdır ve işletme işgücü üzerindeki denetimini artırmak için teknolojiyi kullanır. Eleştirel teknoloji sosyolojisi araştırmaları arasında yer alan Harry Braverman'ın çalışması (1974), otomasyonun işgücü üzerindeki etkisini eleştirel bir bakış açısı ile ele alan kayda değer bir incelemedir. Ancak Braverman sermaye ve işgücü arasındaki çıkar farklılığı üzerinde yoğunlaşırken, işgücünün kendi içindeki paralanmışlığına önem vermemiştir. İşgücü, cinsiyet, ırk, yaş, eğitim düzeyi, geçmiş iş deneyimleri vb. gibi birçok toplumsal özelliğin belirlediği farklı kimliklerin bir araya gelmesiyle oluşur. Toplumsal cinsiyet rolleri ve bunlarla ilgili pratikler, hem işgücü pazarı hem de ailede, kadınların ve erkeklerin teknoloji karşısındaki konumlarını inşa etmektedir (Feldberg ve Glenn 1989:60-61).

Ofis otomasyonu ve enformasyonalizasyon sürecine ilişkin olarak feminist bir bakış açısından yapılacak ilk değerlendirme, otomasyonun işgücünde tasarruf sağladığı, hatta bazı meslekleri gereksiz kıldığı şeklinde olmaktadır (Webster 1991:145-158; Webster 1993:41-59). Ofis otomasyonu ile birlikte, kaçınılmaz olarak geleneksel büro hizmetlerinde bir azalma yaşanır. Ancak, otomasyon ile birlikte yapılan işin niteliği daha derin uzmanlık bilgisi gerektirir hale gelmektedir. Yeni teknolojiler doğal olarak yeni iş olanakları yaratırlar. Ancak, bu işler çoğu yüksek ücretli işlerdir ve feminist yazında bu konuda yapılan müdahale yerindedir; feminist araştırmacılar "bu işleri kimler elde ediyor?" sorusunu sorarlar (Kramarae 1988:1-14). Kadınlar sanayi işçileri olarak işgücü pazarına dahil olduklarından bu yana, eşit işe eşit ücret için mücadele vermektedir. Teknoloji ile kadın işgücünün ilişkisine gelince, bu araçlar çoğu kez erkeklerin işi denetlemeleri için tasarlandığı için kadın işgücü kendisini ancak denetlenen konumunda hissetmektedir. Yeni teknolojilerin sağladığı yeni iş olanakları ve kariyer fırsatlarına erişmek işgücü pazarında edilgen işgücünü oluşturan kadınlar için oldukça zordur ve sınıf, eğitim durumu gibi etkenleri toplumsal cinsiyet ile birlikte düşünmek gereklidir. Enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet ilişkisini /çalışma yaşamında tartışan feminist yazın aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Otomasyon ve değişen istihdam arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet değişkeni ile tartışan feminist bakış açısına sahip öncü araştırmalar arasında Cummings (1977) ve Hacker (1979)'in çalışmaları sayılabilir. Laird Cummings, teknolojik değişme ile birlikte toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin nasıl yeniden örgütlendiğini tartışır. Cummings, *The Rationalization and Automation of Clerical Work* adlı çalışmasında, 1960 yılında büyük bir sigorta firmasının bir bölümünde 400 büro işçisinin çalıştığını saptar. Erkekler yüksek düzeyli, kadınlar ise düşük düzeyli işlerde çalışmakta idi. Cummings, 15 yıl

sonra aynı şirketin teknolojik değişme ve otomasyon ile yeniden örgütlenmiş yapısına bakarak, 400 büro işçisinden 175'inin işini yitirdiğini, bunların %95'inin de kadınlardan oluştuğunu saptar. Ayrıca, işletmenin otomasyon sonrası yeniden örgütlenmiş yapısında kadınların istihdam edildiği işlere ödenen ücretler erkeklerinkinden daha düşüktür, daha az prestijlidir ve dikey hareketlilik olanağı sınırlıdır (Cummings 1977'den aktaran Feldberg ve Glenn 1989:70). Sally Hacker'ın "Sex Stratification, Technology and Organizational Change: A Longitudinal Case Study of AT&T" (1979) çalışmasındaysa, ABD'deki telekomünikasyon şirketi AT&T'de bilgisayar ağları kullanımıyla kadın işgücünün istihdamında görülen değişiklikler incelenmektedir. Hacker, vasıfsız kadın işgücü ve azınlık ya da etnik işgücünün enformasyon teknolojileri tarafından daha kolaylıkla ikame edilebildiğini saptar. Çünkü kadınların, azınlıkların veya etnik işgücünün istihdam edildiği işler daha düşük beceri gerektirdiği için daha ucuzdur, bu işgücü işten çıkartmaya karşı pazarlık gücü en zayıf olandır ve sürekli olarak yedek emek gücünü oluştururlar. Buna karşılık, Hacker AT&T'de yüksek düzeyde beceri gerektiren işlerde yoğun olarak erkek işgücünün istihdam edilmesinin altını çizer, "beceri" sahibi olmanın getirdiği avantajlara dikkat çeker. Hacker, ayrıca liberal feministlerin "olumlayıcı eylem" stratejisinin erkek işgücünün işine yaradığını iddia eder (1990:62; 1992:21). Hacker, otomasyon ile gelen vasıfsızlaşma sürecinin işlenmesini şu şekilde açıklar: önce karmaşık olan görev rutinleşir, soyutlama ve beceri birbirinden ayrılır. Bu iş için düşük ücretli ve yeri değiştirilebilir işgücü istihdam edilir. Bu sürecin kadın işgücü açısından sonucu ise, kadınların ve azınlık veya etnik işgücünün "geleneksel emek" havuzundan "marjinal emek" konumuna geçmeleridir (Hacker 1990:178).

Çalışma yaşamında enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi tartışan bir diğer önemli araştırmaysa Roslyn Feldberg ve

Evelyn Nakano-Glenn tarafından gerçekleştirilmiştir. Feldberg ve Nakano-Glenn anaakım teknoloji sosyolojisi araştırmalarının enformasyonlaşasyon süreci ile birlikte yeni istihdam olanakları sağladığı iddiasını yanlış yönlendirici bulur. Çünkü bu araştırmalarda hangi niteliklere sahip (düşük becerili) işgücünün işlerini yitirdikleri ve bu işlerini yitiren işgücüne ne olacağı sorusu sorulmamaktadır (1989:61). Eleştirel teknoloji sosyolojisi araştırmalarında, anaakım teknoloji sosyolojisi araştırmalarında olduğu gibi toplumsal cinsiyet değişkeninin önemszenmemesini eleştiren Feldberg ve Nakano-Glenn, feminist bir bakış açısından teknolojik değişme ile birlikte örgüt içinde çalışma sürecinin nasıl değiştiğini ve hangi işlerin yeniden tanımlandıklarını toplumsal cinsiyet değişkeni ile birlikte ele almıştır. Örneğin ofis otomasyonu ile elektronik veri işleme (electronic data processing) veya bilgi işlem adı verilebilecek bir meslek/iş alanı ortaya çıkmıştır. Bunun dışında sistem analizi gibi yeni iş alanları da açılmıştır. Bu yeni iş alanlarında Feldberg ve Nakano-Glenn'e göre dikkat çarpıcı değişme, veri işleme işlerinde kadın yoğun; sistem analizi gibi işlerde ise erkek yoğun bir istihdamdır (1989:63).

Çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdeleyen çalışmalar sadece otomasyon ve enformasyonlaşasyon süreci üzerine değildir, kadınlardaki teknostres, teknofobi ya da bilgisayar endişesi, matematik korkusu gibi konular da feminist yazının içerisinde tartışılmıştır. Kadınlardan duyumsadıkları teknostres (technostress) ve teknofobi (technophobia), enformasyon teknolojilerinin erkeklere yönelik olduğu ve erkeklerin araçları oldukları, bu nedenle kadınların başarılı ve etkili bir şekilde teknolojileri kullanamayacakları şeklindeki önyargı (computer anxiety) üzerine temellenir (Damarin 1992:364-365). Matematik korkusu da benzer bir korkudur. Bu korkuların temelinde, cinsiyetçi ideolojinin kadınlara ve erkeklere atfettiği toplumsal roller ve toplumsal cinsiyet kimlikleri

yatar. Bu ideoloji toplumsallaşma sürecinde kadınları ve erkekleri farklı araçlara yönlendirir. Orta ve yüksek öğrenim kurumlarında kız öğrencilerin matematik ve fen derslerine karşı duydukları korku cinsiyetçi pratiklerin bir sonucudur. Özellikle, Batı feminist yazınında orta ve yüksek öğrenim kurumlarında kız öğrencilerin matematik derslerinden duydukları korku ile kız öğrencilerin meslek yönlendirmeleri oldukça yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Sherry Turkle, *The Second Self* (1984) çalışmasında, kadınların ve erkeklerin bilgisayarla ilişkilerini, erkeklerinkini "sert ustalık" (hard mastery); kadınlarınkini "yumuşak/artistik ustalık" (soft mastery) şeklinde değerlendirir. Turkle'a göre, erkeklerin "sert ustalık" yaklaşımında erkekler bilgisayar ile yapılandırılmış ve egemen/karar verici tasarlayıcı konumunda ilişki kurarlar, bilgisayar kullanma amaçları bellidir, ulaşılması istenen hedefler doğrultusunda bilgisayardan sırası ile/hiyerarşik olarak amaçlara ulaşma talep edilir. Sonuçta erkeklerin bilgisayar ile ilişkisi dikkatle tasarlanmıştır. Öte yandan, kadınlar ise, "yumuşak/artistik ustalık" yaklaşımında tasarımın mükemmelliğinden ziyade, estetik olmasına/estetik doyuma önem verirler ve makineyle (kadın) kullanıcı arasında bir müzakere süreci geliştirirler. Bu iki yaklaşımdan, orta ve yüksek öğrenim kurumlarına egemen olan hiç kuşkusuz ilkidir ve "sert ustalık" yaklaşımı kız öğrencileri bilgisayarlardan soğutmaktadır (Turkle 1984'den aktaran Gutek ve Larwood 1987:76). Öte yandan, feminist yazında kadınların bilgisayar korkusunu aşmak için somut önlemler alınması önerilmiştir. Örneğin, 1980'lerde İngiltere'de Manchester şehrinde orta öğrenim kurumlarında *GIST* (Girls Into Science and Technology) projesi başlatılmıştır (Kelly 1994: 149). Bu projede kız öğrencilerin fen alanına yönlendirilmeleri, kız öğrencilere fen bilimlerini sevdirecek, fen bilimleri kuramlarının ve deneylerinin gündelik yaşam deneyimi ile örtüşmesini sağlayacak malzemelerin hazırlanması amaçlanmıştır. 1984 tarihi İngiltere'de *WISE* (Women Into Science and Engineering) yılı olarak ilan edilmiştir. Danimarka'da ise feministler "Kies

Exact" (kesin olanı seç) sloganıyla, kız öğrencileri yüksek öğrenimde matematik, kimya ve fizik gibi daha "sıkı" dersleri seçmeye yönlendirmek için kamusal bilgilendirme kampanyası uygulamıştır (Zoonen 1992:12). Marilyn J. Davidson ve Carry L. Couper da genç kızlara ilköğrenimden başlayarak bilim ve teknik konularında etkin bir şekilde katılımcı olmaya yönelten toplumsallaşma stratejisi, kadın öğretmenlerin bilgisayar gibi enformasyon teknolojilerini mutlaka kullanmaları gibi önermelerde bulunurlar (1987:8). Feminist yazında kadınların bilgisayar korkusunu yenmeleri, özellikle kadın işgücünün işyerindeki otomasyon ve enformasyonlaşma süreçlerinden olumlu bir şekilde etkilenmeleri, yani yarar sağlamaları konusunda sendikaların rolüne de dikkat çekilmiştir. Ayrıca Geoff Chivers'in saptadığı "tipik bilim adamı"³⁵ imgesinin değiştirilmesi gerekliliği de feminist yazında dile getirilmiştir (1987:13-32). Japon feminist yazınında da bu konu ele alınmış, Japon orta öğrenim kurumlarında ve ders programlarında cinsiyetçi ideolojinin uygulamaları üzerine alan çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Toplumsal cinsiyete göre değişen teknostres, teknofobi ve matematik korkusu üzerine Türkiye'de henüz alan çalışması yapılmamıştır.

Çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin kullanılmasının sağlık üzerindeki etkileri, toplumsal cinsiyet belirlenimi açısından ele alınan konulardan birisidir (Canadian Advisory Council on the Status of Women 1985:5). Bilgisayar ekranından kaynaklanan ışık etkisi, klavyenin sürekli tuşlanmasından kaynaklanan etkiler, ergonomi sorunu, hamileler üzerinde etkiler gibi alt başlıklar altında enformasyon teknolojilerinin sağlığa etkisi irdelenmiştir. Ruth Pearson, bilgisayar kullanımından kaynaklanan sağlık sorunlarının, konuyla ilgili yazında beş alt başlık altında toplandığını belirtir

---

³⁵ Chivers çocukların sahip oldukları "tipik bilim adamı" imgesinin, "gri saçlı, yaşlı, erkek, beyaz önlüklü ve çılgın görünümlü" şeklinde olduğunu saptamıştır.

(1995:278-302).*Birincisi*, musculoskeletal bozukluklar (kemik kas sistemi bozuklukları); sırtın, omuzların, kolların, boyunun hastalığı ve kasların kemiklerle yapıştığı/birleştiği yerde kiriş iltihabı, eklem iltihabı (bursit), medyan sinirinin el bileğinde sıkışması sonucu karpal tünel sendromu ve hissedilen güçsüzlük ve ağrı, elin ayasının sertleşmesi sonucu elin rahat açılıp kapanamaması (düpidren hastalığı), mesleki kramplar, kirişlerin etrafındaki keselerin şişerek elden dışarı çıkık yapması (ganglion) gibi bozukluk ve hastalıklara neden olmasıdır. *İkincisi*, bilgisayar kullanımının görme gücünde azalma/bozulma; göz yorgunluğu, odaklanma kaybı, göz kaslarının hareketinde kayıp, yorgunluğa bağlı olarak göz bebeğinin (pupil) genişleme kapasitesinde azalma yani ışığa karşı duyarlılığında azalma, göz lensinin katılaşması sonucu görüntüde bulanıklaşma (katarakt), göz yorgunluğuna bağlı olarak çift görme, iritasyon, baş ağrısı, migren, bulantı, kontak lenslerden rahatsız olma gibi göz bozukluklarına yol açmasıdır. *Üçüncüsü*, kısa dönemli etkiler olarak yorgunluk, huzursuzluk, karamsarlık, nedensiz endişe, migren, uyumsuzluk, adet dönemi sorunları; uzun dönemli etkiler olarak kalp hastalığı, yüksek tansiyon, karamsarlık, nedensiz endişe, strese bağlı ve kaşıntılı cilt iltihabı (dermatit), mide ülseri, kısırlık gibi bozukluk ve hastalıklar sayılabilir. *Dördüncü* olarak, deri kaşınması ve kabarması (rosacea), sivilce (akne), cilt iltihabı (dermatit), cilt damarlarının genişlemesi, iltihaplı akıntılı cilt (pustolosis), kaşıntılı kabarık deri (ürtiker), terleme bozukluğu (otitis) gibi bozukluk ve hastalıklar sayılabilir. *Beşinci* olarak, üreme bozuklukları; doğumsal bozukluklar, stres ile birlikte iyon ve non-iyon radyasyonun birleşmesi sonucu ortaya çıkan kısırlık sorunları bilgisayar kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunları arasında yer alır. Bilgisayar kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunları arasında en yaygın bilinenler ve tanı konulabilenler ışınma etkisi (elektromanyetik radyasyon) ve tekrarlayan mikro

travmalardır (repetitive strain injury-RSI, ya da diğer bir adla teno).³⁶ Bu çalışmada, çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin sürekli ve yoğun

³⁶ Tekrarlayan mikro travmalar (teno) en çok omuz, boyun ve sırtta görülen ağrılar ile tekrar edici hareketlerden kaynaklanan ellerde, parmaklarda ve bileklerdeki ağrılar şeklinde açıklanabilir. Aslında tıp dünyasında tekrarlayan mikro travmaların fiziksel bir rahatsızlık mı yoksa psikolojik bir bozukluk mu olduğu konusunda uzlaşa sağlanamamıştır. Ancak tıbbi araştırmalar yazınında, 1960'lardan bu yana Avustralya'da tenosynovitis, tenditis, busitis gibi mavi yakalı işçilerde ortaya çıkan sağlık sorununa "teno" tanısının konduğu yer almaktadır. (Hopkins 1990:367'den aktaran Pearson 1995:284). Beyaz yakalı işgücünün istihdam edildiği hizmet sektörünün genişlemesi ve yaygınlaşması ile birlikte "tekrarlayan mikro travmalar" terimi Avustralya Sağlık Hizmetleri Derneği ve Ulusal Sağlık ve Tıp Araştırmaları Konseyi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu tıbbi terim önce doktorlar, sonrada medya tarafından benimsenmiştir. İngiltere'de ise "tekrarlayan mikro travmalar" terimi ilk olarak medya ve hastalar tarafından kullanılmıştır. İngiliz sağlık ve toplum güvenliği birimleri bu terimi kullanmaktan özenle kaçınmışlardır. Tekrarlayan mikro travmalar terimi yerine, tanılarda "işle ilintili üst organ bozuklukları" (work-related upper limb disorders) açıklaması kullanılmıştır. ABD'de ise "cumulative trauma disorder" (CTD) terimi benimsenmiştir. Genel olarak, tıp dünyasında musculoskeletal sorunlar teriminin kullanılması yeğlenmektedir. İsveç'de terim, "ergonomically-related injuries" (ERI) ya da "occupational cervicobrachial disorder" (OCD) olarak kullanılmaktadır ve iş ile ilgili musculoskeletal sorunlar imlenmektedir. "Overuse syndrome" ve "refractory cervicobrachial pain" diğer terimselleştirmeler arasında yer alır. Terim üzerinde bir anlaşmaya varılmamasını, Semple şu şekilde açıklar: "Geleneksel tıp, üst organlardaki fiziksel yaralanma ya da sağlık sorunlarını, ikna edici ve yeniden üretilebilir fiziksel işaretlerin varlığını görmediği sürece kabul etmeye hazır değildir. Yaralanma ve onunla ilişkili iyileştirmenin kabul edilmiş işaretleri narinlik, işlev yoksunluğu, inflammation'ın histolojik bulgularıdır...fazla kullanım olgusu egzantrik ve kanıtlanamamış bir hipotez olarak kalmalıdır" (1993:25'den aktaran Pearson 1995:285). Modern tıp biliminde hastalık patolojik bir süreçtir. Oysa yineleyici mikro travmalar cinsiyetçi uygulamalar sonucu ortaya çıkan bir bozukluktur. Bu nedenle, tıp dünyasında tekrarlayan mikro travmalar konusunda, doktorların iki farklı tavır alışları söz konusudur. Semple gibiler, tekrarlayan mikro travmaları reddederken, Quintner ile Elvey (1991) ve Fry (1993) gibi diğerleri ise tekrarlayan mikro travmaların fizyolojik olduğunu kabul ederler. İkinci yaklaşıma göre, merkezi ya da çevre sinir sistemlerinde bir malfunction ya da kas fazla kullanımı söz konusudur. Tekrarlayan mikro travmaların tedavisi ise; rheumatology, ortopedik cerrahi, fizyoterapi, ya da bunların bileşimleri ile sağlanır. Bir diğer bir yaklaşım ise, Lucire'nin çalışmasına (1986) temellenen tekrarlayan mikro travmaların psikolojik nedenleri olan bir hastalık olduğu şeklindedir. Örneğin kadınlarda bilgisayar klavyesine karşı nevroitik ya da sembolik bir ağrı şeklinde tepki görülmektedir (Pearson 1995:287). Tekrarlayan mikro travmaların aşırı tuşlama, klavyenin ek işlevlerinin vücudu uygun olmayan hareketlere zorlaması ve sürekli oturma sonucu ortaya çıktığı çeşitli araştırmalarda saptanmıştır. Özellikle bilek eklemlerinde ve beşinci (serçe) parmakta ağrı; boyun ve kol ağrısı (reflector servibril) şeklinde bu yineleyici mikro travmalar yoğun olarak görülmektedir. Bilgisayar kullanımından kaynaklanan tekrarlayan mikro travmaların meslek hastalıkları kategorisinde yer alması, iş yerlerinin aracın tasarımına dikkat etmesi, işyeri ergonomisine ve aydınlatmasına önem vermesi, iş sırasında belli aralıkta dinlenme/ara verilmesi gibi gerekli önlemleri almasını sağlamak için bir zorunluluktur. Türkiye'de tekrarlayan mikro travmalar Sağlık Bakanlığı ya da SSK'nın meslek hastalıkları kapsamı içerisinde yer almamaktadır. Ancak, TÜBİTAK tarafından hazırlanan bilgisayar hakkında temel bilgiler veren bir kitapta "tekrarlamalı zorlama hastalığına" (RSI) yer verilmiştir (1998:40). Elektromanyetik radyasyona gelince, Sağlık Bakanlığının bu konudaki bir düzenlemesine radyoloji alanında rastlanmaktadır. Japonya'da Shiga'nın (1987) tekrarlayan mikro travmalar ve toplumsal cinsiyete bağlı bilgisayar kullanımı konusunda gerçekleştirdiği çalışma, feminist politikalar için yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

kullanımına bağı olarak ortaya çıkan tekrarlayan mikro travmalar ve yukarıda sayılan diğer sağık sorunlarının üzerinde ısrarla durulmasının nedeni, bu sorunların kadın ve erkek kullanıcıları kesen ortak bir konu olduğunun düşünülmesi ve bu ortak konunun toplumsal cinsiyet önyargılarının içselleştirilme biçimlerini göstermesidir.

1.2.3.2. Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojileri

Enformasyon teknolojilerinin geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü ev içi yaşamda ürettiği çeşitli araştırmalar (Gray 1987, 1992; Morley 1992; Cockburn ve Ormrod 1993) ile saptanmıştır. Burada ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağı kullanımı, telefon ve toplumsal cinsiyet üzerine yapılan araştırmalardan örnekler verilerek irdelenecektir. Bunlardan en önemlisi, Lana Rakow'un *Gender on the Line: Women, the Telephone, and Community Life* (1992) adlı çalışmasıdır. Rakow, bu çalışmada kadınların ev içi yaşamda telefon kullanma deneyimlerini etnografik alan çalışması yaparak inceler. Telefon, kadınların yaşamında aile ve dostluk bağlarının devam ettirilmesi ve ev'e ilişkin işleri düzenleme amacı ile kullanılmaktadır. Rakow, çalışmasının ne telefon üzerine ne de sadece kadınların telefonu erkeklerden farklı kullanmaları üzerine olmadığını altını çizer. Rakow'un yaptığı, telefon örneğinde toplumsal cinsiyet örüntülerinin nasıl kurulduğunu tartışmaktadır. Örneğin, kadınlar telefonda konuşurlarken içerik, stil ve konum olarak erkeklerinkinden farklı olmayı toplumsal olarak öğrenirler (Rakow 1992:34). Telefonda gerçekleşen "kadın konuşması", kadının sahip olduğu toplumsal konumun, dahil olduğu toplumsal etkinliklerin

---

Japonya'da enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve sağığa etkileri konusunda ayrıca bakınız: Shioda 1994:174.

bir uygulamasıdır. Ann Moyal da telefon, mahrem ve kadınlar arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmasında, telefonun kadınların özel yaşamlarında gereksinim duydukları iç dökme ve psikiyatrik dinleme olanağı tanıyan bir konuma sahip olduğuna dikkat çekmiştir (1992:51-72; 1995:284-310). Kadınların telefonu kullanma biçimleri üzerine bir diğer çalışma da Amy Sarch (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sarch, bekar kadınların erkekler ile buluşma deneyimlerinde telefonu nasıl kullandıklarını incelemiştir. Sarch, telefon kullanımı ve toplumsal cinsiyetin kurulması/inşası arasında ilişki olduğunu saptamıştır. Sarch'a göre, telefonda konuşan ve telefonu kullanan kadınlar sadece kendi imgelerini değil, "ideal kadın imgesini" ve erkeklerin onlardan "umduğu imgeyi" de yansıtmak zorunda kalmaktadırlar (1993:141). Çalışmasının sonunda Sarch, "kadın olmanın" üretimi, sürdürülmesi ve iletilmesinin kadınların erkekler ile telefonda konuşmalarında cisimleştiğini öne sürer (1993:143).

Son yıllarda yaygınlık kazanan bilgisayar ağları ile birlikte gündeme gelen yeni bir çalışma biçimi "teleçalışma" (telework)³⁷ ya da "telegitme" (telecommuting) feminist yazında tartışılmaya başlanmıştır. Teleçalışma kısaca, çalışanın evindeki bilgisayar ile işverenin bilgisayarının ağ bağlantısının olması ve çalışanın evdeki bilgisayarı aracılığı ile işini gerçekleştirip ağ üzerinden işverene iletmesi olarak açıklanabilir (Guttek ve Larwood 1987:84; Erdem 1998:111-118). Teleçalışmanın olumlu özellikleri, (1) çalışma saatlerinin bireyin kendi tercihiğine göre ayarlanması, (2) ulaşım için harcanan zaman ve masraftan tasarruf edilmesi, (3) işyerinde yaşanan yoğun stresin yaşanmaması, (4) verimlilik artışı, (5) bireyin kendi yaptığı işin verim ve kalitesi hakkında öz-

³⁷ Teleçalışma, "ev-temelli çalışma"dan (homebased work) farklıdır. "Ev-temelli çalışma", çalışanın evde parça başına ücretlendirme ile yaptığı işi ve işveren ile ürünün üretilmesi tamamlanınca doğrudan iletişim kurulur. Teleçalışmada, çalışan bilgisayar ağı ile merkeze/işverene bağlı iken; ev-temelli çalışmada çalışan yalıtılmıştır, kendisiyle benzer koşullarda çalışanlar ile iletişim kurma şansı yoktur.

değerlendirme yapmaya başlaması şeklinde sayılabilir. Teleçalışmanın olumsuz özellikleri, (1) "parça başına ücret" ödenmesi sonucu yapılan işin değersizleşmesi, (2) evde çalışmanın süreklilik kazanması sonucu sosyal ilişkilerin azalması ve yaşanan yalıtılmışlık duygusu, (3) sağlık ve sigorta güvencesinden yoksun olma, (4) ev işleri ile birlikte düşünüldüğünde teleçalışmanın yeni bir stres kaynağı olması şeklinde ortaya çıkar (Canadian Advisory Council on the Status of Women 1985:43) Teleçalışmanın olumsuzluklarından en çok kadın işgücü etkilenmektedir. Ayrıca, teleçalışma biçiminde kadınların ve erkeklerin işe ilişkin tutumlarının farklı olduğu, erkeklerin daha iş odaklı; kadınların ise aile-odaklı oldukları öne sürülmektedir (Wajcman 1991:41-42). Bunlara ek olarak, teleçalışma biçiminden kimler daha fazla yararlanmaktadır sorusu da dikkat çekicidir. Gutek ve Larwood'un bu soruya yanıtı; erkek ve orta-üst düzey profesyoneller şeklindedir (1987:85; ayrıca Calabrese 1994:161-199). Türkiye'de enformasyon toplumu söyleminin liberal kanadını oluşturan yazın içerisinde teleçalışma olgusu yeni iş olanakları çerçevesinde ele alınmakta, cinsiyetçi iş bölümünün farklı bir biçimde de olsa yeniden üretildiği bu yazında söz konusu edilmemektedir.

1.2.3.3. Bölgeler Arası Eşitsizlik İlişkileri, Yeni Sömürge Düzeni İçerisinde Üçüncü Dünya Kadınlarının Emeği ve Enformasyon Teknolojileri

Bu çalışmada öne sürüldüğü üzere, enformasyon toplumu yazını içerisinde enformasyon teknolojilerinin kadınların yaşamları üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalar son derece yetersizdir. Bunun da ötesinde, Swasti Mitter'e göre, varolan araştırmalar, ne kadar feminist bir kaynaktan besleniyor olursa olsun belli bölge, sınıf ve ırk önyargılarını yansıtmaktadır. Bu araştırmaların çoğunda Birinci Dünya kadınlarının çalışma yaşamı ve ev'e

ilişkin deneyimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak, 1990'lı yıllarda etniklik, ırk, din, toplumsal cinsiyet, yaş gibi çoklu kimlik politikalarının tartışılmaya başlanması ile birlikte, enformasyon teknolojileri ve Üçüncü Dünya kadınlarının deneyimlerinin farkına varılmıştır (Mitter 1995:1).

Aslında Üçüncü Dünya kadınlarının deneyimlerinin farkına varılması, dünya ekonomisinde 80'li yıllardan itibaren yaşanan bazı yeniden-düzenleyici mekanizmaların sonucudur. Esnek üretim tarzına geçişte rol oynayan nedenler dahil olmak üzere, giderek küreselleşen pazar ekonomisi ve yaşanan telekomünikasyon devrimi, Birinci Dünyanın şirketlerine imalat ve hizmet üretimlerini coğrafi olarak birbirinden uzak yerlere yayma/dağıtma olanağı vermiş, böylece bu şirketler ulus-ötesi bir nitelik kazanmıştır. Birinci Dünya ülkelerinin üretim sürecini parçalayarak Üçüncü Dünya ülkelere yönelmelerinin asıl nedeni, bu ülkelerde emek değerinin oldukça ucuz olmasıdır. Üçüncü Dünya ülkelere yönelik olarak emek-yoğun talebin yeni sömürgeci güç ilişkileri içerisinde artmasının sonucundan doğrudan bu ülkelerdeki işgücü etkilenmiştir. Teknolojik yeniliklerin ya da enformasyon teknolojilerinin bu ülkelerde üretim süreçlerine dahil olması, kadın işgücüne Batı'da olduğu gibi cinsiyetçi ideoloji ile pazarlık etme olanağı sağlamadığı ya da ancak genç olma, vasıflı olma gibi bazı ön koşullar gerçekleştiğinde cinsiyetçi ideoloji ile pazarlık olanağı sağladığı Üçüncü Dünya feminist yazınında³⁸ sıklıkla dile getirilmiştir:

"...kadınların enformasyon devriminden kazançlı ya da zararlı çıkacaklarını söylemek kolay bir iş değil. Örneğin bazı alanlarda yaş etkeni de göz önüne alınırsa, özellikle imalat sektöründe çalışan orta

---

³⁸ Mitter ve Rowbotham'ın derlediği *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World* (1995) çalışmasında yer alan Liliana Acero'nun Arjantin ve Brezilya örneklerinde tekstil gibi bir imalat sektöründe yeni teknolojilerin, özellikle enformasyon teknolojilerinin kullanımının benimsenmesi ile kadın işgücü üzerinde etkisini tartışan incelemesi (70-92) ve Pavla Jezkova'nın Tayland, Endonezya ve Bangladeş gibi ülkelerde tekstil endüstrisinde, bilgisayar teknolojisinin benimsenmesi ile kadınlara ne gibi yeni iş olanakları açıldığını irdeleyen araştırması örnek olarak verilebilir (1995:93-110).

yaşın üzerindeki kadınlar eli kulağındaki otomasyonun gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkacak işçi çıkarmaların ilk hedefini oluşturur. Geleneksel emek yoğun montaj hattının gerektirdiği becerilerin yerini bilişsel beceriler almaktadır. Enformasyon işleme işlerinin, bankacılık, finans ve telekomünikasyon gibi sektörlerde hızla yaygınlaşması bilgisayar kullanma becerisine sahip ya da yeni becerileri öğrenmek için yeterli derecede genç olan kadınlara yeni iş olanakları açmıştır. Enformasyon teknolojileri serbest meslek sahibi olma konusunda da kadın ve erkeklere birçok olası olanaklar sunmaktadır" (Mitter 1995:4).

Gelişmekte olan ülkelerde enformasyonun gerek imalat sektöründe gerek hizmet sektöründe kadın istihdamı üzerindeki etkisinin olumlu olduğu genel kabul görmektedir. Bu genel kabule göre, telekomünikasyon devrimi ve gelişen ulaşım hizmetleri ve olanakları sayesinde bir çok ulusötesi şirket imalat sürecinin bir kısmını işçiliğin ucuz olduğu ve çoğunlukla bu ucuz işgücünü kadınların oluşturduğu ülkelere taşımışlardır. Bu ülkelerdeki kadınlar ev içi ekonomide ya da diğer informal sektörlerde ücretsiz çalışırken, yeni yaratılan istihdam olanakları ile düşük dahi olsa gözle görülür bir ücret politikasının öznelere haline gelmişlerdir. Bu sürecin sonucu ise özellikle tekstil gibi imalat sektörlerinde istihdamın kadın yoğun emek gücü üzerine temellenmesidir.

Ancak, göz önüne alınması gereken diğer bir gelişme ise bilgisayar-destekli üretim teknolojilerinin giderek ucuzlayıp yaygınlık kazanmasıyla, emek değerinin ucuzluğundan faydalanan ulusötesi şirketlerin artık emek değerini yerini alacak yeni üretim ve örgütlenme biçimleri aramaya ve uygulamaya başlamalarıdır. Yeni üretim ve örgütlenme biçimleri denilince de ilk olarak düşünülen, bu çalışmanın da temel kavramlarından olan esnek üretim tarzı/postfordist üretim tarzı, teknokratik örgütlenme, toplam kalite yönetimi ve tam zamanında bağlantıdır ve tüm bu uygulamaların toplumsal cinsiyete bağlı deneyimlenme biçimleri farklıdır. Özellikle kadın işgücünün geleneksel montaj

hattı üretim tarzından esnek üretim tarzına geçişten ve enformasyonelizasyon sürecinden sadece olumlu bir şekilde etkilendiğini varsaymak, durumun tek boyutunu ortaya koymakla eş anlamlıdır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde nitelikli işgücüne (teknisyen veya orta düzey yönetici) duyulan talep giderek artmaktadır ve bu ülkelerde kadın işgücünün genel profiline bakıldığında, kadın işgücünün nitelikli işgücü açığını karşılayacak niteliklerle donanmamış olduğu görülür. Mitter, Malezya'da semikondaktör üretiminde tam zamanında bağlantı uygulamasına geçiş ile, materyal kontrol sistemlerinde uzmanlığa duyulan gereksinimin arttığını belirtir. Bu örnekte, verimlilikteki artış istihdama olumsuz yansımakta, istihdam edilen kadın işgücü azalmaktadır. Malezya'da elektronik endüstrisinin ilk döneminde işgücünün %80'ini kadınlar oluşturmakta iken, 1986 verilerine göre otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarını izleyen dönemde bu oran %67'ye düşmüştür. Otomasyonun yarattığı yeni iş olanakları, beyaz yakalı işlerdir ve çoğunlukla erkek egemen profesyonel veya teknik-bakım kategorileri ile ilişkilidir (1995:29). Kadın işgücünün enformasyonelizasyon sürecinden etkilenme biçimleri tartışılırken bunların ötesinde, kadınların toplum ve aile içindeki konumları, kadınların ev'e ait bakım ve yetiştirme sorumlulukları, ev'de şiddete maruz kalma olasılıkları, cinsel taciz, ücret düşüklüğü, çalışma güvencesinin olmaması ve sendikalaşmanın zor olması gibi etkenler de değerlendirilmelidir. Üçüncü Dünya ülkelerinde esnek üretim tarzı ile kadın işgücünün sağlayacağı yararlar üzerinde ısrarla durulurken kadınların hem ev'e ilişkin alanda hem de çalışma yaşamında yaşadıkları eşitsizlik ilişkileri bütünlüklü bir şekilde ele alınmamaktadır.

Hizmet sektöründeki enformasyonelizasyonunda kadın işgücü üzerine etkisi imalat sektörüne benzer bir gelişim göstermiştir; Pearson ve Mitter'in çalışmalarına bakıldığında kadınların teleport ya da digiport'larda düşük ücret

ile saatlerce veri girişi, örneğin uçak biletlemesi, veri işleme, şirket verilerinin depolaması, kredi kartı işlemleri, şirket veri bankaları gibi yüksek hacimlere varan etkinliklerde çalıştırıldığı görülecektir (Mitter 1995:36). Bu durum aşağıdaki piramite benzer şekilde ifade edilebilir.³⁹

Şekil 2. İş yaşamında hiyerarşi

Son olarak, Üçüncü Dünya ülkelerinde otomasyon ve enformasyonelizasyona ilişkin olarak alınan kararların altında küresel pazar ekonomisi ve kapitalist sistem içerisindeki iktidar ilişkileri tarafından belirlendiğini, kapitalist sistem için Üçüncü Dünya ülkelerinin kadınlarının, etnik gruplarının ve çocuklarının her zaman yeni sömürgeleştirme işleminin

³⁹ Bu noktada Liliana Acero'nun (1995:70-92) çalışması üzerinde ayrıntısıyla durulmasında gerek vardır. Bilindiği üzere tekstil, konfeksiyon ve elektronik gibi üretim sektörleri kadınların mavi yakalı olarak istihdam edildikleri alanlardır ve bu sektörlerde kadın emeği yoğunudur (Mitter 1992:3). Acero da tekstil sektöründe yaşanan teknolojik değişimlerin kadın emeğinin hem niteliği hem de niceliği üzerinde etkili olmasının nedenlerini bulmaya çalışır. Acero, Braverman'ın teknolojik gelişmelerin işgücünü vasıfsızlaştırıcı etkisi ve işin hem niteliksel hem de niceliksel olarak dışileşeceği (feminizasyonu) savına bir ölçüde katılır. Ancak Acero, araştırma evrenini oluşturan Brezilya ve Arjantin tekstil sektörlerinde bu sav ile çelişen bir gelişme sürecine de işaret eder. Otomasyon ve enformasyonelizasyona dayanan yeni üretim süreci giderek artan ölçüde teknik ve yönetsel uzmanlık ile çekirdek meslekler için yüksek beceri düzeyi gerektirmektedir. Acero'nun çalışmasında, kadınları becerilerini geliştirmekten alıkoyan ve böylece onları bu çekirdek mesleklere erişmelerini engelleyen toplumsal ve ekonomik etkenler ortaya çıkartılır (1995:70-92).

nesnesi olduğu söylenmelidir. Bu nedenle, bu ülkelerde yaşanan otomasyon ve enformasyonelazasyon sürecine, bu sürecin "içinde barındırdığı/barındırabileceği olumlu" ya da "dönüştürücü potansiyelleri" ortaya çıkartıcı eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmak gerekmektedir.

1.2.4. Japonya ve Türkiye'deki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları)

1.2.4.1. Japonya'daki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları)

Japonya'da feminist yazında, teknoloji, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki 1980'lerin ikinci yarısından itibaren özellikle irdelenmeye başlanmış, enformasyon teknolojilerinin kullanım biçimlerinin egemen cinsiyetçi ideolojinin üretilmesine sağladığı destek veya orta ve yüksek öğrenim kurumlarında kız ve erkek öğrencileri bu araçlara yönlendirme sürecinde ortaya çıkan cinsiyetçi ayırım vb. konularda gerçekleştirilen alan çalışmaları ile "sorun" feminist gündemde yerini almıştır. Japonya'da teknoloji, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi sorgulayan feminist yazın gerek özgün alan araştırmaları gerek Batı feminist yazınından çeviriler ile oldukça zengindir. Ancak, tıpkı Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınıni oluşturan yaklaşımlarda olduğu gibi, Japonya'da enformasyon toplumu olgusunu inceleyen çalışmalarda toplumsal cinsiyet belirlenimi tartışılmamıştır. Bu nedenle feminist araştırmacıların enformasyon toplumu olgusunu cinsiyetçi ayırımı yeniden ürettiği eleştirisi ile sorgulamaları, gerek enformasyon toplumu gerek feminist yazını zenginleştiren bir katkı olmuştur. Enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet ilişkisini irdeleyen Japon

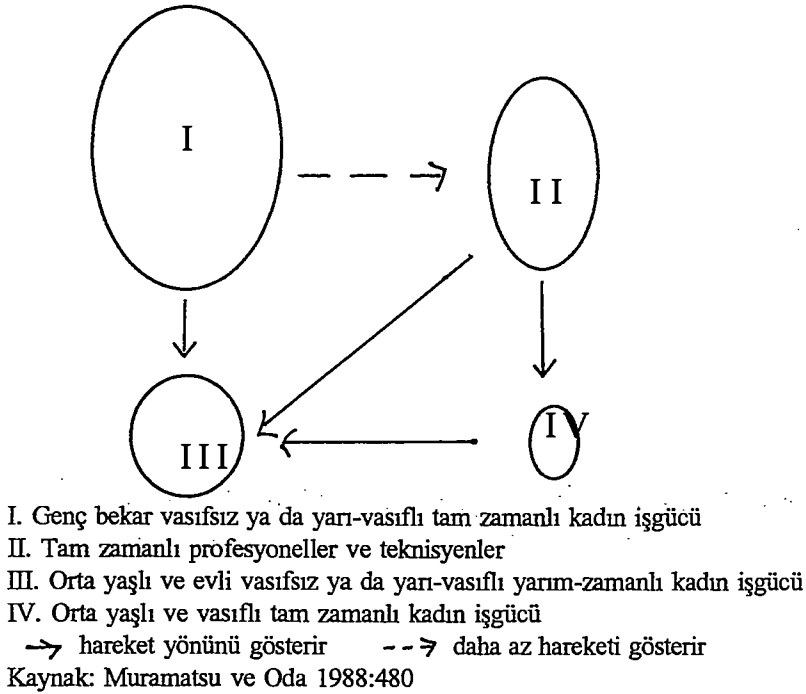
feminist yazınından bazı önemli araştırmalar aşağıda kısaca özetlenerek, değerlendirilmiştir.

Shibayama, Emiko'nun derlediği *Onnatachi no Shougeki: Konpyuutawa Onnano Hatarakikata Wo Dou Kaetaka* (Kadınların Karşılaştığı çok: Bilgisayarlar Kadınların alışma Biçimlerini Nasıl Değiştirdi) (1988) adlı çalışmada, Shibayama üncü Dalga Endüstri Devriminin otomasyon ve enformasyonizasyon üzerine temellendiğini belirtir ve Japonya'nın küresel pazarda rekabet gücünü korumak ve üretim maliyetlerini azaltmak amacı ile diğer Birinci Dünya ülkelerine göre oldukça hızlı gerçekleştirdiği ofis ve fabrika otomasyonunun kadın işgücü üzerindeki etkilerinin incelenmesini önermiştir. Shibayama ayrıca Japonya'da yaşanan "OA-ka"nın (ofis otomasyonu) işgücünün çalışma saatlerini azaltmadığını, özellikle kadın işgücü üzerinde denetimin arttığını, dolayısı ile teknostresin yoğun olarak duyumsandığını öne sürmüştür. Bu iddialarını desteklemek için bankacılık, sigortacılık, fiber tekstil, sağlık, enformasyon yönetimi, eğitim gibi alanlarda ofis otomasyonunun kadın işgücü üzerindeki etkilerini tartışan çalışmaları bir araya getirmiştir (1988:2-3). Shibayama'nın derlemesinde yer alan Shiohara, Satsuko'nun (1988: 55-68) fiber tekstil sektöründe CAD, CAM vb. enformasyonizasyon uygulamalarının kadın işhdamı üzerine etkilerini inceleyen alan araştırması, bu çalışma açısından oldukça önemlidir. Shiohara, intone sisteminin kurulmasından sonra, üretim düzeyinde değişen ilk durumun verimlilik artışı olduğunu saptamıştır. Diğer bir durum değişikliğiyse, çalışanların eskiye göre daha meşgul daha yoğun hale gelmeleridir. Hatta alışanların tuvalet vb. gibi ihtiyaçlarını gerçekleştirme olanakları azalmıştır. İşveren günlük üretim miktarını saptayabilmekte ve çalışanın verimini bu şekilde ölçebilmektedir. Shiohara özellikle, otomasyonun sağlığa etkileri üzerinde durur; omuz, bel ağrısı gibi tipik iş şikayetlerinin yanısıra sinir sistemi bozuklukları ve

teknostresin ortaya çıktığını belirtir. Shibayama'nın derlemesinde yer alan diğer bir çalışmada da teknostres olgusunun analizi yapılmış ve Japonya'da enformasyon yönetimi alanında gerçekleştirilen alan araştırmasıyla, teknostresin kadın işgücütarafından yaşanma biçimleri incelenmiştir. Sumioka, Takashi'nin bu incelemesine göre, kadın işgücünün kariyer beklentisinin olup olmaması yaşadığı teknostresin niceliğini etkilemektedir (1988:180-210). Bu çalışmada Fuji Denki (Fuji Elektrik) ve All Nippon Airlines (ANA) nın bilgisayar kullanımının sağlığa etkileri konusunda aldığı, ekran filtresi, bilgisayar masası ve sandalyesinin ergonomik olması, ekran ile göz arasındaki uzaklık, aralıksız iki saat bilgisayar kullanımından sonra 15 dakika dinlenme gibi tedbirlere de yer verilmiştir. Derlemenin sonunda Shibayama robotlar gibi bilgisayar temelli işgücü ile kadın işgücünün geleceğini tartışmıştır (1988:212-264). Çalışma Bakanlığının verilerine göre, 1980'lerin ortalarında Japonya'da fabrika otomasyonu % 64.7 civarındadır. Shibayama gerek fabrika otomasyonu gerek ofis otomasyonu konusunda yaptığı alan çalışmalarında, üretim ve ofis işlerinde istihdamın azaldığını, buna karşılık teknik uzmanlık gerektiren alanlarda istihdamın arttığını; fabrika otomasyonu ve ofis otomasyonu ile birlikte orta yaşlı işgücü istihdamının azaldığını; bilgisayardan anlayan, kullanmaya yabancılaşmayan genç işgücünün istihdamının arttığını; fabrika otomasyonu ile erkek işgücü istihdamının azaldığını, ancak ofis otomasyonu ile arttığını; yeni istihdam edilecek olanların yüksek öğrenimli olması niteliğinin arandığını saptamıştır. Shibayama, kadın işgücünün ofis otomasyonu ile daha hareketsiz işleri yapmak zorunda kaldığına, erkek işgücünün ise toplantıya katılma, işletmeyi temsil etme gibi daha hareketli işleri üstlendiğine de dikkat çekmiştir. Shibayama'nın bu derlemesinin feminist yazın açısından önemi, enformasyonelasyon sürecinin Yeni Sağ söylemin öne sürdüğü gibi sorunsuz bir süreç olmadığını, bir çok farklı sektörde gerçekleştirilen alan çalışmaları ile göstermesidir.

Japonya'da 1988 yılında International Group for the Study of Women-Tokyo tarafından *Women and Communication in an Age of Science and Technology* başlıklı bir Sempozyum düzenlenmiştir. Bu uluslararası sempozyum enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine Japonya'da feminist yazının gelişmesine katkıda bulunmuş, enformasyon toplumunun erkek egemen cinsiyetçi ideolojiyi yeniden ürettiği konusuna dikkat çekmiştir. Bu sempozyumda Muramatsu, Yasuko ve Oda, Yukiko tarafından sunulan "Impacts of Computer-Led Innovations on Japanese Female Workers: The Case Studies of Banking, Precision Instrument Manufacturing and Software Industry" adlı çalışmada, Japonya'da emek piyasasında sermayenin kadın emeğini geçici ve vasıfsız veya yarı-vasıflı olarak gördüğü, genel işsizlik tehdidi karşısında ataerkil yapılanma ve pratiklere sahip Japon işçi sendikalarının ise kadın işgücünün korunmasına yönelik önlemleri almakta isteksiz olduğu belirtilmiştir (1988:468).

Şekil 3. Japonya'da kadınlar için emek piyasası

Şekil 3 'de Japon emek piyasasında kadın işgücü için mevcut koşulları sunan Muramatsu ve Oda ayrıca Japon hükümetinin kadınları yarım-zamanlı çalışmaya teşvik ettiğine, örneğin bu durumlarda özel gelir vergisi indirimi gibi uygulamaların var olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak Muramatsu ve Oda çalışmalarında bankacılık, hassas aletler yönetimi ve yazılım sektörlerinde yeni teknolojilerin kullanımının kadın işgücüne yeni olanaklar sağlayıp sağlamadığı sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin ofis otomasyonu ile birlikte bankalarda istihdam edilen tam zamanlı işgücünde azalma yaşanırken, yarım-zamanlı işgücü istihdamı artmıştır. Bu yarım-zamanlı işgücü ise emek piyasasından daha ucuza temin edilebilecek yarım-zamanlı işgücü karşısında tam-zamanlı işgücüne benzer şekilde çalışmaya zorlanmaktadır (1988:471). Ofis otomasyonu ile bankacılık sektöründe kadın işgücü için açılan yeni iş alanları aslında erkek işgücünün boşalttığı işlerdir. Muramatsu ve Oda, bankacılık sektöründe ortaya çıkan yeni işlerin öncelikle erkek işgücüne teklif edilmesinin de altını çizmiştir (1988:471-472). Sonuç olarak, Muramatsu ve Oda inceledikleri ve alan çalışması yaptıkları bu üç sektörde 1985'de yürürlüğe giren "The Equal Employment Opportunity Act"ın (İstihdamda Fırsat Eşitliği Yasası) istenildiği anlamda kadınların eşit istihdam ve eşit ücret olanağına kavuşmalarını sağlamadığını, ataerkil sendikaların kadın işgücü lehine önlemler almadığını saptamıştır. Sempozyum, feminist araştırmacıları enformasyon teknolojileri ve enformasyonun toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde irdelemeye yöneltmiştir.

Iwao, Sumiko ve Takenaga, Nobuyuki tarafından hazırlanan *Jouhou Shakai wo İkiru Onnatachi* (Enformasyon Toplumunda Yaşayan Kadınlar) (1991) adlı çalışmada, enformasyon toplumu olduğu kabul edilen Japonya'da otomasyon ve enformasyonun sürecinin kadın işgücü üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Enformasyon toplumunda bazı işler "kadın işi" olarak değerlerini

kaybetmekte, teknoloji de "kadınlar için" ve "erkekler için olan" şeklinde ayrıma tabi tutulmaktadır (1991:110-111). Ayrıca Iwao ve Takenaga, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı ile ilgili olarak, bankacılık, enformasyon yönetimi gibi çeşitli hizmet sektörlerinde tam zamanlı kadın işgücünün istihdamındaki azalmaya, buna karşılık kadın işgücünün yarım-zamanlı çalışma biçimindeki artışına dikkat çekmiştir. Aynı çalışmada "tele-çalışma" olgusu da ele alınmış, ev işleri ile tele-çalışma arasında kadınların "dengeyi kurma ya da kuramama" durumları irdelenmiştir. Iwao ve Takenaga'nın çalışması genel okur kitlesini hedef alarak yazılmış bir başvuru ya da danışma kitabı olma özelliği taşımakla birlikte, enformasyon toplumu olgusunun cinsiyetçi yönünü ortaya koyması ve bu sorunu geniş bir kitleye örnekleri ile iletmesi açısından önemlidir.

Yoshimi, S., Wagabayashi, M. ve Mizukoshi, S.'nin *Media Toshite no Denwa* (İletişim Aracı Olarak Telefon) (1992) adlı çalışması feminist bir bakış açısına sahip değildir. Ancak, telefonun kamusal alandan özel alana geçen yaşamın her alanında "iletişim" aracı olarak sahip olduğu konumu tartışan araştırmacılar, toplumsal cinsiyet belirleniminin telefon kullanma biçimlerinde etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Miyata, Kahiko'nun *Denshi Media Shakai: Atarashii Komyunikeeshon Kankyō no Shakai Shinri* (Elektronik Medya Toplumu: Yeni İletişim Ortamının Sosyal Psikolojisi) (1993) adlı çalışmasında, elektronik medyanın kullanımında ortaya çıkan cinsiyetçi ayırım ele alınmıştır. Miyata, evinde bilgisayar sahibi olan öğrencilerin sayısının kız öğrencilere göre erkek öğrencilerde daha fazla olduğu; grup halinde toplanıp bilgisayar oynayanların erkek öğrenciler olduğu şeklindeki bir araştırma sonucunu aktarır (Chen 1987'den aktaran Miyata 1993:156). Miyata, ayrıca, kadınlar ve erkeklerin elektronik medyayı farklı amaçlarla kullandıklarını belirtir (158) ve sonuç olarak, kadınların elektronik medya kullanıcısı olarak erkeklere göre

daha edilgin olduklarını ve kadınların bu araçları amaçlarına ulaşmada sadece "araç" (dough) olarak benimsediklerini öne sürer. Miyata kadınlar ve erkeklerin elektronik medyayı kullanmalarındaki cinsiyetçi ayrıma ilişkin olarak, Japonya'da Suzuki vd.nin gerçekleştirdiği çalışmayı (1992) örnekleyerek, bu ayrımın nedenlerine dikkat çeker:

"...cinsiyetçi ayrımın birinci nedenini şu araştırma ile kavradım: 1992 yılında Tokyo'da 16 ile 69 yaşları arasında 440 kadın ve erkek üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın sonucu, elektronik medya ya da elektronik teknolojisini kullanma bilgi ve becerisine sahip olmadaki cinsiyetçi ayrımı ortaya çıkartmıştır. 26 çeşit elektronik medya hakkında sorulan, enformasyon işleme, enformasyon elde etme, enformasyon üretme, enformasyon biriktirme, enformasyon iletme, aracı programlama, aracın sağlık üzerine etkileri vb. konularda erkeklerin kadınlara göre daha yüksek kullanma becerisine sahip oldukları saptanmıştır...Ancak bu saptama kadınların kullanım becerisinin düşük/az olduğu anlamına gelmez; tam tersine kadınların kendi kendilerini değerlendirme/öz-güven duyma düzeylerinin zayıf olduğunu gösterir" (1993:159).

Miyata, elektronik medya kullanma ve cinsiyetçi ayrım arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaya devam eder:

"Cinsiyetçi ayrımı ortaya çıkaran ikinci neden, 'elektronik medya ve teknoloji matematiksel temelli ve erkeklere yöneliktir' şeklindeki önyargıdan dolayı erkeklerin bu araçlara erken yaşlarda ilgi göstermeleri, kadınların ise bundan özellikle kaçınmalarıdır...Üçüncü neden, kadın ve erkeklerin tercih ettikleri iletişimin farklı olması ile ilişkilidir...Dördüncü bir neden ise, elektronik medyaya sahip olmanın kadın ve erkeklerde farklı anlamlarının olması ile ilişkilidir. Örneğin, kadınlar elektronik medyayı eğlence amacı yerine hangi amaca hizmet ediyor şeklinde 'araç' olarak bakarlar...Erkekler için bilgisayar aynı zamanda birçok işe yardımcı olan, eğlenerek/zevkle kullanılabilen 'omacha' (oyuncak) iken; kadınlar için temizlik, çamaşır gibi işlerin gerçekleşmesine yardımcı olan 'dough'dan (araç) başka bir şey değildir...Hatta, enformasyona ilişkin olarak ekonomik algılama biçiminde bile kadınlar ve erkekler arasında bir fark vardır...eğitim durumu ve gelir farklılığına bakılmaksızın, kadınların % 63.3'ü 'gerekli enformasyonu para ile satın almak kaçınılmazdır' diye düşünürken, bu oran erkeklerde % 69'dur" (1993:160-162).

Miyata çalışmasının sonunda yukarıda aktarılan şekillerde ortaya çıkan cinsiyetçi pratiklerin ardında toplumsallaşma sürecinin, bu sürecin aktörleri olan aile ve eğitim kurumları ile kitle iletişim araçlarına egemen olan cinsiyetçi ideolojinin yattığını iddia eder (1993:163). Miyata, kız ve erkek çocukların aralarında bilgisayarlara ilişkin yaptıkları konuşmaların bile cinsiyetçi bir pratik olduğunu öne sürerek, Chen'in (1987) araştırmasının kız çocukların aralarında bilgisayarlara ilişkin olarak çok az konuştukları şeklindeki bulgusundan örnek verir (1993:164). Ayrıca, Miyata'ya göre elektronik medyanın içeriği kadınların ilgisini çekmemekte, dolayısıyla kadınları bu araçları kullanmaya teşvik etmemekte, cinsiyetçi ayırım bu şekilde pekiştirilmektedir (165). Miyata'nın ısrarla üzerinde durduğu diğer bir konu da, elektronik medya kültürünün bir tür denetim kültürü olduğu, ancak kadınların kültüründe yer alan iletişimin doğrudan, insanları birbirine bağlayan iletişim olduğudur (166). Miyata'nın çalışması özetle şu saptamaları ile enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki "sorunlu" ilişkinin, kadınlar ve erkekler arasında enformasyon uçurumuna yol açan durumun sorgulanması için katkıda bulunur:

- 1) Kadınların enformasyon teknolojilerini kullanma becerilerine ilişkin öz-güvensiz olmaları
- 2)"Enformasyon teknolojileri erkeklere yöneliktir" şeklindeki önyargının varlığı
- 3) Kadınların ve erkeklerin tercih ettikleri iletişim biçimlerinin farklı olması
- 4) Enformasyon teknolojilerinin kadınlar ve erkekler için farklı anlam ifade etmesi
- 5) Enformasyon teknolojilerine ilişkin olarak kadın ve erkeklerin farklı ekonomik algılamalarının olması (1993:166).

Muramatsu, Y., Miyata, K., Nakamura M., ve Erikawa, S.'nin *Jouhouka no Shinten to Joseino Seikatsu: Joseino Pasakon Riyouni Kan Suru Dai İkkai Chousa Yori* (Enformasyonun Gelişmesi ve Kadınların Yaşamı: Kadınların Bilgisayar Kullanmalarına İlişkin [Çalışmanın] Birinci Verisinden) (1994) araştırması, bu çalışmanın gerçekleşmesinde yol gösterici

bir rol oynamıştır. Muramatsu, Miyata, Nakamura ve Erikawa'nın temel iddiaları, teknolojinin ataerkil sistemin bir parçası olduğu, teknolojinin ataerkil toplumsal düzende kadınları bağımlı ve ikincil kılan/konumlayan/tanımlayan araçlar olduğu, ev içi teknolojilerinde iddia edildiğinin aksine kadınların ev'e ilişkin iş yüklerini azaltmadığı, çalışma yaşamında yoğun olarak kullanılan enformasyon teknolojilerinin erkeklerin profesyonel gelişmelerine hizmet ettiği şeklinde özetlenebilir (1994:82). Muramatsu, Miyata, Nakamura ve Erikawa, Kojima'nın proje yürütücüsü olduğu *Jouhouka to Shimin no Seikatsuishiki:Koudouno Henka* (Enformasyonlaşma ve Yurttaşların Yaşam Bilinci: Davranış Değişikliği) araştırması bağlamında, 1992 yılında Tokyo'nun Meguro-ku (Meguro mahallesinde) yaşları 16 ile 75 arasında değişen 243 kişi (kadın ve erkek) ile alan çalışması gerçekleştirmiştir. Bu alan çalışmasında bilgisayar ve bilgisayar ağlarına erişim ile kullanma becerisi konusunda cinsiyete dayalı önemli bir fark saptanmıştır. Bilgisayarlara erişim ve kullanım becerisinde cinsiyetçi ayrımın varlığını saptayan Muramatsu, Miyata, Nakamura ve Erikawa bunun nedenini tartışabilmek amacı ile bilgisayar kullanan veya kullanmaya yönelik ilgi sahibi kadınlara yönelik bir alan çalışması daha gerçekleştirmişlerdir. Bunun için Muramatsu, Miyata, Nakamura ve Erikawa, NEC firmasının 1992 yılı Baharında başlattığı kadınlara bilgisayarlar hakkında bilgi aktarıcı toplantılardan oluşan "She-Wave Project"e katılan 780 kişi ile posta aracılığı ile bir anket çalışması yapmışlardır. Anket 538 kişi tarafından yanıtlanmıştır. Araştırmacılar ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerinin kadınlar tarafından kullanımını irdeleme amacı ile, evlilik ve çocuk yetiştirme; iş durumu; evde ve işte bilgisayar kullanma, bilgisayara yönelik ilgi; gündelik yaşam; toplumsal etkinlikler; kişilik ve toplumsal cinsiyet bilinci konularında sorularını yöneltmişlerdir. Araştırmacılar her iki alan çalışmasının sonuçlarını birbirleri ile de karşılaştırarak, bilgisayar kullanmaya ilgi duyan kadınların "bilgisayar vb. enformasyon teknolojileri kullanılmadığı

takdirde çağın gerisinde kalınacak" kaygısını daha fazla taşıdıklarını saptamıştır (1994:88). Kadınlar arasında bilgisayara yönelik ilgi düzeyini etkileyen etkenler ise, meslek, gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve yaşdır (1994:160).

Muramatsu, Y. vd. "For the Advancement of Women into Science and Technology: Current Issues and Directions for Education in Japan" adlı ortak çalışmasında, Japonya'da 1992 yılında iki yıllık kolej eğitimi alan kız öğrencilerin oranının % 40.8 ile erkeklerin oranını yani % 37.0'i geçtiği, buna karşılık kız öğrencilerden ancak % 29.9'unun dört yıllık üniversite eğitimine, % 18.5'inin yüksek lisans eğitimine, % 16.6'sının doktora eğitimine devam ettikleri saptanmıştır (1994:171). Araştırmacıların dikkat çektikleri diğer bir nokta ise, iki yıllık kolej eğitimi alan kız öğrencilerin, Japonca deyişle "bunkei", yani sosyal bilimler, sanat, ev ekonomisi ve eğitim bilimleri alanlarında yoğunlaştıklarıdır. Mühendislik, bilim ve tarım gibi "rikei", yani fen dallarında uzmanlık eğitimi alan kız öğrencilerin oranı, toplam kız öğrenciler içerisinde % 2-3 arasında değişmektedir. Araştırmacılar, Japon toplumunda kadınların "bilim ve teknik" alanından ataerkil söylem nedeni ile uzak tutulduğunu, bilim ve teknik alanındaki eğitimin de cinsiyetçi işbölümünü yeniden ürettiğini öne sürmektedir.

Yukarıda kısaca bahsedilen Monbushou Bilimsel Araştırmalar Fonundan finanse edilen *Jouhouka to Shimin no Seikatsuishiki:Koudouno Henka* (Enformasyonelizasyon ve Yurttaşların Yaşam Bilinci:Davranış Değişikliği) projesinin sonuçları Kojima, Kazuto tarafından aynı isim altında derlenmiştir (1995). Bu derlemede özellikle kadınların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda karşılaştıkları cinsiyetçi ayrımın altı ısrarla çizilmiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Japonya'da Monbushou gibi resmi kurumlar o güne değin üniversitelerin ve özel vakıfların katkıları ile

gerçekleştirilen enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ve örüntüleri üzerine etkileri konusuna ilgi göstermeye başlamıştır. Bu ilginin nedeni Japon MITT'nin 2000 yılına kadar tüm ülkenin, işyerinden evlere değin ISDN ve bilgisayar ağı ile birbirine bağlanması ve esnek üretim tarzı için yaşamsallık kazanan enformasyonelizasyon sürecinin tüm yurttaşların yaşamına dahil olması tasarımı ile yakından ilişkilidir.

Kokuritsu Kyoukai Kenkyuujo (Ulusal Eğitim Araştırmaları Merkezi) tarafından 1995 yılında hazırlanan *Zoku-Konpyuuta Kyouiku no Kokusai Hikaku* (Sürekli Bilgisayar Eğitiminin Uluslararası Karşılaştırması) adlı çalışmada ise, orta öğrenim düzeyindeki kız ve erkek öğrencilerin verili toplumsal cinsiyet rolleri ile bilgisayar kullanımını algılayış biçimleri arasındaki ilişki Japonya ve diğer ülkelerin karşılaştırılmasıyla saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada kız ve erkek öğrencilerden hangisinin bilgisayar oyunu oynayacağı; ileride hangisinin işinde bilgisayar kullanacağı; hangisinin bilgisayara ilişkin daha bilgili olduğu şeklinde tasarlanan sorulara verilen yanıtlar (erkek) egemen toplumsal ideolojinin bilgisayar kullanımına ilişkin cinsiyetçi önkabullerin nasıl üretildiğini göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Tablo 4'de Japonya sütununa bakıldığında, ilköğrenimden lise öğrenimine değin Japon kızlarında ve erkeklerinde, bilgisayar oyunundan erkeklerin daha çok haz aldıkları, bilgisayar oyunlarını erkeklerin daha çok oynadıkları şeklindeki imgeler pekiştirilmektedir (Kokuritsu Kyoukai Kenkyuujo 1995:103). Ancak, ileride işyerinde bilgisayar kullanacakların kimler olacağı şeklindeki soruya verilen yanıtlar hem kız öğrencilerde hem de erkek öğrencilerde daha eşitlikçi bir beklenti düzeyini göstermektedir. Bu yanıtın değerlendirilmesi için, öğrencilere, kariyer yönelimli veya büro işi vb. nasıl bir iş beklentisinin olduğunun ise ayrıca sorulması gereklidir. Sormacanın son sorusu olan, bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine ilişkin öz-güven

düzeyindeyse, cinsiyetçi önyargılar yeniden üretilmektedir. Japonya'da hem kız öğrenciler hem de erkek öğrenciler erkek öğrencilerin bilgisayarlar konusunda bilgili olduğunu kabul etmektedir. Bu da bilgisayar ve teknoloji konularının erkeklerin alanı olduğu şeklindeki cinsiyetçi önkabulü pekiştirmektedir (Kokuritsu Kyoukai Kenkyuujo 1995:104).

Tablo 4. Bilgisayar Kullanımına İlişkin Olarak Kız ve Erkek Öğrencilerin Algılamaları (Kokuritsu Kyoukai Kenkyuujo 1995:103)

	Ülke ↓	Cin- siyet →	Bilgisayar Oyunu Oynamak			İşinde Kullanmak			Bilgisayara İlişkin Bilgi Sahibi Olmak		
			Kız	Aynı Düzey	Erkek	Kız	Aynı Düzey	Erkek	Kız	Aynı Düzey	Erkek
İlk Öğrenim	Japonya	Kız Öğren.	2	26	72	28	49	23	13	38	49
		Erkek Öğren.	2	18	80	19	50	31	8	31	60
	ABD	Kız Öğren.	8	76	16	37	52	11	7	55	38
		Erkek Öğren.	4	60	36	23	53	23	24	64	12
Orta Öğrenim	Japonya	Kız Öğren.	1	19	80	19	51	30	8	35	63
		Erkek Öğren.	1	14	85	17	46	37	8	35	63
	ABD	Kız Öğren.	2	56	41	33	58	9	15	73	12
		Erkek Öğren.	3	40	57	22	63	15	5	67	28
Lise Öğrenimi	Japonya	Kız Öğren.	1	13	86	20	48	32	4	35	60
		Erkek Öğren.	1	12	87	15	47	38	4	38	59
	ABD	Kız Öğren.	1	31	68	24	66	9	8	77	15
		Erkek Öğren.	1	23	76	18	67	15	4	60	36

Japonya'da sanayi-sonrası topluma evrilme döneminde feminist hareketin yeni bir açılım kazanmasında ve feminist yazının gelişmesinde önemli rol oynayanlardan biri olan Unoue, Teruko, Ueno, Chizuko ve Ehara,

Yumiko'nun *Nihon no Feminizumu 7: Hyougen to Media* (Japonya'da Feminizm 7: İfade ve Medya) (1995) derlemesinde yer alan Muramatsu, Yasuko'nun "Nyuumedia to Cendaa" (Yeni İletişim Araçları ve Toplumsal Cinsiyet) (213-242) adlı çalışması da enformasyon teknolojileri ve cinsiyetçi ideoloji arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Muramatsu'ya göre elektronik mail, CATV vb. yeni iletişim araçları ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, bu araçların erkek egemen enformasyonu iletmeleri, üretmeleri, erkek egemenliğini üreten toplumsallaşma sürecinde verili olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmeleri açısından sorunludur. Ancak, Muramatsu yeni iletişim teknolojilerinin cinsiyetçi ideolojinin eşitlikçi bir yapıya dönüştürülmesinde yardımcı olacaklarını düşündüğü için, bu teknolojilerin kadınlar tarafından kullanılmasını destekler. Örneğin Muramatsu'nun alan çalışmasına göre, kadınların ve erkeklerin yeni iletişim araçlarından beklentileri farklıdır; erkekler yeni teknolojinin ses, görüntü gibi teknik niteliklerine ve işlevselliğe özen gösterirlerken, kadınlarsa bu teknolojilerin diğer insanlar ile olan iletişime etkisine, etkileşimli olmasına ve gündelik yaşamdaki yararlılığına dikkat etmektedirler (1995:221). Kadınların yeni iletişim araçlarına ilişkin bu beklentileri Muramatsu'ya göre karşılanabilir ve feminist çözümler için kullanılabilir. Alan araştırmasında elektronik mail'i kadınların fazla kullanmadığını saptayan Muramatsu, bunun nedenlerini bu iletişim araç ve biçiminin erkek kültürü ile ilişkili olarak tanımlanması/algılanması olduğunu iddia eder. Kadınların yeni iletişim araçlarından beklentilerinin insan ilişkilerini devam ettirmeyi sağlamak olduğunu anımsayacak olursak, Muramatsu'nun çalışmasına katılan kadınların elektronik mail'i "iletişim" için yeterli görmemeleri anlaşılabilir. Ancak elektronik mail kullanımının kadınlar tarafından bu gerekçe ile tercih edilmemesi, bu iletişim araç ve biçimi üzerinden egemen cinsiyetçi ideolojinin yeniden üretilmesine olanak vermek anlamına gelecektir. Oysa, yeni iletişim araçları ile kadınların enformasyonun üreticisi

konuma geçme olanakları vardır. Enformasyon toplumu olgusunda iddia edildiği gibi "eşitlik" toplumu, ancak kadınlar yeni enformasyon teknolojilerini keşfeden, enformasyon üreten ve dağıtan, kullanan olarak temsil edildikleri zaman varolabilir (1995:237).

1995 tarihinde Pekin'de yapılan 4. Uluslararası Kadın Konferansı-sonrasında, Muramatsu, Yasuko ve Muramatsu, Yasuko'nun derlediği *Empowaamento no Josei Gaku* (Güçlendirilmiş Kadın alışmaları) (1995) adlı çalışmada öncelikle bu konferansın genel değerlendirmesi yapılmakta, "güçlendirme" (empowerment) kavramı açıklanmaktadır. Muramatsu Yasuko'nun derlemede yer alan "Jouhouka Jidai no Josei to Media" (Enformasyonalizasyon ağının Kadını ve Medyası" (112-136) makalesinde, CATV, video, bilgisayar, faks, mobil telefon gibi yeni iletişim araçlarının kadınlar ve erkekler tarafından kullanılmasındaki farklar ele alınmış; özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımının erkekler tarafından daha yoğun gerçekleştiği gözlenmiştir. Bunun nedeni ise, Muramatsu'ya göre, erkekleri "mekanik ve teknik" konulara yönlendiren cinsiyetçi toplumsallaşma ve cinsiyetçi işbölümüdür (1995:129).

Japonya'da feminist yazının enformasyon toplumu, enformasyon teknolojileri, enformasyonalizasyon ve cinsiyetçi pratikler konusuna gösterdiği ilgi ve bu konuları sorunlaştırma, özellikle eleştirel bakış açısına yaslanan enformasyon toplumu yazınını etkilemiş, iktidar ve teknoloji tartışmalarında toplumsal cinsiyet belirlenimi de ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin, Yoshimi, Shunya vd. derlediği *Media Toshite no Jouhouka no Shakaigaku* (İletişim Aracı Olan Enformasyonalizasyonun Toplumbilimi) (1996) adlı çalışmada yer alan Yoshimi, Shunya'nın "Denshi Jouhouka to Tekunorojii no Seijigaku" (Elektronik Enformasyonalizasyon ve Teknolojinin Siyaset Bilimi) (7-46)

makalesinde teknolojik değişmelerin ardında yatan güç ilişkileri ve her yeni teknolojiyi toplumun nasıl deneyimlediği ele alınmaktadır. Yoshimi, tüketim toplumunu sürekli yenileyen teknolojik değişmelerin sisteme yaptığı katkıyı "denshishihonshugi" (elektronik kapitalizm) adı ile tanımlamayı seçer ve elektronik kapitalizmin "elektronik okuryazarlık" olgusunun ortaya çıkışı ile mevcut toplumsal cinsiyet, sınıf ve yaşam biçimi ayrımlarının yeniden tanımlanıp, kurulduklarına dikkat çeker (1996:34 ve elektronik okuryazarlık bilgi ve becerisine genelde kadınların, yaşlıların, etnik kökenlilerin ve beden işçilerinin sahip olmadığını belirtir. Bu nedenle Yoshimi'ye göre, teknolojik değişme, enformasyonalizasyon vb. konular siyaset biliminin alanına girmektedir. Ev içi teknolojilere ilişkin değerlendirme yapan Yoshimi, ev alanın da siyasal olduğunu öne sürer (1996:38). Sonuç olarak Yoshimi, yeni teknolojiler, gerek çalışma yaşamında gerek ev içi yaşamda, kapitalizmin kendini yeniden üretmesi amacına hizmet eden tüketim toplumunun birer unsurlarıdır şeklinde değerlendirme yapar.

Kojima, Kazuto ve Hashimoto, Toshiaki'nin *Kawaru Media to Shakai Seikatsu* (Değişen Medya ve Toplumsal Yaşam) (1996) adlı derlemesinde yer alan, Mizuno, Hirosuke'nin "Raifusutairu to Katei Jouhou Kankyō no Henka" (Yaşam Tarzı ile Ev İçi Enformasyon Ortamının Değişmesi) (94-113) çalışması; Yoshii, Hiroaki'nin "Shoukuba ni okeru Jouhou Koudou no Henka" (İşyerindeki Enformasyon Etkinliklerinin Değişmesi) (114-131) çalışması; Suzuki, Hirahisa'nın "Jouhou Kiki Riyō Nouryoku: Jouhou Riterashii no Chuukaku" (Enformasyon Araçları Kullanma Becerisi: Enformasyon Okuryazarlığının Çekirdeği) (195-207) çalışması ile Muramatsu, Yasuko'nun "Jouhouka to Cendaa" (Enformasyonalizasyon ve Toplumsal Cinsiyet) (210-230) çalışması, üzerinde durulması gereken, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin ele alınmasında çalışma yaşamından ev

içi yaşama uzanan farklı söylem ve mücadele alanlarına ilişkin yol gösteren önemli kaynaklardır. Mizuno'nun çalışması, ev içi yaşama dahil olan enformasyon teknolojilerinin aile üyelerinin "kendilerine ait bir alan" yaratmak için kullanıldığını göstermektedir. Yoshii ise çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılması üzerine yaptığı alan incelemesinde, enformasyon teknolojilerinin kullanımında cinsiyetçi pratikleri saptamıştır. Suzuki'nin çalışması ise, enformasyon toplumunda bu teknolojileri kullanma becerisine sahip olmanın önemine ve kimlerin bu beceriye sahip oldukları konusuna dikkat çekmekte ve bu beceriyi "enformasyon okur-yazarlığı" olarak adlandırmaktadır. Muramatsu'nun çalışması ise, enformasyon teknolojilerinin cinsiyetçi ayrımı yeniden ürettiği iddiasından yola çıkarak; gündelik yaşamın enformasyonalizasyonu ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin iki yönelim içerisinde ele alınmasını önermektedir. Birinci yönelim, ekonomik, toplumsal, siyasal ve teknik kurumlarda kadınlar aleyhine varolan erkek egemenliğinin enformasyonalizasyon ile nasıl değişeceği konusudur. İkinci yönelim ise, enformasyonalizasyonun toplumsal cinsiyet ilişki ve pratikleri ile ilişkisinin kendisidir. Muramatsu özellikle, "mekanik ve teknik (konular) erkek işidir" ve "teknik konular kadın kültürünün ögesi değildir" önyargıları üzerinde durarak, bu önyargıların bilgisayar kullanmaya ilişkin olarak kadınların ve erkeklerin yönelimini etkilediğini belirtmektedir. Örneğin, Muramatsu'nun alan çalışmasına katılan kadınlar bilgisayar kullanmaktan çekinmekte veya kullanacak olsalar bile kullanımı kolay bilgisayarı tercih etmekte, erkekler ise karmaşık ve gelişkin bilgisayar kullanmayı tercih edeceklerini belirtmektedirler (1996:215). Muramatsu'nun çalışmasının diğer bir sonucu ise, ev içi kullanım için enformasyon teknolojisi satın alınacağı zaman, bu kararın kadın yerine erkekler tarafından alındığıdır. Bu durumun bir benzeri çalışma yaşamında da görülmekte; işyerinde herhangi teknolojik araca ilişkin olarak danışılacağı zaman bu danışılan kişiler genellikle erkekler olmaktadır (1996:217).

Muramatsu ayrıca, gündelik yaşamın enformasyonelizasyon sürecinden kadın ve erkeklerin etkilenmeleri arasındaki farkın sadece cinsiyetçi ideolojinin bir pratiği olmadığını, sınıfsal farklılıkların da cinsiyetçi ideoloji ile birlikte işlediğini belirtir. Muramatsu çalışmasında cinsiyetçi ideolojinin pekiştirilmesine hizmet eden enformasyon teknolojilerinin feminist amaçlara hizmet edecek şekilde farklı kullanım biçimlerinin olacağını iddia eder. Örneğin, Muramatsu'ya göre, 1995 4. Uluslararası Kadın Konferansı-Pekin öncesi Japonya'daki kadın grupları arasında iletişimin sağlanması amacıyla kurulan *WOM-Women's Online Media* projesi feminist güçlendirme uygulamasıdır. Ayrıca, kadınlara yönelik olarak enformasyon merkezleri kurulabilir ve bu merkezlerde enformasyon teknolojilerini kullanan kadınlara ilişkin veri bankası hazırlanabilir. Muramatsu, Japonya'da kadınların yaşamında üretilen çalışma yaşamı erkeklerle, ev ise kadınlara aittir önyargısının, ev içi yaşama dahil olan enformasyon teknolojileri ile ortadan kaldırılabileceğini düşünür. Örneğin Muramatsu'ya göre, tele-çalışmanın böylesi bir amaç için ne gibi potansiyele sahip olduğunun incelenmesi gerekmektedir.

Japonya'daki feminist yazında teknoloji, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet tartışması(ları) başlığı altında kısaca değerlendirilen bu araştırmalar, enformasyon toplumunda gündelik yaşamın yeni teknolojiler aracılığıyla sermayenin egemenliğine/denetimine girdiğini, çalışma yaşamından ev içi yaşama değin yaşanan ve yaygınlaşan enformasyonelizasyonun ise meta değeri olan enformasyon üretimi üzerinde kurulu olduğunu, emek-değerin yerini bilgi-değerin aldığı, enformasyon ve enformasyon teknolojilerine erişim ile sahipliğin varolan toplumsal ayrımların yeniden üretilmesine yardımcı olduğunu saptarken, ataerkil Japon toplumu içerisinde kadınlık ve erkeklik tanım ve rollerinin nasıl yeniden kurulduğunu, toplumsal cinsiyet tanımlarının bu durumdan nasıl etkilendiğini, çalışma yaşamından ve ev yaşamından örnekler

ile irdelemiştir. Bu araştırmaların ortak özelliği, teknolojik pratiklerin feminist toplumsal dönüşüm/dönüştürüm politikası için kullanılabileceğine yapılan vurgudur.

1.2.4.2. Türkiye'deki Feminist Yazında Teknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışması(ları)

Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllarla birlikte üniversitelerin bünyesinde açılan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri (örneğin, Ankara Üniversitesi KASAUM ve Gazi Üniversitesi KAM vd.) ve lisansüstü programlar ile (örneğin ODTÜ Kadın Çalışmaları yüksek lisans programı ve Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans programı vd.) feminist yazının akademideki varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca, Türkiye'de 1980 sonrası feminist hareketin akademik kökenli feminist yazından beslenerek ortaya çıktığı ... anımsanmalıdır. Ancak, Türkiye'deki feminist yazında bakış açısı ne olursa olsun teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki genel olarak çalışma yaşamında teknolojilerin kadın istihdamına etkileri düzleminde ele alınmıştır. Türkiye'nin bir Üçüncü Dünya ülkesi olması, feminist yazını hem kapitalizmin hem de ataerkinin kadınları ikincil, bağımlı kılan ve sömüren mekanizmalarını özellikle çalışma yaşamında irdelemeye yöneltmiştir. Özellikle, Ansal'ın *Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı* (1997) çalışması⁴⁰ ve Eraydın ve Erendil'in *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon*

⁴⁰ Ansal'ın çalışması (1997), tekstil, elektronik ve telekomünikasyon sanayilerinde üretim süreçlerinde yeni teknoloji kullanılmasının kadın işgücü üzerinde, cinsiyetçi ideoloji ile örtüşen/kesifen etkisini ele alır. 1990'lı yılların küresel pazarın gereksinimleri ve ulusötesi kapitalizmin yeniden örgütlenmesinin sağladığı rekabet gücü karşısında Türk tekstil sektörü, ihracat artışını gerçekleştirmek için, yeni örgütlenme ve üretim tarzlarını benimsemek, teknolojik modernizasyon, esnek üretim, toplam kalite yönetimi gibi uygulamalara geçmek, üründe fiyat ucuzluğunun yanısıra kaliteyi de sağlamak zorundadır (Ansal 1997:20). Ansal, sektöre ilişkin bu vurgusundan sonra, tüm bu örgütlenme ve üretim tarzı değişikliklerinin kadın istihdamına etkilerinin bilinmesi gerekliliğine dikkat çeker. Türk elektronik sanayisine

Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri (1996) çalışması⁴¹ feminist yazını zenginleştiren iki önemli alan çalışmasıdır. Bu iki çalışma dışında, iletişim disiplini içerisinde toplumsal cinsiyet ve enformasyon teknolojileri arasındaki ilişkiyi ele alan çok az sayıda kuramsal tartışmalar (Aksoy 1992; Timisi 1997) bir yana bırakılırsa, konuya ilişkin özgün bir alan çalışması yoktur. Enformasyon toplumu söylemi ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, ilk kez bu çalışma ile doğrudan, çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarının toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı örneği üzerinde bir alan araştırmasının gerçekleştirilmesiyle irdelenmiştir.

gelince, bu sektör ancak tüketim ve telekomünikasyon cihazları düzeyinde ihracat gücüne sahiptir. Dünya elektronik sanayisi yüksek otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin yaşandığı sektörlerden birisidir ve sektör, bilgisayar, devre elemanları, ofis aletleri, tüketim elektroniği, telekomünikasyon donanımı gibi donanım ve her türlü yazılım üretimi alt sektörlerinden oluşur. Genel olarak, bu sektörde otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin öncesinde, kadınların "ince" işçiliğini ve erkek profesyonellerin nihai ürünü denetlemesini temel alan bir üretim örgütlenmesinin olduğu söylenebilir. Ancak otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin ve bunlarla birlikte gelen esnek üretim tarzı kadın emeği yoğun "ince" işçiliği ve üretimin örgütlenmesini değiştirmiştir. Örneğin, ABD'de televizyon üretiminde 1970 yılında bir birimin işçilik maliyeti, toplam birim üretim maliyetinin % 17'sini oluştururken, bu oran 1983 yılında % 7.4'e düşmüştür. Japonya'da ise, daha 1970 sonlarında işçilik maliyeti toplam birim üretim maliyetinin % 5'nin altına inmiştir (Ansal 1997:37-38). Ansal Türk elektronik sanayisinde önce genel istihdam yapısını inceler, daha sonra alan çalışması ile otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin sürecinin bu istihdam yapısını nasıl değiştirdiğini tartışır. Telekomünikasyon sektörüne ilişkin örnek olay çalışmasında da Ansal diğer iki sektörde olduğu gibi şu sonuca ulaşır: kadın işgücü doğrudan cinsiyetçi pratiklere maruz kalmamaktadır. Ancak bu cinsiyetçi pratikler yok anlamına gelmemektedir. Çünkü hem kadın işgücü hem de erkek işgücünün "kadın işi" ya da "erkek işi" olarak ayırıp tanımladığı işler vardır, yani cinsiyetçi pratikler derin yapıda işler. Ayrıca otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin sürecinin gerektirdiği yeni becerilere sahip işgücü donanımını karşılayacak niteliklere mevcut kadın işgücünün sahip olmaması da cinsiyetçi ideolojinin derin yapıda sahip olduğu gücü imlemektedir (Ansal 1997:53-55).

⁴¹ Eraydın ve Erendil'in (1996) çalışmasında küresel pazara ve ihracat-yönelimli Türk konfeksiyon sanayinde esnek üretim tarzı, fason üretim gibi uygulamalarının kayıtlı ve kayıtlı dışı kadın istihdamı ele alınır. Eraydın ve Erendil'e göre, Türkiye'de küresel pazar ile rekabet gücüne sahip tek sektör, halihazırda emek-yoğun sektörlerin başında gelen konfeksiyon sanayisidir (1996:201). Bu sektörde teknolojik öge, üretim maliyetlerini düşürmekte çok etkili değildir, çünkü ürünün fiyatı dış piyasaya bağlı olarak belirlenmektedir. Türk konfeksiyon sanayisinde istihdam edilen işgücünün yarısından fazlası kadındır, ancak kadın işgücü kayıtlı ekonomi içinde görülmemektedir (1996:206). Küresel pazardaki yeniden yapılanma, fason üretim yapan Türk konfeksiyon sektörünü katma değeri daha yüksek mal üretimine, marka oluşturmaya doğru yönlendirmektedir. Eraydın ve Erendil bu noktada, çoklu/esnek beceri sahibi işgücüne gereksinimin, enformasyon teknolojilerinin ve yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil olması konularının sektörün yeniden yapılanmasında gündeme geleceğini belirtir (1996: 209).

Ancak, Asu Aksoy'un "İletişim Devrimi ve Kadın" (1992) başlıklı yazısı, ilk kez enformasyon toplumu mitini toplumsal cinsiyet belirlenimi açısından sorgulamıştır. Aksoy, bu yazıda NETAŞ şirketinin kuruluşunun 25. yılı nedeni ile düzenlediği "İletişim Zirvesi" seminerinin tartışma konularını incelemiş, bu seminerde kadın konusunun olmadığı saptamasında bulunmuştur. Oysa kadın, "iletişim devriminin yaşam pratiklerinde yol açtığı dinamiklere ve dönüşümlere en çok maruz kalandır" (1992:142). Aksoy, enformasyon toplumu söyleminde kadınların özne olarak yer almamasına ilişkin saptamasından sonra, hizmet sektöründe kadın yoğun istihdama da dikkat çekmiştir. Ancak, kadın yoğun işgücü beyaz yakalı profesyonel hizmet sınıfının gerçekleştirdiği enformasyon üretme ve iletme işlerinde değil, veri işleme ve girişi yapma gibi tekdüze ve "ucu tıkalı" işlerde istihdam edilmektedir. Aksoy, yazısında sadece çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin kullanım ilişkileri ve biçimlerinde yeniden üretilen cinsiyetçi pratikleri dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda ev içi yaşama ilişkin olarak da enformasyon teknolojilerinin kadını sosyal çevrelerinden "yalıttığı", "kamusal alandan kopardığı", ev otomasyonunun geleneksel beceri öğrenme biçimlerini ortadan kaldırdığı, "enformasyon fakiri" ile "enformasyon zengini" arasındaki farkın en çok kadınlarda ortaya çıktığını da öne sürmüştür (1992:145-146):

"Yeni iletişim teknolojileri kadını bir taraftan dar bir ev çerçevesinden kurtarıyor ve önüne istediği gibi kullanabileceği bir zaman ve özgürlük imkanı açıyor gibi görünürken, öbür taraftan da sosyal ilişkilerinde tamamen kendisine bağımlı, birbiriyle somut anlamda temastan yoksun bir telefon müptelaları kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmakta" (1992:146).

Aksoy son olarak yeni enformasyon teknolojilerinin sağladığı görüntü-ses-veri iletişimin, sanal gerçeklik ortamının kadının pornografi gibi nesneleştirilmesi durumunu kolaylaştırdığını, denetlenemez kıldığını, "üç boyutlu, sesli ve hareketli olabilen...ancak dokunulamayan, dolayısı ile

üzerinde her türlü fantazinin kurulabileceği soyut bir nesne" şeklinde yeni bir kadın imgesini sürekli beslediğini belirtmiştir (1992:146-147):

"İletişim devriminin kamusal hayatın temellerini çökertmesinden en büyük zararı gören kadınlar, bu devrimin yarattığı sanal gerçeklik dünyasının her bir boyutunda kendi kimliklerinin tecavüze uğradığını, her bir defasında, yaşamak durumunda kalmaktadır" (1992:147).

Aksoy'un enformasyon toplumu mitini eleştiren, kadın özneler için sorunlu ve sorgulanması gereken yönlerini tartışan bu yazısı, enformasyon toplumu olgusunu eleştirel bir müdahalede bulunan feminist yazın için hiç kuşkusuz önemli bir kaynaktır. Ancak, Aksoy'un çalışma yaşamında ve ev yaşamında enformasyon teknolojilerinin kullanımının kadınların yaşantıları üzerinde sadece olumsuz etkilerinin olduğu iddiasına tümüyle katılmak mümkün değildir. Çünkü, bu çalışmada enformasyon teknolojilerinin kadınların bağımlı ve ikincil yaşamlarını, içinde tanımlandıkları cinsiyetçi pratikleri dönüştürme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Enformasyon toplumu yazının oluşturan tartışmalar içerisinde son yıllarda "bilgisayarlı istihdam ortamında kadın işgücü" alt başlıkları altında da kadın işgücünün vasıflı ya da vasıfsız olma niteliğine göre ofis otomasyonundan etkilenme biçimleri dile getirilmeye başlanmıştır (Özerkan 1998:765-766). Ancak enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye bu sınırlı sayıdaki dikkat çekme hem feminist bir politikaya kaynaklık etme amacından uzaktır hem de öngörülerini alan çalışması ile desteklenmemiştir.

Türkiye'deki feminist yazında teknoloji, özellikle enformasyon teknolojileri ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin irdelenmesinin ardında yatan amaçlar, teknolojik pratiklerin topyekun reddedilmeden, toplumsal cinsiyet

rollerine ilişkin cinsiyetçi tanım ve uygulamaların değiştirilmesinde yol gösterecek kullanım biçimlerinin, teknolojik pratiklerin kadınların ikincil konumlarını dönüştürecek olanaklarının bulunması, bireyin kendi öznel ve parçalanmış gündelik yaşamında ataerkil düzen olarak tanımla(ya)madığı işleyişlerin toplumun bütününe ulaşacak şekilde ortaya çıkartılması ve buradan hareketle feminist bir politika oluşturulması şeklinde sıralanabilir.

Değerlendirme: Toplumsal Cinsiyet ve Enformasyon Teknolojilerinin Buluşması: Yeni Bir Bakış Açısı

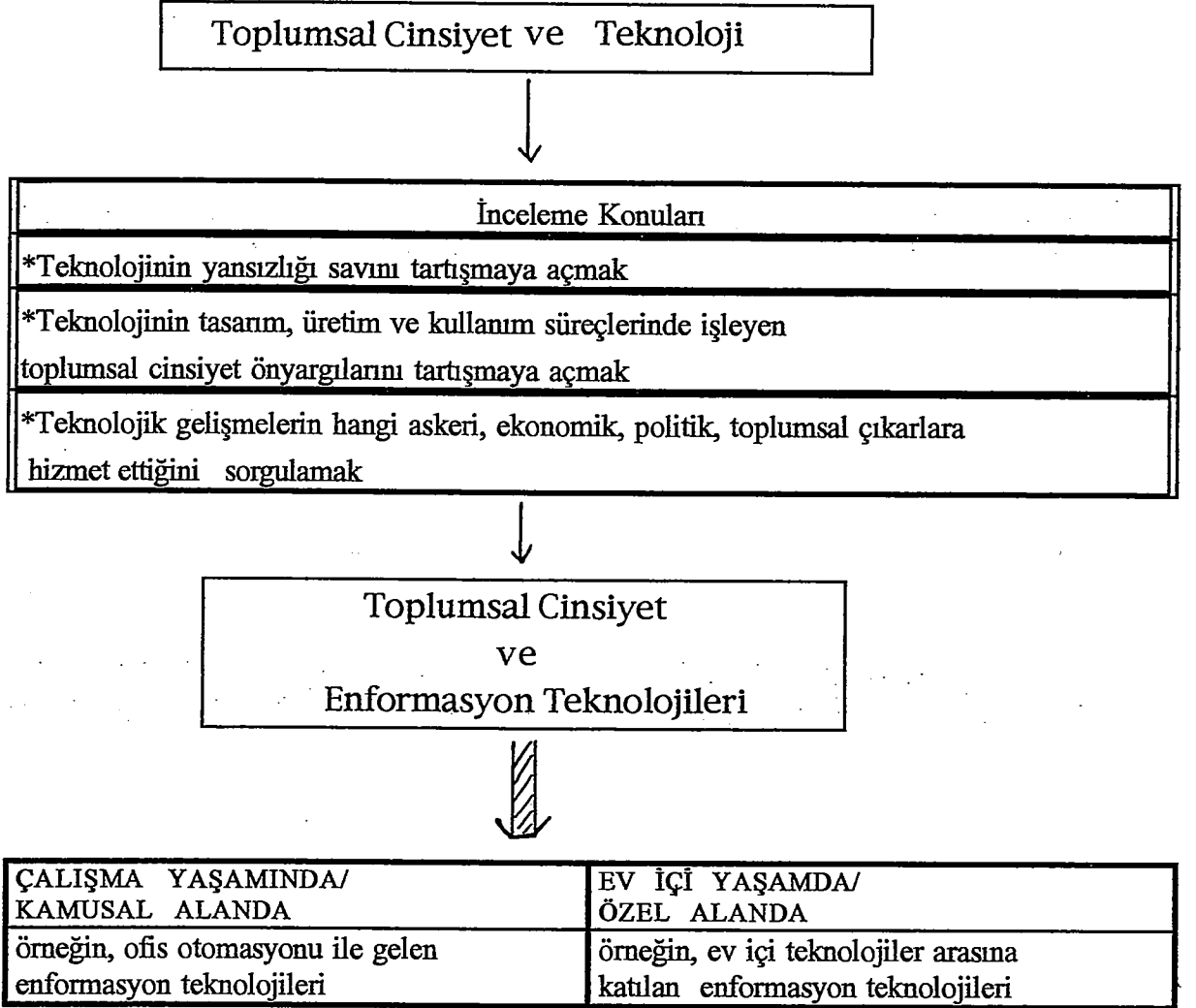
Bu çalışmada toplumsal cinsiyet ve enformasyon teknolojileri arasındaki ilişkinin, ister liberal ister eleştirel kaynaklara temellensinler enformasyon toplumu yazınıni oluşturan yaklaşımlardan farklı bir biçimde, bu ilişkinin içinde işleyen ve sürekli yeniden üretilen egemen cinsiyetçi ideoloji ve pratikleri ortaya çıkartacak bir sorgulamaya tabi tutulması gerektiği iddia edilmektedir. Toplumsal cinsiyet ve enformasyon teknolojileri arasındaki ilişkinin böylesi bir bakış açısı ile irdelenmesi, kadınların toplumdaki ikincil ve bağımlı konumlarını dönüştürmeyi, kadınların teknolojik pratikler ile olan ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan, bunun için de kadınlar, bilim ve teknoloji arasındaki ilişkiyi (sözde) "tarafsız" bilim ve teknoloji miti yerine kapitalist, ataerkil, militarist ve sömürgeci iktidar/güç ilişkileri içerisinde ele alacak/ele alan feminist politikaların üretilmesine kaynaklık edecektir.

Zoonen (1992:9-29) izlenerek söylenecek olursa, enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyetin buluşması toplumsal örüntüler tarafından kurulmaktadır ve yine her ikisinin birbirine karşı konumları sürekli değişmektedir. Hiçbir teknolojinin gerçek kullanımı ve anlamı verili ya da sabit değildir. Öyleyse teknoloji, kültürün diğer alanları gibi bir anlam mücadelesi

alanıdır. Teknolojilerinin tasarımı, üretimi, kullanılması ve toplumsal anlamı siyasal, ekonomik, kültürel güçlerin eylemleri tarafından belirlenmektedir. Teknolojinin herşeyden önce toplumsal ve kültürel bir pratik olduğu saptaması ile yola çıkan, toplumsal cinsiyetin enformasyon teknolojileri ile buluşmasını, gerek kadını kurbanlaştıran gerek teknolojiyi yansız olarak kabul eden bakış açılarının ötesine geçerek irdeleyebilen feminist yaklaşım(lar), teknoloji ve toplumsal cinsiyet buluşması tartışmalarına katkıda bulunabilir. Bu yeni bakış açısı, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete ilişkin ne tür anlam ve değerler taşıdığını, toplumsal cinsiyet tanımlarının kurulmasında ne tür rol oynadıklarını ve bu teknolojileri tasarlayan, üreten sosyo-kültürel değerler sisteminin kadın ve erkeğin teknolojik pratikleri üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu tartışmaya açar. Örneğin, toplumsal cinsiyet ve enformasyon teknolojilerinin buluşmasını inceleyecek bir araştırma öncelikle bu teknolojilerin çalışma yaşamında mı yoksa ev içi yaşamda mı tecrübe edildiği saptaması ile yola çıkabilir. Bu saptamadan amaç, enformasyon teknolojilerinin uygulanmaya sokulma alanların, biçimlerinin ve tecrübe edilişlerinin çalışma yaşamı ve ev yaşamı ayırımını yeniden ürettiğini göstermektir.

Son olarak, burada Valerie Frissen'in hem çalışma yaşamı/kamusal alanda hem de ev yaşamında/özel alanda enformasyon teknolojileri ve toplumsal cinsiyet ilişkisini kavramak için geliştirdiği taslak (Şekil 4) sunulacaktır (1992:34,38,40). Bu taslak, tüm eksiklerine rağmen, toplumsal cinsiyet ile enformasyon teknolojilerinin buluşmasındaki sorunları dile getirme konusunda yol göstericidir.

Şekil 4. Toplumsal Cinsiyet ile Enformasyon Teknolojilerin Buluşması

kullanımlar	etkiler	gelecek	kullanımlar	etkiler	gelecek
enformasyon teknolojilerinin kullanım modellerine ilişkin olarak toplumsal cinsiyetlerin farklı tecrübelerini incelemek	enformasyon teknolojilerinin sosyo-kültür üzerine etkisini incelemek	emek pazarında kadın işgücünün konumunun iyileştirilmesi için eğitim ve yetiştirme programlarını hazırlamak ve desteklemek	enformasyon teknolojilerinin kullanım modellerine ilişkin olarak toplumsal cinsiyetlerin farklı tecrübelerini incelemek	enformasyon teknolojilerinin aile içi ilişkiler üzerine etkisini incelemek; * ailedeki toplumsal cinsiyet ilişkisi ve rolleri üzerine etkisi * yaşam biçimi üzerine etkisi	kadınların bilgisayar okuryazar olmalarını sağlamak
enformasyon teknolojileri kullanımının varolan toplumsal cinsiyet tanım ve rollerini pekiştirmesini ya da dönüştürmesini tartışmak	enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyetleştirmiş istihdam, çalışma ve iş bölümü üzerine etkisini incelemek	enformasyon teknolojilerine eşit erişimin gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal cinsiyet politikalarının geliştirilmesi	özel alanda enformasyon teknolojileri kullanımını incelemek	enformasyon teknolojilerinin sosyo-kültür üzerine etkisini incelemek: örneğin, özel alanda toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü üzerine etkisi	ev işinin daha az zaman tüketecelik şekilde niteliksel olarak geliştirilmesinin hedeflenmesi
	enformasyon teknolojilerinin işgücü sağlığına etkisini incelemek örneğin, kas-iskelet sistemi g ö z ve doğurganlık üzerine etkiler	kadınların bilgisayar okuryazar olmalarını sağlamak	örneğin, -telealışveriş -teleiş -tebankacılık -teletext -mesaj hizmeti -bilgisayar oyunları -ev idaresi ile ilgili bilgisayar ve yazılım kullanımı	toplumsal cinsiyetleştirmiş çalışmanın üzerine enformasyon teknolojilerinin etkisini incelemek: *ev işi üzerine etki *evin iş yerine dönüşmesi üzerine etki sağlığa etkisini incelemek	kadınların ihtiyaçları hakkındaki bilgiyi baz alan enformasyon teknolojilerinin tanıtımını sağlamak

II. BÖLÜM

ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYETE BAĞLI KULLANIMI-TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI/YAPILANMASI: BİLGİSAYAR ve BİLGİSAYAR AĞLARI ÖRNEĞİ

Herhangi bir enformasyon teknolojisini kullanan kadın ve erkeğin, bu teknolojiyi egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi bağlamında deneyimlemekte olduğu çalışmanın ana varsayımdır. Bu varsayım, hem Japonya'da hem de Türkiye'de yapılan alan araştırmasında çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarının toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı örneğinde sınanmıştır. Araştırmanın *Giriş Bölümünde* alan çalışmasının Japonya ve Türkiye örneklerinde gerçekleştirilmesinin nedenleri ayrıntılı olarak sunulmuştur. Enformasyon toplumu yazınının özellikle liberal geleneğince öne sürülen bir toplumun enformasyon toplumu olma durumunu belirleyen, üretim süreç ve ilişkilerini dönüştüren otomasyon, enformasyonelizasyon, esnek üretim tarzı, teknokratik denetim, toplam kalite yönetimi ve tam zamanında bağlantı gibi uygulamalar ilk olarak tekstil, otomotiv ve mikro-elektronik sektörlerinde gerçekleşmiştir (Mitter 1995:24). Bu nedenle, otomasyon, enformasyonelizasyon ve teknokratik denetim uygulamalarının yaşandığı tekstil sektörü çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını sorunsallaştıran bu araştırma için uygun bir çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Çünkü otomasyon⁴² ve enformasyonalizasyon⁴³ uygulamalarına bağlı olarak, bu sektörde üretim sürecinde yaygın ve yoğun bir şekilde bilgisayar ve Internet, Intranet, WAN, LAN (ECSC-EC 1995) gibi bilgisayar ağlarını kullanılmaktadır. Tekstil sektöründe enformasyon teknolojilerinin bu şekilde yaygın ve yoğun kullanımının özellikle örgütsel denetim biçimini ve örgütsel iletişimi değiştirici önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir. *Araştırmanın evrenini* oluşturan tekstil sektöründe, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı, beyaz yakalı işgücü düzeyinde bilgisayar ve bilgisayar ağları örneğiyle sınırlandırılarak tartışılmıştır.

2.1. Araştırma Evreni: Tekstil Sektörü

Tekstil sektörü, pazardaki talep farklılaşması ve çeşitlilik sorunuyla küresel pazarda rekabet etmenin üretim maliyetleri üzerine yaptığı baskının üzerinden şu çözüm yollarını uygulayarak gelmiştir: toplam kalite yönetimi ve teknokratik denetim uygulamasıyla işgücü verimliliğini artırmak, esnek üretim tarzı veya tam zamanında bağlantı uygulamaları ve üretim sürecine dahil edilen enformasyon teknolojileriyle üründe çeşitliliği sağlamak. Tekstil sektöründe yukarıda açıklanan gelişmelerden dolayı enformasyon teknolojilerinin üretim sürecine dahil edilmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Japonya'da tekstil

---

⁴² Otomasyon, tek tip yığınsal üretimin yerini çeşitlilik ve kalitenin almasını, entegre üretimin yerine de parçalı üretimin geçmesini destekleyen koşullardan birisidir (Ayman-Güler 1996:100-101). Üretim farklı coğrafi mekanlarda ve farklı işletmelerde gerçekleştirilirken, otomasyon bu çok parçalılığın yönetilmesini sağlayan düzenlemedir. Burada açıklandığı şekliyle otomasyon, *Birinci Bölümde* tartışılan "enformasyon toplumu" olgusunun da temel taşlarından birisini oluşturmaktadır.

⁴³ Enformasyon toplumu olgusunun bir diğer yapı taşıysa, *Giriş Bölümünde* tartışılan enformasyonalizasyon uygulamasıdır. Kısaca, enformasyonalizasyon, üretim süreç ve ilişkilerinin ileri düzeyde iletişim ve enformasyon teknolojileri uygulamalarıyla yeniden düzenlenmesi ve bu yeni düzenlenen üretim ilişkilerinde enformasyon değiş-tokuşunun üretim sürecinin temelini oluşturmasıdır.

sektöründe işletme içindeki makinelerinin otomasyonu gerçekleşmiş, mavi yakalı işgücünün yerini büyük ölçüde robot kullanımı almıştır. Tasarım, üretim planlaması, işletme yönetimi, muhasebe, stoklama, satış ve pazarlama aşamalarında ise enformasyonalizasyon düzeyi hızla yükselme göstermektedir. Japonya'da toplam kalite yönetimi ve tam zamanında bağlantı uygulamalarının tekstil sektöründe başarı ile uygulanmasının ardında yatan neden, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılmasıdır. Türkiye'de tekstil sektörü ise otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamalarının henüz başındadır. Ancak bu çalışmanın araştırma evrenini oluşturan şirketler küresel pazarda rekabet edebilmenin gerekli bir koşulu olarak otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamaların gerekliliğini kavramışlar, 2000 yılı için örgüt içi iletişim amacı ile bilgisayar ağlarına yönelik yatırım çalışmalarına ya da yatırım planlamasına başlamışlardır.

Enformasyon toplumu yazınıyla esnek üretim tarzı ile ilgili yazının üzerinde uzlaştığı öngörü, enformasyonalizasyon uygulamasına koşut olarak "çoklu beceri" sahibi, "vasıflı" ya da "uzman" işgücü istihdamına yönelik talebin emek pazarında artacağıdır. Bu araştırmadaysa enformasyonalizasyon uygulamasının enformasyon teknolojileri kullanma bilgi ve becerisi ile donanmış "vasıflı" (beyaz yakalı) işgücü istihdamını gerekli kılarken, öte yandan enformasyon teknolojilerini kullanma becerisinde somutlaşan "vasıflı" ve "vasıfsız" işgücü ayrımını keskinleştireceği düşünülmektedir. Ayrıca enformasyonalizasyon uygulamasına koşut olarak istihdam edilen/edilecek "vasıflı" işgücünün kendi içinde çekirdek ve çevre işgücü şeklinde hiyerarşik ve cinsiyetçi biçimde ayrıştığı öne sürülmektedir. Enformasyon toplumu yazının liberal geleneği tarafından, çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin verimli bir şekilde kullanılması için gerekli olduğu vurgulanan "vasıflı" veya "uzman" işgücü talebinin altında yukarıda dikkat çekilen

cinsiyetçi iş bölümünün pekiştirildiği düşünülmektedir. Mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin bu şekilde yeniden kurulması sürecinde enformasyon teknolojilerinin kullanımıyla ilgili pratiklerin oynadığı rolün ortaya çıkartılması gerekmektedir. Bu nedenle, araştırmanın alan çalışması tekstil sektöründe "uzman" olarak nitelenen beyaz yakalı kadın ve erkek işgücünün işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanması örneğinde gerçekleştirilmiştir.

Alan araştırmasının bulgularının irdeleneceği bu bölümde, ilk olarak araştırmanın evrenini oluşturan tekstil sektörünün gelişiminin Japonya ve Türkiye örneklerinde kısaca tanıtılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

2.1.1. Japonya'da Tekstil Sektörü

İlk olarak, Japonya'da tekstil sektörünün gelişmesine ilişkin genel bir çerçevenin çizilmesi aydınlatıcı olacaktır. Japonya'da sanayi devrimi Meiji Restorasyonu (1868) ile başlamıştır (Nishinarita 1994:2). Pamuklu dokuma ve ipekli dokuma, sanayi devriminin süreleyici sektörleri olurken, bu sektörlerde başlangıçtan beri genç ve bekar kadınlar yoğun olarak istihdam edilmişlerdir (Nishinarita 1994:7; Hayashi 1990:49, 132).⁴⁴ Genel olarak, tekstil sektörü

---

⁴⁴ Bu noktada, Japonya'da kadınların çalışma yaşamına girişlerini kısaca açıklamakta yarar vardır. Kadının toplumsal konumunun ilk kez tartışılmaya başlandığı Meiji Döneminde (1868-1912) Japon entelektüelleri için en öncelikli konu, Batılı sömürgeci güçlere karşı ülkenin bağımsızlığının korunması olmuştur. Batı tehdidine karşı entelektüellerin geliştirdikleri çözüm, Japon modernleşme projesidir. Matsuda, Michiko'ya göre, Japon modernleşme projesi şu temeller üzerinde kurulmuştur: endüstrileşme ve bunu destekleyici pratik çalışmaların geliştirilmesi, "patriyotizm", "muhafaza edici enerji" ve orta sınıfın toplumun temelini oluşturması (1964:13). Muhafaza edici enerji ile kastedilen, Japon insanının ruhsal değerlerini ve geleneklerini uluslararası rekabet için korunmasıdır (Matsuda 1964:11-16) Meiji Döneminde modernleşme projesi çerçevesinde gerçekleştirilen toplumsal düzenlemelerde Japon kadını sınıfa ve etnik kökenine bakılmaksızın toplumsal hiyerarşinin en altında tutulmuştur. Yine aynı dönemde, Japon kadınları, Japon emperyalizminin ekonomik gücünü oluşturan endüstrileşme politikasının bir aracı olarak da görülmüş, topluma karşı bazı sorumluluklarla donatılmışlardır. Japon kadınlarının bu toplumsal sorumluluğu, Meiji döneminin entelektüellerinden, Nakamura, Masanao tarafından "İyi Anneler Yaratmak" başlıklı yazısı ile "ryousaikenbo" (iyi eş-akıllı anne) sloganı ile ilk kez söze dökülmüş ve Meiroku Zasshi'nin 1875 tarihli 33. sayısında yayımlanmıştır. "Kazoku kokka" (aile-devlet) sloganı ile yoğurulan

Japon sanayi devriminin itici gücünü oluşturmaktaydı. Ancak, Mançurya Olayı'ndan⁴⁵ (Manshuu Jihen) (1931) sonra bu durum ağır sanayi ve kimya endüstrisinin lehine değişmeye başlamıştır. 1936 yılında metal işletmeleri ile makina sanayisinin ekonomideki katkı payı, tekstil sektörünü geçmiştir (Nishinarita 1994:13). Kadın işgücünün istihdamı İkinci Çin-Japon ve Pasifik Savaşları Dönemi'nde (1937-1945) yön değiştirmiş ve kadın işgücü ağır sanayide istihdam edilmeye başlanmıştır. 1950'lerin ortalarında, Kore Savaşı izleyen yıllarda Japonya "hızlı ekonomik gelişme" (kouzoku keizai seichou) dönemine girmiştir (Hayashi 1990:11, 14). 1970 başlarına kadar süren bu savaş sonrası hızlı ekonomik gelişme döneminde bekar ya da evli kadın işgücünü Japon sanayisine hizmet etmeye çağrılmıştır. Ancak 1973'de yaşanan petrol bunalımından sonra istihdam yapısı giderek kadın işgücü aleyhine değişmiştir (Shioda 1994:161; Carney ve Kelly 1990:113-148). Japon sanayisi, petrol bunalımına ilişkin olarak otomasyon, toplam kalite kontrolü, ilk olarak Toyota şirketi tarafından uygulanan tam zamanında bağlantı (JIT/Kanban modeli) gibi çözüm yolları geliştirmiştir (Shioda 1994:143-160; Lash ve Urry

---

Japon emperyalist-kapitalist ve ataerkil sistemin en küçük birimi ailedir. Tachi, Kaoru'ya göre, bu ataerkil rejimde koca kamusal alandan sorumlu kılınırken, kadının varoluşuysa ancak anne ve eş olduğu sürece sadece özel alanda tanımlanıyordu (1996:129). Kadının kimliği, ailenin diğer bir deyişle devletin bekaasından sorumlu anne ve eş olarak tanımlanıyordu. Kamusal alanda kadının varlığı, yine aile-devlet ideolojisinin bir uygulamasıdır. Tekstil fabrikalarındaki Japon kadınları yüce bir emele, Japon modernleşmesine ve aile-devletin kalıcılığına hizmet etmek için görev almışlardır. Japon devletinin kadınlar için biçtiği "iyi eş-akıllı anne" politikası II.Dünya Savaşı ortalarına kadar devam etmiştir. Japonya'da uygulanan "josei wa katei ni" (kadınlar eve) politikasıysa, II. Dünya Savaşı sırasında savaş ekonomisinin ihtiyaç duyduğu sektörlerde gerekli istihdamı sağlamak için küçük bir değişiklik geçirmiş, kadınlar çalışma yaşamında aile-devlet için çalışmaya çağrılmışlardır. Kadınların çalışma yaşamına bu şekilde katılımları II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiş, kadın işgücü ekonomik kalkınmanın gerek duyduğu işgücünün karşılanmasında kullanılmıştır. 1947 Anayasası ile Japon kadını siyasi, ekonomik ve sivil haklara kavuşmuştur. Savaş sonrası dönemde Japon kadını çalışma yaşamına daha yoğun katılırken, "aile" toplumun temel yapı taşı olmaya devam etmiştir. Japon feministleriyse, "iyi eş-akıllı anne" politikasına karşı mücadelelerine savaş-sonrası dönemde de devam etmişlerdir. Japon feministlerin savaş sonrası gündemlerini özellikle kadının annelik ve eş olma dışındaki farklı seçim, "kadın" olarak yaşama hakkı oluşturmuştur.

⁴⁵ Mançurya'nın 1931 yılında Japonya tarafından işgal edilmesi olayıdır. Mançurya'nın işgali ve Japon sömürgesi haline gelmesinin Japon modernleşme projesi ve endüstri devrimiyle olan ilişkisi konusunda bakınız: Louise Young (1998). *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*. Berkeley; UCLA Press.

1994:72-76). Tekstil sektöründe yaşanan otomasyon, kadın iş gücünü diğer sanayi dallarında "vasıfsız" işgücü olarak istihdam edilmeye yönlendirmiştir. Örneğin, 1954 yılında tekstil sektöründe toplam işgücünün % 43,1'ini ve metal ve makina sanayilerinin toplam işgücünün % 14'ünü kadınlar oluşturken, 1970 yılında tekstil sektöründe toplam işgücünün % 18'ini, metal ve makina sanayilerinde toplam işgücünün % 42'sini kadınlar oluşturmaktaydı (Shioda 1994:168). 1980'lerde hızlanan otomasyon ve enformasyonlaşma sonucu, enformasyon teknolojileri, üretim, toplam kalite yönetimi, tasarım, planlama, pazarlama ve satış süreçlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1995 yılında *Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyokai* (Japon Enformasyon İşletme ve Geliştirme Derneği) tarafından hazırlanan "*Jouhouka Hakusho*"da (Enformasyonlaşma Beyaz Raporu) farklı üretim sektörlerinde enformasyon teknolojilerinin kullanımı saptanmıştır. *Jouhouka Hakusho*'da, 2010 yılına kadar *Japan National Information Infrastructure*'ı (JNII) oluşturmaya yönelik *Tsuushousangyoushou*'nun (Ticaret Bakanlığı) "*Koudo Jouhouka Puroguramu*" (Hızlı Enformasyonlaşma Programı) ile *Yuuseishou*'nun (Ulaştırma Bakanlığı) "*Nijuisseki no Chiteki Shakai heno Kaikaku ni Mukete Jouhou Tsuushin Kiban Seibi Puroguramu*"nın (21.Yüzyılın Entelektüel Toplumuna Doğru İlerlemeye Yönelme-Enformasyon-İletişim Temelinin Sağlanması Programı) Nisan 1994'den itibaren uygulanmaya başlanmasıyla Japon toplumundaki enformasyonlaşma düzeyi,

- "sangyou ni okeru jouhouka" (üretimde enformasyonlaşma),
- "koujin-seikatsuni okeru jouhouka" (birey[in]-yaşamında enformasyonlaşma),
- "chiikini okeru jouhouka" (bölgelerde enformasyonlaşma),
- "koutekibunyoni okeru jouhouka" (kamusal alanda enformasyonlaşma),
- "deetade miru jouhoukano doukou" (verilerde görülen enformasyonlaşma eğilimi)

başlıklar altında incelenmeye başlanmıştır. *Beyaz Rapor*'da özellikle Japonya'daki durumun ABD, AB ülkelerinden Almanya, İngiltere ile Fransa ve

Asya'da G.Kore, Hong Kong, Singapur, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Hindistan ve Vietnam ile istatistiki karşılaştırması yapılarak, Japonya'nın üretim süreçlerinde entelektüel üretim niteliğine (chitekiseisansei) yöneldiği, bunun içinde gerekli otomasyon ve enformasyonelizasyon düzeyinin sağlanmasına yönelik yatırımın yapıldığı belirtilmiştir (Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyoukai 1995:27, 36,44).

Harry Braverman'a göre, üretim süreçlerinde yeni teknolojilerin kullanımı, diğer bir deyişle otomasyon ve enformasyonelizasyon için gerekli bilişim alt yapısının sağlanması, vasıflı mavi yakalı işgücünün istihdamında azalma ile sonuçlanmaktadır (1974). Buna karşın, çok katmanlı/çoklu beceri sahibi beyaz yakalı işgücü ihtiyacı giderek artmaktadır (Hayashi 1990:221). Japonya'da da örgütler bu ihtiyaca göre yeniden yapılanma yoluna gitmişlerdir, ancak bu Braverman'ın öne sürdüğü gibi, mavi yakalı işgücünde gözle görülür bir azalma gerçekleşmeden, işgücüne yeni becerilerin kazandırılması vb. yöntemlerle gerçekleşmiştir. Ayrıca Japon tekstil sektörü II. Dünya Savaşı boyunca yürütülen kimyasal araştırmaların sonucu, 1960'lı yıllardan itibaren doğal fiberlere bağımlı olmaktan kurtulmuştur. Katma değeri yüksek vinylon (polyvinyl alcohol fibre) gibi yapay fiberler Japon tekstil sektörü tarafından geliştirilmiştir (Hayashi 1990:145).

Japonya'da tekstil sektöründe enformasyonelizasyon uygulaması, işgücünün cinsiyetçi kullanımı üzerinde iki tür etki yaratmıştır: Birincisi, üretim hatlarında çalışan kadın işçilerin yerini robotlar almıştır. İkincisi ise, enformasyonelizasyonun bir gereği olan bilgisayar operatörlüğü gibi işlerde kadın işgücü ağırlıklı istihdam gerçekleşmiştir. Bir yandan kadın işgücü istihdamı azalırken, kadınlar için yeni istihdam olanakları ancak kadın işi/kadına uygun iş olarak tanımlanan işlerde gerçekleşmektedir, ki bu işler

egemen toplumsal cinsiyet ideolojisine göre, düşük statülü ve gelecekte kariyer yapma şansı olmayan "ucu tıkalı/kapalı" ve "rutin" işler olarak değerlendirilmektedir. Japonya'da "OL" (office lady) olarak istihdam edilen kadın işgücü sayısı göz önüne alınırsa, Braverman'ın kapitalist sistemin masabaşı/büro teknolojileri aracılığıyla kendini yeniden ürettiği iddiasına burada değinilmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Braverman, özellikle kadın işgücü yoğun sekreterlik, daktilograflık, kasiyerlik, veznedarlık, telefon operatörlüğü, bilgisayar operatörlüğü ve resepsiyon gibi masabaşı/büro işlerinin "beyaz yakalı" işler olarak tanımlanmasını eleştirir ve böylesi bir tanımlamanın kapitalizmin ideolojik operasyonunun bir parçası olduğunu iddia eder (1974:295-336). Braverman'ın Marksist bakış açısına benzer şekilde, Japonya'da feminist yazının önemli adlarından Ueno Chizuko da *Kafuchousei to Shihonse* (Ataerkil Düzen ve Kapitalist Düzen) (1990) adlı çalışmasında, Japonya'da kapitalizm ve ataerkinin birlikte işleyişini ve kadınların hem kapitalizm hem de ataerkil düzen tarafından sömürülüp bağımlı kılındıklarını, Japon kadının çalışma yaşamına yönelik arzını gösteren M-eğrisi ve yarım zamanlı cinsiyetçi istihdam yapılarından örneklerle tartışır. Japonya'daki feminist araştırmacılar ayrıca, enformasyon toplumu yazınının vurgu noktasını oluşturan enformasyonelasyon sürecinin cinsiyetçi pratik ve örüntüler üzerindeki olası ve yahut gerçekleşen pekiştirici ya da dönüştürücü etkisini irdelemeye odaklanmışlardır (Shibayama 1988; Iwao ve Takenaga 1991; Miyata 1993; Muramatsu 1995:213-240; Muramatsu vd. 1994; Muramatsu 1995:115-136). Japon feministlerin bu çalışmaları, alan çalışmasının tasarımından gerçekleşmesine kadar önemli bir yazınsal destek sağlamıştır.

2.1.2. Türkiye'de Tekstil Sektörü

Türkiye'de iplik, dokuma ve konfeksiyon başta olmak üzere *tekstil sektörünün* bir "sanayi" olarak temellerinin atılması 1920'li yıllara kadar gider. 30'lu ve 40'lu yıllarda devlet desteği ile makina ithalatları gerçekleştirilerek, sektörün gereksinim duyduğu üretim araçları temin edilmiştir. 50'li yıllarda sektörün ürettiği malların pazardaki payı genişleme göstermiş, özel şirketler de bu sektöre yatırım yapmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'de 50'li yılların ortalarından itibaren ekonomide liberal model uygulanmaya başlamış, tekstil sektörü de ekonomideki liberal uygulamalardan yararlanan sektörlerden biri olmuştur. Devletin izlediği/izlemeye çalıştığı planlı kalkınma modeline koşut olarak, 1970'li yılların ilk yarısından itibaren devletin yatırım teşvikleri kapsamı içinde yer alan bu sektörde yatırım patlaması yaşanmış ve yüksek bir üretim kapasitesi olanaklı hale gelmiştir. 80'li yıllara gelindiğinde ise, bu potansiyel üretim kapasitesinin kullanılmasıyla üretimde artış temin edilirken, artan üretim makro ekonomik politikalar, kur ve teşvik politikaları ile birlikte Türk sanayinin dış pazarlara açılmasında ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde anahtar rolü oynamıştır (Eraydın ve Erendil 1996:41-42). Tekstil İşçileri Sendikası'nın kadın komisyonu tarafından yapılan ve sadece sendikaya kayıtlı işçileri kapsayan araştırmanın bulgularını Nevin Cerav şu şekilde aktarıyor: 1980'de imalat sanayinde çalışan 1,975,000 kişinin 573,000'i, yani % 29'u tekstil sektöründe çalışırken, bu rakamlar 1990'a gelindiğinde imalat sanayinde çalışan sayısı 2,782,000 kişiye ve tekstil sektöründe çalışan sayısı ise 1,050,000'e yükselmiştir. Tüm imalat sanayi içinde tekstil sektöründe çalışanların oranı 1990 itibari ile % 38'dir. Tekstil sektöründe çalışanların % 40'ı kadındır ve kadın işçilerin yaş ortalaması 28.6'ya denk düşmektedir. Sanayi ürünleri ihracatı içinde tekstil ve konfeksiyon sektörlerinin payı 1996 itibari ile % 58'dir (Cerav 1998:12-13). Görüldüğü

üzere, tekstil sektörü Türkiye'nin başlıca ihracat kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Eraydın ve Erendil, dış pazarlara açılma süreci içerisinde tekstil sektörünün geçirdiği evreleri şu şekilde özetliyorlar:

"...1970'li yıllarda iç pazardaki rekabet koşullarında önemli bir kapasitenin oluşması; 1980'lerde mevcut üretim kapasitesi ve birikimle dış rekabet koşulları ile tanışma; 1980'lerin ortasından başlayarak ürün çeşitlenmesi, kalite arttırımı ve katma değeri yüksek ürünlerle dış ticaretin geliştirilmesi; 1990'lı yıllarda ise tasarım ve marka oluşturma ve dünya pazarlarında kimlik kazanarak yer tutma çabaları..." (1996:42).

Hacer Ansal'ın tekstil sektöründeki yapısal dönüşümlerin kadın istihdamına etkilerini irdelediği çalışmasında, bu sektörün gelişmekte olan ülkelerde döviz kaynağı ve istihdam yaratıcı sektör olarak görüldüğüne, ancak üretim sürecine dahil edilen enformasyon teknolojilerin sektörü emek-yoğun olmaktan çıkartıp, bilgi-yoğun bir sektör niteliği kazandırmasına dikkat çeker (1997:14-15). Ansal, 1980'li yıllarda Türk tekstil sektörünün iç ve dış pazarda rekabet edebilme koşullarına uyum sağlayabilmek için, rekabet gücünü artıracak makine parklarına ve bilgisayar destekli üretim sistemlerine, örneğin iplik alt sektöründe open-end rotor teknolojisine⁴⁶, dokuma alt sektöründe mekiksiz tezgaha⁴⁷ yatırım yapıldığını belirtir. Kısaca, tekstil sektöründe ihracata yönelik üretim yapılması, küresel pazar ile rekabet etme stratejisini yeniden belirlemiştir.⁴⁸ Daha önceden sadece fiyat bazında yapılan rekabette, artık yaratıcılık, esneklik ve çeşitlilik gibi hususlar da göz önüne alınmaya başlanmıştır. Yeni rekabet stratejisi, tekstil sektöründe şu yapısal dönüşümlere yol açmıştır: toplam kalite kontrolü ve toplam kalite yönetimi uygulamasına

⁴⁶ Open-end rotor sistemi, iplik eğirme/bükme üretim sürecindeki birçok aşamayı ortadan kaldıran, hem mekanda hem de işgücü maliyetinde büyük bir tasarruf sağlayan bir sistemdir (Ansal 1996:16).

⁴⁷ Mekiksiz tezgah ise, üretimde verimliliği üç ile on kat arttıran bir sistemdir. Türkiye'de 1980'li yıllarda open-end rotor sistemi ve mekiksiz tezgahlar kullanılmaya başlanmıştır. (Ansal 1996:16-17).

⁴⁸ Ayrıca bakınız: Adnan Ateş (haz.) (1995). *Dünyadaki Gelişmeler Işığında Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü*. Ankara:TEKSİF.

geçiş, ana firmanın merkez şirket olarak kalıp, esnek uzmanlık stratejisine koşut olarak uydu şirketlere fason üretim yaptırması⁴⁹, ve mikroelektronik ve enformasyon teknolojilerinin üretim süreçlerine dahil olmasıyla birlikte ana şirkette yaşanan otomasyon, enformasyonizasyon, daha önce el beceri ve gücü ile yapılan tasarım, kesim vb. işlerin CAD ve CAM gibi teknolojiler ile yapılması. Tablo 5'de Türkiye'deki tekstil sektörünün mevcut durumu ve geleceğine ilişkin genel bir çerçeve çizilmektedir.

Tablo 5. Dokuma ve konfeksiyon sektörlerinde gelişim aşamaları

	Üretimin Cinsi	Ticaret Yapısı	Ülkeler
Aşama 1	Doğal liflerden üretilen basit kumaş ve giysi	Üretim iç pazara yönelik. İplik, kumaş ve konfeksiyon ithalatı.	En az gelişmiş ülkeler
Aşama 2	İhracat için konfeksiyon üretimi. Genellikle standart ürünler ya da özenli el becerisi gerektiren ürünler	Düşük fiyata bağlı olarak gelişmiş ülkelere dışsatım	Az gelişmiş Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri.

⁴⁹ Fason üretim, bir firmanın diğer bir firmanın talebi üzerine üretim aşamasının bir ya da bir kaç parçasının üretimini üstlenmesi anlamına gelmektedir (Eraydın ve Erendil 1996:81). Fason üretim, kapasite fasonculuğu, uzmanlaşmaya dayalı fasonculuk, arz fasonculuğu şeklinde sınıflandırılabilir. Kapasite fasonculuğu, talebin genişlediği dönemlerde üretim kapasitesinin üzerinde iş alan firmaların kendi yaptıkları işlerin bazılarını başka firmalara yaptırıp talebi karşılamaları şeklinde tanımlanabilir. Uzmanlaşmaya dayalı fasonculuk ise, belirli bir uzmanlık gerektiren işlerin bu konuda deneyimli firmalar tarafından gerçekleştirilmesidir. Arz fasonculuğu ise, küçük firmaların talebi ile oluşan, hem işletmenin sermaye gereksinimini azaltmaya yönelik hem de pazar arama zorunluluğunu ortadan kaldıran fason ilişkisi türüdür. Fason üretimin ana firmaya getirisi iki başlık altında değerlendirilebilir: işgücü maliyeti ve sermaye gereksinimi. Bu başlıklar açılacak olursa, fason üretimin ana firmanın işgücü maliyetlerinde azalma sağladığı görülür. Çünkü sürekli vasıflı işgücü istihdamını ortadan kaldırır. Ayrıca sabit sermaye ve teknoloji yatırımını asgarileştirdiği için ana firmanın sermaye miktarındaki gereksinimini azaltır. Fason üretim ilişkisi bu çerçevede değerlendirildiğinde, emek-yoğun üretim ilişkisini beslediği dikkat çeker. Fason üretim ilişkisi Batılı ülkelerde ve Japonya'da farklı kurulmaktadır. Batılı ülkelerde fason üretim ilişkisi, işveren ve işi yapan firma arasında fiyat rekabeti ve pazarlık etme mantığı üzerine kurulu ve geçici bir ilişkidir. Japonya'da fason üretim ilişkisi, işveren ve işi yapan firma arasındaki karşılıklı sorumluluk bilinci üzerine kuruludur. Japonya'da işveren ve işi yapan firma arasındaki ilişki uzun erimlidir ve karşılıklı güvene dayanır. Bu nedenle işveren ve işi yapan firma arasında üretim yöntemi ve üretim teknikleri hakkında bilgi alışverişi gerçekleşir. İş yapan fason firma bu sistemde tek firma ile çalışır (Eraydın ve Erendil 1996:85). Türkiye'de fason üretim ilişkisi daha çok Batılı ülkelerdeki ilişkiye benzemektedir. İşveren ile işi yapan firma arasındaki ilişki geçicidir, aralarında karşılıklı sorumluluk bilinci ve teknik konularda yardımlaşma görülmemektedir (Eraydın ve Erendil 1996:86).

Aşama 3	Yerel kumaş üretiminde nicelik ve niteliğin artışı. Konfeksiyon sanayisinin kalite artışı ile birlikte genişlemesi. Ulusal iplik üretiminin gelişmesi.	Kumaş, konfeksiyon ve hatta iplikte uluslararası dışarıda artış	Daha gelişmiş Asya ve Doğu Avrupa ülkeleri, Çin
Aşama 4	İplik, kumaş ve konfeksiyonda daha ileri aşamalar	Uluslararası ticarete her alanda ve ölçekte katılım	Tayvan, Güney Kore, Hong Kong Türkiye[MB tarafından ilave edilmiştir]
Aşama 5	Dokuma ve konfeksiyon ürünlerinde artış, işgücünde azalış, sermaye yoğunluğu ve uzmanlaşmada artış	Uluslararası rekabetin artışı	Japonya, A.B.D. ve İtalya
Aşama 6	İşgücünde ve üretim birimlerinin sayısında önemli azaltmalar, Bazı sektörlerde göreceli veya mutlak düşüşler.	Rekabette ciddi sorunlar. Önemli ticaret açıkları.	İngiltere, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda.

(Eraydın ve Erendil 1996:46)

Bu tablo içerisinde Türkiye'nin yeri dördüncü aşamadan beşinci aşamaya geçmenin hazırlığı içerisinde. Ancak, bu geçiş Türkiye'deki tekstil sektörünün tüm ürünleri için söz konusu değildir. Çünkü, sektördeki katma değerli ürün üretiminin miktarı hala sınırlıdır. Ayrıca tekstil sektöründe "vasıflı" işgücünün "vasıfsız" işgücüne oransal olarak az olması, toplam kalite yönetimi uygulamaların henüz başlangıç niteliği taşıması sektörün beşinci aşamaya geçişini zorlaştıran etkenlerdendir. Bunlara ek olarak, 1998 yılında etkisini gösteren küresel ekonomik bunalımın olumsuz etkileri Türkiye'de ilk olarak tekstil sektöründe ortaya çıkmıştır. 1998 yılında tekstil sektöründe sabit sermaye yatırımları için bankalardan alınan kredi borçlarının ödenmesinde finansman sıkıntısı yaşanmış, kayıtlı ve kayıtsız işgücünde büyük bir işten çıkartma uygulamasına gidilmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri

Enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını inceleyen bu araştırma, "sözde yansız" olduğu iddia edilen bir alanda, teknoloji ve teknolojik pratiklerin kullanımında, mevcut cinsiyetçi rol tanımlarının yaygınlaştırılmasını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımı örneğinde çalışma yaşamında var olduğu düşünülen cinsiyetçi rol tanımlarının mevcut pozitivist ve niceliksel araştırma teknikleriyle ortaya çıkartılması, erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin ve iktidarının eleştirisini içerdiği için oldukça güçtür. Bu nedenle enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını feminist bir bakış açısıyla irdelenecek olan bu çalışmada etnografik araştırma yöntemine başvurulması kaçınılmazdır (Reinharz 1992; Harding 1996:34-47; Mies 1996:48-64). Ayrıca, bu çalışmada araştırmacı-araştırılan ilişkisinde; araştırma deneyimi olarak duyguda; araştırmacının entelektüel özgeçmişi; araştırmacı ve araştırılanın farklı "gerçekleri" ve bunları kavrayış tarzlarının nasıl bağdaştırılacağı; araştırma ve yazma sürecindeki iktidar sorunu şeklinde ifade edilebilecek olan feminist epistemolojik ilkelere (Stanley ve Wise 1996:69) mümkün olduğunca dikkat edilmiştir.

Bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımı örneğinde toplumsal cinsiyet rollerinin ve örüntülerinin kurulmasının, bu feminist araştırma sürecinde *etnografik bir alan çalışması* ile irdelenmesi yukarıda tartışılan nedenlerden dolayı uygun görülmüştür. Ancak, hem feminist hem de etnografik bir araştırma yapmanın da beraberinde getirdiği bazı sorunlar vardır. Bunlardan en önemlisi, erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin, diğer bir deyişle ataerkil kültürün görünümelerini ortaya çıkartmada yaşanan güçlüktür. Çünkü Clifford Geertz'in antropolojik kültür tanımı izlenerek, kültür tanımlanacak

olursa, *kültür*, "tüm yaşam tarzını anlamlı bir şekilde düzenleyen, dünya hakkındaki bir inançlar, değerler ve düşünceler sistemi(dir)" (aktaran Radway 1995:50). Janice Radway'e göre, "bu inançlar ve değerler, dünyanın "doğası" hakkında tümüyle bilinçli olarak değil, genelde zımnen ve üstü örtülü biçimde sahip olunan varsayımlardır. Dolayısıyla, etnografik bir "çalışma yapmak", zorunlu olarak bu kültürel dünyanın hem bilinçli hem de bilinçsiz görünümünü betimlemeye çalışmaktır" (1995:50). Bu çalışmada örneklem evreni olarak seçilen şirketlerde derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul eden beyaz yakalı işgücü ile yapılan etnografik uygulamada, katılımcılardan cinsiyetçi ideolojinin kural ve değerlerinin egemen olduğu örgüt içerisinde enformasyon teknolojilerini kullanma pratiklerine ilişkin kavrayışlarını, algılamalarını dile getirmeleri istenmiştir. Katılımcılar ataerkil kültürü ve bu kültür içerisinde enformasyon teknolojilerini kullanmalarını hem bilinçli hem de bilinçsiz süreçlerde deneyimlemektedir. Bundan dolayı, ancak katılımcıların olanak verdiği ölçüde ve onların kendi deneyimlerini kavrayışlarını dile getirme edimleri çerçevesinde ataerkil örüntüler araştırmacı tarafından tartışılmaya çalışılmıştır.

Etnografik araştırma yapmanın diğer bir zorluğu da araştırmacının kendi konumundan kaynaklanır. Araştırmacı etnografik çalışmanın katılımcıları üzerinde bir bilgi-iktidar kaynağı olarak kendini konumlandırma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu çalışmada, araştırmacı "araştırmacı kimliğinden" dolayı katılımcılar tarafından "enformasyon teknolojileri" konusunda bir "uzman" veya "otorite" konumuna yerleştirilmemek için mümkün olan tüm çabayı göstermiştir. Ayrıca araştırmaya katılanlar ile kendi bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimini paylaşmıştır. Ek olarak, katılımcıların ataerkil kültürü kavrayış ve dile getirişleri, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaktan veya kullanamamaktan kaynaklanan deneyimleri

aktarmaları araştırmacının kendisiyle hesaplaşmasına katkıda bulunmuştur. Tüm bunlara rağmen, araştırma sürecinde özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanmayan katılımcıların enformasyon teknolojileri hakkında sordukları sorulardan, katılımcıların araştırmacıyı araştırdığı konuda bir "otorite" olarak konumlandırıdıklarını anlaşılmıştır. Bu araştırmada bilgi-iktidar sorununu çözenin yolu, katılımcıların araştırmacı tarafından yanıtlanmasını bekledikleri soruları araştırmacı yanıtlarken, araştırmacının da enformasyon teknolojileri ile ilgilenmeden önce benzeri soruların yanıtlarını bilmediğine dikkat çekmek şeklinde uygulanmıştır. Araştırmacı, araştırma konusuna yönelik ilgisinin kaynakları, eğitim düzeyi, hangi bilgisayarı kullandığı, Internet'de hangi adreslere baktığı, nerede yaşadığı, ilgi alanları şeklinde çizilen bir çerçevede özgeçmişini, derinlemesine görüşmeler öncesi veya sonrasında gelişen sohbet ortamında konuşmanın doğal akışı içerisinde katılımcılarla paylaşılmıştır. Katılımcılarla araştırmacının farklı "gerçeklere" sahip olduğu yadsınamaz, ancak etnografik araştırma sürecinde araştırmacı, katılımcıların kendi "gerçeklerini" ve bunları kavrayış tarzlarını, gündelik yaşamı algılayışlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini sınırlı ölçüde de olsa paylaşma olanağına kavuşmuştur.

Etnografik alan çalışması yapmanın bir diğer sorunu ise, etnografik araştırmada, katılımcıların deneyimlerinin araştırmacı tarafından yorumlanması sürecinin, katılımcıların dilinin başka bir dile çevrilmesinin, diğer bir deyişle katılımcıların belli bir duruma ilişkin kendi algılamalarını, kavrayışlarını, düşüncelerini aktarma biçimlerinin bilimsel bir çalışma yapmanın kurallarına uygun bir biçime dönüştürülmesinin, katılımcıların konuşmaları arasında seçme ve düzenleme yapmanın bir kurma/inşa etme süreci olmasıdır. Radway'in de altını ısrarla çizdiği gibi, etnografik araştırmada, farklı kültürel tecrübelere sahip, toplumsal olarak inşa edilmiş iki farklı kişi "diğerinden daha

dışa dönük görünmek için bildik sayıltıları geçici bir süre askıya alarak birbirlerinin dünyasına yaklaşımlarını olası" kılacak şekilde karşı karşıya gelmektedir (1995:54). Bu çalışmada araştırmacı ile katılımcıların buluşması, Radway'ın işaret ettiği güçlüğü ötesinde, araştırmacının farklı bir dil dünyasında, Japonca'da, katılımcıların dünyasına girme çabasını da içermektedir. Etnografik bir çalışmada, araştırmacının, katılımcının deneyimini, bu deneyimi dile getirme biçimini, katılımcının anlatısını doğru bir biçimde sunacağına garantisizdir. Ancak, mevcut pozitivist ve niceliksel araştırma tekniklerinden farklı olarak etnografik araştırma metninin yazılması süreci, araştırmacının ve katılımcının buluşması sırasında karşılıklı olarak üretilen bir anlatıyı kapsadığı için, bu çalışmada etnografik araştırmaya yöneltilen eleştirilerin farkında olarak, yine de böylesi bir uygulamanın gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir.

Çalışmanın yöntemi etnografik alan çalışması olarak belirlendikten sonra, alan çalışması Japonya ve Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri, dilden kaynaklanan farklı ifade etme tarzları ve kültürden kaynaklanan farklı davranış tarzları bir yana bırakılırsa, genel olarak aşağıda açıklanan şekilde toplanmıştır.

Etnografik alan çalışmasının katılımcılarının saptanması için ön aşama olarak *anket formundan* oluşan bir veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. *Araştırma evrenini* oluşturan tekstil sektöründe, alan çalışmasının gerçekleştirileceği şirketler aşağıdaki ölçütlere göre saptanmış ve *örneklem evreni* oluşturulmuştur. Bu ölçütler;

1. Şirketin belli bir büyüklüğe sahip olması, yani 500'ün üzerinde işçi çalıştıran büyük ölçekli/entegre şirket olması,
2. Şirketin hem iç pazara hem de dış pazara yönelik olarak, çoğunlukla bağımsız üretim yapması,

3. Şirketin enformasyon teknolojilerine belirli bir yatırım yapması, yani şirketin otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarını tamamlaması veya başlatması,
4. Şirketin ürününün katma değerli ürün olması, yani üretim sürecinde özel makine ve vasıflı işgücü kullanımını gerektiren ürün olması,
5. Şirketin üretiminin iplik ve sentetik iplik, kumaş tasarımı, kumaş ve örme üretimi üzerinde yoğunlaşması,
6. Şirketin işletmedeki üretim makinelerinin belli bir teknolojik düzeye sahip olması,
7. Şirkette çalışan işgücünün kayıtlı ve sigortalı olması.

Örnekleme evrenini oluşturan büyük ölçekli/entegre şirketler yukarıdaki ölçütler göz önüne alınarak seçilmiştir. İlk olarak, örnekleme evreni kapsamında yer alan şirketlerin halkla ilişkiler veya tanıtım temsilcilikleriyle ön görüşme yapılmış, araştırma konusu ve amacı hakkında şirket temsilcisine gerekli enformasyon aktarıldıktan sonra, katılımcıların saptanması için şirket çalışanlarına anket formunun uygulanması izni talep edilmiştir. İkinci olarak, çalışmaya katılmaya olumlu yanıt veren şirketlere, çalışmayı tanıtan bir kapak yazısı ile birlikte anket formları postalanmıştır.

Anket formlarının yalnızca beyaz yakalı işgücü tarafından yanıtlanması talep edilmiştir. Anket formu, beyaz yakalı işgücünün sosyo-ekonomik statü değişkenlerini, enformasyon teknoloji ve hizmetlerine sahipliğini, enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisini, kullanım düzeyini, enformasyon teknolojilerine yönelik ilgisini, şirket içi görevini, çalışma koşullarını ve çalışma ortamını, şirketin enformasyonelizasyon uygulamasına ilişkin mevcut durumunu, şirket içi iletişimde enformasyon teknolojilerinin kullanılma biçimlerini saptamayı amaçlayan çerçeve sorulardan oluşmaktadır. Ankette kapalı uçlu soruların yanısıra açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Açık uçlu soruların yanıtları daha sonra araştırmacı tarafından gruplandırılmıştır. Anket formunun yanıtlanması her iki dilde de en fazla 25

dakika sürmektedir. Anket formu, çalışmaya katılmayı kabul eden şirketlere toplam 20 adet gönderilmiş, anketin, beşi bilgisayar kullanan beşi kullanmayan on kadın ile aynı niteliklere sahip on erkek (toplam 20) "beyaz yakalı" işgücü tarafından yanıtlanması istenmiştir. Alan araştırmasının Japonya uygulamasında, şirketlerin çalışmaya katılma konusundaki isteksizlikleri gözönüne alınarak bu sayı üçü bilgisayar kullanan üçü kullanmayan altı kadın ile aynı niteliklere sahip altı erkek (toplam 12) "beyaz yakalı" işgücü ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmayı tanıtan kapak yazısında, beyaz yakalı işgücünün kimlerden oluştuğu şu şekilde belirtilmiştir: işletme müdürleri ve şefleri gibi orta düzey/kademe yöneticiler; ve müdür ve şef yardımcıları gibi alt düzey/kademe yöneticiler; tekstil, kimya, makina ve endüstri mühendisleri, teknisyenler, laborantlar; kalite kontrol/güvence, tasarım, AR-GE, planlama, satış-pazarlama, muhasebe ve bilgi işlem veya bilgi sistemleri, personel, insan kaynakları, iletişim gibi birimler ile büro işlerinde çalışanlar. Çalışmaya katılanlara yaptıkları işin tam zamanlı veya yarım zamanlı bir iş olup olmadığı sorulmuştur. Hem Japonya'da hem de Türkiye'de, çalışmaya katılanların tamamı tam zamanlı işte çalışan beyaz yakalı işgücüdür.

Çalışmaya katılanları üç grupta toplamak mümkündür:

1. Yöneticiler (işletme müdürleri ve şeflerinin temsil ettiği orta düzey/kademe yöneticiler, müdür ve şef yardımcılarının temsil ettiği alt düzey/kademe yöneticiler)
2. Profesyonel personel (mühendisler, teknisyenler, laborantlar ile tasarım, AR-GE, planlama, pazarlama, satış, muhasebe ve bilgi işlem ve yahut bilgi sistemleri, personel, insan kaynakları, halkla ilişkiler gibi birimlerde çalışan uzman işgücü)
3. Büro çalışanları (sekreterler, evrak kayıt, telefon vb. işlerde çalışanlar)

Çalışmanın ikinci aşamasında ise, anket formunu yanıtlayanlar arasından derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul edenlerle *etnografik alan çalışması* gerçekleştirilmiştir. Etnografik alan çalışması yarı-yapılanmış soruların yöneltildiği kayıtlanmış görüşmelerden oluşmuştur. Derinlemesine görüşme sırasında katılımcının kullandığı bilgisayar ve mekan arasındaki fiziki ilişkiyi saptamak amacı ile fotoğraf çekilmiştir.

Japonya'daki alan çalışmasının, anket aşamasında istenen sayıya ulaşılrken, derinlemesine görüşmeye katılanların sayısı oldukça az olmuştur. Bunun nedenleri, Japonya'da alan araştırması yapan herhangi bir "yabancı'nın" (gaikokujin) karşılaştığı ortak sorunlara dayanmaktadır. Bu sorunlar, Japonların "yabancı'nın" Japon kültürünü, mantığını ve özellikle dilini anlayamayacağı konusundaki önyargı ile bir yabancı'yla iletişim kurma konusunda duyulan sıkıntı; Japon şirketlerinin "dış'a" (soto) kapalılık geleneği ve Japon şirketlerinde "toplumsal cinsiyet" üzerine temellenen bir çalışmaya karşı varolan önyargılı tutum olarak sıralanabilir.⁵⁰

⁵⁰ Japonya'da etnografik bir çalışma yapan "yabancı'nın" yaşadığı güçlükler için Dorrine K. Kondo'nun, Harvard Üniversitesi Kültürel Antropoloji Anabilim Dalında gerçekleştirilen "Work, Family and the Self: A Cultural Analysis of Japanese Family Enterprise" (1982) adlı doktora çalışmasına bakılabilir. Kondo'nun bu özenli çalışmasında ilk olarak, "yabancı" tarafından "ötekinin kültürünün" incelenmesinin güçlükleri ele alınmaktadır (1990:1-48). Kondo, bu bölümde bir antropologun ötekinin kültürüne dahil olmasının kuramsal ve pratik sorunlarını tartışmaktadır. Kondo'nun araştırması toplumsal cinsiyet kimliklerinin "uchi" (aile) metaforu ile kurulan şirkette/çalışma yaşamında nasıl üretildiklerini ele almaktadır. Kondo'nun etnografik çalışmasının önemi, küçük ve orta ölçekli işletmelerde "akrabalık" bağının kullanılmasını, bireyin bu sistem içinde kurulmasını toplumsal cinsiyet bakış açısından irdelemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Burada şu hususun da belirtilmesi gereklidir. Araştırmacının, alan çalışması sırasında *University of Tokyo, Graduate School of International and Interdisciplinary Studies, Department of Advanced Social and International Studies*'de konuk araştırmacı (kenkyuusei) olarak bulunması, aynı zamanda bu üniversitedeki resmi danışmanı olan *Prof. Hiromatsu Takeshi*'nin Japonya'da enformasyon toplumu, enformasyon yönetimi/işletmesi, enformasyon ekonomisi üzerine çalışmalarda bulunan bir uzman olması, ayrıca *Tokyo Gakugei University, Faculty of Education, Department of Sociology*'de toplumsal cinsiyet, medya ve enformasyon teknolojileri konusunda çalışmalar yapan ve bu çalışmanın hem kuramsal çatisının hem de Japonya bölümü hakkında anket formundan derinlemesine görüşmeye değin alan çalışmasının tasarlanmasına gönüllü olarak yardımcı olan *Prof. Muramatsu, Yasuko*'nun referans yazıları başvuru şirketlerde olumlu bir etki yaratmış ve en azından şirket çalışanları ile anket düzeyinde bir çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli izin temin edilmiştir.

Bu noktada, alan çalışmasının her iki ülkede gerçekleşme süreçleri daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. *Alan çalışmasının birinci ayağında*, anket formları Tokyo'da elden şirketlere iletilmiştir ve bir-iki hafta içinde anket formları yanıtlandırılmış, yanıtlar toplu olarak şirket tarafından araştırmacıya postalanmıştır. Japon şirketlerinden bazıları derinlemesine görüşmelerin gün ve saatini saptarken, bazıları ise araştırmacı ile katılımcıların isteklerine göre serbest bırakmıştır. Japonya'daki alan çalışması Ağustos 1996'da başlamış ve Şubat 1997'de tamamlanmıştır. *Alan çalışmasının ikinci ayağını* oluşturan Türkiye çalışmasında ise, saptanan firmaların halkla ilişkiler veya personel birimlerine gerek sözlü gerek yazılı olarak konuya ilişkin bilgi verilmiş, alan çalışmasının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle izin ve daha sonra alan araştırması için uygun tarih diliminin saptanması istenmiştir. Anket formları Türkiye'de posta ile alan çalışmasının yapılacağı Bursa kentine gönderilmiştir. Alan çalışmasının ikinci ayağı, Aralık 1997'de başlamış, Nisan 1998 'de tamamlanmıştır.

Araştırmanın başlangıcında, derinlemesine görüşmelerin süresi en az 45 dakika ile en fazla üç saat olarak saptanmıştır. Ancak, Japon şirketlerinin alan çalışması sırasında şirketin işinin aksatılmaması konusunda gösterdiği titizlik nedeniyle, derinlemesine görüşmelerin en az sınırı içerisinde ve mümkün olduğunca mesai saati dışında, örneğin öğle arası gibi gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Türkiye'deki alan çalışmasında ise bir katılımcı ile ortalama görüşme süresi mesai saati içinde bir buçuk saat civarında gerçekleşmiştir. Derinlemesine görüşmelerde ilk olarak, kadın ve erkek beyaz yakalı işgücüsüyle, enformasyon teknolojilerini kullanma becerisine sahip olup olmadıkları üzerine sohbet edilmiş, daha sonra katılımcılarla genel olarak sektörün ve özelde şirketin enformasyonalizasyondan beklentisi, enformasyonalizasyonun insan

kaynaklarına etkisi, bilgisayar ağlarının kullanılmasının örgüt içi iletişim biçimlerine etkisi, enformasyonalizasyon uygulamasıyla istihdam yapısının değişme olasılığı veya işin niteliğinin değişmesi, çalışanın kariyer beklentisi ve enformasyonalizasyonun işte verimliliği/üretkenliliği artırıp arttırmadığına ilişkin kişisel gözlemlere değin çeşitli konularda kişisel kavrayışını dile getirmesi istenmiştir. Bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılmasının hem kişilerarası iletişime hem de sağlığa etkisi görüşmelerde ele alınan konular arasında yer almıştır. Ancak, derinlemesine görüşmelerde bilgisayar ve bilgisayar ağları "kullanma" deneyimi üzerinde yoğunlaşarak, bu deneyimin cinsiyetçi önyargı ve rollerle ilişkili olup olmadığı katılımcıyla tartışılmaya çalışılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde özellikle dikkat edilen husus, katılımcıların çalışma yaşamı dışında, gündelik yaşamlarını anlamlandırma tarzlarını ve gündelik yaşamlarında ev içi teknolojilerden enformasyon teknolojilerine değin teknolojilerle kurdukları ilişkileri algılayışlarını, gündelik yaşamlarında dahil oldukları toplumsal ilişkileri dillendirmelerine olanak tanımak olmuştur. Derinlemesine görüşmeler yapılmadan önce katılımcıların anket formu çözümlenmiş, katılımcının sosyo-ekonomik statü verileri ve enformasyon teknolojilerini kullanma becerisi baz alınarak bir profil oluşturulmuştur. Derinlemesine görüşmelerde önceden hazırlanan açık uçlu sorular katılımcıya yöneltilirken, bu profil göz önüne alınmıştır. Bu görüşmeler sırasında araştırmacı, katılımcıların hem bilgisayarlar ve bilgisayar ağları hem de Türkiye ve Japonya hakkında yönelttikleri sorulara yanıt vermiştir.

Alan çalışmasında etnografik bir çalışma yapmanın doğurduğu zorluklar dışında, aşağıda sıralanan şu sorunlarla da karşılaşmıştır:

1. Örneklem evrenini oluşturan şirketlerden alan araştırmasının gerçekleştirilmesi için izin alma konusunda zorlukla karşılaşmıştır.

2. Şirketler, araştırmacıya şirketlerinin örgüt yapısına ve işgücü profiline ilişkin yazılı belge verme konusunda isteksiz bir tutum sergilemişlerdir.

3.Etnografik çalışma çoğunlukla şirketlerin uygun gördükleri gün ve saatlerde gerçekleştirilmiştir.

4.Etnografik çalışmaya temel oluşturan derinlemesine görüşmelere katılma konusunda katılımcının olumlu yanıtı özellikle Japon şirketlerinde daha az olmuştur.

5. Şirketin örgüt yapısının ve örgüt içi ilişkilerin araştırmacı tarafından gözlenmesi sadece derinlemesine görüşmeler ile sınırlı kalmıştır.

6.Çalışma ortamına ilişkin fotoğrafların çekilmesine Japon şirketlerinde izin verilmemiştir.

7. Türkiye'de derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul edenlerden bazıları daha sonra görüşmenin kayıt edilmemesini istemiştir. Bazı katılımcılar ise "bilgisayar ve insan imgesi" temalı çizimi yapmayı kabul etmemiştir.

2.3. Etnografik Çalışma Öncesi: Anket Formlarından Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

2.3.1. Japonya Uygulaması

Alan araştırmasının Japonya bölümünde, örneklem evrenini oluşturacak niteliklere sahip yedi şirkete (Asahi Kasei, Kurabo, Kuraray, Toyobo, Toho Rayon, Toray ve Unitika) başvurulmuştur. Bu şirketlerden araştırmayı katılmayı kabul eden üçünde alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı etnografik alan çalışması sürecinde çevirmenden yararlanmadığı için, gerek anket sırasında gerek etnografik çalışma sırasında soruların anlaşılıp anlaşılmadığını görmek ve karşılıklı konuşmalarda akıcılığı sınamak için iki şirkette pilot araştırma yapmıştır. Araştırmasının bulgularının

değerlendirildiği bu bölümde, çalışmaya katılan şirketler adlarıyla değil, bir harf ile belirtilmişlerdir.*

2.3.1.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Alan araştırmasının Japonya bölümünün bulguları öncelikle katılımcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımları, eğitim düzeyleri, medeni durumları, çalışma deneyimleri, yaptıkları iş ve statüleri, çalışma saatleri, boş zaman ve boş zaman etkinlikleri, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden hangilerine sahip oldukları veya sahip olmak istekleri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ayrıca evli olma halinde, eşin eğitim düzeyi, çalışma yaşamına katılma biçimi, çalıştığı iş ve işin niteliği ile her hangi bir şekilde bilgisayar kullanıp kullanmadığı da ele alınmıştır.

İlk olarak, çerçeve sorulardan oluşan anketlerin katılımcı sayısı ve cinsiyete göre dağılımları hakkında bilgi verilmiştir. daha önce açıklandığı gibi, alan araştırmasına katılmayı kabul eden şirketlere toplam 12 adet anket formu gönderilmiş, anketin üçü bilgisayar kullanan üçü kullanmayan altı kadın ile aynı niteliklere sahip altı erkek (toplam on) "beyaz yakalı" işgücü tarafından yanıtlanması istenmiştir. Ancak Japonya'da alan araştırmasına istenen sayıda katılım sağlanamamıştır. Bunun nedeni şirket temsilcisi tarafından işin yoğunluğundan dolayı, anket formlarının yanıtlanamaması şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca, alan çalışmasında her iki cinsiyetin eşit oranda temsil edilmesi amaçlanmakla beraber, anket formların geri dönüşü kadın katılımcıların sayısının erkek katılımcılardan daha az olduğunu göstermiştir. Bunun nedeni ise, alan araştırmasına katılan Japon şirketlerinde "uzman"

---

* Özellikle, Japonya'daki alan çalışmasında şirket temsilcileri araştırmanın gerçekleştirildiği şirketin adının araştırmada açıkça belirtilmemesini istemiştir.

niteliklerine sahip kadın işgücünün oranının erkek işgücü oranına göre daha az olması şeklinde açıklanabilir. Fujita'nın (1987:589-597) da vurguladığı gibi, Japon şirketlerinde cinsiyetçi işbölümü somut bir şekilde görülmektedir, "beyaz yakalı" kadın çalışan kadın işi olarak görülen alanlarda istihdam edilmektedir.

A şirketinde yedi kadın ve beş erkek, B şirketinde iki kadın ve dört erkek; C şirketinde üç kadın ve altı erkek; D şirketinde bir kadın ve 11 erkek; E şirketinde ise üç kadın ve iki erkek anket formunu yanıtlamıştır. Anket formlarının kadın işgücü tarafından yanıtlanmasında en çok geri dönüş A şirketinde, en az geri dönüş ise D şirketinde görülmüştür. Japonya'daki alan araştırmasına 16 kadın ve 28 erkek olmak üzere toplam 44 kişi katılmıştır.

Tablo 6. Katılımcılarının cinsiyete göre dağılımı

Şirket → Cinsiyet	A	B	C	D (pilot1)	E (pilot2)
Kadın	7	2	3	1	3
Erkek	5	4	6	11	2
Toplam	12	6	9	12	5

Tablo7'de ise çalışmaya katılanların cinsiyet ve yaşa göre dağılımları görülmektedir. Enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdeleyen bu alan çalışmasında katılanların cinsiyete göre dağılımlarının yanısıra yaşa göre dağılımları da önemlidir. Çünkü, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisini değerlendirmenin yaşla bir ilgisinin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca "gençlerin bu tür teknolojileri daha kolay ve daha iyi kullandıkları" şeklindeki toplumsal önyargıya koşturarak katılımcıların yaşa bağlı olarak "teknoloji korkusu" geliştirmeleri çalışmanın yan varsayımlarından birisini oluşturmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımı

Şirket		A		B		C		D		E	
Yaş	Cin- siyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
20-30	yaş	4	1	2	-	3	2	1	5	2	2
31-40	yaş	2	2	-	2	-	-	-	2	1	-
41-50	yaş	-	1	-	1	-	4	-	3	-	-
51 ve	üstü	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Anket formunu yanıtlayanların eğitim düzeyleri ve cinsiyete göre dağılımları Tablo 8'de görülmektedir. Japonya'da beyaz yakalı işlerde çalışanlar genel olarak lisans düzeyinde eğitime sahiptir. 44 katılımcı içinde dokuzu kadın, 14'ü erkek olmak üzere 23 kişi lisans düzeyinde eğitim almıştır. Ayrıca üçü kadın, üçü erkek katılımcı lisans üstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu arada Japonya'da zorunlu eğitimin lise ve dengi okulu içerdiğini belirtmekte yarar vardır. Tablo 8'deki "diğer" kategorisi lisans eğitiminin tamamlanmadığını işaret etmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların eğitim düzeyleri

Şirket		A		B		C		D		E	
Eğitim	Düzeyi	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Lise ve	Dengi	1	1	-	-	-	2	1	2	-	-
Meslek	Lisesi	1	-	-	1	3	1	-	1	-	-
Lisans	(üniver- site)	5	3	2	3	-	2	-	8	-	-
Lisans	üstü	-	-	-	-	-	1	-	-	3	2
Diğer		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcıların medeni durumu ise Tablo 9'da görülebilir. 16 kadın katılımcıdan on'u bekar, 28 erkek katılımcıdan 12'si bekar. Erkek katılımcıların çoğu, 16'sı evlidir. Kadın katılımcılardan sadece altısı evlidir.

Tablo 9. Katılımcıların medeni durumu

	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Evli	3	5	1	4	-	3	1	4	1	-
Bekar	4	-	1	-	3	3	-	7	2	2

Evli olan katılımcıların eşlerinin ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur. Tablo 10'da dikkat çekici nokta altı evli kadından ikisinin eşinin eğitim düzeyinin lisansüstü iken, 16 evli erkekten sadece birinin eşinin lisansüstü eğitime sahip olmasıdır.

Tablo 10. Eşin eğitim düzeyi

Şirket	Eğitim Eşin Düzeyi Cinsi yeti	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Lise ve Dengi		2	-	-	-	3	-	3	-	-	-
Meslek Lisesi		-	1	3	-	-	-	1	1	-	-
Lisans (üniver- site)		2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Lisans üstü		1	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Diğer		-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		5	3	4	1	3	-	4	1	-	1

Eşin çalışma yaşamına katılıp katılmadığı irdelendiğindeyse, 16 evli erkekten sadece dördünün eşinin çalışma yaşamında ücretli bir işe sahip olduğu saptanmıştır. Evli erkeklerin 12'sinin eşinin çalışma yaşamına katılma biçimi, ücretsiz çalışma olan "ev kadınlığı" şeklinde gerçekleşmektedir. Ücretli bir işte çalışan kadınlardan üçü tam zamanlı, biri yarım zamanlı işte istihdam edilmektedir. Eşlerin çalıştığı işler ise şu şekilde sıralanabilir: Kadın eşlerden

biri masabaşı iş, ikisi teknik işte çalışmaktadır. Birinin çalıştığı iş ise belirtilmemiştir. Erkekler ise genel olarak, hizmet sektöründe, teknik bir işte, masabaşı bir işte, AR-GE gibi işlerde çalışmaktadır.

Iwao'nun da belirttiği gibi (1993), Japonya'da kadınlar evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra, özellikle tam zamanlı çalışma yaşamından çekilmeyi tercih etmektedirler. Çocuğun belli bir yaşa gelmesiyle birlikte kadın çalışma yaşamına geri dönebilmektedir. Ancak geri döndüğü zaman çoğu zaman yarım zamanlı işte istihdam edilmektedir. Japon kadının çalışma yaşamında bu şekilde yer alması *M eğrisi* şeklinde bir istihdam modeline işaret etmektedir.⁵¹ Japonya toplumunda kadının temel sorumluluğunun "annelik" olmasına yapılan vurgu⁵², kadının annelikle ile birlikte çalışma yaşamında edginleşmesine yol

---

51 *M eğrisi* şu şekilde tanımlanabilir: 20-30 yaşları arasında kadın çalışma yaşamında tam zamanlı bir işe sahiptir. 30-40 yaşları arasında ise, ücretli çalışmanın dışında yer alır. Bunun nedeni evlenip, çocuk sahibi olmasıdır. Çocuğunu büyüten kadın, 40 yaşından sonra çalışma yaşamına geri döner. Çalışma yaşamına geri dönüş ise, yarım zamanlı işlerde istihdam şeklinde gerçekleşir (Iwao 1993: 162-164; 173-176).

Japonya'da tam zamanlı işte çalışmak şirkete tam bir bağlılık ve çalışanın şirketin bir parçası olmasını gerektirir, dolayısıyla tam zamanlı işte çalışanın yazılı olmayan sorumlulukları oldukça fazladır. Yarım zamanlı iş ise daha esnek çalışma saatlerine sahiptir ve ailevi nedenlerle işten ayrılma durumunda çalışanın şirkete karşı sorumluluğunun daha azdır. Bu nedenlerden dolayı, yarım zamanlı iş çalışma yaşamına geri dönenler tarafından tercih edilmektedir. Japon Başbakanlık Araştırma Bölümü tarafından 1987'de yapılan "Josei ni kansuru yoron chousa" (Kadınlar üzerine araştırma bulguları) adlı araştırmaya göre, Japon kadın ve erkekleri, kadının çalışma yaşamında yer almasına ilişkin beş olası kanaate sahiptir. Bunlardan ilki, "kadın çalışmaya daha iyi olur"; ikincisi, "kadın evlendikten sonra çalışmayı bırakmalı ve evde oturmalıdır"; üçüncüsü, "kadın çocuk sahibi olduktan sonra çalışmayı bırakmalı ve evde kalıp onların bakımını, yetiştirilmesini üstlenmelidir"; dördüncüsü, "kadın çocuk doğurduktan sonra çalışmaya ara vermelidir ve çocuğun bakımının daha az gerektiği bir zamanda çalışma yaşamına tekrar geri dönebilir"; beşincisiyse, "kadın çocuk sahibi bile olsa çalışmaya kesintisiz devam etmelidir", şeklinde ifade edilen kanaatlerdir. Araştırmanın yapıldığı tarihte dördüncü kanaat katılımcılar tarafından en çok dile getirilmiştir. Katılımcı erkeklerin %43'ü, katılımcı kadınların %52'si kadının çalışma yaşamına "annelik" ile birlikte bir süre ara vermesini, ancak çocuk belli bir yaşa gelince çalışma yaşamına geri dönmesini tercih etmektedir (aktaran Iwao 1993:163) Bu kanaat de zaten *M eğrisi* şeklinde, somut olarak çalışma yaşamında saptanmaktadır.

Ayrıca bakınız: Shinotsuka, Eiko (1994). "Women Workers in Japan: Past, Present, Future." *Women of Japan and Korea: Continuity and Change*. Joyce Gelb ve Marian Lief Palley (der.) içinde. Philadelphia: Temple University Press. 95-119.

52 Japon toplumunda anneliğin kültürel anlamı konusunda Yamamura'nın çalışmasına bakılabilir. Yamamura, Yoshiaki (1971). *Nihonjin to Haha* (Japonlar ve Anneler) Tokyo: Toyokan Shuppan.

açmakta, özellikle kariyer yapma istemi gelişmemektedir (Ohinata 1995:199-211).

Ayrıca Japon toplumunda ailenin geçimini sağlayanın erkek olduğu şeklindeki değer yargıları da, kadınları ücret karşılığı çalışma yaşamına katılmaktan alıkoymaktadır. Bu ataerkil sistemde, "ev kadınlarının" yaşlılara bakım, Üçüncü Dünya ülkelerine yardım gibi sorunlarla ilgili çeşitli gönüllü etkinliklere ya da Japon geleneksel sanatlarının icrası ile ilgili kurs veya derneklere katılmaları teşvik edilir. Buna ek olarak Japonya'da kadınlara yönelik olarak "ippanshoku" (genel istihdam) ve "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) uygulamasının varlığı da, kadınların çalışma yaşamında yer alma, kariyer yapma isteklerini azaltmaktadır (Ueno 1994:23-42). Çalışma yaşamında varolan cinsiyetçi ayrımcılığı ortadan kaldırmak amacıyla 1985'de Japonya tarafından kabul edilen, Nisan 1986'da yürürlüğe giren *Equal Employment Opportunity Act* (İstihdamda Fırsat Eşitliği Yasası) "ippanshoku" (genel istihdam) ve "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) uygulamasıyla kadınları çalışma yaşamında yeni bir ayrımcılıkla karşı karşıya getirdiği için Japon feministlerince oldukça ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁵³ Bu ikili düzenlemeyi açıklamak gerekmektedir. "İppanshoku" (genel istihdam) istihdamında, kadın işgücü rutin ve masabaşı işlerde çalışmaya yönlendirilmektedir ve bu istihdam türünde, kadın çalışanın kariyer yapma şansı ya da ödüllendirme ile teşvik hemen hemen hiç yok denecek kadar azdır. Kadın çalışan için bu tür istihdamın yeğlenmesinin nedeni çalışanın şirketin başka bir bürosuna ya da başka bir kente

---

⁵³ Bu yasa ancak üniversite mezunlarına uygulandığı için, lise veya dengi meslek lisesi mezunları için eğitim düzeyini baz alan yeni bir ayırım ortaya çıkartmaktadır. Erkeklerin dünyasında rekabet etmeye sadece seçkin kadınlar davet edilmekte, kadın işgücü seçkinler ve seçkin olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Ueno 1994:34). Ayrıca bu konuyla ilgili tartışmalar için bakınız: Mary C. Brinton (1993). *Women and Economic Miracle: Gender and Work in Postwar Japan*. Berkeley:UCLA Press; Alice Lam (1992). *Women and Japanese Management: Discrimination and Reform*. London:Routledge.

tain edilme durumunun söz konusu olmamasıdır. "Sougoushoku"(birleşmiş/ileri istihdam) istihdamında ise, kadın şirket tarafından istenildiği zaman fazla mesai yapmak gibi erkeklerin kabul ettiği koşullarda çalışır. Bu istihdam türünde teşvik ve ödüllendirmeler tamdır, kariyer yapma şansı vardır. Ancak bu istihdam türünde çalışanın yer değiştirme durumlarını, yani tainleri kabul etmesi beklenir. (Iwao 1993:179). Ueno bu uygulamayı işin kadınsılaştırılmasından ziyade kadınların erkeksileştirilmesi olarak eleştirmektedir (1994: 23-42). Erkekler için istihdam ise sadece "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) biçimde söz konusudur. Çalışma yaşamında kadınlara sunulan bu yeni cinsiyetçi ayrımaya yönelik eleştiriler üzerine bazı Japon firmaları tarafından "sougoushoku" ile "ippanshoku" arasında üçüncü, bir tür ara model geliştirilmiştir. Bu ara modelde, kadın erkek ile aynı koşullarda çalışmayı kabul eder. Fakat, iş nedeniyle başka bir kente tain edilmeyi kabul etmeyebilirler (Kawashima Yoko 1995 287; İwao Sumiko 1993:179).

Araştırmaya katılanların çalışma yaşamı ile ilgili deneyimleri için Tablo 11'e bakılabilir.

Tablo 11. Katılımcıların çalışma yaşamı deneyimleri (1997 yılı itibarıyla)

Şirket		A		B		C		D		E	
Katılımcının	Cinsiyeti	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1 ve daha az		-	-	-	-	1	-	-	1	2	1
1-5 yıl		4	2	-	3	1	1	-	1	-	-
5-10 yıl		1	-	2	-	1	1	1	3	1	1
10-15 yıl		2	-	-	1	-	-	-	1	-	-
15 yıldan fazla		-	3	-	-	-	4	-	5	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcıların genel çalışma saatleri A şirketi hariç, sabah dokuzdandan akşam beşe kadardır. A şirketinde sabah dokuzdandan akşam dokuza kadar çalışılmaktadır.⁵⁴ A şirketinden araştırmaya katılan bir kadın "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) türü istihdamı seçmiştir. Bu katılımcı, A şirketinde araştırmanın gerçekleştirilmesi için, şirketin yönetim kademesinden olumlu yanıt alınmasında etkin bir rol oynayan Bölüm Müdürü'nün (kadın) yardımcısıdır. Bölüm Müdürü olarak görev yapan bu orta düzey yönetici de "sougoushoku" istihdamı seçmiştir.

Katılımcıların yaptıkları işler Tablo 12'deki şekilde sınıflandırılmıştır:

---

⁵⁴ Japonya örgüt modeli hakkında kısaca bazı açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır. Japon örgüt modelinde çalışanın istihdamı ömür boyu garanti altına alınmıştır. Buna "shuushin koyou" (ömür boyu istihdam) denir. Bu istihdam modelinde ücret artışı ve teşvikler kıdem temellidir. Bu da "nenko joretsu" (yaşa göre kıdem) olarak adlandırılır. Japon örgüt modeli özünde erkekler için düzenlenmiştir. İş, sabah dokuzda başlar ve yasal olarak akşam yedide sona erer. Ancak, "shuushin koyou" ve "nenko joretsu" üzerine kurulu örgüt modelinde, beyaz yakalı işgücü gerçekte işe sabah daha erken gelmekte, iş bitene kadar da çalışmasına devam etmektedir. Çalışma saatlerinin bu şekilde uzamasına ek olarak, iş sonrası şirket çalışanlarının ya kendi aralarında ya da başka şirketlerde çalışanlarla birlikte yemek yiyerek, içki içerek, sohbet ederek vakit geçirme âdeti vardır. Bu âdete "tsukiai" (eşlik etmek) denir. "Tsukiai", Japon toplumunda iş ilişkilerinin ve bağlantılarının kurulması için enformel kanalları açan ve çalışanlar ya da şirketler arasında enformasyon akışını sağlayan bir iletişim biçimidir. İşten sonra, "tsukiai" toplantısına katılan bir çalışan, eve ancak saat 12 gibi dönebilmektedir. Sonuç olarak, Japon örgüt modelinde çalışma süresi, yasal süreden daha uzundur. Japon örgüt modelinde hem mavi yakalı hem de beyaz yakalı işgücü tam zamanlı ve sürekli çalışan olmak koşuluyla sendika üyesidir. Ancak, Japonya'da yarım zamanlı ve geçici işlerde çalışanlar sendikalara üye olamazlar. Japonya'da kadınların büyük bir kısmının yarım zamanlı işlerde çalıştığı ve "sougoushoku" türü istihdamı tercih etmedikleri gözönüne alınırsa, Japon sendikalarındaki erkek egemen yapılanma ortaya çıkar. Örneğin, Kawashima, Yoko'ya göre, 1991 yılında sendikaya üye kadın işgücü oranı sadece % 17.7'dir (1995:280). Japon kadının sendikalar aracılığıyla istihdam koşullarını düzeltme çabası bu nedenle çok zordur. Ayrıca, Japon firmalarında sendikacılık, şirket sendikacılığı şeklinde işler. Bu tür sendikacılık "kigyō kumiai" (şirket sendikacılığı) olarak adlandırılır. Aynı iş kolunda dahi olsa her şirketin sendikası ayrıdır. Böylece aynı sektördeki işgücünün ortaklaşa örgütlenmesi önlenir (Kawashima 1987:599-611; 1995 271-293; Shinotsuka 1994: 95-119).

Tablo 12. Katılımcıların yaptıkları işler

Şirket		A		B		C		D		E	
Katılımcının	Cinsiyeti	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi işlem		3	2	-	-	-	-	-	1	-	-
planlama		1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
yönetim	idare	1	-	-	-	-	3	-	1	-	-
	muhasabe	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
	tasarım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AR-GE	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2
satış pazarlama		1	3	1	3	1	1	-	-	-	-
reklam	H.İ.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	büro	1	-	-	-	2	1	1	5	-	-
	işletme	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	belirtilmemiş	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcıların yaptıkları işin statüsü, diğer bir deyişle örgütteki hiyerarşik konumları ise aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

Tablo 13. Katılımcıların statüleri

Şirket		A		B		C		D		E	
Katılımcının	Cinsiyeti	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
memur		3	2	2	2	3	3	1	5	-	-
teknisyen	laborant	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
araştırmacı		-	-	-	-	-	-	-	-	3	2
mühendis		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bilgi işlem		2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
alt düzey yönetici	şef ve şef. yardımcısı	-	1	-	1	-	2	-	1	-	-
orta düzey yönetici	müdür ve müd. yardımcısı	-	2	-	1	-	1	-	1	-	-
belirtilmemiş		2	-	-	-	-	-	-	4	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Kadın katılımcılar arasında şef veya müdür konumunda, yönetimden sorumlu çalışanın olmaması, kariyer yapma konusundaki cinsiyetçi örüntüleri göz önüne sermektedir. Ayrıca orta düzey yönetici konumunda kadın işgücünün azlığı yukarıda değinilen "ippanshoku" ve "sougoushoku" ayrımıyla açıklanabilir. Çünkü "sougoushoku" istihdamı yeğleyen kadın sayısı azdır.

Katılımcıların hafta içi ve hafta sonu, boş zamanı ve boş zamanını nasıl geçirdiklerine ilişkin bulgular enfòmasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdelemede yol göstericidir. Çünkü boş zaman, özellikle de hafta sonları çalışan kadın için hafta içinde yapamadığı işleri tamamlama zamanı iken; çalışan erkeklerin kavrayışında boş zaman, işten arta kalan bir dinlenme ve çalışma yaşamı için kendini yeniden üretme, yani yenileme zamanıdır. Ücretli bir işte çalışan kadının yaşamı iş ve ev arasında sıkışmıştır (Frissen 1992:31-49). Çalışan kadının boş zamanını değerlendirme biçimi bu sıkışmışlığı dile getirmektedir. Herşeyden önce kadınların ve erkeklerin boş zamanları gerek hafta içi gerek hafta sonu "zaman" açısından farklılık göstermektedir. Erkekler kadınlara göre daha fazla boş zamana sahiptir. Bunun nedeni, erkeklerin çalışma yaşamı dışında arta kalan tüm zamanı boş zaman olarak kavramalarıdır (Morley 1992:225). Oysa, kadınlar için ücretli çalışma yaşamı evde de ücretsiz çalışma ile devam etmektedir. Çalışan kadın için boş zaman, çalışma yaşamı dışında sorumluluğu sadece kendisine aitmiş gibi içselleştirdiği ev işlerinin ve aile üyelerinin bakımının gerçekleştirildiği "serbest" zaman anlamına gelmektedir. Ayrıca kadınların ve erkeklerin boş zaman etkinliklerini farklı mekanlarda geçirmelerine ilişkin bir saptama da cinsiyetçi işbölümünün boş zamana taşınması konusunda aydınlatıcı olmaktadır. Bireyin boş zaman etkinliklerini geçirdiği yer toplumsal ilişkileri ve yaşamını düzenleme biçimleri hakkında ipucu vermektedir. Kadınların boş zaman etkinliklerini ev gibi kapalı mekanlarda geçirmeleri dikkat çekicidir.

Kadının medeni durumu da boş zamanı değerlendirme biçimini etkilemektedir. Evli ve çocuklu kadınlar bekar kadınlara göre boş zamana daha az sahiptir. Tablo 14'e bakıldığında hafta sonu boş zamanının tüm gün olduğunu A şirketinde üç kadın katılımcı, C şirketinde iki kadın katılımcı belirtmiştir. Bu yanıtı veren kadın katılımcılar bekadır.

Tablo 14. Katılımcıların hafta sonu boş zamanları

Şirket. Hafta sonu boş zaman süresi	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1 saat ve daha az	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-
1-5 saat	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-
6-12 saat	1	5	2	4	1	3	1	5	-	2
Tüm Gün	3	1	-	-	2	3	-	5	-	-
İki Gün	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belirtil- memiş	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Toplam	7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcıların boş zamanı değerlendirme biçimleri ise Tablo 15'de görülebilir. Boş zamanını bilgisayar kullanarak geçirdiği yanıtını veren sadece B şirketinden bir erkek katılımcıdır. Kadın katılımcıların erkek katılımcılardan farklılaşan boş zamanlarını değerlendirme biçimleri, yemek yapmak, aile üyeleri ilgilenmek, resim yapmak, dinlenmektir. Dinlemekten kastedilen ise hiç bir şey yapmadan öylesine oturmaktır. Erkek katılımcılar arasında en çok tercih edilen etkinlik biçimi yüzme, tenis, golf gibi sporları yapmaktır.

Tablo 15. Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirme biçimleri
(birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket		A		B		C		D		E	
Etkinlik	Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yürüyüş	yapmak	2	-	-	1	-	1	-	1	-	-
Spor	yapmak	1	4	-	2	1	2	-	3	1	1
TV.	izlemek	3	2	1	-	1	4	-	5	-	1
Kitap	okumak	4	3	1	4	2	6	1	3	1	-
Alışveriş	yapmak	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Dışarı	çıkarmak	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Dinlenmek		1	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Resim	yapmak	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Müzik	dinlemek	-	-	1	-	2	1	-	1	1	-
Yemek	yapmak	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Bilgisayar	kullanmak	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Aile üyeleri	ile ilgilenmek	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-
Arkadaş	ziyareti yapmak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dernek	ilgilenmek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev işleri	ilgilenmek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kursa	gitmek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 16'da katılımcıların evlerinde sahip oldukları enformasyon teknoloji ve hizmetleri görülmektedir. Japonya alan çalışmasında, katılımcılardan yarısından fazlasının evlerinde bilgisayar sahibi olduğu saptanmıştır. 44 katılımcıdan 19'u evinde bilgisayar sahibidir. Bunlardan ise sadece yedisi kadın, 12'si erkektir. Evinde bilgisayar ağ hizmetinden, yani İnternet'den yararlananların sayısı ise oldukça düşüktür. 44 katılımcı içerisinde

sadece yedi kişi evinde İnternet hizmetinden yararlanmaktadır. Bunlardan ikisi kadın, beşi erkek katılımcıdır.

Tablo 16. Katılımcıların sahip oldukları enformasyon teknoloji ve hizmetleri

Şirket	enf. tekno. hizmet	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
	radyo	6	4	2	4	2	6	1	11	3	2
	tv.	7	5	2	4	2	6	1	11	3	2
	video	7	5	1	4	2	6	1	11	2	2
	fotoğraf makinesi	5	5	2	4	2	6	1	9	3	2
	CD player	7	5	2	4	2	4	1	11	3	2
	dakti-lo/wapro	3	3	1	3	1	3	-	3	1	-
	bilgisayar	3	1	1	3	-	-	-	6	3	2
	yazıcı	1	1	1	2	-	-	-	5	2	-
	kablo-lu tv. yayını	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-
	İnternet	1	-	1	2	-	-	-	1	-	2
	normal telefon	7	5	2	4	2	6	1	11	3	2
	faks	2	-	-	-	1	3	-	1	1	-
	mobil/cep telefonu	1	1	1	-	-	2	-	3	1	1
	çağrı cihazı	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-

Katılımcıların sahip olmayı arzu ettikleri enformasyon teknoloji ve hizmetleri ise Tablo 17'de görülmektedir.

Tablo 17. Katılımcıların sahip olmayı arzu ettikleri enformasyon teknoloji ve hizmetleri (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket	A		B		C		D		E		
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
	bilgisayar	3	3	1	-	-	1	-	1	-	-
	yazıcı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
	İnternet	4	1	1	-	-	-	-	2	-	-
	kablo-lu tv. yayını	-	-	1	1	-	2	-	1	1	1

Katılımcılardan evinde bilgisayar sahibi olanlara "bu enformasyon teknolojisini kim kullanıyor?" şeklinde yöneltilen soruya alınan yanıtlar kadın ve erkek katılımcılarda farklılık göstermekte, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı hakkında bu yanıtlar yol gösterici olmaktadır. Kadın katılımcıların evlerindeki bilgisayarı ailenin bir üyesi ile paylaştıkları görülürken veya kendileri hariç aileden birinin kullandığı saptanırken, erkek katılımcılar bilgisayarı sadece kendilerinin kullandıklarını belirtmişlerdir. Evindeki bilgisayarı sadece kendisinin kullandığını belirten E şirketindeki iki kadın katılımcı bekar ve yalnız yaşamaktadır. Evinde bilgisayar sahibi olanların en çok kullandıkları yazılımlar arasında Microsoft Office (Word, Excel, Power Point), Netscape Navigator, NEC Softs, Claris Works yer almaktadır.

Evinde bilgisayar olmayan katılımcılara, bilgisayar satın almayı düşünüp düşünmediğine ilişkin soru yöneltildiğinde satın almak istemeyen katılımcı sayısı erkekler arasında beş kişi iken, evinde bilgisayar olmayan kadın katılımcılardan sadece ikisi bilgisayar satın almamaya karar vermiştir. Ayrıca katılımcılara eğer evlerine bilgisayar satın alırlarsa, bu teknolojiyi en çok kimin kullanacağı sorulmuştur. Bekar olan katılımcılar, gerek erkek gerek kadın, bilgisayarın sadece kendilerinin kullanacağını belirtirken, evli katılımcılar, özellikle de erkekler bilgisayarın çocukları tarafından da kullanılabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁵

---

⁵⁵ Evli katılımcıların eşlerinin bilgisayar kullanıp kullanmadığı sorulduğunda, 16 evli erkekte sadece dördünün eşinin bilgisayar kullandığı saptanmıştır. Altı evli kadın katılımcıdan üçünün eşi bilgisayar kullanmaktadır. Katılımcıların çocuk sahibi olmaları da, evlerinde enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden yararlanma isteğini olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle çocuğun eğitime katılışı olması amacıyla katılımcılar evlerinde bilgisayar sahibi olmayı istemektedir.

Tablo 18. Katılımcıların bilgisayar satın alma kararı:"Bilgisayar satın almayı düşünüyor musunuz?"

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Evet	2	2	-	-	1	3	-	-	-	-
Hayır	-	2	-	-	1	1	1	2	-	-
Henüz karar vermedim	1	-	1	1	1	2	-	3	-	-

Katılımcıların medyaya açıklıkları da anket formunda ele alınmıştır. Katılımcıya yöneltilen hafta içi tv. izleme süresi ve hafta sonu en yoğun tv. izleyen kim olduğu şeklindeki sorularla, katılımcının medyaya açıklık düzeyi saptanmaya çalışılmıştır. Genel olarak katılımcılar hafta içi bir-iki saat arası tv. izlemektedir. Boş zaman kadınlar ve erkekler tarafından farklı algılandığı için, kadınların ve erkeklerin tv. izleme sıklığı arasında da anlamlı bir fark görülmüştür. Erkek katılımcılar, hafta içinde kadın katılımcılardan görece olarak daha fazla tv. izlediklerini belirtmişlerdir. Anket formunda tv. izleme sıklığının yanısıra, katılımcının telefonu kullanma süresi de saptanmaya çalışılmıştır. Bu soruyla, "telefonda en çok kadınlar konuşur" önyargısının tartışmaya açılması amaçlanmıştır. Anket formunda, katılımcılardan iş amaçlı telefon konuşmalarını hariç tutarak, katılımcının açtığı ya da ona gelen telefonlarda toplam konuşma süresini işaretlemesi istenmiştir. Erkek katılımcıların hemen hemen hepsi, bu sorunun yanıtını en az süre (15 dakikadan az) seçeneğini işaretleyerek vermiştir. Kadın katılımcılar arasında 15 dakika ile 30 dakika arası veya 30 dakikadan fazla bir saatten az seçeneklerini işaretleyenler de olmuştur. Erkek katılımcıların "telefonda erkekler sadece iş amacıyla konuşur" önyargısından dolayı, kendi konuşma sürelerini asgari sınırlar içerisinde değerlendirme ihtiyacı duydukları ve en az süre seçeneği bundan ötürü işaretledikleri öne sürülebilir. Hafta içi ve hafta sonu, telefon gibi iletişim araçlarını evde en çok kimin kullandığını saptamayı amaçlayan sorular yine,

yukarıda bahsedilen "telefonda en çok kadınlar konuşur" önyargısını tartışmak amacıyla sorulmuşlardır. Telefonun ev yaşamında toplumsal cinsiyete göre farklı biçimlerde kullanılması bir çok araştırmanın konusunu oluşturmuştur (Moyal 1992; Rakow 1988, 1992; Sarch 1993; Yoshimi, Wagabayahi ve Mizukoshi 1992).

Katılımcıların genel özelliklerinin sunulduğu bu bölümde son olarak, katılımcıların gönüllü ve sivil toplum kuruluşlarında çalışıp çalışmadıklarına, hangi konularla ilgilendiklerine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır. 34 katılımcıdan sadece ikisi gönüllü ve sivil toplum kuruluşlarında çalışmaktadır. A şirketinden bir kadın katılımcı zihinsel özürlü çocuklara yardım fonunda, D şirketinden bir erkek katılımcı da UNICEF adına fon toplamak için çalışmaktadır. Katılımcıların ilgi duydukları konular Tablo 19'da görülmektedir. Katılımcıların ilgi duydukları konular cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Özellikle erkeklerin alanı oldukları varsayılan siyaset ve ekonomi gibi alanlar, çalışmada bu önyargıya uygun şekilde, anket formunda erkekler tarafından işaretlenmiştir. Genel olarak, katılımcıların ilgi duydukları konuların başında spor, iş ve çevre sorunları gelmektedir. Katılımcılardan sadece bir kişi, E şirketinden bir kadın katılımcı kadın sorununa ilgi duyduğunu belirtmiştir. Erkeklerin ev işlerine ilgi duyduklarını belirtmeleri de yanıltıcı olmamalıdır. Çünkü erkeklerin ev işlerinden anladıkları ev içi tamir vb. cinsiyetçi rol tanımlarına koşturarak erkek işi olarak görülen işlerdir.

Tablo 19. Katılımcıların ilgi duydukları konular (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
ev işleri	3	3	1	1	1	-	-	3	1	-
arka-ilişki- daşlık	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
evlilik	1	-	1	-	1	2	-	1	-	1
spor	3	4	-	1	3	5	-	8	2	2
iş	6	3	2	1	-	4	-	4	2	1
din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
eğitim sorunu	2	-	-	-	-	-	-	1	-	1
yaşla- nan top- lum	1	1	2	1	-	-	-	3	-	-
çevre sorunu	1	1	-	1	1	-	-	4	-	-
kadın sorunu	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
yerel yöne- tim	1	-	-	1	-	-	-	2	-	-
Japon siya- eko. seti	-	1	-	2	-	1	-	2	-	1
gönül- lü etkin- likler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Japon kültü- rü	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
farklı kültür- ler	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-
diğer	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
belir- tilme- miş	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-

2.3.1.2. Katılımcıların Enformasyon Teknolojileri ve Hizmetlerini Kullanmaları ve Bu Araçlara Yönelik İlgileri

Çalışmanın bu bölümünde, katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma deneyimleriyle bu araçlara yönelik ilgileri tartışılmıştır. Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimlerini toplumsal cinsiyet belirlemesi bağlamında ele almadan önce, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyiminin saptanması gerekmektedir. İlk olarak

katılımcıların daktilo veya wapro⁵⁶ kullanıp kullanmadığı saptanmıştır. Japonya'daki alan çalışmasında katılımcıların büyük bir çoğunluğu daktilo kullanmaktadır.⁵⁷ Bu çalışmada daktilo kullanmanın bilgisayar kullanmaya geçişi kolaylaştıran bir etkisinin olduğu düşünülmüştür. Çalışmada daktilo veya wapro kullanma becerisinin üzerinde durulmasının nedeni, bu beceri ve bu beceriyle yakından ilgili sekreterlik mesleğinin, feminist bakış açısından gerçekleştirilmiş bir çok araştırmada da ortaya konduğu üzere kadınsılaştırılmış olmasıdır (Davies 1988:29-40; Webster 1991: 145-158). Bu araştırmalarda, kadınların çalışma yaşamına girişleriyle birlikte en çok sekreterlik ve telefon santral operatörlüğü gibi mesleklerde istihdam edildiklerine işaret edilmiştir. Margery Davies'in "daktilo" ve sekreterlik mesleği arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, daktilonun önce karmaşık bir araç olarak görülüp erkeklerin kullanmasının yeğlendiği, ancak daha sonra bu aracın kullanılmasındaki tekdüzeliğin farkına varılmasıyla kadınlar tarafından kullanımının tercih edildiği anlatılmaktadır. Daktilonu kullanımına özgü niteliklerin değersiz/sıradan kabul edilmesiyle birlikte, bu aracı kullananlar da statüsü kaybına uğramışlardır. Günümüzde daktilo kullanmak bir vasıf olarak tanımlanmamaktadır. Ofis otomasyonu ile birlikte, bilgisayarların çalışma yaşamına girişleri, sekreterlik veya büro işlerini yerine getirenlerin daktilo yerine bu aracı kullanmaya geçişleriyle sonuçlanmıştır. Bilgisayar kullanma becerisi daktilo kullanımında olduğu gibi tuşlama becerisiyle eş tutulmuştur (Tremblay 1991:129-143).

---

⁵⁶ Wapro, Japonya'da daktilo yerine kullanılan bir araçtır. Eylül 1978'de ilk wapro Toshiba firması tarafından piyasaya sürülmüştür. Wapro, kana-kanji çevirim sistemine (Japon karakter alfabesinin yazılması için gerekli olan Japonca telaffuzun im'e çevrilmesi sistemi) sahiptir (Nakayama 1991: 168). Örneğin: "Kanji" sözcüğü iki im'den oluşur. "Kan" Çin kökenli; "ji" ise im anlamına gelir. İmlerin yazılması için wapro'da önce "kan" (; 漢), daha sonra da "ji" (; 字) imleri telaffuz edildiği gibi tuşlanır. İmler, kana-kanji çevirim sistemine göre uygun imler arasından seçilir ve böylece "Kanji" (; 漢字) sözcüğü yazılabilir.

⁵⁷A şirketinde beş kadın ve üç erkek; B şirketinde iki kadın ve üç erkek; C şirketinde üç kadın ve beş erkek; D şirketinde bir kadın ve iki erkek daktilo kullanmaktadır.

Bilgisayarların QWERTY klavyesinin⁵⁸ olması, daktilografların daha önce daktilo ile yaptıkları işleri bilgisayarla yapmalarını kolaylaştırmıştır (Wajcman 1991:49-51). Bu çalışmada da daktilo kullanabilen kadın katılımcıların, bilgisayar kullanma becerisine sahip olacakları veya bu beceriyi kazanacakları düşünülmüştür. Çalışmada daktilo kullanmayı bilen kadın katılımcıların sayısının erkek katılımcılardan daha fazla olduğu saptanmıştır.⁵⁹ Kadın katılımcılar hangi işi yapıyor olurlarsa olsunlar, daktilo kullanma becerisine sahiptir. Özellikle çevre işlerde çalışan kadın işgücü bilgisayarı, tıpkı daktilo gibi bir takım verileri "tuşlama" ya da raporları "temize çekme" amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca bilgisayar kullanan ve çekirdek işlerde çalışan genç katılımcıların kadın veya erkek, daktilo kullanmadıkları da görülmüştür. Bu durum, çekirdek işgücünün bilgisayar kullanma amaç ve biçiminin eskisinden farklı olmasıyla açıklanabilir. Daktilodan bilgisayara geçiş konusunda enformasyon toplumu yazınında iki karşıt değerlendirmenin olduğu da göz önüne alınırsa (Green, Owen ve Pain 1991:220), daktilodan bilgisayar geçişi incelemek gerekli olmaktadır. Enformasyon toplumu yazının liberal geleneği tarafından yeni enformasyon teknolojilerinin kullanılmasıyla tekdüze, kendini geliştirme ve ilerleme şansı olmayan işlerin yeni bir boyut kazanacağı öne sürülmektedir. Enformasyon toplumu yazınının eleştirel geleneğinin temsilcileriye yeni enformasyon teknolojilerinin işgücünün vasıfsızlaşmasını destekleyeceğini öne sürmektedir. Bu çalışmada, daktilodan bilgisayar

---

⁵⁸ İngilizce konuşulan/yazılan ülkelerde gerek daktilo gerekse bilgisayar Q klavye sistemine sahiptir. Klavyenin sol üst kısmından ikinci sıradan itibaren (sayı tuşlarından sonra) alfabenin harfleri Q, W, E, R, T ve Y sırasıyla yerleştirilmiştir. Japon bilgisayarları da, harflerin telaffuzu baz alınarak QWERTY klavyesine sahiptir. Ancak, Japon bilgisayarlarında tuşlar birden fazla işleve sahiptir. Q sistemi, bir fonksiyon tuşu aracılığıyla KANA yazı sistemine dönüştürülebilir. O zaman, QWERTY'nin yerini alan harfler sırasıyla TA, TE, İ, SU, KA ve N olur. Türkçe klavye sistemiye F sistemidir. Harfler sırasıyla F, G, Ğ, T, O, D şeklinde dizilmiştir.

⁵⁹ Çalışmada daktilo kullanan erkek katılımcıların bilgisayar kullanmadıkları saptanmıştır. Bunun nedeni, katılımcılar tarafından her iki aracın klavyesindeki işlev tuşlarının yerlerinin farklı olmasıyla açıklanmıştır.

kullanımına geçişin, işgücüne yeni nitelikler kazandırdığı saptanmıştır. Ancak, burada sorun daktilo kullanımındaki amaç ve biçimin bilgisayar kullanım amaç ve biçimine taşınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sorun, işgücünün statüsüne göre bilgisayar kullanım amaç ve biçiminin gerçekleşmesinin irdelendiği çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınmıştır.

Katılımcıların bilgisayar kullanıp kullanmadıkları, diğer bir deyişle bilgisayar okur-yazarlığı Tablo 20'de görülebilir. Tablo 20'ye göre, toplam 16 kadın katılımcıdan 13'ü, toplam 28 erkek katılımcıdan 22'si bilgisayar kullanabilmektedir. Japonya'da katılımcılarının büyük bir çoğunluğu bilgisayar okur-yazardır. C şirketi tarafından, şirkette bilgisayar kullanmayan beyaz yakalının olmadığı çalışma sırasında özellikle vurgulanmıştır.

Tablo 20. Katılımcıların bilgisayar okur-yazarlığı

Şirket	Cinsiyet	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bilgisayar	Kullanıyor	5	3	2	3	2	6	1	8	3	2
Bilgisayar	Kullanmıyor	2	2	-	1	1	-	-	3	-	-
Toplam		7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Bilgisayar okur-yazarlığı ile yaş arasındaki ilişki Tablo 21'de görülebilir. Bu tablo'ya göre yaşı 50 ve üzerinde olan kadın veya erkek katılımcıların bilgisayar kullandıkları görülmüştür. Yaşı 20-30 arasında olan 23 katılımcıdan altısı (üçü kadın, üçü erkek) bilgisayar kullanmadığını belirtmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu katılımcıların neden bilgisayar kullanmadıkları irdelenmiştir. Katılımcıların hangi yaşta olurlarsa olsunlar bilgisayar kullanıyor olmalarının nedeni daha çok yapılan işin niteliğiyle ilişkilidir.

Tablo 21. Bilgisayar okur-yazarlığının yaşla ilgisi

Şirket	A				B				C				D				E			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
Cinsiyet	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Y	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
A	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M	L	M
Ş																				
20 - 30	2	2	1	-	2	-	-	-	2	1	3	-	1	-	2	3	2	-	2	-
31 - 40	2	-	1	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-
41 - 50	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-
51 ve üstü	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Belirtilmemiş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	2	3	2	2	-	3	1	2	1	6	-	1	-	8	3	3	-	2	-

KL: Bilgisayar Kullanıyor

KM: Bilgisayar Kullanmıyor

Katılımcıların bilgisayar kullanma deneyimleri ise Tablo 22'de görülebilir.

Tablo 22. Katılımcıların bilgisayar kullanma deneyimleri

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1 yıl daha ve az	2	1	2	-	-	-	-	1	1	-
1-3 yıldan fazla	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-
3-5 yıldan fazla	-	1	-	1	-	-	1	2	-	2
5 yıldan fazla	-	-	-	1	2	6	-	5	2	-
Belirtilmemiş	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	3	2	3	2	6	1	8	3	2

Katılımcıların büyük çoğunluğu işyerinde bilgisayar kullanmaktadır. Ancak, B ve D şirketlerinden iki erkek katılımcı hem evde hem işyerinde bilgisayar kullandığını belirtmiştir. D şirketinden iki erkek katılımcı ise sadece evde bilgisayar kullandıklarını söylemiştir. Katılımcılara bilgisayar kullanmayı nerede öğrendikleri sorulduğunda, çoğunluğunun işyerinde bilgisayar

kullanmayı öğrendikleri saptanmıştır. Bu saptama, bilgisayar kullanmayı öğrenmede yapılan işin niteliğinin önemli olduğuna bir kez daha işaret etmektedir. Ayrıca, katılımcıların bilgisayar kursuna devam etmekten ziyade, işyerinde deneme-yanılma yöntemiyle bilgisayar kullanmayı öğrenmeyi tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Katılımcılara kendilerine bilgisayar öğreten bir kişi olup olmadığı sorulduğunda, bu sorunun yanıtı "evet"tir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu işyerindeki "uzman" arkadaşlarına bilgisayar kullanmayı danışmaktadır.

Katılımcıların bilgisayarı hangi amaçla kullandıkları ise Tablo 23'de görülebilir. Katılımcılar genel olarak bilgisayarı iş amacıyla kullanmaktadır. Bilgisayarın iş amacıyla böylesine yoğun kullanımı, çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyonla yaşanan değişimin önemine işaret etmektedir. Enformasyonelizasyon uygulamalarının çalışma yaşamındaki etkileri bir çok konuda ortaya çıkmaktadır. Enformasyonelizasyon ile, işgücünün niteliğinin, işin tanımının ve yapılma biçiminin, işyerindeki iletişim biçimlerinin değişmesi öncelikle dikkat çeken konulardır. Bu konular çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınmıştır.

Tablo 23. Katılımcıların bilgisayarı hangi amaçla kullandıkları

Şirket	Cinsiyet	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
iş	amaçla	5	3	2	4	2	4	1	7	2	2
eğitim	amaçla	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
bilgisayar	bilgi kaynaklarına erişim	1	-	1	1	-	-	-	2	1	-
bilgisayar	iletişim amacıyla	1	1	1	3	-	-	-	-	-	-
çocuk eğitimi	amaçla	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	diğer	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-

Katılımcıların bilgisayarın hangi işlevlerinden yararlandıkları ise Tablo 24'de görülebilir. Katılımcılar genel olarak bilgisayarın metin yazma işlevinden yararlanmaktadır. Veri bankası işlevinden yararlanma ikinci sırada gelmektedir. En az yararlanan işlev ise kişisel programlamadır.

Tablo 24. Katılımcıların bilgisayarın temel işlevlerini kullanmaları (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket	Cinsiyet	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
daktilo işlevi		5	3	2	3	2	5	1	7	3	2
veri bankası işlevi		1	3	1	3	2	4	-	3	2	2
oyun işlevi		1	-	-	1	-	-	-	4	1	1
hesaplama organizasyon işlevi		-	1	-	-	2	1	-	-	-	-
çizim/tasarım işlevi		1	-	-	1	-	1	-	1	1	1
kişisel programlama işlevi		-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
diğer (sunum vb.)		2	-	1	1	-	1	-	-	1	1

Katılımcıların bilgisayar kullanma yoğunlukları ise Tablo 25. görülmektedir. Katılımcıların çoğunun bilgisayar kullanma yoğunlukları fazladır. Bilgisayar kullanma süresi ve yoğunluğu katılımcının yaptığı işe bağlıdır.

Tablo 25. Katılımcıların bilgisayar kullanma yoğunlukları

Şirket	Cinsiyet	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
haftada 5-7 gün		1	2	2	3	1	3	1	4	2	2
haftada 3-5 gün		-	1	-	-	1	2	-	2	1	-
haftada 1-2 gün		3	-	-	-	-	1	-	1	-	-
arasıra (nadir)		1	-	-	-	-	-	-	1	-	-
diğer		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		5	3	2	3	2	6	1	8	3	2

Katılımcılardan bilgisayar kullanmayanlara, bilgisayar kullanmama nedenleri, bilgisayar kullanmayı öğrenmek isteyip istemedikleri, bilgisayar kullanmayı hangi amaçla öğrenmek istedikleri, bilgisayar kullanmayı öğrenirken karşılaşılabilecek güçlüklerin neler olduğu ve bilgisayar kullanmayı öğrenmek istemiyorlarsa bunun nedeni de sorulmuştur. Genel olarak, katılımcıların bilgisayar kullanmama nedenleri "evde bilgisayar yok", "kullanma olanağı yok", "kullanmayı bilmiyorum", "kullanma gereği yok" ve "çalıştığım birimde yok" şeklindedir. Katılımcı için, bilgisayar kullanmanın öğrenilmesini işyerindeki birimde bilgisayar kullanılmasının gerekli olması veya birimde bilgisayarların olması gibi etkenler desteklemektedir. Bilgisayar kullanmayan dokuz katılımcıdan biri erkek, biri kadın katılımcı bilgisayar kullanmayı öğrenmek istememektedir. Bunun nedenini ise, "bilgisayar kullanmak şu an gerekli değil" şeklinde açıklamışlardır. Bilgisayar kullanmayı öğrenmek isteyen katılımcılar, bilgisayar kullanımını hem kişisel bir gereksinim hem de iş gereği olarak görmektedirler. Bilgisayar kullanmayı öğrenmeye başlarsa da aşağıdaki güçlükler ile karşılaşacaklarını düşünmektedirler: "bilgisayarın ne olduğunu bilmediğim için, onunla nelerin yapılacağını bilmiyorum", "bilgisayarın işlevleri karmaşık olduğu için öğrenilmesi zor", "bilgisayarın işletim mantığını kavramak zor". Bilgisayar kullanımını bilmeyen bir katılımcının bu tür önyargılara nasıl sahip olduğu önemlidir. Çoğu zaman bilgisayar kullanımı teknik bilgi ve matematik yeteneği gerektiren bir süreç olarak algılandığı ve dolayısıyla bilgisayar kullanma yeteneği uygulamalı bilimlerle eşitlendiği için bilgisayar kullanmayı bilmeyen katılımcıda "teknoloji korkusu" pekiştirilmektedir (Barr ve Birke 1997:76-92).

Katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmedikleri ve bunu nasıl algıladıkları Tablo 26'da görülebilir. Katılımcıların "çok seviyor"dan "hiç sevmiyor"a şeklinde tasarlanan bir ölçek üzerinde kendilerini ifade etmeleri

istenmiştir. Kadın katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerine ilişkin algılamaları "çok seviyorum" ve "ne seviyorum ne de sevmiyorum" seçeneklerinde yoğunlaşmaktadır. Bilgisayar kullanmayı hiç sevmediğini belirten sadece iki erkek katılımcı vardır. Bilgisayar kullanmayı sevmediğini ifade eden iki kadın ve bir erkek katılımcı vardır. 44 katılımcıdan 11'i erkek, beşi kadın katılımcının bilgisayar kullanmayı ne sevdiklerini ne de sevmediklerini belirtmeleri, bilgisayar kullanımına karşı kayıtsız kaldıkları anlamına gelmemelidir. Çünkü Tablo 26'ya bakılırsa katılımcıların çoğu için bilgisayar yaşamında gerekli araçlardan birisidir.

Tablo 26. Katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerine ilişkin algılamaları ve dile getiriş tarzları

Şirket	algılayış ve dile getiriş tarzı	A		B		C		D		E	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
çok	seviyor	3	2	-	2	2	1	-	1	1	1
	seviyor	3	3	-	-	-	3	-	2	1	-
ne	ne de sevmiyor	2	1	-	1	1	1	1	7	1	1
	sevmiyor	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-
hiç	sevmiyor	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-

Katılımcılara Tablo 26'da sunulan yanıtı verme nedenleri sorulduğunda ise aşağıda sıralanan yanıtlar alınmıştır:

- "bilgisayar insanın yapabileceği şeyleri arttırır, bunun için yararlı bir araç",
- "bilgisayar insana simülasyon olanağı verir",
- "bilgisayar en hızlı iletişim aracıdır",
- "bilgisayar insani bir araç değil",
- "bilgisayarın sağlığa yan etkileri var",
- "işletim sistemi zor ve karmaşık bir araç",
- "bilgisayar yararlı bir araç olmakla birlikte, gündelik yaşama fazla dahil olmamalı",
- "işte hergün bilgisayar kullanmak sıkıcı".

Katılımcıların yukarıdaki yanıtları arasında yer alan "bilgisayarın sağlığa yan etkileri var" ve "işletim sistemi zor ve karmaşık bir araç" şeklindeki yanıtlar sadece kadın katılımcılar tarafından verilmiştir. Kadın olsun erkek olsun katılımcıların çoğu, "bilgisayar insanın yapabileceği şeyleri artırır, bunun için yararlı bir araçtır" şeklinde dile getirilen kanıya katılmaktadır.

Tablo 27. Katılımcıların yaşamında bilgisayarın önemi

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
çok önemli	2	-	-	2	-	3	-	1	1	2
oldukça önemli	-	1	2	1	3	1	-	2	1	-
bir ölçüde önemli	3	4	-	1	-	2	1	4	1	-
önemli değil	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-
diğer	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-

Tablo 27'ye göre, katılımcılardan sadece ikisinin yaşamında bilgisayar önemli bir yere sahip değildir. Çalışma yaşamındaki enformasyonel uygulamaları bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımını zorunlu kılmaktadır. Katılımcıların verdikleri yanıtlar, beyaz yakalı işgücünün çalışma yaşamının her basamağında bilgisayar kullanmanın sıradanlaştığını farkında olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların enformasyon teknolojisi ve hizmetlerine yönelik ilgileri ise Tablo 28'de gösterilmiştir. Katılımcılardan enformasyon teknolojisi ve hizmetlerine yönelik ilgi duymadığını sadece D şirketinden bir erkek katılımcı belirtmiştir. Kadın katılımcıların çoğu enformasyon teknolojisi ve hizmetlerine yönelik ilgi duyduklarını açıklamışlardır. Katılımcılara enformasyon teknolojisi ve hizmetlerine ilişkin olarak hangi konularda enformasyon sahibi olmak istediği sorulduğunda şu yanıtlar alınmıştır: "donanım", "3D işlem ve multi-medya", "işletim bilgisi", "internet veya intranet", "bilgisayar yazılımlarının işlevleri".

Tablo 28. Katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgileri

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
ilgi duyuyor	4	3	1	3	2	5	-	7	3	2
ilgi duymuyor	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-
hiç düşünmemiş	2	2	-	1	1	1	1	2	-	-
diğer	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
belirtilmemiş	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcılar, enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında enformasyon elde etmek için ilk elde gazete ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarına başvurmaktadır. Katılımcıların yüzyüze iletişim kaynaklarına da açıklıkları oldukça çok fazladır. Katılımcıların yüzyüze iletişim kaynakları arasında öncelikle başvurdukları kişiler, çalışma arkadaşlarıdır. Katılımcılar, bilgisayar ve bilgisayar ağları konusunda uzman derecesinde bilgili gördükleri çalışma arkadaşlarına danışmayı yeğlemektedirler. Bunun dışında, diğer yüzyüze iletişim kaynakları arasında aile bireyleri ve arkadaş çevresi sayılabilir. Katılımcılara enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkındaki bilgi kaynaklarından yararlanmak için yaptıkları aylık olarak yaptıkları harcamanın miktarı sorulduğunda ise genel olarak 5000 Yen'den daha az ve ya 5000-10000 Yen arasında şeklinde yanıt alınmıştır. Katılımcılar enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkındaki bilgi kaynaklarından yararlanmak için asgari düzeyde harcama yapmaktadır.

2.3.1.3. İşyerinde Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Katılımcıların Deneyimleri

Katılımcılar işyerlerindeki enformasyonalizasyon uygulamasını şu başlıklar altında değerlendirmişlerdir: katılımcının çalıştığı birimde bilgisayarın olması, işyerinde otomasyon ve enformasyonalizasyonun başlangıç tarihi, işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik uygulanmış veya uygulanmakta olan hizmet içi eğitim, işyerinin enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında dergi gibi süreli yayınlara aboneliği, işyerinde otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamalarıyla ortaya çıkan sorunlar, işyerinde Internet, Intranet gibi ağ kullanımının olanaklı olması ve bu ağların hangi amaçla kullanıldığı.

Katılımcılardan B şirketinden bir erkek katılımcıyla, C şirketinden bir kadın katılımcı hariç, 32 katılımcının da çalıştığı birimde bilgisayar vardır. Japon şirketlerinde otomasyon ve enformasyonalizasyonun yaygınlığı bu uygulamaların başlangıç tarihinin saptanmasıyla daha iyi değerlendirilebilir. Alan çalışmasının yapıldığı 1996-1997 yılları itibarıyla, A şirketinde birimden birime farklılık göstermekle birlikte genel olarak otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamalarına başlanalı 1-3 yıl; B şirketinde 1 yıl ve daha az; C şirketinde 5 yıldan fazla; D şirketinde bazı birimlerde 1-3 yıl, bazı birimlerde 5 yıldan fazla; E şirketinde de 5 yıldan fazla bir süre olmuştur. İşyerinde otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamalarıyla birlikte ortaya çıkan sorunlar ise şu şekilde sıralanmıştır: "yazılım sorunu", "donanım yetersizliği ile ilgili sorular", "kullanıcı hatası kaynaklı sorunlar", "virüs" ve "ağ'dan kaynaklanan sorunlar".

Katılımcılardan işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik uygulanmış veya uygulanmakta olan hizmet içi eğitimi değerlendirmeleri istenmiştir. Tablo 29'a bakıldığında, sadece C şirketinden tüm kadın ve erkek katılımcılar işyerlerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik hizmet içi eğitim olduğunu belirtmiştir. Diğer şirketlerde birimler arasında hizmet içi eğitim açısından farklılıklar görülmektedir. Birimler arasında farklılaşma yapılan işin niteliğiyle yakından ilgilidir. Bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik hizmet içi eğitimin D şirketinin bazı birimlerinde olması, bazı birimlerindeyse olmaması birimler arasındaki hiyerarşik yapılanmaya işaret etmektedir.

Tablo 29. Katılımcıların işyerlerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik hizmet içi eğitim

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
H.İ.E. var	2	3	-	1	3	6	1	5	-	-
H.İ.E. yok	3	2	1	3	-	-	-	6	1	1
H.İ.E. bilmi- var mı yor yok mu	2	-	1	-	-	-	-	-	1	1
belirtil- memiş	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Toplam	7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Ayrıca katılımcılar, işyerlerinin enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında dergi vb. süreli yayınlara abone olup olmadığını da değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeden çıkan sonuç, genel olarak otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına geçmiş şirketlerin bu uygulamaların başarılı olması, özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımı hakkında beyaz yakalı işgücünün bilgi ve becerisini sürekli yenilemesini için bazı dergileri işyerinde bulundurmayı tercih ettiği şeklindedir. Ancak, bu bilgi kaynakları daha

dikkat çekilen birimler arasında varolan hiyerarşiye koştur olarak Őirket içinde dağıtıldıkları için, katılımcılardan bazıları iŐyerlerinde enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında dergi vb. sűreli yayınların olmadığını belirtmiŐlerdir.

Katılımcılara iŐyerinde Internet, Intranet vb. bilgisayar ađ hizmetinin olup olmadığı sorulduğunda, alınan yanıtlar yine birimler arasında varolan hiyerarŐiyi ortaya koymaktadır. Tablo 30'a gűre alan çalıŐmasının gerçekleŐtirildiđi Őirketlerin tamamında bilgisayar ağı olduğu, ama Őirket içinde yaygınlığının ve kullanımının birimler arasında farklılık gűsterdiđi sűylenebilir.

Tablo 30. İŞyerinde bilgisayar ağı kullanımı

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi. var ağı	6	3	2	3	2	4	-	5	2	2
bilgi. yok ağı	1	1	-	1	-	1	-	5	-	-
bilgi. bilmi- ağı var yor mı yok mu	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-
belirtil- memiş	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Toplam	7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

Katılımcılar iŐyerlerindeki bilgisayar ağının genel olarak iki amaçla kullanıldığını belirtmiŐtir. Bu amaçlardan birincisi elektronik posta ile Őirket içi veya Őirket dıŐı iletiŐim, ikincisiyse Internet űzerinde çeŐitli enformasyon kaynaklarına eriŐimdir. Katılımcılara iŐyerindeki bilgisayar ağını kullanıp kullanmadıkları ve eđer kullanıyorlarsa hangi amaçla kullandıkları sorulmuŐtur. Katılımcıların yanıtları Tablo 31'de sunulmuŐtur. C ve D Őirketlerinden çalıŐmaya katılan beyaz yakalı iŐgűcű genel olarak iŐyerlerinde bilgisayar ağı

olmasına rağmen, genel olarak bu enformasyon hizmetini kullanmamaktadır. A şirketinde beş kadın katılımcı bilgisayar ağını kullanırken, sadece bir erkek katılımcı bilgisayar ağını kullanmaktadır. Katılımcılar bilgisayar ağını, işyerinin bu hizmetten beklentisine uygun bir şekilde, iletişim ve enformasyon kaynaklarına erişim amacıyla kullanmaktadır. Katılımcıların işyerinde iletişim amacıyla bilgisayar ağı kullanması, işyerindeki mevcut örgütsel iletişim biçimlerini değiştirmektedir. Bu değişiklikler etnografik alan araştırmasında irdelenmiştir.

Tablo 31. Katılımcının işyerindeki bilgisayar ağını kullanması

Şirket	A		B		C		D		E	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi. kulla- ağını nıyor	5	1	1	3	-	1	-	1	2	2
bilgi. kulla- ağını mıyor	2	4	1	1	3	5	1	10	1	-
Toplam	7	5	2	4	3	6	1	11	3	2

2.3.2. Türkiye Uygulaması

Alan çalışmasının Türkiye bölümünde, örneklem evrenini oluşturacak niteliklere sahip üç şirkete (Nergis, Sönmez Filament ve Sümer Merinos) başvurulmuştur. Bu üç şirketten olumlu yanıt alınması üzerine, alan çalışması üç şirkette de gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan şirketler bundan sonra bir harfle belirtilmişlerdir.

2.3.2.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Alan araştırmasının Türkiye bölümünün bulgularının değerlendirilmesinde araştırmanın Japonya bulgularının değerlendirilmesinde uygulanan sıralama izlenmiştir. Araştırmanın Türkiye bölümünün bulguları, öncelikle katılımcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımları, eğitim düzeyleri, medeni durumları, çalışma deneyimleri, yaptıkları iş ve statüleri, çalışma saatleri, boş zaman ve boş zaman etkinlikleri, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden hangilerine sahip oldukları veya sahip olmak istedikleri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ayrıca evli olma halinde, eşin eğitim düzeyi, çalışma yaşamına katılma biçimi, çalıştığı iş ve işin niteliği ile her hangi bir şekilde bilgisayar kullanıp kullanmadığı da değerlendirilmiştir.

İlk olarak, çerçeve sorulardan oluşan anket aşamasının Türkiye bölümünün katılımcı sayısı ve cinsiyete göre dağılımları hakkında bilgi verilmesinde yarar vardır. Daha önce açıklandığı üzere, alan araştırmasına katılmayı kabul eden şirketlere toplam 20 adet anket formu gönderilmiş, anketin beşi bilgisayar kullanan beşi kullanmayan on kadın ile aynı niteliklere sahip on erkek (toplam 20) "beyaz yakalı" işgücü tarafından yanıtlanması istenmiştir. Japonya'daki alan araştırmasından farklı olarak, Türkiye uygulamasında anket formları istenen sayıda katılımcı tarafından yanıtlanmıştır. Anket formlarının yanıtları her iki cinsiyetin eşit oranda temsil edildiğini göstermiştir. Türkiye'deki uygulamada araştırmacı şirketin halkla ilişkiler, müşteri temsilcisi, eğitim temsilcisi ya da personel temsilcisiyle sürekli iletişim içinde bulunmuştur. Şirketin temsilcisi, araştırmacının belirttiği niteliklere sahip beyaz yakalı işgücünün anket formlarını doldurmasını sağlamıştır. Anket formları, Q şirketinde 11 kadın ve 10 erkek, W şirketinde 10 kadın ve 10 erkek; X şirketinde 10 kadın ve 10 erkek tarafından yanıtlanmıştır. Türkiye'deki alan

araştırmasına 31 kadın ve 30 erkek olmak üzere toplam 61 kişi katılmıştır. Çalışmaya katılanların tamamı tam zamanlı iş sahibidir.

Tablo 32'de katılımcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımları görülmektedir.

Tablo 32. Katılımcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımı

Şirket		Q		W		X	
Yaş	Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
20-30	yaş	6	-	4	2	1	1
31-40	yaş	4	6	3	3	7	2
41-50	yaş	-	1	3	5	2	7
51 ve	üstü	-	-	-	-	-	-
	Belitil- memiş	1	3	-	-	-	-
	Toplam	11	10	10	10	10	10

Katılımcıların eğitim düzeyleri ise Tablo 33'de görülebilir. Araştırmaya katılanların beyaz yakalı işgücü olmaları nedeniyle yüksek eğitim düzeyine sahip olacakları düşünülmüştür. Katılımcılardan X şirketinde çalışan bir kadın katılımcı ilkokul mezunudur. Katılımcıların çoğu asgari 11 yıllık bir eğitim düzeyine sahiptir. Türkiye zorunlu eğitimin ancak 1997 yılında yapılan bir düzenlemeyle sekiz yıla çıkartıldığı gözönüne alınırsa, katılımcıların beyaz yakalı işgücünde aranan "vasıf" ve "uzmanlık bilgisi ve becerisi" gibi niteliklere sahip oldukları söylenebilir. Tablo 33'de dikkat çeken bir nokta, kadın katılımcıların hem Q hem de W şirketinde erkek katılımcılardan daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmasıdır. Q şirketinde yedi kadın katılımcı üniversite mezunu iken, erkek katılımcılardan beşi üniversite mezunudur. W şirketinde ise, yedi kadın katılımcı lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Buna karşılık, hiç bir erkek katılımcı lisansüstü eğitime programına katılmamıştır. Beyaz yakalı kadın işgücünün erkek işgücüne göre daha vasıflı olmasının nedeni, kadın işgücünün ancak bu koşullarda erkek egemen çalışma yaşamında kariyer yapma

olanağına sahip olmasıyla açıklanabilir. W şirketinde çalışan eğitim düzeyi yüksek kadınların iş statüleri orta ve ya alt düzey yöneticilik iken; X şirketinde çalışan ve lise veya dengi ya da meslek lisesi mezunu olan kadın katılımcılar ise büro çalışanı veya teknisyen olarak istihdam olarak istihdam edilmektedir. Dolayısıyla, eğitim düzeyinin örgüt içindeki statüler ile doğrudan ilişkisi vardır.

Tablo 33. Katılımcıların eğitim düzeyleri

Şirket		Q		W		X	
Eğitim Düzeyi	Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Lise ve Dengi		1	1	-	-	3	4
Meslek Lisesi		3	3	-	4	1	4
Lisans (üniver-site)		7	5	2	6	5	2
Lisans üstü		-	-	7	-	-	-
Diğer		-	-	1	-	1	-
Belitilmemiş		-	1	-	-	-	-
Toplam		11	10	10	10	10	10

Tablo 34. Katılımcıların medeni durumları

Şirket	Q		W		X	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Evli	5	10	5	9	8	9
Bekar	6	-	5	1	2	1

Tablo 34'e göre, 31 kadın katılımcıdan 13'si bekar, 30 erkek katılımcıdan sadece ikisi bekindir. Erkek katılımcıların neredeyse tamamı evlidir. 31 kadın katılımcıdan 18'u evlidir. Japonya uygulamasına 28 erkeğin katıldığı ve bunlardan 16'sının evli olduğu anımsanacak olursa, Türkiye uygulamasına katılan erkek katılımcıların aile sahibi olmaya daha fazla eğilimli oldukları söylenebilir. Evli olan katılımcıların eşlerinin eğitim düzeyi ise Tablo 35'de görülmektedir.

Tablo 35. Eşin eğitim düzeyi

Şirket		Q		W		X	
Eğitim Düzeyi	Eşin Cinsiyeti	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Lise ve Dengi		2	3	-	3	1	-
Meslek Lisesi		1	1	-	2	1	-
Lisans (üniversite)		2	2	3	3	5	-
Lisans üstü		-	-	1	-	1	-
Diğer		-	4*	1	1**	-	9***
Belitilmemiş		-	1	-	-	-	-
Toplam		5	10	5	9	8	9

* Eşlerden üçü ortaokul, biri ilkokul mezunudur.

** Eş ilkokul mezunudur.

*** Eşlerden yedisi ilkokul, ikisi ortaokul mezunudur.

Tablo 35'e bakıldığında, özellikle X şirketinde çalışan evli erkeklerin eşlerinin eğitim düzeylerinin düşük olması dikkat çekicidir. Dokuz evli erkek katılımcının yedisinin eşi ilkokul, ikisinin eşi ortaokul mezunudur. Buna karşılık, aynı şirkette çalışan evli kadın katılımcıların birisinin eşi lise ve dengi okul, birisinin eşi meslek lisesi, beşinin eşi üniversite ve birisinin eşi yüksek lisans mezunudur. Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisi öğrenim sürecinde kazanıldığı için, ilkokul ya da ortaokul mezunu eşlerin bu teknolojilerini kullanma olanakları oldukça sınırlı görülmektedir. Burada evli kadınlar katılımcıların eşlerinin eğitim düzeylerinin, evli erkeklerin eşlerinkinden yüksek olması ayrıca dikkat çekici noktadır. Örneğin, W şirketinde çalışan ve evli olan vasıflı işgücü sayılan kadınların eşleri ya üniversite mezunudur ya da lisansüstü eğitim yapmışlardır. Eşlerinin eğitim düzeyinin katılımcıya denk ve ya ondan yüksek olmasının bir ölçüde kadın katılımcının yararına olduğu söylenebilir. Çünkü, eşin eğitim düzeyinin yüksekliğine koşut olarak ailenin gelir düzeyi de artmaktadır. Kadın katılımcıların ve eşlerinin orta sınıf veya orta üst sınıf üyesi olmalarından ötürü de, etnografik çalışmada görüleceği üzere kadın katılımcılar özellikle de evli kadın katılımcılar çalışma yaşamındaki cinsiyetçi ayrımcılığı dile

getirmemektedirler; cinsiyetin kariyer yapmaktan, bilgisayar kullanmaya ya da mavi yakalıları yönetmeye değin çoğu konuda belirleyici olmadığını söylemektedirler. Çünkü orta veya orta üst sınıf mensubu olma durumu, "seçkin" kadın katılımcının "uzmanlık" gerektiren bir işte kariyer yapma durumunun önünü açmaktadır. Orta ve orta üst sınıfa mensup, profesyonel bir meslek sahibi kadın katılımcı, kadınlar arasındaki eşitsizlikleri ne cinsiyetçi ayrımcılık ne de sınıf farkı olarak ifade etmemekte, kadınlar arasındaki eşitsizlikleri bireysel farklılıklara indirgeyerek açıklamaktadır. Bunun nedeni ise, bu kadınların kendi konumlarını profesyonallizm, diğere bir deyişle mühendislik ideolojisi (Hacker 1990: 111-126; 127-137) bağlamında değerlendirmeleridir.⁶⁰

Eşlerin çalışma yaşamına katılıp katılmadığı irdelendiğindeyse, evli kadınların eşlerinin tamamının ücretli bir işte çalıştığı, bu karşılık evli olan 28 erkek katılımcının sadece sekizinin eşinin ücretli bir işte çalıştığı saptanmıştır. Özellikle X şirketinde çalışan evli dokuz erkek katılımcıdan hiç birinin eşi ücretli bir işte çalışmamaktadır. Erkek katılımcılardan eşleri çalışanlardan altısı büro işi, biri teknik iş ve biri de idari bir işte istihdam edilmektedir. Kadın katılımcıların eşleri ticaret, teknik ve idari işlerde çalışmakta ve yüksek gelir düzeyine sahiptir.

---

⁶⁰ Alvin Gouldner'e göre (1976), mühendis ve teknisyenlerden oluşan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni sınıf, mevcut sınıf çıkarlarının egemenliği altında değildir ve kendini tüm toplumun temsilcisi/sorumlusu olarak görmektedir. Geliştirdiği meslek ideolojisiyle (profesyonallizm) kendi içinde uzlaşılabilir kodlar dizgesi oluşturur ve dayanışma sistemi geliştirir. Gouldner, bu yeni sınıfı, kapitalistlerden ayıran özelliğın "kültürel sermaye" sahipliği olduğunu öne sürer. Kapitalist sınıf, pazarda mali sermayeleri ile varlıklarını devam ettirebilirken, bu yeni sınıf bilgisini paraya çevirerek varlığını sürdürmektedir. Mühendislik ideolojisinin temel dayaklarıysa, üretkenliğin bilim ve teknolojiye bağlı olduğu iddiası ve toplumsal sorunların çözümünde teknik bilginin esas alınması gerektiği iddiası oluşturmaktadır. Mühendislik ideolojisi böylece yeni sınıfa, toplumun genel yararına özel bir misyon yükler; bu yeni seçkinler otoritelerini teknik uzmanlık gücüne ve araçsal rasyonalizme dayarlar (Gouldner'den aktaran Göle 1986:28-31).

Profesyonallizm, mühendislik ideolojisi (engineering ideology) ve teknik ideoloji (technical ideology) konusunda ayrıca bakınız: Alvin W. Gouldner (1976). *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology*. New York: Seabury.

Katılımcıların çalışma yaşamıyla ilgili deneyimleri ise Tablo 36'da görülebilir. Katılımcıların çalışma yaşamıyla ilgili deneyimleri açısından şirketler karşılaştırıldığında, Q şirketinin daha genç bir işgücüne sahip olduğu, X şirketinin ise daha yaşlı işgücüne sahip olduğu dikkat çekmektedir. W şirketinde ise işgücünün gençleşmesi yönünde bir eğilim olduğu, dördü erkek dördü kadın katılımcının çalışma yaşamı deneyiminin bir yıl ve daha az olmasından ötürü düşünülmektedir.

Tablo 36. Katılımcıların çalışma yaşamı deneyimleri (1998 yılı itibarıyla)

Şirket		Q		W		X	
Katılımcının	Cinsiyeti	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1 yıl ve daha az		3	-	4	4	-	-
1-5 yıl		2	-	-	-	1	2
5-10 yıl		2	3	1	-	4	1
10-15 yıl		2	7	1	1	-	-
15 yıldan fazla		2	-	4	5	5	8
Toplam		11	10	10	10	10	10

Katılımcılar Q şirketinde sabah sekiz buçuktan akşam altı buçuğa kadar; W şirketinde sabah sekizden akşam altıya kadar; X şirketinde ise, sabah sekizden akşam beşe kadar çalışmaktadır. Katılımcıların yaptıkları işler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

Tablo 37. Katılımcıların yaptıkları işler

Şirket	Q		W		X	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi- işlem	-	-	1	-	-	-
planlama	1	1	1	-	3	1
yönetim idare	3	1	-	-	-	-
muhasabe	2	1	-	-	-	-
tasarım	1	-	-	-	-	-
AR-GE	-	-	3	-	3	1
satış pazarlama	1	-	-	-	-	-
reklam H.İ.	1	-	-	-	-	-
büro	1	5	1	-	3	7
işletme	1	2	4	10	1	1
belirtilmemiş	-	-	-	-	-	-
toplam	11	10	10	10	10	10

Katılımcıların iş statüleri ise Tablo 38'de görülmektedir. Araştırmanın Türkiye uygulamasında, kadın katılımcıların şef ve müdür gibi alt ve orta düzey yönetici statüsüne sahip oldukları görülmüştür. Q şirketinden çalışmaya katılan dört şeften ikisi, dört müdür ve müdür yardımcısından ikisi kadındır. W şirketinde ise dört kadın alt düzey yönetici, bir diğer dört kadın da orta düzey yönetici konumundadır.

Tablo 38. Katılımcıların statüleri

Şirket	Q		W		X	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
memur	6	6	1	-	3	-
teknisyen laborant	-	-	-	4	3	2
araştırmacı	-	-	-	-	1	-
mühendis	-	-	1	2	1	5
bilgi-işlem	1	-	-	-	-	-
alt düzey şef ve şef yönetici yardımcısı	2	2	4	4	2	2
orta düzey (müdür ve yönetici müdür yard.)	2	2	4	-	-	1
belirtilmemiş	-	-	-	-	-	-
Toplam	11	10	10	10	10	10

Katılımcıların hafta içi ve hafta sonu boş zamanlarıyla boş zaman etkinliklerinin, cinsiyetçi rol dağılımının yaşama geçirildiği bir alan olduğu için tartışılması gerekmektedir. Japonya uygulamasında değinildiği üzere, ücretli kadının yaşamı iş ve ev arasında sıkışmıştır. Çalışan kadının boş zamanı, cinsiyetçi rol dağılımının her iki cinsiyet tarafından verili kabul edilmesinden ötürü, erkekten daha azdır. Ev, çalışan kadın için yeni bir çalışma mekanı iken, erkek işgücü için dinlenme mekanıdır. Türkiye'de ev içi üretim değeri konusunda yapılan bir araştırmada çalışan kadınların günlük ev işleri için *2 saat 43 dakika*; erkeklerin ise *56 dakika* harcadıklarını saptanmıştır (Kasnakoğlu vd. 1997'den aktaran Toksöz ve Erdoğan 1998:49). Bu saptama, çalışma yaşamında bir günde ücretli sekiz saat mesai yapan kadının, evde üç saat ücretsiz çalışması ve kadının toplam çalışma süresinin günlük 11 saate ulaşması anlamına gelmektedir. Çalışan kadının ev işleriyle ilgilenmek için harcadığı zaman yaklaşık olarak erkeğin üç katıdır. Bundan ötürü, kadının boş zamanı ve boş zaman etkinliklerini algılayışı farklıdır. Kadınlar, evde geçirdikleri boş zamanı erkekler gibi kendilerini yeniden üretmek için kullanmak yerine, ailenin gündelik yaşamını yeniden üretmek için değerlendirmektedirler.

Anket bulgularının değerlendirmesine göre, Q ve W şirketinde çalışan kadın katılımcıların hafta içi ve hafta sonu boş zaman sürelerinin erkek katılımcılarınkiyle aynı olduğu görülmüştür. Bu kadın katılımcıların medeni durumlarının bekar olduğu belirtilmelidir. Evli kadın çalışanın yaşamının ev ve iş dünyası arasında kısırlanmışlığı, X şirketinden çalışmaya katılan sekizi evli kadın katılımcının yanıtlarına bakılırsa görülebilir. Bu kadınların sahip olduğu hafta içi boş zaman "1 saat ve daha az"; hafta sonuysa "1-5 saat arası"dır. Bekar kadınlar hariç, evli kadınlar hafta sonunda "tüm gün" boş zamana sahip olma olanağına sahip değildir. Öte yandan genel olarak, erkek katılımcılar hafta içi

"3-5 saat arası" boş zamana; hafta sonu da "6-12 saat" veya "tüm gün" boş zamana sahiptir.

Katılımcıların boş zamanı değerlendirme biçimleriyle Tablo 39'da görülmektedir. Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirme biçimleri genel olarak tv. izlemek, kitap okumak, dışarı çıkmak ve alış-veriş yapmaktır. Katılımcılar arasında spor yapanların sayısı oldukça azdır. Q şirketinden iki kadın, W şirketinden bir kadın ve üç erkek, X şirketinden bir erkek katılımcı boş zamanını bilgisayar kullanarak değerlendirmektedir. Erkek katılımcılardan bazıları boş zamanlarında bakım ve onarım gibi ev işleri yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 39. Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirme biçimleri (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket		Q		W		X	
Etkinlik	Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yürüyüş	yapmak	-	-	-	-	-	-
Spor	yapmak	1	2	-	1	-	-
TV.	izlemek	4	4	5	4	4	6
Kitap	okumak	7	3	5	1	6	3
Alış-veriş	yapmak	3	3	2	2	1	-
Dışarı	çıkma	4	3	3	2	3	-
Dinlenmek		-	-	-	1	1	3
Resim	yapmak	1	-	-	-	1	-
Müzik	dinlemek	4	2	3	-	-	-
Yemek	yapmak	-	-	-	-	-	-
Bilgisayar	kullanmak	2	-	1	3	-	1
Aile üyeleriyle	ilgilenmek	-	1	2	-	1	2
Arkadaş	ziyareti yapmak	3	3	1	-	1	-
Dernek etkinliğiyle	ilgilenmek	1	1	-	1	-	-
Ev işleriyle	ilgilenmek	1	1*	1	2**	2	-
Kursa	gitmek	1	-	-	-	-	-

* Ev işlerinden erkeklerin anladıkları evdeki bakım ve onarım işleridir.

** Ev işlerinden erkeklerin anladıkları evdeki bakım ve onarım işleridir.

Tablo 40'a göre, Q şirketinde iki kadın ve bir erkek, W şirketinde üç kadın ve beş erkek, X şirketinde iki kadın ve bir erkek katılımcı evinde bilgisayar sahibidir. Toplam sekiz kadın ve yedi erkek katılımcı evinde

bilgisayar sahibidir. Evinde Internet hizmetinden yararlananlar ise, Q şirketinde bir erkek, W şirketinde bir kadın ve bir erkek, X şirketinde bir erkek katılımcıdır. Toplam bir kadın ve üç erkek evinde Internet hizmetinden yararlanmaktadır.

Tablo 40. Katılımcıların sahip oldukları enformasyon teknoloji ve hizmetleri

Şirket		Q		W		X	
enf. tekno. hizmet.	Cinsiyet	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
	radyo	11	10	10	10	10	10
	tv.	11	10	10	10	10	10
	video	6	3	4	3	3	-
fotoğraf	makinesi	9	5	9	9	8	5
CD	player	1	1	5	4	2	-
	daktilo	-	1	1	1	2	1
	bilgisayar	2	1	3	5	2	1
	yazıcı	1	1	2	4	1	-
kablolu	tv. yayını	3	2	5	3	2	-
	Internet	-	1	1	1	-	1
normal	telefon	11	10	10	10	10	10
	faks	1	-	1	2	-	-
mobil/cep	telefonu	4	1	5	2	1	-
çağrı	cihazı	-	-	-	-	-	-

Tablo 41. Katılımcıların sahip olmayı arzu ettikleri enformasyon teknoloji ve hizmetleri (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket		Q		W		X	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
	bilgisayar	7	4	5	3	7	8
	yazıcı	8	3	5	3	3	1
	Internet	4	3	5	2	1	4
kablolu tv.	yayını	1	1	1	2	1	1

Evinde bilgisayar sahibi olan katılımcılar, bu bilgisayarı kimin kullandığını şu şekilde açıklamışlardır: Q şirketinde çalışan bilgisayar sahibi olan iki kadın ve bir erkek katılımcı "bilgisayarı aile bireyleri ortaklaşa kullanıyor"; W şirketinde çalışan sadece iki kadın ve iki erkek katılımcı "bilgisayarı aile bireyleri ortaklaşa kullanıyor"; aynı şirkette çalışan üç erkek

"bilgisayarı sadece ben kullanıyorum" ve bir kadın katılımcı ise "evdeki bilgisayar sadece aileden biri kullanıyor" demiştir. Katılımcıların evlerindeki bilgisayarda en çok kullandığı yazılımlar Microsoft Office (Word, Excel, Power Point), Microsoft Internet Explorer, Netscape ve AutoCad, ACAD R13'dür.

Evinde bilgisayar sahibi olmayan kadın katılımcı ve erkek katılımcı sayısı toplam 46'dır. Anket formunda, bu katılımcılara evlerinde kullanmak üzere bilgisayar satın almayı düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Tablo 42'ye göre, katılımcıların çoğu bilgisayar satın almayı istemektedir. Katılımcılar eğer bilgisayar satın alırlarsa kimin kullanacağını şu şekilde açıklamışlardır: Q şirketinde çalışan kadın katılımcılardan sadece ikisi bilgisayarı kendisinin kullanacağını, diğer kadın katılımcılar ya eşlerinin ya da çocuklarının veya kardeşlerinin bilgisayarı kullanacağını belirtmiştir. Q şirketinde çalışan beş erkek katılımcı eve bilgisayar alındığı takdirde bu aracın sadece kendileri tarafından kullanılacağını belirtmiştir. Q şirketinde çalışan ve evinde bilgisayarı olmayan diğer üç erkek katılımcıysa bilgisayarı çocukları için alacaklarını söylemişlerdir. W şirketinde çalışan bekar kadın katılımcılar ise, bilgisayar satın alırlarsa sadece kendilerinin bu aracı kullanacaklarını belirtmişlerdir. W şirketinde çalışan erkek katılımcılarda bilgisayar satın alırlarsa, bu aracı ya sadece kendilerinin kullanacağını ya da çocuklarıyla birlikte kullanacaklarını söylemişlerdir. X şirketinde çalışan kadın ve erkek katılımcıları bilgisayar almaya yönlendiren nedeni, katılımcılardan birinin deyişiyle "çocuğumun çağın gerekleriyle donanmış yetişmesini arzuluyorum" şeklinde dile getirmek mümkündür. Özellikle Türkiye'de Yeni Sağ politikasının "enformasyon toplumu" olgusuna yüklediği "çağdaşlık", "ileri olma" vb. olumlu anlamdan ötürü, gelecek bilgisayar çağı olarak algılanmaktadır. Bu algılamayı destekleyen imgeler kitle iletişim araçları tarafından da sürekli yayılmaktadır. Bilgisayar çağına ilişkin olarak atfedilen bu anlam çerçevesinde çocuklar, kendilerine

yatırım yapılması gereken geleceğin aktörleri olarak tarif edilmektedir. Bu nedenle, katılımcıların çoğu, "çağdaşlık" adına, çocuklarının enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olmayı arzu etmekte, çocuklarını bilgisayar kurslarına yollamayı düşünmektedir.

Tablo 42. Katılımcıların bilgisayar satın alma kararı:"Bilgisayar satın almayı düşünüyor musunuz?"

Şirket	Q		W		X	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Evet	7	6	4	4	6	6
Hayır	1	-	2	-	-	-
Henüz karar vermedim	1	3	1	1	2	3

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da katılımcıların medyaya açıklıkları saptanmaya çalışılmıştır. Bunun için, anket formunda katılımcılara hafta içi tv. izleme süreleri ve hafta sonu en yoğun tv. izleyen kim olduğu ile ilgili soruları yöneltilmiştir. Genel olarak kadın katılımcılar hafta içi bir-iki saat arası tv. izlemektedir. Erkek katılımcılarsa, hafta içi tv. izlemeye iki-üç saat arası bir zaman ayırmaktadır. Boş zaman süresinin kadınlar ve erkekler arasında farklılık göstermesi, buna ek olarak boş zamanın kadınlar ve erkekler tarafından farklı algılanması, boş zamanın cinsiyetçi rol tanımlarının yeniden üretildiği bir zaman olması kadınların ve erkeklerin tv. izleme süreleri ve pratiklerine yansımaktadır. Erkek katılımcıların hafta içinde kadın katılımcılardan daha fazla tv. izledikleri saptanmıştır. Bunun ardında, ev'in, erkek katılımcılar için boş zamanın değerlendirildiği bir mekan olması yatmaktadır. Katılımcıların bir günde telefonu kullanma süreleri ise şu şekilde saptanmıştır: anket formunda, katılımcılardan iş amaçlı telefon konuşmalarını hariç tutarak, katılımcının açtığı ya da ona gelen telefonlarda toplam konuşma süresini işaretlemesi istenmiştir. Erkek katılımcıların çoğu bu sorunun yanıtını, Japonya uygulamasının verilerine benzer şekilde, en az süre

(15 dakikadan az) seçeneğini işaretleyerek vermiştir. Kadın katılımcıların çoğu 15 dakika ile 30 dakika arası veya 30 dakikadan fazla bir saatten az seçeneklerini işaretlemiştir. Hafta içi ve hafta sonu bu araçların en fazla kim tarafından kullanıldığına ilişkin bulgular, boş zaman etkinliklerinden birisi olan "tv. izleme" ediminin toplumsal cinsiyet tanımına sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir (Morley ve Silverstone 1986:31-55; Morley 1986, 1988).

Katılımcıların gönüllü ve sivil toplum kuruluşlarında çalışıp çalışmadıkları, hangi konularla ilgilendikleri de ele alınmıştır. Japonya uygulamasının bulgularından farklı olarak, Türkiye uygulamasında katılımcıların hafta sonu dernek, kooperatif vb. gönüllü etkinliklere dahafazla zaman ayırdıkları saptanmıştır. 61 katılımcıdan sekizi gönüllü ve sivil toplum kuruluşlarında çalışmaktadır. Q şirketinde çalışan iki kadın katılımcıdan biri Psikoloji Derneğinde, biri de Leons Derneğinde gönüllü olarak çalışmaktadır. Aynı şirkette çalışan iki erkek katılımcıdan biri yapı kooperatifinde idarecilik yapmaktadır, diğeryse amatör futbol takımı çalıştırmaktadır. W şirketinde çalışan iki erkek katılımcıdan biri Makine Mühendisleri Odası'nın işyeri temsilciliğini yaparken, bir diğer erkek katılımcı ise bir dernekte gönüllü olarak çalışmaktadır. X şirketinde çalışan iki kadın katılımcıdan, biri Hayvanları Koruma Derneği'nde, biriyse Yerel Gündem 21'de çevre konusunda etkinliklere katılmaktadır.

Katılımcıların ilgi duydukları konular Tablo 43'de görülmektedir. Katılımcıların ilgi duydukları konular Japonya uygulamasının bulgularından farklıdır. Türkiye uygulamasında kadın sorunlarına ilgi duyduğunu belirten kadın katılımcı vardır. Ayrıca kadın katılımcılar Türkiye ekonomisi ve siyaseti ile ilgili konularla, çevre sorunlarına duyarlıdır. Türkiye uygulamasında dikkat çeken diğer iki nokta, erkek katılımcıların din konusuna ilgi duyduklarını

belirtmeleridir. Bu noktada, alan çalışmasının yapıldığı yılın sekiz yıllık zorunlu eğitimin ilk kez uygulamaya geçtiği tarih olduğu ve toplumsal gündemi din ve eğitim gibi konuların oluşturdu belirtmelidir. Diğer ilgi çekici nokta da, yine toplumsal gündemle yakından ilgili olan eğitim konusuna hem kadın hem de erkek katılımcıların büyük bir ilgi göstermeleridir. Japon toplumunda yaşanan toplum konusu toplumsal gündemin öncelikli bir konusu olduğu için, Japonya'daki katılımcıların ilgi konularından birini oluştururken, Türkiye'deki katılımcılar için eğitim konusu önceliklidir.

Tablo 43. Katılımcıların ilgi duydukları konular (birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket	Cinsiyet	Q		W		X	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
ev işleri		1	2	-	1	2	-
arkadaşlık ilişkisi		3	3	6	2	2	4
evlilik		2	1	2	-	-	-
spor		7	3	4	3	2	2
iş		3	1	2	4	3	7
din		1	2	-	1	-	4
eğitim sorunu		2	2	3	2	4	5
yaşlanan toplum		-	-	-	-	-	-
çevre sorunu		2	1	1	3	4	2
kadın sorunu		-	-	1	-	3	-
yerel yönetim		-	3	-	1	4	-
Türkiye eko. ve	siyaseti	1	5	4	5	4	3
gönüllü etkinlikler		-	-	-	-	3	-
Türk kültürü		1	1	-	2	1	-
farklı kültürler		3	1	1	1	3	3
diğer		-	-	-	-	-	-
belirtilmemiş		-	-	-	-	-	-

2.3.2.2. Katılımcıların Enformasyon Teknolojileri ve Hizmetlerini Kullanmaları ve Bu Araçlara Yönelik İlgileri

Çalışmanın Türkiye uygulamasının bulgularının değerlendirildiği bu bölümünde, katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma deneyimleri ile bu araçlara yönelik ilgileri tartışılmıştır. İlk olarak katılımcılara

daktilo kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Türkiye'deki alan çalışmasında katılımcıların büyük bir çoğunluğu daktilo kullandığını belirtmiştir.⁶¹

Katılımcıların bilgisayar kullanıp kullanamadıkları, diğer bir deyişle bilgisayar okur-yazarlığı Tablo 44'de görülebilir. Tablo 44'e göre, toplam 61 katılımcıdan 45'i bilgisayar kullanmaktadır. Toplam 31 kadın katılımcıdan 24'ü, toplam 30 erkek katılımcıdan 21'i bilgisayar kullanabilmektedir. Türkiye'deki katılımcılarının büyük bir çoğunluğu bilgisayar okur-yazarıdır. Q şirketinde bilgisayar kullanamayan beyaz yakalı işgücü yoktur. Enformasyonelizasyon uygulamasına yönelik yatırımının en düşük olduğu X şirketinde, beyaz yakalı işgücü arasında bilgisayar okur-yazarı olmama durumu daha yaygındır.

Tablo 44. Katılımcıların bilgisayar okur-yazarlığı

Şirket	Cinsiyet	Q		W		X	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Bilgisayar	Kullanıyor	11	10	8	5	5	6
Bilgisayar	Kullanmıyor	-	-	2	5	5	4
Toplam		11	10	10	10	10	10

Bilgisayar okur-yazarlığının katılımcıların yaşı ile ilgisi Tablo. 45'de görülmektedir. Katılımcılar tarafından benimsenen bir önyargı göre, gençler bilgisayar kullanma becerisine yaşlılara göre daha fazla sahiptir. Oysa, bilgisayar vb. yeni enformasyon teknolojilerini kullanma becerisini edinme yapılan işin niteliği, diğer bir deyişle işin gerekleri ile daha çok ilgidir. W ve X şirketlerinde 41-50 yaş arasında bilgisayar kullanmayan erkek katılımcı sayısı dikkat

⁶¹ Q şirketinde on kadın ve on erkek; W şirketinde beş kadın ve beş erkek; X şirketinde yedi kadın ve yedi erkek daktilo kullanmaktadır.

çekicidir. Bu katılımcıların çoğu, derinlemesine görüşmelerde bilgisayar kullanmanın gençlere göre olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 45. Bilgisayar okur-yazarlığının yaşla ilgisi

Şirket	Q				W				X			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
Yaş	KL	KM	KL	KM	KL	KM	KL	KM	KL	KM	KL	KM
20- 30 yaş arası	6	-	-	-	3	1	2	-	1	-	1	-
31- 40 yaş arası	4	-	6	-	3	-	2	1	2	5	2	-
41- 50 yaş arası	-	-	1	-	2	1	1	4	2	-	3	4
51 ve üstü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belirtilmemiş	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	11	-	10	-	8	2	5	5	5	5	5	4

KL: Bilgisayar Kullanıyor
KM: Bilgisayar Kullanmıyor

Tablo 46. Katılımcıların bilgisayar kullanma deneyimleri

Şirket	Q		W		X	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1 yıl ve daha az	1	1	1	-	-	1
1 yıldan fazla 3 yıldan az	4	3	3	1	-	3
3 yıldan fazla 5 yıldan az	4	1	1	2	2	-
5 yıldan fazla	2	3	2	2	3	2
Belirtilmemiş	-	2	1	-	-	-
Toplam	11	10	8	5	5	5

Tablo 46'ya göre, Q şirketinde çalışan kadın katılımcılardan dördü üç-beş yıllık, dördü bir-üç yıllık bilgisayar kullanma deneyimine sahiptir. Kadın katılımcılardan ikisi ve erkek katılımcılardan sadece üçü beş yıldan fazla bilgisayar kullanma deneyimine sahiptir. Erkek katılımcıların çoğu bir-üç yıllık bilgisayar kullanma deneyimine sahiptir. Q şirketinde katılımcılar arasında görülen bilgisayar kullanım deneyimi farklılığı, şirketin belli birimlerde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamasına öncelik vermesi ile açıklanabilir. W şirketinde ise beş yıldan fazla bilgisayar kullanma deneyimine ikisi kadın ikisi erkek dört katılımcı sahiptir. Bu noktada W şirketinde bilgisayar

kullanabilen erkek katılımcı sayısının kadın katılımcı sayısından az olduğunu belirtmelidir. W şirketinden çalışmaya katılan on kadından sekizi bilgisayar kullanmaktadır. Bunlardan ikisi yukarıda belirtildiği üzere beş yıldan fazla, biri üç-beş yıllık, üçü bir-üç yıllık ve biri bir yıl ve daha az bilgisayar kullanma deneyimine sahiptir. X şirketinde ise kadın katılımcılardan ikisinin üç-beş yıllık, üçünün beş yıldan fazla bilgisayar kullanma deneyimi vardır. Erkek katılımcılardan ise biri bir yıl ve daha az, üçü bir-üç yıl arası, ikisi beş yıldan fazla bilgisayar kullanmıştır. Katılımcıların çoğunun sadece iş yerinde bilgisayar kullanmaktadır. Ancak, W şirketinde çalışan dört erkek katılımcı iş yerinde değil, sadece evde bilgisayar kullandıklarını belirtmişlerdir. Hem evde hem de iş yerinde bilgisayar kullandığını belirten tek bir katılımcı vardır: X şirketinde çalışan kadın katılımcı.

Katılımcıların çoğu bilgisayar kullanmayı iş yerinde öğrenmiştir. Ayrıca okulda bilgisayar kullanmayı öğrendiğini belirten katılımcılar da vardır. Katılımcılardan bazıları ise bilgisayar kursuna giderek bilgisayar kullanmayı öğrenmiştir. Sadece üç katılımcı evde bilgisayarı deneme-yanılma yöntemiyle öğrenme yolunu seçmiştir. Bu üç katılımcı da erkektir. Katılımcıların bilgisayar kullanmayı öğrenirken birisinden yardım alıp almadıkları sorulduğunda, katılımcıların çoğunun yanıtı "evet" şeklinde olmuştur. Bilgisayar kullanmayı öğrenirken kadın ya da erkek katılımcılar bilgisayarı iyi kullandıklarını düşündükleri çalışma arkadaşlarına danışmayı tercih etmektedir.

Katılımcıların bilgisayarı hangi amaçla kullandıkları ise Tablo 47'de görülebilir. Katılımcılar, Japonya uygulamasının bulgularına benzer şekilde, bilgisayarı iş amacıyla kullanmaktadır. Bilgisayarın iş amacıyla kullanılması, çalışma yaşamındaki otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının önemine işaret etmektedir.

Tablo 47. Katılımcıların bilgisayarı hangi amaçla kullandıkları

Şirket	Cinsiyet	Q		W		X	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
iş	amacıyla	9	10	6	5	5	5
eğitim	amacıyla	1	-	-	-	-	-
bilgisayar	kaynak-	-	-	2	-	-	-
ağıyla	larına	-	-	-	-	-	1
bilgi	erişim	-	-	-	-	-	-
	amacıyla	-	-	-	-	-	-
bilgisayar	iletişim	1	-	-	-	-	-
ağıyla	amacıyla	-	-	-	-	-	-
çocuk	amacıyla	-	-	-	-	-	-
eğitimi		-	-	-	-	-	-
	diğer	-	-	-	-	-	-

Tablo 48'e bakıldığında, katılımcıların bilgisayarı hangi işlevlerinden yararlandıkları görülebilir. Q şirketinde çalışan kadın katılımcılar, bilgisayarın daktilo ve hesaplama ya da organizasyon işlevlerini kullanmaktadır. Ayrıca bilgisayarın çizim-tasarım işlevinden yararlanan kadın katılımcılar da vardır. Q şirketinde çalışan erkek katılımcılar bilgisayarın daktilo işlevinden, veri bankası oluşturma işlevinden ve hesaplama ya da organizasyon işlevinden yararlanmaktadır. Kadın katılımcılar arasında bilgisayarın veri bankası oluşturma işlevinden yararlananların sayısı erkek katılımcı sayısından görece azdır. Karar mekanizmasına katılmayı destekleyici bilgisayar işlevleri Q şirketinde erkek katılımcılar tarafından kullanılmaktadır. W şirketinde kadın katılımcılar, Q şirketinde olduğu gibi bilgisayarın öncelikle daktilo işlevi ve hesaplama ya da organizasyon işlevinden yararlanmaktadır. Ancak W şirketinde kadın katılımcılar bilgisayarın veri bankası oluşturma işlevini de kullanmaktadır. Bunun nedeni, W şirketinde alan araştırmasına katılan orta ve alt düzey kadın yönetici sayısının fazla olmasıyla açıklanabilir.⁶²

⁶² Q şirketinde iki kadın katılımcı alt düzey yönetici ve iki kadın katılımcı orta düzey yönetici konumunda istihdam edilmektedir. W şirketinde ise dört kadın katılımcı alt düzey yönetici ve dört kadın katılımcı orta düzey yönetici konumunda çalışmaktadır. W şirketinde çalışmaya katılan orta düzey erkek yönetici yoktur. Dolayısıyla, W şirketinde kadın yöneticilerin bilgisayarın veri bankası işlevinden yararlanmaları çalışma yaşamındaki profesyonel konumlarıyla açıklanabilir. X şirketinde ise iki kadın katılımcı alt düzey yönetici konumunda istihdam edilirken, orta düzey yönetici konumunda çalışan kadın katılımcı yoktur. X şirketinde

Katılımcıların en az yararlandığı işlev kişisel programlamadır. Q şirketinde çalışan bir kadın katılımcı; W şirketinde çalışan biri kadın ve üçü erkek katılımcı; X şirketinde çalışan iki kadın katılımcı bilgisayarın kişisel programlama işlevini kullanmaktadır.

Tablo 48. Katılımcıların bilgisayarın temel işlevlerini kullanmaları
(birden fazla seçenek işaretlenmiştir)

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
daktilo	işlevi	11	7	9	4	5	4
veri	işlevi	2	6	4	1	1	2
banka-sı							
oyun	işlevi	3	3	2	3	2	1
hesaplama	organizasyon işlevi	7	6	6	4	4	6
çizim/	işlevi	5	3	4	2	1	-
tasarım							
kişisel	işlevi	1	-	1	3	2	-
programlama							
diğer	(sunum vb.)	-	-	2	2	1	-

Tablo 49. Katılımcıların bilgisayar kullanma yoğunlukları

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
haftada	5-7 gün	7	5	5	3	3	4
haftada	3-5 gün	4	2	1	1	-	-
haftada	1-2 gün	-	-	-	-	-	-
arasıra	(nadir)	-	3	2	1	2	1
	diğer	-	-	-	-	-	1
	Toplam	11	10	8	5	5	6

Tablo 49'a bakıldığında, kadın katılımcıların bilgisayarı çok yoğun kullandıkları görülür. Türkiye'de beyaz yakalı işgücü sigortalı/SSK'lı olmakla birlikte, sendika örgütlenmesinin kapsamı dışındadır. Kısaca "kapsam dışı"⁶³

çalışan kadın katılımcılar, bilgisayarı daktilo ve hesaplama ya da organizasyon işlevini kullanmaktadır.

⁶³ Kapsam dışı personelin tanımı şu şekilde yapılabilir: Türkiye Tekstil, Örne ve Giyim İşçileri Sendikası'nın (TEKSİF) XV. Dönem (1.9.1994-1.9.1996) Grup Toplu İş Sözleşmesi'nin Madde 5-B bendine (Şahıs İtibariyle) göre, işletmenin yetki devri yaptığı "müdürler, müdür yardımcıları, mühendisler, müdür seviyesinde görev yapan şefler, kontrol

olarak adlandırılan bu istihdam şeklinde beyaz yakalı işgücü işveren gerekli görürse ek ücret almaksızın fazla mesai yapar ya da hafta sonu işletmeye gelebilir. Bu nedenle kadın ya da erkek katılımcılar arasında hafta sonu yarım gün işletmede çalışanlar vardır. Kadın katılımcıların bilgisayar kullanma yoğunluklarının erkeklere göre fazla olmasının nedeni, bilgisayarın hangi işlevlerinden yararlandığıyla ilintilidir. Bilgisayarın daktilo işlevi ve hesaplama ya da organizasyon işlevini kullanmak sürekli ve yoğun bir kullanım şeklidir. Bilgisayar kullanırken dikkatli ve özenli olmak gereği özellikle hesaplama ya da organizasyon işlevinde ortaya çıkmaktadır. Bu işlevin kadın katılımcılar tarafından daha yoğun kullanılması, işin niteliklerinin kadınlara uygun görülmesi ile açıklanabilir.

Japonya uygulamasında olduğu gibi Türkiye uygulamasında da, katılımcılardan bilgisayar kullanmayanlara, bilgisayar kullanmama nedenleri, bilgisayar kullanmayı öğrenmek isteyip istemedikleri, bilgisayar kullanmayı hangi amaçla öğrenmek istedikleri, bilgisayar kullanmayı öğrenirken karşılaştıkları güçlüklerin neler olduğu ve bilgisayar kullanmayı öğrenmek istemiyorlarsa bunun nedeni sorulmuştur. Bilgisayar kullanmayan katılımcıların çoğunun yanıtı "çalıştığım birimde bilgisayar yok" şeklinde olmuştur. Bu yanıtı, "evde bilgisayar yok", "kullanma olanağı yok", "kullanmayı bilmiyorum", "kullanma gereği yok" şeklindeki açıklamalar izlemiştir. Bilgisayar kullanmayan katılımcı için, işyerinde bilgisayarın olması ve bu

---

amirleri, ticaret ve maliye uzmanları, genel müdür sekreterleri ile yüksek tahsilli muhasebe elemanları bu sözleşmenin kapsamı dışındadırlar" (s.9). Yine TEKSİF'e bağlı Aydın Tekstil (İplik ve Dokuma) ve Nebati Yağlar Sanayii İşletmeleri Anonim Şirketine yapılan XV. Dönem (1.9.1994-1.9.1996) İşyeri Toplu İş Sözleşmesi'nin Madde 5-B bendine (Şahıs İtibariyle) göre, kapsam dışı personelin tanımı daha geniş tutulmuştur: "Bu toplu iş sözleşmesi taraf işçi sendikasına üye olanlara uygulanır. Ancak, Müdürler, Müdür Yardımcıları, Mühendisler, Müdür seviyesinde görev yapan şefler, kontrol amirleri, Ticaret ve Maliye uzmanları, Genel Müdür Sekreteri, Yüksek Tahsilli Muhasebe elemanları, Teknisyenler, Hukuk Müşavirliği Sekreteri, Pamuk eksperleri ile İzmir ve İstanbul Satış Mağazasında çalışan personel bu sözleşmenin kapsamı dışındadır" (s.10).

aracın kullanılmasının zorunlu hale gelmesi bilgisayar kullanmayı destekleyen nedendir. Özellikle X şirketinde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaların diğer şirketlere göre düşük düzeyde olduğunu katılımcıların "çalıştığım birimde bilgisayar yok" şeklinde verdiği yanıtta anlaşılmaktadır. Bilgisayar kullanmayan yedisi kadın, dokuzu erkek toplam 16 katılımcıdan sadece W şirketinde çalışan bir erkek bilgisayar kullanmayı öğrenmek istememektedir. Bunun nedenini ise, "bilgisayar kullanmak şu an gerekli değil" şeklinde açıklamaktadır. Türkiye uygulamasında bilgisayar kullanmayı öğrenmek isteyen katılımcılar, bilgisayar kullanımını hem kişisel bir gereksinim hem de iş gereği olarak görmektedirler. Bilgisayar kullanmayan katılımcılar için bu araç bir anlamda enformasyon toplumu olgusunun kendisiyle eşittir. Katılımcılar bilgisayar kullanmayı öğrenmeye başladıklarında karşılaşacakları güçlüklerle ilgili olarak özellikle yazılım ile ilgili bir soruna dikkat çekmişlerdir: "İngilizce dilim yetersiz olduğu için komutları anlayamayacağım". Katılımcıların karşılaşacaklarını düşündükleri bir diğer güçlük ise "bilgisayarın işlevleri karmaşık olduğu için öğrenilmesi zor" şeklinde dile getirilmiştir. W şirketinde çalışan ve bilgisayar kullanmayan iki kadın katılımcı bilgisayarın sağlık üzerine olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Türkiye uygulamasında, "bilgisayar öğrenmeye başladığımızda karşılaşacağımız güçlükler neler olabilir?" sorusunu yanıtsız bırakan katılımcı sayısı, Japonya uygulamasına göre daha fazladır.

Katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerine ilişkin değerlendirmeleri Tablo 50'de görülebilir. Katılımcılar "çok seviyor"dan "hiç sevmiyor"a şeklinde tasarlanan bir ölçek üzerinde kendilerini ifade etmiştir. Kadın katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerine ilişkin algılamaları "çok seviyorum" ve "ne seviyorum ne de sevmiyorum" seçeneklerinde yoğunlaşmaktadır. Bilgisayar kullanmayı hiç sevmediğini

belirten katılımcı yoktur. Bilgisayar kullanmayı sevmediğini ifade eden Q şirketinde çalışan bir kadın ve bir erkek katılımcı, W şirketinde çalışan iki erkek katılımcı ve X şirketinde çalışan bir erkek katılımcı olmak üzere toplam beş kişidir. Japonya'daki uygulamanın bulgularından farklı olarak, araştırmanın Türkiye uygulamasında katılımcılar bilgisayar kullanmayı ya "çok sevdiklerini" ya da "sevdiklerini" belirtmiştir. Bunun nedeni daha önce belirtildiği üzere, bilgisayarın enformasyon toplumu olgusuyla eşitlenmesidir. Enformasyon toplumu yazına egemen olan liberal bakış açısı katılımcılar tarafından yaygın olarak benimsenmiştir. Katılımcılardan bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerinin nedenini açıklamaları istendiğinde, katılımcıların verdikleri yanıtlar oldukça ilginçtir: "günümüzün/çağın en ileri teknolojisi", "bir çok şeyin yapılacağı araç", "hızlı iletişim olanağı". Katılımcılar bilgisayar kullanmayı enformasyon toplumunun gereği olarak gördükleri için, bu aracın çalışma yaşamı ve insan ilişkileri üzerindeki olası olumsuz etkilerini tartışmaktan kaçınmaktadır. Ancak, bilgisayar kullanmayı sevmeme nedenlerini kişisel yetersizliklerine bağlayarak açıklayanlar da vardır: "yeterli eğitim almadığım için bilgisayarı kullanırken tereddüt ediyorum".

Tablo 50. Katılımcıların bilgisayar kullanmayı sevip sevmediklerine ilişkin algılamaları ve dile getiriş tarzları

Şirket		Q		W		X	
bilgisayar kullanmayı	algılayışı ve dile getiriş tarzı	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
		çok	seviyor	4	1	5	1
	seviyor	5	5	3	2	3	2
ne	ne de	1	3	5	5	3	2
	sevmiyor	1	1	-	2	-	1
hiç	sevmiyor	-	-	-	-	-	-

Tablo 51'e göre, katılımcıların çoğu için bilgisayar yaşamında çok önemli ya da oldukça önemli araçlardan birisidir.

Tablo 51. Katılımcıların yaşamında bilgisayarın önemi

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
çok	önemli	5	2	2	1	2	4
oldukça	önemli	4	5	8	6	3	4
bir ölçüde	önemli	2	2	-	2	5	2
	önemli değil	-	-	-	1	-	-
	diğer	-	1	-	-	-	-

Tablo 52'ye göre, katılımcılardan enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgi duyanların sayıları oldukça yüksektir. Örgüt içi otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaların başlamış olduğu Q ve W şirketlerinde katılımcıların hemen hemen tamamı enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgi duymaktadır. Ayrıca derinlemesine görüşmelerde bazı katılımcılar örgüt içinde yaygınlaşan enformasyonelizasyon uygulamasıyla birlikte işgücü arasında rekabetin artmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Katılımcılar özellikle Internet veya Intranet kullanımı konusunda bilgilendirilmek istemektedir.

Tablo 52. Katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgileri

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
ilgi	duyuyor	10	7	9	8	4	7
ilgi	duymuyor	-	-	1	-	3	1
hiç	düşünmemiş	1	1	-	2	2	-
	diğer	-	-	-	-	-	1
	belirtilmemiş	-	2	-	-	1	1
Toplam		11	10	10	10	10	10

Katılımcılar gazete ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarıyla yüzyüze iletişim kanallarını kullanarak enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında bilgi toplamaktadır. Katılımcılar çalışma arkadaşlarına bu konuda bilgi edinmek için başvurmayı büyük ölçüde tercih etmektedir. Türkiye uygulamasında genel olarak, katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetleri

hakkında bilgi kaynaklarına aylık 1,000,000 TL. ile 1,000,000 ile 2,000,000 TL. arasında en asgari düzeyde harcama yaptığı saptanmıştır.

2.3.2.3. İşyerinde Enformasyonel Uygulaması ve Katılımcıların Deneyimleri

Japonya uygulamasında olduğu gibi, katılımcılar işyerilerindeki enformasyonel uygulama uygulamalarını şu başlıklar altında değerlendirmişlerdir: katılımcının çalıştığı birimde bilgisayarın olması, işyerinde otomasyon ve enformasyonel uygulamanın başlangıç tarihi, işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına yönelik uygulanmış veya uygulanmakta olan hizmet içi eğitim, işyerinin enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında dergi gibi süreli yayınlara aboneliği, işyerinde otomasyon ve enformasyonel uygulama uygulamalarıyla ortaya çıkan sorunlar, işyerinde Internet, Intranet gibi ağ kullanımının olanaklı olması ve bu ağların hangi amaçla kullanıldığı.

Q şirketinde çalışan katılımcıların tamamı birimlerinde bilgisayar olduğunu belirtmiştir. W şirketinde çalışan dokuzu kadın ve dördü erkek katılımcının biriminde de bilgisayar vardır. Ancak W şirketinde biri kadın, altısı erkek katılımcının biriminde bilgisayar yoktur. X şirketinde kadın katılımcıların birimlerinde bilgisayar yoktur. X şirketinde beş kadın katılımcının bilgisayar kullanabildiği ve bunlardan dördünün sadece işyerinde bilgisayar kullandığı anımsanacak olursa, kadın katılımcıların işleri gereği bilgisayar kullanmak zorunda kaldıkları zaman başka birimlerdeki araçları kullandıkları ortaya çıkmaktadır. X şirketinde çalışan yedi erkek katılımcının birimindeyse bilgisayar vardır. Katılımcılardan bazılarının çalıştıkları birimlerde bilgisayar olmadığına ilişkin bu saptama, örgüt içi otomasyon ve

enformasyonelizasyon uygulamasında öncelikli birimler olduğunun altını bir kez daha çizmektedir.

Alan çalışmasının gerçekleştirildiği 1998 yılı itibarıyla, Q şirketinde genel olarak otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına başlanalı beş yıl; W şirketinde birimden birime farklılık göstermekle birlikte bir-üç yıl olmuştur. X şirketinde bu soru birimlerinde bilgisayar olan yedi erkek katılımcı tarafından yanıtlanmıştır. Bu katılımcılardan üçü bir-üç yıldır, dördü üç-beş yıldır birimlerinde bilgisayar kullandıklarını belirtmiştir. Türkiye alan çalışmasında, işyerinde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarıyla birlikte ortaya çıkan sorunlar Japonya uygulamasının bulgularından farklılık göstermektedir. Japonya uygulamasında yazılım sorunu öncelikliyen; Türkiye uygulamasında katılımcılar donanım yetersizliğinin temel sorun olduğunu belirtmiştir. Japonya'daki şirketlerin çoğu enformasyon teknolojileri altyapısıyla ilgili sorunları çözmüştür. Japon şirketlerinde altyapıyla ilgili yatırımlarda öncelik, şirket içi ve diğer şirketler arasında enformasyon akışını sağlayacak, iletişimin hızını arttıracak ağ bağlantılarının tamamlanmasıdır. Ancak Japonca dilinde yazılım sorunu güncelliğini koruyan bir sorun olmaya devam etmektedir.⁶⁴ Buna karşılık, Türkiye'deki şirketler için enformasyon teknolojileri altyapısının yetersizliği bir sorun oluşturmaktadır. Türkiye'deki şirketlerin enformasyon teknolojileri altyapısını geliştirmek için yatırım planlaması yaptıkları söylenebilir. Ancak bu planlamanın yaşama geçirilmesi genel ekonomik sorunlar, özellikle 1998 sonundan itibaren ağırlığını hissettiren küresel ekonomik bunalımın ve talep küçülmesinin tekstil sektöründeki yansımaları nedeniyle gecikmiştir/ertelenmiştir. Türkiye'deki uygulamada katılımcıların yazılım sorununu dile getirmemeleri ilgi çekicidir. Katılımcıların

---

⁶⁴ Bu konuda özellikle *InterCommunication* Dergisinin özel sayısına bakınız: "Kanji War:Konpuuta Shakai to Nihongo" (Karakter Alfbesi Savaşı: Bilgisayar Toplumu ve Japonca) *InterCommunication* S:27, 1999. Dergi NTT yayınıdır ve yayın dili Japonca'dır.

dile getirdikleri bir sorun, işyerindeki otomasyon ve enformasyonelasyon uygulamasında sık sık ortaya çıkan kullanıcı hatasıdır.

Katılımcılara işyerlerinde otomasyon ve enformasyonelasyon uygulamasına koşt olarak bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına ilişkin mesleki geliştirme eğitimi olup olmadığı sorulmuştur. Bu soruya olumlu yanıt veren katılımcılar sadece Q şirketinde çalışanlar olmuştur. Alan araştırmasının yapıldığı zaman içerisinde araştırmacı da Q şirketindeki bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına ilişkin hizmet içi eğitimi gözleme, bu eğitimi gerçekleştiren öğreticiler (kadın) ve planlayan orta düzey yönetici (erkek) ile görüşme olanağı bulmuştur. Q şirketinden bu soruya olumsuz yanıt verenler henüz bu eğitimi almamış olanlardır. Q şirketinde yürütülen bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanımına ilişkin hizmet içi eğitim kısaca açıklanırsa; planlama ve planlamaya bağılı olarak çalışan bilgi-işlem birimi tarafından bu eğitimin dört günlük yoğun bir kurs şeklinde yapılmasına karar verilmiştir. Eğitime katılacaklar birim müdürlerinin ve şeflerinin önerisi doğrultusunda ve katılımcının istekli olması koşuluyla eğitime alınmaktadır. Eğitimde katılımcıya temel donanım ve işletim bilgisi verildikten sonra, Microsoft Office paketinin kullanımı öğretilmektedir. Katılımcı eğitim süresince işinde izinli sayılmaktadır. Ancak, bu eğitime katılan orta düzey yöneticilerden bazıları fiilen bu durumun gerçekleşmediğini, işin önem derecesine bağılı olarak eğitime ara verdiklerini derinlemesine görüşmelerde belirtmişlerdir.⁶⁵ Bu noktada, çalışma yaşamında hizmet içi

---

⁶⁵ Derinlemesinde görüşmede, Q şirketinde bilgisayar kullanımına yönelik hizmet içi eğitimi veren, aynı zamanda bilgi-işlem biriminde çalışan olan öğretici şu açıklamayı yapmıştır: Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"Katılacaklara şeflerle birlikte biz ortak karar veriyoruz. Gerçekten sınanması gerekenler ya da kullanacak olanlar, imkanları olanlar. Bilgisayarı olmayan adama da eğitim vermeye...gerek yok....Yaşlı olanlar daha tedirgin oluyorlar. Yetişemeyeceklerine, anlayamayacaklarına dair...ürkek oluyorlar. Onları çok güzel motive ediyoruz, rahatlatıyoruz. Sağolsun, eğitimi veren A. Hanım bu konuda çok başarılı. Onlarla çok yakın diyalog halinde ve o sıcak ilişki arasında ilk bir saatte tedirginliklerini kaybediyorlar."

Eğitimi planlayan Planlama Bölümü Şefiye, hizmet içi eğitimi şu şekilde değerlendirmiştir:

eğitime katılım konusunda cinsiyete dayalı ayrımcılığın uygulandığına dikkat çeken Gülay Toksöz ve Seyhan Erdoğdu'nun Türkiye'de sendikacı kadın kimliği konusunda yaptıkları çalışmanın aktarılmasında yarar görölmüştür. Toksöz ve Erdoğdu'nun çalışmasına katılan bir kadın sendikacının söyledikleri mesleki geliştirme eğitimlerinde uygulanan cinsiyetçi ayrımcılığa ilişkin ipucu vermektedir:

"Çalıştığım işyerine yaptığımız işlerin çoğunluğu şubelere verilen bilgisayarlara yüklendi. Benim altı sene boyunca tuttuğum alımla ilgili defter hiç ilgisi olmayan bir arkadaşa verildi ve dolayısıyla bilgisayar kurslarına erkek arkadaşlarımız katılabildi. Gerekeç olarak erkeklerin bilgisayar kullanmaya daha yatkın oldukları söylendi." (1998:95-96).

Türkiye uygulamasında katılımcılar işyerlerinin enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında dergi vb. süreli yayınlara abone olmadıklarını belirtmiştir. Katılımcılara işyerinde bilgisayar ağ hizmetinin olup olmadığını sorulduğunda, alınan yanıtlar daha önce sözü edilen birimler arasındaki hiyerarşiye işaret etmektedir. Tablo 53'e göre alan çalışmasının gerçekleştirildiği Q ve W şirketlerinde bilgisayar ağı vardır; ama şirket içinde yaygınlığı ve kullanımı sınırlıdır. X şirketinde ise henüz şirket içi bilgisayar ağı kurulmamıştır.

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Evet. şefler mutlaka rol alıyorlar, en azından başlatıcı ve ilk örnek yapıcı oluyorlar, ondan sonra bizim eğittiğimiz, biz eğitenlerin eğiticisi durumunda oluyoruz. Eğittiğimiz usta bazında veya teknisyen bazında arkadaşlarımız bizim adımıza eğitim faaliyetlerini sürdürüyorlar, biz o andan itibaren gözetmen olarak bulunuyoruz veya gözlemci olarak."

Q şirketinde yürütölen hizmet içi eğitime katılan orta düzey yönetici ise eğitim hakkında şu yorumda bulunmuştur:

Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Tabii. şurada ne yapılıyorsa, kendimi geliştirmek için çalışıyorum artı başkalarına soruyoruz. Bayram öncesi 4 günlük bir Excel kursu açıldı, fabrika bünyesinde bu kurs açıldı, o eğitime katıldık, ama 4 günlük eğitimin, ancak 2.5 gününde ben eğitim alabildim, çünkü, ...işlerim nedeniyle son 1.5 günlük eğitimim kaldı, tam bir eğitim de almış değilim, artık kendi çabamla yapıyorum, arkadaşlardan ne sorup öğreniyorsak yapıyorum."

Tablo 53. İşyerinde bilgisayar ağı kullanımı

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi. ağı	var	6	9	5	1	-	-
bilgi. ağı	yok	3	-	4	6	10	10
bilgi. ağı var mı yok mu	bilmiyor	1	-	1	3	-	-
	belirtilmemiş	1	1	-	-	-	-
Toplam		11	10	10	10	10	10

Tablo 54. Katılımcının işyerindeki bilgisayar ağını kullanması

Şirket		Q		W		X	
Cinsiyet		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
bilgi. ağını	kullanıyor	1	-	1	-	-	-
bilgi. ağını	kullanmıyor	10	10	9	10	10 (yok)	10 (yok)
Toplam		11	10	10	10	10	10

Türkiye'deki uygulamada, katılımcılar işyerindeki bilgisayar ağının genel olarak tek bir amaçla kullanıldığını belirtmiştir. Bu amaç bilgisayar ağı üzerinde enformasyon kaynaklarına erişim şeklinde ifade edilmiştir. Ancak, katılımcıların çoğu işyerindeki bilgisayar ağını kullanmamaktadır. Q şirketinden bir kadın katılımcı ile W şirketinden bir kadın katılımcı sadece işyerindeki bilgisayar ağını kullanmaktadır. Bilgisayar ağını kullanan bu beyaz yakalı kadın işgücünün çalıştıkları birimler şirket içinde öncelikli konuma sahiptir.

2.4. Etnografik Alan Çalışmasının Değerlendirilmesi

Araştırmanın bu bölümünde etnografik alan çalışmasının bulguları değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmanın *Giriş Bölümünde* tanımlanan "enformasyonalizasyon", "teknokratik denetim", "çekirdek işgücü" ve "çevre işgücü" ayrımı, "toplam kalite yönetimi", "esnek üretim tarzı" gibi kavramların enformasyon teknolojilerin toplumsal cinsiyete bağlı kullanılması durumu ile ilişkileri örneklem evreni üzerinde tartışılmıştır.

2.4.1. Japonya Uygulaması

Çerçeve sorulardan oluşan, katılımcının sosyo-ekonomik statü değişkenlerini, enformasyon teknoloji ve hizmetlerine sahipliğini, enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisini, kullanım düzeyini, enformasyon teknolojilerine yönelik ilgisini, şirket içi görevini, çalışma koşullarını ve çalışma ortamını, şirketin enformasyon teknolojilerine ilişkin mevcut durumunu, örgütsel iletişimde enformasyon teknolojilerinin kullanılma biçimlerini saptayan anket formunun değerlendirilmesinden sonra, derinlemesine görüşmelerin incelenmesiyle araştırmanın varsayımları sınanmıştır.⁶⁶

Tablo 55'e bakıldığında, derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul edenlerin çalıştıkları şirketler görülebilir.

---

⁶⁶ Anket formunun sonunda katılımcılara derinlemesine görüşmeye katılmayı isteyip istemediği sorulmuştur. Japonya uygulamasında derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul edenler toplam 17 kişidir. Bu katılımcılardan altısı kadın ve onbiri erkektir. Tablo 55'de görüleceği üzere, C şirketinden derinlemesine görüşmeye hiç kimse katılmamıştır.

Tablo 55. Derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul eden katılımcı sayısı

Şirket	A	B	C	D (pilot1)	E (pilot2)
Cinsiyet					
Kadın	2	1	-	-	3
Erkek	-	4	-	6	1
Toplam	2	5	-	6	4

Derinlemesine görüşmeler A şirketinde üç saat, B şirketinde dört saat, D şirketinde üç saat ve E şirketinde üç saat civarında sürmüştür. Tüm görüşmeler Japonca gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin tümü Japonca olarak çözümlenerek, araştırmacının kendisi tarafından 1998 yazında Türkçe'ye çevrilmiştir. Görüşme metinlerinin Türkçe'ye çevrilmesinde, kadın ve erkek katılımcıların "watashi, atashi, boku, ore"⁶⁷ gibi Japon dilinin bir özelliği olan cinsiyete göre ifade ediş tarzlarının korunması, Türkçe'de yeniden formüle edilmeleri amaçlanmıştır. Fakat, Türkçe'de tam olarak Japonca'da olduğu gibi bu tür cinsiyetçi ifade ediş tarzı olmamasından ötürü, görüşme metinlerinin çevirileri, cinsiyete göre ifade ediş tarzları bağlamında oldukça "yansız" gibi görünmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, katılımcıların görüşme sırasında bilgisayar terminolojisiyle ilgili bazı terimleri İngilizce kullanmalarıdır. Bu terimler, görüşme metinlerinde İngilizce kullanıldıkları şekliyle bırakılmış, Türkçe'leri köşeli parantez içinde yazılmıştır.

2.4.1.1. Çevre İşgücü ve Çekirdek İşgücü Ayrımı

Çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının öncelikli olarak gerçekleştirildiği bazı birimler vardır. Bu birimlerde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının ihtiyaç

⁶⁷ Tüm bu sözcükler "ben" anlamında kullanılmaktadır. Ancak, "watashi" hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılabilirken, "boku" ve "ore" erkek dilinde "ben" derken kullanılmaktadır.

duyduğu niteliklerle donanmış işgücü istihdamı kaçınılmazdır. Otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının başladığı birimler arasında üretim planlaması, kalite kontrol, tasarım, AR-GE, bilgi-işlem veya bilgi sistemleri, pazarlama ile insan kaynakları sayılabilir. Bu birimlerde işin yapılması sürecinin her aşamasında giderek artan yoğunlukta bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanılmaktadır. David Harvey'i izleyerek söyleyecek olursak, işin yapılma tarzının değişmesi "beyaz yakalı uzman" işgücü istihdamında bazı yeni niteliklerin aranmasını gerekli kılmaktadır (1997: 171,174). Böylece beyaz yakalı işgücü içinde "çekirdek işgücü" ve "çevre işgücü" ayrımı ortaya çıkar. Aslında, bu ayrım, kapitalizmin bunalımın aşılmasında çözüm yollarından biri olan esnek üretim tarzının yapı taşlarından birisidir. Çalışmanın *Giriş Bölümünde* tartışıldığı üzere, esnek üretim tarzı, üretimin her aşamasında otomasyon ve enformasyonelizasyon ile çoklu beceri sahibi işgücünün istihdamı gibi ilkelere dayanmaktadır. Esnek üretim tarzı, "uzman" işgücüne yönelik gereksinimin artmasına yol açar. Bu çalışmada araştırma evrenini oluşturan tekstil sektörünün, esnek üretim tarzına geçmeye en elverişli üretim alanlarından birisi olduğu kabul edilmiştir.

Araştırmanın Japonya uygulamasında, beyaz yakalı işgücü arasındaki çekirdek ve çevre işgücü ayrımı rahatlıkla saptanmıştır. Ayrıca çevre işlerde kadın işgücü yoğun istihdam, çekirdek işlerdeyse erkek işgücü yoğun istihdam olgusu açık bir şekilde görülmüştür.⁶⁸ Beyaz yakalı işgücü içindeki çekirdek ve

---

⁶⁸ A şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan yedi kadın katılımcının hepsi çevre işlerde çalışırken, anket formunu yanıtlayan beş erkek katılımcıdan üçü çekirdek işlerde, ikisi çevre işlerde çalışmaktadır. B şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan iki kadın katılımcı çevre işlerde çalışırken, dört erkek katılımcıdan ikisi çekirdek işlerde, ikisi çevre işlerde çalışmaktadır. C şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan üç kadın katılımcı da çevre işlerde çalışırken, anket formunu yanıtlayan altı erkek katılımcıdan üçü çekirdek işlerde, üçü çevre işlerde çalışmaktadır. D şirketinde anket formu çevre işte çalışan bir kadın katılımcı tarafından yanıtlanmıştır. Aynı şirkette çalışan 11 erkek katılımcıdan beşi çevre işlerde, ikisi ise çekirdek işlerde çalıştığını belirtmiştir. E şirketinden çalışmaya katılan kadın ve erkek işgücünün tamamı çevre işlerde istihdam edilmektedir. Araştırmanın yapıldığı şirketlerin tümünde çevre işgücü tam zamanlı olarak çalıştırılmaktadır.

çevre işgücü şeklindeki bu ayırım, ister istemez birinin diğerine göre daha yüksek statü sahibi olmasıyla sonuçlanmaktadır. Yüksek statü sahibi olan işgücü ise doğal olarak karar alma sürecine dahil olabilen çekirdek işgücüdür. Çevre işgücünün işletme içindeki çalışması, emeği böylece ikincilleştirilmektedir. Bu şekilde kurulan hiyerarşik ilişkide cinsiyetçi iş bölümünde kendi yerini bulmakta, çevre işler kadın işgücü için uygun görülmekte, çevre işlerdeki kadın işgücü yoğun istihdam doğal karşılanmaktadır. Örneğin, B şirketinin çekirdek iş sayılabilecek Halkla İlişkiler ve Müşteri Temsilciliği biriminde çalışan Mori çevre işlerde kadın yoğun istihdamı şu şekilde değerlendirmektedir:

Mori-B- (erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...Ee, ne demeli? Yok, farklılık yok. İşin gerekliliği önemli. O işte erkek fazla ise, bundan dolayı bilgisayar kullanan da erkek olur. Ama öyle kadın ya da erkek olduğu için fark olmaz. Bireysel farklar da hesaba katılmalı. Şimdi burada bilgisayar kullanan erkeklerin sayısı daha fazla, ama bu cinsiyet ayrımcılığını göstermiyor. Bu yapılan iş ile ilintili. Veri hazırlayan, veri giren bölüm tamamen kadınlardan oluşuyor ve onlarda bilgisayarı kullanıyor..."*

A şirketinde çevre işlerden birinde çalışan, satış ve pazarlama hesapları yaparken veya şirketin dışarıya yönelik tanıtımlarında gerekli olan veri bankası oluşturmak için bilgisayar kullanan Toba ise kendi konumunu ve çevre işi şu şekilde değerlendirmektedir:

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "Aslında bizim bölüm tam olarak daha çok kadın...Benim şirketteki pozisyonum ve görevim bellidir. Bu göreve şirket yönetimi karar verir. Ama bölümde yapacağım işe, kadın yöneticimiz karar verir...İşim, şirketin dışarı sunulacak belgelerini hazırlamak. Bilgisayar kullanmamdan dolayı şirket yönetiminden özel bir beğeni almadım. Çünkü işimden dolayı bilgisayar kullanmam bir zorunluluk. Bu

* Vurgu araştırmacı tarafından yapılmıştır.

bölümde, görevlerimizden biri şirket pazarlaması için veri toplamaktır. Toplanan verileri üst yönetime aktarız. Bunları yapmak için bilgisayar kullanmak zorunlu..."

A şirketinde planlama koordinatörü olarak çevre ile çekirdek işgücü arasında bir konumda çalışan Sakamura⁶⁹ ise, çevre ve çekirdek işgücü tarafından enformasyon teknolojilerini kullanma amaç ve biçimindeki farka aşağıdaki şekilde işaret etmektedir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Kadınlar mı, erkekler mi? Bilgisayarı kimin daha çok kullandığını işin niteliği belirliyor...Sunum yaparken kullananlar daha çok erkek..."

Burada "sunum" konusuna yaptığı vurguyla Sakamura'nın dikkat çekmeye çalıştığı nokta, çekirdek ve çevre işgücü arasındaki hiyerarşidir. Örgüt içinde sunum yapmak, örgütü bir toplantıda temsil etmek gibi işler çekirdek işgücünün sorumluluğudur. Dolayısıyla çekirdek işgücünün bilgisayar kullanma deneyimi de farklılaşmaktadır. Bilgisayar, çekirdek işgücü için karar alma sürecinde gerektiği zaman kullanılan bir yardımcı araçtır. Örneğin, B şirketinde orta düzey yönetici olarak çalışan Ouno bilgisayarı hangi amaçla kullandığını şu şekilde açıklamaktadır:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"...Ben bilgisayar kullanmaya başlayalı, aşağı yukarı 3 yıl oldu...Himm, ben yönetici olarak gerekli olduğu kadar kullanıyorum. Bu durumda örneğin Excel, Power Point kullanıyorum. Microsoft Word, Excel, Lotus Organizer. Sunum hazırlığı yapılacağı zaman Power Point. Bir de

---

⁶⁹ Japonya'da kadın işgücünün profesyonel mesleklerde çalışmasının önü kapalıdır. Hem "ippanshoku" (genel istihdam) ve "sougoushoku" (birleştirilmiş/ ileri itihdam) şeklinde ayrılaştırılmış kadın istihdamına yönelik düzenleme hem de Japon toplumunda kadına ilişkin rol tanımları, kadın işgücünü kariyer yapmaktan alıkoymaktadır. Ayrıca kadın işgücünün "sougoushoku" türünde istihdamı seçmesi profesyonel meslek sahibi olması için yeter koşul değildir. Kadın işgücünün "eğitimsel yeterliliği" (Giddens 1999:340) onun profesyonel bir meslek sahibi olma koşulunu/durumunu etkilemektedir. Örneğin, profesyonel aday kadın işgücü ya Tokyo Üniversitesi (Tokyo Daigaku), Kyoto Üniversitesi (Kyoto Daigaku) gibi devletin ya da Keio Üniversitesi (Keio Daigaku), Waseda Üniversitesi (Waseda Daigaku) gibi özel, "seçkin" eğitim kurumlarından mezun olmalıdır. A şirketinde çalışan Sakamura'da Keio Üniversitesi Ekonomi Bölümü mezunudur.

Microsoft Mail. Bu son dediğim grubun ortak kullandığı iletişim programı, bir de bireysel olarak kullandığım başka programlar var...veri bankası olarak Ichitarou'yu tercih ediyorum...Bilgisayarı, öncelikle veri analizi için kullanıyorum. Ticaret verilerini hesaplayıp, değerlendirmeyi yapıyorum. Diğeri ise bilgisayar ağı LAN'ı, grup olarak haberleşme ve belge iletişimi için kullanıyoruz..."

Tablo 56. Derinlemesine görüşmeye katılanların bilgisayar kullanma biçimleri

Bilgisayar Kullanma Biçimi	Çevre İşgücü		Çekirdek İşgücü	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yazı temelli (daktilo olarak)	5	7	1	4
Hesaplama/organizasyon için	3	4		3
Programlama için	2	3		
Sunum için	1		1	4
Çizim/tasarım için		1		
Bilgisayar ağından iletişim için	5	4	1	1
Bilgisayar ağından bilgi kaynaklarına erişim	4	4	1	1
Eğitim amaçlı	1	1	1	1
Diğer	-	-	-	-

Not: Katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir.

Sonuç olarak, Tablo 56'da görüleceği üzere, beyaz yakalı işgücü içindeki çekirdek ve çevre işgücü ayrımı bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma amaç ve biçimine bağlı olarak giderek keskinleşmektedir. Çevre işgücü, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını en yoğun kullanan, fakat örgüt içi karar verme sürecinden de en uzak kalan işgücüdür. Sorun, çevre işgücünün giderek kadın yoğun işgücünden oluşması, çevre işler olarak görülen işlerin kadın işi olarak kabul edilmesinde temellenir. Üstelik, çekirdek işgücü ve çevre işgücü ayrımı, çevre işlerin kadına uygun olarak görülmesini bireysel farklarla ve profesyonallizm ile açıklayarak cinsiyetçi rol tanımlarını doğallaştırmaktadır. Bu araştırmada, çevre ve çekirdek işgücü ayrımının, ataerkil ve kapitalist sistemde işleyen cinsiyetçi ayrımcılığın yeni bir "hâl"i olduğu düşünülmektedir.

2.4.1.2. Kadın İşi/Kadına Uygun İş ve Erkek İşi/Erkeğe Uygun İş Ayrımı

Cinsiyetçi işbölümünün üretilmesi ve sürdürülmesinde yeni bir mekanizma olan "çevre işgücü" ayrımıyla, kadınlara uygun görülen bazı yeni işler ortaya çıkmıştır. İşte tam bu noktada, enformasyon teknolojilerin toplumsal cinsiyete göre farklılaşan kullanımı gerçekleşmektedir. Örgüt içinde çevre işgücü tarafından yapılması öngörülen işler, günlük ve sürekli olarak üretim sürecinde gerek duyulan verilerin toplanması, kayıtlanması, verilerin hesaplanması vb. işlemlerin süzgecinden geçirilerek karar merciinin değerlendirmesi için hazırlanması, verilerin yenilenmesi ve düzenli olarak aktarılması şeklinde sayılabilir. Tüm bu işler ise, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin aslında "kadınlara uygun" olarak kurguladığı işlerdir. Kadınlar, sırf kadın oldukları için "kadınlara uygun" işlerden sorumlu tutulmaktadır. Yaygın kültürel önyargılara göre, kadınlar sevecen, verici, duyarlı ve sabırlı oldukları, ayrıntılara önem verdikleri, durağan işlere daha yatkın oldukları vb. niteliklere sahip olarak kabul edildikleri ve bu nitelikler sanki kadınlığa ait özel niteliklermiş gibi görüldüğü için (Coward 1995:154-166) bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılmasını gerektiren çevre işlere yine kadınlar uygun işgücü olarak görülürler (Hacker 1990:45-68).

E şirketinde araştırmacı konumunda çalışan Namiki, Sakamoto ve Hagiuda, bilgisayarın kullanılarak yapılan işlerde cinsiyet farkı olup olmadığını sorusunu şu şekilde değerlendirmişlerdir:

Namiki-E-(erkek, 29 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "...enformasyon teknolojileri ve cinsiyet ilişkisi...muhakkak fark olmalı değil mi? Böyle olduğunu sanıyorum. Örneğin, ...daha iyi kullananlar erkek diye düşünüyorum...Kadın ve erkeğin farklı kullanım tarzı olmalı, erkekler daha becerikli...Kadınların araç kullanımına öz-

güvenleri daha düşük... Japon toplumunun yapısı sonucu mu? Dünyada böyle değil mi?...Kadınlar araç kullanmaya pek ilgili değiller. Bu dünyada her yerde aynı değil mi?...Erkekler yeni teknolojileri kullanmak, bilgi edinmek konusunda daha hevesli ve açıklar... Bunun nedeni mi? Çocukluktan itibaren erkekler mekaniğe ilgi duyar...Kadın kullanıcılar burada daha çok wapro gibi, yazı temelli programları ve e-mail programını kullanıyorlar..."

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor):"...Bence her ikisi arasında bir fark yok. İş durumunda düşünülürse, kadınlar büro işlerinde fazlalar, bu nedenle bu işe yönelik olarak bilgisayar kullanıyorlar. Bu nedenle de erkeklerden önce bilgisayar kullanmaya başladılar. İşin gerekli kılması önemli. Kişinin bilgisayara ilgisi de önemli. O nedenle kadınla erkek arasında, bilgisayar kullanma becerisinde bir fark yok diye düşünüyorum."

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor):"...Enformasyon teknolojilerini daha çok erkekler kullanıyor....Enformasyon teknolojilerine kadınların ilgisi daha düşük. Bilgisayar vb. şeyler mühendislik alanı ile ilgili değil mi? Bu bölümlere de zaten daha çok erkekler giriyor...Erkeklerin kadınlara göre bilgisayar kullanmaya daha yetenekli olduklarını...hayır, böyle olduğunu sanmıyorum. Bilgisayar kullanma becerisinde erkeklerin üstün olduğu yerine, bireysel farklılıkların olduğunu düşünüyorum...Örneğin, erkekler arasında da bilgisayar kullanmayanlar var değil mi? ...Kadınlara öğretilince hemen öğrenip, kullananlar da var. Bilgisayar kullanma becerisi kadınlar ve erkekler arasında fark göstermiyor. Bilgisayar erkek oyuncağı mı, kadın oyuncağı mı? Genelde erkekler kullandığına göre, erkeklerin oyuncağı olmalı. Ama iş yerlerinde daktilografî görevlerinde kadınlar da var. Office Lady gibi kadınlar daha çok bilgisayar kullanıyor..."

Katılımcıların söylediklerinin ortak noktası, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin farklı olmasından dolayı zaten bilgisayar kullanım amaç ve biçimlerinin farklı olacağıdır. Özde, kadın ve erkek arasında herhangi bir teknolojiyi kullanma becerisinde fark olmamasına rağmen cinsiyetçi toplumsallaşma süreci içerisinde kadın-teknoloji karşıtlığı üretilmektedir.

Egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi içinde kadınların teknolojiyle buluşması da cinsiyetçi işbölümü bağlamında gerçekleşmektedir. Bunun sonucu çalışma yaşamının tabanını oluşturan ve kariyer yapma şansının sınırlı olduğu, diğer bir deyişle ucu tıkalı ve rutin büro işlerinde kadınlar çalışmakta ve işlerini yerine getirirken de bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaktadırlar (Feldberg ve Nakano Glenn 1989:59-78). Araştırmanın Japonya uygulamasında katılımcıların sıklıkla getirdikleri "office lady" (büro kadını) statüsü kadın işi/kadına uygun olarak görülen bir çevre işidir. Tessa Morris-Suzuki Japonya'daki enformasyonelizasyon olgusunu "enformasyon kapitalizmi" olarak değerlendirdiği çalışmasında, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kadın işgücünü "tekuno lady" (teknik kadın)⁷⁰ olarak adlandırmaktadır (1989:120-121).

B şirketinde "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) şeklinde istihdamı seçen Matsui hangi amaçla bilgisayar kullandığını şu şekilde ifade etmektedir:

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Önce metin yazmak için wapro gibi, onun yerine kullanıyorum. Daha çok bunun için kullanıyorum. Sonra e-mail olarak. Bir de çok az enformasyon elde etmek için; nifty'e erişim gibi kullanıyorum....Bunları iş zamanı kullanıyorum. İşim pazarlama olduğu için, enformasyon akışı çok önemli...."

Matsui'in hazırladığı veriler, Ouno tarafından değerlendirilmektedir. Matsui'de Ouno'da beyaz yakalı işgücüdür. İş tecrübesi, kıdem vb. farklar ihmal edilirse, Matsui'nin bilgisayar ve bilgisayar ağını veri oluşturmak, Ouno'nun da verileri değerlendirmek amacıyla kullanması, toplumsal cinsiyete bağlı bir hiyerarşik ayrıma işaret etmektedir. Ancak, Japonya uygulamasında

---

⁷⁰ "Tekuno Lady", bilgisayar ve bilgisayar ağlarını sürekli ve yoğun bir şekilde kullanan kadın işgücü için "office lady" yerine Morris-Suzuki tarafından önerilmektedir.

dikkat çeken bir nokta olmuştur. Bu "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) istihdamı seçen beyaz yakalı kadın işgücünün çevre işlerden çekirdek işlere doğru kariyer yapma şanslarının olmasıdır. Örneğin B şirketinde çalışan Matsui⁷¹ şu anda çevre işde istihdam ediliyor olmakla beraber, "sougoushoku" düzenlemesi altında, erkeklerin dünyasında ve onlara göre hazırlanan kural ve koşullarda çalışmaya devam ettiği takdirde, örgüt içinde orta düzey yöneticiliğe kadar yükselme şansına sahiptir. Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olan bu kadın işgücünün, yeni bir kadın işgücü tanımının ortaya çıkmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2.4.1.3. Teknokratik Denetimin İşleyişi ve Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarının Kullanılması

Teknokratik denetim, enformasyon toplumu yazınında çalışma yaşamının yeniden örgütlenmesine ilişkin yapılan öngörülerden birisidir. Teknokratik denetim kısaca işgücü üzerinde teknolojik sistemler aracılığıyla gerçekleştirilen örgüt içi denetim biçimi olarak tanımlanabilir. Teknokratik denetim "uzman işgücü" ve "uzman olmayan işgücü" biçiminde bir ayrımı gündeme getirir. Aslında bu ayrımın, yukarıda irdelenen "çekirdek işgücü" ve "çevre işgücü" ayrımının farklı bir dile getirilişi olduğu düşünülmektedir. Teknokratik denetimin temellendiği profesyonizm uzmanlık bilgisini, becerisini ve teknolojiyi yansız, diğer bir deyişle her türlü ideolojiden arınmış olarak kabul eder (Hacker 1992:135).⁷² Bundan ötürü, işgücünün uzman ya

⁷¹ Matsui'de "seçkin" bir eğitim geçmişine sahiptir.

⁷² Habermas'a göre, post-kapitalizm koşullarında resmi iktidarın meşru kılınması klasik burjuva söylemlerinden "daha az ideolojik"dir. Yeniden yapılanan kapitalist sistem, "bilimi putlaştıran ve fetişleştiren, donuk bir arka plan ideolojisi (background ideology)"ne sahiptir ve bu nedenle de klasik ideolojileri toplumsal bilincin dışına atar. Klasik ideolojiler, "doğru yaşam" üzerine etik önerilerde bulunurken; "arka plan ideolojiler" bilimsel olgulardan yola çıkarak, teknolojik belirlenimci bir bakış açısıyla bir takım düzenlemelerin toplumun genel yararına olduğunu savunurlar (Keane 1994:280-281). John Keane'nin deyişiyle, bu teknokratik bilinç, "...teknik denetimin iktidarını (doğadan toplumsal yaşama doğru yayıp genişleterek)

da uzman olmaması bireysel farklarla açıklanır. Eğer işgücü gerekli teknik bilgi ve beceriye sahipse, örneğin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını yetkin bir şekilde kullanabiliyorsa "uzman" olmaması için bir neden yoktur. Böylesine bir söylem içerisinde, uzmanlaşmaya giden yolların önündeki engeller, değil cinsiyetçi ayrımcılık, enformasyon teknolojilerine erişim olanağının sınıf temeli dahi sorgulanmaz. Teknokratik denetim uzmanın bilgi ve becerisini, dolayısıyla bireyin uzman olabilmek için çabasını ve emeğini kutsadığı için, kapitalizmin ruhuna da uygun bir denetim biçimidir. Bundan ötürü, toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri gibi uygulamalar teknokratik denetimle çok rahat örtüşebilmektedir. Toplam kalite yönetiminde, üretimin her aşamasında kalitenin sağlanması amaçtır. "Kalite" bilinci için, her üretim biriminde çalışanın özerklik alanı, buna koşut sorumlulukları artırılır. Bu sistemde, çevre işgücü, çekirdek işgücününün üretimin her aşamasında kaliteyi sağlamaya yönelik kullandığı veya kullanacağı varsayılan teknik uzmanlığının denetiminde çalışır. Teknik uzmanlık bu sistem içerisinde sorgulanamayan, herkesin yararına bir şeymiş gibi kurulur.

Örneğin B şirketinde teknokratik denetimin nasıl işlediğine, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının bu işleyiş içindeki rolüne bakılacak olursa, çekirdek işgücününün çevre işgücü üzerindeki denetiminin enformasyon teknoloji ve hizmetleri kullanımı aracılığıyla doğallaştırıldığı görülür. Ayrıca, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımının kendisi de denetim konusu haline gelmiştir. Fujita, Kuniko'nun da dikkat çektiği gibi, çevre işgücü, sadece üretim sürecinin her aşamasında kaliteyi sağlamak için uzman olduğu varsayılan/kabul edilen

---

evrenselleştirme amaçları" (1994:282). Bunun sonucu, tıpkı klasik ideolojilerin yaptığı gibi egemen toplumsal ve siyasal sınıfın çıkarlarının haklılaştırılmasıdır. Keane bu nedenle teknokratik bilincin, "kurnaz ve kinik bir demokrasi düşmanı" olduğunu iddia eder. Teknokratik bilinç, normatif değerlendirmeleri bilimsel olmadığı için reddettiği için, maskeleydiği ideolojinin ortaya çıkartılmasına yönelik kuramsal ve pratik yolları "modası geçmiş" hale getirir. "Arka plan ideoloji"nin önerilerden biri olan teknokratik denetim böylece her türlü ideolojik söylemden arınmış olarak sunulur.

çekirdek işgücünün denetiminde ve onun istediği gibi, kendi yaratıcılığı ve yahut esnekliği oldukça sınırlı bir şekilde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanıp, sürekli ve düzenli olarak veri işlemekle kalmaz; aynı zamanda bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanırken ikinci bir denetime tabii tutulur (1987:595). Bu denetim, onun bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisindeki yetkinliği ve verimi üzerinden gerçekleşir. B şirketinde çevre işgücü olarak istihdam edilen Ouno, örgüt içi enformasyonelizasyon uygulamasının nasıl işlediğini şu şekilde anlatmaktadır:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...Bizim grupta mı? 6 adet bilgisayar var. 6 adeti 5 kişi kullanıyor. Yani kişi başına bir adet düşüyor. Demin dediğim Macintosh 1 tane ve desktop. İletişim için. İnternet bağlantısında da onu kullanıyoruz. Ayrıca grafik için...İş ortamı ve çalışanlar çok iyi. Bilgisayar ile ilgili olarak karşımızdakinin iş durumunu bildiğimiz için, enformasyon akışı daha verimli. İlişkiler de daha iyi. Herkes ne yapacağını ekranda görüyor ve düzenliyor. LAN ile veri aktarıyor. Yapılacak şeyleri örneğin, raporun son tarihi diye bir şey söylemeden, bilgisayara bu tarihi koyarak sözle iş kurallarını korumak mümkün. Bu iyi bir şey, ortam için...Grup bağlantısı, iletişimi de ağ üzerinden..."

Ouno'nun bu açıklamasının satır aralarında teknokratik denetimin B şirketinde nasıl işlediği ve bunda bilgisayar ve bilgisayar ağlarının oynadığı rol okunabilmektedir. Aynı şirkette çalışan Kojima ise bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanarak yaptığı işleri şu şekilde açıklamaktadır:

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Bizim marketing bölümünde, her kişiye bir tane bilgisayar düşüyor. Öyle olunca da kullanmak gerek. Raporlar, grafik çizimleri, haberleşme amacı ile bilgisayar kullanılıyor...Bölümdeki herkes kullanıyor. Grup içi haberleşme için e-mail kullanırız...Bilgisayar olmadan iş yapılmaz değil, ama verim azalır... Şirkette 8 saat bilgisayar kullanırım...Sabah 9'da çalışmaya başlarız; 18:15'e dek, Tabii bu formel olan. Sabah mümkün olursa daha erken gelip, 8 gibi işe başlıyoruz... Bilgisayar kullanma nedenimin öncelikle işle ilgili. Benim işim sadece marketing ve grup için bilgisayar kullanımıyla sınırlı değil. Grup içinde gerekli enformasyonun baştan sona biriktirilmesi, ne şekilde

düzenleneceği de benim işim. Bu noktada da devreye bilgisayar girer. Enformasyon veri bankasını hazırlarım, bilgisayar ağındaki sorunlarla ilgilenirim...Şirkette laptop kullanıyorum. Şirkette laptop kullanmamız, laptopu alıp dışarı gitmek yerine, daha az yer kaplamasından dolayı... Eğer birisinin bilgisayarına bir şey olursa, o kişi çok zor duruma düşer. Yazma işinde ve veriler itibarı ile, haberleşmede de...Sonra bilgisayar kullanıyor olmak bir dereceye dek, kariyerin ilerlemesinde artı olabilir."

D şirketinde çalışan Morishita, iş yerinde bilgisayar kullandığı zaman verimin arttığını düşünmektedir, çalıştığı birimdeki bilgisayar sayısı yetersiz olduğu için kendi bilgisayarını işyerine getirip, işini bu bilgisayarla yapmaktadır. Morishita, işyerinde bilgisayar kullanmanın yararını aşağıdaki şekilde dile getirmektedir:

Morishita-D-(erkek, 48 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...Bilgisayarı veri düzenleme ve veri hazırlama amacı ile kullanıyorum. Uzun tablolar ve rapor hazırlıyorum...Kadın bir çalışanla birlikte bölümün bilgisayarını kullanıyoruz. Önce hesapları defterle ve elle yapıyorduk. Şimdi bilgisayar ile yapıyorum. Çünkü bizim işimiz şirkete çabuk veri sağlamak. Hızla veri sağlamalıyız. Enformasyon teknolojileri hızlı hesaplama için gerekli. ..Şirkette Windows 95 var. İşleri oldukça kolaylaştırdı. Şimdiki haliyle yeterli. Genel olarak şirkette bazı bölümlerde Windows 3.1 ve bazı bölümlerde Microsoft 95 kullanılıyor. Muhasebe Excel kullanılıyor. Ben daha çok Excel'i kullanıyorum. Verileri düzenlemek için. Acces'i kullanmak istiyorum, onda bir çok şey yapılabilir gibi geliyor. Benim bölümümde 5 kişiye 2 tane bilgisayar düşüyor. Kullanmak gerektiğinde, bu nedenle bazen mümkün olmuyor. O zaman kendi bilgisayarımı kullanıyorum. Benimki notebook, şirkette tutuyorum. Compaq. Compaq'ı şirket işleri için kullanıyorum. Verileri girmek gibi. Toplantılara falan taşımam..."

Ouno'nun, Kojima'nın ve Morishita'nın açıklamalarının ortak noktası, enformasyonlaştırmaya süreciyle işgücü veriminin arttığına olan inançtır. İşgücünden yüksek verim veya performans elde etmeyi amaçlayan bir

örgüt, bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımını temel alarak, B şirketinde olduğu gibi iş bölümünü yeniden düzenlemektedir. Ancak, örgütün işgücünü otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının herkesin yararına olacağına ikna etmesi gerekmektedir. Bu ikna sürecinin olumlu bir şekilde sonuçlanmasında çeşitli etkenler rol oynar. Örneğin, enformasyon toplumu olgusunu iyimser bir bakış açısıyla tartışan liberal yaklaşımların toplumda egemen söylem olması, enformasyon toplumu olma yönündeki yatırımları destekleyen hükümet politikalarının varlığı⁷³ gibi etkenler, kamuda genel olarak, otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının kamunun ortak yararına olduğu şeklindeki bir kanı oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak, işyerinde düzenlenen toplam kalite yönetimi vb. eğitim programları da işgücünün otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarını sadece teknik ve yansız kararlar şeklinde kavramasını desteklemektedir. Üstelik işgücü, otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına dahil olduğu ölçüde kariyerinde ilerleme olacağını düşünmektedir. Kojima'nın "*...Sonra bilgisayar kullanıyor olmak bir dereceye dek, kariyerin ilerlemesinde artı olabilir...*" şeklindeki açıklaması, buna iyi bir örnek oluşturur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, erkek katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanıyor olmaktan dolayı kariyerlerinde ilerleme olabileceğini belirtmeleridir.⁷⁴ Ancak, kadın katılımcılar zaten "*sougoushoku*" (birleşmiş/ileri istihdam) istihdamı seçmemişlerse, ne kadar iyi ve verimli bir şekilde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanıyor olurlarsa olsunlar kariyer yapma olanağına sahip değildir.

---

⁷³ Japon hükümetinin ve MITI'nın (Ministry of International Trade and Industry) 2000 yılına yönelik olarak planladığı ve tüm kurum, kuruluş ve konutların ISDN ağı ile birbirine bağlanmasına yönelik altyapı yatırımlarının yapıldığı *National Information Infrastructure Planı*, ilk olarak aklı gelmektedir (Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyoukai 1995).

⁷⁴ Benzeri bir saptama Barbara Gutek ve Bikson tarafından yapılmıştır. Gutek ve Bikson'a göre, beyaz yakalı erkekler, kadın çalışanlara kıyasla bilgisayar kullanımının kendi kariyerlerinin ilerlemesine katkıda bulunacağına daha fazla inanmaktadır (Gutek ve Bikson'dan aktaran Parry ve Wharton 1994:70).

Sonuç olarak, işgücü, işyerindeki otomasyon ve enformasyonel uygulamalarında teknik uzmanların "yansız" bilgi ve becerisine güven duyup, bu uzmanların önerdiği gibi "yansız" teknolojik araçları kullanmaya başladığında teknokratik denetim tam anlamıyla kurulmuş olur. Böylece, teknokratik denetim "yansızlık", "rasyonellik", "kalite", "verimlilik" vb. "arka plan ideolojik" kurguların arkasına sığınarak, bir yandan toplumsal cinsiyet önyargılarını pekiştirir, diğer yandan da kapitalizmin kendisini yeniden üretmesine yardımcı olur (Cockburn 1985).

2.4.1.4. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunlar ve Bunları Çözen Uzmanlar

Katılımcı, bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımında bir sorunla karşılaştığı zaman anket formlarının değerlendirmesinde görüldüğü üzere, ilk olarak çalışma arkadaşlarına danışmayı tercih etmektedir. Katılımcı, başvurduğu kişinin bilgisayar ve bilgisayar ağları konusundaki bilgi birikimine ve kullanma becerisine güven duymaktadır. Bu kişi çalışma yerinde, işteki statüsü ne olursa olsun özel bilgi ve becerisinden dolayı farklı bir konuma sahiptir. Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara bu kişilerin cinsiyeti sorulduğunda alınan yanıtların çoğu "erkek"tir. Ayrıca, katılımcıların çoğu bilgisayar kullanıyor olmakla beraber, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusundaki bilgi ve beceri düzeylerini yetersiz gördüklerini belirtmişlerdir. Özellikle kadın katılımcılar arasında bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma bilgi ve beceri düzeyini yetersiz görme durumu daha fazladır ve bu üzerinde durulması gereken bir saptamadır. Çünkü, kadın katılımcıların genel olarak enformasyon teknolojilerini kullanma konusundaki yetersiz öz-güvenlerinin⁷⁵,

---

⁷⁵ Öz-güven (self-esteem) kavramı için bakınız: John Heron (1992). *Feeling and Personhood: Psychology in Another Key*. London: Sage. 124-125.

bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımında bir sorunla karşılaşıldığında sorunu çözecek kişi olarak onlara danışılmamasına yol açmakta olduğu düşünülmektedir.

2.4.1.4.1. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanmayı Öğrenme

Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma konusundaki yetersizlik duygusunun nedeni, bu enformasyon teknolojisi ve hizmetini kullanmayı öğrenme süreciyle ilintili olduğu düşünülmektedir. Bunun için katılımcıların bilgisayar kullanmayı öğrenme süreci derinlemesine görüşmelerde irdelenmiştir. Katılımcıların çoğu bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmayı işyerinde öğrenmiştir. Bu nedenle işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmayı öğrenme süreci, kimlerin katılımcılara bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmayı öğrettiği incelenmesi gereken bir husustur. Katılımcılardan Sakamura, Matsui ve Yoshida işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı nasıl öğrendiklerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanmak için ders almadım, kendim öğrendim. Dergilerden ve manual'den [kullanım kılavuzu] okuyarak, denedim. Aslında bir kez kursa gitmiştim. Bir ay civarında. Daha çok giriş niteliğinde wapro benzeri kullanım öğretildi. Bir de sadece uygulama yazılımları... Katılımcılar arasında kadınlar fazlaydı. Bu kursun amacı, işyerinde wapro benzeri yazılımları bilgisayarda kullanmayı öğretmekti. Şirket benim katılım ücretimi ödedi. Bilgisayarı, daha çok belge ve rapor hazırlamak için kullanıyorum. Mesleki verilerin ya da sunum malzemelerin hazırlanması sırasında bu konunun uzmanına danışırım..."

Bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımı konusunda bireyin duyduğu öz-güven eksikliği ve öz-güven eksikliğinin toplumsal cinsiyet belirlenimiyle ilişkisi konusunda yapılan çalışmalar için bakınız: Parry ve Wharton 1994:65-91; J. Badagliacco (1990). "Gender and Race Differences in Computer Attitudes and Experience." *Computing: Social and Policy Issues*. 8: 42-63; Urs E. Gattiker (1988). Technological Adoption: A Typology for Strategic Human Resource Management." *Behavioural Information Technology*. 7:345-359; B. Gutek B. ve T. Bikson (1985). "Differential Experiences of Men and Women in Computerized Offices." *Sex Roles*. 13:123-136.

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bana bilgisayar kullanmayı Kojima-san öğretti. 30 yaşın üzerinde sanıyorum....Cinsiyeti mi?...Erkek kendisi...Bilgisayar kullanmayı öğrenirken, öyle zor diye hissetmedim. Ama daha çok zor olan, yeni kullanım, yapma biçimi, bilmediğim işletim sistemi gibi şeylerdi. Özellikle işletim sistemini kavrayabilmek için, buna uygun düşünme yapısını hazırlamak için çok sabır gerekiyor. Bu zor."

Yoshida-D- (erkek, 43 yaş, evli, işyerindeki statüsü belirtilmemiş, bilgisayar kullanıyor): "10 yıl önce bilgisayar kullanmaya başladım, sanırım. Tam olarak hatırlamıyorum. O dönem şirkete bilgisayar satın alınmıştı. O dönemde bilgisayar yeni yaygınlaşmaya başlamıştı. İşte o dönemde, bizim şirkete bilgisayar satın aldı. Ancak kimse kullanmayı bilmiyordu...Bilgisayar kullanmak benim için hesaplama işlemi yapmak demektir. Bunun içinde bu tür soft'ları kullanıyorum. Onlar hakkında kitap okudum. Sonra ben tek başıma öğrenmedim. Bir çok kişi aynı dönemde kullanmayı öğrendik. Yaparak, deneyerek öğrendik. Wapro, hesap-işlem programı kullanıyorum...Benim için gerekli olanları kullanıyorum sadece..."

Genel olarak, katılımcılar bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı, işyerinde bu konuda bilgi ve beceri sahibi olduğu düşünülen kişiden yüzyüze iletişimle öğrenmiştir. Daha sonra deneme-yanılma yöntemi ile öğrendiklerini uygulamışlardır. Katılımcıların açıklamalarının ortak noktası, bilgisayar kullanmayı öğrenirken kullanım amacının eğitim sürecinde belirleyici olduğudur. Bu saptama kadın işgücünün kelime işlem programlarını öğrenmelerine, erkek işgücünün ise daha çok analitik programları öğrenmeleri anlamına gelmektedir.

2.4.1.4.2. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanma Bilgi ve Becerisine İlişkin Öz-güven

Bilgi, enformasyonun işlenmesi ile ortaya çıkan, kendini üreten verileri sorgulama, irdeleme potansiyeline sahip birikimdir. Beceri ise, eğitim yoluyla

aşamalı olarak öğrenilen, motor davranış ve süreçleri üzerine temellenen amaç erişimli davranışsal alandır (Murray 1994:93-129). Bu araştırmada, katılımcıların çoğu kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerilerini yeterli görmedikleri saptanmıştır. Bunun nedenleri örnekler üzerinde irdelenmiştir.

Örneğin, B şirketinde çalışan Matsui, bilgisayar kullanmaya başlayalı bir yıl olmuştur. Bilgisayar kullanmayı işyerinde bu konuyu iyi bildiğini varsaydığı birinden (Kojima'dan) öğrenmiştir. Şirketin pazarlama bölümünde çalışan Matsui'nin çalıştığı bu bölümde enformasyonelizasyon uygulaması oldukça ileri aşamadadır. Pazarlama bölümü, şirketin enformasyonelizasyon ve toplam kalite yönetimine ilişkin kararlarını "bir grup" şeklinde yeniden örgütlenerek uygulamaktadır. Grup içinde iletişim elektronik posta aracılığıyla sağlanmakta, grup içi veri paylaşımı da yine bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmektedir. Grup içi görev dağılımı ve iş teslim tarihleri yine elektronik posta aracılığıyla duyurulmaktadır. Bu şekilde örgütlenen işyerinde çevre işgücünü oluşturan Matsui'nin ve diğer çalışanların, örneğin Nakajima ve Kojima'nın, kendilerine verilen görevleri dahi öğrenmek için bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaları gerekmektedir. Çünkü örgütsel iletişim bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmektedir. Bu durumda bu şirkette çalışanların bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmaya yönelik öz-güven düzeylerinin yüksek olması beklenebilir. Ancak, derinlemesine görüşmelerde, çekirdek işgücü konumunda bulunan ve "...kullanım bilgisi olarak tatmin oluyorum..." şeklinde açıklamada bulunan Ouno hariç, çevre işgücünü oluşturanlarda bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmaya yönelik öz-güven düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Matsui bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerisini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Yeterli görmüyorum, tatmin olmuyorum. Daha

bilecek henüz çok şey var. İşletim sistemini daha çok bilsem, yapacak çok şey var diye düşünüyorum. İşi akılcılıkla yapıp bitirip; yeni iletişimi challenge yapmıyorum. Öyle yapsam, işin içeriği genişleyeceğine rağmen, diye düşünüyorum. Henüz enformasyona erişimi öğrenmedim. Bu konuda en yetersizim. Bu konuda şu an kitap okuyorum. Daha çok erişime ilişkin. Başarısız olurum, öğrenemem diye düşünmüyorum. Daha çok bunu yapmam lazım diyorum."

Ouno ve Matsui ile aynı bölümde çalışan Kojima ve Nakajima ise kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerilerini değerlendirirken, bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerisinin sürekli yenilenmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Özellikle, grup içinde herkesin bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanırken bir sorunla karşılaştığı zaman danıştığı Kojima'nın kendi kullanım bilgi ve becerisinden tatmin olmaması ilgi çekici bir durumdur. Kojima ve Nakajima bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerilerini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar kullanma bilgi ve becerimi, hayır, asla yeterli görmüyorum. Demin dediğim gibi, şimdi sadece nasıl kullanacağımı biliyorum. Bunun ötesinde biraz daha mesleki ve teknik konuları bilmek isterim. Hem hardware'i hem de software'i daha tanımak gerekiyor. Aslında temelde. Himm. Enformasyon teknolojilerinin dünyası matematiğin dünyası. Bu anlamda ben yeterli değilim."

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Ee, araç, aracın işlevleri hakkında kendime ilişkin tatminsizlik mi? Ee, evet var. Deyince, enformasyon teknolojilerinin hem hardware hem de software ile ilişkisi var. Örneğin uzun süredir, hardware ile tasarıma ilişkin çalışma yaptığım için, şimdiki öğrenciler, taa öğrencilik yıllarından itibaren bilgisayar kullandıkları için, eser tasarladıkları için, bilgisayara alışmışlar. Benim aldığım eğitim ise, oldukça analog olduğu için, ne desem ki. Şimdi söyleyeceğim şeyde doğru mu uygun mu bilmiyorum. Ama, el yani kalem kullanılırken bir şey yapmaya odaklanılmıştı. Elde yapmakla araçta aynı şeyi yapmak arasında büyük bir uzaklık hissi var. Kafamın içinde düşündüğüm şeyi, elde ifade edersem, göreli olarak daha iyi olacakmış gibi geliyor... Ee, iş için bilgisayar

kullanmak zorunlu. Evet, digital iletişim kurup, iş yaptığımız için artık analog olarak işe devam edilemeyeceğini düşünüyorum. "

Kojima'nın enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisini, diğer bir deyişle bu konuda uzman olmayı matematik bilgisi ve yeteneğiyle eşleştirmesi, "teknolojik araç ve gereçleri kullanmak için analitik bilgi ve yetenek sahibi olmak gerek" şeklindeki önyargıya dayanmaktadır. Nakajima ise, enformasyon teknolojilerinin dijital teknolojiler olmasına dikkat çekmekle beraber, insanın geleneksel olarak analog düşünme tarzına sahip olduğunu belirtmiştir. Çalışma yaşamındaki enformasyonelizasyon, Nakajima'nın deyişiyle artık insanın düşünme ve tasarlama şeklini değiştirmeye zorlamaktadır. Nakajima'nın sözleri aslında, katılımcıların neden kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerilerini yetersiz gördüklerine bir açıklama getirmektedir. Çalışma yaşamındaki otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaları, işgücünü bunları baz alarak düşünme ve eyleme tarzını değiştirmeye zorlamakta, yeni bir stres ve baskının kaynağını oluşturmaktadır. Teknokratik denetim, işgücünü sürekli olarak daha iyi ve daha verimli bir şekilde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönlendirirken; işgücü enformasyon teknolojilerinin sürekli yenilenen çeşitleri karşısında, kendi bilgi ve beceri düzeyini yetersiz, "çağdışı" ya da "geri kalmış" görmektedir. Oysa hem Kojima hem de Nakajima bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda oldukça deneyimlidir ve kendilerini yenilemeye/geliştirmeye açık oldukları görülmektedir. Örneğin, Kojima bilgisayar kullanmayı işyerinde öğrenmiştir ama, çeşitli seminerlere katılıp, kitaplar okuyarak sürekli olarak kendini geliştirmektedir. Nakajima beş altı yıldır bilgisayar kullanmaktadır. Asıl mesleği tekstil tasarımcılığı olduğu için, bilgisayarın tasarım amaçlı işlevlerini rahatlıkla kullanabilmektedir. Ancak Kojima ve Nakajima bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerilerini, örgüt içi denetimin

enformasyonel uygulamaları üzerinden işlemesi nedeniyle yetersiz bulunmaktadır. Aynı nedenlerden ötürü katılımcıların çoğunun bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerilerini yetersiz gördüğü düşünülmektedir. Örneğin, D şirketinde çalışan Sugeno ve E şirketinde çalışan Sakamoto bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma bilgi ve becerileri hakkında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

Sugeno-D-(erkek, 43 yaş, bekar, memur): "Hımm...Bilgisayar kullanma becerim yeterli değil...Şimdiki halde yetersiz. Daha yeni başladım. Daha beceriksizim, ama evde de var. Şirkette de var. Şirketin bilgisayarını serbestçe kullanabiliyorum...Bizim bölümde iki tane var. Gelecekte herkese bir tane düşer sanırım. Bu nedenle bende bundan sonra kullanmayı daha iyi öğrenmek zorundayım. İş için daha iyi kullanmam gerek. Bilgisayarda daha bilinmesi gereken çok şey var. Kullanmak görüldüğü gibi kolay değil. Gerçekte, çok fazla kullanmıyorum. Ayrıca bir çok işletim için de bilgi sahibi değilim. Ne desem...Gerçekte öyle çok ayrıntı var ki...başkalarının yaptığını görünce, gözümde büyüyor; zor diye hissediyorum. Örneğin tablo hazırlamak; veri girmek tüm bunlar zor...Ben bunları gördüm; ama henüz kullanmaya başlamadım....Bilgisayar sevmiyor değilim...ama..."

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor):" Bilgisayar kullanıyorum. Ama bundan sonra network çağına girildiği için, network'u anlamam, kavramam gerekiyor. Bu benim üzerinde çalışmam gereken bir konu...Örneğin, homepage'ın [sayfa] sürekliliğini sağlamak çok zor. Yoksa hazırlamak kolay...homepage'nin merkezden idare edilmesi gerekiyor."

Bu noktada yukarıdaki açıklamaları yapan katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanma deneyimlerinin kısaca özetlenmesinde yarar vardır. Sugeno "Tsuushinkyouiku"da [Internet'le Eğitim] bilgisayar kullanmayı öğrenme aşamasındadır. Ayrıca evinde de bilgisayar sahibi olduğu için, öğrendiklerini uygulayarak pekiştirme olanağına sahiptir. Sakamoto ise, 1986 yılından beri bilgisayar kullanmaktadır. Enformasyon teknolojisi ve hizmetlerini

kullanmaya özel bir ilgi duymaktadır ve şu anda sayfa tasarımı üzerinde çalışmaktadır. Ayrıca Sakamoto'nun enformasyon teknolojilerini kullanma amaç ve biçimi, genel olarak çevre işgücünün bu araçları kullanma amaç ve biçiminden farklıdır. Örneğin Sakamoto'nun kendisine ait veri bankası vardır ve bu verileri kullanarak yaptığı işi geliştirmektedir. Ancak Sakamoto da diğer katılımcılar gibi, "*network çağının gerisinde kalmak*" endişesini dile getirmektedir. Sherry Turkle'in da (1988'den aktaran Zoonen 1992:22) dikkat çektiği gibi, bilgisayar teknolojisinin kullanım biçimlerini "verimlilik", "başarılilik" ve "yeterlilik" gibi ölçütlerle değerlendiren teknokratik denetimin bu ölçütleri erkek egemen cinsiyetçi örüntülerden türediği için, kadınların bilgisayar kullanma bilgi ve becerilerindeki özgünlüğün farkına varılamamaktadır. Ayrıca Wajcman'ın deyişiyle (1991:38), erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi çalışma yaşamında erkeksi değerlerin üstünlüğünü baz alarak "beceri"yi tanımladığı için, kadının teknolojiye ilişkin bilgi ve beceri düzeyi bu ideolojisi tarafından değersiz, önemsiz ve üstüne üstlük yetersiz görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara iş arkadaşlarından herhangi birisine bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı öğretip öğretmedikleri de sorulmuştur. Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine ilişkin özgüven düzeyleri düşük olan kadın katılımcıların kendi deneyimlerini çevrelerine aktardıkları saptanmıştır. Burada ilginç olan, erkek katılımcıların bu araçların kullanımını öğretmek gibi bir durumla karşı karşıya kalmadıklarının saptanmasıdır. Örneğin, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda kendine oldukça güven duyan Ouno şunları söylemiştir:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Öğretmek mi, hayır. Sadece öğrenme düzeyinde..."

Oysa kadın katılımcılardan Sakamura ve Toba işyerlerinde bazı çalışanlara bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmayı öğretmiştir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Benim bildiğim ölçüde, bildiğim şeyleri öğrettiğim oldu...Bu kişi ofisten biriydi. Kadın çalışanlardan birisine özellikle e-mail gönderme, okuma ve günlük çalışma planı hazırlama ve şirket içi network'un[ağı'nı] kullanılması konusunda yardımcı oldum, bazı temel şeyleri gösterdim."

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "Hayır, hiç kimseye bilgisayar kullanmayı öğretmedim. Ancak aynı büroda bir kaç kişiye, basit bir kaç şey gösterdiğim oldu. Buna öğretme denmez, tabii...Bunlar kadın çalışan idi."

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara Toshiba-Libretto, Sharp-Zaurus, Apple-Newton gibi cep bilgisayarlarıyla Internet-TV gibi yeni enformasyon hizmetlerine ilgi duyup duymadıkları sorulduğunda, kadın ve erkek katılımcıların çoğu bu teknoloji ve hizmetlerden yararlanmayı umduğunu belirtmiştir. Hatta, kadın katılımcılardan bazıları cep bilgisayarına sahiptir. Ancak, katılımcılar arasında yaygın olan kanı, yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin kullanıcılarının genç erkekler olduğudur. Örneğin, Itou bu kanıyı şu şekilde dile getirmiştir:

Itou-D-(erkek, 27 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanmıyor): "Zaurus gibi araçlarla ilgileniyorum. Zaurus küçük. Denedim. Ama pahalı olduğu için almadım...Alırsam, el defteri gibi kullanırım...Şimdi şirkette Zaurus sahibi olan iki kişi var. 29 ve 31 yaşında iki kişi. İki de erkek. İşe Zaurus'u getiriyorlar. Son zamanların aracı. İşte Zaurus'da homepage bakıyorlar. Enformasyon elde ediliyor. Spor bilgileri. Çok iyi kullanıyorlar, ben de özeniyorum."

Yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin kullanıcılarının genç erkekler olduğu şeklindeki önyargı, araştırmanın "bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesi" bölümünde ayrıca irdelenmiştir. Buradaki sorun, kadın katılımcıların yeni enformasyon teknolojilerini kullanıyor olsalar bile,

egemen toplumsal cinsiyet örüntüleri içerisinde kadın olarak kimliklerinin kuruluşundan itibaren teknolojiyle olan ilişkilerini ve deneyimlerini her yeni kullanım pratiğine taşınmalarıdır. Örneğin, A şirketinde çalışan Sakamura yeni enformasyon teknolojilerini kullanma deneyimini şu şekilde aktarmıştır:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bunların dışında el bilgisayarlarına ilgi duyuyorum...Örneğin, şimdi toplantıya gitsem, elle not tutup sonra şirkete gelince bir iki saat notları düzenleyip, bilgisayara aktarıyorum, temize çekiyorum. Sonra rapor haline geliyor. Bu zaman boşa harcanıyor gibi geliyor...Yakın zamanda Libretto... Satın aldık, ama henüz çok fazla kullanmadık...Ancak Libretto ile veri yollamayı henüz anlamadım. Satın alma nedenimiz, nereye gidersek kolay taşınır olması. Libretto'yu satın aldıktan sonra, Shinkansen'de kullandık. Arabada da kullandığımız oldu. Mail için. Ancak daha somut olarak tüm özelliklerini kullanamıyoruz...Aslında Libretto'yu satın almaya karar veren eşim. Satın alınınca bende kullanabilirim diye düşündüm...Ama yeni enformasyon teknolojilerini kullanma konusunda becerikli değilim. İlgim var, ama kullandığım yok. Yeni enformasyon teknolojileri ile bir çok şey yapılıyor. Fakat kullanmayı öğrenmeye vakit bulamıyorum. Öğenilirse tüm bunlar yapılabilir, diye düşünüyorum...Bilgisayarı olsun Libretto'yu olsun daha iyi ve verimli kullanmak için, çalışmadan olmuyor. Evde, ev işi derken zaman olmuyor. Erkek için bu daha kolay ne dersin de."

Sakamura, yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanmaya ilgi duymaktadır. Ancak, enformasyon teknolojilerini kullanma konusundaki bilgi ve becerisini genel olarak yetersiz gördüğü için, herhangi bir yeni teknolojiyi kullanacağı zaman kendini yetersiz hissetmektedir. Ayrıca, Sakamura'nın son sözlerinin üzerinde durmakta yarar vardır Sakamura teknolojiyi kullanmayı öğrenme sürecinin önemine işaret ederken; evde enformasyon teknolojilerini kullanmayı öğrenme olanağının cinsiyetçi işbölümünden ötürü kadınlar aleyhine olduğunu belirtmektedir.

A şirketinde çalışan Toba, yeni enformasyon teknolojilerini kullanma konusunda kendisini yeteneksiz görmektedir. Yeni teknolojileri kullanmaya genç erkeklerin yetenekli olduğunu düşünmektedir:

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar ile iletişim gelecekte çok büyük dalgalar halinde artacak. Benim bilgisayara ilgim yok, belki de ilgi yerine yeteneksiz demek daha doğru olabilir. Yeni teknolojileri kullanmaya yetenekli değilim. Yeni enformasyon teknolojilerini kullanmada, gençler, özellikle erkekler daha yetenekli, diye düşünüyorum... Eğer daha enerjik olsaydım, yeni şeylere daha çok ilgi duyardım, ama şimdi...Bundan sonra bilgisayar ile iletişim neler getirecek diye ben de bir ders almak isteyebilirim. Böyle bilgiler edinmek isterim, ama bu işlemi öğrenmek için çok vaktim yok, yeteneğim yok, gerekli çabam da yok."

Toba, enformasyon teknolojilerini kullanma konusundaki bilgi ve becerisinin toplumsal olarak önemsizleştirilmesini, kadın olduğu için teknolojiyi kullanma konusunda yeteneksiz olarak tanımlanmasını kabul etmiş gözükmektedir. Yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanmayı öğrenmek için neden zamanının olmadığını ise sorgulayamamaktadır. Ayrıca, genç olmakla bilgisayar kullanımı arasında kurulan olumlu ilişki dikkat çekicidir. Özellikle gençlere ve çocuklara yönelmiş bilgisayar reklamlarında beslenen bu önyargı, yaşlıların modern toplumlarda kendilerini yetersiz ve gereksiz hissetmelerinin aracı olmaktadır.⁷⁶

---

⁷⁶ Japonya'da 1997 yılından itibaren orta yaşın üzerindeki (erkekler) yönelik olarak bilgisayar reklamları hazırlanmıştır. NEC ve Fujitsu'nun bu reklamlarında amaçlanan, orta yaşın üzerindeki (erkek) nüfusu da tüketici profiline dahil etmektir. Bu reklam kampanyalarında bilgisayar kullanımı, "kullanım kolaylığı," "ben dahi yapıyorum," "yetişkin olmanın tecrübesi" vurgusuyla sunulmaktadır. Japonya'da çocuklara yönelik bilgisayar reklamlarındaysa, çocuğun aile ortamı içinde bilgisayar kullanmasına vurgu yapılmaktadır. Örneğin, yine NEC reklamlarında, çocuk anne ve babasının yanında ve onların gözetiminde bilgisayar kullanmaktadır. Ek 6'da bu reklamlardan bazı örnekler sunulmuştur.

2.4.1.4.3. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunları Çözen "Uzman" Kişi

Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerilerine ilişkin öz-güven düzeylerinin düşük olduğu, katılımcıların çoğunun bilgisayar ve bilgisayar ağlarının donanımı ve işletimi konusunda kendilerini yeterli görmedikleri derinlemesine görüşmelerde saptanmıştır. Bu durumda işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanırken bir sorunla karşılaşan beyaz yakalı işgücü ne yapmaktadır, sorusu akla gelmektedir. Katılımcılar bu durumda, işyerinde bu araçları en iyi kullandıklarını varsaydıkları kişiye ya da varsa ilgili birime başvurmaktadır. Bu noktada ise "uzmanlık gücü" (expert power)⁷⁷ olgusu devreye girmektedir. Uzmanlık gücü ve bunun toplumsal cinsiyetle ilişkisi irdelenmeden önce, bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımı konusunda katılımcıların ne gibi sorunlarla karşılaştıklarını ve bunları kime(kimlere) danışarak çözdükleri aşağıdaki örneklerde açıklanmıştır.

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanırken, grup olarak, server var değil mi, bir de ana bilgisayar var. Bazen bu sorun çıkıyor. Hardware [donanım] problemi. Software'de [yazılım] ise, örneğin trenin içinde bağlanınca bazen problem oluyor. Dışarıdan da ana mekeze bağlantı kurulabilmesi lazım, ama biz yapamıyoruz. Sorun çıkınca, grup üyelerinden

---

⁷⁷ Uzmanlık gücü, örgüt içinde bir çalışanın diğer çalışanları etkilemek amacıyla kullandığı toplumsal güç kaynaklarından birisidir. Örgüt içinde toplumsal güç kaynakları şu şekilde sıralanabilir: özdeşlik gücü(referent power); uzmanlık gücü (expert power); ödüllendirme gücü (reward power); zorlayıcı güç (coercive power); meşru güç (legitimate power); bilgisel güç (informative power). Bilgisel güç, çalışanın örgüt içinde bilgi kaynaklarına erişimi elinde tutmasından kaynaklanır. Bu çalışmada, bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımında bir sorunla karşı karşıya kalındığı zaman bu sorunu çözen kişinin, diğer çalışanlar üzerinde sahip olduğu güç "uzmanlık gücü" olarak değerlendirilmiştir (Sungurlu 1997: 55-67). Garreth Morgan ise, uzmanlıktan kaynaklanan iktidar sorununu şu şekilde tartışmaktadır: Yeni enformasyon teknolojileri ortak veri tabanlarına örgüt içinde bir çok noktadan erişimi sağlar. Böylece, örgüt içinde çevresel güç kullanmak mümkün hale gelir. Ancak, örgüt içinde belli faaliyetler ademi merkezileşirken, bu faaliyetler üzerindeki denetim ise süreklilik kazanır. Ayrıca, enformasyon teknolojileri bazı kullanıcılarına çok önemli verilere özel erişimle, bunların yeniden düzenleme olanağı sunar. Bu kişiler sahip oldukları enformasyon teknolojilerine hakim olmaktan kaynaklanan "uzman" konumlarını, örgüt içindeki otorite ve güç mücadelelerinde kullanabilirler. Morgan 1998:206-7).

birisine danışırız. Bu kişi, Kojima-san bilgisayar dili bilir. Bu kişiye danışılabilir. Daha büyük sorunlar ortaya çıkarsa, CPU gibi B Information System, B Jouhou System denen bir şirket var, ona başvurulur. Bu ayrı bir şirket. Bu şirket sadece bakım falan yapar. Yani, küçük sorunları grup içinde, büyük sorunları bu şirket ile hallederiz."

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar kullanırken bir sorunla karşılaştım, Kojima-san'a danışırım. O bilgisayarlara ilişkin çok şey biliyor. Ayrıca grubun bilgisayar ile ilgili sorumlusu."

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): " ...Bir sorun ortaya çıkınca genellikle üretici firmaya danışırım. Şirket içinde sorun olursa bilgi işlem bölümüne danışırım. Grup içinde bir sorun ortaya çıkıp örneğin soft [yazılım] kullanımında, printer [yazıcı]hatasında, network'a [ağ'a] girememek gibi ben kendim çözememsem, bilgi işlem bölümüne başvururum."

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar kullanırken hardware veya software sorunu ortaya çıkarsa...Ee, daha önce adı geçti diye sanıyorum. Kojima-san'a danışırım. Kojima-san bu konularda oldukça bilgili, beceri sahibi. Grupta da bilgisayar ile ilgili işlerden sorumlu. Her hangi bir sorun ortaya çıkarsa önce ona danışırız. Sonra onun bilemediği, çözemediği durumlarda şirketin bu konu ile ilgili görevlilerine danışırız...Ee, şimdiye kadar hem hard hem de soft ile ilgili sorunlar ortaya çıktı....Örneğin bir şey yapmak istiyorsun, ama onu nasıl yapacağını, ne şekilde işlem yapacağını, onu elde edeceğini bilmiyorsun. "

Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanırken karşılaştıkları sorunları çözmesi için başvuru alan kişinin, bu konuları iyi bildiği varsayılmaktadır. Bu kişi bu nedenle "bilgisayarlar konusunda uzman" olarak bir ek vasıf kazanır, yani "uzmanlık gücü" sahibi olur. Örneğin B şirketinde çalışan katılımcıların çoğu Kojima adlı erkek katılımcının bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma bilgi ve becerisine güven duyduklarını ve herhangi bir

sorun meydana geldiği zaman ona danıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca örgütün enformasyonelizasyon uygulamasına koşut yeniden yapılanmasında, Kojima dahil olduğu grup içinde örgütsel iletişim kanallarının, yani bilgisayar ve bilgisayar ağının bakım ve sürekliliğinden sorumludur. Ancak, Kojima bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma bilgi ve becerisini yeterli bulmamaktadır. Bu çelişik durumun arkasında, katılımcının bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma bilgi ve becerisine ilişkin öz-güveninin, "enformasyon toplumu" miti ve teknokratik denetimin işleyişiyle zayıflatılması yatmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer dikkat çekici noktaysa, enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma konusunda deneyimi fazla olan veya bu araçların analitik işlevlerinden yararlanan kadın katılımcıların, kendilere bu konularda danışıldığına veya "uzmanlık gücüne" sahip olduklarına ilişkin bir açıklama yapmamış olmalarıdır. Sonuç olarak, Cockburn'un haklı olarak altını çizdiği gibi, kadınlar ve erkekler teknolojiyle olan ilişkilerine "kadın" ve "erkek" olarak başlamaktadır (1993:6) ve ilişkilerine bu şekilde devam etmektedir.

Bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımında bir sorunla karşılaşıldığı zaman bunların çözümünde ortaya çıkan uzmanlık otoritesi, işgücü arasındaki gündelik konuşmalarda dil aracılığıyla bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bilgisayar terminolojisine hakim olma durumu uzman olan/uzman olduğu varsayılan kişinin bu teknoloji ve hizmetler konusundaki otoritesini pekiştirmektedir. Bundan ötürü, bilgisayar terminolojisinin gündelik konuşmalarda kimler tarafından ve nasıl kullanıldığını irdelemek, uzmanlık gücünün dilde ve dil aracılığıyla üretilmesi sürecini ortaya çıkartacağı için gereklidir (Benston 1992:3-41). Bilgisayar terminolojisinin gündelik konuşmalarda nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı konusunda katılımcılar şu örnekleri vermiştir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar terminolojisini kullanırım. İşte bilgisayar kullanımı fazla olduğu için kullanmaya başladım. Bilmediğim kelime çok fazla olmuyor. Gündelik konuşmada da kullanırım. Şirketteki diğer çalışanlar da kullanıyor. Bunların çoğu erkek.Bence erkek olmalarından ziyade bu konuya hakim olmalarından dolayı kullanıyorlar. "

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Hı...Gündelik dilde bilgisayar terminolojisini, şöyle böyle kullanıyorum. Şirket içinde, grupta evet. Ama genel insanlar ile kullanmıyorum. Hangi sözcükler mi? Örneğin bir konu içindeki farklı bir konuyu bilgisayar terminolojisi ile anlatmak gibi. Örnek şimdi aklıma gelmiyor, ama bir de doğal olarak bilgisayar hakkında konuşurken bilgisayar sözcüklerini kullanmak...Hangi sözcükler? Örneğin doğrudan bir araya gelip toplantı yaparken..."off meeting" [toplantı bitti] var değil mi? Bu durumda "off line" [hat dışı] gibi digital ya da analog sözcükler."

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar dili mi? Ben kullanmıyorum. Kojima-san sık kullanır. Ouno-san da konuşurken kullanır. Hep duydum. Hangi sözcükler olduğunu...anlamadığım için anımsamıyorum."

Watanabe-D-(erkek, 56 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Hımm, hayır, ben kullanmıyorum...bilgisayar terminolojisini bilgisayar kullanırken mi yoksa gündelik konuşmada mı?...hımm şaka olarak kullanan var, örneğin "Omaeno file [dosya] wa doushiyou?" (senin işlerini ne yapsak) gibi...Yoshi da-kun, benden sonraki kişi, çok sık kullanır. Onun uzmanlık alanı bu."

Gündelik konuşmalara dahil olan bilgisayar terminolojisi "reset" (yeniden kurma), "startup" (başlamak), "tachiageru" (başlamak), "off meeting" (toplantı bitti), "file" (dosya), "network" (ağ) vb. terimlerden oluşmaktadır. Bu terimlerin çoğunun Japoncası olmadığı için terimleri katılımcılar İngilizce olarak

ya da Japonca'daki telaffuzuyla dile getirmişlerdir. Katılımcılara, çalışanlar arasındaki gündelik konuşmalarda kimlerin bu terimleri kullandığı sorulduğunda verilen yanıtlar bu konuyu bilen, uzmanlık alanı enformasyon teknolojileri ve hizmetleri olan kişi şeklinde olmuştur. Bu terimleri kullanan kişi ya da kişilerin cinsiyeti ise sorulduğunda alınan yanıt "erkek(ler)" şeklinde olmuştur. Sakamura bunun nedenini onların erkek olması şeklinde değil de, bu konuda bilgili ve yeterli olmaları şeklinde bireysel özelliklere bağlı olarak açıklarken, kadınların neden uzmanlık gücüne sahip olmadıkları veya kadınların sahip oldukları özgün bilgi ve becerilerin neden görünmez oldukları gibi sorular görmezlikten gelinmektedir. Bilgisayar terminolojisinin gündelik dilde kullanılmasıyla, kullanıcı çevresine karşı "enformasyon toplumu" mitinden beslenen bir güç/otorite elde etmekte, çevresinde enformasyon teknolojileri ve hizmetleri konusunda uzman bir kişi olarak tanınmaya başlamaktadır. Mevcut cinsiyetçi rol tanımlarından dolayı, bu uzman kişiyse, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimi kadınsıya göre daha yetkin görülen erkek olmaktadır. Matsui'nin erkek çalışanlar tarafından sıklıkla gündelik konuşmaların arasında kullanılan bilgisayar terminolojisini anlamadığı için anımsamadığını dile getirmesi, dilin, diğer bir deyişle bilgi-iktidarın erkeklerin egemenliğindeki uzmanlık gücünü nasıl ürettiğini gösteren oldukça çarpıcı bir örnektir.

2.4.1.5. Teknoloji Korkusu

Teknoloji kullanımı ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi sorgulayan araştırmaların bulgularına göre; bireyin enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanmaya ilişkin bilgi ve becerisine yönelik öz-güven düzeyi düşükse, ortaya tatminsizlik, kaygı veya yetersizlik duygusu çıkmaktadır. Bu duygu ise, "teknoloji korkusu"na (computer anxiety ya da technostress) yol açmaktadır

(Brod 1991:104-107; Damarin 1992:362-370). Bu çalışmada "teknoloji korkusu" nun kadınlarda ve yaşlılarda daha fazla görüldüğü varsayılmaktadır.

Teknoloji korkusu, bireyin teknik bir aracı amacına uygun bir şekilde verimli olarak kullanamayacağı endişesinden beslenir. Bireyin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik olarak kendi bilgi ve becerisine ilişkin sahip olduğu öz-güven düzeyiyle teknoloji korkusu arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Linda E. Parry ve Robert Wharton'un yapmış olduğu bir çalışmada erkek çocukların, yetişkinlerin ve üniversite öğrencilerinin kendi bilgisayar bilgi ve becerilerine daha fazla güven duydukları, diğer bir deyişle öz-güven düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşılık, kadınların bu konudaki öz-güven düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür (1994:65-91). Bu araştırmada da katılımcıların, özellikle de kadın katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisi konusundaki öz-güven düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Bu saptamaya, yaşın artmasıyla birlikte bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisi konusunda öz-güven düzeyinin azalması da ilave edilebilir. Bilgisayar okur-yazarı olmayan kişilerde de teknoloji korkusu görülmektedir. Teknoloji korkusu en basit şekliyle, o aracın kullanımının öğrenilmesi ile giderilebilir. Ancak, bilgisayar okur-yazarı olmayan kişi, eğer kadınsa veya yaşlıysa, bu korkunun giderilmesi için sadece eğitim yeterli değildir. Çünkü egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" veya toplumda verili kabul edilen "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" gibi önyargıların değiştirilmesi⁷⁸, daha geniş çaplı toplumsal müdahaleleri gerektirmektedir.

---

⁷⁸ Bu önyargıların yaygınlığı formal eğitim sisteminde artırılmaktadır. Kadınların doğa bilimleri ya da uygulamalı bilimlere, özellikle de matematiğe "yabancılığı" bilim tarihi içinde yapılan birçok araştırmada tartışılmıştır (Keller 1989: 130-150; Stanley 1989:3-22; 1992: 459-472; Bryne 1993). Japonya'da kadınların doğa bilimlerine "yabancılığı" özellikle lisans eğitiminde "bunkei" ya da "bungaku" (sosyal bilimler) ve "rikei" ya da "rigaku" (doğa bilimleri) ayrımında somut bir şekilde görülmektedir (Binark 1997:140). Örneğin, "rikei" dallarını oluşturan mühendislik, doğa ve tıp bilimlerinde uzmanlık eğitimi alan kız öğrencilerin oranı,

Japonya'daki alan çalışmasında, kadın katılımcılar ile yaşı 41'in üzerinde olan katılımcılar arasında yukarıda söz edilen önyargıların yaygın olduğu görülmüştür. Örneğin, kadın katılımcılar bu önyargıları şu şekilde dile getirmişlerdir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Yaş farkına gelince, gençler daha kolay ve çabuk öğreniyor. Ama tam tersi olarak yaşlandıkça ilgileri artan da var, diyebilirim...Bilgisayar kullanma becerisi kadın ve erkeğe göre farklı olmak yerine, işin niteliği önemli, diye düşünüyorum."

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanmak artık şimdiki zamanda bir özellik değil, diye düşünüyorum. Geçmişte "soroban" (abakus) vardı. Onun gibi ona benzer şekilde normal bir iş yapan kişinin kullandığı araç gibi...Yine de, yaş farkı önemli. Belli bir yaşın üstündekiler, erkek kadın fark etmeden belli bir uzaklık hissediyorlar. Ben de dahil. Çocukluklarından öğrenip gelen insanlar farklı. Ama, bilgisayar özel bir araç diye düşünmüyorum...Yeni enformasyon teknolojilerini kullanma konusunda kadınlardan ziyade erkekler daha ileri gitmiş diye düşünüyorum... Bu neden mi?...Cinsiyet farkı. Ancak kadınlar arasında da uzman olanlar var. Tabii bireysel farklılıklar nedeniyle diye düşünüyorum. Yine de kişisel bir gözlem ama, genel olarak erkekler bu konuda daha önde, daha becerikli. Neden diye sorulursa? Eğitim sistemindeki sorundan çok, erkekler bu tip şeylere elverişli değiller mi, diye düşünüyorum. Evde elektrikli eşyalar olsun, tamir olsun hep erkekler becerikli. Tabii, becerikli kadınlar da var. Eğitim sisteminin kötü olmasından ziyade, erkeklerin bu tür konularda becerikli olduklarını sanıyorum. Sonra, iş düzenlemesine de bağlı. Kadınların yaptığı iş türlerinde yeni enformasyon teknolojilerinin kullanımı olmaksızın iş yapılamaz diye bir şey pek fazla söz konusu değil...Pek öznel bir yanıt oldu."

Kadın katılımcıların büyük bir çoğunluğunun "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" önyargısını benimsediği görülmüştür. A

---

toplam kız öğrenciler içerisinde ancak % 2-3 arasındadır (Muramatsu vd. 1994: 171-183; Kokuritsu Kyouiku Kenkyuuso 1995).

şirketinde çalışan kadın katılımcılardan biri olan Toba, yaşı 52 olmasına rağmen, çalıştığı birimde veri girişiyle ilgili işlerden sorumlu olduğu için oldukça yoğun bir şekilde bilgisayar kullanmaktadır. Ancak onun, yaşlandıkça teknolojileri kullanmayı öğrenmenin zorlaşacağına ilişkin yukarıda aktarılan kavrayışı toplumsal önyargıların ne kadar içselleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca Toba, teknik ve mekanik işlere erkeklerin kadınlara göre daha yatkın olduğunu söyleyerek, cinsiyetçi işbölümünü de kabul etmektedir. Teknolojilere ilgi duyan ve bunları erkekler gibi kullanan kadınlar, Toba'ya göre bireysel özelliklerinden dolayı bu konulara yatkınlık göstermektedir. Sakamura ve Matsui ise, "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" önyargısına katılmamakla birlikte, toplumdaki mevcut işbölümü içerisinde kadınların teknolojiye erişme ve kullanım olanaklarının sınırlı olmasına durumuna dikkat çekmişlerdir. Bu durum, kadın işi/kadına uygun iş ve erkek işi/erkeğe uygun iş ayrımının çalışma yaşamının her aşamasında ortaya çıktığını; bilgisayar veya bilgisayar ağlarını kullanarak yapılacak işlerin niteliği gözönüne alınarak, bu işlerden bazılarının kadın işi/kadına uygun iş, bazılarının da erkek işi/erkeğe uygun iş olarak tanımlandığı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak kadınların çoğu, enformasyon teknolojilerini kullanmaya yatkın olmadıklarını şeklindeki önyargıyı benimserler. Bu ise teknoloji korkusunu besleyen düşük öz-güven düzeyinin kaynağıdır.

Bilgisayar veya bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisi konusundaki bu cinsiyetçi önyargıyla, yaşa ilişkin önyargı hakkında erkek katılımcılar şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Evet, ilgisi var diye düşünüyorum. Gençler 20-30 yaş civarı. Ben 40 yaşındayım. 45'ine dek kolaylıkla bilgisayar kullanımı öğrenilebilir. 45 üstü ve 50 civarındaki kullandırmayı zor öğrenirler...Çünkü...Bilgisayarın sonuç olarak mekanizmasını anlamaları zor. Word Processor

[kelime işlemci] aslında keyboard'da [klavye] tuşa vurmak değil mi? Daktilo ile aynı mantık. Bilgisayar ise, enformasyonun görüldüğü şekli düzenlemek, enformasyonu yönlendirme uygulamasıdır. Bilgisayarın bu yapısını kavramadıkça, kullanmak oldukça zor... Bilgisayar kullanma becerisi kadın ve erkek arasında bir farklılık göstermiyor, diye düşünüyorum. Bilgisayarı kendi kafamın içinde, kavramak önemli. Hard (donanım) ve soft'un (yazılım) ilişkisini kadınlar da erkeklerde aynı beceri düzeyinde yaparlar. Yaratıcılık gücü aynıdır. Bilgisayar kullanan insan deyince...Hı...zor bir soru. Kendi sözcüklerim ile söylesem, verinin birikimini, düzenlenmesini yapan; soft'un yapısını hazırlayan "yapısal" kelimesi aklıma geliyor. Böyle bir imge. Bu imgenin cinsiyeti mi?...Erkek. Bilgisayar ekranına bakıp eğlenen, enformasyonu serbestçe almak yerine, yapısal olarak alan. Benim bildiğim biraz mesleki açıklama, ama file manager [dosya düzenleyici] var değil mi? Karşılaştırma olacak ama, file'in yapısı erkeklerde tam doğru iken; kadınlarda oldukça bölüntülü file yönetimi olduğunu görüyorum. Hangisi daha iyi yada üstün karşılaştırması değil bu. Bu böyle bir imge sadece...Bilgisayar kullanan kadın imgesi mi? İşini kendi yapan, business men [iş adamı] diye bir kelime var ya, bunun tersi business person [iş insanı] denebilir..."

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Doğrusu, evet. Erkeklerin durumunda mantık ön planda; örneğin bu tuşa basınca pencere açılır gibi mantık/akıl yürütme ön planda. Kadınlar ise daha sezgisel. Aslında kişiye göre kullanım becerisi değişiyor...Erkekler bilgisayar kullanmaya daha yatkın diye düşünüyorum...Hımm. Aslında böyle bir cinsiyet farkı yok, sanırım. Ama imge denince akla business man [iş adamı] geliyor. Erkek businessman olarak; 30-40 yaşlarında, Japonca buna "salaryman" [satıcı] denir. Böyle bir imge erkek için. Kadın için, kariyer kadını imgesi."

Mori-B- (erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Evet, yaşın oldukça etkisi var..Şimdi, elle not tutunca etrafta "modası geçmiş" gibi bir hava uyanıyor, bu yaşla ilgili olmalı."

Watanabe-D-(erkek, 56 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Yaş farkı...var. Genç olmak daha iyi. Yeni programları kullanmakta geç kalmıyorlar."

Örneğin ben bilgisayarda yapabileceğimin sadece %10'unu kullanıyorum. Veri bankası ve grafik gibi programları kullanamıyorum..."

Erkek katılımcılar da "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" önyargısını benimsemişlerdir. 51 yaşındaki Mori, bilgisayar kullanamadığı için kendisinin çevresi tarafından "modası geçmiş" olarak görüldüğü endişesini taşımaktadır. Bilgisayar kullanmaya yatkın insan dendiğinde ise, katılımcıların üzerinde uzlaştıkları imge; "*genç erkek işadamı*"dır. "Kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" şeklindeki cinsiyetçi önyargıya doğrudan katılan sadece Kojima'dır. Kojima, "kadınların duygusal olduklarını" (Coward 1995:154); "erkeklerinse mantıksal olduklarını" verili olarak kabul etmektedir. Bu önyargı kadın ve erkeklerin bilgisayar kullanma deneyimleriyle eşleştirilmekte, mantıksal, doğrusal düşünce ve eylem biçimlerine önem veren erkek egemen değerler sistemine (Morgan 1998:156) göre, erkeklerin enformasyon teknolojilerini kullanmaya daha yatkın olduklarını öne sürülmektedir. Ouno, özde kadın ve erkek arasında bilgisayarın işletim yapısını kavrama konusunda herhangi bir fark olmadığını kabul etmekle beraber; bilgisayar kullanan insan imgesi dendiği zaman; aklına gelen imge hakim uzlaşıdan pek de farklı değildir. Ouno'da bilgisayar kullanmaya yatkın insan imgesini erkek olarak betimlemiştir. Ayrıca Kojima ve Ouno için bilgisayar kullanan kadın "*business woman*" (iş kadını) ile özdeşleşmiş durumdadır. Buradaki çelişki, bilgisayar kullanan kadınların çoğunun "*ippanshoku*" (genel istihdam) istihdamından ötürü, aslında kariyer yapma olanaklarının olmamasında yatar. Bu kadınlar, bilgisayar kullanarak çekirdek işlerin temelini oluşturan, düzenli veri girişi işinde çalışmaktadır. Enformasyon teknolojileri kullanımında işleyen cinsiyetçi ayırım, Ouno ve Kojima'nın dile getirdikleri bilgisayar kullanan insan imgesi örneğinde olduğu gibi, imge düzeyinde, gündelik dilde, sohbetlerde, şakalaşmalarda açığa çıkar. Gündelik

dilde kurulan imgelerin yeniden üretimini örgütleyen kitle iletişim araçlarının anlatımlarında ve reklamlarda ise bilgisayar kullanan insan imgesine bir cinsiyet yaratılır.⁷⁹

Sonuç olarak, Donna Haraway'ın de altını ısrarla çizdiği gibi, kadınların teknoloji korkusunun üzerine bu teknolojileri çekinmeden kullanarak gitmesi, kadın ve teknoloji ilişkisi hakkında üretilen imgeleri sorgulaması gerekmektedir (1985:65-107). Bu sorgulama işlemi iletişim araştırmaların temel konularından birini oluşturmuş, teknoloji ve insani tutumlar arasındaki ilişki iletişim metinleri üzerinden çözümlenmiştir (Rogerat 1992:73-88; Geraghty 1996:306-322; Kember 1996:229-250; Springer 1998).

2.4.1.6. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Enformasyon Teknolojileri Kullanımıyla Örgütsel İletişimin Değişmesi

Örgütler, Garreth Morgan'ın deyimiyle, "örgütsel girdileri çıktılarına çevirmenin bir aracı olarak temel teknolojinin belli bir biçimine bağımlı hale gelirler" (1998:208). Bu bir montaj bandı ya da bilgisayar ağı olabilir. Örgütün üretimde verimliliği arttırmak için seçtiği teknoloji, sadece üretim sürecini değil, örgüt içi iktidar ilişkilerini ve örgütsel iletişimi de etkilemektedir. Otomasyon ve enformasyonalizasyon uygulamalarının bu çalışmanın araştırma evrenini oluşturan tekstil sektöründe örgüt içi iktidar ilişkilerini ve örgütsel iletişimi

---

⁷⁹ Kitle iletişim araçlarının anlatımlarında ve reklamlarda sunulan bilgisayar kullanan insan imgesi genel olarak "genç iş adamı" ya da "genç iş kadını" şeklindedir. Çocuklar ise, enformasyon toplumu miti tarafından dolaşıma sokulan "geleceğin teknolojisi" ve "çağ atlamak" gibi sloganlarda ideal kullanıcı olarak kabul edilir. Özellikle, Japonya'da bilgisayar pazarının çocukları ve çalışan kesimi hedef aldığı söylenebilir. Bu nedenle, NEC'in reklamlarında "aile ortamı içerisinde bilgisayar kullanan çocuk" imgesi, IBM-Aptiva'nın reklamlarında "genç erkek ile kariyer sahibi orta yaşlı kadın imgesi", IBM-Thinkpad reklamında "kariyer sahibi genç kadın" imgesi kullanılmıştır. Bu reklamlardan bazı örnekler EK 6'da sunulmuştur.

etkilemiş olduğu yadsınamaz. Tekstil şirketlerinde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının tasarlanması veya yaşama geçirilmesi, sermaye sahibi ve genel olarak tüm işgücü arasında; beyaz yakalı işgücü arasında; beyaz yakalı işgücüyle mavi yakalı işgücü arasında yeni çıkar çatışmalarına yol açabilir ya da varolan çıkar çatışmalarını keskinleştirebilir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri de hiç kuşkusuz iktidar ilişkileridir. Çalışmanın bu bölümünde, otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının örgütsel iletişimi, dolayısıyla örgüt içinde çalışanlar arasındaki ilişkileri etkileme biçimleri ele alınmıştır.

Örgütsel iletişim, Haldun Esen'i izleyerek söylecek olursak, bir örgütün üretim ve yönetim sürecinde amaçlarına ulaşabilmesi için, işgücünün eşgüdümünü, enformasyon akışını, değerlendirmeyi, eğitimi, karar almayı ve denetimi sağlamak amacıyla belli kurallar içinde gerçekleşen iletişim biçimidir.⁸⁰ Örgütsel iletişimin önemi ve etkin işleyen örgüt içi iletişim sisteminin gerekliliği, özellikle toplam kalite yönetimi uygulamasıyla gündeme gelmiştir. Üretimin her aşamasında "kalite"nin sağlanması için işgücünün alınan kararlar ve kendi sorumlulukları hakkında sürekli ve düzenli olarak bilgilendirilmesi

---

80 Esen, örgütsel iletişimin işlevlerini ise şu şekilde sıralıyor:

- Örgütsel iletişim, hem işgücünü hem de örgütün birimlerini birbirine bağlar.
- Örgütsel iletişim, işgücünün örgütün ortak amacı doğrultusunda mesaj alış-verişi yapmasını sağlar. Böylece örgütte eylemler sürdürülür, sorunları çözücü güç bu şekilde oluşturulur.
- Örgütsel iletişim, dış dünyayla örgüt arasında sağlıklı enformasyon akışını sağlar. Örgüt hızla değişen çevre ve rekabet koşulları karşısında kendini yeniden yapılandırma olanağına kavuşur.
- Örgütsel iletişim, örgüt yönetiminin en önemli uygulama araçlarından birisidir. Örgütte planlama, eşgüdüm, karar verme, güdüleme ve denetimin sağlanması etkili bir örgütsel iletişimle mümkündür.
- Örgütsel iletişim, örgütteki hiyerarşik basamakların belirlenmesinde ve otoritenin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Örgüt içi iletişim veya örgüt dışı iletişim kanallarından gelen mesajlar, belgeler, kayıtlar ve gönderilen mesajlar, belgeler örgütsel iletişimin kuralları çerçevesinde saklanır.
- Örgütsel iletişim, işgücünün kendi arasında ve örgüt bütünüyle ilişki kurmasını sağlar. Örgütün bütünlüğünü ve çalışanların örgüte ait olma duygularını geliştirir.
- Örgütsel iletişim, örgütlerde endüstriyel ilişkilerin geliştirilmesine, işçi-işveren ve sendika ilişkilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesine yardımcı olur. (Esen 1997: 131-133).

gerekmektedir. Bunun için, örgütsel iletişim sürecinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımı tercih edilmektedir. 81

2.4.1.6.1. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Beyaz Yakalı İşgücü Arasında İletişim ve Veri Aktarımı

Yüzyüze İletişim ve "Tsukiai(u)"n Ortadan Kalkması

Anket formlarının değerlendirmesi, A ve B şirketlerinde enformasyonalizasyon uygulamasının oldukça ileri bir düzeyde olduğunu göstermiştir. Her iki şirkette de, örgütsel iletişim bilgisayar ağı kullanımıyla sağlanmaktadır. A ve B şirketlerinde katılımcıların bilgisayar ağlarını genel olarak iki nedenle kullandıkları saptanmıştır: İlki, elektronik posta ile şirket içi veya şirket dışı iletişimin kurulması, ikincisiyse İnternet üzerinden çeşitli enformasyon kaynaklarına erişimdir.

Tablo 57. Derinlemesine görüşmeye katılanların İnternet'i kullanmadaki amaçları (evde ya da işte)

İnternet Kullanma Amaçları	Kadın	Erkek
İş gereği	2	1
Haber kaynağı olarak		1
Genel kültür		3
Eğlence		2
Sağlık, çocuk eğitimi vb. konularda bilgilenme	1	
Hobi olarak		2
Sohbet (IRC vb.) etmek için		1
E-posta göndermek ve almak için		1

Not: Katılımcılardan bir fazla yanıt vermiştir.

81 Küresel pazarın talepleri gereğince örgütlerde enformasyonalizasyon uygulamasının başlaması ve bununla birlikte örgüt yapısının ve örgütsel iletişimin yeniden düzenlenmesinin değerlendirildiği örnek bir çalışma için bakınız: Aydın Uğur (1993). "İletişim, İşletmecilik ve Örgüt Sosyolojisinin İlk Randevusu: Ağ Tarzı Örgüt Modeli." *Toplum ve Bilim*. 56-61:148-165.

Burada dikkat çeken nokta, örgütsel iletişimin bilgisayar ağı üzerinden, yani bilgisayar-dolayimli iletişim⁸² olarak gerçekleşmesinden işgücü arasındaki iletişim biçimlerinin, iş'in yapılış tarzının ve iş üzerindeki denetiminin değişmesidir.

B şirketinde bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşen örgütsel iletişimi katılımcılar aşağıdaki şekilde aktarmışlardır. B şirketinde Pazarlama Bölümünün müdürü olan Ouno, örgütsel iletişimin bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmesiyle örgüt içinde veri değiş-tokuşunun hızının arttığını ve yüzyüze iletişim kanallarına göre daha sağlıklı bir şekilde işlerin planlandığını belirtmiştir:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar ağ hizmetlerini Osaka'dan veri alımı, iletimi; iş için elemanlar arasında bilgi alış-verişi ki bu en fazla... bunlar için kullanıyoruz... Grup içi iletişim için e-mail'i tercih ediyorum. Aslında şirket içi görüşmelerin yüzde 80'inden fazlası e-mail ile yapılıyor... E-mail ile, karşıdaki yoksa bile enformasyonu iletebilirim. Telefonda karşıdaki yoksa enformasyonu iletemiyorsun. Ayrıca bir yararı da programın düzenlenmesi. Bu şu demek, grup üyelerinin çalışma programının düzenlenmesi. Örneğin herkesin bir toplantı için gününün ayarlanması gibi. Bu e-mail'de daha kolay. Herkes programını e-mail ile birbirine iletince karşıdaki boş zamanını saptayıp, bir program oluşturmak mümkün. Ayrıca geniş anlamda görmek de mümkün. Bu şu demek; ağız ile söylenen kalıcı değil; ama yazılı olunca enformasyon kalıcı oluyor. Sonra enformasyon uygun şekilde iletiliyor... Aynı şeyi tekrar olacak ama, network [ağ] ile bireyin enformasyon eldesi artıyor. Network ile insanlar birbirine bağlanıyor. İnternet, e-mail, nifty, bu anlamda dünya genişliyor. Verilerin düzenlenmesi de daha açıklığa kavuştu. Bunun olup olmaması büyük fark... Olumsuz özellikleri yok mu? E-mail olunca yüzyüze iletişim kurmaz isen de olurmuş gibi geliyor. Yüzyüze olmayan iletişim de duygular iletilemiyor. Örneğin benim

---

⁸² Enformasyon teknolojileri ile ilgili yazında "bilgisayar-dolayimli iletişim" (computer-mediated communication) terimi, bilgisayar ağlarının kişilerarası iletişimde kullanılması durumunu betimlemek için kullanılmaktadır (Chesebro ve Bonsall 1989).

durumda biri, iş için görüşme yaparken duygularını ilelemediği için rahatsız olur. "

B şirketinde Pazarlama Bölümünde memur olarak çalışan, ancak grup içinde enformasyon teknolojileri be hizmetlerinden sorumlu olan Kojima ise grup içinde veya dışında elektronik posta ile iletişim kurmanın iletilecek mesajın daha iyi tasarlanmasına olanak sağladığına dikkat çekmiştir:

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Grup içi haberleşme için e-mail kullanırız. Aslında telefonu sevmiyordum değilim. E-mail kullanmadan önce telefon kullanırdım. Şimdi e-mail'i daha çok kullanıyorum. Şirketin işi, reklam bilgileri, çalışma takvimi ve veri aktarımı için kullanıyorum, bir de nifty-serve'ü. E-mail'in yararı doğrudan denilecek şeyi aktarması. Ama bunun için de oturup yazıyı tasarlamak, düşünmek gerekli. Zararları da bir cümlenin uzun vakit alması. Ayrıca haberin karşındakine ulaşp ulaşmadığını da bilmiyorsun. Eğer karşındaki makineyi açmazsa, mesaj ulaşmaz. Tefonda ise mesajı hemen ulaştırmak mümkün. E-mail'in diğer bir yararı da, aklıma gelmişken, çok uzak yerlerdeki insanları birbirine bağlamak. Böylece iletişim alanı genişler. Tanıdığı kişiler ile de iletişim böylece kesilmez."

B şirketinde Pazarlama Bölümünde memur olarak çalışan ve bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimi aynı bölümde çalışan diğer katılımcılarla karşılaştırılırsa daha az olan Matsui ise, enformasyonelizasyon uygulamasıyla birlikte örgütsel iletişimin giderek sanal yollarla, elektronik posta aracılığıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca yüzyüze iletişimin yerini alan bilgisayar-dolayimli iletişim biçiminde duyguların karşı tarafa aktarılabilmesi için, "(;);, (+_+), (^-^), (- -), (o)" ⁸³ şeklinde kodlamaların, yani bir tür simgesel dilin kullanılmaya başlandığını söylemiştir.

⁸³ (;;) simgesi "ağlama", (+ _ +) simgesi "mutlu", (^-^) simgesi gülümseme, (- -) simgesi "mutsuzluk", (o) simgesi "tembellik etme" anlamına gelmektedir. Japonya'da bilgisayar-dolayimli iletişim ortamında e-posta kullanıcılarının düşünce ve duygularını ifade etme tarzlarındaki değişiklikler konusunda bazı araştırmalar mevcuttur. Bunlardan biri için bakınız: Korenaga, Ron (1999). "Meeru no Yaritori-toiu Koi wa İkani Shite Kanou ka." *Masu Komyunikeeshon Kenkyuu*. Sayı: 54: 156-170. ("E-posta İletişiminde Potansiyeller Ne?").

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "İyi yönleri; e-mail hakkında olacak. Görmediğimiz bir kişi ile iletişim kurmak ya da gözünüzün önünde bile olsa mesajı hemen iletmek mümkün. İnsan ilişkisinin araçlarından biri. Kötü yanı ise, tam tersi. İletişim denen şey insanın insanı görmesi; bu işte azlıyor. E-mail attığımız kişi ile doğrudan konuşmadaki his yok. Belki de daha e-mail'e alışamadığım için...E-mail'i her gün kullanıyorum. En çok grup içi iletişim ve haberleşme amacı ile. İş yaparken o kişiye soracak sorum olursa, e-mail yazıp atıyorum. O kişi de işini bitirince cevaplıyor. E-mail'de özel im?...Örneğin yazılı metinlerde, ünlen işareti gibi. His ifade eden parantezler gibi. Soru işareti ve ünlen birlikte gibi."

B şirketinde Halkla İlişkiler ve Müşteri Temsilciliği Bölümü şefi olan Mori enformasyonel uygulamalarıyla yeniden yapılanan örgütsel iletişimde insan ilişkilerinin ve iş yapma/bağlama tarzının değişmesine dikkat çekmiştir:

Mori-B-(erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "İş gereği...gazetecilerle şirket için gerekli enformasyona ulaşmak için birazcık private [özel] benzeri özel ilişki, "tsukiai" (eşlik etmek/biraraya gelmek) kurmak gerekir. Bu nedenle eve gece yansı 12 en geç sabah 3 gibi dönerim. İşte bu nedenle bilgisayar kullanmak, kullanmayı öğrenmek için zaman yok. "Tsukiau" demek, birlikte yemek yerken, içerken sohbet etmek, şarkı söylemek, iş yapmak, iş bağlantısı kurmak demektir. "Tsukiau" dünyasında bilgisayar öğrenmeye vakit yok. Belki bu ilişkiler kesilirse, vakit olur...E-mail ile insan ilişkisi öyle görülüyor. E-mail'i sadece enformasyon elde etmek, enformasyon değiş-tokuş etmek için kullanıyorum. E-mail bir duyuru yapılacağı zaman iyi bir araç. Ama insan ilişkileri için biz yüzyüze iletişimi ya da en azından telefonu tercih ederiz. Çünkü iyi iletişim bu şekilde kurulur diye düşünüyorum. Doğrudan iletişimde karşındaki ne evet ne de hayır der. Karşılıklı işler nasıl gidiyor, ailen nasıl, son zamanlarda nelere merak duyuyorsun gibi şeyler konuşulur. Öyle doğrudan fikir belirtilmez. Ama yüzyüze iletişim de eğilim ölçülür. Bu insan ilişkileridir. Sadece enformasyon elde etme amacı güdülmez."

Ayrıca bu konuda temel kaynaklar arasında şunlar sayılabilir: S. Kiesler, J. Siegel ve T. McGuire (1984). "Social Psychological Aspects of Computer-Mediated Communication." *American Psychologist*. 39(10): 1123-1134; J. Walther (1996). "Computer-Mediated Communication." *Communication Research*. 23(1):3-43.

A şirketinde çalışan Toba ise, şirkette örgütsel iletişim elektronik posta aracılığıyla gerçekleşmeye başladığından beri çalışanlar arasındaki iletişimin hızının arttığına ve e-posta ile iletilen işlerin artık daha açık bir şekilde ifade edildiğini belirtmiştir:

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor):"E-mail kullanmayı çok sevmiyorum. Ama yararlı diye düşünüyorum. Örneğin telefon olduğu zaman, karşıdaki yoksa o an iletişim kurulamaz. E-mail yollasan, karşıdaki uygun zamanında mesajını alır. E-mail yollayıp, karşıdaki o an görürse, iletişim hemen gerçekleşebilir. Ama bakmadığı zaman da olur. Sanırım e-mail'in hem avantajı hem de dezavantajı var. E-mail'de kelimeler yazıldığı için, telefona göre iletişim daha düzenli oluyor. Benim kullanımım, şirket içi iletişim, duyurular ile ilgili. "

B şirketinde çalışan Ouno, Kojima, Matsui, Mori ve A şirketinde çalışan Toba'nın söylediklerinin kesişme noktası bulunacak olursa; artık bilgisayar ağları üzerinden örgüt içi ve örgüt dışı iletişimin tercih ediliyor olması, çalışanlar arasında yüzyüze iletişimin azalmasına yol açmaktadır, diğer bir deyişle çalışanlar arasındaki iletişim aslında yüzeyselleşmektedir. Bu noktada Mark Lajoie'nin bilgisayar-dolayimli iletişimde "gerçek" kamusal alanın ortadan kalkma ve yurttaşların anonim varlıklar konumuna indirgenme tehlikesine çektiği oldukça dikkat yerindedir (1996:154). Kişilerarasındaki iletişimde zaman ve uzamın önemi ortadan kalkarken, bu iletişimin içeriği giderek önem kazanmaktadır. Kişilerarası iletişimde başvurulan sözsözsel olmayan kodlar gibi öğelerden yoksun bu yeni iletişim biçiminde ve ortamında metin dramatik olarak zayıftır (Kiesler vd. 1984:1125). Bu zayıflık, katılımcıların yukarıda dikkat çektiği gibi ağlamayı, gülmeyi, kucaklaşmayı, kızmayı vb. duyguları temsil eden bazı simgesel kodlara başvurularak aşılmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı, yeni iletişim biçim ve ortamında, sözün nasıl formüle edildiği, alımlandığı ve bireyler arasındaki gündelik ilişkilere nasıl taşındığı önemli bir konudur. Bu çalışmada, katılımcılar bilgisayar-dolayimli

iletişimin bireyler arasındaki gündelik ilişkileri olumlu ya da olumsuz bir çok şekilde değiştirdiğini belirtmişlerdir. Burada Ouno'nun aşağıdaki sözlerini aktarmak aydınlatıcı olabilir.

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...Olumsuz etkileri de var diye düşünüyorum. Örneğin insanların doğrudan bağlantıları azalıyor, diye hissediyorum. Bilgisayar ağı ile insanların birbirine bağlantısı artıyor, dünya genişliyor ama, gerçek ilişkiler biraz daha "hafif" sürüyor."

Bilgisayar ağlarının örgütsel iletişimde kullanılması sadece işgücü arasındaki ilişkileri, Ouno'nun deyiimiyle "hafifleştirmekle" kalmamakta, Japon toplumunda kişilerarası iletişim için ortam hazırlama durumu olan "tsukiai(u)"n gerekçelerini de ortadan kaldırmaktadır. Şirket çalışanları arasında veya bir şirket çalışanının diğer bir şirketin çalışanıyla bir araya gelerek, içki içerek, yemek yiyerek o konudan bu konuya geçerek serbestçe sohbet etme şeklinde tarif edilebilecek bu ortamda gerçekleşen iletişim tarzının yerini giderek bilgisayar-dolayimli iletişim almaktadır. Bilgisayar-dolayimli iletişim hiç kuşkusuz "tsukiai(u)"ya göre resmidir, iletilen mesajlar ve değiş-tokuş edilen veriler iletişim sürecinin her iki ucunda da kayıtlanmaktadır. "Tsukiau"da ya da yüzyüze ilişkilerde beden diliyle vb. şekillerde ifade edilen ancak doğrudan söylenmeyen sözler, e-posta ile gerçekleşen örgütsel iletişimde artık dile getirilemez olmuştur. E-posta yazılı bir iletişim biçimi olduğu için, herşeyden önce bir belge niteliği taşımaktadır. Ayrıca A şirketinde çalışan Sakamura'nın dikkat çektiği gibi, e-posta kullanımıyla örgütsel iletişimin daha sağlıklı bir şekilde gerçekleşmekte, yanlış anlamalar önlenmektedir. Ancak, Sakamura örgüt içinde zaman zaman meydana gelen karmaşık sorunların bu şekilde, yani resmi iletişimle çözülemeyeceğini, bu durumda yine yüzyüze iletişimin yeğleneceğini de belirtmiştir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "E-mail kullanımı telefondan farklı olarak, yeni bir iletişim türü bence. Şimdiye kadar olmayan bir iletişim

türü. Kişiyi bir yandan diğerine yakınlaştırıyor, bir yandan da çevresinden yalıtıyor. Yüzyüze iletişimde birbirimizi görerek iletişiyoruz. E-mail'in avantajı yanlış anlaşılmayı önlemesi. Toplantı duyurusunu, basit mesajları e-mail ile iletiyorum. Çok karmaşık sorunlarda kullanmıyorum."

Örgütsel iletişim biçiminin değişmesi, Kojima ve Toba'nın her ikisinin de yukarıda dikkat çektiği gibi iletişimin içeriğinin de değişmesine yol açmaktadır. Çalışanlar arasında yüzyüze iletişim kanallarının açık olmasıyla kurulan örgütsel iletişim daha gayri resmi iken; bilgisayar ağı üzerinden sağlanan örgütsel iletişim daha resmi bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca, bilgisayar ağı üzerinden başarıyla sağlanan örgütsel iletişim, örgütte büyük ölçüde yüzyüze ilişkilere gerek kalmadığı şeklinde bir kaniya yol açmaktadır. Oysa, hem çevre hem de çekirdek işgücü örgütsel iletişim ne kadar sanallaşursa sanallaşsın, bu sanal iletişim biçiminde dahi duyguların, iletilerle birlikte aktarılmasını tercih etmektedir.⁸⁴

Son olarak, bilgisayar-dolayımı iletişim ortamında çalışanların denetimi konusu üzerinde durulmuştur. Sanal ortamda gerçekleşen örgütsel iletişimde, çalışanların denetimi daha kolaydır (Kiesler vd. 1984:1124). Bunun nedeni ise enformasyonelizasyon uygulamasına göre yeniden düzenlenen örgütsel iletişimin kendi düzeninde/mantığında yatar. Bu düzende, bilgisayar ağı üzerinden örgütün kararları ve yapılması gereken işler düzenli olarak çalışana aktarılmaktadır. Çalışanın bu kararları verilen ya da öngörülen süre içerisinde uygulayıp, uygulamasına ilişkin sonuçları yine ağ üzerinden örgüte iletmesi gerekmektedir. Bu ise çalışanın kararlara uyma düzeyinin, uygulama

---

⁸⁴ Örgüt içi ilişkilerde duygusal beklentilerin oluşması bir gerçeklik olarak gündelik ilişkilere eşlik etse de, kapitalist toplumun rasyonel ve profesyonel dünya tasarımı içinde, çalışma yaşamında duygusal beklentiler söz konusu olamaz. Ancak, bu dünya tasarımının geçerli olmadığını, katılımcıların sanal iletişim ortamında bile duygularını ifade edecek simgesel kodlara başvurmaları göstermektedir.

becerisinin, hızının ve işte verimlilik durumunun saptanabilmesi anlamına gelmektedir (Green, Owen ve Pain 19991:221).

2.4.1.6.2. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Kişilerarası İletişimin Değişmesi

Yüzyüze İletişim ve Telefonun Yerine E-Posta'nın Tercih Edilmesi

Enformasyonalizasyon uygulamasıyla birlikte sadece örgütsel iletişim değil, kişilerarası iletişim de değişmektedir. Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere, bilgisayar ağı üzerinden iletişim kurma olanağına kavuşan kişinin iletişim tarzlarına ilişkin tercihleri değişmektedir. Bilgisayar ağı üzerinden sohbet (chat), e-posta gibi yollar bireyin çevresiyle iletişim kurmasında yeni olanaklar sunmaktadır. Katılımcılardan Nakajima bir kişiye telefon etmek yerine ona e-posta göndermeyi neden tercih ettiğini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar ağlarının insan ilişkisine etkisi mi?...Gereksiz şeyleri konuşmamak gibi. Ayrıca telefon edip aranan kişi yoksa, mesaj bırakmak gerekiyor. Bu durum e-mail ile ortadan kalkıyor. Sadece söylenecek şey söyleniyor. Ben telefonda hiç hoşlanmıyorum. Telefonda konuşurken, kendimi rahat hissetmiyorum. Her zaman önce memo hazırlayıp telefonda konuşuyorum. Kendimin istediği zaman mail yazıp göndermek daha iyi. "

A şirketinde çalışan Sakamura ise, işin yoğunluğundan dolayı giderek kişilerarası iletişim olanağının azaldığını, bundan ötürü birisiyle bir şey konuşacağı zaman e-posta yazıp göndermeyi tercih ettiğini söylemiştir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Burada ekip olarak çalışırız. Ekibin her üyesi bilgisayar kullanabilir. Ekip üyelerinin tümü kadın. Daha önce

dediğim gibi, iş ortamının temposu yoğun. Herkes çok meşgul. Onun için telefon etsen de herkes meşgul. Bu nedenle iletişim için e-mail'i yeğliyorum. E-mail ile ileteceğin şeyi doğrudan yazıyorsun, ona ulaşıyor...Telefonda karşıdakinin sesini duyuyorsun. Ama öyle insani bir iletişim gerekmediği zaman e-mail yararlı değil mi? Başka şirketlerle de e-mailleşmek mümkün. Böylece enformasyon akışı hızlanıyor."

E şirketinde çalışan Sakamoto ise bilgisayar-dolayimli iletişimin giderek kişilerarası iletişimin yerini almasının kişilerarası iletişimdeki uzam kavrayışını değiştirmesi noktasına dikkat çekmiştir. Ayrıca Sakamoto, Mori gibi, sanal iletişimin giderek yaygınlaşmasıyla, Japon toplumundaki "tsukiau" gibi yüzyüze iletişim ortamlarının ortadan kalkacağını belirtmiştir:

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "Telefonu normal olarak kullanırım. Ama, e-mail'i tercih ederim. Çünkü karşıdakinin zamanını almaz. İletilen mesaj kalıcı olur. E-mail'i hem yurtiçi hem de yurtdışı haberleşme için kullanıyorum. Bilgisayarlar insanların uzamını değiştiriyor. Eskiden insan ilişkileri için bir uzam ve zaman gerekiyordu. Uzakta olan ile ilişkilerde uzaktı; yakında olan ile yakındı. Şimdi bunun tam tersi bir durum söz konusu. Örneğin yabancı bir ülkede yaşayan kişi ile e-mailleşerek, sıklıkla konuşuyoruz...Japon'ların insan ilişkileri alışkanlıkları bundan sonra değişecek sanırım...Evet, Japonların kendi insan ilişkilerini tanımlamak zor. İş bağlamında düşünülecek olursa, kararların alınması süreci "tsukiau" gibi yollarla belirleniyordu, karşılıklı sake içerek. Bunlar giderek yok oluyor. Network [ağ] olunca herkes fikrini tartışıyor, tartışma ortamda kalıcı oluyor. Şimdiye kadar gayri resmi düzeyde belirlenen şey, artık resmi olarak belirlenmeye başlıyor. Bireysel düzlemde ise, uzam network'de kuruluyor ve telefon vb. yolların yerine e-mail tercih ediliyor...Herkes e-mail'de konuşmaya başlarsa... diye düşünüyorum."

Genel olarak, Hagiuda'da kişilerarası iletişimde zaman ve uygunluk gibi nedenlerden ötürü, bilgisayar-dolayimli iletişimi tercih etmektedir. Ancak, Hagiuda, kişilerarası iletişimin sadece bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmesinin

insan ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olabileceği kaygısını taşımaktadır.

Kişilerarası iletişimin sanallaşmasının insan ilişkilerini zayıflatacağını düşünen

Hagiuda şunları söylemiştir:

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "İletişim olarak en kolay, en rahat e-mail. Telefon da var ama, karşıdaki o an yoksa, e-mail ile yazarak ona iletteceğin şeyin okunmasını sağlayabilirsin. Ayrıca zaman olduğunda okur, böylece karşıdakini uygun olmayan zaman rahatsız etmiş olmazsın. Sonra, e-mail önceden düşünülüp yazıldığı için, daha iyi bir iletişim olanağı sağlar. Ben, telefon yerine e-mail'i tercih ederim... E-mail kullanma nedenim, mailing list ile bilgi alış-verişi, ve konuşmak için, yani daha kişisel. Burada herkesin e-mail hesabı var. Ben de iletişim için e-mail'i tercih ediyorum, konuşmak için. Yararı, konuşmak istediğin kişinin zamanını ve uygunluk durumunu gözetmeksizin iletişim. Gece belli bir saatten sonra telefon edilemez, ama karşıdaki uyanık ise hemen e-mail ile cevap verebilir. Yurtdışına da telefon yerine daha ucuz. Zararı...duygular tam olarak iletilmiyor. Karşıdakinin duygusunu yanlış anlayabilirsin. Böylece iletişim kopabilir...e-mail kullananlar daha çok erkekler. Mailing list'dekiler [haberleşme grubu] de daha çok erkekler. Bilgisayarlar ve ofis otomasyonu insanlararası iletişimin biçimlerini giderek değiştiriyor. Birisiyle doğrudan iletişim kurmadan, network [ağ] ile kendi grubun içerisinde her şey yapılabilirmiş gibi bir duruma dönüşüyor. Telefon değil de, e-mail ile iletişim...Bilgisayar iletişiminde bazı özel işaretler kullanıp, duyguların da ifadesi mümkün. Gülümseme işareti gibi. Böylece kendi duygunu ifade etmek mümkün. Kızdım, sevindim gibi, örneğin tatmin olmadım gibi. Noktalı virgül iki kez parantez içinde kullanınca, (;;) ağlıyorum, üzüldüm gibi. Network'u sürekli kullanmak insan ilişkileri üzerinde olumsuz bazı etkilere de yol açabiliyor. Ben değilim, ama çevremdeki biri sürekli nifty'e bağlanıp kalıyordu. Onun çevresi ile iletişimi giderek azaldı. İnternet'e telefon kablosu ile bağlanıyordu. Bu nedenle ona telefon edince, hep meşgul çalıyordu. Ama, son zamanlarda bu durum değişti. İki kablosu var, sanırım şimdi."

Namiki ise, arkadaşlarıyla yüzyüze ilişki kurmak yerine bilgisayar ağı üzerinden sohbet (IRC anlamında) yapmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Aslında Namiki'nin kişilerarası iletişim biçimi olarak bilgisayar-dolayımli iletişimi tercih

etmesinin en önemli nedeni, işinin, ona arkadaşlarıyla yüzyüze iletişim kurması için gerekli ortamı sağlamıyor olmasıdır. Bu durumda, bilgisayar-dolayımı iletişim Namiki için arkadaşlık ilişkisinin sürdürülmesinin en uygun yoludur:

Namiki-E-(erkek, 29 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayarda benim için eğlenceli olan interactive [etkileşim içinde] olma durumu, on line chat de böyle bir şey. Bir telefon konuşması nasıl başlıyorsa chat'de öyle başlıyor. Ancak, telefon yerine chat'i tercih ederim. Genelde üç kişi arasında chat yapıyoruz. Anlaşmalı bir dilimiz var, şimdiye kadar da dışarıdan birisi katılmadı. Dışarıdan katılan biri de içeriği anlayamaz..arkadaşlarla chat yapmayı tercih ederim, çünkü konuşmaya pek yetenekli değilim. Chat'de konuşma Japoncasını rahatlıkla kullanmak, gayri resmi olmak mümkün. Ayrıca chat, daha ucuz. Chat, "şimdi ne yapıyorsun" gibi sorularla başlıyor 1-2 saat devam ediyor. Bazen daha uzun da sürebiliyor. Haftada en az bir kere böyle chat yaparız..."

Bilgisayar-dolayımı iletişim katılımcıların dikkat çektiği gibi kişilerarası iletişimin süregiden tarzlarını değiştirmektedir. Kişilerarası iletişimde mesafe ve zamandan dolayı varolan engeller e-posta ve sohbet ile aşılabilmektedir. Ancak, bu sanal iletişim tarzında, ağ üzerindeki kişiler birbirlerine yaklaşırken, fiziki çevrede birbirine yakın kişiler arasındaki iletişim ise zayıflamaktadır. B şirketinde çalışan Mori, sanal iletişimin bağımlılık yaratıcı etkisi olduğunu öne sürmekte ve şunları söylemektedir:

Mori-B- (erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...gazetede, dergide çıkan haberlere göre, bilgisayar zehirlenmesine uğrayan insanlar var. Bu şu demek, bu insanlar bilgisayarın karşısından ayrılamaz hale geliyorlar. Sabahtan akşama dek, ekranın karşısında zaman geçirenlerin sayısı giderek artıyormuş. Gözlemlemedim ama, bilgisayar da alkol, sigara, pachinko gibi araç olarak bağımlılık yaratabilir. Bilgisayarın bunlardan farkı, onu bilmemek çağın gerisinde kalmak demek. Yine de bağımlılık yaratıcı etkisi var. En korkunç olan bilgisayarın bilgisayar olarak gerekli olan zamanın dışında farklı amaçlarla kullanılması. Bu bilgisayar zehirlenmesi durumu. Örneğin bir saat bilgisayar kullanmazsan kalbinin sıkışması gibi..."

Kişilerarası iletişim için, telefon ile konuşmak yerine e-posta'yı tercih ettiğini belirten Nakajima, Mori'nin dikkat çektiği noktaya "ekrana bağımlılık" etkisine dikkat çekmiştir:

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Örneğin öyle fazla tutkulu olupta, zamanı unutup gitmek. Böyle şeyleri nedense ben çok korkunç ürkülecek şeyler olarak düşünüyorum. Örneğin resim çizip zamanı unutmak ile e-mail kullanıp konuşmadan iletişim ve bu sırada zamanın akıp gitmesi. Benim için, bu gerçek zaman hissinin yok olması demek. Evet, bende kullanıyorum ama böyle hissediyorum."

Burada, enformasyonizasyon uygulamasıyla birlikte kişilerarası iletişimin nasıl değiştiği kısaca ele alınmıştır. E-posta ve sohbetin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı konusunda katılımcılar, toplumsal cinsiyet belirleniminin önemli olduğu şeklinde bir açıklama yapmamıştır. Bilgisayar ağı kullanabilen her katılımcı ilgi alanları dahilinde çeşitli forumlara katılmakta ve haber gruplarına üye olmaktadır. Bilgisayar ağlarının cinsiyetçi kullanımıysa bireyin hangi konulara ilgi duyacağı gibi toplumsallaşma süreciyle örtüşen noktalarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Sakamura evde Internet'e bağlandığı zaman çocuk gelişimiyle ilgili bir sohbet odasına girmektedir. Bu odaya girenler de Sakamura'nın deyimiyle "daha çok anneler" dir.

E-posta'nın kadınlar ve erkekler tarafından hangi amaçlarla kullanıldığı yukarıda tartışılmıştır. Kadın olsun erkek olsun katılımcılar telefonla iletişim yerine e-posta'yı tercih etmektedir. Katılımcıların kişilerarası iletişimi devam ettirmek amacıyla telefon yerine e-posta'yı tercih etme nedenleri daha çok zaman, uzam ve masraf gibi etkenlerle ilgilidir. Örgütsel iletişimde beyaz yakalı işgücü arasında iletişim ve rapor, duyuru vb. metinleri aktarmak için giderek artan bir yoğunlukta kullanılan e-posta'nın içeriği resmi iken; kişilerarası iletişim de kullanılan e-posta'da karşı tarafa duyguların da iletilmesi gereği ortaya

çıkılmaktadır. Bunun için katılımcılar bazı özel simgesel kodlardan/imlerden yararlanmaktadır. Burada oldukça kısa bir şekilde irdelenen kişilerarası iletişimin sanallaşması durumu yeni araştırmalara konu olabilecek öneme sahiptir. Örneğin sanal iletişim bağımlı sınıflara, kadınlara, eşcinsellere ve farklı etnik kimliklere mensup olanlara yeni bir kamusal alan olanağı sunuyor mu, bu yeni kamusal alanda bağımlı olanlar sözlerini üretip, söyleme olanağına sahipler mi gibi sorular, iletişim araştırmalarının hareket noktalarıdır.⁸⁵

2.4.1.7. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağları Kullanan İnsan İmgesi

Çalışmanın bu bölümünde, katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesini nasıl betimledikleri incelenmiştir. Katılımcılar, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesini sadece sözle dile getirmekle kalmamışlar, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesi temalı bir de resim çizmişlerdir. Bu resimler Ek 5'de sunulmuştur. Katılımcıların, enformasyon teknolojilerini kullanan kişi hakkında nasıl bir imgeye sahip oldukları bu araştırmanın konusu açısından oldukça önemlidir. Çünkü, imge, gerçekliğin ya fiziksel ya da imgelemsel temsili demektir (Mutlu 1995:184). Bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kişi dendiği zaman

---

⁸⁵ Yeni enformasyon teknolojilerinin sivil toplumun gelişmesine ve kamu hizmetine katkısı 1990'lı yılların başından itibaren iletişim araştırmalarının konusunu oluşturmaktadır. Keane, yeni enformasyon teknolojilerini "demokratik teknikler" olarak adlandırmayı yeğler (1992:144). Çünkü bu teknolojiler, sivil toplum ve devlet içindeki yaygın kullanımlarıyla yurttaşların iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Keane, bu teknolojilerin "kamu hizmeti" kavramına yaptıkları desteğe ve iletişimin çeşitli "...kamusal topluluklar arasında bilgi akışı olarak görülme..." başlanmasına dikkat çekmektedir (1992:145). Sivil toplum, demokrasi ve yeni enformasyon teknolojilerinin sağladığı olanaklar konusunda tartışmalar için özellikle bakınız: Slavko Splichal, Andrew Calabrese ve Colin Sparks (der.) (1994) *Information Society and Civil Society: Contemporary Perspectives on the Changing World Order*. West Lafayette: Purdue Un. Press.

Türkiye bu konuda yapılan özgün bir çalışma için bakınız: Nilüfer Timisi (1999). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi: İnternet Ortamında Kamusal Katılım*. Ankara: Ankara Ün. S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

gözümüzün önünde canlanan kullanıcının bir yaşı, cinsiyeti, sınıfı, etnik kimliği ve belli bir meslek grubuna aidiyeti vardır. Bundan ötürü, enformasyon teknolojilerinin kullanıcılarına ilişkin bir imge söze döküldüğünde aslında beraberinde verili olarak kabul edilen "kimlik kurgularını" da taşır.⁸⁶ Dolayısıyla, teknik araç kullanımının yarattığı duyguların ifade edilmesi "kimlik kurgularının" tartışılmasında önemlidir. Böylesi bir tartışmada, duygulanım alanlarının zenginliğini ortaya çıkartacak betimleyici açıklamalar ile çeşitli anlatım biçimlerine başvurulması gerekmektedir. İletişim araştırmalarında duygulanım alanlarının açığa çıkarılması amacıyla edebiyat ve diğer sanatlardan yararlanmak oldukça yaygındır. Bu çalışmada da katılımcıların duygulanım alanlarının ortaya çıkartılması için, kadın araştırmalarında başvuru alan psikolojik anlatım tekniklerinden yararlanılmış⁸⁷, katılımcıların bilgisayar kullanan insan imgesinin gündelik yaşamda ortaya çıkışını ifade etme biçimleri dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar şunlardır: bilgisayarın "insanileştirilmesi", insanın "makineleştirilmesi", bilgisayar kullanan erkek imgesi, bilgisayar kullanan kadın imgesi. Bu araştırmada katılımcıların ortaklaşan imgeleri ve bunları ifade etme biçimlerinin irdelenmesiyle, bilgisayar kullanan insan için yaratılan cinsiyet saptanmıştır.

---

⁸⁶ Özcü kimlik kurgusuna göre, "kimlik" insanları birbirine bağlayan ve belli bir tarihsel öz üzerine temellenen/sabitlenen "kollektif gerçek benlik'tir. Eleştirel kurama göre ise, "kimlik" çok boyutludur ve çoklu ilişkiler içerisinde sürekli olarak yeniden tanımlanan bir kurgudur. "Verili olarak kabul edilen kimlik kurguları" tanımı ve etrafındaki tartışmalar için bakınız: Stuart Hall (1996). "Introduction:Who Needs 'Identity'?" *Questions of Cultural Identity*. Stuart Hall ve Paul du Gay (der.) içinde. London: Sage. 1-17; Lawrence Grossberg (1996). "Identity and Cultural Studies-Is That All There Is?." *Questions of Cultural Identity*. Stuart Hall ve Paul du Gay (der.) içinde. London: Sage.87-107.

⁸⁷ Kadın araştırmalarında kullanılan psikolojik anlatım araçlarından bazıları, "bilinç yükseltme tekniği", "grup günlüğü", "psikodrama tekniği"dir (Reinharz 1992:214-239). Özellikle yetişkin kadın eğitiminde bu tekniklere başvurulmaktadır.

2.4.1.7.1. Bilgisayarın "İnsanileştirilmesi"

Bilgisayarın "insanileştirilmesi" (anthropomorphization), aracın kendisine ve özelliklerine insan psikolojisi atfedilmesi demektir. (Turkle 1988:41-61). Bu çalışmada da, katılımcılardan bazıları bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesini betimlerlerken, bilgisayara insani özellikler atfetmişlerdir. Bu katılımcıların çizdikleri, resimlere bakılacak olursa, bilgisayar kullanan insan imgesinin yerine insanileşen bilgisayarın resminin yapıldığı görülecektir. Bu resimlerde araç ya insanın bir uzvu haline gelmekte ya da gülümsemek ya da kızmak gibi duygulara sahip psikolojik varlığa dönüşmektedir. Aşağıda Kojima bilgisayarın insanileşmesini şu şekilde dile getirmektedir:

*Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):
"İmge...bilgisayar ve insan ilişkisi karşılıklı bir şey. Bu insanın cinsiyeti yok. Yakın bir ilişki. İmge...bilgisayar olgusu ile vücutlaşma, bilgisayarın kendi vücudunun olması, insanın da bilgisayarı kendisinin bir parçası yapması..."*

Burada bilgisayarlara insani özellikler atfetmenin özellikle erkek katılımcılar tarafından dile getirilmiş olması dikkat çekicidir.

2.4.1.7.2. İnsanın "Makineleştirilmesi": Mekanik İnsan Bedeni

İnsanın "makineleştirilmesi", "cyborg" (siborg/mekanik insan bedeni) ya da "cybernetic organism" (sibernetik organizma) terimleriyle açıklanabilir. Siborg, yarı insan yarı makinedir ve ilk olarak biyomedikal mühendislikteki uygulamaları ifade etmek için kullanılmıştır. Siborg'un yaygın kullanımı

"cyberpunk" (siberpunk) olarak tanımlanan 1980'lerde ortaya çıkan bilim kurgu edebiyatında olmuştur.⁸⁸

Japonya uygulamasında bilgisayar kullanan insan imgesi bazı katılımcılar tarafından "mekanik insan bedeni" şeklinde betimlenmiştir. *Itou-D-(erkek, 27 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanmıyor): "İmge...bilgisayar ve insan ilişkisi karşılıklı bir şey. Bu insanın cinsiyeti yok. Yakın bir ilişki. İmge...bilgisayar olgusu ile vücutlaşma, bilgisayarı kendi vücudunun bir parçası yapmak."*

Mekanik insan bedeni imgesi, kadın katılımcılardan ziyade erkek katılımcılar tarafından betimlenmiştir.

2.4.1.7.3. Bilgisayar Kullanan Erkek İmgesi

Turkle, bilgisayarın araç olarak doğasında toplumsal cinsiyet önyargısının olmadığını, ancak teknolojilerin üretimlerinin ve kullanımlarının gerçekleştirdiği kültürün kendisi cinsiyetçi olmasından ötürü bilgisayarların erkek egemenliğinin bir uzantısı olduğunu ileri sürer (1988: 41). Turkle'a göre, kadınların gözünde bu araçlar erkeklerin toplumsal egemenliklerinin bir parçasıdır ve bu nedenle erkeklerinkine benzer bir şekilde bu araçlarla iletişime girilmemektedir. Egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi kadınların ve erkeklerin bilgisayar kullanma deneyimlerini bu şekilde belirlerken, hiç kuşkusuz bilgisayar

---

⁸⁸ Siberpunk edebiyatından örnekler için William Gibson'ın *Neuromancer*, *Count Zero* ve *Mona Lisa* üçlemesiyle *Blade Runner* ve *Mad Max* gibi filmlere bakılabilir. Ayrıca feminist bir siberpunk edebiyatı da gelişmiştir. Bakınız: Anne Cranny-Francis(1995). "Feminist Gelecekler: Bir Tür İncelemesi." *Kadın ve Popüler Kültür*. Süleyman İrvan ve Mutlu Binark (der. ve çev.) içinde. Ankara: Ark Yayınları. 163-174; Plant, Sadie (1996). "On the Matrix: Cyberfeminist Simulations." *Culturs of Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*. Rob Shields (der.) içinde. London: Sage. 170-183; Bob Cotton ve Richard Oliver (1997). *Siberuzay Sözlüğü*. Çev. Özden Arıkan ve Ömer Çendeoğlu. İstanbul: YPK Yayınları. 56; Jenny Wolmark (1997). "Rethinking Bodies and Boundaries: Science Fiction, Cyberpunk and Cyberspace." *Science and the Construction of Women*. Mary Maynard (der.) içinde. London: University College of London Press. 162-182.

ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesi de mevcut cinsiyetçi rol tanımları ve örüntülerinden kendine düşen payı almaktadır. Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanan insan imgesi dendiğinde, kullanıcının yüzünü "erkek" olarak betimlemeleri, "erkekler enformasyon teknolojileri kullanmaya daha yatkındır" şeklindeki cinsiyetçi önyargının imgelerin dünyasında yeniden üretilmesidir.

Watanabe-D-(erkek, 56 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Öyle imge falanda hatırlamıyorum. Bilgisayar kullanan bence genç insan. Bilgisayar ve insan ilişkisi araç ilişkisidir. "Otaku" (saplantı derecesinde bir şeye tutkun olmak) denen kelimeyi bilir misiniz? Bu erkek kültüründe bilgisayar karşısında zaman geçirirler. Bilgisayarı hep kullanırlar. Sanki yakın ilişki içinde biriymiş gibi..."

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Hayır, cinsiyet ayırımı yok. Şimdiye kadar bilgisayar erkek için, erkeksi gibi bir imge yaratıldı. Ama bu şimdi değişti. Örneğin hardware'nin şekli oldukça eril idi. Typewriter [daktilo] benzeri. Note [taşınabilir] bilgisayarlar ise daha renkli bir tasarım. O tower şekli, kutusu şekiller oldukça erkeksi...imge olarak...bilgisayar kullanan kişiyi bir iş adamı gibi düşünüyorum. 20 yaş üzeri, 30 yaş civarı. 30-40 yaş arasındaki iş adamları bilgisayarı verimli olarak kullanabiliyorlar. Bilgisayar kullanan kadın imgesi denince akılda bir imge oluşmuyor. Durumu düşünemiyorum. Belki sorudan uzaklaşmak olacak ama, bilgisayar tuşlayan kadın...bu bana güzel bir his, estetik olarak güzel görünmüyor...Bu his, belki de bilgisayarı eril bir araç olarak gördüğüm için. Araç ve insan. Birlikte gördüğüm tabloyu güzel olarak değerlendiremiyorum. Daha önce dediğim erkek imgesinde, iş adamının da yüzü yok. Böyle bir imge ile yakından ilgili. Kadının da bilgisayar tuşlarken yüzü yok oluyor...Resimdeki erkek. Sanırım kendimi düşünerek çizdim..."

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "...İlk aklıma gelen 20-30 yaşları arasında, Shhinkansen içinde kullanan kişi. Bu kişi mi? Erkek...Benim yaşımda ise, bilgisayarı kucaklamış/sarılmış bir kişi imgesi aklıma geliyor..."

Bilgisayar kullanan insan imgesi dendiğinde bu imgenin erkek olarak betimlenmesi, cinsiyetçi önyargıların içselleştirilmesini göstermektedir. Ayrıca, erkek imgesinin genç olma özelliğiyle bitştiriliyor olması, yaşlılarda enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine ilişkin düşük öz-güveni ve buna bağlı gelişen teknoloji korkusunu göz önüne sermektedir. Burada dikkat çeken bir nokta, bilgisayarı kucaklayan, onunla yakın ilişki kuran kullanıcıların bilgisayara yüklediği edilgenliktir. Bilgisayara edilgenlik gibi kadınsı özelliklerin yüklenmesiyle, kadına ve bilgisayara tahakküm arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmaktadır.

2.4.1.7.4. Bilgisayar Kullanan Kadın İmgesi

"Kadınlar enformasyon teknolojilerini kullanmaya yatkın değildir" şeklindeki cinsiyetçi önyargıdan ötürü, katılımcıların çoğu bilgisayar kullanan insan imgesi dendiği zaman, kadını merkeze yerleştiren bir betimlemede bulunmamıştır. Katılımcılara, bilgisayar kullanan kadın imgesini betimlemelerini isteyen ayrı bir soru olarak yöneltildiğindeyse alınan yanıtlar oldukça ilginçtir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar ve insan imgesi bana oldukça insani geliyor. Bu resimde kullanıcı kadın. Evet, kadın. Kendim...Ama, bilgisayar ve insan imgesi dendiğinde daha çok erkek iş adamı aklıma geliyor."

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar kullanan kadın imgesi...Kadın için böyle bir imge yok. Öyle bilgisayar seven bir kadın imgesi yok. Somut bir kadın imgesi yok."

Mori-B- (erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar kullanan kadın imgesi olarak, birazcık "inteli" (entelektüel) type olan kadın."

Bilgisayar kullanan kadın imgesi dendiği zaman, katılımcıların böyle bir imgenin olmadığını ifade etmeleri, enformasyon teknolojilerini kullanma biçimlerine ilişkin mevcut imgelerin kadın kullanıcının özgül pratiklerini kapsamadığını göstermektedir. Öte yandan, bilgisayar kullanan kadın imgesi mutlaka betimlenecekse de mevcut basmakalıp kadın tiplerine başvurulmaktadır. Örneğin, katılımcılar bilgisayar kullanan kadın imgesini "entelektüel", "kariyer yönelimli", "iş kadını" gibi belli bir kadın tiplerinden beslenerek betimlemişlerdir. Böylece, bilgisayar kullanan kadın imgesi karikatürize edilmektedir. Farklı kadınların bilgisayar kullanma deneyimleri bu tek biçimli resmin içinde yer almamaktadır. Bu tek biçimli bilgisayar kullanan kadın imgesinde, kadının bilgisayarı kullanma deneyimi kadın ancak çalışma yaşamında, üstelik kariyer yapma yolunda yer aldığı takdirde farkedilebilir hale gelmektedir. Bu imgeyle, kadın işgücünün Japonya'da yaşadığı gerçekler çelişmektedir. Çünkü, bilgisayar kullanan kadınların çoğu çalışma yaşamında kariyer yapma olanağı olmayan çevre işlerde istihdam edilmektedir.

Son olarak burada, katılımcılardan bazılarının bilgisayar kullanan insan imgesi dendiği zaman betimlemenin erkek olmasına ilişkin yönelttikleri eleştirilere yer verilmiştir. Bu katılımcılar, bilgisayar kullanan insan dendiği zaman ne erkek ne de kadın, bir tür cinsiyetsiz insan yüzü betimlemeyi yeğlemiştir. Matsui bunlardan biridir:

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "...Benim imgem, bir tür isteğim. Bilgisayar ile hep birlikte olmamak, sadece gerekli olduğu zaman, evet gerekli olduğu zaman. Doğadan ayrılmadan, gerekli olduğu zaman kullanıp; böyle hissediyorum. Örneğin radyasyon ışınları almamak gibi....Dünya öyle elektrik, araç dünyası değil. Doğa. Bilgisayar ise sadece araç. İnsan doğanın içinde yer alıyor. Bu insan, resimdeki, ne kadın ne erkek. İnsan."

Sakamoto ise, bilgisayar kullanan insan imgesini, yine ne kadın ne de erkek şeklinde cinsiyeti olmayan insan olarak betimlemekte, ancak bu imgeye

"bağlantıda olma" şeklinde bir ek yapmaktadır. Sakamoto'ya göre:

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "...Bilgisayar ve insan....imgesi olarak zor. Bu resimde, insan var, bilgisayar tek değil; bağlantılı ağ. Bilgisayar ağı ile insanların bağlantılı olması lazım. Japonya için dünya ile bağlantılı olmak önemli. Network [ağ], insanların network aracılığı ile birbirine bağlanması, böylece bilgisayarın genişlemesi, yayılması önemli. Tek bir aracın karşısında kullanan insan değil de, bilgisayar araç olarak kullanılır. Ama network ise farklı. Sanırım ben network'u çok seviyorum. Bilgisayar kullanmak buzdolabı gibi. Oysa network insanın dünyada yapabileceği şeyleri genişletir... Benim için yakın ve sıcak. Ama sevmeyen insan da vardır. Bilgisayar olmazsa elin kolun bağlı kalabilir."

Carol Giligan'a göre, kadınlar için, insanlar arasındaki bağlantı ve iletişim önemlidir, tek başına bilgisayar kullanımı bu nedenle bireyin yalnız ve yalıtılmış olması anlamına gelmektedir (Giligan'dan aktaran Turkle 1988:51). Sakamoto'da bilgisayar kullanan insan imgesini, bundan ötürü bağlantıda olma vurgusuyla betimlemektedir. Matsui ve Sakamoto'nun bilgisayar kullanan insan imgesine ilişkin olarak farklı betimlemelere sahip olmaları, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin enformasyon teknolojilerinin kullanım pratiklerine ilişkin verili kabul edilen tanımlamalarını sorguya çağırılmasında yol gösterici olabilir.

2.4.1.8. Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri Hakkında Bilgi Kaynakları

Anket formlarının bulguları değerlendirilirken, katılımcıların çoğunun enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgi duydukları saptanmıştır. Derinlemesine görüşmelerde, katılımcılara enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında hangi bilgi kaynaklarından yararlandıkları irdelendiğinde, kadın ve

erkek katılımcılar arasında bilgi kaynaklarını anlatırken ayrıntıya inme konusunda bir fark olduğu görülmüştür. Erkek katılımcılar, özellikle de kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma bilgi ve becerilerine oldukça güvenenler bu konuda yararlandıkları bilgi kaynaklarını ayrıntısıyla aktarmışlardır. Örneğin, Ouno enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında hangi bilgi kaynaklarından yararlandığını şu şekilde dile getirmiştir:

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Bu konuda dergilerden bilgi ediniyorum. Bunlardan biri Nikkei'nin Nikkei Keizai Shimbun ile bağlantılı olan dergisi... Internet ve nifty-serve'den de yararlanıyorum. Bir de kitaplardan. Bu kitaplar JIES'in, Nippon Nouritsu Kyoukai'nin bilgisayarla ilgili yayınları. Ama daha çok Nikkei Telekom ile Internet adlı dergilerden yararlanıyorum...Bu konuda 23'den fazla dergi var. Ama ben özellikle Internet ve nifty-serve'ü kullanmayı tercih ediyorum. Çünkü buralarda yeni bilgi var...Dergi içerikleri de belirlenmiş oluyor..."

Bilgisayar ve bilgisayar ağları konusunda çalıştığı şirkete uzmanlık gücüne sahip Kojima ise, bilgi kaynakları hakkında şunları söylemiştir:

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Enformasyon kaynağı...daha çok mesleki dergiler. İkinci olarak hardware ve software konusunda bilgili kişiye danışırım, o kişiden öğrenirim. Marketing grubu içinden biri...Ouno-san...Bir de seminere giderim. Ancak asıl kaynak mesleki dergiler. Nikkei Keizai Shimbun'un çıkarttığı Nikkei Pasokon, Kei-byte, Kei-komyunikeeshon gibi dergiler. Wired gibi, NTT'in Intercommunication gibi biraz daha kültürel dergiler de okurum. Aa, bir de Nikkei'in WinPC dergisi var. Aslında öyle özel dergi almam gerekmiyor, çünkü şirketin dergilerini eve götürüp okuyabilirim."

B şirketinde çalışan, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda kendisine çok az güvenen Matsui ise, enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında bilgi edinmek istediği zaman gazete ve dergi satın almayı ya da çevresinde bu konuyu bilen kişilere danışmayı yeğlediğini söylemektedir.

Matsui, bu konuda yararlandığı bilgi kaynaklarını oldukça genelleyerek şu şekilde aktarmıştır:

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar hakkında olmaksızın, hepsi hakkında genel olarak dergilerden ve gazetelerden. Bir de çevremden dinlerim. Dinleyince daha iyi anlayabiliyorsun. Bilgisayar ağından da enformasyon elde etmek mümkün, ama ben daha yeterli kullanamıyorum."

Daha önce sunulduğu üzere, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisine bu konunun uzmanıymışcasına (uzmanlık gücüne) sahip, örneğin Sakamoto ve Hagiuda gibi kadın katılımcılar vardır. Bu kadın katılımcılar enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkındaki bilgilerini yenilemek ve becerilerini geliştirmek amacıyla, özellikle bu konudaki teknik dergilerden yararlanmaktadır.⁸⁹ Bu çalışmada bilgisayar ve bilgisayar ağlarını oldukça yetkin bir şekilde kullanan bu kadın katılımcıların, dergi piyasasında bulunan ve kadınlara yönelik olarak hazırlanan bilgisayar dergilerinden yararlanmadıklarını saptanmıştır. Bu katılımcılar, kadınlara yönelik olarak hazırlanan bilgisayar dergilerinin içeriğinin, genel tüketici pazarına yönelik dergilerin içerikleriyle kıyaslandığı takdirde oldukça hafif kalacağı noktasına dikkat çekmişlerdir. Hagiuda bu konuda şunları söylemiştir:

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayar idaresindeki diğer arkadaşlarla konuşuyoruz, tabii aylık dergiler satın alıyorum. Her ay düzenli satın aldığım dergi, Software Design adlı bir dergi. Bir de....Bunlar çok mesleki dergiler. Belli bir konuya ayrılan özel sayılardan da satın alıyorum. Bunlar genel okur için dergiler. Kadınları hedef alan bilgisayar dergilerinden ve bir de kadın dergilerinin özel bilgisayar

---

⁸⁹ Japonya'da dergi pazarının en küçük ve en farklı tüketici/okuyucu kesimini dahi hedef aldığı burada özellikle belirtilmesinde yarar vardır. Bu nedenle dergi pazarında oldukça çok sayıda ürün olduğu söylenebilir. Üstelik, Japonya'da bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kadınlara yönelik olarak hazırlanan *Nikkei Woman:Hataraku Josei no Jouhouushi, Internet Woman's Homepage, Josei notameno Pasokon Jouhoushi:Pasokon Sutairubukku for Women, Click Family* gibi dergiler de vardır. Ayrıca *Frau, Crea, Figaro* gibi bazı kadın dergileri zaman zaman bilgisayar ve bilgisayar ağları konusunda özel dosyalar hazırlamaktadır. Bu dergilerden bazı örnekler Ek 6'da sunulmuştur.

eklerinden, sayılarından haberdarım. Bunları gördüm, ama okumadım. İçerikleri, genel dergilere göre daha basit, sınırlı kalıyor... Benim hiç bilmediğim bir konu ya da bir şey olursa önce mesleki dergilere bakarım...[yeni uygulamaların] kullanımını kavrarım."

Dergi piyasasında kadınlara yönelik olarak hazırlanan enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkındaki dergilerin ve kadın dergilerinin bu konudaki özel eklerinin içerikleri ve kullanıcı kadın imgeleri aynı bir araştırma konusu olacak öneme sahiptir. Ayrıca enformasyon teknolojilerini tanıtan reklamların içeriklerinin de feminist bir bakış açısından ele alınması gerekmektedir. Çünkü reklamlar, bir dizi imgeyi ve toplumsal önyargıyı içerisinde barındırmaktadır. Üstelik reklamlar, insanların deneyimlerini düzenlerlerken, fiziksel ve toplumsal çevrelerini anlamlandırırken başvurdukları kaynaklardan biridir ve bundan ötürü de iletişimsel bir güce sahiptir. Reklamların iletişimsel gücü imge ve eğretilmelerden⁹⁰ beslenir. Enformasyon teknolojileri ve hizmetlerine ilişkin reklamlarda hem imgelerden hem de eğretilmelerden yararlanır. Bu reklamlarda ideal kullanıcı imgesi "genç", "iş adamı" şeklindeyken; "bilgi devrimi", "ağ toplumu", "beynin gelişmesi", "yapay zeka", "yeni ve eski değerler" gibi eğretilmeler bu imgeyi desteklemek için kullanılmaktadır. Enformasyon teknoloji ve hizmetleriyle ilişkilendirilen bu eğretilmeler aynı zamanda bireyin bu teknolojileri kavramaya çalışırken başvuracağı anlamlandırma çerçevelerini oluştururlar. Birey, yabancı olduğu bir enformasyon teknolojisini kavramaya kendisine bildik gelen nesnelere, yani eğretilmeler ile başlar (Kaplan 1990:37-47). Örneğin "ağ" eğretilmesi ile, Internet'in farklı coğrafyadaki kişileri birbirine bağlayabileceğini kavrar. Reklamlarda, tower (kasa) bilgisayarlar ve güç arasında kurulan ilişkiyle, erkekçe bir erillik dile getirilirken; küçük olması

---

⁹⁰ Eğretilme (metaphor), "...nitelikleri bir gerçeklik düzleminden başkasına aktarmak suretiyle iş gören bir söz ya da görüntü aracı..."dır. Eğretilme, bilinmeyen bir şeyi bilinen ile anlatmaktır (Mutlu 1995:106).

ve her ortama uyum yeteneği vurgulanan notebook (taşınabilir) tipi bilgisayarlar ise dişil olanın nitelikleriyle ilintili bir anlamlandırma çerçevesiyle sunulmaktadır (Springer 1998:15).

Enformasyon teknoloji ve hizmetlerine ilişkin reklamların hangi imgeleri ve eğretilmeleri kullanarak egemen toplumsal cinsiyet ideolojisini pekiştirdiklerini irdelemek bu araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak Sakamoto ve Hagiuda'nın, reklamlardaki ideal bilgisayar kullanıcısı imgesinde genellikle erkek kullanıcının ön plana ıkartıldığına, enformasyon teknolojileri ve hizmetleri hakkındaki dergi piyasasında da erkek tüketicinin hedeflendiğine işaret ettikleri konuşmalarına yer verilerek, hem bu konu hakkındaki dergilerin içeriklerinde konuların ele alış tarzında, hem de reklamlarda kullanılan imge ve eğretilmelerde cinsiyetçi örüntülerin desteklenmesi sorununun altı çizilmiştir.

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "Enformasyon teknolojilerine yönelik reklamlar daha çok erkeklere yönelik hazırlanıyor. Çünkü, genel olarak çalışan nüfusun çoğu erkeklerden oluyor...Bu nedenle erkekler hedef tüketiciler olarak seçilmiş olmalı. Japonya'da enformasyon teknolojileri ve mühendislik erkeklerin alanı. Bunun değişmesi gerek, genel durumda kadın ve erkek farkı yok ama, alanlarda farklılaşma var."

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar ve insan ilişkisi?...çizim yerime aklıma bir reklam geliyor. antası olan bir erkeğin, kağıtların uçuştuğu ve dağıldığı bir ortam. Bir kez televizyonda gördüm. Bir çok belgenin dağ gibi toplandığı, sıkıntılı bir ortamdı. Bu sorunun çözümü de sanırım bilgisayar idi. En sonda da bilgisayarı kullanan erkek gülümsüyordu. Bilgisayarın markasını hatırlamıyorum..."

Son olarak burada özellikle enformasyon hizmetleri alanında ortaya çıkan pornografi sorunu kısaca ele alınmıştır. Japonya'da hem Internet

üzerinde pornografik içerikli sayfalar⁹¹ ve bu benzeri sayfa ve adresleri tanıtan dergiler⁹² çok sayıda vardır. Ayrıca bilgisayar oyunları arasında da pornografik nitelik taşıyanlar vardır ve bu bilgisayar oyunları *CD-Rom Manga* vb. dergilerde tüketicilerine tanıtılmaktadır. Bu noktada, enformasyon hizmetleri (İnternet ve bilgisayar oyunları) üzerinden kurulan sanal gerçeklik⁹³ ve sanal cinsellik iletişim araştırmalarında önemli bir inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim araştırmaları açısından sanal cinsellik konusunun önemi, sanal cinselliğin ikili ve çelişkili bir kimlik kurgusuna sahip olmasından kaynaklanır. Sanal cinsellik bir yandan ataerkil toplumsal örüntülerin, erkek egemen cinsiyet ilişkilerinin ve verili cinsel ifade biçimlerinin sanal uzamda sürdürülmesine hizmet ederken, öte yandan cinsiyet rollerindeki ve cinsel ifade biçimlerindeki verili kadınlık ve erkeklik tanımlarının dönüştürülmesine katkıda bulunmaktadır.

2.4.1.9. İşyerinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitim

Çalışma yaşamında üretim sürecinin bir çok aşamasında gerçekleştirilen otomasyon ve örgütsel iletişimde uygulanan

⁹¹ Bunlara örnek olarak Tokyotopless, Cyber xxx, K's BABErotic Fantasy, ASAP's CGMonkeyhill, Lady Aya's Bedroom, Eroticazone, Penny Club, Sex Japan, Anaya:Adaruto guzzu shitsu, Adult City, Feed Trader, Erotic Power Center, Tattoo, Taste of Honey, Babes from Japan, Yellow, Otonano Yume, Welcome H na Koto, Asakusa Striptease Newsletter, Eronetto gibi sayfa veya adresler verilebilir.

⁹² Örnek olarak *Internet Penthouse*, *Internetgirl*, *PCdolphin*, *PCfantashine*, *PCangel*, *ExInternet*, *Cyberporn*, *Dengeki-oh*, *Virtual Idol*, *BugBug*, *Megastore* gibi dergiler sayılabilir.

⁹³ Sanal gerçeklik (virtual reality), insanın küçük boyutta video ekranlarının yerleştirildiği gözlükler ve bilgisayara bağlı eldivenler aracılığıyla bilgisayar yaratımlı uzamla karşılıklı etkileşim içerisine girmesi olarak açıklanabilir (Springer 1988:92; Cotton ve Oliver 1997). Ayrıca bakınız: Michael Benedikt (der.) (1991). *Cyberspace:First Steps*. Cambridge:MIT Press; Michael Heim (1993). *The Metaphysics of Virtual Reality*. New York:Oxford Un.Press; Cheris Kramarae (1995). "A Backstage Critique of Virtual Reality." *Cybersociety:Computer-mediated Communication and Community*. Steven G. Jones (der.) içinde. London:Sage. 36-56.

enformasyonelizasyon, işgücünün bu uygulamaların gereksindiği kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olmasını gerektirmektedir. Enformasyonelizasyon uygulamasının gerekli gördüğü yeni bilgi ve becerilere sahip olmayan/olamayan işgücünün işini yitirme olasılığı vardır. Beyaz yakalı işgücü arasında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanabilme bilgi ve becerisi üzerinden üretilen bu yeni rekabet, işgücünü ya kendi olanaklarıyla bu yeni bilgi ve becerileri edinmeye yöneltmektedir ya da şirket seçtiği elamanlarının bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik eğitimini üstlenmektedir.⁹⁴ Örgütün mesleki yenileme veya hizmet içi eğitim adı altında düzenlediği eğitim programlarına kimlerin katıldığı, bu elemanların nasıl seçildiği gibi konular, çalışma yaşamındaki cinsiyetçi örüntülerin kavranmasında yardımcı olabilir. Japonya uygulamasında, sadece C şirketinde tüm beyaz yakalı işgücüne yönelik olarak bir hizmet içi eğitim programının olduğunu görülmüştür. Diğer şirketlerde ise birimler arasında hizmet içi eğitimin programı açısından farklılıklar görülmüştür. Bunun nedeni daha önce vurgulandığı üzere, birimler arasında yapılan işin niteliğinden kaynaklanan hiyerarşik farklılaşmadır. Örneğin Ar-GE, pazarlama, planlama, kalite yönetimi gibi birimler enformasyonelizasyon uygulamasında öncelikli birimler olarak kabul edilmektedir. Şirket, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılması konusunda örgüt içinde mesleki yenileme ve geliştirme eğitimi uygulamaya ya da işgücünü örgüt dışında böyle bir kursa göndermeye karar verince, öncelik yukarıda sıralanan birimlerde çalışanlara tanınmaktadır. Bu çalışmada da katılımcılar bu duruma işaret etmişlerdir. A şirketinde çalışan Toba şirketteki bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik hizmet içi eğitimi şu şekilde değerlendirmiştir:

---

⁹⁴ Nakayama, Shigeru'ya göre, Japon şirketlerinde mesleki geliştirme konusunda iki tür uygulama vardır: OJT (on-job training) denen iş üzerinde eğitim uygulaması ya da Off-JT (off the job training) denen özel kurslara ücretleri firma tarafından karşılanmak üzere elemanın gönderilmesi uygulaması. Nakayama, Japon firmalarının çoğunun ikinci tür uygulamayı seçtiğini belirtir (1991:186).

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "Kursa gittim tabii. Bu şirket içinde bir kurs idi. Şirkette tüm yazılımlar yüklendikten sonra, işletim bilgisi için kurs verilmişti. Şirkette bazı bölümlerde çalışanlar seçilmişti. Hem kadınlar hem de erkekler de vardı."

Katılımcılar bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik hizmet içi eğitim konusunda özellikle şu noktaların önemli olduğunu belirtmişlerdir: eğitim sırasında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma olanağının sağlanması; eğitimin içeriğinin daha eğlenceli hale getirilmesi; eğitimde donanım, işletim ve yazılım bilgileri öğretilirken dengenin kurulması; eğitimin süresinin iyi planlanması ve eğitime katılmak isteyenlere farklı zaman seçeneklerinin sunulması. Burada, örgüt içinde düzenlenen mesleki yenileme ve geliştirme kurslarında, beyaz yakalı çalışanların tümüne birimler ve işgücü arasındaki ayrıma bakılmaksızın enformasyonalizasyon uygulamasının gerektirdiği bilgi ve beceri donanımının kazandırılmasının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

2.4.1.10. İş Ortamı: Erkeksi Değerlerin Egemenliği

Çalışma yaşamında iş ortamına erkeksi değerlerin egemen olmasını inceleyen çok sayıda araştırma vardır.⁹⁵ Çalışma yaşamında özellikle üretimin sevk ve idaresinde, örgüt yönetiminde ve örgütsel iletişim konusunda erkeksi değerlerin baz alınması farklı feminist bakış açıları tarafından dile getirilmiştir. Kültürler arasında önemli farklılıklar görülmekle beraber, çalışma yaşamında rekabetçi olma, ussallık, atılganlık vb. erkeksi değerlerin egemen olduğu yadsınamaz. Japonya'da uygulanan "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam)

---

⁹⁵ Bunlardan bazıları için bakınız: Sylvia Walby (1986). *Patriarchy at Work*. London: Polity Press; Ann Game ve Rosemary Pringle (1983). *Gender at Work*. Sidney: George Allen ve Unwin Press.

istihdam türü, erkeksi değerlerin kadına kabul ettirilmesidir. "Sougoushoku" istihdam türü, bir profesyonel olarak kariyer yapmak isteyen kadını, çalışma yaşamında erkeksi değerlerin üstünlüğünü benimsemeye ve onu üretmeye zorlamaktadır. Öte yandan, "ippanshoku" (genel istihdam) istihdam türünde kadın çalışma yaşamında kariyer yapma olanağına sahip değildir. Üstelik bu istihdam türünde de kadın işgücü üzerindeki denetim mekanizmaları erkeksi değerleri baz almaktadır. Çalışma yaşamında duygusallık, dayanışmacılık, yardımseverlik vb. kadınsı değerlerin yansımaya yer yoktur veya ancak kadın işgücünün çalışma yaşamında duygulara gereksinim duyacağı kabul edilir. A ve B şirketinde "sougoushoku" istihdamı seçmiş olan iki katılımcı iş ortamlarında egemen olan değerleri aşağıdaki şekilde dile getirmişlerdir:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "İş ortamı kesinlikle kadınsı değil. Ama çok sayıda kadın çalışan var. Herkes var güçleri ile çalışıyor. İş yoğunluğu, meşgul olma durumu çok fazla."

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Çalışma ortamı, imge olarak erkeksi, ama içeride kadınlar da var. Onun için öyle değil. Burada kadın ve erkek birlikte çalışır. Grup üyeleri arasında sürekli iletişim vardır."

Hagiuda ise iş ortamını şu şekilde değerlendirmiştir:

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor): "Çalışma ortamı erkeksi de denilebilir. Gördüğünüz gibi. Öyle çiçek falan asla yok. Herşey dağınık...düzensiz..."otaku" kültürü...Ancak ben bireysel eşya getirdim. O-hashı (yemek çubuğu) ile demlik getirdim. Kendi satın aldığım çayı içiyorum. Diğerlerinin sadece o-hashı'si var..."

B şirketinde çalışan Mori çalışma yaşamında sürekli rekabet ve kapitalistin kârlılığının temel değerler olduğunu ve bu değerlerin erkeksi değerlerle örtüştüğünü aşağıdaki şekilde anlatmıştır:

Mori-B-(erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Burası reklam ve halkla ilişkiler bölümü. Onun için kadın ve erkek çalışan karışık...Bizim görevimiz enformasyonu şirket için değerlendirirken paraya dönüştürmek, dönüşmesini sağlamak. Onun için iş tempomuz yoğun ve stresli, dışarıyla sürekli rekabet halinde."

Japonya'da çalışma yaşamına egemen olan erkeksi değerler, işgücünün profesyonel, yani çekirdek işgücü olarak çalışma tarzını biçimlendirirken, çevre işgücü üzerindeki denetim mekanizmalarının da kurallarını oluşturmaktadır.

2.4.1.11. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Sağlık Üzerindeki Etkileri

Bu çalışmada enformasyon teknolojileri kullanımından kaynaklanan sağlık sorunları üzerinde durulmasının nedenleri şu şekilde açıklanabilir: ilki, sağlık sorunları üzerine konuşmanın teknolojinin yarattığı uzman dilini aşmasından ötürü kadın ve erkek kullanıcıları kesen ortak ve yansız olduğu kabul edilen bir tartışma konusu olarak görülmesinden kaynaklanır. Teknik araç ve sağlık sorunları arasındaki ilişkiyi konuşma, cinsiyetçi önyargıların gündelik yaşamın içinde nasıl ifade edildiğini göstermede bir araçtır. İkincisi, sağlık sorunları üzerine konuşma kadın ve erkek bireylerin cinsiyetçi yargıları içselleştirme biçimlerini de göstermektedir. Üçüncüsü, teknik araç ve sağlık sorunları arasındaki ilişki hakkında kadın kullanıcılara yönelik bilgi kaynaklarının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Teknik araç kullanımı-sağlık sorunları ve kadın kullanıcı üzerine incelemeler son derece yetersizdir. Bu konudaki tıbbi araştırmaların uzmanlık dili engeli aşılamazken, popüler sağlık metinlerinde⁹⁶ ise gerek anlatımda gerek görsel tasarım öğelerinde sürekli

⁹⁶ Ek 6'da popüler sağlık metinlerine örnek sunulmuştur.

cinsiyetçi imgelere başvurulmaktadır. Dördüncüsü, şimdiye kadar teknik araç kullanımı-sağlık sorunları ve kadın kullanıcı üzerine feminist bakış açısından yapılan araştırmalarda, bilgisayar sürekli ve yoğun kullanılmaktan dolayı ortaya çıkan tekrarlayan mikro travmalara, yaygın bilinen adıyla "teno"lara, bilgisayar ekranlarının elektromanyetik radyasyon ışımasından kaynaklanan belirtilere daha çok kadın işgücünde rastlanmakta olduğunun saptanmasından kaynaklanmaktadır (Pearson 1995: 278-302). Diğer bir deyişle, bilgisayarın sürekli ve yoğun kullanılması *meslek hastalığı* olarak adlandırılabilir sağlık sorunlarına yol açmaktadır ve bu sağlık sorunlarının kadın işgücü arasında yaygın olması, çalışma yaşamındaki cinsiyetçi işbölümünün bir yansımasıdır.

Sürekli ve yoğun bilgisayar kullanılmasından ötürü ortaya çıkabilecek sağlık sorunları beş alt başlık altında toplanabilir:

1. Musculoskeletal bozukluklar (kemik kas sistemi bozuklukları)
2. Görme duyusuyla ilgili rahatsızlıklar
3. Kısa dönemli psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar
4. Dermatolojik rahatsızlıklar
5. Üreme bozuklukları (Pearson 1995:282-283)

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılar bilgisayar kullanmalarından kaynaklandığını düşündükleri sağlık sorunlarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

Toba-A-(kadın, 52 yaşında, dul, memur, bilgisayar kullanıyor): "Kullanınca gözüm yorulur. Bunun içinde göz damlası kullanıyorum. Mutlaka büro kıyafetimin cebine koyarım, ağrıyınca damlatırım....Omuzum da ağıyor..."

Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor): "Öncelikle gözlerim yoruluyor. Ayrıca şey, omuzlar ağıyor, tutuluyor. Ayrıntılı semptomlar bunlar. Bir önlem de almıyorum. Sadece bir saat sürekli kullanırsam, çok az dinlenip, ekrana bakmamak gibi. Şirketin aldığı bir önlem mi?...Yok. Diğer çalışanlar özellikle göz yorgunluğundan şikayet ediyorlar. ...Annem de bu yılın başından beri kullanmaya başladı. Annem de göz kızarması gibi bir şey söyledi. Kendisi söylememekle birlikte, annemin omuzu tutuluyor."

Çevre işgücünü oluşturan kadın katılımcılar bilgisayar kullanmaktan kaynaklanan bazı sağlık rahatsızlıkları duyduklarını belirtmişlerdir. Bilgisayar kullanmaktan ötürü bazı sağlık rahatsızlıkları hissedilmesi, bilgisayar kullanım süresi ve biçimiyle, diğer bir deyişle bilgisayarın kullanım amacıyla yakından ilişkilidir.⁹⁷ Burada katılımcıların bilgisayar kullanımına bağlı olarak şikayetçi oldukları rahatsızlıklar genel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

- tekrarlayan mikro travmalar: boyun ağrısı(reflector servibral), omuz ağrısı
- görme duyusuyla ilgili bozukluklar: göz yorgunluğu, göz yaşı kuruluğu, gözün görme gücünde azalma, baş ağrısı.

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Hayır, yok. Asla. Göz bozukluğu, baş ağrısı yok. Keypuncher'larda (tuşlayıcılar), sürekli bilgisayar kullananlarda etkisi vardır mutlaka. Oturmaktan dolayı da. Ama bu grup içinde etkisi olmadı. İşin şekli ile ilgili olmalı. İş hastalıkları var değil mi? Kadınlarda iş hastalıkları daha fazla sanırım. Sırt, omuz ağrısı, radyasyon etkisi gibi. Bunların tümü kullanım şekli ile ilintili. Marketing, AR-GE gibi işlerin kullanım şekli farklı. Örneğin ben de çok kullanıyorum, ama öyle yan tesirler yok."

Kojima bilgisayarı sürekli ve tekrar edici biçimde kullanan, veri girişi yapan işgücünde bilgisayar kullanımına bağlı bazı meslek hastalıklarının olabileceğini belirtmiştir. Kojima bilgisayar kullanmaktan ötürü kendisinde herhangi bir sağlık sorununun olmadığını altını ısrarla çizmiş, bilgisayar kullanma amacının ve biçiminin bilgisayarı sürekli ve tekrar edici işler için kullanan işgücünden farklı olduğunu söylemiştir. Burada önemli olan husus bilgisayarı sürekli ve tekrar edici işler için kullanan işgücünün kadın yoğun

---

⁹⁷ Çekirdek işgücünü oluşturanlar katılımcıların çoğu, bilgisayar kullanmaktan ötürü herhangi bir sağlık sorunlarının olmadığını belirtmişlerdir. Çekirdek işgücünün, bilgisayarı karar alma sürecinde yardımcı/destek bir araç olarak kullandığı göz önüne alınacak olursa, çekirdek işgücünün bilgisayarı sürekli ve yoğun olarak kullanmadığı düşünülebilir.

işgücünden oluşması şeklindeki ifadedir. Kojima teknik araç ve sağlık sorunları arasındaki ilişki üzerine konuşurken içselleştirilmiş cinsiyetçi önyargıları dile getirmektedir: "keypuncher" (tuşlayıcı) işi kadına uygun bir iştir. Bunun ardında yatan ise kadın kimliği kurgusudur.

Teknik araç kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişkinin dile getirilmesi yukarıdaki örneklerde de irdelendiği üzere cinsiyet-yansız bir anlatım biçimi değildir. Tam tersine, verili toplumsal cinsiyet rolleri sağlık sorunları üzerine konuşmalarda yeniden kurulmaktadır. Ayrıca, kadın olsun erkek olsun işgücünün bu konu üzerinde yeterince bilgi sahibi olmadığı dikkat çekici bir durumdur. Dolayısıyla, işgücünün sürekli ve yoğun bilgisayar kullanımının sağlığa etkisi konusunda -hem uzmanlık dili engelini kıran, hem de cinsiyetçi önyargıları sorgulayan- metinler ve eğitim programlarıyla bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

2.4.1.12. Çalışma Yaşamı Dışında, Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojilerinin ve Hizmetlerinin Kullanılması

Bilgisayar ve bilgisayar ağlarının evde kullanım biçimleri de verili toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Aslında ev içi yaşamda tüm teknolojilerin kullanımı zaten cinsiyetçi işbölümüne göre gerçekleşmektedir. Cynthia Cockburn ve Susan Ormrod ev içi teknolojilerinin beyaz eşya (white goods) ve kahverengi eşya (brown goods) olarak ikili bir sınıflandırmaya tabii tutulduklarını; buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrik süpürgesi, mikro dalga fırının beyaz eşya sınıfında; müzik seti, televizyon ve video'nun kahverengi eşya sınıfında değerlendirildiğini belirtmektedir (1993:15). Beyaz eşya sınıfındakiler ailenin tüm üyelerine hizmet vermeye yönelik, teknolojisi karmaşık olmayan, kullanımı kolay,

sonuçta dişil araçlar olarak kabul görmektedir. Beyaz eşyaların ideal kullanıcı/tüketici kitlesini ise kadınlar oluşturmaktadır. Kahverengi eşya sınıfindakiler ise, bireysel amaçlara yönelik hizmet veren, teknolojik olarak karmaşık, kullanımı zor, sonuçta erkeklerin ideal kullanıcı/tüketici grubunu oluşturdukları araçlardır. Bilgisayarlar da çoğunlukla ikinci sınıflandırma içerisinde, yani kahverengi eşya sınıfında değerlendirilmektedir.

Japonya'daki alan araştırmasında katılımcılara evlerinde bilgisayar sahip olup olmadıkları ve bilgisayar ağ hizmetinden yararlanıp yararlanmadıkları sorulduğu zaman, 44 katılımcıdan 19'u bilgisayar sahibi olduğunu, yedisi Internet hizmetinden yararlandığını belirtmiştir.⁹⁸ Evinde bilgisayar sahibi olan ve bilgisayar ağ hizmetinden yararlananlar, bu enformasyon teknolojisini ve hizmetini nasıl kullandıklarını aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Evet, evde bilgisayar var. Windows Word'u kullanıyorum...Benden başka...Küçük bir bilgisayar. Zaten, evdeki bilgisayarı kullanan sadece ben değilim. Eşim de kullanır. Eve bilgisayar satın alma nedeni, daha çok eğlence amaçlıydı. Müzik yazılımı kullanıyor, kendi eserimi besteliyorum. Çocuğun resim yapması gibi, kendini geliştirmesini amaçlayan eğlence yazılımlarını kullanıyoruz...Evde sıradan kullanım..."

⁹⁸ Derinlemesine görüşmeye katılanlar arasında bilgisayar sahibi olmayanlar B şirketinde çalışan Matsui, Nakajima; D şirketinde çalışan Yoshida'dır. Derinlemesine görüşmeye katılan diğer katılımcılar, A şirketinde çalışan Sakamura ve Toba, B şirketinde çalışan Ouno, Mori, Kojima; D şirketinde çalışan Watanabe, Morishita, Sugeno, Etou ve İtou; E şirketinde çalışan Sakamoto, Hagiuda, Mizutani ve Namiki evlerinde bilgisayar sahibidir. Hatta bazı katılımcıların evindeki bilgisayar sayısı birden fazladır. Örneğin, Sakamura, Toba, Sakamoto, Morishita ve Kojima evlerinde birden fazla bilgisayar sahibi olan katılımcılardır. Japon karakter alfabetine uyumlu ilk bilgisayarlar NEC tarafından üretildikleri için, katılımcılar önce bu bilgisayarı satın almışlardır. Ancak DOS-V geliştirildiği zaman da IBM uyumlu bilgisayar satın almışlardır. Bunun dışında, bazı katılımcıların sahip oldukları bilgisayarlardan biri "desktop" (masaüstü) iken; diğeryse "laptop"tur (dizüstü). Katılımcı dizüstü bilgisayarı işyerine getirip götürmektedir ya da sadece iş amacıyla kullanmaktadır. Bazı katılımcıların ise evlerindeki bilgisayarı sadece ailenin belli üyeleri kullanmaktadır. Evlerinde Internet hizmetinden yararlananlarsa Sakamura, Mori, Ouno, Kojima, Morishita, Sakamoto ve Namiki'dir.

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)" Evde bilgisayar var. Evdekini iş amacı ile, yarım iş, yarım da. Yok yüzde 70 iş amacı ile, yüzde 30 CD ROM ile bireysel olarak kullanıyorum...Benden başka kimse kullanmıyor."

Morishita-D-(erkek, 48 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Şirkette kullanmıyorum, 2-3 kez gördüm sadece; ama evde nifty-serve var. Nifty-serve'de sadece gazete haberleri, eğlence haberleri ve yeni kitap haberlerini okuyorum. Hobi olarak. Ben balıkçılığa meraklıyım. İnternet'e bu konuda bakıyorum. Enformasyon arıyorum."

Sakamura, evindeki bilgisayarı eşiyle paylaşmaktadır. Ev işlerinden dolayı bilgisayar ve bilgisayar ağını kullanmaya ve yeterince kullanım biçimini geliştirmeye fırsat bulamadığını belirten Sakamura, daha çok çocuk eğitime yönelik oyun ve eğitim yazılımlarını kullanmakta ve İnternet'de çocuk yetiştirilmesiyle ilgili sohbet odasına katılmaktadır. Bilgisayarı bireysel tatminin amacıyla kullanımı ise müzik programı kullanarak, eser bestelemek şeklinde gerçekleşmektedir. Erkek katılımcıların evde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma amaç ve biçimleri yukarıdaki açıklamalarda görüleceği üzere kadın katılımcılardan farklıdır. Erkek katılımcılar evde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı boş zaman etkinliği olarak değerlendirmekte, bu enformasyon teknolojisi ve hizmetini kullanırken daha çok kendilerini geliştirmeyi ve bireysel tatmini amaçlamaktadırlar.

Katılımcıların evde sahip oldukları ve yararlandıkları bilgisayar ve bilgisayar ağının ailenin diğer üyeleri tarafından da kullanılıp kullanılmadığı sorusu, bu teknoloji ve hizmetin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"DOS-V ve NEC'in bir modeli var. NEC'in modelini 3 yıl önce satın almıştım. DOS-V'yi yani IBM'i bu yılın 9.ayını gibi satın aldım. İkisi de desktop. Şirkette laptop

kullanıyorum. Şirkette laptop kullanmamız, laptopu alıp dışarı gitmek yerine, daha az yer kaplamasından..... Evde ise dediğim gibi desktop. Evde yer darlığı olmadığı için desktop....Evdeki bilgisayarları sadece, ben kullanıyorum."

Namiki-E-(erkek, 29 yaş, bekar, araştırmacı,bilgisayar kullanıyor):"Bir kızkardeşim var. Bilgisayar? Hayır, kullanmıyor. Neden kullanmıyor, belki de kullanması gerekli değil. Öyle olmalı, kullanması gerekli değil....Kızkardeşim bir işte çalışmıyor. Ev kadını."

Kadın katılımcıların evlerinde sahip oldukları bilgisayarı eşleri kullanırken, erkek katılımcıların eşleri ya da kızkardeşleri evdeki bilgisayar kullanmamaktadır. Ancak, çalışma yaşamında bilgisayar kullanmasını gerektiren bir işte çalışıyorsa, erkek katılımcının eşi evdeki bilgisayarı kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olmaktadır. Erkek katılımcının eşi eğer "ev kadını" ise, onun bilgisayarı kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olması verili toplumsal cinsiyet rol tanımlarına göre zaten beklenmemektedir. Örneğin, çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan Toba, ev içi yaşamda bilgisayar kullanmamakta ve bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahip olduğunu yadsımaktadır. Ev içi yaşamda bireysel tatmin amacıyla kullanılan bilgisayar sonuçta tüm aile üyelerince ortaklaşa kullanılan bir araç niteliğine sahip değildir. Eğer aile üyelerinden bazıları bu aracın kullanımını paylaşıyorlarsa bunlar genelde ya kadın katılımcıların eşleri ya da erkek katılımcıların çocukları şeklinde gerçekleşmektedir. Oysa, Sakamoto ev kadınlarının ev içi yaşamda bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanabilecekleri ve kendilerine özgü kullanım amaç ve biçimleri geliştirebilecekleri noktasına dikkat çekmektedir:

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor):"Evdeki kadınlar/ev kadınları bilgisayar kullanmayı ne kadar gerekli görüyorlar...eğer onları motive edilirse, çeşitli şekillerde bilgisayar kullanabilirler. Kadınların iş için bilgisayar kullanıyor

olması önemli, ancak toplam çalışanların çoğu erkek...Örneğin benim kuzenim ev kadını olmasına rağmen bilgisayar kullanıyor. Kuzenim iş amacı ile kullanıyor, ama toplumsal bağlamda Internet'de enformasyon elde etmek amacı ile kullanıyor olmalı. Evde olmasına rağmen toplum ile bağını kopartmamak için. Tabii wapro kullanan ev kadını sayısı da fazla."

Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların söylediklerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak, ev içinde kullanılan enformasyon teknolojilerinin cinsiyetçi örüntüleri pekiştirdiği söylenebilir. Joan Rothschild'in verdiği bir örneği burada aktarırsak; evdeki bilgisayarda anne yemek tarifleri yazar, muhasebe hesabı yapar; baba ve çocuklar oyun oynar, eğitim yazılımlarını kullanırlar (1983:89). Kısacası, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi ev içi yaşamda da kadınların teknoloji ile olan ilişkilerini "ikincil" ve "dolaylı" düzeyde tanımlamakta; teknolojik ürünler arasında koyduğu hiyerarşilerle kadınların gündelik yaşantılarında doğrudan deneyimledikleri "beyaz eşyaların" kullanımını "kolay olduğu" önyargısıyla önemsizleştirmektedir. Buna karşılık, "kahverengi eşyalar" ve tabii bilgisayarlar "hi-tech" (ileri/yüksek teknoloji) fetişizmi ile birlikte kullanımı karmaşık teknik araçlar olarak görülmektedir. Bu önyargının bir uzantısıysa, bu araçların ideal kullanıcılarının kimliği konusunda ortaya çıkmaktadır: ideal kullanıcı teknik konularda bilgili ve becerikli olduğu varsayılan erkektir. Enformasyon toplumu yazınıni oluşturan yaklaşımların çoğunda, kadının ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerini kullanması sadece "tüketici" düzeyinde ele alınmaktadır. Ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını irdelenecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

2.4.2 Türkiye Uygulaması

Türkiye uygulamasında derinlemesine görüşmeyi katılmayı toplam 33 kişi kabul etmiştir. Bu katılımcılardan 15'i kadın ve 18'si erkektir. Tablo 58'de derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul eden katılımcıların hangi şirketlerde çalıştıkları görülmektedir.⁹⁹

Tablo 58. Derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul eden katılımcı sayısı

Şirket Cinsiyet	Q	W	X
Kadın	6	5	4
Erkek	5	9	4
Toplam	11	14	7

2.4.2.1. Çevre İşgücü ve Çekirdek İşgücü Ayrımı

Japonya örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de de çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyon teknolojileri uygulamalarıyla birlikte istihdam edilecek beyaz yakalı işgücünde aranan nitelikler değişmeye başlamış, beyaz yakalı işgücü içinde çekirdek ve çevre işgücü ayrımı gelişmeye başlamıştır. Bu ayrımın temelinde ise işin niteliğinin ve bu işle ilişkili araçların kullanım biçimlerinin yattığı saptanmıştır.¹⁰⁰ Katılımcılar yaptıkları işin niteliğine ve bu

⁹⁹ Tablo 58'de görüleceği üzere, W şirketinde derinlemesine görüşmeyi kabul eden katılımcı sayısı diğer şirketlere göre daha fazla olmuştur. Derinlemesine görüşmeler Q şirketinde 11 saat, W şirketinde 12 saat, X şirketinde altı saat civarında sürmüştür. Görüşmeler 1998 yazında çözümlenmiştir.

¹⁰⁰ Q şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan 11 kadın katılımcıdan beşi çevre işlerde, biri insan kaynaklarında, biri bilgi-işlemede, dördü çekirdek işlerde çalışırken, anket formunu yanıtlayan on erkek katılımcıdan beşi çekirdek işlerde, beşi çevre işlerde çalışmaktadır. W şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan on kadın katılımcıdan sadece biri çevre işte çalışırken, biri mühendis olarak işletmede, sekizi ise çekirdek işlerde çalışmaktadır. W şirketinde çalışan on erkek katılımcıdan dördü işletmede teknisyen, ikisi işletmede mühendis olarak çalışmaktadır. W şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan diğer dört erkek katılımcı çekirdek işlerde çalışmaktadır. X şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan on kadın katılımcıdan dördü çevre işlerde çalışırken, ikisi teknisyen, biri araştırmacı ve biri mühendis olarak çalışmaktadır. X şirketinde çalışan ve anket formunu yanıtlayan kadın

işle ilişkili olarak bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma biçimlerine göre, çekirdek işgücü ve çevre işgücü ayrımını aşağıdaki şekillerde yaşamaktadır.

Tablo 59. Derinlemesine görüşmeye katılanların bilgisayarı kullanma biçimleri

Bilgisayar Kullanma Biçimi	Çevre İşgücü		Çekirdek İşgücü	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yazı temelli (daktilo olarak)	7		2	3
Hesaplama/organizasyon için		4	3	5
Programlama için				3
Sunum için	1		1	2
Çizim/tasarım için		1	1	1
Bilgisayar ağından iletişim için		4	1	1
Bilgisayar ağından bilgi kaynaklarına erişim	1	4	1	4
Eğitim amaçlı			1	1
Diğer				

Not: Katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir.

Çekirdek işgücünü oluşturan katılımcıların aşağıdaki açıklamalarında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını yoğun olarak kullanmaya gereksinim duymadıklarına, bilgisayarla yapılması gereken işleri çevre işgücüne yaptırdıklarına ilişkin açıklamalara özellikle dikkat edilmesinde yarar vardır.

Q şirketinde orta düzey yönetici olan Namık ile W şirketinde alt düzey yönetici olarak çalışan Gündoğdu kendilerinin bilgisayar kullanma amaçlarını ve biçimlerini, çalışma yaşamında enformasyonun gereğini ve yararlarını aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "... personel konularında çoğunlukla genel müdürle temas halindeyim. Değerlendirme genel müdür tarafından yapılıyor. Pek fazla bilgisayar kullanmıyorum. Benim işim hiç belli olmuyor, eğer işim varsa, işte bugün iki saatlik süreyle bilgisayarda arkadaşlarla birlikte... çalıştım.

katılımcılardan sadece ikisi çekirdek işlerde çalışmaktadır. X şirketinde çalışan on erkek katılımcıdan, sekizi çevre işlerde, ikisi çekirdek işlerde çalışmaktadır. Araştırmanın yapıldığı şirketlerin tümünde çevre işgücü tam zamanlı olarak çalışmaktadır.

Süre belli olmuyor, bazen 4-5 saat çalışılıyor. Bütün gün kullanmadığınız zaman da geliyor...Bazen işimiz de yoksa, vaktimiz müsaitse kendi kendime bilgisayarın başka özelliklerinden yararlanmaya, bir şeyler yapmaya çalışıyorum. Power Point'de bazı işlemler yapıyorum...kendi açımdan ve gelecekteki mesela buradan ayrıldığımda artık tüm işletmeler bilgisayara döndü, yaşantımı sürdürebilmek için, bilgisayar kullanımında ilerlemek istiyorum. Hiç kimse hiçbir yerde kalıcı değildir...Buradan bir başka firmaya gittiğimde, ben bilgisayar bilmiyorsam, diğer müracaat eden biliyorsa o tercih edilir...Çağdaş insan olacaksak, şu devirde yaşıyorsak, öğrenmek zorundayız...Bilgisayar kullanmak bir meziyet değildir. Bilgisayar kullanmaya çağdaş olmak açısından, teknolojiye uymak açısından bakıyorum. Üretimde, son teknolojiyi makinelerimize uyguluyoruz, kapasitemizi yükseltmek için teknolojiyi takip edip, yurt içi veya dışından imkanlarımız ölçüsünde yeni makine getiriyorsak, bizim de teknolojiyi takip etmemiz lazım, yoksa firmalarla yarışamazsınız."

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"İşte ofis programları, Windows, Excel... Günlük mü bu? Çok yoğun değil, yarım saat ya da bir saat ortalama vurdüğümüz zaman. Yani bazen saatlerce başından kalkmadığım da olur ama bazen de günlerce açmadığım oluyor. Gerektiği zaman açarım."

Derinlemesine görüşmeye katılan bazı orta düzey kadın yöneticiler, diğer bir deyişle profesyonel kadınlar, bilgisayarı çok yoğun olarak kullanmadıklarını, veri girişi vb. temel işleri çevre işgücününün yaptığını, kendilerinin karar süreçleriyle ilgili etkin bir rollerinin olduğunu belirtmişlerdir. Q şirketinde çalışan Aydan ve W şirketinde çalışan Nermin kendilerinin bilgisayar kullanma biçimlerini şu şekilde açıklamışlardır:

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"...Duruma göre değişkenlik gösteriyor, fakat ortalama her gün yarım saat bilgisayar kullanıyorum. Çok fazla gerekmiyor. Müdüre iletilecek raporu yazarken falan..."

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Kalite kontrol müdürlüğü yapıyorum. Aslında biliyorum, fakat benim yapmama gerek kalmıyor."

Ekip kuvvetli, ekip yapıyor. Vaktim yok, benim oturup bazı şeyleri bilgisayarla kullanmaya, ama olayı kullanmayı yani yapıyoruz, biliyoruz. Sistemi ben kurdum burada. İşin şeyini pratik tarafını diyeyim basit şeylerle formatlarla başladık, şimdi arkadaşların çok fazla geliştirdiği söylenemez ama sistemin, hayli yaygın kullanıcıyı yetiştirmiş olduk bu grupta. Şöyle, benim şu an kullanmama gerek yok, çünkü üst yönetici olarak benim buna vakit ayırmama gerek yok."

Derinlemesine görüşmelerde çevre işgücünü oluşturan katılımcıların bilgisayarı çok yoğun olarak kullandıklarına ve çekirdek işgücüne karar alma sürecinde gerekli verileri temin ettiklerine ilişkin açıklamalarının üzerinde durulması gerekmektedir.

Hale-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bütün gün buradayım ve genelde bütün gün kullanıyorum gibi bir şey. Yarım ile 13.30 arasında sistem otomatik kapanıyor, o zaman kullanamıyorum....Concept 16, Word ve Excel kullanıyorum....Bilgisayar bilmek belki kariyer yükselmesinde etkili olabilir, ama belli de olmaz....Üstüm, sadece belli programları kullanıyor... Şu var, N. Bey bilgisayar kullanıyor, ama benim kullandığımı Word, Excel'i değil de Power Point'i ekseriyetle daha çok kullanıyor. O yüzden bana fazla bir şey söylenmiyor, bunu bilgisayarda yapalım denirse yapıyorum, tamam oldu, o kadar. Amir bilgisayar kullanıyorsa, bilgisayarda nelerin mümkün olabileceğini biliyor. Örneğin, o bilmiyorsa iletişim olmuyor, bir kere bir şey olmuyor diyorsanız, onu açıklamaya çalışıyorsunuz, o bilgisayar bilmiyorsa, anlamıyor ve çok zor durumda kalıyorsunuz."

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Türkiyemiz hep ilerleme çağında, kendini buna yetiştirebilirsen başarılı olursun geride kaldığın planda da hiçbir başarı sağlanamaz...Artı buradaki bazı iş çerçevesi, yaptığım iş görevim itibari ile biraz teferrüatlı. Çağa ayak uydurabilmek, yani geri kalmamak için, bilgisayar kullanmak zorunlu...aşağı yukarı 9 saatlik bir mesaim var, bunun 6 saati bilgisayarla geçiyor. Burada yeni personel de bilgisayar kullanması ön koşul olarak....alınacağı ortama bağlı, ne iş yapacağına bağlı. Eğer büro elemanı maksadıyla alınacaksa, muhakkak aranır, burada herkesi yetiştirme imkanı yok, herkesin kapasitesi de farklıdır. Burada yetiştirip

diyeyim de ezber olmaz...Evet, burada da orta yaş üzerinde bulunan personelimiz bilgisayar kullanmamaktadır. Genelde genç kısım. Tahsilli kısım ve eğitimini dışarıda görmüş kişiler kullanmakta. İşe alırken de demin dediğim gibi tercih sebebi. Büro hizmetleri ve ihracatla uğraşacak ise bilgisayardan faydalalanabilmeli. Bu da ne oluyor? Bu da 25-35 yaş civarı kesim oluyor."

Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Müdürümüzün bilgisayar kullanmaya vakti olmuyor. Maalesef...Ben onun yerine kendisine yardımcı olmaya çalışıyorum...Mesela, Müdür Bey, dediğinde bana bu konu hakkında bilgi ver, şöyle şöyle bilgiler almak istiyorum, ben hemen alıp kendisine sunuyorum...11 yıldır burada çalışıyorum, son 5 yıldır bilgisayar kullanıyorum...Ashnda, bir anlamda kendi mesleğim için, mesela önceden daktilo kullanılıyordum, daktilo kullanmayayım da bilgisayarda yazı yazmak için, o amaçla kursa gitmiştim. Fakat tabii bilgisayarların gelip firmamızda kişilere dağılması belli bir zaman aldı, ama ondan sonra kullanmaya başladık. Excel de kullanıyorum, ama çok az. Tablo, şema yapmam gerekiyor, ama çok az. Ama en fazla Excel'i yazışmalarda kullandığım oluyor. Faks çekimi...Telefon bağlantısı da yapıyorum."

Q şirketinde çevre işgücünü oluşturan katılımcılar neredeyse mesai saatinin tamamında bilgisayar kullanmaktadır. Üst yönetim kadrosunun bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahip olmasının önemine sadece Hale dikkat çekmiştir. Hale'ye göre, eğer yönetici bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahipse memurunun bilgisayar ile yapabileceği işi kestirebilmekte ve dolayısıyla üst-ast arasındaki ilişkide gerilim önlenebilmektedir. Katılımcıların açıklamalarında dikkat edilmesi gereken nokta, enformasyonelizasyon uygulamasıyla birlikte masabaşı veya ikincil olarak adlandırılan işlerde kadın emeği yoğun bir istihdamın görülmeye başlanmasıdır. Q şirketinde işletmede kas gücü ve hareket gerektiren işler erkek işgücü ağırlıklı iken, sabit işlerde kadın işgücü yoğun istihdam görülmektedir. Bu durum masabaşı işler için de söz konusudur. Hem Q hem de W şirketinde, idari kısmında büro işi

olarak nitelendirilen işleri yapan memurların yarısından fazlası kadındır. W şirketinde orta düzey kadın yönetici sayısı Q ve X şirketlerine göre daha fazladır. Ancak, W şirketinde orta düzey kadın yöneticilerin sayılarının fazla olması ya da bu kadın yöneticilerin şirketin karar mekanizmalarına yakın olmaları çalışma yaşamında "gücün" kadınlar ve erkekler arasında eşit olarak paylaşılması için yeterli değildir. Bu kadın yöneticiler profesyonel meslek aidiyetinden ötürü, çekirdek işgücünün çevre işgücüne karşı seçkin ve ayrıcalıklı konumunu benimsemektedirler (Hacker 1992: 38, 49; Göle 1986) W şirketindeki bu durumdan ötürü, alt düzey yönetici konumunda çalışanlar dahi orta düzey yöneticilerin ikincil işler olarak nitelendirdikleri işleri yapmaktadır. Örneğin, W şirketinde alt düzey yönetici olarak çalışan Bülbül ve Nesrin, müdürlerinin bilgisayar kullanmıyor olmasından dolayı, adeta çevre işgücü konumunda çok yoğun olarak bilgisayar kullanmaktadır. Bülbül kalite kontrol uygulamalarını için verileri analiz ederken, gerekli uygulamaları hazırlarken bilgisayar kullanmaktadır. Daha sonra analizini müdüre sunmaktadır, kalite kontrol uygulama planının yaşama geçirilmesine müdür karar vermektedir. Nesrin ise üretimin çeşitli aşamalarında birimler arasında işbirliği ve uyumun sağlanmasından sorumlu olan planlama bölümünde çalışmaktadır. Nesrin'in müdürü de bilgisayar kullanmadığı için, Nesrin gerekli teknik bilgileri bilgisayar aracılığıyla hazırlayıp müdüre sunmaktadır. Bülbül ve Nesrin müdürlerinin üretim süreciyle ilgili alacakları kararlar için gerekli bilgi donanımını sağlamaktadır. Her ikisi de işlerinde bilgisayar kullanmanın zorunlu olduğunu düşünmektedir:

Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "... Şu anda ben istatistikleri, grafik çizmek için kullanıyorum. Anketler falan yaptığım için sonuçlarını değerlendirmek için kullanıyorum o şekilde, Daha çok grafik ağırlıklı yani, grafikle ile yazılım, yazı, raporlar...Günün büyük bir kısmı bilgisayar, tamamı gibi nerdeyse bilgisayarla geçiyor da arada bir iki saat belki yarım saat mola verdiğim oluyor ama genelde tamamı bilgisayarda geçiyor. Bilgisayarı yüzde yüz kullanmak zorundayım."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Planlama olduğu için çeşitli toplamlar aldıyoruz, veriler elde ediyoruz, formatlar. Şimdi şöyleydi bir takım şeyler burda elle tutuluyordu, ben bilgisayar bildiğim için bir takım verileri formalize ederek, bazı toplamları bazı formülleri kendim tanımlayarak işin akışını hızlandırdım...Örneğin günde 10 saat çalışıyorsam, 4-5 saatini kesin bilgisayar önünde geçiriyorum. Müdürümüz bilgisayar kullanmayı bilmiyor. Zaten dediğim gibi ikincil işlemleri biz hallettiğimiz için, bilgisayar genellikle bize kalıyor. Diğer birimlerle sürekli iletişim halindeyiz, ama asıl oyuncu onlar. İşleri koordine eden bir birim olarak burası. Üretim, satış, ambar, sevkiyat ile bire bir bağlantılıyız...Teknik bir insanı düşünürsek, bir mühendisin bilgisayar bilmesi gerektiğini düşünüyorum. Mühendis, şef, müdür konumundakiler bilgisayar bilmeli, bir iş değiştirmede bu avantajlı oluyor. Bilmemek dezavantaj, insanın kendisini yetersiz hissetmesine neden olabilir. "

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılardan bazılarının bilgisayar kullanmayan kişilerden seçilmesine özen gösterilmiştir. Çünkü çalışma yaşamında katılımcının yaptığı işin niteliğinin ve gereklerinin bilgisayar kullanmayı öğrenmeyi teşvik eden bir itki olduğu düşünülmektedir. İş gereği bilgisayar kullanımı sınırlı ya da belli düzeyde olan çekirdek işgücünün yanısıra, bazı çevre işlerde çalışanların da çalışma yaşamında bilgisayar kullanmaları gerekmemektedir. Ancak, bu işgücü ise, yaptıkları işlerde bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahip diğer çalışanlara bağımlı kalmaktadır.

Hüseyin-W-(erkek, 42 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):" Şöyle söyleyeyim, bilgisayar var ama genelde kullanmayız, yani basit programlar var...Kullanma becerisine sahip değiliz sanıyorum. Buradaki işletme müdürüne veya fabrikadaki işletme müdürüne diyelim. Biz ilettik , hep 'ilerde' dediler. Hiç kullanmıyoruz. Diğer birimlerdeki arkadaşların yardımıyla kullanıyoruz yani. Yapmamız gerekenleri söylüyorlar bilgisayar sayesinde o arkadaşlar bize düzenleyip veriyorlar. Taslak olarak veriyoruz biz."

Kemal-W-(erkek, 44 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanmıyor):"Maalesef bilgisayar kullanmıyorum. Gerekli, muhakkak gerekli ama, bizim şefimiz kullandığı için yani bizim mühendisimiz kullanıyor bize gerekli dökümanları her şeyi o temin ediyor. Bilgisayar kullanımı baskıcı olmazsa olmaz. Nasıl yani şimdi, yani şimdi sen mecbursun bunu öğreneceksin denilirse o zaman belki. Ama başka türlü zannetmiyorum, çünkü biz erkekler genelde mecbur kalmadıktan sonra bir şeyi öğrenmeyi pek arzulamayız. Şimdilik lazım değil yani bana. Hani bütün bilgisayar işlemlerimi üstümdeki kardeşlerim yapıyor.... bizim şefimiz mesela; bilgisayarla ilgili bir şey istiyorsun, bir yazı istiyorsun ve yahutta bir şey istiyorsun hemen sayfaları açıyor bilgisayardan sana şak şak istediğini söyleyebiliyor, yardımcı oluyor yani kıskanma olayı yok."

Derinlemesine görüşmelerin sonucunda dikkat çeken noktaları sıralayacak olursak; çekirdek ve çevre işgücü arasındaki ayrım yapılan iş ve bu işin gerektirdikleri üzerinden kurulmaktadır. Ayrıca bu ayrım üzerinden cinsiyetçi işbölümünü pekiştirilmekte ve rutin, ucu tıkalı işlerde kadın emeği yoğun istihdamı doğallaştırılmaktadır. W şirketinde çalışan Namık Kemal, eşinin işyerinde bilgisayar kullanma deneyimini aşağıdaki şekilde aktarmıştır. Namık Kemal'in açıklamasında, eşinin çevre işgücü olarak bilgisayarı sürekli ve yoğun bir şekilde kullanmasına ve bundan duyduğu bıkkınlığa dikkat edilmelidir. Çevre işgücü yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerini yetkin bir şekilde kullanıyor olsa dahi, yaptıkları işin tekdüzeliğinden dolayı, çekirdek işgücü gibi bu teknolojileri "eğlenerek" ya da "severek" kullanmamaktadır. Çünkü yaptıkları iş, hem çekirdek işgücünün hem de kendilerinin gözünde "beceri gerektirmeyen", "sıradan" ve "ikincil" işlerdir (Morris-Suzuki 1989:119). Bu bağlamda W şirketinde çalışan Namık Kemal'in aşağıdaki açıklamasında, zevk için bilgisayar kullanmayla iş için bilgisayar kullanma arasında yaptığı ayrımı dikkat edilmelidir:

Namık Kemal-W-(erkek, 40 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanmıyor):"Olmaması gerekir neticede hepimiz aynı zekaya sahibiz. Ancak kadınlar bilgisayar kullanmayı

öğrenmeye vakit ayıramıyorlar. Çünkü kadın herşeyden önce evin sorumlusudur. Yemektir, bulaşıktır, çocukların sorunları, ütü, çamaşır böyle şeylere vakit ayıramayabilirler ama biz evde yapacak hiçbir işimiz yok, yemek yedikten sonra çekiliyoruz televizyonun karşısına geçiyoruz akşam 12'ye 1'e kadar vaktimiz boş. Eşim bilgisayar kullanmayı iş yerinde öğrendi, kursa gitti. İşyeri gönderdi. Daha önce daktiloyla yazıyorlardı onlar. Sonra bilgisayara geçiş yapıldı ve ilk bilgisayar eşime alındı....Şimdi bu eğer kişi zevk için kullanıyorsa rahattır, ama eğer iş gereği kullanıyorsa muhakkak bir bıkkınlık vardır. Örneğin...Yeni bir bilgisayar almışlar o çok daha tefferruatlıymış o da eşime alınmış, ... eve telefon ettiler. Müjde veriyorlar sözüm ona eşim dedi ki; "sanki çok önemliydi", dedi. "Ben", dedi "eski bilgisayarımın memnunum", dedi. "İstediğim işi, gerekeni yapıyorum bunda ne olacak", dedi ve istemedi."

Çevre ve çekirdek işgücünü oluşturan katılımcıların üzerinde uzlaştıkları bir diğer husus daha dikkat çekicidir. Bu da, çalışma yaşamında enformasyonelizasyon uygulamasına ilişkin olarak son derece olumlayıcı bir bakış açısının/uzlaşının varlığıdır. Katılımcılar "bilgisayar çağı", "çağ atlamak", "son teknoloji" ve "teknolojik rekabet" gibi enformasyon toplumu yazınının liberal geleneğinin sözcüklerini kullanırken, bu sözcüklerin ardındaki egemenlik ve güç ilişkilerini onamakta, bunları toplumsal ilişkilerine ve gündelik yaşamlarına taşımaktadırlar.

Son olarak, derinlemesine görüşmelerde katılımcıların çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarıyla, toplam kalite yönetimi anlayışının tam olarak benimsenmesiyle birlikte mavi yakalı işgücü istihdamının giderek azalacağını, enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış beyaz yakalı işgücü istihdamının artacağını düşündüklerini belirtmekte yarar vardır. Katılımcılar, işyerlerinde enformasyonelizasyon uygulamasıyla birlikte değişen/değişecek işgücü profilini aşağıdaki şekilde açıklamışlardır. Katılımcıların açıklamaları

değerlendirilirken, değişen/değişecek işgücü profilinde çekirdek ve çevre işgücü ayrımının üretilmesine, çevre işlerin masabaşı ve yahut büro işleri olarak nitelendirilmesine özellikle dikkat edilmelidir.

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bir işletmede her türlü vasıfta insana gereksinim var, ama bunun oranı değişebilir...Bilgisayarla hesap yapmak, genel üst yönetime patrona hesap vermek çok daha kolay oldu...Bir bilgiye bir sonuca şimdi işlerimiz çok daha kolay ama bu demek değildir ki kadrolar azaldı her geçen gün ihtiyaçlar arttığı nispette bu sefer veri, toplanan veriler arttı....Bilgisayar girdi yaşantımıza fakat bu sefer gene veriler, toplanan veriler arttı....Eleman gene azalmadı. Bilgisayarı kullanan eleman sayısı arttı. Hayır, teknisyen düzeyinde lise mezunu arkadaşlar hepsi de işte bizim öğrettiğimiz kadarıyla bize bizim ihtiyaçlarımızı vermeye çalışan elemanlar oluyor"

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"..Projelerimize göre proses yoğun, daha az emek yoğunluk var. Artık mavi yakalıların sayısında, ...üretimle ters orantılı bir azalma oluyor. Üretim 5.5 misli artıyor, ama aynı üretime kıyasla iş gören sayısı üçte bir oranında olacak...Patron Bey mecbur değil, 1 kişinin yapacağı işe 3 kişi almak mecburiyetinde değil..."

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanma yeni personel alımında yüzde 90 evet, ikinci sırada aranıyor,...Birinci sorduğunuz yabancı dil, ikinci sorduğunuz bilgisayar...Yeni gelen makineler tamamen bilgisayar donanımlı geliyor, dolayısıyla kaliteye yönelik çalışmalar ön plana çıkıyor."

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar herhangi bir alet gibi. Gündelik hayatta kullandığımız, sürekli kullandığımız, ihtiyaç duyduğumuz bir telefon gibi... İstihdamı arttırmadı ama data girişi için bir kişi görevlendirilmesi düşünülüyor. Lise seviyesinde. Bayan büyük ihtimalle...Bayanların sadece data girişleri için gibi basit uygulamalar için, sadece bayanların tercih edildiğini düşünmüyorum. İşin tasarımını yavaş yavaş üstlenebilirler, kendilerini geliştirme imkanlarına bağlı olarak daha da yukarı çıkabileceklerini zannediyorum. Bilgisayarlarla istihdam azalacaktır muhakkak. Tabii bunun için insanların kendilerini geliştirmeleri için bir takım eğitimler verilmeli ve bu yeni olabilecek teknolojik makinelerin başına vermek lazım bunları.

Ama istihdam da sonuç olarak azalacağından o konuda ne yapılması gerektiği hakkında bir fikrim yok."

Tablo 60 göz önüne alınarak söylenecek olursa, katılımcıların açıklamalarının ortak noktasını değişen/değişecek işgücü profilinde çekirdek ve çevre işgücü ayrımının üretilmesi, masabaşı ve yahut büro işlerinin çevre işler olarak nitelendirilmesi oluşturmaktadır.

Tablo 60. Enformasyon teknolojilerinin istihdama etkisi konusunda katılımcıların değerlendirmeleri

Enformasyon Teknolojilerinin İstihdama Etkisi	Çevre İşgücü		Çekirdek İşgücü	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Mavi yakalı işgücünün azalması; beyaz yakalı işgücünün artması	2	3	4	6
Beyaz yakalı işgücü arasında rekabetin artması	-	4	2	4
Kadın ve erkek beyaz yakalı istihdamında farkın ortaya çıkması	-	-	-	2
Kadın ve erkek beyaz yakalı istihdamında farkın ortadan kalkması	1	-	-	1
İşe almada aranan vasıfların değişmesi (üniversite mezuniyeti, bilgisayar okur-yazarlığı, yabancı dil vb.)	2	4	3	7
Yeni iş olanaklarının ortaya çıkması	-	2	4	2

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirtmiştir.

Sonuç olarak, katılımcıların açıklamalarından, çekirdek ve çevre işgücünü oluşturanların cinsiyetine bakıldığında "işin gereği" ve yahut "bireysel nitelikler" şeklinde doğallaştırılan cinsiyetçi işbölümü bir kez daha ortaya çıkar.

2.4.2.2. Kadın İşi/Kadına Uygun İş ve Erkek İşi/Erkeğe Uygun İş Ayrımı

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da derinlemesine görüşmelerde katılımcıların konuşmalarının ortak noktasını, kadınların ve erkeklerin farklı fizyolojik yapılaraya sahip olmalarından ötürü yaptıkları işlerin farklı olacağı, bundan dolayı işyerinde bilgisayar kullanım amaç ve biçimlerinin de doğal olarak farklılaşacağı oluşturmuştur. Katılımcılar iş yerlerindeki bilgisayar kullanımını değerlendirirken, kadına uygun ve erkeğe uygun işi aşağıdaki şekilde anlatmışlardır:

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Öyle olup olmadığını bilmiyorum, ama genelde bayan arkadaşlar daha temiz, daha dikkatli, daha intizamlılar ve dolayısıyla bilgisayarda çalışırken daha az hata yapıyorlar... Bayanlar daha çok detaylara giriyorlar, yaptıkları işe daha çok önem veriyorlar. Bilgisayarın insanın düşünsel yeteneklerini geliştirdiği söylenemez. Zaten bulunduğumuz bünyede bilgisayar -benim gözlediğim kadıyla- hızlı sekreter, verilen bütün bilgileri her yönüyle eksiksiz saklayan bir aygıt ve istenildiği zaman süratle bilgi veren bir cihaz olarak görüyorum, değerlendirmem bu yönde."

Gülfer-Q-(kadın, 23 yaş, bekar, insan kaynakları, bilgisayar kullanıyor):"Bana göre, üretimi de kapsama katarsak...Q'da üretimi kapsam içine alınacak elemanda erkek eleman tercih edilir. İşi niteliği gereği. Kadınlar ince el becerisi gerektiren yerlere alınır. İşletmede iş ağırdır. Şu an 2200 civarında isek, bunlardan ancak 600'ü bayandır. İdari kısımda işin özelliklerine göre bayan erkek ayrımı yapılıyor. Bir işe bayan yatkınsa bayan, erkek yatkınsa erkek alınıyor. Bu da öyle cinsiyete göre değil de, işe göre..."

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Hiç bir fark yok...Tabii... erkekler biraz daha konum olarak stresli, yapılan işler bayanlarda, biraz daha bilgisayara yönelik, ondan dolayı kadınlar daha pratik. Ve de narin yapılı oldukları için daha

hassaslar. Yani kullanımda daha tasarım olarak detayına inebiliyorlar. Bizler biraz daha kaba kalıyoruz. Bayanları artı durumda görüyorum."

Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor): "Bilmem. Bizim fabrikamızda bilgisayar kullananlar en fazla bayanlar, çünkü memurların çoğu bayan. Bilmiyorum ilgili oldukları için mi, artık meraklı oldukları için mi...Ama şimdi şöyle, yani memur kadrosunda, muhasebe, ne bileyim ticari servisi, personel servisi gibi bölümlerde bayanlar daha çok olduğu için bayanlar daha çok bilgisayar kullanıyorlar...bence işle ilgili."

Nuray-W-(kadın, 46 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):"Kadınların daha yeni mesleklerde yoğunlaştıklarını düşünüyorum. Bilgisayarlar onların bazı konularda rahat çalışabilmesini sağlıyor belki. Tabii bedensel güce dayanan veya çok zor koşullarda bayanlar çalışmayı tercih etmeyecektir, doğaldır. Kadınların bilgisayarlaşmayla, işte biraz daha masa başı çalışmaya yöneltecek herhalde. İş ortamının kolaylaştırılması bakımından."

Katılımcıların yukarıdaki açıklamaları değerlendirildiğinde, kadınların masabaşı, fiziksel güç gerektirmeyen ve sabit işlerde başarılı olacağı kanısının katılımcılar tarafından yaygın olarak benimsendiği görülmektedir. Katılımcılara göre, bilgisayar kullanma bilgi ve becerisi kadın ve erkekte aynıdır, ancak kadın ve erkek arasında varolan fizyolojik farklar bilgisayar kullanma deneyimini etkilemektedir. Örneğin, Q şirketinde çalışan Mehmet kadınların bilgisayar kullanırken erkeklerden farklı olarak "*daha sabırlı, dikkatli ve hassas*" olduklarını öne sürmektedir. Bunun için de büro işlerini kadınlara uygun işler olarak nitelendirilmektedir. Örneğin W şirketinde çalışan Nuray, kadınların erkeklere göre fiziksel farklılığına vurgu yaparak, çalışma yaşamında enformasyonel uygulamalarının kadınlar için daha iyi koşullarda iş olanağı sağlayacağını düşünmektedir. Ancak bu işler çoğunlukla, Anthony

Giddens'in da belirttiği gibi, beyaz yakalı işlerin bir "alt-sınıfı" olan büro işleridir (1999:372). Q şirketinde çalışan Nesrin, büro işlerinde kadınların çalışmasını ve işlerinde yoğun olarak bilgisayar kullanmalarını cinsiyetçi işbölümü olarak değerlendirmeyen, kadınların büro işlerinde yoğunlaşmalarını ya "işin gereği" ya da "ilgi" şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca, Q şirketinde çalışan Gülfer kadınların "ince el emeği" isteyen işlerde başarılı ve verimli olduklarını belirtirken, Q şirketinde çalışan Abdurrahman'da kadınların ayrıntı gerektiren konularda erkeklere göre daha başarılı olduklarına dikkat çekmektedir. Bu nedenle ayrıntılı veri girişi gerektiren işlere kadınlar uygun görülmektedir. Ancak, Abdurrahman'ın veri girişi gibi işler için bilgisayar kullanmanın insanın düşünsel yeteneklerini geliştirmediğini ifade etmesi, kadına uygun görülen işlerin toplumsal statüsünün aslında ne kadar da düşük olduğuna işaret etmektedir. W şirketinde çalışan Gündoğdu ile Selçuk'un açıklamalarıysa kadın işi ve erkek işi arasındaki ayrımı, meslek seçiminden başlayarak, mesleğin uygulanması sürecindeki cinsiyetçiliğe kadar uzanan bir çizgide göz önüne sermektedir.

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...bayanlar satışa yönelik ya da ne diyelim, müşteri hizmetleriyle ilgili konularda daha yoğun çalışıyorlar, ama onun dışında detaylarla ilgili ya da işte kullanımla ilgili pek fazla kendilerini geliştirmiyorlar. Cinsiyet kaynaklı olabilir, yani toplum o yönde yönlendiriliyor. ...Evet, ama daha bir de şu yönden düşünelim vücutla çalışmalar olarak değil de bizim işletmemiz sürekliliği olan bir işletme...Saat mefhumu yok bir kere ve bayanın saat mefhumu olmaması biraz bayan için bir problem doğurur görüşümdedir. Yani gecenin üçünde dördünde uyandırılıp ya şöyle oldu, böyle oldu gibi bir durum bayan için problem olur...sonuçta benzer konular iş alanı olarak gruplandırıldığında erkeklerin yapacağı işler bayanların yapacağı işler ister istemez ayrılıyor, yani bu güne kadar işte eşitliği savunsanızda böyle Türkiye'de böyle değişmesi fiziksel özelliklerden dolayı imkansız. Kendi okulumuzda düşünüyorum ...bir bayan arkadaş vardı mesela, o... bizim sektörümüzle ilgili bir konuda işe başladı ama olayın tam içinde değil daha çok pazarlama ve projelendirme

aşamalarında çalışıyor....tutup da onun bir kaynak yapması ya da ne bileyim çalışanların başında yol göstermek, müdahale etmek gibi bir ihtimal düşünemiyorum zaten."

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Şimdi cinsiyet farkı?...bilgisayar kullanan birisi için. Genç olarak, tanımlayabiliriz, belli bir entelektüel yapısı olan, eğitilmiş. Profesyonel veya teknik olarak da bir ayrım söyleyemeycem, hayır herkes de kullanabilir. Benim birimim tamamı erkek. Evet, bayanların çalışabileceği bir iş yok burada. Makina operatörlüğü var, taşıma var. Tabi, genellikle yani belli bir hareket. Kadınlar için daha hareketsiz ve daha hafif işler, evet. Yapılan iş belli bir fiziksel güç gerektiriyor. Bir de Türk insanının genel psikolojisi herhalde bu. Şimdi bizim sorumlu, benim sorumlu olduğum yerde erkekler daha yoğunlukta ve onların yapabileceği bir iş bu."

Gündoğatı ve Selçuk'un bu açıklamalarında, erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadının fiziksel güçsüzlüğünü baz alarak tanımladığı cinsiyetçi roller bir kez daha meşrulaştırılmaktadır: "kadınlar ağır işleri yapamazlar", "gece yarısı evlerinden çıkıp işletmeye gelemeyenler" vb.

W şirketinde çalışan kadın katılımcılardan Ebru ve Nesrin genel olarak kadın işgücünün kendisini geliştirmeye ihtiyaç duymadığını, özellikle yeni teknolojileri kullanmaktan çekindiğini belirtmişlerdir. Ebru ve Nesrin'e göre, kadınların çoğu bu teknik araçla olan ilişkilerini "derinleştirmemektedir."

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):"Çevremde hissettim. Doğrusu, yani erkekler genelde elektronik eşyalara daha çok meraklıdır. Bu zaten elektronik mühendisliğinin, elektronik mühendisliğinin doğru söyledim bilgisayar mühendisliğinin genelde erkekler tarafından tercih edilmesinde kendini gösteriyor. Sanırım evet. Dediğiniz gibi bu bizim herhalde geçmişteki ataerkilli aile yaşantısından kaynaklanan bir durum, belki bayanın tam olarak iş hayatına yeni yeni atılması ve iş hayatında kendini çeşitli mesleklerle yani kısıtlı mesleklerle sınırlandırması ne bileyim bir öğretmenlik. Bilgisayar mühendisliği bayanlar açısından daha yeni ... yani son 5-6 yılda... Ağırlıklı olarak bayanlar hep

öğretmenliği seçiyor. Bunun sonuçları mı? ...Ben bayanların bu konuya doğrusu pek önem vermedikleri kanısındayım. Sanırım biz bayanlar olarak çevremde gözlemlediğim kadarıyla hep bu işin en basitinden enformasyon arasında bilgisayarın çok zor olduğu kanısındayız. Ben mesela bir defa evimize laptop bilgisayar gelmişti anneme işte bak anne şu da var bu da var diye göstermiştim "aa yok yok benim kafam almaz bunları" dedi. Hemen kendini çekti kenara. Bu olayın çok basit olduğunu çok zevkli olduğunu tabii ki her halde ilk etapta reklam aracılığıyla gösterebiliriz. Yani gerçekten onlar çok kompleks çok karmaşık olmadığını bayanlara sanırım göstermemiz gerekiyor. Genelde çevrem bu konudan korkuyor, bu konudan çekiniyor. Çok kompleks olduğunu düşünüyor. Bu olayın altından kalkamayacağını kafasının çok karışacağını falan düşünüyor."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Teknik bilgilere ve yaratıcı özelliklere erkeklerin daha meyilli olduğunu düşünmüşümdür. Bayanlar bana şekilci, ezberci gelmiştir. Bir bayan olarak acımasız bir yaklaşım ama. Ben şöyle düşünüyorum yani, bayanlar ...daha basma kalıp ezberci olmaya müsaitler yani konunun derinliğini araştırmak biraz külfet geliyor sanıyorum. Burada benim tanıdığım çevrede erkekler daha araştırmacı kişiliğe sahiplerdi, bilemiyorum ama erkeklerin daha araştırmacı olduğunu düşünüyorum. En azından araştırmaya karşı tembel olmadıklarını düşünüyorum. Bilgisayar kadınları araştırmaya özendirmedi yardımcı olabilir, ama olay kişinin kendi beyinde bitiyor. Yani çok saçma alanlara yöneldiklerini inanıyorum. Evet...kadınlar gerçekten ayrıntılara takılıyorlar ama gereksiz yere. Bilgisayarda a şu çizgi küçük oldu, a yamuk oldu gibi ...Erkekler bu konuda daha gerçekçi daha mantıksal. Yapmak istedikleri hedefe çabuk ulaşmak istiyorlar, belki sabırsızlar ama böyle saçma ayrıntılar üzerine düşünmüyorlar. Bayanlar daha şekilci daha simetrik bir yapıya sahipler bu konuda. Ben kendim de ayrıntılara takılırım. ...Biraz öz eleştiri yapayım. Bence, sadece çalışan kesimde kadınların bilgisayar kullanması teşvik edilebilir, çalışmayan kesim için çok zor hatta imkansız."

Her ne kadar Ebru ve Nesrin genel olarak kadınların teknik araçlara yönelik ilgilerinin olmadığını düşünseler de, kadınların bilgisayar kullanma

konusunda teşvik edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Onlara göre, kadınların bu konuda yetiştirilmesi mevcut cinsiyetçi önyargılarının değiştirilmesini sağlayabilir. Öte yandan, Q şirketinde çalışan Bige'de, kadınlar bilgisayar kullansalar dahi, teknolojilere olan ilgisizliklerinden dolayı ucu tıkalı işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bige, aynı zamanda kadınların teknolojiye olan ilgilerini geliştirip yönlendirecek bir ortamın olmamasına da dikkat çekmektedir.

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Tasarım alanında çalışanlar bence erkekler de var, hatta daha çok. Genel olarak öyle olabilir, çünkü erkekler her işte öyledir, bu da doğaldır. Kadınlar ne kadar biliyorsa, o kadarını kullanmak zorunda kalıyor. Erkekler daha çok kurcalayıcı. Tasarım işinde de erkekler işin ticari yönleriyle daha çok ilgileniyorlar, duygusal yönü sanatsal yönü kadınlarda daha fazla... Belki de bu Türk toplumunun erkek anlayışından kaynaklanıyor olabilir. Evde bilgisayar varsa, erkek kullanıyor, eşitiz de denilse, en modern aile yapısında bile, kadının kafasında düşünmek zorunda olduğu sorumlulukları erkekten daha fazla oluyor. Erkek daha çok boş zaman bulduğu için bilgisayarla uğraşiyor..."

W şirketinde çalışan Gündoğdu ve X şirketinde çalışan Süleyman çalışma yaşamında enformasyonelasyon uygulamasının, bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahip olmanın, özellikle kadın işgücü için yeni, ama farklı bir tarzda iş olanağı sağlayacağını öne sürmektedir. Gündoğdu, kadının ev içinde bilgisayar kullanarak iş yerine gitmeden bir iş yapabileceğini örnekleyerek anlatmıştır. Gündoğdu bu çalışmanın adı koymasa da, bu yeni çalışma tarzı "tele-çalışma" olarak tanımlanmaktadır (Erdem 1998:111-119).

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Şöyle yorumlama getirilebilir belki yani sürekliliği olmayan işlerde diyelim bayanların ağırlıklı olmaları bir avantaj olabilir. Mesela güncel olan bilgisayarla ilgili neler var; benim tanıdığım arkadaşlar da var mesela. Normal evinde de çalışsa iş yerinde çalışıyor durumunda. Bilgisayar firmasıyla bağlantısı var, çalıştığı zaman oradan tespit ediliyor zaten. İş yerindeki işine evinde devam ediyor.

Ama orda direkt olarak zamanının tamamını harcamıyor. Eve geliyor diyelim ki yemeği var, çocuğu var, ev işleri var diyelim ki ama arada kalan boş zamanda firmadaki işini de takip edebiliyor...Kadın evet....Yani evde insanların boşa geçen zamanı oldukça fazla ...evde de çalışmasına devam edebilir. Bu da işte evde ne bileyim ocağa koyduğu suyun kaynamasını beklerken ya da nasıl diyelim mesela işte on dakikalık televizyonda kanal kanal dolaşmaktansa bu tip bir çalışma uygun olabilir. Ya da ne bileyim bir oyun oynamaktansa işiyle ilgili bir çalışma da bulunması onun için faydalı olabilir."

Süleyman-X-(erkek, 30 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Belki şundan dolayı geri planda kaldıkları için kadınların, erkeklerden daha başarılı olacaklarını düşünüyorum. Kendilerini göstermek, yani bilgisayar bir bakıma daha kısıtlı imkanlarla daha çok şeyi yapmanın bir yolu diyorum ben. Çünkü aynı şeyleri yapabilmemiz için eskiden çok büyük masraflarla harcamanız gerekiyordu çok ya ekonomik olarak çok güçlü olmanız gerekiyordu. Şimdi 200 dolarlık bir yazıcıyla evinizde bir matbaa bile kurup kitap bile yazabilirsiniz. Veya istediğiniz şeyi üretip çıkarabilirsiniz. Dedim ya kısıtlı imkanlarla çok daha fazla şeyler yapma imkanı sağlıyor bilgisayar o bakımdan. Aynı şeyi hanımlar için de düşünürseniz onlar için de belki bir zaman eğer bir baskı altında hissettiler ama bilgisayar onlar için de bir çıkış yolu, çalışma yolu olacağı için belki daha fazla başarılı olma ihtimalleri daha yüksektir."

Gündoğdu'nun ve Süleyman'ın yukarıda önerdiği "tele-çalışma" ilk bakışta kadın işgücü açısından yeni bir istihdam olanağı yaratıyormuş gibi görünmektedir. *Birinci Bölümde* ayrıntılı olarak ele alınan "tele-çalışma", çalışma saatlerinin çalışan tarafından kendine göre ayarlanması, ulaşım için harcanan zaman ve masraftan tasarruf edilmesi vb. bir takım olumlu özelliklerinin yanı sıra, çalışmanın sürekli evde gerçekleşmesi nedeniyle sosyal ilişkilerin azalması, sağlık ve sigorta güvencesinden yoksun olma, ev işleri ile çalışmanın birlikte yürütülmesinin doğurduğu stres gibi bir takım olumsuz özelliklere de sahiptir. (Guttek ve Larwood 1987:84). Gündoğdu'nun ve

Süleyman'ın evde çalışma önerisi, "tele-çalışma"nın olumsuz özelliklerini göz ardı etmektedir. Gündoğdu, "tele-çalışma"yı kadınlar için yeni bir istihdam türü olarak önerirken, kadını evde hem parça başına ücretli hem de ücretsiz olan bir çalışmaya mahkum etmektedir.

Burada kadın katılımcıların çalışma yaşamında "çalışan kadın" olarak bulunuşlarıyla birlikte çalışma yaşamı ve ev yaşamı arasındaki ilişkiyi nasıl birlikte götürdükleri konusuna kısaca değinmekte yarar vardır. Çünkü, katılımcı kadınların çoğu çalışma yaşamındaki cinsiyetçi işbölümünden ve cinsiyetçi örüntülerden bilinçli bir şekilde şikayetçi olmamıştır. Ne de doğrudan herhangi bir cinsiyetçi pratiği deneyimlediklerini kabul etmişlerdir. Özellikle orta düzey kadın yöneticiler, çalışma yaşamında, hem de tekstil sektörü gibi profesyonel ilişkilerin egemen olmadığı bir sektörde kadın yönetici olarak mücadele vermek zorunda kaldıkları cinsiyetçi ayrımcılıktan hiç söz etmemişlerdir. Japonya uygulamasında tekstil sektöründe orta ve alt düzey kadın yönetici sayısının hemen hemen neredeyse yok denecek kadar az olması, kadın işgücünün çevre işlerde takılıp kaldığını göstermiştir. Oysa, Türkiye uygulamasında alt ve orta düzey kadın yöneticilerin sayıca çok oluşu dikkat çekicidir. Ancak orta ve orta üst sınıflara mensup olan ve çekirdek işgücü olarak istihdam edilen bu kadın katılımcılar, çalışma yaşamlarındaki başarı öykülerini bireysel özellikleriyle açıklamakta, karşılaştıkları güçlükleriyse toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin önyargılarla ilişkilendirmemektedir. Kadın katılımcıların "cinsiyet duyarsızlıkları" Türkiye'de yöneticilik vb. profesyonel mesleklerinin aslında kadınlara "kapalı işler" olması (Acar 1990: 82) ve profesyonel meslek sahibi kadınların hem sayıca çok az hem de "seçkin" olmaları (Köker 1988: 192) ile açıklanabilir. Sonuç olarak, burada hem sınıf farkının hem de profesyonelizmin kadınların cinsiyetçi ayrımcılığı doğallaştırmasında belirleyici olduğu söylenebilir (Sim ve Yong 1995:178; Hacker 1990: 111-126; 127-137). Örneğin

Aydan ve Nermin kendi seçkin konumlarını bireysel başarı öykülerine vurgu yaparak aşağıdaki şekilde doğallaştırmaktadır:

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bayan olmanın bu firmada bir dezavantajını göremedim. Başka firmalar hakkında bilgim yok. Mesai saatlerim 08.30-18.30 arasındadır. Zaman zaman işimiz gereği gelmek zorunda kalıyoruz. Geceleri kalabiliyoruz. Sürekli çalışan bir işletmedir, onun için bazen kalmak zorunda oluyoruz. Eşim de fabrikada çalışıyor, kendisi mühendis, çok kolay birbirimizi algılayabildiğimiz için o konuyla ilgili herhangi bir olumsuzlukla hiç karşılaşmadım. Bilgisayar kullanımı açısından da kadın erkek farkı yoktur. Yapıdan yapıya değişkenlik vardır, cinsiyete göre değil de, yapıya göre değişkenlik söz konusu olabilir. Kişilik meselesidir."

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Ben hiç böyle birşey ne düşündüm ne söyleyen oldu, çok hırslı bir öğrencilik yaşamım oldu, hep başa oynamayı arzu ettim, hep başa oynamak için ne mümkünse onu yaptım...Burada bilhassa hiç bize bu şekilde siz kadınsız, şunu yaparsınız, yapamazsınız gibi yaklaşımda bulunulmadı. Yerimiz, konumumuz buraya girdiğimiz zaman belli bir yerde bir pozisyon boştu oraya girdik ...Yani kadın olmanın bana bir zorluğu olmadığı herhangi bir sorunla karşılaşmadık...Herkes pozisyonuna uygun gerekeni yapıyor. Kadını erkeği diye bir ayırım yapılamaz...Eve de iş taşıyorum, ...başka şansım yok çünkü. Eşim iyi bir insan, çocuklarım büyüdü, çocuklarımla ilgili sorunum yok. Eşim bana kapris yapmıyor...Eşim de yani yoğun bir çalışma ortamı içinde olduğu için hoşgörü içinde bize. Fabrika yaşantım sorun değil. "

Q şirketinde bilgi-işlem sorumlusu olarak çalışan Aysu ve Serap anket formunu yanıtlamamıştır. Ancak derinlemesine görüşmeler sırasında çalışmaya katılmak istediklerini belirtmişlerdir. Aysu ve Serap kadın işi olarak görülmeyen bir işte, bilgi-işlem alanında çalışmaktadır. Onlarla yapılan görüşme, bilgi-işlem alanında programlama ve yazılım işlerinin kadın istihdamına, bilgi-işlem alanında donanıma ilişkin işlerinse erkek istihdamına açık olduğunu göstermiştir. Bu şekilde yazılım ve donanım konusunda da kadın işi ve erkek işi

ayrımının oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, yazılım ve donanım konusunun çekirdek iş olarak tanımlandığı akılda tutulması gereken bir noktadır.

Aysu ve Serap bilgi-işlem alanında varolan erkek egemenliğini ve bu alanda "çalışan kadın" olarak deneyimlerini, Aysu bilgisayar mühendisliğini, Serap ise bilgisayar programcılığını neden seçtiklerini aşağıdaki şekilde dile getirmişlerdir:

Aysu-Q-(kadın, 26 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar mühendisliğinde ...benim bölümümde çok az sayıda bayan vardı, 6 bayan dışında geri kalanların hepsi erkekti...Genel olarak. Teknik liseden, meslek lisesinden, bilgisayar veya elektronik bölümlerinden mezun olup ta dolaylı yoldan ilgileri oluyordu. Ben dışında bayanların da hepsi bu şekilde idi. Ama ben lise mezunu idim, açıkçası bilgisayara ilgim çok fazla yoktu,..normal bir çocuk merakı. Oyun maksadı ile bilgisayarı kullanıyordum. Ancak daha sonra, mantıklı olarak düşündüm, geleceğin mesleği veya şu an teknoloji çağındayız, bilgisayarlar çok yayılmaya başladığı için bu mesleği seçtim...O ayrımı kabul etmiyorum,..Tabii bir takım farklar oluyor, ama o da fiziksel olarak. Yani, zihin olarak, yaşam koşulları olarak değil. Tabii şu anda bekar olduğum için bu şekilde konuşuyorum. Evlendiğim zaman ben ilerde nasıl söylerim, düşünürüm bilemiyorum ama. "

Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"....Burada programlama işinin sorumluluğu benim üstümdedir. Bu işi çok fazla sevmezsen, kesinlikle katlanacak bir iş değil. Hayatınız mesai saati dışına taşıyor. Kesinlikle bu tempoda bir çalışmayı ancak bekar bir insan yapabilir...donanım hariç. Programlama konusunda bayanlar kesinlikle daha başarılı. Kesinlikle, bundan eminim. Sabırdan kaynaklanıyor, özveriden kaynaklanıyor, yetiştirilme tarzından kaynaklanıyor. Bayanlar daha iyi uyum gösteriyorlar, hayal güçleri daha açık. ...Ben kendi adıma diyeyim, bu mesleği ben kendim seçmedim açıkçası yani bir garip oldu benim seçişim...özel kursa giderek, başlangıçta ailemin zoruyla. "Bak kızım, çağın mesleği bu, bir şeyler öğren", yani operatör olarak falan. Bu işe başladım, daha sonra kendim konuyla çok ilgilendim, çok vaktit ayırdım, hayatımın tamamını kapladı

falan, derken kendimi buldum, karakterime uygun olduğunu gördüm. Asla da pişman değilim....ama bu çapta bu iş temposunda sürekli devam edemez bir insan, onu da biliyorum. Kesinlikle evlendikten sonra, çocuktan sonra bu tempo kesinlikle söz konusu olamaz. Ben, mesela Ocak 1 dendiğinde buradayım. Hiç kimse yok fabrikada ama ben buradayım. Herkes yatıp uyuyor, ben sabahın köründe kalkıp geliyorum, akşama kadar ancak işleri yetiştirebiliyorum...Sorumluluğu çok fazla, iş hacmi çok fazla. Çap çok büyük.....bilgisayar öğrenen kadınlara yardımcı oluyoruz. Çalışma yaşamında hobi olarak, masa başı iş olarak, en azından operatör olarak, temiz iş olarak, onların öğrenmelerini destekliyoruz...operatörlerin yüzde yüzü demeyim de çoğu kadın. "

Aysu ve Serap'ın konuşmalarının ortak noktası, bilgi-işlem bölümünün yoğun çalışma temposu olmuştur. Her iki katılımcı da, evlendikleri takdirde bu yoğun tempoyla başa çıkamayacaklarını, yani cinsiyetçi toplumsal rol tanımlarının çalışan evli kadına dayattığı "çalışma yaşamı ile ev yaşamı arasında dengeli bir ilişkinin sürdürülmesi" durumunu "çekirdek iş"te çalışmayı sürdürdükleri takdirde başaramayacaklarını dile getirmişlerdir.

2.4.2.3. Teknokratik Denetimin İşleyişi ve Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarının Kullanılması

Türkiye uygulamasında da, katılımcıların çoğunun çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarını destekleyen uzmanlık bilgi ve becerisinin üstünlüğüyle, teknolojik araçların yansızlığı kanısını benimsedikleri görülmüştür. Katılımcıların gözünde, uzmanların üretim sürecinin çeşitli aşamalarında aldıkları kararlar, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden bu süreç içerisinde yararlanmaları ya da bu araçlardan nasıl yararlanılacağını belirlemeleri, üretimde kaliteyi sağlamakta ve verimi arttırmaktadır.

Türkiye'de teknokratik denetimin nasıl işlediği ilk olarak çekirdek işgücünün bakış açısından aktarılmıştır. Çekirdek işgücünü oluşturan katılımcılardan bazıları otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının işletmede toplam kalite yönetimi anlayışının gerçekleştirilmesi konusunda yardımcı olduğuna, teknokratik denetimin teknik altyapısının enformasyonelizasyon uygulamasıyla, insan kaynağının ise uzman işgücü istihdamıyla sağlandığına dikkat çekmişlerdir. Q şirketinde çalışan Namık ve Abdurrahman ile W şirketinde çalışan Nuray teknokratik denetimin nasıl işlediğini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Bütün Türkiye'de büyük firmaların gelişmesi açısından bilgisayarlaşma gerekli...Haliyle müteşebbis, işletmecî kişi en kısa zamanda üretime geçmek ve ondan sonra da haliyle kâra geçmek ister. Eskiden bir makineye bir işçi bakıyorken, şimdi bir işçi birçok makineye bakıyor. Makineler artık otomatik.... işçi geliyor start düğmesine basıyor ve çalışmaya bakıyor,.. İşçinin yaptığı bir şey yok, onun görevi kontrol görevi oluyor... O anda yetkisi dahilinde ise, bir iğne kırıldığında onu yeniliyor. Yetkisi yoksa, ilgisini çağırıp, bilgi veriyor. O giderildikten sonra makineler çalışmaya devam ediyor. "

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"...Toplam kalite kontrolü uygulamalarına planlama karar veriyor. Planlamada 100 kişi çalışıyor. Hayır, hepsi bilgisayar kullanamıyor. Yaklaşık 20 kişi bilgisayar kullanabiliyor. Bunlardan 3'ü yüksek öğrenim görmüş durumdadır. 17'si lise ve dengi okul,..bizimle diğerlerinin rekabet etmeleri mümkün değil. Buna daha doğru cevap verebilmek için 2000 yılını beklemek lazım. Tüm grup şirketlerimizi içine alan ve onların elektronik on line haberleşmesini sağlayacak yazılım programı hazırlanmaktadır..."

Nuray-W-(kadın, 46 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):"Önce yaptığımızı söyleyeyim; ... biz ilk paketleme ve son çıkış noktasında başladık bilgisayara geçmeye. Ürün imalat raporlarını elle doldurmak yerine bilgisayarla tartıp yeni imalat raporlarından başladık, ondan sonra işte. Bilgisayar ağı bütün birimleri kapsayacak

tabii ki. Ondan sonra da...özellikle bordro hesapları, personel bölümünün işleri bilgisayara aktarıldı, daha sonra diğer bölümlerin entegrasyonu yapılıyor."

Q şirketinde çalışan Mustafa üretim sürecinde bilgisayarlaşma olarak adlandırdığı enformasyonelizasyon uygulamasıyla teknokratik denetim arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde kurmuştur:

Mustafa-Q-(erkek, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Kesinlikle, bakım grupları için bilgisayar çok büyük kolaylık getirecektir. Şimdi fabrikada 100 çeşit makina var en azından. Bunlarında 1000 ile 1500 kalem işi vardır. Bütün makinelerin bakım takibi bilgisayar ile kolay olacaktır. Şimdi kartlar kullanıyoruz. Şu anda benden iyi bilen bir arkadaşım var, elektronik mühendisi ...Onun denetimi altında makine başında işçiler eğitim yapıyorlar. Daha yeni oldu ama, 2 atölyemize birer bilgisayar koyduk, bilgisayarları yavaş yavaş kullanıyorlar...işte Windows'u, Excel'i...Hatta donanım dahi değiştirmeyi, tabii elektronik olduğu için öğretmeye çalışıyorlar...benim bilgisayardan beklediğim özel bir projem var..Mesela, bilgisayarla dış ortamla haberleşmeyi istiyorum, makineleri uzaktan kontrol etmeyi istiyorum...Bilgisayarlaşmadan beklentilerim bunlar."

Q şirketinde çalışan Sadık ise, enformasyonelizasyon uygulamasının nitelikli işgücüne gereksinim duyduğunu belirtirken, teknokratik denetimle

"uzman işgücü" olgusunu ilişkilendirmiştir:

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Bilgisayar, bir kere bilgiye ulaşma yönünden bize çok büyük avantajlar sağlıyor. Yeni bir projemiz var, şu anki işletmenin 5 katı bir üretime çıkacağız, günlük 350 ton iplik kapasitemiz olacaktır. Buradaki makinelerin hepsini bilgisayara bağlayacağız, belli noktalardan makinelere gelen bilgileri değerlendirerek, anında müdahale etme yolunu seçeceğiz. Bu bağlamda mutlaka bize bilgisayarın pek çok getirisi olacaktır.Bazı noktalarda evet, bazı noktalarda da daha da bu istihdamı artırıyor, bu artırma ile birlikte kalitede yükselme söz konusu, şöyle bir örnek vereyim; bizim bobinlerin etiketleri daha önce elle yazılıyordu, dört vardiya usulü çalışıyoruz, 12 kişi bu işi yapıyordu. Bilgisayara geçtikten sonra şu an bir kişi bu işle görevli, dolayısıyla burada istihdam olarak düşündüğümüzde 12 den bire düştü. Ancak, yeni

gelen makinelerde, kalite kontrol bilgisayarlı sistemlerde, onları takip edecek daha üst düzeyde elemanlara ihtiyacımız var ya da olacak..."

W şirketinde çalışan Selçuk, Gündoğdu ve Ebru ise, teknokratik

denetimin bilimselliğe temellendiği için yararlı olduğunu düşünmektedirler. Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Öyle bir sistem henüz yok ama, bilgisayarların için içine girdiği makineler tesisler görüyoruz bu denetim için değil, sizin o prosesi, işi denetlemenizde fayda sağlayan bir şey olarak görüyorum ben. Şimdi yaptığımız işin sonuçlarını gösterdiği için denetliyor gibi değil,..Yaptığımız işin sonuçları yani kalite sonuçlarını en azından örnek olarak verirsek onları çıkarır ortaya. Yani bu denetlemek için değil. "

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Onunla ilgili bir gruplandırma yapılabilir, nasıl diyelim kendi hesaplarımızı bilgisayar yardımıyla kontrol edebilirsiniz, işlerinizin zamanını bilgisayar yardımıyla kısaltabilirsiniz, iş için harcadığınız zamandan tasarruf edebilirsiniz. Bazı işlerinizi bilgisayar dışında bir cihazla yapamazsınız zaten, kullanmak zorunluluğunuz da olabilir. Çalışmalar daha derli toplu, daha kolay ulaşılabilir ve daha anlaşılır olabilir...Ama amaç daha iyi kalitede ürünler elde etmekse yani bilgisayarı kullanmak zorundayız. Bir denetleme yapmak zorundayız. Zaten bilgisayarların gelişmesi, kontrolü ele geçirmesi diye yorumladığınız yere gelmesindeki amaç da kaliteyi iyileştirmek. Önemli olan insanların hatalarını gözardı edip çıkan ürünleri olduğu gibi kabul etmek değil, ürünleri daha iyi hale getirmek. Bunun kontrolüde ister bilgisayarla yapılsın, isterse de yerine üç dört eleman alınarak yapılsın ama esas iyi olanı ya da randımanlı olanı, makinelerin yapması, bu kalitede daha etkin bir iyileşme olmasını sağlayacaktır...Şirketlerin zaten kurulma amacı işte bir kar etmek olduğuna göre şirkette çalışan elemanların, araçların en verimli şekilde kullanılması şirketin kuruluş amacına en yakın olanıdır...."

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):" Şu an işimde gerek grafik verilerin sunulması amacıyla kullanıyorum...Bilgisayardan her zaman daha düzenli ve daha güzel olduğu kanısındayım, görünüş itibarıyla da, insanın istediği bilgiyi elde edebilmesi itibarıyla

da daha güzel olduğu kanısındaım. Tabii buradaki işimi her şeyden evvel çok geliştireceğime inanıyorum. Her şeyi daha bir dökümantasyon olarak daha bir bilimsel olarak sunabileceğime inanıyorum...bana göre bilgisayarda yapılmış bir iş her zaman daha düzenlidir. Daha hatasızmış gibi geliyor. Çünkü bir insanlık hali insan orada belki bilgisayarda da yanlış yazar bu direkt bilgisayarda bir şey değildir ama insanın yüklemesine bağlı, bence yine de daha düzenli olur. ...idareci olmuş olaydım bilgisayarda yapılmış iş idaresini tercih ederdim."

Yukarıdaki açıklamaları yapan gerek kadın gerek erkek orta ve alt düzey yöneticiler teknokratik denetimi sadece üründe kalitenin, yani sıfır hatanın ve üretim sürecinin her aşamasında işgücünden azami verimin sağlanması şeklinde bilimsel bir uygulama olarak değerlendirmektedir. Bilimsellik ölçütüne yaslanan bir uygulama olarak kabul edildiği için de teknokratik denetimin, ideolojik içerimlemeleri katılımcılar tarafından sorgulanmamaktadır. Katılımcıların gözünde, teknokratik denetim, işletmenin nihai amacı olan kâr arttırmada örnek bir uygulamadır ve teknokratik denetimin yararı üzerinde uzlaşmıştır. Bazı katılımcılar çalışma yerlerinde teknokratik denetimin henüz tam olarak gerçekleşmediğini belirtmiştir. Bunun nedenleri, enformasyonalizasyon uygulamasının yetersiz kalmasından ve yahut gerekli altyapı yatırımının yapılmamasından, bilgisayar ağlarının örgütsel iletişim için gereğince kullanılamamasından, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanacak nitelikli işgücünün olmamasından ve yahut bu işgücünün yetiştirilmemesinden ya da işyerinde toplam kalite anlayışının oturtulamamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca katılımcılar teknokratik denetimin sağlanması, diğer bir deyişle enformasyonalizasyon uygulamasının tam olarak gerçekleşmesi ve bu uygulamanın uzman işgücü etkeniyle buluşmasıyla birlikte, işletmenin üründe kalite ile üretim süreçlerinde verim ve asgari üretim maliyetleri gibi amaçlarının, yani azami kârın gerçekleşeceğini düşünmektedir.

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" ...henüz bu şirkette bu işin bence adımlama safhasında...buranın daha yapacağı çok iş var...Bu aşamayı yazışmalarla getirdik. Şimdiden sonra eğitim safhası başlıyor W'de...Aslında bilgisayarın insan yaşantısına bir kolaylık getirmesi bir gerçek onu tartışmaya gerek yok. Bilgisayarla şu an yapabildiğimiz çok fazlasını yaparak, hayatımızı çok daha kolaylaştıracağına ben inanıyorum. Ben işlerimde çok büyük kolaylık sağlayan bir araç olarak bakıyorum. Şu an ben kendim kullanmasam dahi şimdi arkadaşlara baskı yapıyoruz. Merkezi sistem daha bağlanmadı. O konuda ben çok baskı yapıyorum açıkçası...çünkü merkezi sisteme bağlanmakla çok işim azalacak. Şimdi anormal boyutta kağıt sirkülasyonunu sağlıyoruz. Bir yığın ekibi arada evrakçı olarak gezdiriyorum. Artık bundan kurtulmak istiyorum kendi adıma...herkes sisteminde benim bir defa girdiğim bilgileri görebilmeli diye düşünüyorum.... iletişimde daha kolaylık getirecek.... burada herkes gereken kararı gereken hızla veriyor. Özel sektörün yapısına uygun olarak zaten beklemeye tahammülümüz yok."

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Q olarak, bilgisayarlarımızı tam olarak kullanamıyoruz. Bir nevi daktilo gibi kullanıyoruz, haberleşme de değil. Rapor hazırlamanın, grafik çizmenin ötesine gidemedik, örneğin Internet herkeste yok. Internet belirli kişilerde var. Burada en önemli şey iletişim ve iş takibidir. Bilgisayarlaşma...haberleşme amacıyla kullanılabilir...İletişim önemli, iş takibi. İşletmeciliğin temel prensibi bu. Birimler arası diyalog, yani öncesi ve sonrası için geçerli. "

Teknokratik denetim ile insan unsuru arasındaki ilişki ancak sınırlı sayıda katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu katılımcılar enformasyonelizasyon uygulamasının, bireyin gündelik yaşamının her alanında bir tür "panoptikon"(gözetim)¹⁰¹ benzeri denetime yol açabileceğinden kaygı

101 "Panoptikon" kavramı iş yerinde, devlet yönetiminde ve yahut tüketim ortamlarında bireyin gözetlenmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavram ilk kez Jeremy Bentham tarafından 1791'de yayınlanan Panoptikon Hapishane tasarımıyla kullanılmıştır. Bentham'ın Yunanca'dan türettiği bu sözcük "gözün önündeki yer" (all-seeing place) anlamına gelmektedir. Bentham'ın kullanımıyla, "panoptikon", merkezinde bir denetleme mekanının bulunduğu, çevresinde hücrelerin dizildiği yarım daire biçiminde bir bina tasarımına verilen addır. Bu bina tasarımında, tek tek hücrelere yerleştirilen mahkumlar, gardiyanların sürekli gözetlemesine maruz kalırken, kendilerini gözetleyenleri görmeleri olanaksızdır (Lyon 1997:92-93). Bentham,

duymaktadır. W şirketinde çalışan Hüseyin ve Nesrin özel yaşamın gizliliğinin ve mahremiyetin korunması gibi konularda teknokratik denetime yönelik eleştirilerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

Hüseyin-W-(erkek, 42 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor): "İşletmede geleceğe yönelik olarak bilgisayar ağı kurulması düşünülüyor. Böyle bir ağ kurulduğu zaman kontrol yönünden çok başarılı olur, verimi artırır. Kaliteyi yükseltir. Bilgisayar ile insan ilişki, mekanikleşmeye bağlı olarak, planlı programlı yaşantıya geçilir, aslında benim arzuladığım yaşam şekli değil...yine de bilgisayarlara ihtiyaç olduğuna inanıyorum. Benim için bilgisayar bir araçtır....benimle ilgili şeyler, veriler başkalarının eline geçer , diye mesafeli olarak."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Katkılar; yani baştan sona kadar girişlerin biri tarafından girilmesi ve önlemlerin düzgün bir şekilde alınması her insanın yapacağı şeyin bilgisayar ekranında somut bir şekilde görmesi olabilir. Mesela network'un kurulması çok işimize yarayacak bizim. Ambardaki giriş çıkışları, sevkiyattaki bir takım oynamaları, adımları daha rahat görebileceğiz. İnsanların müsaade ettiği ölçüde insanların hatalarını yansıtmalı bilgisayar....ben şahsen benim izin verdiğim ölçüde bilgisayarın beni denetlemesini arzu ederim."

David Lyon'a göre, günümüz toplumlarında bilgisayar ve bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştirilen gözetim giderek yaygınlık kazanmaktadır. Modern hükümetlerin doğum, ölüm, evlilik ve çalışma yaşamına ilişkin çeşitli

---

o an için izlenip izlenmediğini bilmeyen mahkumun, kendisini izlemekle görevli bir gardiyanın sürekli var olduğunu varsaymak zorunda kalarak otoriteye itaat edeceğini ileri sürmüştür. "Panoptikon" kavramı Foucault tarafından geliştirilmiş ve modern toplumlarda otoriteye itaat olgusunu açıklamak için kullanılmıştır. Modern toplumlar, toplumu düzene sokmanın aracı olarak yaşamın belirlenmiş bir yolda sürdürülmesini garanti eden terbiye edici/disipline edici kurumları ve uygulamaları kullanırlar. Bu kurumlar arasında okul, hapisane ve fabrika sayılabilir. Bu yaklaşıma göre, insanların toplumsal normlara uymaların sağlamak için özellikle terbiye edici kurumlar tarafından gerçekleştirilen gözetim etkinlikleri giderek artmaktadır. Çünkü modern toplumlarda, iktidar sürekli bir mücadele ve gerilim alanıdır. Bu mücadele alanında, enformasyon araçlarına sahip olma ve dolayısıyla enformasyonun kendisine doğrudan erişim, iktidara sahip olmayla yakından ilişkilidir (Lyon 1997:44). Modern toplumlarda "panoptikon" bir tür elektronik gözetim şeklinde, yeni enformasyon teknoloji ve hizmetleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. "Panoptikon" kavramı, enformasyon toplumunda egemen sınıf ve bağımlı sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin kavranmasında anahtar bir kavramdır (Poster 1990; Gandy 1993; Webster 1995; Lyon 1997)

durumları kayıt etmesi sadece "bürokrasi" olmaktan öte bir şeydir. Tüm bu kayıtlar bireyin mevcut toplumsal düzene uyumunun denetlenmesinin yönetsel araçlarıdır (1997:17). Enformasyon teknolojileri ve hizmetleri Shoshana Zuboff'un deyimiyle, "iktidarın maddi zemini"dir ve enformasyonlaştırmaya uygulamasıyla desteklenen, toplam kalite yönetimi ve tam zamanında bağlantı yaklaşımlarına temellenen çağdaş işletme yönetimi, diğer bir deyişle teknokratik denetim aslında bir anlamda panoptisizmdir (Zuboff 1988:315-317'den aktaran Lyon 1997:101-102). Teknokratik denetimde, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kayıtlarına sorgusuz güven duyulur ve bu kayıtlar aracılığıyla işgücünün veriminin "nesnel" bir şekilde değerlendirilebileceği düşünülür. Toplam kalite yönetimi anlayışında üretim sürecinin her aşamasında işgücünün kendi kalite ve veriminden sorumlu olduğu anımsanırsa, Foucault izlenerek söylenecek olursa, işgücü artık "kendi gözetiminin taşıyıcısı" haline gelmiştir (Foucault'dan aktaran Lyon 1997:186).

Süleyman-X-(erkek, 30 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" ... En azından kontrollerde bile çok etkin duruma geliyorsunuz. Yani masanızdan belki çalışan bütün makinaların detayını görebiliyorsunuz. Duruşlarından, hatalarına ve de nasıl diyeyim çalışma şartlarına kadar herşeyi oradan ayarlayabiliyorsunuz. Bunun için çok daha önceden belki birçok kişi istihdam etmek zorundaydınız. Ve buna rağmen de hata olması söz konusuydu ama şimdi yazılı ortam olarak önünüze çıkabiliyor. Doğrudan kurdukları bir ağ sistemiyle makinalardan tutun da ortam ... kadar siz her şeyi siz masanıza döndüğünüzde üstünde rapor olarak görmeniz mümkün yani...istihdama olumsuz etkisi mutlaka oluyor ...ama insanlarla yapamayacağınız kontrolleri orda yapıyorsunuz buna ve de üretimdeki verimliliği arttırmanız için çok olumlu..... işlerini yitirecek insanları...Onları tatile göndeririz, daha fazla kazanacağımız için. Eninde sonunda birşeyler üretilip daha fazla kazandıracağı için insanların şartları da daha fazla iyiye gidecektir. Yani toplam olarak. Burada çalışmasına gerek yok. Mutlaka buradan kazanan bir yerde harcayacaktır. O para, üretilen şeye girecektir, döngüye girecektir insanlar yaşayışına. O zaman onlar da dışardan ayrı bir araç vasıtasıyla bu çıkardan faydasını sağlayacaktır. Yani dengesini kuracak bu eninde sonunda...şimdi zaten bilgisayar

çalışan bilişimle çalışan işletmeler daha çabuk karar alıp daha çabuk yeni yapılanmalara müsade edecek yapıya sahipler ...Evet, yani teknoloji insanları tamamen kontrol altına sokuyor evet...Artık insan hayatı tamamen denetlenebilir hale geliyor yani. Yani ben toplumda sisteme inanan biriyim...Ve bu kontrolde bana bunu getiriyor. Bir takım gizliliklere tabi ki ben de istiyorum. Yani kendime ait gizli sırların ya da şeylerim olsun, ama bilgisayarlaşma haklarımı bana sağlayacaksa ben bundan da fedakarlık etmeye razıyım diyorum."

X şirketinde çalışan Süleyman'ın açıklamalarında, işgücünün bilimsellik, rasyonellik ve nesnellik gibi ölçütler nedeniyle teknokratik denetimi kabul etmesi ve çalışma yaşamında öz-disiplini oluşturmasının nasıl gerçekleştiği görülmektedir. Üstelik, bu teknik dolayımama mekanizması, yeni teknolojik ürünlerin tasarımı, üretimi ve dolaşıma sokulması ile bunlara göre toplumsal kurumların yeniden örgütlenmesini içeren "enformasyon toplumuna" doğru toplumsal evrilme söylemi içerisinde egemen sınıfın toplumsal etkinliklerine ilişkin toplumsal uzlaşmayı da onamaktadır (Feenberg 1995:3-32).

2.4.1.4. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunlar ve Bunları Çözen Uzmanlar

Türkiye uygulamasının bulguları genel olarak, katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımında bir sorunla karşılaştıkları zaman çalışma arkadaşları arasında bu konuda uzman olduğunu düşündükleri kişiye danışmayı tercih ettiklerini göstermiştir. Ayrıca, katılımcıların çoğu bilgisayar kullanıyor olmakla beraber, bu aracı kullanma konusundaki bilgi ve beceri düzeylerini yeterli görmemektedir. Özellikle kadın katılımcıların enformasyon teknolojilerini kullanma konusunda yetersiz öz-güvene sahip oldukları görülmektedir.

2.4.1.4.1. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanmayı Öğrenme

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da katılımcılar sıklıkla bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanma konusunda kendilerini yeterli bulmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu yetersiz öz-güven duygusunun kaynağında, enformasyon teknolojisi ve hizmetini kullanmayı öğrenme sürecinin yattığı kanısıyla, katılımcılara bilgisayar kullanmayı nerede ve kimden öğrendikleri sorulmuştur. Anket formlarının değerlendirilmesinde görüleceği üzere, katılımcıların çoğu bilgisayar ve bilgisayar ağı kullanmayı işyerinde öğrenmiştir. Bu öğrenme sürecinde çoğunlukla yüzyüze iletişim kanallarına ve deneme-yanılma yöntemine başvurulmuştur. Katılımcılardan bazıları bilgisayar kullanmayı nerede ve kimden öğrendiği aşağıdaki şekilde aktarmışlardır:

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanmayı buradaki herkes nasıl öğrendiyse, o şekilde öğrendik. Görerek, deneyerek. Bilgisayar kullanma düzeyimi yeterli bulmuyorum. Yapmak istediklerimin hepsini yapamadığım için. Çok iyi bir Excel kullanıcı olmak istiyorum, ama kullanamıyorum. "

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Fabrikamıza bilgisayarlar gelmeye başladığı zaman belirli bölümlerden bazı kişiler eğitime tabi tutuldu, ilk önce onlardan eğitim aldım, daha sonra deneme yanılma ile kendimizi geliştirdik. Onun haricinde de 4 günlük kısa bir eğitim aldık...Her programı, özellikle Power Point'i layıkıyla kullanamıyorum. Excel'i en rahat kullanıyorum, Word programında çoğu kez takılıyorum...İnternetin tam kapsamını bilmiyorum, çok geniş kapsamlı olduğunu düşünüyorum. Genellikle mesleğimle ilgili olarak faydalanmak isterim,..Eğitim kursların olması lazım..En büyük sorun yeterli eğitim alınmadığı için bazı şeyleri yapamamak...Yeterli bir eğitim alamamaktan, yeterli tecrübeye sahip olamamaktan dolayı aksaklık var.."

Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Burada. İlk başta benim şahsi arkadaşlıklarım vasıtasıyla, arkadaşlarımdan rica ederek kurcalayarak, deneme yanılma yolu ile başladım, o şekilde öğrendim, resmi bir eğitim almadım, ama merak ettim, yapmak zorunda olduklarımızı bilen arkadaşlarıma sorarak öğrendim...Kişiden kişiye değişir, ama en azından teknolojik gelişmeye, çağa uymak gerekir. "

Katılımcıların çoğu bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı öğrenme sürecinde hizmet içi eğitimin önemini vurgulamışlardır. Örgüt içinde düzenli ve sürekli hizmet içi eğitimin olması, işgücünün niteliklerini yenilemesi ve geliştirmesi anlamına gelmektedir. Böylece, 1980'lerin başlarından itibaren küresel olarak yeniden yapılanan, emek-değerin yerine bilgi-değerin baz alındığı kapitalist üretim ilişkileri içerisinde işgücü emek pazarında "uzmanlık gücü" üzerinden pazarlık yapma olanağına kavuşur. Bu nedenle işyerlerinde hizmet içi eğitim ve ya mesleki yenileme eğitimlerinin düzenli olarak gerçekleştirilmesi işgücünün emek pazarındaki pazarlık gücü açısından oldukça önemlidir. Q şirketinde çalışan Namık'ın altını ısrarla çizdiği gibi, işgücü enformasyonalizasyon uygulamasının gereklerine göre kendini geliştirmek zorundadır. Aksi takdirde "çağın gerisinde kaldığı" için emek pazarında pazarlık gücünü yitirecektir.

2.4.1.4.2. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanma Bilgi ve Becerisine İlişkin Öz-güven

Cinsiyetçi ideoloji tarafından kadınların bilgisayar kullanma bilgi ve becerilerinin önemsizleştirilmesinden ötürü, kadınların bu teknoloji ve hizmetleri kullanma bilgi ve becerilerini değerlendirirken yetersiz öz-güven duygusu geliştirdikleri düşünülmektedir. Benzeri bir durum yaşlı işgücü için de söz konusudur. "Enformasyon teknolojilerini yetkin olarak kullanma bilgi ve

becerisine ancak genç erkekler sahiptir" şeklindeki bir önyargı, cinsiyetçi ideoloji tarafından yaygınlaştırıldığı ve enformasyon toplumu miti tarafından da bu desteklediği için, gerek kadınların gerek yaşlıların kendilerinin bu araçları kullanma bilgi ve becerilerini değerlendirirken neden yetersiz öz-güven duygusu geliştirdikleri kolayca kavranabilir. Q şirketinde çalışan Aydan, W şirketinde çalışan Bülbül ve Hüseyin bilgisayar kullanma konusunda kendilerini yeterli bulmadıklarını aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Oluyor, standart raporlar hazırladığım zaman. Ayrıca, bunun daha bir pratik yolu vardır ama bilmediğim için ben uzun yoluna gidiyorum diye bazen tereddüde düşünüyorum."

Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Çok iyi yeterli görmüyorum. Daha geliştirmek gerekiyor. Yani, şimdi şöyle, en çok benim işimle ilgili olan yerleri kullanıyorum, diğer yerleri o kadar araştırma fırsatım olmadı..."

Hüseyin-W-(erkek, 42 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):" İletişim teknolojileri kullanmada kendimi yetenekli hissetmiyorum... En kötüsünü de söyleyeyim, bilmediğimiz için bu sefer sıkıntı yaratıyor."

Enformasyon toplumu yazınında "erişim hızı", "yüksek kapasite", "teknolojik devrim" vb. kavramlara yapılan vurgular anımsanacak olursa, bilgisayar kullanma bilgi ve becerisinin sürekli yenilenmesinin gerekli olduğu kavranmaktadır. Enformasyon teknolojilerini toplumsal dönüşümün temel dinamosu olarak kabul eden enformasyon toplumu yazınının liberal geleneğinin ve genel olarak Yeni Sağ politikasının Türkiye'de zihinlere ve gündelik yaşam pratiklerine hakimiyetini, Q şirketinde çalışan Mehmet'in teknolojik gelişmelerle bireyin sürekli mücadele etmesi ve hayatta kalabilmek için kendini dönüştürmek zorunda olması şeklindeki ifadesi görünür kılmaktadır.

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar kullanmayı seviyor musunuz deyince, şunu derim. Bana bıraksalar bütün gün oynarım...Ama bu merak değil...Merak insanlarda yeni şeylere olur. Fakat yeni şeylerde son bulan şeylerde olur. Ama bu bilgisayar ortamında son yoktur, daha doğrusu bilginin sonu yoktur... Bilgisayar da böyledir, mesela bu sene bir Excel bir Word var. ama diyelim ki bir iki sene sonra başka şeyler çıkacak. Ya da başka ortamlar doğacak. Onları öğrenmeye çalışacağız. Yani bunun bir sonu olmayacak, hergün bir değişim içerisinde olacak, siz de bu değişime yetiştirmeye çalışacaksınız kendinizi... Mücadele böyle devam edip gidecek."

Enformasyon toplumu olarak adlandırılan toplumsal düzende, bireyin yaşam kavgası enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahiplik üzerinden verilmektedir. Daha önce tartışıldığı üzere, teknokratik denetimin bilgi-değer bazında işgücünden beklentisi, işgücünün sürekli olarak daha iyi ve daha verimli bir şekilde teknik araçları kullanmasıdır. Japonya uygulamasının bulgularına koşut olarak, Türkiye uygulaması da, örgütsel denetimin bu şekilde kurulduğu çalışma yaşamında, işgücünün yeni enformasyon teknolojileri karşısında, kendi bilgi ve beceri düzeylerini yetersiz, "çağdışı" ya da "geri kalmış" şeklinde değerlendirdiklerini, özellikle kadın işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisi konusunda yeterli bir öz-güven duygusuna sahip olmadığını göstermiştir. Eğer yukarıda Mehmet'in altını çizdiği şekilde yeni toplumsal düzende bireylerin varolma mücadelesi enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisi üzerinden veriliyorsa, bu noktada bu araçlara erişim olanakları, erişimin hangi koşullarda gerçekleştiği gibi konuların gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Ancak, derinlemesine görüşmelerde katılımcıların neredeyse tamamı enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişim olanakları konusunda sınıf temelli bir bakış açısını dile getirmemiştir. Ayrıca, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak farklı kullanım biçimleri de katılımcılar

tarafından cinsiyetçi ideolojinin doğallaştırılmış pratikleri olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, aşağıda Ebru ve Sadık'ın konuşmalarında açıkça görüldüğü üzere, kadın katılımcılar bilgisayar kullanma bilgi ve becerisi konusunda kendilerini yetersiz görmelerini, erkek katılımcılar ise bu konuda yeterli bir öz-güven duygusuna sahip olmalarını bireysel farklar ile açıklamaktadır.

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):" Bana göre evet. Ben bilgisayar öğrendikçe, çalıştıkça kendime olan güvenim geldi. Çünkü yine şahsi bir cevaplama olacak ama genelleştiremiyorum bunu. Kendime olan güvenim geldi daha çok bir şeyler yarattıkça bilgisayarda."

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Şimdi, şu an fabrika işiyle ilgili noktada kendimi yeterli görüyorum, çünkü benden istenen pek çok şeyi bilgisayardan yapabiliyorum veya bilgiye ulaşabiliyorum, yabancı olduğum ve merak ettiğim konu ise, Internettir. Bilgisayarına bağlı değil... onun da nasıl bir şey olduğunu bağlanınca öğrenebilirim."

2.4.1.4.3. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunları Çözen "Uzman" Kişi

Derinlemesine görüşmelerde özellikle kadın ve yaşlı katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve beceri düzeylerini yeterli bulmadıkları saptanmıştır. Bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanırken beyaz yakalı işgücü bir sorunla karşılaştığı zaman ne yapmaktadır, sorusu Japonya uygulamasında sorulduğu zaman alınan yanıt katılımcıların bu araçları en yetkin şekilde kullandıklarını düşündükleri kişiye ya da varsa ilgili birime danıştıkları şeklinde olmuştur. Türkiye uygulamasının bulguları da Japonya uygulamasında alınan yanıtlarla çakışmaktadır. Katılımcılar bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanırken bir sorunla karşılaştıkları zaman "uzman" kişilerin "uzmanlık gücünden" yararlanmaktadır.

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Benim burada çok büyük avantajım var, komşum bilgisayar programcısı, bayan arkadaşımız. ...çok iyi bir bayan ve bilgili, bilgilendirmesi de çok geniş hemen yardımcı oluyor. Onun bilgisinin üstünde bir bilgi sahibi olan bir insan yok. Tüm fabrika genelinde program ve eğitim veren bayan arkadaşımız."

2.4.2.5. Teknoloji Korkusu

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da bireyin enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine ilişkin öz-güven düzeyiyle ilgili olarak, bu araçları kullanırken hissettiği yetersizlik duygusu ve aracı bozma kaygısı vb. "teknoloji korkusu" olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın varsayımlarından birisi "teknoloji korkusunun" kadınlarda ve yaşlılarda daha fazla görülmekte olduğudur. Çünkü egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin "kadın teknolojiye yakın ve yakın değildir"¹⁰² veya toplumda verili kabul edilen "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" şeklindeki önyargılar, kadınları ve yaşlıları yeni teknolojileri kullanma konusunda daha ilk adımda ürkütmekte, kendilerini yetersiz hissetmelerine neden olmaktadır.

---

¹⁰² Teknoloji korkusu ve egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi arasındaki ilişki Türkiye'deki popüler kadın dergilerinde son zamanlarda yer almaya başlamıştır. Bu dergilerden birisinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kadın "teknoloji amazonu" olarak betimlenmiş, kadınların gerekli çabayı gösterdikleri takdirde bu araçları kullanabilecekleri vurgulanmıştır. Bu derginin bilgisayar kullanıcısı kadına, yani "teknoloji amazonu"na uygun gördüğü/yakıştırdığı imge ise genç, bakımlı, iş kadını şeklindedir. "Teknoloji amazonu" kadın, bilgisayarda "...güzellik, moda, kariyer, otomobil, finans...bahçe, çiçek, sağlık...çocuk bakımı gibi bir kadının aradığı herşeyi..." "surf" (tarama) yapabilecektir (Akıncı 1998:38). Bu örnekte görüldüğü gibi, popüler kadın dergisinin teknoloji korkusunu cinsiyetçi önyargılarla ilişkilendirme çabası, cinsiyetçi ideolojinin kendisinin sorguya çağırılmasıyla bitştirilmemektedir. Kadınlarda olduğu iddia edilen bu korkunun sadece erkek uydurması olduğu söylenip, kadınların bireysel başarı öyküleri özendirilmektedir.

Popüler kadın dergilerinin yanısıra, "teknoloji korkusu" feminist bir bakış açısından yayınlanan *Kadınlara Mahsus Gazete:Pazartesi*'de de yeni yeni tartışılmaya başlanmıştır. Pazartesi'nde yayınlanan bir yazıda, kadınların "teknoloji korkusunu" itiraf etmek yerine araçlara olan uzaklıklarını "sevmiyorum" şeklinde ifade etmelerinin bir kaçış olduğu vurgulanmıştır (Ayla 1998:.).

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Tüm sorun bu yapıyı tanımak oluyor, başka zorluk yok, programı bozma endişesi de var, programı kitleme endişesi var. Eve alırsam, mutlaka ailenin tamamını kapsayacaktır. Çocuğuma yönelik olarak almayı istiyorum. Ona korkmadan yaklaşmasını sağlamak için. Bu önemli çünkü. İnsanlar bu klavyeden ürküyorlar. Yapımdan kaynaklanan bir şey, başarısızlığı hazmedemem, refüze olmayı hiç sevmem, o yüzden kullanırken ürktüm...Buraya geldiğimde bilgisayarı bilen tek insandım. Ama kullanmayınca, yabancı gibi geliyor, o özelliğimi kaybettim. Ondan sonrada diğerlerine göre oldukça geç aldım ben bunu odama. Çünkü önce elemanlarımı yetiştirilmesini uygun gördüm, işim gereği organizatörüm, gerekli işleri bizzat ben yapmıyorum. "

Abdurrahman yukarıdaki açıklamasında, yeni teknolojileri kullanma bilgi ve becerisine yeterince sahip olmamaktan dolayı düşük bir öz-güven düzeyine sahip olduğunu ve buna bağlı olarak yaşadığı psikolojik gerilimi dile getirmiştir. Abdurrahman'ın açıklamasındaki dikkat çekici nokta, düşük öz-güven duygusudan dolayı yaşadığı psikolojik gerilimi çözme yolu olarak "çekirdek işgücü" olarak kendisinin bu teknolojileri kullanma amaç ve biçiminin sıradan kullanıcılardan farklı olduğuna işaret etmesidir. "Yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" şeklindeki önyargıyı W şirketinde çalışan Kemal aşağıdaki şekilde hiç sorgulamaksızın kabul etmektedir:

Kemal-W-(erkek, 44 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanmıyor):"Yaş farkı...evet var diye düşünüyorum. Benim algılamamla bir gencin algılaması aynı olmaz gibi düşünüyorum. Evet biraz zor alırız diye düşünüyorum. Çünkü yaşımız 44."

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılardan bazıları, orta yaşın üzerindeki işgücünün, özellikle de çekirdek işgücünün bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine sahip olmadıkları için teknolojiye korktuğunu, hatta "teknoloji düşmanı" olduğunu öne sürmüştür. "Bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine

genç erkekler sahiptir", imgesi bu şekilde katılımcılar tarafından yaygınlaştırılmaktadır.

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar ortamı durmadan gelişen bir ortam. Bilgisayar kullanıcısı olan bir kimsenin bu yeniliklere hemen uyum sağlaması gerekiyor. Zaten bilgisayar olayında yeniliklere açık olmak var. Mesela Bursa'nın ünlü tasarımcısı vardır...çok iyi bir tasarımcıdır, jakarı çok iyi bilir, bilgisayar kullanamıyor, yanında genç olur, ona ne yapmak istediğini anlatır, o genç de bilgisayarda onu yapar. Genci tamamen kendi yönlendirdiği için sonuçta yine kendi istediği ortaya çıkıyor. Yenilik olayına adapte olamamış, bilgisayar mantığını çözememiş, ne verirse ne alır, bunu düşünemiyor, bunu düşünecek yaşta ve zeka kapasitesinde olmasına rağmen. Psikolojik kaygıları olabilir."

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Özellikle yaşa göre farklılaşıyor. Özellikle genç nesil, bilgisayara ilgisi çok fazla, ama bir 40'ın üzerindeki yaş grubunda yer yer ilgi var, yani bazıları ilgileniyor, ama bazıları ise hiç ilgilenmiyor ...Bazılarında ise antipati doğurmuştur. Dostluk değil de tam tersi, bilgisayar sanki bir düşman gibi düşünöpte, hiç bilgisayara ellemeyenler var burada. Her mühendisin bilgisayarı var, ama hiç kullanmayanlar olduğunu biliyorum. İşi hiç bir zaman bilgisayarla yapmıyor, sonuçta insan yapıyor, ama bilgisayar karşı bir antipati oluşmuş, bazıları bilgisayar kullanmak istemiyor, nedendir bilemiyorum. Denetimi ona kaptırmak değil de, belki öğrenememekten korkuyor, belki bazı arkadaşlar bilgisayarda iyiler, onların yanında çalışmaktan korkuyor, bazı eksiklerini biliyor, ondan çekiniyor gibi bir his var."

Teknoloji korkusu en basit şekliyle, o aracın kullanımın öğrenilmesi ile giderilebilir. Bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı öğrenerek teknoloji

korkusunu yenen katılımcıların açıklamalarına bakılmasında yarar vardır.

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Ben kendim çok genç olduğum söylenemez ama böyle bir korkuyu hissetmedim...olaya en çabuk intibak eden ben oldum diye söylesem bilemiyorum, ben vakit çok ayırdım diyeyim..Bin altı kişi burada. Bir haftalık bir kullanım için arkadaş yarım saat bir saat ya gösterdi ya göstermedi bayağı şeyler yaptık aslında. "

Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Ama sanki bir bilmeceymiş gibi geliyor. Ne kadar kullanmayı da bilsek o konuda bilgimiz pek yeterli değil bence o konuda da bilgi verilse iyi olur. Ama bilgisayar bence önemli bir faktör oldu artık çağımızda ama bilmeyen biri de aslında öğrenebilir. Ama baştan bakınca çok korkuyorlar. Yapılamayacakmış gibi veya o kişinin yaptığı şeyler sanki çok mükemmel böyle nasıl anlatayım kendisinin yapamayacağını düşünse de, çünkü ben kendim ilk defa öğrendiğimde karşımdaki kişi bana çok zeki mükemmel gibi gelmişti. Böyle, ne diyeyim, kendimi şey yapamamıştım. Ama sonra kendim de o işe gelince aslında her şeyin yapılabileceğini gördüm...İlkin şöyle bir şey diyeyim ilk üniversiteye başladığımda benim için çok soğuk gelmişti, daha önceden bilmiyordum tam olarak gerçekten. Bir korku oldu bende yapamıycam, edemiycem diye. Ama ...sonra sürekli gittim bunun üstüne. Başta tabi yapamadım filan bayağı zorlandım. Ama farkında olmadan öğrenmeye başladığımı görmeye başladım. Hatta bayağı ilerlettiğimi gördüm. ...korkacak birşey değil. Aslında yaşamı kolaylaştıran bir şey olduğunu gördüm. "

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Bilgisayar kullanabilme duygusu güveni biraz arttırıyor ama o kadar önemli olduğunu zanetmiyorum. Tabi onu da ben de yaşıyordum bilgisayar kullanmadan önce. İlk zamanlar bir taraflarını bozacağım yanlış bir şey yapacağım diye, ama zaman geçtikçe öğrendikçe korkunun kaybolduğunu gördüm... Ne bileyim, bilgisayar kullanma bilgisi lazım biliyorsunuz. Çağın gerektirdiği bir şey artık. Herşeyde bir bilgisayar var. "

Teknoloji korkusunu aşılması konusunda ilgi ve merakın yanısıra gereken çabanın gösterilmesinin önemine vurgu yapan katılımcılar da olmuştur.

Yusuf-W-(erkek, 49 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Bilgisayarı bilmemek yada yeni aracı bilmemek kaygısı oluyor haliyle, yeni araç insana hükmediyor...yeni bir araç geldiğinde o aracı çaba gösterip kullandım. Bir tür araçlarla insan arasındaki ilişki ilk başta tedirginlikle kuruluyor. "

Ancak teknoloji korkusunun aşılması için sadece kişisel olarak kullanımı öğrenme konusunda çaba sarfedilmesi ve yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerine ilgi duymak yeterli değildir. Japonya uygulamasının bulguları değerlendirilirken altı çizildiği üzere, "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" ve "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" şeklinde kurulan önyargıların değiştirilmesi için öncelikle örgüt içerisinde bazı düzenlemelere gidilmelidir. Örneğin, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda düzenlenecek hizmet içi eğitim, kadın işgücünün ve yaşlı işgücünün teknoloji korkusunu yenmelerinde yardımcı olabilir. Q şirketinde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilirken, bu şirketin bilgisayar ve bilgisayar ağlarının donanım işletimi ve yazılım işleriyle, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda beyaz yakalı işgücünün mesleki yenileme eğitiminden sorumlu olan iki bilgi-işlem uzmanıyla görüşme olanağı bulunmuştur. Bu uzmanlardan biri olan Serap, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda beyaz yakalı işgücüne verilen eğitimin teknoloji korkusunun aşılmasında nasıl yararlı olduğunu aşağıdaki dile getirmiştir:

Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"Allaha çok şükür, çok kısa bir zaman diliminde öğrenildi...benim ilk girdiğim dönemlerde herkes ürkek, korkak, işte o ne öyle, kara defterler yazmalar çizmeler, bilmem ne. Toplasanız 20 tane bilgisayar ya var ya yok. Gereksiz bir şey, Genel Müdürlük tarafında ölü yatırım, fuzuli masraf, yatırım bile değil. İşte bu görüşler kesinlikle kalktı. Şu anda her birimde mutlaka lazım, gerekli, kalem gibi kağıt gibi şey gibi ne gibi masa gibi mutlaka şart olması, bulunması gereken bir araç. İşlerini kolaylaştırıcı bir araç Bu zihniyet tamamen değişti, buna gelindi. Herkes çok hızlı değişti...O zaman T. Bey'in zihniyeti bile...hala daha hobi şeklinde, sadece üretim verilerinin girişi, daktilo şeklinde idi....Ama baktı iş çığından çıkıyor, ama o zihniyeti aşılması için büyük çaba sarfettik, insanları motive ettik. İnsanlara ilk bilgisayar verdiğimiz zaman, herşeyi yaptık. İşte kuruyorsun, başına gidiyorsun öğretiyorsun...Şöyle açılır, böyle açılır....diyoruz. Korkmayın...Bozun...Ben düzeltirim. Çaresi bulunur. Yani hiç bir şey olmaz. Aç, kapat, kurcala...Ama öğren, çalış. Oyun oyna. Oyun bile olsa, böyle böyle geç. İnsanların merakı böyle artar..."

Q şirketinde insan kaynakları yönetimi ve uygulamasından sorumlu Gülfer, mesleki yenileme eğitimini teknoloji korkusunun aşılmasındaki katkısı açısından şu şekilde değerlendirmiştir

Gülfer-Q-(kadın, 23 yaş, bekar, insan kaynakları, bilgisayar kullanıyor):"Bana göre şu an bilgisayar kullanan kişi genç insandır. Üniversiteyi bitirmiş ya da liseyi bitirmiş ona göre kursa gitmiş kişi. Şimdi şöyle gözlemlerim.Önceden bilgisayarda çalışmamış kişilerde bilgisayarla yönelik antipati var. Bilgisizlik korkutur, yapamayacaklarını düşünür. Kursa gittiler. Birşeyler yapabileceklerini öğrendiler. Bizde kurs son zamanlarda var. Herkes gidebilir dendi. Bazıları ne gerek var dedi. Bunları elle yapabiliyoruz. Gittikten sonra, bunları gördüm; daha önce elle yaptıkları bazı şeyleri bilgisayarda yapıyorlar. Hoşlarına da gidiyor yani, zevk alıyorlar. Belki buraya bilgisayarlar gelmesiydi, bu kişiler böyle devam edecekti. Yani yönetim dürtmesiydi yapmazlardı. Bazen insanları dürtmek gerekiyor. "

Teknoloji korkusunun aşılması için kişisel çaba, yukarıda vurgulandığı üzere yeterli değildir. Çünkü özellikle kadınların teknoloji korkuları, aslında matematik korkusu ve doğa bilimlerine "yabancılık" gibi farklı cinsiyetçi örüntülerle kesişmektedir (Keller 1985; 1989:130-150; 1992:42-56; Hacker 1990:139-154; 1992:35-72). Bu saptamayla ilintili olarak, Q şirketinde çalışan Hale'nin ataerkil aile ilişkileri içinde kız çocuklarının teknik araçları kurcalama ve oynama deneyiminden yoksun olarak yetiştirildiklerine, W şirketinde çalışan Bülbül'ünse kadınların gündelik yaşamın en temel gereksinimlerini karşılarken dahi yoğun olarak matematik bilgisi ve becerisi kullandıklarına, ancak her nedense matematikten ürktüklerine ilişkin açıklamaları kayda değerdir.

Hale-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar deneme yanılma, kurcalayarak öğrenilebilir.Kadınların kurcalamaması aile yapısına, yetiştiriliş tarzına bağlı. Kadınlar kurcalamaktan çekiniyorlar, bu da bilgisizlikten kaynaklanıyor. Kişi aile için de görmeli...Aile de teknik şeylere kız çocuklar pek el sürmüyor..."

Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" ...Matematiği zaten severim, zevkli geliyor bilmiyorum, sıkılmıyorum...bana zevkli geliyor... işlemdede daha çok zihin yoğunluğu olduğu için bana daha zevkli geliyor. Şöyle yapılabilir; örneğin Türkiye'de önemli olan gerçi artık günümüzde çalışan bayan çok da, ev hanımları da var. Halbuki onların yaptığı alışverişten... herşeyden matematiği kullanabilirler. Matematik sadece bir ders olarak değil, sadece eşlerinden gelen bir takım ücretlere bağlı oldukları için aslında pek çok matematikle ilgili olan alanlarda farkında olmadan bulunuyorlar, alışveriş ediyorlar bir takım şeyler alıyorlar hesap düşünüldüğü zaman onlar için çok gerekli...matematik kadınlar için çok gerekli bir şey. Ama her nedense matematikten çekiniyorlar...Korkmak değil de daha çok onu anlamak daha iyi bence."

Kadın işgücünde "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" ve yaşlı işgücünde de "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" şeklindeki önyargıların pekiştirdiği teknoloji korkusunun ve teknik araçları kullanma konusundaki yetersiz öz-güven duygusunun giderilmesi için aile içindeki ataerkil ilişkilerin eşitliği temel alan bir şekilde yeniden tanımlanması, eğitim kurumlarında erkek egemen cinsiyetçi rol tanımlarının yerine kadın ve erkeğin eşit katılımını destekleyen "eşitlikçi" ders programlarının uygulanması, çalışma yaşamında kadın ve erkek işgücünün, genç ya da yaşlı olduğuna bakılmaksızın eşit olarak mesleki yenileme olanaklarından yararlanmaları sağlanmalıdır. Ancak, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu çalışma yaşamında mesleki yenileme vb. hizmet içi eğitim programlarının maliyeti kapitalist açısından önemlidir. Toplam kalite yönetimi anlayışı ve teknokratik denetim uzman işgücünün yetiştirilmesini amaçlasa da, kapitalist açısından emek pazarında kolaylıkla değiştirilebilir çevre işgücünü oluşturan kadın işgücüsüyle, yaşlı işgücünün hizmet içi eğitime tabii tutulması yeterince hesaplı olmayabilir. Q şirketinde insan kaynakları yönetimi ve uygulamasından sorumlu Gülfer, kapitalistin bu konudaki tercihini şu şekilde dile getirmiştir:

Gülfer-Q-(kadın, 23 yaş, bekar, insan kaynakları, bilgisayar kullanıyor):" Yönetim bilgisayarları getirdi koydu.... Asıl

önemli olan tepe yönetimin yeniliklere açık olması, ancak burada tepe yönetim yeniliklere biraz zor bakıyor. Eğer yenilik diye düşüneceksek, bu yenilik teknik, üretim ile ilgili konularda ise evet. Ama insan kaynakları olsun, sosyal konularda olsun bu bölümlerde yeniliklere bayağı şüphe ile bakarlar. Gerek var mı gibi? Yenilik direkt para ile ilgili bölümlerde hemen kabul görür ama, insanları biraz motive edecek sosyal konularda şüphe ile karşılanır."

2.4.2.6. Enformasyonelizasyon Uygulaması ve Enformasyon Teknolojileri Kullanımıyla Örgütsel İletişimin Değişmesi

Türkiye'de alan çalışmasının yapıldığı şirketlerde örgütsel iletişim amacıyla enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin kullanılmasının henüz başlangıç aşamasında olduğu saptanmıştır.¹⁰³ Q şirketinde 2000 yılı içinde örgütsel iletişimin bilgisayar ağı üzerinden gerçekleştirilmesi için planlama yapılırken, W şirketinde bilgisayar ağı üzerinden örgütsel iletişimin gerçekleştirilmesi için gerekli teknik altyapı yatırımları yapılmıştır. X şirketinde ise, enformasyonelizasyon uygulaması ve örgütsel iletişimin yeniden yapılanması konusu üzerinde her hangi bir planlama çalışması yapılmamıştır. Gerek Q gerek W şirketinde katılımcılar toplam kalite yönetimi anlayışına ve ISO standartları uygulamasına geçişle birlikte etkin işleyen örgüt içi iletişim sisteminin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye'de de katılımcılar örgütsel iletişimin otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarıyla birlikte değişmekte olduğunu düşünmektedir. Bu bölümde, alan çalışmasının yapıldığı şirketlerde bilgisayar

---

¹⁰³ Türkiye'de enformasyonelizasyon uygulaması ve örgütsel değişim konusunda bir diğer alan çalışması için bakınız: Türksel Kaya-Bensghir (1996). *Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim*. Ankara: T.O.D.A.İ.E.

ağının kullanılmasıyla birlikte örgütsel iletişimin değişen biçimleri ele alınmıştır.

2.4.2.6.1. Enformasyonel Uygulaması ve Beyaz Yakalı İşgücü Arasında Haberleşme ve Veri Aktarımı

Q ve W şirketlerinde enformasyonel uygulama uygulamasının örgütsel iletişim amacıyla kullanılması henüz başlangıç aşamasındadır ve bilgisayar-dolaylı iletişim daha çok birimler arasında üretime ilişkin verilerin paylaşılmasına aracılık etmektedir. Örgütsel iletişim amacıyla bilgisayar ağının sınırlı da olsa kullanımı, işgücü arasındaki iletişim biçimlerinin, iş'in yapılış tarzının ve iş üzerindeki örgüt denetiminin değişmesine yol açmıştır. Derinlemesine görüşmelerde katılımcılar öncelikle, işyerlerinde örgütsel iletişimin bilgisayar ağı kullanımıyla gerçekleşip gerçekleşmediğini ve bu uygulamadan beklentilerini aktarmışlardır. Katılımcılar arasındaki genel kanı, örgütsel iletişimin bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmesinin üretim sürecinde verimi arttıracığı şeklindedir. Gerek Q gerek W şirketinde katılımcıların örgüt içi iletişim sorunları olarak ifade ettikleri, çeşitli birimler arasında verilerin yeterince paylaşılamaması ve birimler arasında iletişimin zamanında sağlanamaması vb. sorunlardır. Katılımcılardan Sadık, Aydan ve Gündoğdu işyerlerindeki uygulamayı ve mevcut sorunları aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bizim fabrika içinde network ağı var. Birtakım üretim, kalite, ambar stok bilgilerine ulaşıyoruz. Bilgilendirme açısından olsun, işletmedeki takip açısından olsun, bunun dışında Excel, Word gibi programları kullanıyoruz, daha ziyade grafik ve tablolar oluşturuyoruz. Şöyle bir düşünüyorum, kısmen evet, yani ben bir bilgiye ulaşıırken, daha önce birilerine telefon ediyor, şu nasıl oldu, bu nasıl oldu, özellikle laboratuvarla ilgili bilgiler için, şu an hiç onları aramadan bilgileri alabiliyorum, dolayısıyla belki biraz zayıflatıyor. Ama, bilgiye ulaşma hızı arttı. Oturduğum

yerden bilgisayardan işletmede ne olduğunu görebiliyorum."

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Q olarak, bilgisayarlarımızı tam olarak kullanamıyoruz. Bir nevi daktilo gibi kullanıyoruz, haberleşme de değil. Rapor hazırlamanın, grafik çizmenin ötesine gidemedik, örneğin İnternet herkesde yok. İnternet belirli kişilerde var. Şu anda Firmada 1-2 kişide var. Yaygınlaşınca haberleşmede kullanılabilir..."

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Veri aktarımı, veri bankalarının paylaşılması, en büyük problemimiz bunlar. Benzer olmayan firmalar bilgisayar ağı ile veri aktarımını sağlıyor. Yani daha evvel çalıştığım yerlerde sağlanıyordu. Bir kere iş akış hızını oldukça arttırıyor böyle bir sistemin olması..."

Türkiye uygulaması örgütsel iletişimin bilgisayar ağı üzerinden gerçekleşmesinin çekirdek ve çevre işgücü tarafından farklı şekillerde deneyimlendiğini göstermiştir. Çekirdek işgücü, bilgisayar ağlarını kullanarak örgüt içi denetim gücünü artırırken, çevre işgücü "verimlilik", "hız", "kalite" vb. kavramlarla desteklenen böylesi bir sistemde bir anlamda edilginleştirilmektedir. Bundan ötürü, bu şekilde kurulan örgütsel iletişim teknokratik denetimin yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Çalışma yaşamındaki enformasyonelizasyon uygulaması sadece üretim süreciyle ilgili kararların alınmasında işgücünün çeşitli şekillerde bu kararlara katılma biçimini ve konumunu değiştirmekle kalmamakta, örgütte çalışanlar arasında kurulan kişisel ilişkileri de değiştirmektedir. Katılımcıların çoğu bilgisayar-dolayimli iletişimin işyerindeki insan ilişkilerini zayıflatmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar, bu araçları sürekli ve yoğun kullanmaktan dolayı kendilerini çevrelerinden yalıtıklarını ve çevrelerindeki

kişilerle zaman zaman ilişki kurmakta zorlandıklarını aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Çalışma ortamında biraz mesafeli hale getiriyor olabilir. Özellikle bilgisayarla çalışırken insanlarla iletişim kurmak istemiyorsanız ve sürekli müdahale ediliyorsa size, bu çok sinirlendirici olabiliyor. Bir şey yetiştirmeye çalışıyorsunuz, bir şey üretmeye çalışıyorsunuz karşınızdaki sürekli size bir şey aktarmaya çalışıyor. Son derece sinir bozucu ama ve insanları uzaklaştıran bir yol. Ama bir Internet aracılığıyla çok uzaktaki sevdiğiniz kişilere mesajlar yollayabiliyorsunuz, bu da bir sıcaklık, sanal sıcaklık da olsa."

Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayarlar insan ilişkilerine zarar verebilir tabii. Mesela, bilgisayar kullandığımız zaman arkadaş çevremiz daha azalıyor. Bilgisayarla oyalanıyoruz, arkadaşlarımıza ayıracağımız vakit daha azalıyor. Önlem? Bilgisayarlarla birbirimize mesajlar gönderip, arkadaşlıklar kurmanın da imkanı olabiliyor, orası da güzel. "

Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor)"Bütün gün sekiz saatini bilgisayar karşısında geçiren insanlarda bu sorunlar yaşanabiliyor. Yani insan ilişkilerinde sorunlar olabiliyor. Kopma, isyankarlık...sinirlilik...yorgunluk yapıyor. Beni gözlemliyorlar, beni anlatıyorlar...Bazen çok koptuğum oluyor. Eve gidiyorum, anneme soruyorum haberleri. Anne işte bugün yağmur yağdı mı, kar yağdı mı? Rüzgar esti mi? Savaş çıktı mı? Ne oluyor falan. Gerçekten çok kötü hissediyorum..."

2.4.2.6.2. Enformasyonalizasyon Uygulaması ve Kişilerarası İletişimin Değişmesi

Enformasyonalizasyon uygulamasıyla birlikte sadece örgütsel iletişim değil, yukarıda kısaca değinildiği üzere kişilerarası iletişim de değişmektedir. Bilgisayar ağı aracılığıyla, kişilerarasında iletişim kurmanın yeni biçimleri

ortaya çıkmaktadır. Derinlemesine görüşmelerde katılımcılardan bazıları e-posta ve sohbet (IRC) gibi bilgisayar-dolayimli yeni iletişim biçimlerine başvurduklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 61. Derinlemesine görüşmeye katılanların İnternet'i kullanmadaki amaçları (evde ya da işte)

İnternet Kullanma Amaçları	Kadın	Erkek
İş gereği	6	5
Haber kaynağı olarak	3	5
Genel kültür		
Eğlence		2
Sağlık, çocuk eğitimi vb. konularda bilgilenme	1	
Hobi olarak		2
Sohbet (IRC vb.) etmek için	2	2
E-posta göndermek ve almak için	6	5

Not: Katılımcıları birdeci fazla yanıt vermiştir.

X şirketinde çalışan ve sadece evinde bilgisayar kullanan, bir İnternet servis sağlayıcısından hizmet alan Süleyman, sanal iletişim ortamında zaman ve uzam engelleri aşıldığı için kişiler arasındaki ilişkilerin bir yandan erişim bağlamında güçleneceğini öne sürerken, diğer yandan da sanal iletişim ortamında kişiler birbirlerinin gerçek duygularını ve düşüncelerini hissetmek için gerekli vücut dili, ses tonu vb. imlemlerden yoksun oldukları için, Lojorie'nin de öne sürdüğü gibi (1996:154), kişiler arasında güvensizlik duygusunun artacağını düşünmektedir. Süleyman'ın kendisi de sanal iletişim ortamında belli sohbet gruplarına katılmaktadır. Ancak, bu ortamdaki kişilerarası ilişkiler hakkındaki deneyimleri Süleyman'ı, sohbet odalarına katılan kişilerin bir anlamda psikolojik rahatlama peşinde koştukları, kendilerine bir anlamda terapi yaptıkları yargısına ulaştırmıştır. Süleyman ayrıca, sohbet odalarına kadın adıyla katılma durumunda, katılımcının maruz kaldığı şiddete de dikkat çekmiştir. Tüm bunlara karşılık, Süleyman sanal iletişim ortamını, kişi tek başına eğlenebildiği için tercih etmektedir.

Süleyman-X-(erkek, 30 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "...Chatler sadece dedim ya belki bastırılmış duygularıyla kafalarının içlerinde bir takım yani kendisiyle barışık olmayan insanların belki zamanla tedavisi konusunda kullanılabilir... ....Bayanlar da katılıyor ama. Azınlıklar çünkü çok fazla saldırıya uğruyorlar. Yani ...bayan ismi kullanıyorlar o yetiyor zaten..... şöyle bir gün başka birinin telefonunu veren birini tespit edip, ben de onu rahatsız etmek için birşeyler yapayım diye isim değiştirdim, kız ismiyle öyle girdim. Daha önceden hiç bir görüşme talebi gelmezken, 10-15 tane chat penceresi oluştu. Her biri birbirinden saçma kelimelerle başlayan. ...habire birileri sizinle konuşmaya çalışırken...veya hangi saçmalığa cevap yazacaksınız....bir pencere geliyor içinde küfürle başlamış birşey...bilgisayar kullanıcısı olup üstelik de Internet'e bağlanabilecek kadar lüks bir ortamda yaşayan biri olmalı ki böyle biri mutlaka diplomalı olmalı...bağlananların çoğu kız arkadaş bulmak için bağlanıyorlar..Internet'de olmayı seviyorum...Yaşamda bir araba kullanmaktan tutunda başka şeylere kadar her türlü zevki, orda sanal yolla yapabilirsiniz veya kendi kendinize eğlene, oynayıp eğlenebilirsiniz yani. "

W şirketinde çalışan Ebru ise, sanal iletişim ortamının kişi üzerinde bağımlılık yaratıcı etkisini şu şekilde anlatmaktadır:

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):" Bir ara ben de kendimi aşırı kaptırdığımda aynı olaya bende girdim, gerektiği zaman randevularımı iptal ettim, arkadaşlarımla olan görüşmelerimi kısıtladım....böylesine iyi ve yararlı makinanın diyeyim bununda tabii ki her şeyin fazlası zararlıdır bence. Dozunu bilmek lazım...İşte okuldayken bu Interneti yeni öğrendiğimde kendimi aşırı derecede kaptırmıştım. O zaman, iki gün hiç uyumadan bilgisayarın başında sabahladığım bile olmuştu. Gerçekten abartısız yani, ancak ihtiyacımı görüp hemen tekrar bilgisayarın başına oturduğum, hiç ders çalışmadığım hiç bir insanla görüşmediğim zamanlar olmuştu."

Bu araştırmada bilgisayar-dolayimli yeni iletişim biçimlerinin kişilerarası ilişkilere etkisi asli inceleme konusunu oluşturmamakla birlikte, gerek Japonya'daki gerek Türkiye'deki alan çalışmasında katılımcılar sanal iletişim ortamında kişilerarası ilişkilerin olumlu ya da olumsuz bir şekilde

dönüştüğünü ifade ettikleri için, bu konu üzerinde kısaca durulmuştur. Ayrıca, derinlemesine görüşmelerde bazı katılımcılar bilgisayar kullanmanın kişide bir tür bağımlılık etkisi yaratabileceğine dikkat çekmiş ve bu durumu yakın çevrelerindeki kişilerin bilgisayar kullanma alışkanlıklarıyla örneklendirmişlerdir. Bilgisayar kullanma alışkanlığı bir bağımlılık ilişkisine dönüşmüş kişiler, katılımcıların deyimiyle "anti-sosyalleşmekte" ve "yaşamdan kendilerini soyutlamaktadırlar".

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Çevrede bilgisayara aşırı tutkusu olan insanlar var, mesela eşim gibi. Gün geliyor, bir şeyler yapmalıdır, başka insanlarla birlikte olmalıdır ya da benimle birlikte olmalıdır, ama bilgisayarla olmayı tercih eder, bu tamamen bilinçsizcedir. Kendini bilgisayara kaptırılmış, yarım saat oyun oynamak varken, saatler boyu oyun oynar. Oyundan kastettiğim de oyun değil, bilgisayarın kendisi ile oynamak. Aslında sakıncalı, gerçekten yaşamdan kendilerini soyutluyorlar. Pek çok arkadaşım var, eşinden şikayetçi olan, bilgisayara benden daha çok zaman ayırıyor diye şikayet ediyorlar, bunlar hoş şeyler değil. Özgürlüğünde insanları kısıtlamak istemem, onu tercih ediyorsa, onu yapar. Bu derece kendini kaptırılmış olan insanlara nelere mal olduğunu göstermek lazım, konuşmak lazım diye düşünüyorum. Ben, bir arkadaşım geldiği zaman kafamı bilgisayardan kaldırayabilirim. Delicesine tutkun değilim, ya da bilinçsizce tutkun değilim. Bilgisayarı sohbet edebildiğim bir arkadaş gibi, ama bir başka arkadaşım geldiği zaman grup sohbetine engel olmayacak bir arkadaşlık gibi görüyorum."

W şirketinde çalışan Gülfer'in, bilgisayar kullanma alışkanlığının kişilerarası iletişimi zayıflatmaması için, bu aracın nerede ne zaman ve nasıl kullanılabilmesine ilişkin temel bir eğitim verilmesi gerektiğine ilişkin önerisi kayda değerdir.

Gülfer-Q-(kadın, 23 yaş, bekar, insan kaynakları, bilgisayar kullanıyor):"Bence bilgisayar eğitimi çok küçük yaşta olmamalı. Bunun ileride çocuğun sosyal ilişkilerini zayıflatabilir; başkalarına ihtiyaç duymayabilir. apartman çocukları evde, sokağa çıkmadan tv. seyredip, bilgisayar oynarsa içe dönüklüğü artar. Dört beş yaşata bu böyle. Ama daha sonra, okulda sosyalleşmesi başlayınca, olumlu

yönlendirilerek bilgisayar eğitimi verilmeli. Ailede çok bilinçli olmalı...Bağımlılık yaratabilir, o nedenle bence toplum bilinçlendirilmelidir. İleriye dönük kuruluşlarda, okullarda da bunun bilinçli verilmesi gerekiyor, yani yeni şekilleri, kullanılsın mı, ne zaman kullanılması gerekiyor, kullanılırken doğacağı sakıncalar gibi epey bir durum var."

2.4.2.7. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağları Kullanan İnsan İmgesi

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da katılımcılara, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesini nasıl algıladıkları sorulmuş ve bu algılamalarını çizmeleri istenmiştir (Bakınız Ek 5). Katılımcıların bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan insan imgesini ifade edişleri dört başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar şunlardır: bilgisayarın "insanileştirilmesi", insanın "makineleştirilmesi", bilgisayar kullanan erkek imgesi, bilgisayar kullanan kadın imgesi.

2.4.2.7.1. Bilgisayarın "İnsanileştirilmesi"

Çalışmanın Japonya uygulamasının bulgularının değerlendirildiği bölümde bilgisayarın "insanileştirilmesi" (anthropomorphization) konusu ele alınmıştır. Bilgisayarın insanileştirilmesi, aracın kendisine ve özelliklerine insan psikolojisi atfedilmesi, onun makine yerine insan imişçesine algılanması demektir. Örneğin, Q şirketinde çalışan Mehmet bilgisayarı bir dost ya da bir canlı gibi algıladığını şu şekilde dile getirmiştir:

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Kişisel olarak değişir. İşini severek yaparsan, bilgisayarın faydalarını bilirsen, tanıyabilirsen, sana faydalı olduğunu bildiğin için sıcak bir ilişki olacaktır, ama onu mecburiyet karşısında kullanıyormuşun gibi, birilerinin direktifi doğrultusunda kullandığın zaman tabii ki ondan uzak kalacaksınız. Ben buna çağın kullanımında gerekli olan bir

ihtiyaç, nasıl ki bir öğlen olduğunda yemek yemek gibi bir ihtiyaçsa bilgisayar da öyle. Kullanabilmek. Hele hele çalışma ortamlarında. ...Evde nasıl eşiniz var, burada da onu bir eş gibi bir şey olarak kabul etmeniz gerekiyor. Hatta eşinizden, çocuk çocuğunuzdan daha fazla onunla birlikte oluyorsunuz. Onu bir nevi canlı gibi kabul etmek zorundasınız, belki bazen mantık dışı gibi olur, ama ne bileyim bazılarının büyük hünerleri olur bir hayvanla konuşabilir ya da onun dediğini anlayabilir. Nitekim bazıları onun karşısında bir stresi bile atabilir, karşılıklı konuşabilirsin, belki çok ters bir düşünce olarak kabul ediliyor ama, sen onu kendine o esnasında yakın, o kadar severek yaparsın ki, yakın bulabilirsin, o senin dert ortağın gibi bir şey olabilir, boş kaldığın zaman tuşlarına dokunarak stresini atabilirsin, devamlı iş demiyorum, bunun yanında bir sürü programları var...Çocuk gibi bir oyuncak gibi oynayarak kendini eğlendirebiliyorsun..."

Türkiye uygulamasında, katılımcılar bilgisayar kullanan insan imgesini dile getirirlerken, bilgisayarın insanileştirilmesinden ziyade "mekanik insan bedeni" imgesiyle bilgisayar kullanan erkek imgelerini aktarmışlardır. Aşağıda bu imgeler incelenmiştir.

2.4.1.7.2. İnsanın "Makineleştirilmesi": Mekanik İnsan Bedeni

Bilgisayar kullanan insan imgesi dendiği zaman, katılımcılardan bazıları mekanik insan bedeni imgesini dile getirmişlerdir. Bu imge çoğu zaman "robot" şeklinde çizilmiştir.

Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Robotlaşmış, içiçe girmiş, kaynaşmış, artık bilgisayarlarla birlikte robotlaşıyorsunuz, ona benzettim. Bilgisayarla iyi bir ilişki dersiniz kişiden kişiye değişir. Ben biraz da mizahi açıdan olayı ele aldım...Bir şikayet olarak değil. Ama bilgisayarlaşma ile birlikte robotlaşıyorsunuz. Robotlaşmak iyi mi kötü mü diye sorulabilir. Bilgisayar programlarına o kadar alıştıyorsunuz ki, her şey düzenli gittiğiniz için, istediğiniz zaman istediğinizi yapabildiğiniz için, kendi benliğinize de yansıtıyor, evde de yürürken de dinlenirken de kendinizi programlanmış hissediyorsunuz,

gezmeye giderken bir program yapıyorsunuz, gazete okurken bile belli yerleri okursunuz, karışık okumam...Tabii arkadaşça bir ilişki sayılabilir. Öbür türlü olsa kafasından şimşekler çıkan bir adam çizdim."

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):" Bu resmi çizmemdeki sebep çok sevimli, sempatik geldiği için biraz karikatürümsü bir resim çizmek istedim. Eller burada bana istediğim her şeyi verebilmesini ifade ediyor. Bu güne kadar istediğim hiç bir şeyi alamadığım zaman olmadı. Hep fazlası ile beni çok şaşırtarak verdi. Gerek iş gerek boş vakit değerlendirmesi amacıyla bana çok yardımcı bir robot olarak gibi geliyor bana. Ben o şekilde gözümde de canlandırabiliyorum. Cinsiyeti? Erkek ya da kadın?... Yok hayır onu hiç düşünmedim."

Yukarıdaki katılımcıların ifade ettikleri mekanik insan bedeni imgesi, Namık'a göre "adam", yani "erkek" cinsiyetine sahip iken, Ebru'nun imgesinde robotun cinsiyeti yoktur. Katılımcılar bilgisayarı insanileştirirken ya da kendi bedenlerini robotlaştırırken; "ona dokunabilirsin", "onunla stres atabilirsin", "içine girebilirsin" "istediğin her şeyi verir" anlatımları ile bilgisayarı tıpkı "kadın bedeni" gibi üzerinde denetim kurulabilecek bir araç olarak görmektedirler.

2.4.2.7.3. Bilgisayar Kullanan Erkek İmgesi

Japonya uygulamasında olduğu gibi, Türkiye uygulamasında da, kadın veya erkek olsun katılımcıların çoğu bilgisayar kullanan insan imgesini "genç ve erkek" olarak betimlemişlerdir. Bu betimlemeler "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" şeklinde ifade edilen cinsiyetçi ideolojinin veya toplumda verili kabul edilen "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" şeklindeki önyargının içselleştirildiğini göstermektedir.

Nuray-W-(kadın, 46 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):" Pek ifade edemedim ama bilgisayar kullanan insan dediğimiz zaman işte her türlü bilgiyi bilgisayara aktarabilen, her türlü bilgiye rahatlıkla ulaşabilen insan denebilir belki. Gençtir. Gençlerde daha fazla yaygın...erkeklerde biraz daha, erkek olarak düşünelim madem spesifik olacağız.."

Mustafa-Q-(erkek, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Çizmek doğru olur mu bilmem, bir kere çok zeki birisi. Bir kere gözlük kullanması şart...ciddi görüntülü olabilir. Bu tip bir resim çizerken aklıma erkek kullanıcı geliyor. Her halde öyle birini çizeceğim. Bir kere benim gibi değildir her halde... Daha çok bilgisayar başında erkekleri gördüğüm için, öyle düşündüm. Gözlük kullanıyor... 35-40 yaşları civarında düşünüyorum...Meraklı olması gerekiyor."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Hı, hı. Erkek imgesi denince...Bir kere kesinlikle konulara mantıksal yaklaşan, çok duygusal olmayan, ne yaptığını bilen, kendinden emin, yenilikçi, araştırmacı, cool bir insan canlandı gözümde."

Hüseyin-W-(erkek, 42 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):" Bilgisayar kullanan valla kravatlı, takım elbiseli, genç yaşlarda."

Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Erkek imgesi olarak çağdaş bir erkek geliyor. Çağı yakalamış bir erkek geliyor...Çağdaş insan denince, resmi, mesela bakımlı, görgülü, konuşması fiziği düzgün, kendinden emin, konuşmasından emin, böyle bir şey söylendiğinde net cevap verebilen, öyle insan aklıma geliyor..."

Katılımcıların yukarıdaki açıklamalarının ortak noktası, bilgisayar kullanan insan imgesinin genç erkek beyaz yakalı işgücü olarak betimlenmesidir. Bu insana ilişkin olarak kullanılan "kendine güven", "araştırmacı merakı", "çağdaş insan", "resmilik", "görgülü olmak", "mantıksallık", "yenilikçilik", "yüksek eğitilmiş", "kariyer sahibi", "fiziki düzgün

olma" gibi olumlu sıfatların çokluğu da dikkat çekicidir. Bilgisayar kullanan insanın sadece paket program kullanma bilgisinin üzerinde, bu teknik araç hakkında yetkin bir bilgiye birikimine de sahiptir şeklinde yapılan vurgu, çekirdek işgücünün niteliklerine, "uzmanlık gücüne" yapılan bir göndermedir. Ayrıca bazı katılımcıların "çağı yakalamak" ve "Fransız kalmamak" gibi durum nitelendirmeleri de çekirdek işlerde çalışan ve enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip genç erkek işgücünü imlemektedir. Kadın katılımcıların çoğunun bilgisayar kullanan insan imgesini genç ve erkek olarak algılamaları, kendileri bilgisayar kullanıyor olsalar dahi, bilgisayar kullanan kadın imgesiyle özdeşlik ilişkisi kurmamaları kayda değer bir noktadır. Bilgisayar kullanan insan imgesinin yaygın olarak çekirdek işte çalışan genç erkek şeklinde betimlenmesi, hiç kuşkusuz kadınlarda ve yaşlılarda yeni enformasyon teknolojilerini kullanma konusundaki yetersiz öz-güven düzeyini ve buna bağlı olan teknoloji korkusunu pekiştirmektedir.

Derinlemesine görüşmeye katılanlardan sadece Q şirketinde çalışan Bige, bilgisayar kullanan erkek imgesini "aşırı bağımlılık" ve "dağınıklık" gibi olumsuz sıfatlarla dile getirmiştir. Buna karşılık Bige, bilgisayar kullanan kadın imgesini "derli toplu" ve "düzenli" şeklinde aktarmıştır.

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Hemen gözümün önüne eşim geliyor...Gözümün önüne şu geliyor; orman kaçkını hale dönüşmüş, saç sakal birbirine karışmış, yanında iki kül tablası tepeleme dolmuş, bir tarafında bir şeyler içilmiş, boş kalmış, onun içine bir şeyler atılmış, saatlerce veya günlerce oradaymış izlenimi yaratan bir kişi gözümün önüne. Tabii abartılı anlatıyorum, ama bakışım bu yönde. Kadın ise, bilgisayarın etrafı daha bir düzenlenmiş, karşısında daha rahat oturmuş, böyle ekranın içine dalarca değil de. Arkasına yaslanmış... daha yüzünde zevk alan bir ifade var."

Bilgisayar kullanan kadın ve erkek imgesindeki bu şekilde sunulan farklılaşma, aslında farklılaşmış/farklılaştırılmış toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkilidir. Verili rol tanımlarına göre, kadın "derli toplu", "düzenli"dir ve çalışma yaşamında bu nitelikleri bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma deneyimine de taşır. Bu cinsiyetçi rol tanımlarının türevleriye "kadın bilgisayar karşısında sabırlıdır", "dikkatlidir" vb. şekillerde dile getirilen önyargılardır.

2.4.2.7.4. Bilgisayar Kullanan Kadın İmgesi

Derinlemesine görüşmelerde, bilgisayar kullanan insan imgesini betimlemeleri istendiği zaman katılımcıların çok azı bu imgeyi kadın olarak dile getirmiştir. Bilgisayar kullanan kadın imgesi, Japonya uygulamasında olduğu gibi tek biçimlidir ve bilgisayar kullanan kadın imgesi "entelektüel", "kariyer yönelimli", "iş kadını" gibi belli bir kadın tiplerinden beslenerek karikatürize edilmektedir.

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Bilimsel, her yeniliği takip eden, yeniliklere açık kişi olarak telakki ediyorum...Bayan çizdim otomatikman. Masa başında oturmuş, araştırma yapan, inceleme yapan, kitap, dergi okuyan kişi olarak düşünüyorum. Bu tip kişiler bilgisayar ilgi gösterir. Bayan çizdim...Erkek çizseydim ağzında pipolu çizerdim. Entel gibi işte. "

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor): "Klasik bir iş kadını portresi çizebiliriz. İşinde başarılı, tabii ki yine böyle üniversite mezunu, işini severek yapan, işine özen gösteren. Kendine güven duyan...evli de olabilir, yalnız genelde başarılı iş kadınları hep benim kafamda bekar olarak canlanmıştır, ama neden evli olmasın? Bence zaten bu vasıflardaki bir kadın bu dengeyi kurabilecek kadar akıllı, zeki bir kadındır. Şimdi aklıma şöyle bir aslında genelleme geldi. Bilgisayar kullanabilen bir insan elektronik araçlara meraklı olan bir insandır. Bu yüzden evindeki bu elektronik araçları çok rahatlıkla kullanabilir ve kullanımında eşine yardımcı olabilir."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Şimdi nedense bilemiyorum ama, maalesef, bu işi yapmak zorunda olan ve makinayı öğrenmiş insan yüzü aklıma geldi birden. Bilgisayarın karşısındaki insanı araştırmacı olarak düşünemedim. Bu kişisine göre değişik, benim bilgisayar ile sıcak çok yakın bir ilişkim var ama, bazısı görev olarak, stresli bir iş ortamında çalışıyorsa bilgisayarı bir düşman olarak da görebilir. ...bilgisayara oturup bir rapor yetiştirmek, sunmak zorundadır. Ben olaya cinsiyet ayrımı açısından yaklaşmıyorum asla. Ama siz sorduğunuz için irdeliyorum. Benim aklıma gelen imge iyimser. Bizim gibi araştırmacı, yeniliklere çok müsait, olaylara teknik ve araştırmacı yaklaşan. Kadın imgesi... Çalışan kadın. Bekar. Evli kadının Türkiye sınırları içerisinde kullanacağımı, bunun olabileceğini pek düşünemiyorum. "

Yukarıda bilgisayar kullanan kadın imgesini çekirdek işlerde çalışan, kariyer yönelimli kadın olarak betimleyenlerin büyük çoğunluğu kadın katılımcılardır. Erkek katılımcılardan bazıları da bilgisayar kullanan insan imgesini kadın olarak dile getirmiştir. Ancak bu katılımcılar bilgisayar kullanan kadın imgesinde, bilgisayar kullanılarak yapılan işin monotonluğunu ve işin sürekliliğinden ötürü kullanıcıda yarattığı bıkkınlığı vurgulamışlardır. Bu betimlemeler bilgisayar kullanan kadının çevre işlerde istihdam edildiğini imlemektedir.

Murat-W-(erkek, 27 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):" Bilgisayar kullanan insan imgesi. Bilgisayar kullanan insan deyince gözleri biraz morarmış ve daha çok da kadın. Diyorum ya... Bilgisayar kullanan insan imgesi dendiğinde bilgisayarın başında oturan, büroda oturan gözleri morarmış veya çürümüş sinirli bir insan ve genellikle kadın akla geliyor. Bilgisayar kullanan kadın dendiğinde ise sinirli ya da pek fazla stres altına girmiş sıkılmış, sıkıntı içerisindeki insan aklıma geliyor. "

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"...bilgisayar kullanan kadın imgesi. Banka memuresi. Genç de olabilir, gençle orta yaş arası."

Bilgisayar kullanan insan imgesi dendiğinde katılımcılardan bazıları oldukça soyut betimlemelerde bulunmuşlardır. Bunlardan birinde bilgisayar kullanan insan imgesi, gözlük kullanan insana benzetilirken; bir diğesinde ise bilgisayar kullanan insan imgesi müzik notalarıyla betimlenmiştir. İlkinde bilgisayar kullanan insanın kullanma amacındaki seçiciliğe, ikincisinde bilgisayar kullanan insanın kullanım amacı ve biçiminden aldığı zevke vurgu yapılmıştır.

Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor): "Bilgisayardan çok şey öğrenebilirsiniz. Benim aklıma ne geldi birden, gözlere gözlük. Ama dereceli gözlük olarak. İnsan ve bilgisayarı, işlevi onun vücudundan bir parça olarak. Düşünün sizde gözlük kullanıyorsunuz. Gözünde ve beyninde algılayamaz bazen. A gözümde zannettim falan der. Ve onu burnunun üzerinde hissetmez. Ama onun ihtiyacının bilincindedir ve onun için onun bir parçasıdır. En azından kendim için öyle. "

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "Nasıl bir şey çizeyim!..Bu anlattıklarım çizilecek şeyler değil...İçimden ne geldi biliyor musunuz? Uçuk bir insanım ya, içimden gelen şöyle bir meyve tabağı çizmek geliyor, karşısında bilgisayar çizmek geliyor, soyut düşünüyorum, belki işim böyle olduğu için...Meyve tabağı...Eğlenceli bir şey, renk...çoşku, hareket."

"Vücutun parçası ihtiyaç", "çoşku", "renk vb. şekilde dile getirilen bilgisayar kullanan insan imgesi, Türk orta sınıfının mobilizasyon isteğinin sembolik izdüşümü olarak ele alınabilir. Ayrıca bu imgeler enformasyon toplumu mitinin ve Yeni Sağ politikasının gündelik yaşamdaki tezahürlerine örnek oluşturmaktadır.

2.4.2.8. Enformasyon Teknoloji ve Hizmetleri Hakkında Bilgi Kaynakları

Japonya uygulamasının bulgularına benzer bir şekilde, Türkiye uygulamasının bulgularında da, katılımcıların çoğunun enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik ilgi duydukları saptanmıştır.¹⁰⁴ Ancak, enformasyon teknoloji ve hizmetlerine yönelik meraklarını gidermek için teknik dergi ve kitap benzeri özel bilgi kaynaklarından yararlandıklarını belirten katılımcı sayısı çok azdır. Yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerini dendiği zaman, kadın ve erkek katılımcılar özellikle Internet konusunda enformasyon sahibi olmak istediklerini belirtmişlerdir.¹⁰⁵

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "İnternetin tam kapsamını bilmiyorum, çok geniş kapsamlı olduğunu düşünüyorum. Genellikle mesleğimle ilgili olarak faydalanmak istiyorum, özellikle örme ve tekstil konusunda ve de güncel olarak genel konulardan hangisi ilgimi çekerse onunla ilgilenirim. "

¹⁰⁴ Burada her iki ülkedeki bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanımının yaygınlığı hakkında kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir. Dünya Bankası'nın 1997 tarihli enformasyonizasyon düzeyleri ile ilgili raporuna göre Japonya'da her yüz kişiye 15.3 bilgisayar düşerken, Türkiye'de bu oran 1.3'tür. Bakınız: Şeref Oğuz (1997). "Enformatik Cehalet." *Milliyet*. 21. Nisan.

¹⁰⁵ Türkiye'de Internet kullanımının yaygınlığı hiç kuşkusuz erişim olanağı ile ilişkidir. Internet kullanımı çoğunlukla üniversitelerde, kamu ve özel işyerlerinde ücretsiz olarak, Internet Cafe/Kahve adı altında hizmet sağlayan yerlerde ise ücretli olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'de Internet kullanımının yaygınlığı ile kadın ve erkek kullanıcı sayısına ilişkin veriler, İnterpro Pazar Araştırma Merkezi'nin "gezgin profili ve altyapı tercihleri" konulu yaptığı araştırmalardan elde edilebilir. Bu konuda "Interpro Info" <info@interpro.com.tr> adresine e-posta ile başvurulabilir.

Ayrıca *Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında* adlı Konrad Adenauer Vakfı için İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından hazırlanan araştırmaya göre, Türkiye'de Internet kullanan gençlerin oranı % 82, bir kaç kez kullananların oranıysa % 12'dir (1999:5). Bu araştırmaya göre, Internet ve bilgisayar kullanma konusunda genç kız ve kadınlar yaşlıları erkeklerden daha az sayıdadır. Bu araştırmada bilgisayar ve Internet kullanımı konusunda bölgesel farklar açıkça ortaya çıkmıştır. Görece az gelişmiş illerde bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanmama oranı oldukça yüksektir. Bakınız: İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi (haz.) (1999) *Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı.

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"İnterneti çok merak ediyorum. İnternete bağlı bilgisayarlarımız hazır ama çok az, bizim İnternetle bir ilgimiz olmadığı için, ilgili çalışmamız olmadığı için...ancak merak ediyorum. İşte programcı arkadaşımıza danışacağım ama onun fırsatı yok.. Ben de meraklıyım. Yeni bir şeyler yapabilme, yaratıcı olmalıyım, bir şeyler yapabilmeliyim, sorunlar gündeme gelince çözüm yollarını bulabilmeliyim, ilgili olabilmeliyim. Bir söz vardır: Fransız kalmama gibi...Yeni şeyler hakkında az çok bir bilgi sahibi olabilmek güzel yani. "

Yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerini hakkında çeşitli bilgi kaynaklarından faydalananlar ve bu kaynakları ayrıntısıyla anlatanlar, Japonya uygulamasının bulgularına benzer bir şekilde, kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerilerine güven duyan erkek katılımcılar olmuştur.

Süleyman-X-(erkek, 30 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"94'de aboneydim. PC Word'e. Sonra uzunca bir süre Chip aldım daha çok hoşuma gitmişti. Şu ara karışık olarak, abone değilim. Byte'da alıyorum, Chip'de alıyorum. İkisi de hoşuma gidiyor yani. Hem Byte hem Chip ikisini de kalite olarak iyi buluyorum. Bir de İnternet dergisi alıyorum. AB Net dergisi. Abonesi değiliz, gazeteciye uğradığımda Cumartesi, Pazar bunları görürsem alıyorum."

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"...bazı kitapları ve dergiler, süreli yayınları takip ederek bir şeyler öğrenmeye çalışıyorum kendi başıma. Bilgisayarla ilgili Chip ve PC Word dergilerini düzenli olarak alıyorum...yani bilgisayar dünyasından haberdar olmak için alıyorum. Bazı konularda yazdıkları yazılar da faydalı oluyor."

Q şirketinde tasarımcı olarak çalışan, işinden ötürü bilgisayar kullanma bilgi ve becerisini oldukça geliştirmiş olan Bige ise, yeni enformasyon teknoloji ve hizmetlerine ilgi duymasının işinden dolayı kaçınılmaz olduğunu, bu teknolojilere ilişkin yeni enformasyon edindiğinde ise öz-güveninin pekiştiğini ve emek pazarında kendini avantajlı hissettiğini şu şekilde anlatmıştır:

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Dergilerden olsun....yeni programları izlemeye gitmeyi çok yararlı buluyorum. Bir kere kopmamış oluyorsunuz, her an yeni bir şeye ihtiyacımız olabilir ve son yenilik hangisi olacağını önceden biliyor olmak avantajlı bir şeydir.Burada PV kullanıyoruz..... Farklı bir şey kullandığım zaman hoşuma gidiyor. ND'ler çıkmış yeni olarak, onları merak ediyorum."

Çalışmanın Türkiye uygulamasında, gerek çalışma yaşamında gerek ev yaşamında İnternet hizmetinden yararlananların sayısının oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. İşyerlerinde ya da evlerinde İnternet hizmetinden yararlanan katılımcılara bu hizmeti, yeni enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında enformasyon elde etmek amacıyla kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda ise, X şirketinde çalışan Süleyman, yeni yazılımlar konusunda danışmak ve bilgi paylaşmak için sohbet odalarına katıldığı şeklinde olumlu yanıt vermiştir. Diğer katılımcılar ya meslekleriyle ilgili konularda ya da boş zaman etkinlikleriyle ilgili konularda enformasyon sahibi olmak istemektedir.

Süleyman-X-(erkek, 30 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Şimdi ilk önce Türkiye'deki sitelerle başlıyorum. ...borsayla ilgileniyorum ...Hatta bazı yatırım şirketleri ordan alım satım bile yaptırıyorlar. Oralardan raporları alıyorum. Onun dışında nasıl diyeyim işte ücretsiz mail'den tutunda ücretsiz homepage'e kadar... işte bedava yazılımları genelde kontrol ediyorum... şimdi kullanıyorum relay-chat [sohbet] giriş kullanıyorum. Çoğunlukla artık bu aktif duruma geçmeye başlandı...Sadece kişisel, bazı kişilere bir tanışma vasıtasıyla devamlı oluyor ama ben Ankara'daki arkadaşlarla bağlantı için bunu ilk olarak, yoksa pek cazip gelmiyordu bana ordan konuşmak. Yani en azından fikir alışverişi için yeni tecrübeler kazandırıyor. Mesela bir program kuruyorsunuz çalışmıyor veya çakışan bir iki yazılım yüzünden günlerce sorun yaşıyorsunuz, oturup tecrübelerinizi paylaşmak için bağlanmışım. "

Kadın katılımcılardan Q şirketinde çalışan Nesrin, İnternet'i daha çok amiri için gerekli mesleki enformasyonu elde etmek için kullanmaktadır. Nesrin

bunun dışında, İnternet'i yeni enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında enformasyon elde etmek için kullanmak yerine, makyaj, cilt bakımı ve sağlık konularında enformasyon elde etmek için kullanmayı tercih etmektedir. İnternet'in Nesrin için önemi, gündelik yaşamında doğrudan yararlı olacak pratik konularda enformasyona hızlı ve daha ucuz yoldan erişim olanağı sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):" Daha çok kadın sağlığı, en fazla. Bir de şey makyaj-bakım, kadın cilt bakımı gibi öyle şeyler daha çok ilgimi çekiyor benim. Yani, cilt bakımı için özel bir yere gitmektensen, İnterneti açıp ondan bilgi almak ya da sağlık açısından. Mesela insan kendini az çok bazı konularda bilebiliyor, rahatsız olduğu şeyleri. Mesela, benim gözümde rahatsızlığım var, baksam ki göz hastalıklarına şöyle şöyle, kendinde böyle böyle rahatsızlıklar hissettiğinizde size şu hastalıklar olma ihtimali yüksektir. Mesela bir doktora gidip danışmaktansa, bilgisayardan onu öğrenme imkanı var. O açıdan yani yararlanmayı tercih ederim."

2.4.2.9. İşyerinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitim

Çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaları daha önce vurgulandığı üzere, işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü, emek pazarında işgücünün birbiriyle rekabet edebilmesinin temel koşulu bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanabilme bilgi ve becerisi olarak belirlenirken, işgücü üzerinde yeni bir baskı mekanizması kurulmaktadır. Sonuçta, Japonya uygulamasında olduğu gibi Türkiye uygulamasında da, işgücü ya kendi olanaklarıyla kurs vb. eğitim programlarına katılarak, kitap ve dergiler satın alarak kendi kendine bu yeni bilgi ve becerileri edinmeye yönelmekte ya da şirket seçtiği elamanlarının bilgisayar ve bilgisayar ağlarını

kullanmaya yönelik eğitimini üstlenmektedir. Ancak, mesleki yenileme veya hizmet içi eğitim adı altında işyerinde düzenlenen eğitim programlarında çoğu kez, işyerinde birimler ve yahut işgücü arasında varolan hiyerarşik farklar gözetilerek katılımcılar seçilmektedir. Türkiye'de tekstil sektöründe işçi örgütlenmelerinden en büyükleri olan TEKSİF, DİSK ve Öz İplik-İş'de¹⁰⁶, otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına yönelik hizmet içi eğitim program önerisi, ne kendi eğitim birimlerinin çalışma programında ne de işverene yönelik bir talep olarak toplu iş sözleşmelerinde yer almamaktadır.¹⁰⁷

Türkiye uygulamasında, sadece Q şirketinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılmasına yönelik mesleki yenileme programı örgütün tüm beyaz yakalı çalışanlarına açıktır. Ancak, bu şirkette dahi belli bir sırayla beyaz yakalı işgücü hizmet içi eğitime alınmaktadır. Q şirketinde hizmet içi eğitimi Planlama Bölümü düzenlerken, eğitim etkinliğini bu bölümüne bağlı bilgi-işlem birimi

---

¹⁰⁶ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1997 istatistiklerine göre, tekstil sektöründe sendikalı toplam işçi sayısı 481.903'dür. TEKSİF'in (Türkiye Tekstil, Örne ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası) üye sayısı 309.741, Öz İplik-İş'in üye sayısı 73.653'dür. Bakınız: TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (1998). *Çalışma Hayatı İstatistikleri 1997*. Ankara: TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

¹⁰⁷ Q ve X şirketinde işgücü TEKSİF'e, W şirketinde ise DİSK'e bağlı olarak örgütlenmiştir. Alan araştırması yapılırken TEKSİF'in Ankara'daki merkezine gidilmiş ve basın temsilcisiyle görüşülmüştür (Mart 1998). Bu görüşmede, sendikanın üretim süreçlerinde otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarına yönelik olarak kurumsal bir politikasının, kadın ve erkek işgücünün enformasyonelizasyon uygulamasından etkilenme biçimleri hakkında araştırmalarının olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Ancak, sendikanın basın temsilcisi işgücünün eğitim düzeyinin yetersizliğine ve bu iş kolunda Türkiye çapında sendikal örgütlenme vb. durumlara dikkat çekerek, sendikanın üretim süreçlerinde enformasyonelizasyon uygulamasının işgücünde yeni nitelikler talep etmesi konusu üzerinde henüz herhangi bir çalışma yapmadığını belirtmiştir. Sendika temsilcisine göre, böyle bir konu üzerinde sendikanın politika üretmesi "lüksdür" ya da "işçilerin mevcut durumu düşüldüğünde gerçekçi değildir." Bu nedenle yeni enfor. masyon teknolojileri konusunda tüm işgücünü kapsayacak bir hizmet içi eğitim talebi/düzenlemesi, toplu iş sözleşmelerinde yer almamaktadır. Sendikanın düzenlediği mesleki geliştirme seminerlerinin içeriği irdelendiğinde ise, sendikanın temel olarak sendikacılık, işçinin iş kanundan doğan hakları, toplu iş sözleşmesi ve iş güvenliği konularında eğitim programları düzenlediği saptanmıştır. Ayrıca bu görüşmede, sendikanın beyaz yakalı işgücünü, Türkiye'deki tanımlanışıyla "kapsam dışı personeli" içerecek yeniden yapılanmaya yönelik bir çalışmasının olmadığı anlaşılmıştır. Kısacası, bu sendika, "ücret sendikacılığını" devam ettiren bir sendika görünümü çizmektedir.

gerçekleştirmektedir. Q şirketinde Planlama Bölümünde alt düzey yönetici olarak

çalışan Abdurrahman hizmet içi eğitim etkinliğini şu şekilde anlatmıştır:

Abdurrahman-Q-(erkek, 39 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Böyle bir gerekliliği bilgisayar eğitimi bakımından biz organize ettik. Bunu yaygınlaştırmak lazım, fonksiyonel yaygınlaşması lazım. Bu bilgisayar artık haberleşmede kullanılsın, iyi ve doğru kullanmada, hızlı kullanmada yaygınlaşsın diye düşündük. Bunu birisinin de organize etmesi lazım. Fabrikamızda da planlama bunları organize eder. Her iki bilgi işlem grubu da planlama müdürlüğü dahilindedir. Organizasyonu biraz daha genişlettik. Bir arkadaşımız bilgi işlemde, şu anda eğitim programı uyguluyor. İyi bir eğitmendir...Yüzde 99 insanlar kendileri katılmak istiyorlar. Bölüm şefleri burada öncelik tespit ediyorlar. O kadar çok katılım isteği var ki, bu program herhalde bir 15 defa daha uygulanacaktır. Sanıyorum şimdiye kadar üç defa uygulandı. Program bittiği zaman insanlara sorarak bilip bilmedikleri konuları saptayacağız. Excel ve Word programlar eğitimde gösteriliyor. İhtiyacının ne kadarını karşıladığını sorabiliyorsunuz. Genelde evet cevabı alınıyor. Ciddiyetle katılıyorlar. Katılım anında kesinlikle burada yok farz ediliyorlar, ne olursa olsun, onlara işle ilgili müracaat edilemiyor ve o yüzden çok rahat davranıyorlar."

Q şirketinde çekirdek işte çalışan Aydan hizmet içi eğitimle, bilgisayar kullanımı konusunda pek çok pratik bilgi edindiğini, yine aynı şirkette çevre işte çalışan Mehmet ise hizmet içi eğitimle, işyerinde sıkça kullandığı yazılımları daha etkin bir şekilde kullanmayı öğrendiğini şu şekilde aktarmıştır:

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"... Uzun süredir hiçbir etkinliğe katılmamıştım, geçen hafta bilgisayar kursuna katıldım, çok hoşuma gitti, orta seviyede bir kullanıcıyım, fakat o kadar püf noktalarda bilmediğim konular var ki, onları öğrenmek insana çok büyük mutluluk veriyor. "

Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):"Memnun kaldık. Yeni sistemde Windows 95 olarak Excel ve Word kullanımı, araç çubuklarının daha çok kullanımı. Dediğim gibi biz şimdiye dek ezbere kullanıyorduk. Araç çubuklarındaki fonksiyonların nelere yaradığını, daha kestirme yollardan, basit yollardan yapılmasını bilemiyorduk. Onları şimdi daha iyi kullanmasını,

pratiğini daha iyi öğrenmiş olduk. Excel ve Word konusunda bir hafta, sabah 9 akşam 5 olmak kaydı ile bir hafta işte yedişerli sekizerli gruplar halinde ders verildi. "

Q şirketinde hizmet içi eğitimden sorumlu bilgi-işlem görevlileri ise bu eğitimde özellikle örnekleri çalışma yaşamından seçmeye dikkat ettiklerini, kursa katılanları etkin olmaya, soru sormaya teşvik ettiklerini aşağıdaki şekilde dile getirmişlerdir:

Aysu-Q-(kadın, 26 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"Burada şöyle bir olay var, burada daha çok olayların içerisindeyiz. İşin akışı, işleyişi konusunda, örneklerde ona göre oluyor. Yani, herkesi ilgilendiren buradaki güncel örnekler olduğu için çok daha verimli oluyor. Yani, dışarıdaki bir eğitimde insanlar çok daha farklı örnekler verebiliyorlar. Yani, insanları ilgilendiren verildiğinde hem çok daha fazla o insanların dikkatini çekiyor. "

Serap-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, bilgi-işlem, bilgisayar kullanıyor):"...reel rakamları, gerçeklerle tamamen tablolar halinde verdiğiniz zaman o bu böyle imiş, burada bu kadar insan varmış, bak bu kadar imiş üretimimiz ...bilmem neymiş falan derken, insanlar daha ilgili, ...bunu ben böyle yaptıysam bu işimi de şöyle yapabilirim...diye doğru yönlendirmeler, çağrışımlarla çok daha verimli oluyor. "

W şirketinde hizmet içi eğitim programında öncelik toplam kalite yönetimi ve ISO standartları konusuna verilirken, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımına yönelik mesleki yenileme programı oldukça sınırlı ölçüde uygulanmıştır. Öte yandan, X şirketinde ise her iki konuda da hizmet içi eğitim programı uygulanmamaktadır. X şirketinde beyaz yakalı işgücü kendi olanaklarıyla bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımını öğrenmektedir.

W şirketinde orta düzey yönetici olarak çalışan Nuray ise işyerinde hizmet içi eğitim programının mesai saatleri içerisinde gerçekleştirildiği zaman,

katılımcıların iş sorumluluklarından yalıtılmaları söz konusu olmadığı için başarı oranının önemli ölçüde düştüğünü belirtmiştir:

Nuray-W-(kadın, 46 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor):" Kurum içinde, o şekilde almıştık zaten ilk eğitimi ama yabancı bir şirketten veya dış şirket değil içerdeki arkadaşlar gösterdiler. Fakat çok fazla zaman ayıramadığımız için yeterli olmadı. Yürüyen sistem olduğu için fabrikamız, işletmemiz sürekli telefonlarla vesaireyle rahatsız edilme durumları oldu. Mesai saatleri içinde pek efektif olmadı. İlk planımız mesai saatleri dışındaydı, ama bayanlardan değil özellikle baylardan itiraz geldi, mesai dışındaki kurslara hep dışarda olacaktı dolayısıyla mesai saatlerine ve firma içine aldık o da pek fazla başarılı olmadı."

Türkiye uygulamasında, katılımcılar genel olarak işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik hizmet içi eğitimin artık temel bir gereklilik olduğunu vurgulamış ve bu eğitimin başarılı olması için de, çalışanların isteklerine göre mesai saati içinde ya da dışında farklı zaman seçeneklerine sahip bir eğitim olanağının sunulması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Burada önemli olan, Q şirketinde yapıldığı gibi örgüt içinde düzenlenen mesleki yenileme ve geliştirme kurslarının beyaz yakalı çalışanların tümüne açık olması ve birimler ve işgücü arasında herhangi bir ayırım gözetilmemesidir. Özellikle Türkiye'de tekstil sektörü olsun, otomasyon ve enformasyonel uygulamalarının giderek artan bir ivmede gerçekleştirildiği diğer sektörlerde olsun, çevre işlerde kadın emeğinin yoğun olarak istihdam edilmesi şeklinde ortaya çıkan cinsiyetçi işbölümünün değiştirilebilmesi için, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisinin çekirdek ya da çevre işgücü ayrımı yapılmaksızın, tüm çalışanlara açık mesleki yenileme programlarıyla kazandırılması gerekmektedir. Hiç kuşkusuz işyerinde hizmet içi eğitim programlarının yanı sıra bazı sivil toplum örgütlerine de sorumluluk düşmektedir. Bunlardan ilk akla geleni, işçi sendikalarıdır. Burada işçi sendikaların işlevlerinin yeniden tanımlanması zorunluluğu ve işgücünün emek

pazarında yeni rekabet koşullarına hazırlanmasında sendikalara düşen yeni sorumluluk gündeme gelmektedir. Ayrıca halk eğitim merkezleri vb. örgütlenmelerle yerel yönetimlerin de mesleki beceri geliştirme kursları düzenlemeleri mümkündür. Türkiye'de işçi sendikalarının toplu iş sözleşmelerinde işyerinde hizmet içi eğitim programlarının içeriği ve niteliği konusunda baskı yapması ya da sendikaların kendi eğitim birimlerinde bu konuda seminerler düzenlemesi oldukça somut önerilerdir.

Son olarak, burada Türkiye'de tekstil sektöründe çalışan beyaz yakalı işgücünün özel konumu ele alınmıştır. Bu işgücü, ister çevre işgücü isterse çekirdek işgücü olsun, toplu iş sözleşmelerinde "kapsam dışı personel" olarak adlandırılmaktadır. Kapsam dışı personeli Q şirketinde orta düzey yönetici olarak çalışan Sadık'ın deyişiyle şu işgücünden oluşmaktadır:

"...bizim burada çalışanların hemen hemen hepsi SSK'lıdır, bir tek genel müdür işveren vekili olarak görülüyor. Yönetici kesim dediğimiz, teknisyenler, üst kademe, müdür, şef gibileri sendikasızdır, onun altındaki usta, usta yardımcıları ve işçilerimizin hepsi sendikalıdır."

Kapsam dışı personel, kısaca, işverenin yetki devrettiği, sevk ve idare yetkisi kullandığı işgücüdür. Müdür, müdür yardımcıları, şefler, teknisyenler, bilgi-işlem çalışanları, kalite kontrol uzmanları ya da idari, mali işler sorumluları sendika üyesi olamazlar, işverenle tek taraflı bir sözleşme yaparlar. Ancak işyerindeki sendikaya dayanışma aidatı ödeyerek, toplu iş sözleşmesinin getirilerinden yararlanabilirler. Kapsam dışı personel tanımının hemen hemen tüm beyaz yakalı işgücünü kapsamasından ötürü, sendikaların, işverenden bu işgücüne yönelik olarak otomasyon ve enformasyonel uygulamalarına ilişkin düzenli bir hizmet içi eğitim talep etme durumu ortadan

kalkmaktadır. Bu noktada bu iş kolundaki sendikaların "beyaz yakalı işgücünü" kapsayacak şekilde yeni yapılanması gereği ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁸

2.4.2.10. İş Ortamı: Erkeksi Değerlerin Egemenliği

Çalışma yaşamına erkeksi değerlerin hakim olduğu, Japonya uygulamasının bulguları değerlendirilirken tartışılmıştır. Türkiye uygulamasının bulguları değerlendirilirken, kadın ya da erkek katılımcıların iş ortamının "bir aile(imiş) gibi" olduğuna ilişkin yaptıkları vurgu dikkat çekmiştir. "Aile imişcesine" benimsenen ya da benimsetilen örgütlerde ve örgüt içi ilişkilerde erkeksi değerler egemendir. Örgüt içi ilişkilerde erkeklerin üstünlüğü, kadınların ikincil olduğu, bu şekilde doğallaştırılmaktadır. Buna ek olarak, "bir aile(imiş) gibi" olan örgütte "ailenin yaşlı üyesinin" haklılığı kabul edilmekte ve nihai karar verme yetkisi yaşlı üst düzey yöneticilere bırakılmaktadır. İşgücü arasındaki ilişkilerin cinsiyet ya da yaş etkenine göre hiyerarşik olarak belirlenmesi özellikle W şirketinde söz konusudur.

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor): "E, burada kitleleşme olayı var. Dediğim gibi ben 26 yaşındayım, burada 26-30 yıldır çalışan var. Bunlar için bir aile ortamı söz konusu. Ama biz yeni gelenler kendi aramızda bir grubuz. Öyle bir aile yakınlığı yok. Yeni gelenler ile eskilerin işletme anlayışları farklı. Belki böyle konuşmak doğru olmayacak ama, yeni gelenler ikincil işleri yapanlar. Eskiler işleri halleder. Evet, ama burada işbitiricilik/işbitirme yaş ile ilintili. Yani burada yaş hakim bir zihniyet var. Bilgisayar ağının yerleşmesi bir dereceye kadar olumlu etkiler. Ama insanların değişmesinin gerektiğini düşünüyorum. Bu da hiç kolay değil. İnsanlar çok kapalı açıklıklara, yeniliklere. Kişilerin bilinçlendirilmeleri olabilir ama bu firma için çok zor. Belli bir yaşın üzerindeki insanlara

¹⁰⁸ Türkiye'deki durumun aksine, tekstil sektöründe olsun üretime yönelik diğer sektörlerde olsun Japonya'da "beyaz yakalı işgücünün" sendikalaşma oranı oldukça yüksektir. Japonya'da 1963 yılında sendika üyesi olan 9,3 milyon işçinin % 35'i beyaz yakalı işgücüdür (Giddens 1999:242). Bu noktada, Japonya'da "karma sendika" örgütlenmesinin olmadığını belirtilmesinde yarar vardır. Japonya'da beyaz yakalı sendikalaşması "işletme" bazında gerçekleşmektedir.

bazı şeyleri kavratmak çok zor. Onlar yeniliklere zararlı, diye at gözlüğü ile bakıyorlar. Kesinlikle hiyerarşik bir yapı var. Bu beni, rahatsız ediyor. Diğerlerinde profesyonel işletmelerde daha nötr yapı var. Daha önceki iş yerim daha nötrdü. Bayanların önünün tıkanması şeklinde değil de, bay bayan üst pozisyonda çalışanların önünü yaşın tıkadığını düşünüyorum. Burada müdürlerin bile esnekliği az, şeflerin hiç yok...Ama, bu çeşit ataerkil yapılarda esneklik sıfır. Müdür denilen pozisyonda iş bitiriliyor."

Q şirketinde de genç ve eğitilmiş çevre işgücüsüyle yaşlı ve eğitim düzeyi düşük çekirdek işgücü arasında ilişkilerde bir gerilim yaşanmaktadır. Her iki iş yerinde de, "aile gibi" olan iş ortamının dayanışmacı olduğu belirtilmiştir. Ancak, katılımcılar böylesi bir iş ortamı yerine, eşit koşullarda çalışanlar arasında rekabetin mümkün olduğu, "profesyonel" bir iş ortamında çalışmayı tercih etmektedir.

Hale-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor):"Hayır, bence burası bir aile gibi değil. İnsanlar ancak yemekte karşılaşıyor, doğal olarak da samimiyet az. Kadınlara değil de yeniliğe karşı tepki var. Çünkü gelenler tahsilli ve birşeyler bilerek geliyorlar. Burada tepki yeniliğe."

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Onu tam olarak ne klasik ne de profesyonel olarak nitelendiremiyorum. Burada bazı işler klasik mantık ile işliyor, ama bazı şeyler de pek çok yan kuruluşlara bakılarak daha profesyonel bir idare şekli mevcuttur. Ancak, şirketimiz oldukça dinamik bir şirkettir. Bilgisayarlaşma da profesyonelleşmeyi mutlaka hızlandırır. Gençleşme yönünde önemli adımlar atıldı, ancak müdür ve üst seviyesi için bunu tam olarak söyleyemiyorum; çünkü, onlar kurulduğundan beri görevlerini koruyorlar. Şu an fabrika 82'de kuruldu. Genel müdür 82'den beri genel müdür."

Sonuç olarak, katılımcıların çoğuna göre, çalışanlar arasında eşit koşullarda rekabetin mümkün olacağı "profesyonel" bir iş ortamında, işyerindeki ilişkiler de, cinsiyet ya da yaş gibi etkenlerden kurulan hiyerarşiler olmaksızın ortak çalışma yaşamını paylaşmaya temellenebilir. Katılımcıların

çoğu tarafından paylaşılan bu kavram, bir anlamda profesyonallizm ideolojisinin (Hacker 1990: 111-126; 127-137) dile getirilişidir.

2.4.2.11. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Sağlık Üzerindeki Etkileri

Çalışmanın Türkiye uygulamasında, derinlemesine görüşmelere katılanların bilgisayar kullanımına bağlı olarak şikayetçi oldukları sağlık sorunları iki grupta toplanmıştır:

- tekrarlayan mikro travmalar: boyun ağrısı(reflector servibral), omuz ağrısı,bilek ağrısı
- görme duyusuyla ilgili bozukluklar: göz yorgunluğu, göz yaş kuruluğu, gözün görme gücünde azalma, baş ağrısı.

Ayrıca katılımcılar işyerinde kullanılan araç ve gereçlerin ergonomik olmaması sorununa da dikkat çekmiştir. Özellikle çevre işgücünü oluşturan katılımcılar, masa, sandalye ve koltuk gibi büro eşyalarının ergonomik olmamasından dolayı "musculoskeletal bozukluklardan" (kemik kas sistemi bozuklukları) rahatsız olduklarını belirtmiştir. Katılımcılar tekrarlayan mikro travmalar ve görme duyusuyla ilgili şikayetleri aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bazen mide bulantısı oluyor...Özel gözlük alacağım, ama daha alamadım, ekran koruyucu var, ama zannederim yeterli olmuyor. Baş ağrısına, mide bulantısına karşı yapabileceğim bir şey yok, eve gittiğim zaman stres atmaya çalışıyorum. "

Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Hissetmedim de yalnız şöyle bir şey olabilir mouse'u sürekli kullandığımız için onu bir yerde de televizyon programında da görmüştüm. Belli bir süre sonra kireçlenme yapabilirmiş, o da çok sıkı sürekli onu kullanmanın gerçi henüz çok yeni olduğum için onu bilmiyorum ama belli bir süre sonra olabilir. Dik oturulması gerektiğini söylerlerdi sürekli."

Nesrin-W-(kadın, 26 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Gözüm çok bozuk olduğu için zaten lens kullanıyorum. Gözümü etkiliyor. Gözümdeki negatif etkileşimlerin arttığının farkındayım. Oturmadan kaynaklanan bel ağrıları olabilir. "

Japonya uygulamasının bulgularından farklı olarak, Türkiye uygulamasında çekirdek işgücünü oluşturan katılımcıların bilgisayar kullanımına bağlı olarak göz yorgunluğu, göz yaşı kuruluğu, gözün görme gücünde azalma ve baş ağrısı şeklinde belirtileri ortaya çıkan görme duyusuyla ilgili bozukluklardan şikayetçi oldukları görülmüştür. Ancak bu saptama, Türkiye'de çekirdek işgücünün bilgisayarı sürekli ve yoğun olarak kullandıkları anlamına gelmemelidir. Hem Japonya'da hem de Türkiye'de çekirdek işgücü, bilgisayarı karar alma sürecinde yardımcı/destek bir araç olarak kullanmaktadır. Oysa, çevre işgücünü oluşturan katılımcıların işlerini yapmak için bilgisayar kullanmaktan başka seçenekleri yoktur. Bu nedenle Q şirketinde memur olarak çalışan Nesrin, Gülfer, Hale, Mehmet'in ya da W şirketinde çalışan Nesrin, Bülbül'ün musculoskeletal bozukluklardan (kemik kas sistemi bozuklukları), görme duyusuyla ilgili rahatsızlıklardan, kısa dönemli psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklardan, dermatolojik rahatsızlıklardan ve yahut üreme bozukluklarından şikayetçi olma olasılıkları daha yüksektir (Pearson 1995:278-302).

Son olarak burada, katılımcıların bilgisayar kullanımı ve sağlık sorunu arasındaki bu sözde nötr ilişkiyi konuşurlarken, Japonya uygulamasının bulgularına koşut bir şekilde cinsiyetçi önyargıları dile getirdikleri belirtilmelidir.

2.4.2.12. Çalışma Yaşamı Dışında, Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojilerinin ve Hizmetlerinin Kullanılması

Araştırmanın Türkiye uygulamasında, evinde bilgisayar sahibi olan katılımcılar Q şirketinde çalışan iki kadın ve bir erkek, W şirketinde çalışan üç kadın ve beş erkek, X şirketinde çalışan iki kadın ve bir erkek katılımcı şeklinde saptanmıştır. Çerçeve soruların bulgularına göre evinde internet hizmetinden yararlananlar ise, Q şirketinde çalışan bir erkek, W şirketinde çalışan bir kadın ve bir erkek, X şirketinde çalışan bir erkek katılımcıdır. Derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul edenler arasında evinde enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden yararlananlar ise Q şirketinde çalışan Bige, Aydan ve Mustafa'dır. W şirketinde çalışan Nuray, Nermin, Gündoğdu, Selçuk, İdris, Murat, Yusuf ile X şirketinde çalışan Süleyman evinde enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden yararlanmaktadır. Derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul etmeyen ancak çerçeve soruların bulgularına göre evinde enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden yararlanan katılımcılar da vardır. Burada altı mutlaka çizilmesi gereken husus, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden yararlananların sadece çekirdek işgücünü oluşturan katılımcılardan oluşmasıdır. Bu durum, çekirdek işgücü ve çevre işgücü arasındaki ayrımın aslında mavi yakalı işgücü ve beyaz yakalı işgücü arasındaki ayrım gibi sınıf temelli olduğunu imlemektedir, diğer bir deyişle, enformasyon teknoloji ve hizmetlerine sahip olma/erişim durumu sınıf temellidir.

Burada ilk olarak katılımcıların evlerindeki enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden hangi amaçla yararlandıkları ele alınmıştır. Ayrıca bu araçların ailenin diğer üyelerince de kullanıp kullanılmadığı irdelenmiştir. Orta düzey kadın yönetici olarak çalışan Aydan ve Nermin ile alt düzey yönetici olarak

çalışan Bige evlerindeki bilgisayarı kimin tarafından ve nasıl kullandığını şu şekilde anlatmışlardır:

Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"10 yaşında bir kızım bilgisayara çok meraklı girerek oyun amaçlı kullanıyor, bilinçli değil, onu da eğitmekte fayda var. "

Nermin-W-(kadın, 45 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"İki tane bilgisayarımız var. Bir 386'lardan almıştık. Onu da iki üç kere değiştirdik. Ondan sonra yeni şu an tekrar geçen sene yeniden değiştirdik, zannediyorum 133'dü. Esas meraklısı oğlum. Oğlum kullanıyor. Onunla başladı hadise, kızım aynı ilgiyi göstermedi. O müzikten vakit ayıramıyor aynı şey oyun bazını oynuyorlar da normal büyük abisinin yaptığı program yapmak konusunda kızım ilgisini çekmedi."

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Genelde onu oyun amaçlı kullanıyoruz, ama benim eşim çok meraklı, kendince programlar yazıyor, internete bağlanmak gibi ve evde bilgisayarı o daha çok kullanıyor. Eşim makina mühendisi, bakım mühendisi... ayrıntılı bir sürü program var, çoğunluğu eşime ait. Evdeki bilgisayar daha çok ona ait. Ben, büyük bir bilgisayarım olsun isterdim, tam anlamıyla bir tasarım sistemim olsun istiyorum...Benim için önemli, olmaması eksiklik olarak geliyor, bir müzik seti kadar, bir televizyon, mutfak masası gibi kadar ihtiyaç."

Kadın katılımcılar yukarıda görüldüğü üzere evlerindeki bilgisayarı yoğun olarak kullanmamaktadır. Evlerindeki bilgisayarı ya eşleri ya da çocukları kullanmaktadır. Erkek katılımcılar ise evlerindeki enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma amaç ve biçimlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Mustafa-Q-(erkek, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Bir kere o bilgisayarım kızım için aldım. Daha sonra baktım kızım sadece oyun oynuyor, ondan sonra başına ben oturdum. Her şeyi olan bir bilgisayar, ancak tam verimli kullanamıyorum, vaktim olmadığı için. Genellikle işimle ilgili olarak kullanıyorum. Zaman zaman arkadaşların işleriyle ilgili

birtakım projeler çiziyorum, elektrik projeleri. Onları çizip veriyorum...Evde Internet'e bağlı değilim...buradan çıktığım zaman... 10.30 dan sonra gelip o yorgun halle bilgisayarın karşısına oturmak bana zor geliyor...Kızım 12 yaşında. Evet 12 yaşında. Oyun dışında da ilgilenmesini istiyorum, şu an değil ama, yaz tatilinde kursa göndermeyi düşünüyorum. Eşim... bilgisayar kullanmıyor."

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Kullanmayı öğrendikten sonra aldım. Ama her gün yeni birşeyler öğreniyor insan...Eşim evde bilgisayar kullanıyor. Ne diyelim. Zamanın programlamasıyla ilgili, yani hangi saatte ne iş yapacağını programını yapıyor, onun dışında işte genelde ofis programı, EXCEL kullanıyor. Çalıştığı yerde bilgisiyar kullanmıyor..."

İdris-W-(erkek, 28 yaş, evli, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):"Evde bir bilgisayar var evet...Eşim de bilgisayar kullanıyor. Ev kadını. Yani bazen oyun oynamak için kullanıyor. Yoksa yani başka amaçla kullanmıyor.Sadece oyun oynamak için. "

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Eşim de kullanıyor, ama % 99 ben kullanıyorum. Evet çalıştığı yerde, o da kullanıyor. Buradaki işleri bazen evde yapıyorum. Hobi niteliğinde farklı çalışmalarla uğraşıyorum ve iletişim için internet olsun modem olsun. İnternette aklıma gelen bir şey olursa o konuda araştırma yapıyorum onun dışında genellikle serbest sörf. Chat'e de katılmadım. Önyargım yok, ama bilmiyorum bana biraz saçma geliyor, chat yapmak orada. Evde bilgisayarı.....hanımın izin verdiği kadar. Zaman çok çabuk geçiyor, demin de söylediğim gibi hanım sürekli şikayet ediyor...Eşimin Merakı yok . Aklına gelirse o da bazen soruyor ama. Sanırım 5-6 yıldır bilgisayar kullanıyor. Ofis işi.Yazılım, işlerini yapmak için, program hazırlamıyor. Boş vakiterimi bilgisayarla uğraşarak geçiririm. Yarısını kapsar, yüzde ellisini kapsar. Birinci oluyor bu durumda. Bunu eşime söylemeseniz olur mu? Hayır, bilgisayardan sonra ilk....Tabii rahatsız oluyor. Evde bilgisayar olmasından şikayetçi...Valla bilgisayarla ilişkimin çok sıcak olduğunu söyleyemem. İlla ki, nasıl derler öyle bir duruma benzetmeye çalışıyorsak, bilgisayar beni kızdırıyor ara sıra kapasitesinin yetmediği zamanlar. Ne bileyim programlarında hata olduğu zamanlar, internette hatlarda yoğunlaşma veya

aksaklıklar olduğu zamanlar genellikle bilgisayara kızyorum o zaman. Valla sesli de kızarım, hatta bir seferinde fazla sinirlenmişim kaldırdım attım yere bilgisayarı! Eşim, daha sevecen, bir de o bilgisayarın yapabileceği işleri, kapasitesini benim kadar zorlamıyor bildiğim kadarıyla. Şimdi ben bir işi yapmak istiyorum yani bunu istemesem olmaz. Ama şöyle dersek benim bütün isteklerime cevap verecek hiç problemsiz bir bilgisayar olsa, o makinaya kızmam sinirlenmem ama aramızda bir sevgi bağı oluşmaz makinayla."

Erkek katılımcıların açıklamalarındaki ortak nokta, evlerindeki bilgisayar ve bilgisayar ağını eşlerinin ve yahut çocuklarının daha çok oyun amacıyla kullanmalarındır. Oysa, kendilerine göre, onlar evlerindeki bilgisayar ve bilgisayar ağını ya eve getirdikleri işi yapmak ya da kendilerini geliştirmek amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca erkek katılımcılar kendilerinin kullanım biçimleriyle eşlerinin kullanım biçimleri arasındaki farkları vurgulamıştır. Örneğin Gündoğatı eşinin bilgisayar kullanırken sonuca daha çok önem verdiğini, Selçuk ise eşinin bilgisayar kullanırken sakın olmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca, erkek katılımcılar eşlerinin bilgisayar kullanma bilgi ve becerisine yaptıkları işten dolayı sahip olduklarını belirtmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara bilgisayarı "beyaz eşya" olarak mı yoksa "kahverengi eşya" olarak mı gördüklerine ilişkin bir soru sorulduğunda, Tablo 62'ye göre katılımcıların büyük bir çoğunlukla bilgisayarın "kahverengi eşya" olarak kabul gördüğü saptanmıştır .

Tablo 62. Derinlemesine görüşmelere katılanlara göre bilgisayarın "beyaz eşya" ya da "kahverengi eşya" olarak tanımlanması

	Kadın	Erkek
Bilgisayar beyaz eşyaya benziyor	6	3
Bilgisayar kahverengi eşyaya benziyor	7	14
Görüş belirtilmemiş	2	1

Dolayısıyla, katılımcıların gözünde bilgisayar bireysel amaçlara yönelik hizmet veren, teknolojik olarak karmaşık, kullanımı zor ve yüksek statülü bir teknik araçtır. Ayrıca özellikle erkek katılımcıların gündelik yaşamlarında beyaz eşyaları kullanmadıkları ve bu araçların kullanımını oldukça basit olarak gördükleri de saptanmıştır. Beyaz eşyalar, katılımcıların gözünde yemek, içmek gibi gündelik yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır ve bu araçların verdikleri hizmetin devamlılığından kadınlar sorumludur. Oysa, bilgisayarın da dahil olduğu kahverengi eşyalar grubu lüks teknolojik ürünlerdir, dolayısıyla kullanımları belli bir özeni ve bilgi birikimini gerektirmektedir. Sonuç olarak, bilgisayarın ideal kullanıcısı erkeklerdir (Cockburn ve Ormrod 1993:15).

Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Saydığınız ev aletleriyle hiç biri diyeceğim, ama bilgisayar televizyona daha yakın gibime geliyor, hiç olmazsa şeklen benziyor...Çamaşır makinesi, bulaşık makinesi...gibi değil...Onların kullanımı çok basit, özel bir uğraş gerektirmiyor."

Kemal-W-(erkek, 44 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar ..Benim benim videomun üstündeki tuşlar yani beyni falan var üstünde. Gece saat üçte programlıyorsun onu, ondan sonra bir de kombinin şeyi var, seti var, böyle seti de programlıyorsun. Haftada bir mesela gece diyorsun saat yedi buçukdan sonra 23 derece olsun diyorsun saat onbirde şu olsun diyorsun kombinin cihazına mesela. O benziyor. Videom benziyor. Mesela gece üç buçukta güzel bir film oluyor, videoma emir veriyorum gece üç otuzda işte devreye giriyor, alıyor ve gece devreden çıkıyor. Onun ikisi ona yakın."

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):".... bilgisayar....beyaz eşyalarla bu kahverengi eşyalar arasında. Yani bulaşık makinesi, çamaşır makinesine göre müzik seti, video.....daha statüsü yüksek, veya evet statüsü yüksek demeyeyim de şimdi çamaşır ve bulaşık makinası herhalde öncelikli olması gereken şey, yani en azından temizlik için düşünürsek onlar için gerekli. Ama müzik setiydi televizyon, video, video kamera gibi aletler olmasa da olabilir. Tabi bunu bir statü kademesine

de bağlayabiliriz...Tabii bilgisayar apayrı bir olay ama, beyaz eşyalarla değil de diğer eşyalara benzetmek daha uygun olur..."

Erkek katılımcılara göre bilgisayar kahverengi eşyalara benzemektedir.

Kadın katılımcılar ise bilgisayarı "beyaz eşya" olarak mı yoksa "kahverengi eşya" olarak mı algıladıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor):"Şimdi beyaz eşyalar genelde bayanlara yönelik olduğu için ev eşyası olarak sanırım daha basit kullanımlı olarak dizayn edilmiştir, diğer sizin tabir ettiğiniz siyah eşyalarda TV, müzik seti, video gibi diğer aletlerde sanırım daha kompleks belki de kompleks olması gerektiği için komplekstir. Çünkü bir bulaşık makinası kullanım alanı belli, zaten basittir kullanımı. Ama bir TV'nun, müzik setinin videosu belkide daha kompleks olması gerektiği için öyledir. Bilgisayarda bu anlamda siyah eşyaya benziyor."

Hale-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor):"Bilgisayar, çamaşır makinesine daha çok...Neden mi? Çünkü siz koyuyorsunuz o yapıyor. Doğrusu hayır, çamaşır makinesini pek kullanmadım. Zorunda kalınca...Kullanmayı kendim öğrendim. İlk takmaya geldiklerinde gösterdiler. Öyle çok zor bir şey değil, kolay...Erkeklerin çamaşır veya bulaşık makinalarını kullanmamaları bir önyargı gibi geliyor. Erkek işi ve kadın işi ayrımı yapıyorlar. O yüzden kullanmıyorlar."

Ebru bilgisayarı kahverengi eşya olarak kabul ederken, Hale ise bilgisayarı beyaz eşya olarak algılamaktadır. Özellikle Hale'nin kahverengi eşyalar üzerinden üretilen teknoloji fetişizmine yönelik eleştirisi dikkat çekicidir. Beyaz eşya ve kahverengi eşyaların işletim mantığı aynı olmasına rağmen, bir grubun diğerine üstün görülmesi, ev içi yaşamda kadınların beyaz eşyaları kullanma deneyimlerinin değersizleştirilmesi işlemine işaret etmektedir. Beyaz eşyaları kullanmak kadınlara uygun bir iş olarak görülmektedir ve bu beyaz eşyaları kullanmanın kadınların sorumluluğu olduğu şekildeki kanı ise kadın ve

erkek katılımcılar tarafından içselleştirilmiştir. Erkek katılımcılar evlerindeki beyaz eşyaları kullanmadıklarını belirtirken, varolan cinsiyetçi işbölümünden duydukları hoşnutluğu da şu şekilde dile getirmektedirler:

Gündoğdu-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):" Çamaşır makinesini kullanmayı öğrenmedim ama gayet açık yani, üzerindeki düğmelerden neyi yıkamak istediğinizi kaç derecede yıkamaydı, her şeyi yazıyor yani düğmeye getirdikten sonra kendi yıkıyor makine zaten. Parmağınız yoruluyor sadece.....Şey olarak yani düşünce olarak doğru, hak vermiyor değilim. Yani normalde bir işte çalışıyor, onun üstüne ekstra olarak bir işte çamaşır, bulaşık bir yığın işler, ekstra olarak yaptığı işler bunlar ve mesai saatinin dışında kalıyor. Yani normal çalışmış onun dışında bir de bunları yapıyor. Yani bir gün onu bir gün bunu da değil. O konuda bir haksızlık olduğu görüşüne katılıyorum. Ama bunu değiştirmek için de bir girişimde bulunmuyorum. Böyle rahatlıktan ziyade... yani o işleri yapmak da gerekli, sonuçta bir takım ne diyelim beceriye, eğitime deneyime ihtiyaç duyarak, o yoldan geçmek istemiyoruz belki de."

Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor):"Ev işlerinde genellikle tamir, eşya değişikliği gibi şeylerde yardımcı oluyorum. Teknik gerektiren işler, bu işler benim sorumluluğumda. Yoo, bu iş bölümü beni rahatsız etmiyor. Bu toplum yapısından benim şikayetim yok devam edebilir....Şimdi benim şöyle söyleyeyim, aklım erdiğinden beri erkekler genellikle bildiğiniz gibi mekanik işlere -bu bir takım araştırmalarla da sabit zaten- matematik gerektiren işlerde erkekler daha başarılı. Onun dışında ne bileyim resim yapmak, öyle müzik olsun, sosyal dersler olsun bayanlar daha yetenekli..Teknik işleri benim daha iyi yaptığımı söyleyebilirim...Yok zannetmiyorum. Hayır benim daha önceki yaptığım işleri bayanların yapmasını düşünmüyorum."

Alan Araştırmasının Bulgularının Değerlendirilmesi:

Bu çalışmanın ana varsayımı, "herhangi bir enformasyon teknolojisini kullanan kadın ve erkeğin, bu teknolojiyi egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi içerisinde deneyimlemekte" olduğudur. Araştırmanın bu ana varsayımının yanısıra dört yan varsayımı vardır. Araştırmanın yan varsayımları, bu bölümde

çalışmanın genel çerçevesine uygun bir şekilde on iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar, yan varsayımların sınanması amacıyla gerçekleştirilen derinleme görüşme metinlerinin değerlendirilmesinden elde edilmiştir. Alan araştırmasının bulgularının değerlendirildiği bu bölümde ayrıca her iki ülkede derinlemesine görüşmeye katılanların özellikleri ve enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı konusunda değerlendirmeleri Tablo 63'de kısaca özetlenmiştir.

1. Çevre İşgücü ve Çekirdek İşgücü Ayrımının Değerlendirilmesi

Gerek Japonya'da gerek Türkiye'de tekstil sektörü, üretimde kalitenin artması, emek gücünde tasarrufun sağlanması, işgücünün verim ve başarısının elektronik olarak denetlenmesi, küresel pazardaki değişen tüketici taleplerine gereken hız ve esneklikle yanıt verilmesi gerekliliği vb. nedenlerle üretim sürecinin çeşitli aşamalarında otomasyon ve enformasyon teknolojilerine uygulamalarına geçmişlerdir. Japonya ve Türkiye uygulamasının bulguları, tekstil sektöründe gerçekleştirilen otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin beyaz yakalı işgücü içinde "çekirdek işgücü" ve "çevre işgücü" ayrımını yarattığını göstermiştir. Japonya ve Türkiye uygulamasında derinlemesine görüşmelere katılan alt düzey ve orta düzey yöneticilerden oluşan "çekirdek işgücü", işlerinin gereği olarak bilgisayar ve bilgisayar ağlarını çok yoğun veya rutin olarak kullanmalarının gerekmediğini belirtmiş, bu teknolojileri karar alma süreçlerinde yardımcı ve yahut teknokratik denetimin sağlanmasında araç olarak kullandıklarını açıklamıştır. Gerek Japonya gerek Türkiye araştırmalarının bulguları, enformasyon teknolojileri ve toplam kalite yönetimi uygulamalarından ötürü çalışma yaşamında beyaz yakalı çekirdek işgücünün örgütün karar mekanizmalarındaki rolü ve öneminin giderek arttığını

göstermiştir. Bu uygulamalarla birlikte, çekirdek işgücü örgütsel iletişim kanalı olarak bilgisayar ağlarının kullanılmasını tercih etmekte, işgücünün verimlilik ve başarılilik gibi ölçütlerle denetlenmesini yine enformasyon teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Derinlemesine görüşmelere katılan, teknisyen, laborant, sekreter vb. çevre işgücüyse, çekirdek işgücünün aksine, enformasyon teknolojilerini oldukça yoğun ve düzenli olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, karar mekanizmasını doğrudan etkileme gücünden yoksun olan bu işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanarak, örgütün karar mekanizmalarına gerekli olan işlenmiş ya da işlenmeye hazır verileri, yani enformasyonu temin etmesidir. Diğer bir noktaysa, özellikle Japonya uygulamasında görüldüğü üzere, bu işlerde istihdam edilen işgücünün büyük ölçüde kadın yoğun işgücünden oluşmasıdır.

2. Kadın İşi/Kadına Uygun İş ve Erkek İşi/Erkeğe Uygun İş Ayrımının Değerlendirilmesi

Japonya ve Türkiye uygulamasında, derinlemesine görüşmelere katılanların çoğunun, kadınların ince işlere yatkın ve daha sabırlı olduklarını, uzun süre hareket gerektirmeyen işlere sıkılmadan katlanabildiklerini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Katılımcıların gözünde erkekler, daha çok fiziksel güç gerektiren ya da hareket kabiliyeti gösteren işlere uygun görülmektedir. Bu cinsiyetçi algılayış, hem kadın hem de erkek katılımcılar tarafından toplumsal cinsiyet kimliklerinin inşası sürecinde içselleştirilmiştir. Böylece, çevre işler, kadınlarda olduğu varsayılan niteliklerden ötürü kadınlara uygun görülmektedir. Her iki alan çalışmasında da sekreterlik ve memurluk gibi işlerle veri girişi işlerinde kadın işgücünün yoğun olarak çalıştığı saptanmıştır. Üstelik kadınlara uygun görülen bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanımı,

kariyer hareketliliği sağlayamayacak bir kullanım biçimiyle sınırlı tutulmuştur. Özellikle veri işlenmesi gibi işler kadınların, kendilerine uygun görülen bir şekilde bilgisayar kullanmasına iyi bir örnek oluşturur. Alan araştırmasının bulgularına göre, kadın işgücünün enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olması yatay kariyer hareketliliğinin önünü açsa bile, "çevre" işgücü olarak istihdam edilen kadın çalışanın "kapalı işler" olan profesyonel mesleklere geçme şansı yoktur. Oysa, erkekler, erkek işine uygun bir şekilde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaktadır: analiz yapma, sunum yapma vb. amaçlara hizmet eden yazılımları örgütün hiyerarşik yapısında dikey hareketlilik olanağına sahip "çekirdek" erkek işgücü kullanmaktadır.

Japonya uygulamasında çevre işlerde çalışan kadın işgücünün "ippanshoku" (genel istihdam) türünde istihdam edildiği için, kariyer yapma şansı neredeyse hemen hemen hiç olmadığı söylenebilir. Burada dikkat çeken nokta, "sougoushoku" (birleşmiş/ileri istihdam) istihdamı seçen kadın işgücünün, kadın işgücü ve erkek işgücü şeklindeki cinsiyetçi ayrımı enformasyonelizasyon uygulamasıyla birlikte kendi lehine dönüştürme olasılığının olmasıdır. Türkiye uygulamasında ise, yasal olarak çevre işlerde çalışan kadın işgücünün dikey kariyer hareketliliğinin engellenmediği söylenebilir. Ancak, Türkiye'de çevre işlerde istihdam edilen kadın işgücünün kariyer hareketliliği, sınıfsal kökeni, eğitim düzeyi, ailenin -özellikle eşin- desteği gibi koşullara bağlıdır. Ayrıca, Türkiye'de çekirdek işlerde istihdam edilen bir avuç kadının, profesyonel meslek grubuna aitlik duygusundan ötürü, genel olarak kadınların bu mesleklere gelebilmelerinin önündeki cinsiyetçi engellere duyarsız kaldığı, kadın işi ya da erkek işi ayrımını bireysel başarı öyküleri ile açıklayarak, cinsiyetçi rol tanımlarını yaygınlaştırmakta oldukları söylenebilir.

3. Teknokratik Denetimin İşleyişi ve Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Değerlendirilmesi

Alan araştırmasının bulgularına göre, katılımcılar çalışma yaşamında enformasyonelizasyon uygulamasının üretim sürecinin çeşitli aşamalarında, örgütsel iletişimde vb. kullanılmasının, toplam kalite yönetimi anlayışının başarıya ulaşmasında temel koşulu oluşturduğunu düşünmektedir. Ayrıca, katılımcıların büyük çoğunluğuna göre, çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılmaya başlanması işgücünün verimliliğinin ve başarısının değerlendirilmesini nesnel ölçütler üzerine temellendireceği için gerekli ve yararlı bir uygulamadır. Ancak, derinlemesine görüşme metinleri yorumlandığı zaman, enformasyonelizasyon uygulaması ile birlikte kurulan veya kurulmaya çalışılan teknokratik denetimin işgücü üzerinde yeni bir baskı ve stres kaynağını oluşturduğu görülmüştür. Teknokratik denetim işgücünün enformasyon teknolojileri aracılığıyla "ikili" denetimine imkan tanımaktadır. İlk olarak, işte "kalite" ve üretimde artışın sağlanmasının denetimi bilgisayar ve bilgisayar ağları kullanılarak gerçekleştirilirken; ikinci olarak, işgücünün verimi ve üretkenliği yine bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisi üzerinden denetlenmektedir. Böylece bu ikili denetim mekanizması üzerinden işgücünün elektronik olarak gözetlenmesi gerçekleşmektedir.

4. Bilgisayar ve Bilgisayar Ağlarını Kullanırken Karşılaşılan Sorunlar ve Bunları Çözen Uzmanlar: "Uzmanlık Gücü"nü Değerlendirilmesi

Alan araştırmasının bulgularına göre, gerek Japon şirketlerinde gerek Türk şirketlerinde çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamalarının başarıyla gerçekleşmesi için işgücünün bilgisayar ve bilgisayar

ağlarını kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olması gereğine vurgu yapılmaktadır. İşgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisiyle donanmış olması gereği, diğer bir deyişle belli bir uzmanlık bilgisine sahip olma durumu, beyaz yakalı işgücü içinde çekirdek ve çevre işgücü şeklinde yeni bir ayrımı pekiştirirken, bu ayrımın kendisi de mevcut cinsiyetçi işbölümünü yeniden üretmektedir. Çünkü çevre işler cinsiyetçi ideoloji tarafından kadına uygun işler olarak görülmekte, çevre işlerde istihdam edilenlerin enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerilerinde *uzmanlık gücü* talep edilmemektedir. Böylece, enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisi üzerinden çevre işlerde istihdam edilen kadın işgücünün bu teknolojileri deneyimlemeleri önemsiz kılınmaktadır. Ayrıca alan araştırmasının bulgularına göre, çevre işlerde istihdam edilen kadın katılımcıların çoğu, kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerilerini yetersiz görmektedir. Diğer bir deyişle, bu kadın katılımcılar düşük bir öz-güven düzeyine sahiptirler. Oysa, alan araştırmasında kadın katılımcıların bu teknolojileri sürekli ve yoğun olarak kullandıkları görülmüştür. Ancak, kadın katılımcıların kendilerine özgü uzmanlık güçleri erkek egemen cinsiyetçi ideoloji tarafından görmezden gelinmektedir. Kadın katılımcıların bu teknolojileri kullanma bilgi ve becerisi olmasına rağmen, bu teknolojilerle ilgili bir sorunla karşılaşıldığı zaman kadın katılımcılara danışılmadığı, buna karşılık erkek katılımcıların enformasyon teknolojileri hakkındaki uzmanlık güçleri verili olarak kabul edildiği için, bu teknolojilerle ilgili bir sorunla karşılaşıldığı zaman sorun çözücü olarak ilk olarak onlara başvurulduğu saptanmıştır.

Bu saptama, çevre işlerde istihdam edilen kadınların, özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma konusunda, sahip oldukları deneyimlerin, bu kadınlara dikey kariyer hareketliliği olanağı sunmadığına

işaret etmektedir. Özellikle, Japonya uygulamasında, enformasyon teknolojilerini kullanma amaç ve biçimleri veri tabanı hazırlama bazında sınırlı tutulan, kendilerine özgü uzmanlık güçleri görünmez kılınan kadın katılımcıların çevre işlerden çekirdek işlere doğru kariyer yapma olanağının olmadığı görülmüştür. Zaten, bu işgücü "ippanshoku" (genel istihdam) türünde istihdam edilmektedir/edilmeyi seçmiştir. Ancak, "sougoushoku" (birleştirilmiş/ileri istihdam) türünde istihdam edilmeyi seçen ve şu anda çevre işgücü olarak çalışan kadın katılımcıların enformasyonelizasyon uygulamasına koşturarak kendilerine özgü uzmanlık güçlerini görünür kılma olanakları vardır. Türkiye uygulamasındaysa, kadın katılımcılar bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisine sahip olmanın kariyer yapma durumunda olumlu bir destek olacağını düşünmektedir. Bu katılımcıların çoğu, çevre ve çekirdek işgücü ayrımında cinsiyetçi örüntülerinin rolünü sorgulamamakta, kadın işgücünün kariyer yapma olanağını bireysel özellik ve yeterliliklerle açıklamaktadır. Türkiye'de kadın katılımcılarda, cinsiyetçi örüntülere yönelik olarak, hem sınıf aidiyetinden kaynaklanan hem de profesyonel meslek grubuna aitlik duygusundan beslenen bir duyarsızlığın söz konusu olduğu düşünülmektedir. Enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olmak ya da bu teknolojileri belli bir amaç doğrultusunda belli biçimlerde kullanmak sınıf temellidir. Bu nedenle, Türkiye'deki alan araştırmasının bulguları çekirdek işgücünü oluşturan kadın katılımcılar ile çevre işgücünü oluşturan kadın katılımcılar arasındaki eşitsizliğe de dikkat çekmektedir.¹⁰⁹ Türkiye'de çekirdek işgücünü oluşturan kadın katılımcıların

---

¹⁰⁹ Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisi sınıfsal kimlik ile de yakından ilişkilidir. Örneğin, işçi sınıfı dendiği zaman, araç ile somut bir eyleme/yapma ilişkisi düşünülürken, orta sınıf dendiğinde ise, soyut ve genellenebilir bir teknik bilgi sahipliği düşünülür. Wajcman'ın teknik becerilere sahip olan kadınların çoğunlukla orta üst ve üst sınıf üyeleri olduğu şeklindeki saptaması ilginçtir (1991:39). Çünkü, bu saptama işçi sınıfı kadınların otomasyon ve enformasyonelizasyondan doğrudan istihdam düzeyinde etkilendiklerini ortaya koyar. Wajcman'a göre, teknolojik değişme kapitalistler için iki anlama gelmektedir: sendikali ve vasıflı erkek iş gücünün sendikasız kadın iş gücü ile değiştirilmesi ya

çoğu mühendislik eğitimi almıştır ve Harding'in de (1992: 38, 49) belirttiği gibi, kendilerini diğer beyaz yakalı işgücüne göre "seçkin" olarak görmektedir ve kendilerinin "toplumsal misyon" sahibi olduklarını düşünmektedirler (Göle 1986). Sorun, profesyonel mesleklere sahip bu kadınların cinsiyetçi ilişkileri okuyamalarında/okumamalarında yatmaktadır. Alan araştırmasının bulguları, orta düzey yönetici konumunda çalışan kadınların kendilerinden daha alt konumlarda çalışan kadın işgücüsüyle bir dayanışma içinde olmadığını, "cinsiyet körlüğü"ne sahip olduğunu göstermiştir.

5. Teknoloji Korkusunun Değerlendirilmesi

Her iki ülkede gerçekleştirilen alan çalışmasında, katılımcıların, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin ürettiği "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" veya toplumda verili kabul edilen "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" gibi önyargıları benimsedikleri saptanmıştır. Bu önyargıların yaygın olarak benimsenmesi, kadın katılımcılar ile yaşlı katılımcıların enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerilerini yeterli görmemeleri ve bundan ötürü "teknoloji korkusu" geliştirmeleriyle yakından ilişkilidir. Alan araştırmasının bulgularında, bu yakın ilişki, gerek kadın katılımcıların ve yaşlı katılımcıların kendilerinin bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerilerine ilişkin öz-güven düzeylerini değerlendirmelerinde, gerek katılımcıların enformasyon teknolojilerini kullanan insan imgesinin betimlenmelerinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca kadın katılımcıların

---

da ucuz kadın iş gücünü yitirme tehlikesi karşısında teknolojik yatırımın ertelenmesi (1991:48). Wajcman'ın bu değerlendirmesi, büyük bir çoğunlukla çevre işgücünü oluşturan kadın işgücü için de yapılabilir. Türkiye uygulamasında "kapsam dışı personel" statüsünde istihdam edilen "çevre işgücü", kapitalist için kolayca "ikâme edilebilir" niteliklere sahiptir. Çekirdek işgücü ile çevre işgücünün enformasyon teknolojilerini farklı biçimlerde kullanmaları Cecilia Ng Choon Sim ve Carol Yong'un dikkat çektiği gibi kadınlar arasındaki sınıfsal kutuplaşmayı artırmaktadır (1995: 178). Bu çalışmada da beyaz yakalı "profesyonel" kadın işgücünün, çevre işlerde istihdam edilen kadın işgücünden daha yüksek kültürel sermaye ile yaşam düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

enformasyon teknolojilerine yönelik olarak duydukları korku, kadınların matematik bilimi ve doğa bilimlerinden "yabancılaştırılmışlıkları" ile de yakından ilişkilidir. Matematik korkusu, teknoloji korkusunun ilk halkasını oluşturmaktadır.

6. Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasıyla Örgütsel İletişimin Değişmesinin Değerlendirilmesi

Alan araştırmasının bulgularına göre, çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyonelizasyon uygulamaları, özellikle örgütsel iletişimin gerçekleşme biçimlerini değiştirmektedir. Enformasyonelizasyon uygulaması ile birlikte, örgütsel iletişim, özellikle Japonya'da İnternet ortamında e-posta kullanımı ve dosya alış-verişi (FTP) şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrıca web alanı da kullanıcıların ilgisini çeken bir hizmettir. Özellikle Türkiye'deki kullanıcılar "site gezginliği" yapmayı tercih etmektedir. Örgütsel iletişimin bilgisayar-dolayimli bir şekile dönüşmesi, örgüt içi insan ilişkilerin yüzyüze ve doğrudan olması özelliklerini değiştirmektedir. Alan araştırmasının bulgularına göre, örgüt içi insan ilişkileri resmileşmekte ve sanal ortam da kayıtlı hale gelmektedir. Örgütsel iletişimin bilgisayar ağları üzerinden gerçekleşmesi, Japon toplumundaki geleneksel iletişim kurma biçimlerinden/ortamlarından birisinin, "tsukiau"nun ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Alan araştırmasında katılımcıların, yüzyüze iletişim ortamında olduğu gibi sanal iletişim ortamında da karşı tarafa duyguları iletebilmek için yeni iletişim kodlarına/simgelere başvurdukları saptanmıştır. Kısacası bilgisayar dolayimli iletişim ortamında da metninde duyguların ifade edilmesi gereği hissedilmektedir. Böylece, enformasyonelizasyon uygulaması bir yandan yüzyüze ilişkileri sanal ortamda dolayimlarken, kişilerarası iletişim biçimlerini

değiştirmektedir. Bu yeni iletişim ortamının sunduğu olanaklar iletişim araştırmalarına konu olmaktadır.

7. Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesinin Değerlendirilmesi

Enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı, dolayısıyla erkek egemen cinsiyetçi ideoloji, katılımcıların bu teknolojileri kullanan insan imgesini betimlenmelerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Alan araştırmasının bulguları gerek Japon katılımcıların gerek Türkiye'den katılımcıların bilgisayar kullanan insan imgesini "genç, beyaz yakalı, çekirdek işgücü ve erkek" olarak betimlediklerini göstermiştir. Bilgisayar kullanan insan imgesinin bu şekilde betimlenmesi, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin gerek Japonya'daki gerek Türkiye'deki, kısacası evrensel işleyişine/kurulmasına işaret etmektedir: "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir". Bu cinsiyetçi önyargıya "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" önyargısı da eklenmektedir. Alan araştırmasında katılımcılardan, bilgisayar kullanan insan imgesini, kadın olarak betimlenmeleri istendiğinde ise, büyük bir çoğunluk "kariyer yönelimli", "iş kadını", "bekar" gibi sadece tek biçimli bir kadın imgesini dile getirmişlerdir. Bu saptamalardan yola çıkılarak, bilgisayar kullanan insan imgesinin mevcut cinsiyetçi rol tanımları bağlamında üretildikleri ve kitle iletişim araçlarının metinlerinde yeralan teknik araç kullanan insana ilişkin üretilen cinsiyetçi imgelerden beslendikleri söylenebilir.

İletişim araştırmalarında bilgisayar kullanan insan imgesi kitle iletişim araçları metinlerinin cinsiyetçi içeriğinin çözümlenmesi şeklinde ele alınmaktadır. Bu araştırmada çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kadın ve erkeklerin, bu araçların kullanımını toplumsal cinsiyete bağlı olarak deneyimleme biçimleri ele alınmıştır. Bu araştırmanın

"bilgisayar kullanan insan imgesi" hakkındaki bulguları, bu araçlara ilişkin üretilen imgelerin, kitle iletişim araçları metinlerinde nasıl yer aldıklarının ve üretildiklerinin incelenmesi gereğine işaret etmektedir.

8. Enformasyon Teknolojileri ve Hizmetleri Hakkında Bilgi Kaynaklarının Değerlendirilmesi

Alan araştırmasının bulgularına göre, katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında başvurdukları bilgi kaynakları, bu teknolojileri kullanma bilgi, becerisi, amaç ve biçimlerine göre değişmektedir. Genel olarak, katılımcıların enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında başvurdukları bilgi kaynaklarını gazete, dergi ve tv. gibi kitle iletişim araçları oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcılar, gerek çalışma yaşamında bu konuda uzmanlık gücüne sahip olduğunu düşündükleri mesai arkadaşlarına gerek çalışma yaşamı dışında yakın çevrelerinde bu konuda bilgili olduğunu varsaydıkları kişilere danışmaktadır. Enformasyon teknoloji ve hizmetleri hakkında bilgi edinmek için yararlanılan dergilerin, özellikle Japonya'da çeşitli tüketici gruplarını hedef alacak şekilde uzmanlaştıkları görülmüştür. Bu dergilerin hem hedeflenen tüketici grubu tanımında hem de içeriklerinde cinsiyetçi rol tanımlarının pekiştirildiği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu saptamanın yeni iletişim araştırmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

2.9. İşyerinde Bilgisayar Kullanımına Yönelik Hizmet İçi Eğitimin Değerlendirilmesi

Her iki ülkedeki alan çalışmasında da, katılımcılar işyerinde bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaya yönelik olarak hizmet içi eğitimin gerçekleşmesinin yararlı ve gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, alan

araştırmasında işyerinde mesleki yenileme/geliştirme eğitimi verilirken, Ar-GE, pazarlama, planlama, kalite yönetimi gibi birimlerin eğitim uygulamasında öncelikli birimler olarak seçildiği, dolayısıyla örgüt içinde birimler arasında hiyerarşik farkların ortaya çıktığı saptanmıştır. Bu hiyerarşik fark işgücü arasındaki ilişkilere de hiç kuşkusuz yansımaktadır. Çalışma yaşamında işyerinin, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisine, diğer bir deyişle niteliğine yaptığı vurgu işgücünü bu bilgi ve beceriyle donanmaya yöneltmektedir. İşgücü bu bilgi ve beceriyle donanmadığı takdirde işini ya da kariyer yapma olanağını yitireceği kaygısını taşımaktadır. Bu noktada, çevre işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerisine sahip olmadığı takdirde, işyerinin kolayca değiştirilebilir/ikâme edilebilir diye gördüğü işgücü kapsamında yer aldığı ve bundan ötürü çevre işgücünün kadın yoğun işgücünden oluştuğu belirtilmelidir. Buradan hareketle, özellikle Türkiye'de işyerlerindeki "kapsam dışı personel" durumuna bir çözüm bulunması, sendikaların işlevlerinin yeniden tanımlanması ve mesleki yenileme eğitiminde sendikalara düşecek sorumlulukların belirlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

10. İş Ortamı: Erkeksi Değerlerin Egemenliğinin Değerlendirilmesi

Her iki ülkede gerçekleştirilen alan çalışmasında katılımcılardan iş ortamlarını betimlemeleri istenmiştir. Katılımcılar genel olarak, çalışma yaşamına rekabetçi olma, ussallık, atılganlık vb. erkeksi değerlerin egemen olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma yaşamında çalışanlar arasındaki ilişkileri, işin yapılma ve değerlendirilme biçimini belirleyen bu değerler, kadınlara ait görülen duygulanım alanlarını ve bunların içini dolduran özellikleri ikincil ya da değersiz kılmaktadır.

11. Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanılmasının Sağlık Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi

Alan araştırmasında katılımcıların, enformasyon teknolojilerinin kullanımından kaynaklanan sağlık sorunları üzerine konuşmaları istenmiştir. Sağlık sorunları 'sözde cinsiyet yansız' bir alandır; enformasyon teknolojileri kullanılmasından kaynaklanan sağlık sorunlarının ise hem kadın hem de erkek kullanıcıların ortak sorunları olduğu öne sürülmektedir. Oysa, bu araştırmanın da gösterdiği gibi teknik araç kullanılmasından kaynaklanan sağlık sorunları cinsiyetçi rol tanımları bağlamında ortaya çıkmakta, sağlık sorunlarının dile getiriliş biçimleri ise cinsiyetçi rol tanımlarına yaslanmakta, teknik araç ve sağlık sorunları arasındaki ilişki konuşulurken, cinsiyetçi önyargıları gündelik yaşam içinde bir kez daha üretilmektedir.

Alan araştırmasının bulgularına göre, gerek Japonya gerek Türkiye'de sürekli ve yoğun olarak enformasyon teknolojilerini kullanmaktan dolayı katılımcıların bazı sağlık sorunlarına sahip oldukları saptanmıştır. Bu sağlık sorunları enformasyon teknolojilerinin belli bir biçimde kullanılmasıyla, yani sürekli ve yoğun şekilde kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma açısından, enformasyon teknolojilerinin kullanımından kaynaklanan sağlık sorunlarının önemi, bu sorunların bilgisayarı sürekli ve yoğun kullanan çevre işgücünde, yani kadın işgücünde ortaya çıkmasında yatmaktadır. Enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişki üzerine konuşan katılımcıların çoğu, bu rahatsızlıkları "meslek rahatsızlığı" olarak değerlendirmiş ve bilgisayar operatörlüğü, sekreterlik, banka memurluğu vb. mesleklerde çalışanların bu tür rahatsızlıklarının olduğunu belirtmişlerdir. Bu meslekler ise, kadın işi olarak görülen düşük statülü beyaz yakalı işlerdir. Verili toplumsal cinsiyet rolleri teknik araç kullanımından kaynaklanan sağlık

sorunlarında da ortaya çıkmaktadır. Böylece, teknik araç kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişki, cinsiyetçi önyargıların içselleştirilme, doğallaştırılma ve ortaya çıkma biçimlerini göstermektedir.

Alan araştırmasının bulguları, enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişki konusunda katılımcıların yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarını göstermiştir. Özellikle çevre işlerde çalışan kadın katılımcıların bu araçların kullanımının sağlık üzerine olumsuz etkisini olacağını düşünmekle beraber, rahatsızlıklarını tıbbi yazınca kabul edilen "hastalık tanımlarına" uygun şekilde dile getiremedikleri saptanmıştır. Enformasyon teknolojilerinin kullanılmasından kaynaklanan sağlık sorunları konusunda kadın olsun erkek olsun kullanıcıların bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ancak, her iki ülkedeki tıbbi yazında, bu sorunlar meslek hastalıkları kapsamında değerlendirilmemektedir. Tıbbi yazında yalnızca, katılımcıların enformasyon teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak özellikle şikayetçi oldukları tekrarlayan mikro travmalar ile görme duyusuyla ilgili rahatsızlıklar meslek hastalıkları kapsamında ele alınmaktadır. Tıbbi yazının uzmanlık dili, gündelik yaşamda enformasyon teknolojilerini kullanan katılımcılar için aşılması zor bir engeldir. Popüler sağlık metinlerinde ise, teknik araç kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişki cinsiyetçi önyargıları yaygınlaştıracak şekilde ele alınmaktadır. Bu durumda, kadın ve erkek enformasyon teknolojilerini kullananların, kullanımdan kaynaklanan sorunlara ilişkin ne şekilde bilgilendirileceği konusu önem kazanmaktadır. Popüler sağlık metinlerinin bu konuyu ele alış tarzı, içerikten, tıbbi dilin kullanımına, kullanılan imgelere değin iletişim araştırmalarında ele alınmalıdır.

12. Çalışma Yaşamı Dışında, Ev İçi Yaşamda Enformasyon Teknolojilerinin ve Hizmetlerinin Kullanılmasının Değerlendirilmesi

Alan araştırmasında, katılımcıların çalışma yaşamı dışında, ev içi yaşamda da enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanmalarını değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda, katılımcıların, ev teknolojileri içinde "beyaz eşya" ve "kahverengi eşya" ayrımını benimsedikleri saptanmıştır. Katılımcılara göre, buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi, fırın ve mikro dalga fırın "beyaz eşya"; televizyon, video, video kamera, müzik seti "kahverengi eşya" arasında yer almaktadır. Beyaz eşya ve kahverengi eşya ayrımı her ne kadar kullanım kolaylığı, temel gereksinim olması vb. üzerinden üretiliyormuş gibi görünse de, aslında bu ayrım aracın statüsü ile ilişkilidir ve ev içi yaşamda cinsiyetçi ayrımı yeniden üretmektedir. Çünkü, katılımcılar, beyaz eşyaları kadınların kullandığını, kahverengi eşyalarınısa erkekler tarafından kullanıldığını belirtmişlerdir. Kahverengi eşyaların teknik olarak karmaşık, kullanımın zor olması veya daha kaliteli olmaları sadece teknik mistifikasyondur. Bu araştırma açısından ilgi çekici olan durum, katılımcıların bilgisayarları da kahverengi eşyalara yakın görmeleridir. Bu saptama, ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerinin kullanımının da cinsiyetçi örüntülere dayandığına işaret etmektedir. Sonuç olarak, ev içi yaşamda enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanım biçimlerinin, özellikle de "tele-çalışma" durumunun, yeni iletişim araştırmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Ana Varsayımın Değerlendirilmesi

Gerek Japonya gerek Türkiye'deki alan araştırmasının bulguları, çalışma yaşamında beyaz yakalı işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma amaç ve biçimlerinin verili toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında gerçekleştiğini ve cinsiyetçi örüntüleri pekiştirdiğini göstermiştir. Enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişim, kullanma amaç ve biçimleri, diğer bir deyişle bu teknolojilerin deneyimleniş tarzları egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin izdüşümüdür ve kadın işi/kadın uygun iş ve erkek işi/erkeğe uygun iş şeklindeki cinsiyetçi ayrımdan beslenmektedir. Bu ayrım da çevre işlerde kadın yoğun işgücünün istihdam edilmesine yol açmaktadır. Teknoloji korkusundan, teknik araç kullanımı konusunda duyulan öz-güvene, teknik araç kullanan insan imgesinin betimlenişinden, teknik araç kullanımı ve sağlık sorunları arasındaki ilişki üzerine konuşmaya değin teknoloji ile kadın ve erkek bireyler arasındaki ilişki verili toplumsal cinsiyet tanımları bağlamında şekillenmektedir.

Tablo 63. Derinlemesine görüşmeye katılanların özellikleri ve enformasyon teknolojilerin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını hakkındaki değerlendirmeleri

Derinlemesine Görüşmeye Katılanların Özellikleri	Japonya		Türkiye	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yaş (Genç) (20-30 arası)	3	3	9	5
Yaş (Orta Yaşlı) (31-50 arası)	2	5	6	13
Yaş (Yaşlı) (51 ve üstü)	1	3	-	-
Eğitim Düzeyi (Temel-Zorunlu)	1	2	4	7
Eğitim Düzeyi (Lisans)	2	8	8	11
Eğitim Düzeyi (Lisans üstü)	4	1	3	-
İşteki Konumu (Çekirdek İşgücü)	1	4	8	10
İşteki Konumu (Çevre İşgücü)	5	7	7	8
Bilgisayar Kullanıyor	6	9	11	13
Bilgisayar Kullanmıyor	-	2	4	5
Bilgisayar Kullanıyorsa Yoğun Kullanıcı	5	6	9	4
Bilgisayar Kullanıyorsa Nadir Kullanıcı	1	3	6	9
Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisine İlişkin Öz-güveni Var/Yüksek	2	8	6	7
Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisine İlişkin Öz-güveni Yok/Düşük	4	3	9	11
Çevresinde Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisine Sahip Uzman Olarak Görülüyor (Uzmanlık Gücüne Sahip)	2	7	2	4
Enformasyon Teknolojileri Hakkında İlgili/Meraklı	3	9	8	10
Enformasyon Teknolojileri Hakkında İlgisiz/Meraksız	3	2	7	8
Elektronik Posta Kullanıyor	6	5	2	2
Elektronik Posta Kullanmıyor	-	6	13	14

İnternet Kullanıyor	6	5	2	4
İnternet Kullanmıyor	-	6	13	14
Enformasyon Teknolojilerinin Sağlığa Etkilerine Duyarlı (yoğun ve sürekli kullanıcının sağlığının olumsuz etkileneceğini düşünüyor)	6	4	13	4
Enformasyon Teknolojilerinin Sağlığa Etkilerine Duyarsız	-	7	2	14
Evinde Bilgisayar Var	5	8	4	7
Evinde Bilgisayar Yok	1	3	11	11
Evinde Bilgisayar Kullanıyor	4	6	3	7
Evinde Bilgisayar Kullanmıyor	2	5	12	11
Bilgisayar Ağı Kullanıyor (işte ya da evde)	6	5	2	4
Bilgisayar Ağı Kullanmıyor	-	6	13	14
Enformasyonlaşma Uygulamasıyla Örgütsel İletişimin Değişmesine Duyarlı (bu değişim hakkında düşünüyor)	5	6	5	3
Enformasyonlaşma Uygulamasıyla Örgütsel İletişimin Değişmesine Duyarsız (bu değişim hakkında hiç düşünmemiş)	1	5	10	15
Bilgisayar-dolayımli İletişimi Yeğliyor	4	6	13	10
Bilgisayar-dolayımli İletişimi Yeğlemiyor	2	5	2	5
Enformasyonlaşma Uygulamasını Olumlu Buluyor (iş ortamının profesyonelleşmesi vb.)	6	8	15	18
Enformasyonlaşma Uygulamasını Olumsuz Buluyor (insan ilişkilerinin kopması vb.)	-	3	-	-
Enformasyon Toplumu Mitine Olumlu Bakıyor (Benimsemiş)	5	7	15	18

Enformasyon Toplumuna Eleştirel Bakıyor (Benimsememiş)	1	4	-	-
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (bilgisayarın insanileşmesi)	-	-	2	3
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (mekanik insan)	-	2	-	-
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (erkek kullanıcı)	4	7	5	13
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (kadın kullanıcı)	1	-	6	2
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (diğer)	1	1	-	-
Bilgisayar Kullanan İnsan İmgesi (belirtilmemiş)	-	1	1	3
"Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisine Gençler Sahiptir/Bilgisayar Kullanımına Gençler Daha Yetkindir" diye düşünüyor	3	6	5	7
"Herkes Bilgisayar Kullanabilir" diye düşünüyor	3	5	10	11
Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisinde Toplumsal Cinsiyet Farkı Olduğunu Düşünüyor ya da Gözlemlemiş	2	4	7	6
Bilgisayar Kullanma Bilgi-Becerisinde Toplumsal Cinsiyet Farkı Olmadığını Düşünüyor ya da Gözlemlememiş/	4	7	8	12

SONUÇ

Türkiye'de 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren "medya ve toplumsal cinsiyet" konusu gerek anaakım iletişim araştırmalarında gerekse eleştirel gelenekten beslenen iletişim araştırmalarında çeşitli bakış açılarından tartışılmaya başlanmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren ise iletişim araştırmalarında giderek artan bir ivmeyle enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin toplumsal ve kültürel etkileri ile bu teknolojilerin üretim süreç ve ilişkilerini dönüştürücü etkileri irdelenmeye başlanmıştır. Enformasyon teknoloji ve hizmetlerinden özellikle BHSA¹¹⁰ ve Internet gibi konularda yoğunlaşan gerek kuramsal gerek uygulamalı bu iletişim araştırmaları büyük ölçüde enformasyon toplumu yazınına temellenmiştir. Bu alışmalar arasındaki temel fark, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin toplumsal ve kültürel etkilerine bakış açılarından kaynaklanmaktadır. 1980'li yıllara damgasını vuran Yeni Sağ politikaların enformasyon toplumu mitiyle ve teknolojik belirlenimcilikle örtüşen söylemi, hiç kuşkusuz enformasyon toplumu yazınında da ifadesini bulmuştur. Enformasyon toplumu yazının liberal geleneği, özellikle bu söyleme yaslanarak, "2000'li yıllarda ağ atlayan Türkiye: enformasyon toplumu", "Internet ağlarıyla kaplanmış Türkiye", "küreselleşen dünyada bilişim toplumu: Türkiye", "bilişim toplumunda yeni istihdam olanakları" vb. sloganlara gerekli bilimsel desteği üretmiştir (Dura 1990; Erkan 1993; Bozkurt 1996). Enformasyon toplumu yazınının eleştirel geleneğinden beslenen iletişim araştırmalarında ise genel olarak, enformasyon toplumu miti tartışılmış, bu mitin gizlediği bölgeler ve sınıflar arası eşitsizlik ile (yeni)sömürü ilişkileri, Türkiye'de bu teknolojilerine ilişkin altyapı yatırımlarının uluslararası ve ulusal askeri güçler ile kapitalistlerin taleplerine dayanması irdelenmiş, enformasyon toplumunda bu teknolojilere erişme ve

---

¹¹⁰ BHSA, birleşik hizmetler sayısal ağının kısaltmasıdır.

kullanım durumunda ortaya çıkan enformasyon zenginleri ve enformasyon yoksulları şeklindeki yeni sınıfsal ayrımın altı çizilmiştir (Uğur 1986; Oğuz 1991; Geray 1994). Ancak bütün bu çalışmalarda, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin tasarımından, üretimine, ideal tüketici grubunun belirlenmesinden, pazarlanmasına, satın alma kararından, kullanımına kadar bir dizi sürecin cinsiyetçi pratiklerle olan ilişkisi ihmal edilmiştir. Oysa, enformasyon teknolojilerine erişim ve kullanım konusunda varolan bölgeler ve sınıflar arası eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet boyutu da söz konusudur. Bu araçlara erişim olanağı ile kullanma becerisi, hem erkeklerin kimliğine göre kadınların kimliğinin ikincil olarak tanımlanması şeklinde işleyen egemenlik ilişkisinde hem de kadınlar arasında varolan eşitsizlik ilişkilerinde cinsiyetçi pratikler olarak ortaya çıkmaktadır. Ne yazık ki, Türkiye'de, enformasyon toplumu yazınında eleştirel gelenekten beslenen ancak sınırlı sayıda tartışmada, enformasyon teknolojilerine erişim ve kullanım konusu toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilmiştir (Aksoy 1992: 141-147).

Bu çalışmada enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak kullanılması konusunun ele alınmasının nedeni, kadınların ve erkeklerin enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişmelerinde, bu teknik araçları kullanma amaç ve biçimlerinde, diğer bir deyişle bu teknolojileri deneyimleyiş tarzlarında egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin izdüşümünü görmenin olanaklı olmasıdır. Bu nedenle, burada enformasyon toplumu yazınında ihmal edilen enformasyon toplumu olgusunda toplumsal cinsiyet boyutu, çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı örneği üzerinden feminist bir bakış açısıyla tartışılmıştır.

Çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak kullanımı, bu araştırmada, bilgisayar ve bilgisayar ağlarının

kullanımı örneğinde, belli bir düzeyde otomasyon ve enformasyon teknolojilerinin uygulamalarına yatırım yapmış, esnek üretim tarzına geçmiş/geçmeye aday olan bir sektörde -tekstil sektöründe-, beyaz yakalı işgücü üzerindeki çeşitli yansımalarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmada enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak kullanımı, sadece Türkiye örneğinde değil, Japonya örneğinde de incelenmiş, alan çalışması her iki ülkede gerçekleştirilmiştir. Japonya'da enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı olarak kullanımının gerek Japon enformasyon toplumu yazını içindeki çeşitli tartışmaların değerlendirilmesi, gerek alan çalışmasıyla ele alınmasının nedenleri kısaca şöyle belirtilebilir: Türkiye'de enformasyon toplumu yazınının liberal geleneğini oluşturan ve Yeni Sağ politikaların söylemine destek veren incelemelerin çoğunda Japon modernleşmesiyle, Japon sanayi sonrası toplumu veya enformasyon toplumu olguları, Türkiye için örnek bir model olarak görülmüştür. Ancak, örnek olarak sunulan/kavranan Japon enformasyon toplumu modelinde/tasarımında, sınıf, cinsiyet ve etniklik gibi eşitsizlik ilişkileri görmezlikten gelinmektedir. Bu durum, Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınının kendisini kuruş tarzıyla, bazı toplumsal olguları içermeye ve bazılarını dışarıda bırakma taktiğiyle de yakından ilişkilidir. Bundan ötürü, Türkiye için örnek model/tasarım olarak sunulan Japonya'da enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı incelenmiştir. Böylece bu incelemenin, Türkiye'deki enformasyon toplumu yazınının, toplumsal olguları sadece teknik ve ekonomik boyutlarıyla değil, toplumsal, kültürel ve siyasal bir çok boyutuyla ele almasına önemli bir katkı yapacağı düşünülmüştür.

Japonya'daki enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı öncelikle enformasyon toplumu yazını incelenerek ele alınmıştır. Birinci el kaynakların incelenmesi sırasında, Türkiye'deki enformasyon

toplumu yazınının aksine, oldukça şaşırtıcı bir durumla karşı karşıya gelinmiş, Japonya'daki feminist bilgi birikiminde enformasyon toplumu olgusu ile Japon enformasyon toplumu yazını içerisinde geliştirilmiş olan "enformasyonalizasyon" (jouhouka) kavramı ve enformasyonalizasyon uygulamasının tasarımdan, üretime, kullanıma değin gündelik yaşamın bir çok alanında cinsiyetçi işbölümünü yaydığı için oldukça ağır bir şekilde eleştirildiği görülmüştür. Cinsiyetçi ideolojinin, toplumsal cinsiyet kimliklerini tanımlama ve kurma mekanizması, çeşitli coğrafyalar, kültürler, sınıflar ve ırklar arasında oldukça farklı şekillerde işler ve her durumun kendi özgüllüğü vardır. Ancak, farklı coğrafyalar da yaşanan ve yaşatılan cinsiyetçi ideolojilerin ortak bir bölennin olduğu söylenebilir. Bu ortak bölen, cinsiyetçi ideolojinin varlığının kendisidir. Türkiye'de enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımını feminist bir bakış açıyla tartışılırken, farklı deneyimlerin özgüllüğünden yararlanılabilir. Bundan dolayı, bu çalışmada, Japon feminist bilgi birikiminin enformasyon toplumu yazınına yaptığı eleştirel katkı sunulmuştur. Böylece bu araştırma, çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı konusunda, farklı kültürlerde olsa ve farklı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşse de, kadın kimliklerinin erkek kimliklerine bağımlı olarak kurulduğunu, kadınların deneyimlerinin önemsizleştirildiğini/ikincil kılındığını göstermiştir. Öte yandan, bu çalışma enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerileri cinsiyetçi ideoloji tarafından (erkeklere göre) önemsizleştirilen kadınların bu araçları kullanma deneyimlerindeki özgünlüğe de dikkat çekmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın *Birinci Bölümünde* ilk olarak, enformasyon toplumu yazını oluşturana, enformasyon toplumu olgusunu çeşitli bakış açılarından tartışana ve farklı disiplinler kaynaktan beslenen farklı yaklaşımlar irdelenmiştir. Bu yaklaşımlar, Webster'in "teknolojik, ekonomik, mesleki,

uzamsal ve kültürel yaklaşımlar" şeklinde yaptığı sınıflandırma izlenerek ele alınmıştır. Enformasyon toplumu yazınına oluşturan farklı yaklaşımların, ister liberal ister eleştirel gelenekten beslensinler, enformasyon toplumu olgusu içerisinde toplumsal cinsiyet boyutuna yer vermedikleri saptanmıştır. Bu saptamadan sonra, toplumsal cinsiyet, teknoloji ve enformasyon teknolojileri arasındaki ilişkinin feminist yazındaki tartışılma biçimleri irdelenmiştir. Bu irdeleme, farklı feminist bakış açılarının enformasyon toplumu olgusu ile toplumsal cinsiyetin enformasyon teknolojileriyle buluşmasını kavrayışlarındaki eleştirel zenginliği ortaya çıkarmıştır. Özellikle, Japonya'da enformasyon toplumu olgusu tartışılırken toplumsal cinsiyet boyutunun temel sorgulama konusu olarak önemi ve gereğini ortaya koyan feminist bilgi birikimi, eleştirel iletişim çalışmaları için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Ataerkil, kapitalist, militarist ve sömürgeci iktidar/güç ilişkilerini dönüştürme girişiminde feminist politikaların üretilmesinde toplumsal cinsiyetin enformasyon teknolojileriyle buluşmasını sorgulamak feminist bilgi birikimi için ne kadar önemliyse, enformasyon toplumu olgusunu çoklu boyutlarıyla kavramak eleştirel iletişim çalışmaları için de o kadar önemlidir. Bundan ötürü, eleştirel iletişim çalışmalarının, enformasyon teknoloji ve hizmetlerinin tasarımı, üretimi, dolaşıma sokulması, pazarlanması ve kullanılması vb. süreçlerini sadece mevcut askeri, ekonomik, siyasal ve toplumsal güç ilişkilerinin tesisi bağlamında değil, (erkek egemen) cinsiyetçi ideolojinin mevcut toplumsal cinsiyet rollerini kurması bağlamında da ele alınması gereklidir. Çalışmanın *Birinci Bölümünde* bu gerekliliğin altı çizilmiştir.

Çalışmanın *İkinci Bölümü*, Japonya ve Türkiye'de gerçekleştirilen alan araştırmasının bulgularının değerlendirilmesine ayrılmıştır. Her iki ülkedeki alan araştırması, yarı-yapılanmış sorulardan oluşan ve kayıtlanan

derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılması şeklinde etnografik araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. *İkinci Bölümde*, ilk olarak çerçeve sorulardan oluşan anket formunun bulguları, daha sonra etnografik araştırmanın bulguları değerlendirilmiştir. Etnografik araştırmanın evrenini tekstil sektörü oluştururken, örneklem evrenini belli bir büyüklüğe sahip, 500'ün üzerinde işçi çalıştıran büyük ölçekli/entegre; iç ve dış pazara yönelik olarak özellikle katma değerli ürün üretimi yapan; enformasyonalizasyon uygulamasına belli bir yatırımı yapmış vb. ölçütler göz önüne alınarak seçilen şirketler oluşturmuştur.

Alan araştırmasının katılımcıları sadece beyaz yakalı (kadın ve erkek) işgücüsüyle sınırlı tutulmuştur. Alan çalışmasına katılan beyaz yakalı işgücü, hem çekirdek hem de çevre işgücünü oluşturanlardan, hem bilgisayar okur-yazarı olan, hem de bilgisayar okur-yazarı olmayan kadın ve erkek işgücü arasından seçilmiştir. Çerçeve sorulardan oluşan anket formunun, çalışmanın konusuyla doğrudan ilişkili bilgisayar okur-yazarlığı ve enformasyon teknoloji ve hizmetlerine sahiplik üzerine olan bulguları kısaca aşağıda özetlenmiştir.

Japonya uygulamasına katılan beş şirketten, 44 katılımcıdan 35'i bilgisayar okur-yazarıdır ve bunlardan 13'ü kadın, 22'si erkektir. Bilgisayar okur-yazarı olan 35 katılımcıdan büyük bir çoğunluğu çalışma yaşamında bilgisayar kullanmaktadır. Evinde bilgisayar sahibi olan katılımcı sayısı 19'dur. Bunlardan yedisi kadın, 12'si erkektir. Evinde bilgisayar ağ hizmetinden yararlananların sayısı ise yedidir. Bunlardan ikisi kadın, beşi erkektir. Japonya uygulamasında derinlemesine görüşmeye katılmayı altısı kadın ve 11'i erkek toplam 17 kişi kabul etmiştir. Kadın katılımcıların tamamı bilgisayar okur-yazarıdır. Derinlemesine görüşmenin 11 erkek katılımcısından sadece biri bilgisayar okur-yazarı değildir. Japonya uygulamasında katılımcılar bilgisayar

ve bilgisayar ağlarını kullanmayı işyerlerinde yüzyüze ilişkiler aracılığıyla ve deneme-yanılma yöntemiyle öğrenmiştir.

Türkiye uygulamasına katılan üç şirketten 61 katılımcınının 31'i kadın, 30'u erkektir. Toplam 45 katılımcı bilgisayar okur-yazarıdır. Bunlardan 24'ü kadın ve 21'i erkektir. Bu katılımcılar da, Japonya uygulamasının bulgularına benzer şekilde, çoğunlukla çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmaktadır. Evinde bilgisayar sahibi olan katılımcı sayısı 15'dir. Bunlardan sekizi kadın ve yedisi erkektir. Evinde bilgisayar ağ hizmetinden yararlananların sayısı yine Japonya uygulamasının bulgularına benzer şekilde oldukça azdır. İki kadın ve dördü erkek, sadece yedi katılımcı evinde bilgisayar ağ hizmetinden yararlanmaktadır. Derinlemesine görüşmeye katılmayı kabul eden katılımcı sayısı 32 kişidir. Bunlardan 15'i kadın, 17'si erkektir. 15 kadın katılımcıdan 11'i, 18 erkek katılımcıdan 13'si bilgisayar okur-yazarıdır. Türkiye uygulamasında da, katılımcılar bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanmayı işyerlerinde öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Hem Japonya uygulamasında hem de Türkiye uygulamasında kadın olsun erkek olsun katılımcıların çoğunun bilgisayar okur-yazarı olduğu görülmüştür. Alan çalışmasında katılımcılarla, beyaz yakalı işgücünün çalışma yaşamında otomasyon ve enformasyon teknolojilerinden etkilenme biçimleri üzerine; yaptıkları iş, işin niteliği, işteki konumları, işte bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma amaç ve biçimleri, işyerinin enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisi konusunda işgücü üzerinde yaptığı "nitelik" baskısı, bu araçları kullanma bilgi ve becerisine duyulan öz-güven ile teknik uzmanlık bilgisi/gücü, teknokratik denetim mekanizmasının işleme, bilgisayar-dolayimli yeni iletişim biçim ve ortamı gibi örgütsel iletişimin yeni biçimleri, örgüt içi insan ilişkileri, bilgisayar kullanan insan imgesi, çalışma

ortamına egemen olan değerler, enformasyon teknolojilerinin kullanılması ve sağlık sorunları arasındaki ilişki vb. konularında yarı-yapılanmış sorular izlenerek, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerin metinleri çalışmanın temel varsayımı ve yan varsayımları doğrultusunda *İkinci Bölümde* tartışılmıştır.

Bu çalışmada enformasyon teknolojileri ile toplumsal cinsiyetin buluşması "kullanım" bağlamında irdelenirken, iletişim araştırmalarında yeni inceleme konularının gerekliliği ve önemi ortaya çıkmıştır. Hem Japonya'daki hem de Türkiye'deki alan araştırmasının bulgularının ortak noktalarından biri, "bilgisayar kullanan insan imgesi"nin dile getirilme tarzlarında cinsiyetçi önyargıların ortaya çıkmasıdır. Alan araştırmasının bulgularına göre kadın olsun erkek olsun katılımcıların çoğu tarafından benimsenen "kadın teknolojiye yatkın ve yakın değildir" cinsiyetçi önyargısı ile "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" önyargısının farklı coğrafyalarda ve kültürlerde işleyen ve bu farklı kimlik mekanlarını "ortaklayan" önyargılar olduğu görülmüştür. Bu önyargılar sadece verili toplumsal cinsiyet tanımlarından veya kimlik kurgularından beslenmekle kalmamakta, aynı zamanda enformasyon toplumu olgusu ve enformasyon teknolojileri ile insan ilişkilerini tartışan kitle iletişim araçları metinlerinde ve yine bu araçlarda sunulan imgelerde sürekli olarak desteklenmektedirler. Dolayısıyla, iletişim araştırmalarında kitle iletişim araçlarının metinlerinde "teknolojik ilerleme", "ekonomik büyüme", "toplumsal refah" gibi mitlerin enformasyon toplumu olgusunu besleme biçimleri, enformasyon teknolojilerini kullanan insan imgesinin yer alma/sunulma biçimleri ile dilleri mutlaka tartışılmalıdır. Yine alan araştırmasının bulgularına bilgisayar-dolayimli iletişim ve sanal iletişim ortamı gerek örgüt içi iktidar ilişkileri ve denetim biçimlerini gerek kişilerarası ilişkileri olumlu ve olumsuz çeşitli şekillerde etkilemektedir. İletişim araştırmalarında bilgisayar-dolayimli bu

yeni iletişim ortamı dijital demokrasi ya da elektronik demokrasi terimi altında demokratik katılımın geliştirilmesi ile yurttaşın kamusal alana katılımının etkin hale getirilmesi tartışmaları bağlamında ele alınmaktadır (Aksoy 1996:159-170; Uğur ve Bilici 1998: 488-496).¹¹¹ Bundan sonra, iletişim araştırmalarında bu yeni iletişim ortamında kişilerarası iletişimin ve iktidar ilişkilerinin kurulma biçimleri ile sanal cemaatlerin oluşması olgusu, bu sanal cemaatlerin üyelerinin sanal ortamdaki sosyal karşılaşmaları/buluşmaları kimlik politikaları bağlamında incelenmelidir. Stuart Hall'ın da belirttiği gibi, "İnternet'in, siyasetten, iktidardan, ekonomiden, etnik ve cinsel ayrımcılıktan ve ırkçılıktan kaçabileceğimizi iddia etmesi sadece bir yanılsamadır" (1996:11)

Japonya ve Türkiye'de gerçekleştirilen alan araştırmalarının bulgularının ortak kesenlerinden bir diğeri de, teknik araç kullanımı ve sağlık sorunlarına ilişkin konuşmada "sözde cinsiyet yansız olduğu düşünülen sağlık sorunları konusunda" cinsiyetçi önyargıların içselleştirilmiş olduğudur. Ayrıca bu konuyu ele alan popüler sağlık metinlerinin her iki ülkede de benzer bir anlatım tarzına sahip olduğu görülmüştür. Bu metinlerde "sekreterlik" ya da "büro işi yapan" kadın kullanıcının bilgisayar kullanımından kaynaklanan sağlık sorunları ele alınmaktadır. Bu tek biçimli kadın kullanıcı imgesinin ise, teknik araç kullanımı ve sağlık sorunlarına ilişkin konuşmada yaygınlaştırılan cinsiyetçi rol tanımlarını yaygınlaştırdığı düşünülmektedir.

---

¹¹¹ İnternet'in yeni bir kamusal alan olup olmadığı 1990'lı yıllardan itibaren iletişim araştırmalarında giderek artan bir yoğunlukta tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin, Uluslararası İletişim Derneği'nin (International Communication Association) 27-31 Mayıs 1999 tarihleri arasında San Fransisco'da gerçekleşecek olan 49. Yıllık Toplantısında dijital demokrasi, İnternet ve ulus-devlet, azınlıklar ile kamusal alan, ulus-devletin yeni medya politikası, İnternet ortamında ifade özgürlüğü ile denetim, İnternet ortamında kimlik politikalarının üretilmesi, bilgisayar-dolayimli sohbede toplumsal cinsiyet dillerinin kullanımı, sanal ticaret ve İnternet'in ekonomi politiği gibi konularda oldukça çok sayıda bildiri sunulmaktadır. Bakınız: <http://www.icahdq.org/conference/99/>

Her iki ülkedeki alan araştırmalarının bulgularına göre, ev içi yaşamda da enformasyon teknolojilerinin kullanımı toplumsal cinsiyet kimlikleri bağlamında gerçekleşmektedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken nokta, özellikle bulaşık makinesi, çamaşır makinesi, mikro dalga fırın gibi ev içi teknolojilerle karşılaştırıldığında bilgisayara, "karmaşık bir araç" ve "ileri bir teknoloji" şeklinde "yüksek statü" atfedilmesi ve böylece aracın ideal kullanıcısının "genç erkekler" olduğu önyargısının desteklenmekte olduğudur. Bu nedenle, iletişim araştırmalarında şimdiye kadar ihmal edilen ev içi yaşamda teknolojilerin kullanımı konusu, teknik araçların endüstri tarafından belirlenen/uygun görülen kullanım biçimleri ve tasarlanan işlevler, hedef kullanıcı grubunun kadın veya erkek, genç veya yaşlı, orta sınıf veya alt sınıf şeklinde "kimliğinin" saptanması işlemi ve gerçek kullanıcıların deneyimleri gibi başlıklar altında mutlaka incelenmelidir.

Çalışma Yaşamında Enformasyon Teknolojilerinin Kullanımı ve Egemen Cinsiyetçi İdeolojinin Pekiştirilmesi Sorununun özümüne Yönelik Öneriler

Bu çalışmada, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanılmasının incelenmesiyle hem egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin işleme mekanizması görünür kılınmakta ve böylece feminist bilgi birikimine katkıda bulunulmakta, hem de araştırmanın bulguları kullanıcının "toplumsal cinsiyet" kimliğinin öneminin altını çizerek enformasyon toplumu yazınına eleştirel bir katkıda bulunmaktadır.

Her iki ülkede de, enformasyon toplumu miti otomasyon ve enformasyonelasyon uygulamalarıyla birlikte ekonomik büyümenin devam edeceği, yeni istihdam olanaklarının sağlanacağı, bireyin yaşam standartlarının

iyileşeceği, toplumsal refah seviyesinin yükseleceği, eğitim ve sağlık hizmetlerinde fırsat eşitliğinin gerçekleşeceği, demokrasinin kalitesinin iyileşeceği, bireysel özerkliğin artacağı, etnik ve ırksal uyumun gerçekleşeceği şeklindeki öngörüler ile üretilmektedir. Enformasyon toplumu mitine bu çalışmada olduğu gibi ancak eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşıldığı, bu mite bir mikroskop altında bakıldığı zaman coğrafyalar arasında, aynı toplum içinde bölgeler ve sınıflar arasında artan gelir kutuplaşması, artan işsizlik ile eğitim ve sağlık hizmetlerinde fırsat eşitsizlikleri görülebilir. Bu çalışmada enformasyon toplumu mitinin görmezden geldiği egemen cinsiyetçi ideolojinin pratikleri enformasyon teknolojilerinin kullanımı örneğinde irdelenmiştir. Çalışmada bu araçların kadın ve erkek işgücü tarafından deneyimlenme biçimlerinin verili toplumsal cinsiyet rollerinin, diğer bir deyişle kimlik kurgularının izdüşümü olduğu saptanmıştır. Ancak, çalışmada kadınların enformasyon teknolojilerini deneyimleme tarzlarındaki özgünlük de görünür kılınmıştır. Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip kadınların, çalışma yaşamında verili toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi ya da kadın lehine değiştirme olanağı elde edebildikleri görülmüştür.

Bu çalışmada enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine, yani "uzmanlık" niteliğine sahip olma durumunun verili toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmek için ön koşul olduğunu saptanmıştır. İşgücünün, kadın ve erkek olsun, beyaz yakalı ve mavi yakalı olsun, enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisiyle donatılmasında ana sorumluluğun sendikalar ile halkevleri ve yerel yönetimler gibi diğer sivil toplum kuruluşlarında olduğu düşünülmektedir. Özellikle, sendikalar işgücünü yeni niteliklerle donatacak mesleki yenileme ve geliştirme seminerleri düzenlemeli; her düzeydeki işgücünü kadın ve erkek bu eğitim programlarına katılmaya teşvik etmelidir (Wilson 1987: 251-253). Bu yetişkin eğitim programında "kadın teknolojiye yatkın ve

yakın değildir", "yaşlılar yeni teknolojileri kullanmayı zor öğrenir" ve "enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisi matematik bilgisi ve yeteneği ile ilişkilidir" şeklindeki önyargılar sorgulanmalı, enformasyon teknolojilerin sürekli ve yoğun bir şekilde kullanılmasından kaynaklanan kısa veya uzun dönemli sağlık sorunlarına yönelik olarak işgücü bilinçlendirilmeli, bu araçların kadın ve erkek işgücünün kariyeri üzerindeki olumlu ya da olumsuz olası etkileri, rasyonellik ve bilimsellik ölçütleri üzerine temellenen teknokratik denetimin işi ve işgücünü "ikili denetleme" mekanizması ile "cinsiyet körü" "sınıf duyarsız" beyaz yakalı işgücünün "profesyonellik ideolojisi" tartışılmalıdır.

Sendikaların böyle eğitim programları düzenlediklerinde, çalışma yaşamında eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerinin tanımlanabileceğini gösteren örnek uygulamalar vardır (Chiesi 1992:37-52; Henry ve Franzway 1993:126-153). Örneğin, İsveç'te *Swedish Centre for Working Life*'in geliştirdiği *UTOPIA* projesinde, basım sektöründe çalışan işçilere bilgisayar teknolojisini kullanma bilgi ve becerisinin kazandırılması yönünde eğitim programı uygulanmış ve program başarıyla sonuçlanmıştır. Avustralya'da ise 1990 yılında *Avustralya Vergi Bürosu ve Kamu Sektörü Birliği* arasında varılan anlaşma ile, vergi bürolarında enformasyonelizasyon uygulamasına başlanmıştır. Sendika, hem iş güvencesi hem iş sağlığı hem de işin ve işin gerektirdiği niteliklerinin yeniden tanımlanması ve buna bağlı olarak yeni kariyer geliştirme olanaklarının hazırlanması için etkili bir kampanya yürütmüştür. Sendika ayrıca, vergi bürolarında ofis teknolojilerinin seçimi konusunda da söz sahibi olmayı başarmıştır (Probert ve Wilson 1993:4-6). Ancak sendikaların düzenleyeceği ve işgücünü yeni niteliklerle donatacak eğitim programlarının başarılı olması için, öncelikle kadın işgücünün sendika üyeliğinin ve sendika içinde her düzeyde etkin katılımının sağlanması gerekmektedir.

Çalışmanın sonunda, kadın ve erkek işgücünün enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişme, bu teknolojileri kullanma bilgi ve becerisini kazanma konularında gerekli fırsat eşitliğinin ve eğitim ortamının/olanağının sağlanmasında ilk elde sorumlu olduğu düşünülen işçi sendikalarının işlevlerinin yeniden tanımlanması noktasının altı bir kez daha çizilmiştir. Gerek Japonya gerek Türkiye'de gerçekleştirilen alan araştırmalarının bulgularına göre, katılımcılar işyerinde hizmet içi eğitimin yararlı ve gerekli olduğu konusunda ısrarla durmuştur. İşyerinde, işverenin enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisini kazandıracak düzenli bir mesleki yenileme eğitimini uygulamasında işçi sendikalarından gelecek talep ve baskı çok önemlidir. Eğer, işveren işyerinde enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma konusunda hizmet içi eğitim programı uygulamıyorsa, başta işçi sendikalarınca mesleki yenileme ve geliştirme seminerlerinin, daha sonra halk eğitim merkezlerinde veya yerel yönetimlere bağlı mesleki beceri geliştirme kurslarında enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve beceri kursları şeklinde eğitim programlarının hazırlanması gereklidir.

Bu çalışmada bu tür eğitim programlarının gerekli olduğuna dikkat çekilmekte ve işçi sendikaların işgücüne emek pazarında kapitalist ile pazarlık gücü kazandıracak olan enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisi, yani niteliği konusunda mesleki yenileme ve geliştirme seminerleri şeklinde eğitim programlarını tasarlaması, uygulaması ve toplu iş sözleşmelerinde benzeri hizmet içi eğitim programlarının işyerinde de düzenlenmesi konusunda baskı yapması önerilmektedir. Bu şekilde, esnek üretim tarzı gibi kapitalist üretim tarzının yeniden yapılanmasını sağlayan uygulamalarla işgücü arasındaki aşındırılan dayanışma yeniden güç kazanabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Feride (1990). "Türkiye'de Kadınların Akademik Kariyere Katılımı." *Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdamının İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans 7-8 Kasım 1989*. Ankara: Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu. 81-100.
- Acero, Liliana (1995). "Conflicting Demands of New Technology and Household Work: Women's Work in Brazilian and Argentinian Textiles." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University. 70-92.
- Akıncı, Arda (1998). "Teknolojinin Amazonları." *Amica* 7:38.
- Aksoy, Asu (1992). "İletişim Devrimi ve Kadın." *Defter* 18: 141-147.
- Aksoy, Asu (1994). "Bilgi Devrimi Toplumun Çözülüşü mü?" *Birikim*. 66:41-45.
- Aksoy, Asu (1996). "İnternet ve Demokrasi." *Diyalog*. 1:159-170.
- Aksoy, Asu (1998). "Modern Teknolojiye Gözümüz Kara Açığz." *Yeni Türkiye*. 20:1616-1622.
- Aktan, Çoşkun Can ve Mehtap Tunç (1998). "Bilgi Toplumu ve Türkiye." *Yeni Türkiye*. 19:118-133.
- Ansal, Hacer (1992). "Önsöz: Alternatif Teknoloji ve Son Teknolojik Gelişmeler." *Alternatif Teknoloji: Teknik Değişimin Politik Boyutları*. David Dickson. Çev. Necmi Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı. 9-26.
- Ansal, Hacer (1997). *Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı*. Ankara: KSSGM.
- Appelbaum, Eileen (1993). "New Technology and Work Organization: The Role of Gender Relations." *Pink Collar Blues: Work, Gender and Technology*. Belinda Probert ve Bruce W. Wilson (der.) içinde. Melbourne: Melbourne Un. Press. 60-84.
- Armistead, Colin G. (1987). "The Influence of Information Technologies on Women in Service Industries: A European Perspective."

Women and Information Technology. Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons Pub.121-149.

Arukosu-Henshuu (der.) (1996). *Digital Generation:Pasokon Shin Sedai-Bunka no Tanjou.* Tokyo:Parco. (Dijital Kuşak: Yeni Kuşak-Kültürün Doğuşu.)

Ayla (soyadı belirtilmemiş) (1998). "Kim Korkar Elektronikten." *Pazartesi* 36:___.

Ayman-Güler, Birgül (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi:Yapısal Uyarlama Politikaları.* Ankara: T.O.D.A.İ.E.

Barr, Jean ve Linda Birke (1997). "Women, Science and Adult Education: Toward a Feminist Curriculum?" *Science and the Construction of Women.* Mary Maynard (der.) içinde. London: University College of London. 76-92.

Bell, Daniel (1998). "İletişim Teknolojileri: Gidişat İyiye mi Yoksa Kötüye mi?." Çev. K.Ahmet Sevimli. *Bilgi ve Toplum* 1:37-48.

Belussi, Fiorenza (1991). "Benetton Italy: Beyond Fordism and Flexible Specialisation: The Evolution of the Network Firm Model." *Computer- aided Manufacturing and Women's Employment: The Clothing Industry in Four EC Countries.* Swasti Mitter (der.) içinde. London:Springer-Verlag. 73-92.

Benston, Margaret Lowe (1992). "Women's Voices/Men's Voices: Technology as Language." *Inventing Women: Science, Technology and Gender.* Gill Kirkup ve Laurie Smith Keller (der.) içinde. Cambridge: Oxford Un.Press. 33-41.

Berg, Ann-Jorunn. (1995) "A Gendered Socio-technological Construction: The Smart House," *Information Technology and Society: A Reader.* Nick Heap, Ray Thomas, Geoff Einon, Robin Mason ve Hughie Mackay (der.) içinde. London: Sage. 74-89.

Bevan, Stephan M. (1987). "New Office Technology and the Changing Role of Secretaries." *Women and Information Technology.* Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons.179-191.

Bijker, Wiebe F. (1995). *Of Bicycles, Bakelites and Bulbs: Toward a Theory of Socio-Technical Change.* Maastricht: MIT Press.

- Binark, F.Mutlu (1997). "The Modernization Project both in Japan and in Turkey and the Construction of Womanhood." *Annals of Japan Association for Middle East Studies*. 12:113-150.
- Binark, F. Mutlu (1998). "Enformasyon Toplumu ve Teknokratik Örgütlenme: Toplumsal Cinsiyetin Enformasyon Teknolojileriyle Buluşması: Örnek Olay- Bilişim Toplumu ve Türkiye 2002 Çalışma Grubu." *20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*. Oya Çitçi (der.) içinde. Ankara: T.O.D.A.İ.E. 349-360.
- Bozkurt, Veysel (1996). *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*. İstanbul: Sistem.
- Bozkurt, Veysel (1998). "Enformasyon Toplumu ve Türkiye." *Yeni Türkiye*. 19:199-213.
- Bozkurt, Veysel (1998). "Püritan Etiğin Sonu ve Post-Endüstriyel Dönüşüm." *Bilgi ve Toplum* 1:55-70.
- Braverman, Harry (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review.
- Brod, Craig (1991). "Technostress." *Questioning Technology: Tool, Toy or Tyrant?*. John Zerzan ve Alice Carnes. (der.) içinde. Santa Cruz: New Society Pub. 104-107.
- Brunet, Jean ve Serge Proulx (1989). "Formal versus Grass Roots Training Women, Work and Computers." *Journal of Communication*. 39(3):77-84.
- Buckley, Sandra (1993). "Altered States: The Body Politics of "Being Woman." *Postwar Japan as History*. Andrew Gordon (der.) içinde. Berkeley: UCLA Press. 347-372.
- Burris, Beverly H. (1989). "Technocratic Organization and Gender." *Women's Studies International Forum*. 12(4): 447-462.
- Byrne, Eileen M. (1993). *Women and Science: The Snark Syndrome*. London: The Falmer Press.
- Canadian Advisory Council on the Status of Women (1985). *Women and Technology*. Ontario: Canadian Advisory Council on the Status of Women.
- Capella, Joseph (1987). "Interpersonal Communication: Definitions and Fundamental Questions." *Handbook of Communication*

Science. Charles R. Berger ve Steven H. Chaffee. (der.) içinde. Newbury Park: Sage. 184-238.

Carney, Larry S. ve G.O'Kelly (1990). "Women's Work and Women's Place in the Japanese Economic Miracle." *Women Workers and Global Restructuring*. Kathryn Ward (der.) içinde. Ithaca: Cornell Un.Press. 113-148.

Cerav, Nevin (1998). "Emek Ucuz, Şartlar Ağır." *Pazartesi* 40:12-13.

Chesebro, James W. ve Donald G. Bonsall (1989). *Computer-Mediated Communication: Human Relationships in a Computerized World*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.

Chiesi, Marcella (1991). "On Using Women as Resources: İtalin Union's Strategies Towards Information Technology and New Organisation of Work." *Computer-aided Manufacturing and Women's Employment: The Clothing Industry in Four EC Countries*. Swasti Mitter (der.) içinde. London:Springer-Verlag. 37-52.

Chievers, Geoff (1987). "Information Technologies, Girls and Education: A Cross Cultural Review." *Women and Information Technology*. Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons.13-32.

Cockburn, Cynthia (1988). *Machinery of Dominance: Women, Men, and Technical Know-how*. Boston: Northeastern Un. Pub.

Cockburn, Cynthia (1992). "The Circuit of Technology: Gender, Identity, Power." *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*. Roger Silverstone ve Eric Hirsch (der.) içinde. London: Routledge. 32-47.

Cockburn, Cynthia ve Susan Ormrod (1993). *Gender and Technology in Making*. Newbury Park: Sage.

Cockburn, Cynthia (1997). "Domestic Technologies: Cinderella and Engineers." *Women's Studies International Forum*. 20(3):361-371.

Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı.

Cotton, Bob ve Richard Oliver (1997). *Siberuzay Sözlüğü*. Çev. Özden Arkan ve Ömer Çendeoğlu. İstanbul: YPK Yayınları.

- Coward, Ruth (1995). *Şu Hain Kalplerimiz: Kadınlar Erkeklerle Neden Teslim Olurlar?*. Çev. Aksu Bora ve Asuman Emre. İstanbul: Ayrıntı.
- Crow, Barbara ve Graham Logford (1998). "Digital Restructuring: Gender, Class, and Citizenship in the New Information Society in Canada." *The 2nd Int' Conference: Crossroads in Cultural Studies, University of Tampere. June 28-July 1.* (bildiri)
- Damarin, Suzanne K. (1992). "Where Is Women's Knowledge in the Age of Information?." *The Knowledge Expansion: Generations of Feminist Scholarship.* Cheri Kramarae ve Dale Spender (der.) içinde. New York: Columbia Un. Press. 362-370.
- Davies, Margery (1988). "Women Clerical Workers and Typewriter: The Writing Machine." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch.* Cheri Kramarae (der.) içinde. New York: Routledge. 29-40.
- Davidson, Marilyn J. ve Carry L. Cooper (1987). "Women and Information Technology." *Women and Information Technology.* Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons. 1-9.
- Dereli, Toker (1998). "Bilgi Çağında İstihdam, Çalışma İlişkileri ve Sendikalar." *Yeni Türkiye* 20:1086-1089.
- Derman, Deniz (1996). "Information Technologies: The Turkish Case." *Communications Revolution.* Deniz Derman ve John Lotherington (der.) içinde. Ankara: MED Campus A:126. 130-143.
- Dickson, David (1992). *Alternatif Teknoloji: Teknik Değişimin Politik Boyutları.* Çev. Necmi Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı.
- Dizard, Wilson P. Jr. (1989). *The Coming of Information Age: An Overview of Technology, Economics, and Politics.* New York: Longman.
- Dunkle, Debora E., John L. King, Kenneth L. Kraemer ve James N. Danziger (1994). "Women, Men, and Information Technology: A Gender-based Comparison of the Impacts of Computing Experienced by White Collar Workers." *Women and Technology.* Urs E. Gattiker (der.) içinde. Berlin: Walter de Gruyter. 31-63.

- Dura, Cihan (1990). *Bilgi Toplumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dura, Cihan (1998). "Bilgi Toplumuna Doğru İstihdam ve Meslek Eğilimleri." *Yeni Türkiye*. 20:1092-1097.
- ECSS-EC (1995). *The Information Society Glossary*. (Published on the occasion of the G7 Ministerial conference Feb. 25-26.) Brussels.
- Ellul, Jacques (1964). *The Technological Society*. New York: Vintage.
- Eraydın, Ayda (1992). *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Özellikler*. Ankara: ODTÜ.
- Eraydın, Ayda ve Asuman Erendil (1996). *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri*. Ankara:KSSGM'ye sunulan Araştırma Raporu.
- Erdem, Ziya (1998). "Tele Çalışma Kavramına Teorik Bir Yaklaşım." *Bilgi ve Toplum* 1:111-119.
- Erkan, Hüsnü (1993). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Erkan, Hüsnü (1998). "Bilgi Toplumu ve Bilgi Toplumuna Geçiş." *Bilgi ve Toplum*. 1:9-18.
- Feenberg, Andrew (1995). *Alternative Modernity: The Technical Turn in Philosophy and Social Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Feenberg, Andrew (1995). *Gijutsu Kuritkaru Seorii*. Tokyo:Hosei Daigaku. (Eleştirel Teknoloji Kuramı)
- Feenberg, Andrew (1995). "Subversive Rationalization:Technology, Power and Democracy." *Technology and the Politics of Knowledge*. Andrew Feenberg ve Alastair Hannay (der.) içinde. Bloomington: Indiana Un. Press. 3-22.
- Feldberg, Roslyn L. ve Evelyn Nakano-Glenn (1989). "Technology and Work Degradation: Effects of Office Automation on Women Clerical Workers." *Machina Ex Dea:Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 4.bası. 59-78.

- Frankel, Boris (1987). *Sanayi Sonrası Ütopyalar*. Çev.____. İstanbul: Ayrıntı.
- Frissen, Valerie (1992). "Trapped in Electronic Cages? Gender and New Information Technologies in the Public and Private Domain: An Overview of Research," *Media, Culture and Society*. 14:31-49.
- Fujita, Kuniko (1987). "Gender, State and Industrial Policy in Japan." *Women's Studies International Forum*. 10(6):589-597.
- Fukuda, Yutaka (1995). "Koudo Jouhouka wa Sangyoukouzou wo Tenkan Shitaka?." *Keiei to Shakai* 4:52-74. ("Hızlı Enformasyonlaşma Üretim Yapısını Değiştirdi mi?")
- Gandy, Oscar (1993). *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*. Boulder: Westview Pub.
- Gattiker, Urs E. (1994). "Where Do We Go from Here: Directions for Future Research and Managers." *Women and Technologies*. Urs E. Gattiker (der.) içinde. New York: Walter de Gruyter. 245-286.
- Geraghty, Christine (1996). "Feminism and Media Consumption." *Cultural Studies and Communication*. James Curran, Valerie Walkerdine ve David Morley (der.) içinde. New York: Arnold. 306-322.
- Geray, Haluk (1994). *Yeni İletişim Teknolojileri*. Ankara.
- Geray, Haluk (1995). "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik." *Mürekkap* Kış-Bahar. 33-48.
- Geray, Haluk (1998). "Enformasyon Toplumu ve Türkiye: Erişim Açısından Bir Değerlendirme." *Yeni Türkiye* 20. 1415-1428.
- Giddens, Anthony (1999). *İleri Toplamların Sınıf Yapısı*. Çev. Ömer Baldık. İstanbul: Birey Yayınları.
- Göle, Nilüfer (1986). *Mühendisler ve İdeoloji*. Çev. Eli Levi. İstanbul: İletişim.
- Göker, Aykut (1999). "Küreselleşme Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası; Niçin Ulusal?." *Marksizm ve Gelecek*. 15:90-124.
- Gray, Ann. (1992). *Video Playtime: The Gendering of a Leisure Technology*. London: Routledge.

- Green, Eileen, Jenny Owen ve Den Pain (1991). "Developing Computerised Office Systems: A Gender Perspective in UK Approaches." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub. 217-232.
- Gutek, Barbara A. ve Laurie Larwood (1987). "Information Technology and Working Women in the USA." *Women and Information Technology*. Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons. 71-96.
- Gutek, Barbara A. (1994). "Clerical Work and Information Technology: Implications of Managerial Assumptions." *Women and Technologies*. Urs E. Gattiker (der.) içinde. New York: Walter de Gruyter. 205-228.
- Habermas, Jürgen (1993). '*İdeoloji*' Olarak Teknik ve Bilim. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: YPK Yayınları.
- Hacker, Sally (1982). "Sex Stratification, Technology and Organization Change: A Longitudinal Case Study of AT&T." *Women and Work*. R. Kahn-Hut, A. Kaplan-Daniels ve R. Coward (der.) içinde. New York: Oxford Un.Press. 248-266.
- Hacker, Sally (1989). "Mathematization of Engineering: Limits on Women and the Field." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon.38-58.
- Hacker, Sally (1990). '*Doing It the Hard Way*' Investigations of Gender and Technology. Dorothy E. Smith ve Susan M. Turner (der.) Boston: Unwin Hyman.
- Hacker, Sally (1992). *Pleasure, Power and Technology: Some Tales of Gender, Engineering and Cooperative Workplace*. New York: Routledge.
- Haddon, Leslie and Roger Silverstone.(1995). "Telework and the Changing Relation of Home and Work," *Information Technology and Society: A Reader*. Nick Heap, Ray Thomas, Geoff Einon, Robin Mason ve Hughie Mackay (der.) içinde. London: Sage. 413-420.
- Hall, Stuart (1996). "İnternet'te Topluluk ve Özgürlük Kavramı." *PC!*. Çev. Süreyya Eren. 24. Aralık. sayfa 11.

- Hamelink, Cees J. (1991). "Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Sürececek mi?." *Enformasyon Devrimi Efsanesi: Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*. Yusuf Kaplan (der.) içinde. Kayseri: Rey.11-32.
- Haraway, Donna (1984). "Class, Race, Sex, Scientific Objects of Knowledge: A Socialist-Feminist Perspective on the Social Construction of Productive Nature and Some Political Consequences." *Women in Scientific and Engineering Professions*. Violet B. Haar ve Carolyn C. Perucci (der.) içinde. Ann Arbor: University of Michigan. 212-229.
- Haraway, Donna (1985). "Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980's." *Socialist Review* 80:65-107.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open Un.Press.
- Harding, Sandra (1992). "How the Women's Movement Benefits Science: Two Views." *Inventing Women: Science, Technology and Gender*. Gill Kirkup ve Laurie Smith Keller (der.) içinde. Cambridge: Oxford Un.Press. 57-72.
- Harding, Sandra (1996). "Feminist Yöntem diye bir şey var mı?" *Farklı Feminizler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (der. ve çev.) içinde. İstanbul: Sel.34-47.
- Harvey, David (1997). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis.
- Hashimoto, Hiroko (1988). "Information Network System for and on the Women of Japan." *Proceedings of 88 Tokyo Symposium on Women: Women and Communication in an Age of Science and Technology*. Yoshino Kawakami (der.) içinde. Tokyo: Int.' Group for the Study of Women. 40-59.
- Hayashi, Takeshi (1990). *The Japanese Experience in Technology from Transfer to Self-Reliance*. Tokyo: United Nations University Press.
- Heidegger, Martin (1998). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul:Paradigma.
- Henry, Miriam ve Suzan Franzway (1993). "Gender, Unions and the New Workplace: Realising the Promise." *Pink Collar Blues: Work,*

Gender and Technology. Belinda Probert ve Bruce W. Wilson (der.) içinde. Melbourne: Melbourne Un. Press.126-153.

Hossfield, Karen J. (1990). "Their Logic Agains Them: Contradictions in Sex, Race and Class in Silicon Valley." *Women Workers and Global Restructuring*. Kathy Word (der.) içinde. Ithaca: Cornell Un.Press. 149-178.

Huws, Ursula (1995). "The Fading of the Collective Dream? Reflections on Twenty Years' Research on Information Technology and Women's Employment." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 314-340.

Hynes, H. Patricia (der.) (1991). *Reconstructing Babylon: Essays on Women and Technology*. Bloomington: Indiana University Press.

Ishii, Kenichi (1996). "Jouhou Kiki no Fukyuu no Shikumi." *Kawaru Media to Shakai Seikatsu*. Kazuto Kojima ve Toshiaki Hashimoto (der.) içinde. Tokyo: Minerva. 32-47.
("Enformasyon Araçlarının Yayılmasının İşleyiş Mekanizması")

Itou, Kimio (1996). "Media to Shakaigaku." *Gendai Shakaigaku 22: Media to Jouhouka no Shakaigaku*. Ueno, Chizuko, Inoue, Shun (der.) içinde. Tokyo: İwanami. 219-256. ("Medya ve Toplumbilim")

Itou, Youichi (1971). "Jouhouka Shakai to Kokumin Seikatsu." *Chishiki Sangyou he no TenKai Kouza: Jouhou Shakai Gaku 9*. Tokyo: Gakken. 14-21. (" Enformasyonalizasyon Toplumu ve Yurttaşın Yaşamı")

Itou, Youichi (1991). "Jouhouka as Driving Force of Social Change." *Keio Communication Review*. 12:33-58.

Itou, Youichi (1990). "The Trade Winds Change: Japan's Shifts from An Information Importer to An Information Exporter." *Communication Yearbook 13*. J. A. Anderson (der.) içinde. Newbury Park: Sage. 430-465.

Iwao, Sumiko (1993). *The Japanese Women: Traditional Image and Changing Reality*. Cambridge: Harvard Un. Press.

- Iwao, Sumiko ve Nobuyuki Takenaga (1991). *Jouhou Shakai wo İkiru Onnatachi*. Tokyo: NHK. (Enformasyon Toplumunda Yaşayan Kadınlar)
- Jansen, Sue Curry (1989). "Gender and the Information Society: A Socially Structured Silence." *Journal of Communication*. 39(3):196-215.
- Japan Information Processing Development Center (1994). *Informatization White Paper*. Tokyo: Japan Information Processing Development Center.
- Jezkova, Pavla (1995). "Changes in Textile: Implications for Asian Women" *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 93-110.
- Kalimo, Rajia ve Anneli Leppänen (1987). "Visual Display Units: Psychosocial Factors in Health." *Women and Information Technology*. Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons. 193-226.
- Kandiyoti, Deniz (1997). "Cinsiyet Roller ve Toplumsal Değişim: Türkiyeli Kadınlara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme." *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. Çev. Aksu Bora vd. İstanbul: Metis. 21-48.
- Kaplan, Stuart Jay (1990). "Visual Metaphors in the Representation of Communication Technology." *Critical Studies in Mass Communication*. 7:37-47.
- Katou, Hiroshi (1991). "Kaisetsu: Jouhouka Shakai no Shisutemu." *Jouhouka Shakai no Sangyou Shisutemu 18*. Jouhouka Shakai Ron 1 (der.) içinde. Tokyo: Gakken. 10-31. ("Açıklama: Enformasyon Toplumunun Sistemi/Yapısı")
- Kawashima, Yoko (1987). "The Place and the Role of Female Workers in the Japanese Labor Market." *Women's Studies International Forum*. 10(6):599-611.
- Kawashima, Yoko (1995). "Female Workers: An Overview of Past and Current Trends." *Japanese Women: New Perspectives on the Past, Present and Future*. Kumiko Fujimura-Fanselow ve Atsuko Kameda (der.) içinde. New York: The Feminist Press. 271-294.

- Kaya-Bengshir, Türksel (1996). *Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim*. Ankara: T.O.D.A.İ.E.
- Keane, John (1992). *Medya ve Demokrasi*. Çev. Haluk Şahin. İstanbul: Ayrıntı.
- Keane, John (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum*. Çev. Necmi Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı.
- Keller, Evelyn Fox (1985). *Reflections on Gender and Science*. New Haven: Yale Un. Press.
- Keller, Evelyn Fox (1989). "Women, Science and Popular Mythology." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 130-150.
- Keller, Evelyn Fox (1992). "How Gender Matters, or, Why its so hard for us to count past two." *Inventing Women: Science, Technology and Gender*. Gill Kirkup ve Laurie Smith Keller (der.) içinde. Cambridge: Oxford Un.Press. 42-56.
- Keller, Laurie Smith (1992). "Discovering and Doing Science and Technology." *Inventing Women: Science, Technology and Gender*. Gill Kirkup ve Laurie Smith Keller (der.) içinde. Cambridge: Oxford Un.Press. 12-32.
- Kember, Sarah (1996). "Feminism, Technology and Representation." *Cultural Studies and Communication*. James Curran, Valerie Walkerdine ve David Morley (der.) içinde. New York: Arnold. 229-250.
- Kiesler, Sara, Jane Siegel ve Timothy W. McGuire (1984). "Social Psychological Aspects of Computer-Mediated Communication." *American Psychologist*. 39(10): 1123-1134.
- King, Jnestra (1989). "Toward An Ecological Feminism and A Feminist Ecology." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 118-129.
- Kirkup, Gill (1992). "The Social Construction of Computers: Hammers or Harpsichords?." *Inventing Women: Science, Technology and Gender*. Gill Kirkup ve Laurie Smith Keller (der.) içinde. London: Polity. 267-281

- Kojima, Kazuto (der.) (1995). *Jouhouka to Shimin no Seikatsu I shiki, Koudou Bunka*. Tokyo: Monbusho Heisei 6 Nen Dou Houkokusho. (Enformasyonalizasyon ve Halkın Yaşam Bilinci)
- Kokuritsu Fujin Kyouiku Kaikan Nai Fujin Kyouiku Kenkyuukai (der.) (1994). *Heisei 6 Nen Doban: Tokeini Miru Josei no Genjou*. Tokyo: Kakiuchi Shuppan. (Heisei 6. Yıl: İstatistiklerde Kadının Bugünkü Durumu)
- Kokuritsu Kyouiku Kenkyuuso (1995). *Zoku-Konpyuuta Kyouikuno Kokusai Hikaku*. Tokyo: Kokuritsu Kyouiku Kenkyuujou. (Bilgisayar Eğitiminin Uluslararası Karşılaştırması-Devamı)
- Kondo, Dorrine K. (1990). *Crafting Selves: Power, Gender and Discourses of Identity in a Japanese Work Place*. Chicago: Un.of Chicago Press.
- Korenaga, Ron (1999). "Meeru no Yaritori-toiu Koi wa İkani Shite Kanou ka." *Masu Komyunikeeshon Kenkyuu*. Sayı: 54: 156-170. ("E-posta ile İletişimde Potansiyeller Ne?")
- Köker, Eser (1988). *Türkiye'de Kadın, Eğitim ve Siyaset: Yüksek Öğrenim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi. S.B.E. (Yayınlanmamış Doktora Tez Çalışması)
- Köksal, Aydın (1997). "Bilişim Sözcüğü Üzerine." *B/T Haber*. 132: 115.
- Köksal, Aydın (1998). "Bilişim Toplumu." *Yeni Türkiye*. 20:1378-1381.
- Kramarae, Cheri (1988). "Do We Really Want More Control of Technology?." *Proceedings of 88 Tokyo Symposium on Women: Women and Communication in an Age of Science and Technology*. Yoshino Kawakami (der.) içinde. Tokyo: Int.' Group for the Study of Women. 73-78.
- Kramarae, Cheri (1988). "Gotta Go Myrtle, Technology's At the Door." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*. Cheri Kramarae (der.) içinde. New York: Routledge. 1-14.
- Kramarae, Cheri (1992). "The Condition of Patriarchy." *The Knowledge Expansion: Generations of Feminist Scholarship*. Cheri Kramarae ve Dale Spender (der.) içinde. New York: Columbia Un. Press. 397-403.

- Lajoie, Mark (1996). "Psychoanalysis and Cyberspace." *Cultures of Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*. Rob Shields (der.) içinde. London: Sage. 153-169.
- Lash, Scott ve John Urry (1987). *The End of Organized Capitalism*. London: Polity.
- Lash, Scott ve John Urry. (1994) *Economies of Signs and Spaces*. Newbury Park: Sage.
- Lebra, Takie Sugiyama (1984). *Japanese Women*. Honolulu: Un. of Hawaii Press.
- Leigh-Star, Susan (1991). "Invisible Work and Silenced Dialogues in Knowledge Representation." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub. 81-92.
- Lyon, David (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*. Çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Sarmal.
- Machung, Anne (1988). "Who Needs Personality to Talk A Machine?: Communication in the Automated Office." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*. Cheri Kramarae (der.) içinde. New York: Routledge. 62-81.
- Mansell, Robin ve Roger Silverstone (1996). "Introduction." *Communication by Design: The Politics of Information and Communication Technologies*. Robin Mansell ve Roger Silverstone (der.) içinde. London: Oxford Un. Press. 1-14.
- Masuda, Yoneji (1980). *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington DC: Word Future Society.
- Masuda, Yoneji (1990). *Managing in the Information Society: Releasing Synergy Japanese Style*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Matsuda, Michiko (1964) "Intellectuals of the Meiji Period", *Journal of Social and Political Ideas in Japan*. 2(1):11-16.
- Matsuoka, Segio (1997). *Jouhouno Rekishi wo Yomu: Sekai Jouhou Bunka Kougi*. Tokyo:NHK. (Enformasyonun Tarihini Okumak: Dünya Enformasyon Kültürü Dersi)

- Mattelart, Armand (1997). "Ezeli Bir Vaat: İletişim Cennetleri." Çev. Erdal Peker. *Defter* 29:68-73.
- Mattelart, Armand ve Michele Mattelart (1998) *İletişim Kuramları Tarihi*. Çev. Melih Zılhoğlu. İstanbul: İletişim.
- Maynard, Mary (1997). "Revolutionizing the Subject: Women's Studies and the Sciences." *Science and the Construction of Women*. Mary Maynard (der.) içinde. Pennsylvania: University College of London. 1-14.
- McLuhan, Marshall (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: Un. of Toronto Press.
- McLuhan, Marshall (1964). *Understanding Media: The Extention of Man*. Toronto: McGraw Hill.
- McLuhan, Marshall (1969). *Counter-blast*. New York: Harcourt, Brace & World Inc.
- McNeil, Maureen ve Sarah Franklin (1991). "Science and Technology: Questions for Cultural Studies," *Off-centre: Feminism and Cultural Studies*. Sarah Franklin, Celia Lury ve Jackie Stacy (der.) içinde. London: Harper Collins. 129-146.
- Mendeş, Funda (1998). "Yeni Teknolojiler ve İş Örgütlenmesi: Esnek Otomasyon Teknolojilerinin Türkiye'de Kullanılması." *Toplum ve Bilim*. 77:160-173.
- Merchant, Carolyn (1989). "Mining the Earth's Womb." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 99-117.
- Merchant, Carolyn (1989). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Fransisco: Harper Collins.
- Mies, Marie (1996). "Feminist Araştırmalar için Bir Metodolojiye Doğru." *Farklı Feminizler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (der.ve çev.) içinde. İstanbul: Sel.48-64.
- Mitter, Swasti (1991). "Introduction." *Computer-aided Manufacturing and Women's Employment: The Clothing Industry in Four EC Countries*. Swasti Mitter (der.) içinde. London:Springer-Verlag. 3-20.

Mitter, Swasti (1991). "Computer-aided Manufacturing and Women's Employment: A Global Critique of Post-Fordism." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub. 53-65.

Mitter, Swasti (1995). "Beyond the Politics of Difference: An Introduction." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 1-18.

Mitter, Swasti (1995). "Information technology and Working Women's Demands." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 19-43.

Miyata, Kahiko (1993). *Denshi Media Shakai: Atarashii Komyunikeeshon Kankyouno Shakai Shinri*. Tokyo: Seishinbou. (Elektronik Medya Toplumu: Yeni İletişim Ortamının Sosyal Psikolojisi)

Mizuno, Hirosuke (1996). "Raifusutairu to Katei Jouhou Kankyou no Henka." *Kawaru Media to Shakai Seikatsu*. Kazuto Kojima ve Toshiaki Hashimoto (der.) içinde. Tokyo: Minerva.94-113. ("Yaşam Biçimi ve Ev içi Enformasyon Ortamındaki Değişim/Dönüşüm")

Morgan, Gareth (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*. Çev. _____. İstanbul: MESS.

Morley, David ve Roger Silverstone (1986). "Domestic Communication: Technologies and Meaning." *Media, Culture and Society*. 12(1):31-55.

Morley, David (1986). *Family Television: Power and Domestic Leisure*. London:Comedia.

Morley, David (1988). "Domestic Relations: The Framework of Family Viewing in Great Britain." *World Families Watch Television*. James Lull. (der.) içinde. Newbury Park: Sage. 22-44.

Morley, David (1992). *Television, Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge.

- Morris-Suzuki, Tessa (1989). *Beyond Computopia: Information, Automatization and Democracy in Japan*. London: Kegan Paul.
- Morris-Suzuki, Tessa (1994). *The Technological Transformation of Japan from the 17th Century to 21st Century*. London: Cambridge Un. Press.
- Morse, Mary (1995). *Women Changing Science: Voices from a Field in Transition*. New York: Plenum.
- Moyal, Ann (1995). "The Feminine Culture of the Telephone: People, Patterns, and Policy," *Information Technology and Society: A Reader*. Nick Heap, Ray Thomas, Geoff Einon, Robin Mason ve Hughie Mackay (der.) içinde. London: Sage. 284-310.
- Moyal, Ann (1992). "The Gendered Use of the Telephone: an Australian Case Study." *Media, Culture and Society*. 14:51-72.
- Mumford, Lewis (1991). "Authoritarian and Democratic Technics." *Questioning Technology: Tool, Toy or Tyrant?*. John Zerzan ve Alice Carnes. (der.) içinde. Santa Cruz: New Society Pub. 13-21.
- Muramatsu, Yasuko (1995). "Jouhouka Jidai no Josei to Media." *Enpawaamento no Joseigaku*. Yasuko Muramatsu ve Yasuko Muramatsu (der.) içinde. Tokyo: Yuuhikaku. 115-136. ("Enformasyonelizasyon Çağında Kadın ve Medya")
- Muramatsu, Yasuko (1995). "Nyu Media to Cendaa." *Nihon no Feminizumu 7: Hyougen to Media*. Teruko Inoue, Chizuko Ueno ve Yumiko Ehara (der.) içinde. Tokyo: Iwanami. 213-240. ("Yeni Medya ve Toplumsal Cinsiyet")
- Muramatsu, Yasuko (1996). "Jouhouka to Cendaa." *Kawaru Media to Shakai Seikatsu*. Kazuto Kojima ve Toshiaki Hashimoto (der.) içinde. Tokyo: Minerva. 210-230. ("Enformasyonelizasyon ve Toplumsal Cinsiyet")
- Muramatsu, Yasuko vd. (1994). "For the Advancement of Women into Science and Technology: Current Issues and Directions for Education in Japan." *Proceedings of 94 Tokyo Symposium on Women: Empowerment of Women*. Reiko Kageyama ve Yoshino Kawakami (der.) içinde. Tokyo: Int.' Group for the Study of Women. 171-183.

- Muramatsu, Yasuko ve Yukiko Oda (1988). "Impacts of Computer-led Innovation on Japanese Female Workers: The Case Studies of Banking, Precision Instrument, Manufacturing and the Software Industry." *Proceedings of 88 Tokyo Symposium on Women: Women and Communication in an Age of Science and Technology*. Yoshino Kawakami (der.) içinde. Tokyo: Int.' Group for the Study of Women. 467- 492.
- Muramatsu, Yasuko, Kahiko Miyata , Masako Nakamura ve Shigeru Erigawa (der.) (1994). *Jouhouka no Shinten to Josei no Seikatsu: Josei no Pasokon Riyou ni Kansuru Dai ikkai Chousa Yori*. Tokyo: Teikyuu Shakai Gaku.
(Enformasyonelizasyonun Gelişmesi ve Kadının Yaşamı: Kadınların Bilgisayar Kullanmalarına İlişkin Birinci Araştırma Bulgularından)
- Murdock, Graham (1994). "İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri." *Medya, İktidar, İdeoloji*. Mehmet Küçük (der. ve çev.) içinde. Ankara: Ark. 381-365.
- Murray, Lee (1994). "Women in Science Occupations: Some Impacts of Technological Change." *Women and Technology*. Urs E. Gattiker (der.) içinde. New York: Walter de Gruyter. 93-129.
- Mutlu, Erol (1995). *İletişim Sözlüğü*. 2.baskı. Ankara: Ark.
- Nagita, Tetsuo (1989). "On Culture and Technology in Postmodern Japan." *Postmodernism in Japan*. H.D. Harootunian (der.) içinde. North Carolina: Duke Un. Press. 3-20.
- Nakamura, Mitsuo (1964) "The Intellectual Class." *Journal of Social and Political Ideas in Japan*. 2(1):17-20.
- Nakayama, Shigeru (1991). *Science, Technology and Society in Postwar Japan*. London: Kegan Paul.
- Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyoukai (der.) (1995). *Jouhouka Hakusho*. Tokyo: Nihon Jouhou Shori Kaihatsu Kyoukai.
(Enformasyonelizasyon Beyaz Kitap/Rapor)
- Nishinarita, Yutaka (1994). "Introduction: Types of Female Labour and Changes in the Workforce, 1890-1945" *Techology Change and Female Labor in Japan*. Masanori Nakamura (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 1-24.
- Ohinara, Masami (1995). "The Mystique of Motherhood: A Key Understanding Social Change and Family." *Japanese Women: New*

Perspectives on the Past, Present and Future.
Kumiko Fujimura-Fanselow ve Atsuko Kameda (der.) içinde.
New York: The Feminist Press. 199-212.

Okada, Yuzuru (1964). "Introduction." *Journal of Social and Political Ideas in Japan* .2(1):1-7, 8-10.

Oğuz, Sami (1991). *Yeni İletişim Teknolojilerinin Uygulamaya Konulmasını Belirleyen Etkenler: ISDN Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez Çalışması).

Önder, Murat (1998). "Örgütsel ve Yönetimsel Eklektizm: Toplam Kalite Yönetimi." *Amme İdaresi Dergisi*. 31(3)"37-74.

Özçağlayan, Mehmet (1998). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Özerkan, Şengül (1998). "İletişim Teknolojileri ve İnsan." *Yeni Türkiye* 19:763-768.

Özlem, Doğan (1998). "Giriş: Heidegger ve Teknik." *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. Martin Heidegger. içinde. İstanbul: Paradigma.9-41.

Pacey, Arnold (1983). *The Culture of Technology*. Cambridge: MIT Press.

Parlak, Zeki (1997). "Japon Üretim Sistemi ve İşletme Yönetim Teknikleri: Yeni Bir Üretim Paradigması?." *İktisat Dergisi*. Ağustos. 26-33.

Pary, Linda E. ve Robert R. Wharton (1994). "Networking in the Workplace: The Role of Gender in Electronic Communications." *Women and Technologies*. Urs E. Gattiker (der.) içinde. New York: Walter de Gruyter. 65-92.

Pearson, Ruth (1995). "Gender Perspectives on Health and Safety Information Processing: Learning from International Experience." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 278-302.

Peker, Ömer (1993). "Toplam Kalite Yönetimi." *Amme İdaresi Dergisi*. 26(1):197-215.

- Penley, Constance ve Andrew Ross (1991). "Cyborgs at Large: Interview with Donna Haraway." *Technoculture*. Constance Penley ve Andrew Ross (der.) içinde. Minneapolis: Un. of Minnesota. 1-20.
- Poster, Mark (1990). *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*. Cambridge: Polity.
- Poster, Mark (1995). *The Second Media Age*. London: Polity.
- Probert, Belinda ve Bruce W. Wilson (1993). "Gendered Work." *Pink Collar Blues: Work, Gender and Technology*. Belinda Probert ve Bruce W. Wilson (der.) içinde. Melbourne: Melbourne Un. Press. 1-19.
- Radway, Janice (1995). "İdeolojik Çakışmaların Tanımlanması: Kitle Kültürü, Analitik Yöntem ve Siyasal Pratik." *Kadın ve Popüler Kültür*. Süleyman İrvan ve Mutlu Binark (der.ve çev.) içinde. Ankara: Ark Yayınları. 41-72.
- Rakow, Lana F. (1988). "Gendered Technology, Gendered Practice" *Critical Studies in Mass Communication* 5:57-71.
- Rakow, Lana F. (1988). "Women and the Telephone." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*. Cheri Kramarae (der.) içinde. London: Routledge. 207-229.
- Rakow, Lana F. (1992). *Gender on Line: Women, the Telephone and Community Life*. Urbana: University of Illinois Press.
- Reinharz, Shulamith (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford Un. Press.
- Robins, Kevin ve Asu Aksoy (1997). "Önümüzdeki Yol: Yeni İletişim Coğrafyasına Karşı Direniş Nereden Gelecek?." *Defer* 29:74-84.
- Rogerat, Chantal (1992). "The Case of Elletel." *Media, Culture and Society*. 14:73-88.
- Rose, Hilary (1994). *Love, Power and Knowledge: Towards a Feminist Transformation of the Sciences*. Cambridge: Polity.
- Ross, Andrew (1995). *Tuhaf Hava: Sınırlar Çağında Kültür, Bilim ve Teknoloji*. Çev._____. İstanbul: Ayrıntı.
- Rothschild, Joan (1989). "Afterword." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 227-230.

- Rothschild, Joan (1989). "Technology, Housework and Women's Liberation: A Theoretical Analysis." *Machine Ex Dea: Feminist Perspectives on Technology*. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 79-98.
- Rowbotham, Sheila (1995). "Feminist Approaches to Technology: Women's Values or a Gender Lens?." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 44-69.
- Rowbotham, Sheila (1995). "Afterword." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 341-343.
- Ruppert, Wolfgang (der.) (1996). *Bisiklet, Otomobil, Televizyon: Gündelik Eşyaların Kültür Tarihi*. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Sarch, Ann (1993). "Making the Connection: Single Women's Use of the Telephone in Dating relationships With Men." *Journal of Communication*. 43(2). 128-144.
- Schiller, Herbert (1989). "Information Society What Kind of Society." *The Information Society: Economic, Social and Structural Issues*. Jery L. Salvaggio (der.) içinde. New York: Lawrence Erlbaum. 105-114.
- Schiller, Herbert (1991). "Dünya Ekonomik Sisteminin Ulusal Egemenlikleri Aşındırması." *Enformasyon Devrimi Efsanesi: Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*. Yusuf Kaplan (çev. ve der.) içinde. Kayseri: Rey. 279-303.
- Schiller, Herbert (1991). "Who Knows: Information in the Age of Fortune 500." *Questioning Technology: Tool, Toy or Tyrant?*. John Zerzan ve Alice Carnes. (der.) içinde. Santa Cruz: New Society Pub. 170-175.
- Sezal, İhsan (1998). "İkinci Binyıl ve İkinci Toplum'dan Üçüncü Bin Yıl ve Üçüncü Toplum'a." *Bilgi ve Toplum* 1:19-26.
- Shibayama, Emiko (1988). "Konpyuuta Roudou to Onna no Ashita." *Onnatachi no Shougeki: Konpyuuta wa Onna no Hataraki Kata wo Dou Kaetaka*. Tokyo: Gakuyou Shoubou. 212-262. ("Bilgisayar İşi ve Kadınların Yarını/Geleceği")

- Shinotsuka, Eiko (1994). "Women Workers in Japan: Past, Present, Future." *Women of Japan and Korea: Continuity and Change*. Joyce Gelb ve Marian Lief Palley (der.) içinde. Philadelphia: Temple Un. Press. 95-119.
- Shioda, Sakiko (1994). "Innovation and Change in the Rapid Economic Growth Period." *Technology Change and Female Labor in Japan*. Masanori Nakamura (der.) içinde. Tokyo: United Nations University Press. 161-192.
- Shiohara, Satsuko (1988). "Seni." *Onnatachi no Shougeki: Konpyuuta wa Onna no Hataraki Kata wo Dou Kaetaka*. Emiko Shibayama (der.) içinde. Tokyo: Gakuyou Shoubou. 55-68. ("Tekstil Sektörü")
- Silverstone, Roger ve Leslie Haddon (1996). "Design and the Domestication of Information and Communication Technologies: Technical Change and Everyday Life." *Communication by Design: The Politics of Information and Communication Technologies*. Robin Mansell ve Roger Silverstone (der.) içinde. New York: Oxford Un. Press. 44-74.
- Sim, Cecilia Ng Choon ve Carol Yong (1995). "Information Technology, Gender and Employment: A Case Study of the Telecommunications Industry in Malaysia." *Women Encounter Technology: Changing Patterns of Employment in the Third World*. Swasti Mitter ve Sheila Rowbotham (der.) içinde. Tokyo: United Nations University. 177-204.
- Slack, Jennifer Daryl (1992). "Contextualizing Technology." *Rethinking Communication 2*. Brenda Dervin, Lawrence Grossberg, Barbara J. O'Keefe ve Ellen Wartella (der.) içinde. Newbury Park: Sage. 329-345.
- Smith, Judy ve Ellen Balka (1988). "Chatting on a Feminist Computer Network." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*. Cheri Kramarae (der.) içinde. New York: Routledge. 82-97.
- Splichal, Slavko (1998). "Sivil Topludan Bilgi Toplumuna." Çev. Cemal Aydın. *Bilgi ve Toplum* 1:155-172.
- Springer, Caudia (1998). *Elektronik Eros*. Çev. Hakan Güneş. İstanbul: Sarmal.
- Stanley, Autumn (1989). "Women Hold Up Two Thirds of the Sky: Notes for the Revised History of Technology." *Machine Ex Dea*:

Feminist Perspectives on Technology. Joan Rothschild (der.) içinde. New York: Pergamon. 3-22.

Stanley, Autumn (1992). "Do Mothers Invent? The Feminist Debate in History of Technology." *The Knowledge Expansion: Generations of Feminist Scholarship*. Cheris Kramarae ve Dale Spender (der.) içinde. New York: Columbia Un. Press. 459-472.

Stanley, Lise ve Sue Wise (1996). "Feminist Araştırma Sürecinde Metod, Metodoloji ve Epistemoloji." *Farklı Feminizler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (der. ve çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık. 67-98.

Steinfeld, Charles ve Jery L. Salvaggio (1989). "Toward a Definition of the Information Society." *The Information Society: Economic, Social, and Structural Issue*. Charles Steinfeld ve Jery L. Salvaggio (der.) içinde. New Jersey: Lawrence Erlbaum. 1-14.

Sumioka, Takashi (1988). "Onnatachi no Suteresu." *Onnatachi no Shougeki: Konpyuuta wa Onna no Hataraki Kata wo Dou Kaetaka*. Emiko Shibayama (der.) içinde. Tokyo: Gakuyou Shoubou. 182-211. ("Kadınlarda Stres")

Sungurlu, Melek (1997). "Örgütlerde Güç Kullanımı" *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*. Suna Tevrüz (der.) içinde. Ankara: Türk Psikologlar Derneği. 55-67.

Suzuki, Hirohisa (1996). "Jouhou Kikai Riyou Nouryoku: Jouhou Riterashii no Chuugaku." *Kawaru Media to Shakai Seikatsu*. Kazuto Kojima ve Toshiaki Hashimoto (der.) içinde. Tokyo: Minerva. 195-207. ("Enformasyon Araçlarını Kullanma Yeteneği: Enformasyon Okur-yazarlığının Odak Noktası")

Tachi, Kaoru (1996) "Cosei no sanseiken to cendaa", *Raiburari SoukanShakaiKagaku: Cendaa*. 2: 122-140. ("Kadının Siyasal Katılım Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet")

Taira, Kouji (1993). "Dialectics of Economic Growth, National Power, and Distrubitive Struggles." *Postwar Japan as History*. Andrew Gordon (der.) içinde. Berkeley: Un. of California Press. 167-188.

Takagi, Akira (1995). "Jouhouka to Keizaigaku no Kakumei." *Keiei to Shakai* 4:2-3. ("Enformasyonelizasyon ve Ekonomide Devrim")

Takeuchi, Kei (1997). "Dicitaruka ga motorasu 'Kakusan' ga Nihon Keiei wo Kaeru." *Economisuto: Gendaijin no Nabigeetaa*. 1(14):

26-29. ("Dijitalizasyonun Yol Açtığı 'Yayımla' J apon İşletmelerini Değiştiriyor")

Tanaka, Kazuko (1995). "Work, Education and the Family." *Japanese Women: New Perspectives on the Past, Present and Future*. Kumiko Fujimura-Fanselow ve Atsuko Kameda (der.) içinde. New York: The Feminist Press. 295-308.

Taymaz, Erol (1993). "Kriz ve Teknoloji." *Toplum ve Bilim*. 56-61: 5-41.

Tekeli, Şirin (der.) (1990). *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*. İstanbul: İletişim.

The United Nations (1995). *World's Women: Trades and Statistics*. New York: The United Nations Press.

The World Bank (1993). *Turkey: Information and Economic Modernization*. Washington DC: The World Bank.

The World Bank (1993). *Turkey: Women in Development*. Washington DC: The World Bank.

Tiles, Mary ve Hans Oberdiek (1995). *Living in a Technological Culture*. London: Routledge.

Timisi, Nilüfer (1997). *Medyada Cinsiyetçilik*. Ankara: KSSGM.

Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğan (1998). *Sendikacı Kadın Kimliği*. Ankara: İmge.

Tremblay, Diane-Gabriella (1991). "Computerization, Human Resources Management and Redirection of Women's Skills." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub. 129-143.

Turkle, Sherry (1988). "Computational Retience: Why Women Fear the Intimate Machine." *Technology and Women's Voices: Keeping in Touch*. Cheris Kramarae (der.) içinde. New York: Routledge. 41-61.

Ueno, Chizuko (1990) *Kafuchousei to Shihonse*. Tokyo: Iwanami Shoten. 12.bası. (Ataerki ve Kapitalizm)

Ueno, Chizuko (1994). "Women and the Family in Transition in Postindustrial Japan." *Women of Japan and Korea: Continuity and Change*.

Joyce Gelb ve Marian Lief Palley (der.) içinde. Philadelphia: Temple Un. Press. 23-42.

Ueno, Chizuko, Shun Inoue, Sousuke Mita, Makato Oosawa ve Shunya Yoshimi (der.) (1996). *Gendai Shakaigaku 11: Cendaa no Shakaigaku*. Tokyo: Iwanami Shoten. 2.bası. (Günümüz Toplumbilimi 11: Toplumsal Cinsiyet ve Toplumbilimi)

Uğur, Aydın (1986). *Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Etkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Doktora Tez Çalışması)

Uğur, Aydın (1993). "İletişim, İşletmecilik ve Örgüt Sosyolojisinin İlk Randevusu: Ağ Tarzı Örgüt Modeli." *Toplum ve Bilim*. 56-61:148-165.

Uğur, Aydın ve Mücahit Bilici (1998). "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi." *Yeni Türkiye*. 19:488-496.

Umesao, Tadao (1985). "Jouhou Sangyouron." *Konbyuhia*. 1:114-120. ("Enformasyon Endüstrisi Kuramı")

Umesao, Tadao (1995). *Jouhou no Bunmeigaku*. Tokyo: Chuuoukouronsha. 10.bası. (Enformasyonun Uygarlık Bilimi)

Uno, Kathleen S. (1993). "The Death of 'Good Wife, Wise Mother.'" *Postwar Japan as History*. Andrew Gordon (der.) içinde. Berkeley: Un. of California Press. 293-324.

Verviläinen, Marja (1991). "Gender in Information Systems Development- A Woman Office Worker's Standpoint-." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub. 247-261.

Wajcman, Judy (1991). *Feminism Confronts Technology*. University Park: The Pennsylvania State Un. Press.

Wajcman, Judy (1993). "The Masculine Mystique: A Feminist Analysis of Science and Technology." *Pink Collar Blues: Work, Gender and Technology*. Belinda Probert ve Bruce W. Wilson (der.) içinde. Melbourne: Melbourne Un. Press. 21-40.

Walby, Sylvia (1986). *Patriarchy at Work*. London: Polity.

- Webster, Frank ve Kevin Robins (1989). "Towards A Cultural History of the Information Society." *Theory and Society*. 18(3):323- 351.
- Webster, Frank (1995). *Theories of the Information Society*. London: Routledge.
- Webster, Juliet (1991). "The Social Office: Secretaries, Bosses and New Technology." *Women, Work and Computerization: Understanding and Overcoming Bias in Work and Education*. Inger V. Eriksson, Barbara A. Kitchenham ve Kea G. Tijdens (der.) içinde. Amsterdam: Elsevier Science Pub.145-158.
- Webster, Juliet (1993). "Women's Skills and Word Processors: Gender Issues in the Development of the Automated Office." *Pink Collar Blues: Work, Gender and Technology*. Belinda Probert ve Bruce W. Wilson (der.) içinde. Melbourne: Melbourne Un. Press. 41-59.
- Williams, Raymond (1974). *TV:Technology and Cultural Form*. London: Fontana.
- Williams, Raymond (1989). *2000'e Doğru*. Çev. Esen Tarım. İstanbul: Ayrıntı.
- Williams, Raymond (1989). *What I Come to Say*. London: Hutchinson Radius.
- Wilson, Fiona (1987). "Women, Office Technology and Equal Opportunities- The Role of Trade Unions." *Women and Information Technology*. Marilyn J. Davidson ve Carry L. Cooper (der.) içinde. New York: John Wiley and Sons. 243-274.
- Yentürk, Nurhan (1993). "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği." *Toplum ve Bilim*. 56-61:42-57.
- Yoshimi, Shunya (1995). *Media Jidai no Bunka Shakaigaku*. Tokyo: *Shinyousha*. 2.bası. (Medya Çağının Kültür Toplumbilimi)
- Yoshimi, Shunya, Mikio Wagabayashi ve Shin Mizukoshi (1995). *Media toshitenno Denwa*. Tokyo: Koubundou. 3.bası. (Medya Olarak Telefon)
- Yoshimi, Shunya (1996). "Denshi Jouhouka to Tekunorojiino Seijigaku." *Gendai Shakaigaku 22: Media to Jouhouka no Shakaigaku*. Ueno, Chizuko, Inoue Shun, (der.) içinde. Tokyo: Iwanami Shoten. 7-

46. ("Elektronik Enformasyonalizasyon ve Teknolojinin Siyaset Bilimi")

Yoshimi, Shunya (1996). "Media to Jouhouka no Shakaigaku." *Gendai Shakaigaku 22: Media to Jouhouka no Shakaigaku*. Ueno, Chizuko, Inoue Shun, (der.) içinde. Tokyo: Iwanami Shoten. 1-6. ("Medya ve Enformasyonalizasyonun Toplumbilimi")

Zoonen, Liesbet Van (1992). "Feminist Theory and Information Technology." *Media, Culture and Society*. 14: 9-24.

Zoonen, Liesbet Van (1994). *Feminist Media Studies*. London: Sage.

EKLER

- Ek 1. Tablo 1. Masuda, Yoneji'ye göre Sanayi
Toplumu ve Enformasyon Toplumu Karşılaştırması.....415
- Ek 2. Tablo 2. Daniel Bell'e Göre Sanayi-Öncesi Toplum,
Sanayi Toplumu ve Sanayi Sonrası Toplum
Karşılaştırması.....416
- Ek 3. Anket Formu (Japonca ve Türkçe).....417
- Ek 4. Derinlemesine Görüşmenin Yarı-Yapılanmış
Soruları (Japonca ve Türkçe).....430
- Ek 5. "Bilgisayar ve İnsan İmgesi" Konusunda
Katılımcıların Çizdikleri Resimler
(Japonya ve Türkiye uygulaması).....436
- Ek 6. Enformasyon Teknoloji ve Hizmetlerine İlişkin
Yayınların ve Reklamların Fotoğrafları
(Japonya ve Türkiye uygulaması).....458
- Ek 7. Japonca Kaynakça.....471

TABLO 1: Masuda Yoneji'ye göre Sanayi Toplumu ve Enformasyon Toplumu Karşılaştırması

		SANAYİ TOPLUMU	ENFORMASYON TOPLUMU
Buluş Teknolojisi	<i>Çekirdek</i>	Buhar enerjisi	Bilgisayar (hafıza, işleme ve denetim)
	<i>Temel İşlev</i>	Yer değiştirme, fiziksel işgücünün genişletilmesi (üretim başına artan)	Yer değiştirme, zihinsel işgücünün genişletilmesi (optimal eylem-seçicilik kapasiteleri artan)
	<i>Üretici güç</i>	Materyal üretici güç	Enformasyon üretici güç
Sosyo-ekonomik Yapı	<i>Ürünler</i>	Yararlı mallar ve hizmetler	Enformasyon teknolojisi, bilgi
	<i>Üretim Merkezi</i>	Modern fabrika (makina ve gereçler)	Enformasyon gereçleri (enformasyon ağları, veri bankaları)
	<i>Pazar</i>	Yeni dünya, sömürgeler tüketiciyi satın alan iktidar	Bilgi öncülerinin artışı, enformasyon uzamı
	<i>Yönetici Sanayiler</i>	Üretim sanayileri (makine, kimya sanayileri)	Entelektüel sanayiler (enformasyon sanayisi, bilgi sanayisi)
	<i>Sanayi Yapısı</i>	Birincil, İkincil, Üçüncül sanayiler	Matriks sanayi yapısı (birincil, ikincil, üçüncül, dördüncül sistemler)
	<i>Ekonomik Yapı</i>	M a l ekonomisi (işgücünün bölünmesi, üretim ve tüketimin ayrılması)	Sinerjik ekonomi (birleşmiş üretim ve paylaşılan faydalanma)
	<i>Sosyo-ekonomik İlke</i>	Fiyat ilkesi (arz ve talebin dengelenmesi)	Hedeller ilkesi (sinerjik geribesleme ilkesi)
	<i>Sosyo-ekonomik Özne</i>	Girişim (özel girişim, kamu girişimi ve üçüncü sektör)	Gönüllü topluluklar (yerel ve enformasyonel topluluklar)
	<i>Sosyo-ekonomik Sistem</i>	Sermayenin özel mülkiyeti, serbest rekabet, kar maksimizasyonu	Altyapı, sinerji ilkesi, toplumsal yarar ilkesinin önceliği
	<i>Toplum Biçimi</i>	Sınıflı toplum (merkezi iktidar, sınıflar ve denetim)	İşlevsel toplum (çokmerkezlilik, işlev, özerklik)
Değerler	<i>Ulusal Amaç</i>	Toplam ulusal refah	Toplam ulusal doyum
	<i>Hükümet Biçimi</i>	Parlamentar demokrasi	Katılımcı demokrasi
	<i>Toplumsal Değişim Güçleri</i>	İşgücü hareketleri, grevler	Yurttaş hareketleri ve dava açma
	<i>Toplumsal Sorunlar</i>	İşsizlik, savaş ve faşizm	Gelecek şoku, terör, mahremiyetin istila edilmesi
	<i>En İleri Aşama</i>	Yüksek kitle tüketimi	Yüksek kitle bilgisi yaratımı
	<i>Değer Standartları</i>	Materyal değerler (fiziksel gereksinimlerin doyumu)	Zaman-değer (hedefe erişilmesi gereğinin doyumu)
	<i>Etik Standartlar</i>	Temel insan hakları ve insanîyet	Öz-disiplin, toplumsal katkı
	<i>Zamanın Ruhü</i>	R ö n e s a n s (insanın özgürleşmesi)	Küreselleşme (doğa ve insanın ortak yaşamı)

Kaynak: Yoneji Masuda (1990). Managing in the Information Society: Releasing Synergy Japanese Style. Oxford: Basil Blackwell. 6-7.

Ek 1.

Tablo.2. Sanayi-Öncesi Toplum, Sanayi Toplumu ve Sanayi-Sonrası Toplum: Karşılaştırmalı Şema

KIPLER	Sanayi-Öncesi Toplum	Sanayi Toplumu	Sanayi-Sonrası Toplum
Üretim Kipi/Biçimi	Ekstraktif (doğrudan doğadan çıkarma)	Fabrikasyon	İşlenen ve Dönüştürülen Hizmetler
Ekonomik Sektör	İlkel Sektör Tarım Madencilik Balıkçılık Ormancılık Petrol	İkincil Sektör Mal üretimi Dayanıklı tüketim malları Dayanaksız tüketim malları İnşaat Ağır sanayi	Üçüncül Sektör Taşımacılık Hizmetler Dördüncül Sektör Ticaret Finans Sigortacılık Gayrimenkul/Emlak Beşincil Sektör Eğitim Sağlık Araştırma Yenileme (recreation) Yönetim
Dönüştürücü Kaynak	Doğal Enerji: rüzgar, akarsu kaba (draft) insan-hayvan gücü	Yapay Enerji: elektrik, akaryakıt, kömür, gaz, nükleer enerji	Bilgi* -Bilgisayar ve veri aktarım sistemleri
Stratejik Kaynak	Hammaddeler	Finansal sermaye	Bilgi**
Teknoloji	El emeği, el sanatları	Makina teknolojisi	Entelektüel teknoloji
Beceri (skill) Temeli	Zanaatkar Çiftçi Beden İşçisi	Mühendis Yarı-nitelikli (semiskilled) işçi	Bilimadamı Teknik ve profesyonel işler
Metodoloji	Sağduyu Deneme-yanılma Tecrübe (experience)	Görgüculük (amprizim) Deneye dayalı (experimentation)	Soyutlama Teorisi(abstrakt); modeller, simülasyonlar Karar Kuramı (decision theory); sistem analizi
Zaman Perspektifi	Geçmişe dönük	Ad hoc uyumluluk Deneye dayalı	Geleceğe dönük önkestirim ve planlama
Tasarım (design)	Doğaya karşı yürütülen oyun	Doğadan elde edilen ham maddenin işlenmesi şeklinde doğaya karşı yürütülen oyun	Kişilerarası oyun
Merkezi (axial) Prensi	Gelenceçilik	Ekonomik büyüme	Kuramsal bilginin kodifikasyonu

* Geniş anlamıyla, veri işleme. Verinin saklanması, düzeltilmesi ve işlenmesi, tüm ekonomik ve sosyal değişimler için asli kaynağı oluşturur.

** Bazı sistematik formlar içinde, iletişim araçları yoluyla başkalarına aktarılan, temellendirilmiş (reasoned) yargılar ya da deneysel sonuçlar sunan, organize gerçek veya düşünce ifadeleri bütünü.

Kaynak: Daniel Bell (1998). "İletişim Teknolojisi: Gidişat İyice Doğru mu? Yoksa Kölüye mi?" Çev. Ahmet Sevimli. *Bilgi ve Toplum* S:1, 1998:41; Aydın Uğur(1986). *Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Değişime Etkileri*. Ankara Ün.SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi. 24.

情報社会とジェンダーの関係に関する調査

M. ビナルク
(東京大学大学院総合文化研究科)

私はトルコからの留学生、ビナルクと申します。東京大学大学院総合文化研究科で、情報社会とジェンダー(性)の関係について研究をしております。
 情報化社会の新しい問題であるジェンダーの構造を、日本とトルコの場合について、比較研究するために、現在、いくつかの調査を行っております。その一環として、以下のアンケート及び面接調査を計画致しました。
 お忙しいところ、誠に恐縮ですが、以下のアンケートにご協力いただき、また後日、面接調査をさせていただきますようお願い致します。
 こんかいの調査に関しての個人的な情報の漏洩はありません。
 選択肢に○印をつけてください。また、空欄に記入してください。

お名前 _____

1. 性別   女   男   独身   既婚   年齢   歳
 2. 結婚していますか。
 3. 貴方の最終学歴は何ですか。
 (1) 高等学校   (2) 短大/専門学校   (3) 大学   (4) 大学院
 (5) その他 _____

*

- 貴方のお仕事について：
 4. お仕事の身分は何ですか。(1) アルバイト/パート   (2) フルタイム(常勤)
 お仕事の種類と課は何ですか _____ (仕事) _____ (役職)
 5. 今働いている職場にいつ入りましたか。 _____ 年 _____ 月
 6. 現在の、一日の実際の労働時間(平日)を教えてください。
 朝 _____ 時から夜 _____ 時ころまで

配偶者について(既婚の場合)

7. 配偶者の方は何歳ですか。 _____ 才
 8. 配偶者の方の最終学歴は何ですか。
 (1) 高等学校   (2) 短大/専門学校   (3) 大学   (4) 大学院
 (5) その他 _____
 9. 配偶者の方のお仕事は次のどれですか。
 (1) 事務職   (2) 販売/サービス職   (3) 技能職/労務職
 (4) 専門技術職   (5) 管理職   (6) 家庭の主婦/主夫
 (7) その他 _____

配偶者の方の仕事上の身分は何ですか。

- (1) アルバイト/パート   (2) フルタイム(常勤)
 10. 配偶者の方は職場でパソコンを使っていますか。
 (1) はい   (2) いいえ   (3) 分からない
 11. お子さんは何人いますか。
 (1) いない   (2) 一人   (3) 二人   (4) 三人以上

*

日常生活について：

12. 自由な時間は何時間ぐらいですか。
 平日 _____ 時間   休日 _____ 時間
 13. 普通自由な時間に何をしていますか。 _____

14. 貴方の家庭には次のどんなものやサービスがありますか。(いくつ選んでもかまいません。)
 (1) ラジオ   (2) テレビ(_____ 台)   (3) ビデオ   (4) カメラ   (5) CD
 (6) ワークプロ   (7) パソコン   (8) プリンター   (9) ケーブルテレビ CATV
 (10) インターネット(パソコン通信ネット)
 (11) 電話(_____ 台)   (12) FAX   (13) 携帯電話(PHS)
 (14) ポケットベル
 15. 質問14の(1)～(14)の中で、お宅にない機器やサービスでこれから利用したいことが あればその番号を書いて下さい。

□ お宅にパソコンをお持ちの方に：

16. お宅のパソコンはどなたが使っていますか。
(1) 自分専用 (2) 家族共用 (3) 家族の中の特定の方の専用
17. お宅でよく使っているソフトウエアは何ですか。名前を教えてください。

□ お宅にパソコンをお持ちではない方に：

16. これからパソコンを買おうと思いますか。
(1) はい (2) いいえ (3) 分からない
17. もしお宅にはパソコンをお持ちになったらどなたがよく使うと思いますか。

貴方は、平日に平均して以下のことをどのくらいしますか。

18. テレビやビデオを見る時間
(1) 1時間未満
(2) 1時間以上2時間未満
(3) 2時間以上3時間未満
(4) 3時間以上4時間未満
(5) 4時間以上5時間未満
(6) 5時間以上
19. ラジオやオーディオ等を聞く時間
(1) 15分未満
(2) 15分以上30分未満
(3) 30分以上1時間未満
(4) 1時間以上2時間未満
(5) 2時間以上3時間未満
(6) 3時間以上
20. 電話で話をする時間 (仕事用の時間は除きます。) (相手からかかってきたものもこちらからかけたものも含みます。)
(1) 15分未満
(2) 15分以上30分未満
(3) 30分以上1時間未満
(4) 1時間以上2時間未満
(5) 2時間以上3時間未満
(6) 3時間以上
21. 新聞をどのくらい読みますか。
(1) まったく読まない
(2) 週に数日しか読まない
(3) 一日15分未満
(4) 一日15分以上1時間未満
(5) 一日1時間以上
22. ワープロを使っていますか。 (1) はい (2) いいえ
23. もし携帯電話あるいはPHS電話をお持ちの場合、何のために利用をしていますか。
(1) 個人用 (2) 仕事用 (3) 両方 (4) その他

以下のことを、平日の場合について教えてください。

24. お宅では誰が一番長い時間テレビやビデオを見ていますか。
25. お宅では誰が一番長い時間電話を使っていますか。
26. お宅では誰が一番よくファクシミリを使っていますか。
そのファクシミリは何のために使われていますか。

以下のことを、週末の場合について教えてください。

27. 週末に一番長い時間テレビやビデオを見ている方は平日の場合と同じですか。
(1) はい (2) いいえ (同じでない場合：) (3) 分からない
28. 週末に一番長い時間電話を使っている方はどなたですか。

29. 貴方はパソコンを使いますか。
(1) はい・パソコン歴 年 (2) いいえ

30. 「はい」の方に： パソコンをどこでよく使いますか。
(1) 自宅 (2) 職場 (3) 学校 (4) その他
31. 「はい」の方に： どこでパソコンの使い方を教えてもらいましたか。
(1) 学校 (2) パソコン講座 (3) 職場 (4) 自宅
(5) その他
32. 「はい」の方に： 誰からパソコンの使い方を教えてもらいましたか。
性別： 男 女
33. 「はい」の方に： どんな用途でパソコンを使っていますか。

(いくつ選んでもかまいません。)

- (1) ワープロとして
- (2) データベースとして
- (3) ゲームの機器として
- (4) 家計簿や経理の機器として
- (5) グラフィックソフトでイラストや絵をかく
- (6) 自分でプログラミングをする
- (7) その他

34. 「はい」の方に：どんな目的でパソコンを使っていますか。

(いくつ選んでもかまいません。)

- (1) 仕事のために使う
- (2) 学習ソフトで勉強するために使う
- (3) 音楽ソフトで作曲するために使う
- (4) パソコン通信で情報を得るために使う
- (5) パソコン通信で相手と連絡するために使う
- (6) 子供の勉強を指導するために使う
- (7) その他

35. 「はい」の方に：パソコンを使う頻度はどのくらいですか。

- (1) 一週間に5日以上
- (2) 一週間に3日以上5日未満
- (3) 一週間に1日以上3日未満
- (4) たまに
- (5) その他

*****

「パソコンを使わない」方に：

30. 貴方がパソコンを使わないのはなぜですか。

31. パソコンの使い方を知りたいですか。

- (1) はい (2) いいえ (3) 分からない (4) その他

32. 「はい」の方に：なぜパソコンの使い方を知りたいですか。

33. 「はい」の方に：使うとしたらどんなことのために使いたいですか。

- (1) 個人用 (2) 仕事用 (3) 両方 (4) その他

34. 「いいえ」の方に：なぜパソコンの使い方を知りたくないですか。

35. パソコンは、どんなことが一番難しいと思いますか。

全員に伺います：

36. 貴方はパソコンが好きですか。

- (1) 好き
- (2) どちらかと言えば好き
- (3) 嫌い
- (4) どちらかと言えば嫌い
- (5) 好きでも嫌いでもない

37. その理由は何ですか。ご自由にお書き下さい。

38. 貴方にとってパソコンが利用できることはどの程度重要だと思いますか。

- (1) 非常に重要 (2) かなり重要 (3) ある程度重要
(4) 重要ではない (5) その他

39. お宅ではご自分以外にパソコンを使っている方がいますか。

- (1) はい (2) いいえ

40. 「はい」の方に：どなたですか。

41. 「はい」の方に：その方は他の所でもパソコンを使っていますか。どこですか。

- (1) 職場 (2) 学校 (3) その他

情報源について：

42. 新しい情報技術(パソコンやファクシミリ等)についてどこから情報を得ますか。

(次の中から3つ選んで○をつけて下さい。)

- (1) 新聞

- (2) 専門雑誌等
 (3) テレビ
 (4) ラジオ
 (5) 本
 (6) マンガ
 (7) パソコン通信あるいはインターネット
 (8) 家族 (どなたですか _____) (性別 _____)
 (9) 知り合い (性別 _____)
 (10) 店員等
 (11) 先生等
 (12) 職場の同僚 (性別 _____)
 (13) その他
43. 職場で新しい情報技術を教える講座等がありますか。
 (1) はい (2) いいえ (3) 分からない (4) その他 _____
44. 職場で新しい情報技術について雑誌等が置いてありますか。
 (1) はい (2) いいえ (3) 分からない (4) その他 _____
45. 新しい情報技術に興味がありますか。
 (1) はい (2) いいえ (3) 分からない (4) その他 _____
46. どんなことについて情報を得たいと思いますか。ご自由にお書き下さい。
-
- 情報費用について:
47. 毎月電話代をいくぐらい払っていますか。(一般的なこと)
 (1) 5千円未満
 (2) 5千円以上1万円未満
 (3) 1万円以上2万円未満
 (4) 2万円以上3万円未満
 (5) 3万円以上4万円未満
 (6) 4万円以上
48. 毎月情報技術について情報を得るためにいくぐらい払っていますか。(電話代以外で)
 (1) 5千円未満
 (2) 5千円以上1万円未満
 (3) 1万円以上2万円未満
 (4) 2万円以上3万円未満
 (5) 3万円以上4万円未満
 (6) 4万円以上
-
- ボランティア活動について:
49. 参加しているボランティア活動がありますか。
 (1) はい (どんな活動ですか _____) (2) いいえ
50. 貴方の職場(部または課)にはパソコンがありますか。
 (1) はい (_____ 台ぐらい) (2) いいえ (3) 分からない (4) その他 _____
51. その機器を使うのほどあなたの役割ですか。 _____ (性別 _____)
52. パソコンは職場にいつ導入されましたか。 _____ 年前から
53. 導入された当初何か問題が起きましたか。貴方が経験したり見たりした「事件」があれば教えてください。
-
54. 職場にはインターネット (internet) 又はイントラネット (intranet=社内ネット) がありますか。(1) はい (2) いいえ (3) 分からない
55. ネットがある場合、どんなことのために使われていますか。
-
56. 貴方はそのネットを使っていますか。
 (1) はい (2) いいえ
 「はい」の方に: 貴方はパソコン通信のどんなサービスを利用していますか。
-
57. 貴方は最近どんなことに関心を持っていますか。(3つ進んで○をつけてください。)
 (1) 家庭 (2) 恋人や友人 (3) 結婚 (4) 趣味・レジャー・スポーツ
 (5) 仕事 (6) 宗教 (7) 教育問題 (8) 高齢化社会問題
 (9) 環境問題 (10) 女性問題 (11) 住んでいる地域
 (12) 日本の政治や経済 (13) NGOの活動
 (14) 日本の伝統的な文化 (15) 色々な国の文化 (16) その他 _____
58. 後日、アンケートにはお聞きできなかったことはらについて、あらためて面接調査をさせていただきますと思いますが、参加して頂けますでしょうか。
 (1) はい (2) いいえ

ご協力、どうもありがとうございました。

"ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN KADIN VE ERKEK
ÇALIŞANLAR TARAFINDAN KULLANILMASI:
JAPONYA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ"
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI

I.AŞAMA-ÇERÇEVE SORULAR

Mutlu Binark
Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi
RTS Anabilim Dalı Ar.Gör.

İletişim için
tel: 312-212-6495/172
ya da
faks:312-212-1832

Çalışmaya İlişkin Ön Açıklama

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV. ve Sinema Anabilim Dalında "Enformasyon Teknolojilerinin Kadın ve Erkek Çalışanlar Tarafından Kullanılması: Japonya ve Türkiye Örneği" konulu doktora tez çalışmasını AÜ. İletişim Fakültesi öğretim üyesi Prof.Dr. Aysel Aziz'in danışmanlığında yürütmekteyim. Enformasyon toplumu olgusuna bağlı olarak, tekstil sektöründe enformasyon teknolojilerinin kadın ve erkek çalışanlar tarafından kullanılmasının toplumsal cinsiyet rol ve tanımlarının üretilmesi sürecini nasıl etkilediğini inceleyen bu çalışma Nisan 1995-Mart 1997 tarihleri arasında önce Japonya'da gerçekleştirilmiştir. Japonya bulgularının Türkiye ile karşılaştırılabilmesi için iki aşamadan oluşan çalışmaya gereken ilgi ve desteği göstereceğinizi umut ediyorum, işbirliğiniz ve göstereceğiniz anlayış için şimdiden teşekkür ediyorum.

Çalışmanın birinci aşamasında çerçeve sorulardan oluşan bu anket formunun doldurulması rica edilmektedir. Bu anket formunun yanıtlanması en fazla 25 dakika tutmaktadır. Çalışmanın ikinci aşamasını anket formuna verilen yanıtların değerlendirilmesinden sonra gerçekleştirilecek olan derinlemesine görüşmeler oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci aşamasını oluşturan anket formu aşağıdadır. Anket formunda verilen yanıtlar kesinlikle gizli tutulacak, ve doktora tez çalışması dışında veri olarak kullanılmayacaktır.

Lütfen seçenekleri (Eğer) ile işaretleyiniz. Çizgi ile, (___) şeklinde boş bırakılan yerlere ise lütfen kendi kanınızı yazınız.

AD-SOYAD _____

İletişim için telefon numarası: _____

(Çalışmanın ikinci aşamasında gerçekleştirilecek olan derinlemesine görüşmeler için tarih ve zamanı saptamak için)

1. Cinsiyet a.kadın b.erkek 2. Yaş _____
3. Medeni Durum a.bekar b.evli c.dul d.diğer _____
4. Eğitim Durumu a.ilk eğitim b.orta eğitim c. düz lise d.meslek lisesi
e. üniversite f. lisans üstü g.diğer _____

İşiniz Hakkında:

5. Yaptığınız iş a.Tam gün b.Yarım-günlük iş
Yaptığınız işin adı nedir? _____ Göreviniz nedir? _____
6. Şu anda çalıştığınız iş yerinde kaç yıldır çalışıyorsunuz? _____
7. Günün hangi saatleri arasında çalışıyorsunuz? _____

Evli iseniz Eşiniz Hakkında:

8. Eşiniz kaç yaşında? _____
9. Eşinizin eğitim durumunu aşağıdaki seçeneklerden seçiniz:
a.ilk eğitim b.orta eğitim c. düz lise d.meslek lisesi
e. üniversite f. lisans üstü g.diğer _____
10. Eşinizin işinin türü aşağıdakilerden hangisidir?
a. ofis işi b.servis görevi c. teknik görev d.idari görev
e.ev kadını/ev erkeği f. diğeri _____
11. Eşinizin işi a.Tam gün b.Yarım-günlük iş
(ev kadını/ev erkeği olma durumunda "tam gün" seçeneğini işaretleyiniz.)
12. Eşiniz iş yerinde ve yahut evde bilgisayar kullanıyor mu?
a. evet (evet/kullanıyor ise a. evde b.iş yerinde c. her ikisi)
b.hayır c.bilmiyorum
13. Çocuğunuz var mı? a.hayır b.bir çocuk c. iki çocuk d.üç ve daha fazla

Günelik Yaşamınız Hakkında:

14. Ortalama olarak boş zamanınız kaç saat?
Hafta içi _____ Hafta sonu _____
15. Boş zamanınızı nasıl geçiriyorsunuz?
_____
_____

16. Evinizde aşağıdaki iletişim araçları ve hizmetlerinden hangileri var?
a.radyo (___adet) b.televizyon (___adet) c.video d.fotoğraf makinası
e. CD player f. daktilo g.bilgisayar h.printer/yazıcı
i. Kablo tv. yayını i.uydu tv. yayını j.internet k.normal telefon
l.Faks m.mobil telefon /cep telefonu(GSM) n.beeper/çağrı cihazı
17. Yukarıda sıralanan ancak henüz sahip olmadığımız iletişim araçları ve hizmetlerinden hangisi ya da hangilerine sahip olmayı istiyorsunuz?
Harf ile belirtiniz: _____

Evinde bilgisayar sahibi olanlar için:

18. Evinizdeki bilgisayarı kim kullanıyor?

a. kendim b. aile bireyleri ortaklaşa

c. aile bireylerinden sadece biri (kim olduğu? _____)

19. Evinizdeki bilgisayarda sıklıkla kullandığınız yazılım programları nelerdir? _____

Evinde bilgisayarı olmayanlara:

18. Bilgisayar satın almayı düşünüyor musunuz?

a. evet

b. hayır

c. henüz karar vermedim/bilmiyorum

19. Eğer evinizde kullanmak için bilgisayar satın alırsanız aile bireylerinden kimin en fazla (en sık) bilgisayar kullanacağını düşünüyorsunuz?

Belirtiniz. _____

HERKES İÇİN ORTAK SORULAR:

Hafta içinde aşağıda belirtilen faaliyetleri bir günde ortalama olarak yapma/gerçekleştirme sıklığınız:

20. Tv. izleme sıklığı

(1) 1 saatten az

(2) 1 ile 2 saat arası

(3) 2 ile 3 saat arası

(4) 3 ile 4 saat arası

(5) 4 ile 5 saat arası

(6) 5 saatten fazla

21. Radyo vb. araçları dinleme sıklığı

(1) 15 dakikadan daha az

(2) 15 ile 30 dakika arası

(3) 30'dan fazla 1 saatden az

(4) 1 ile 2 saat arası

(5) 2 ile 3 saat arası

(6) 3 saatten fazla

22. Bir günde telefonda ortalama konuşma süreniz:

(iş amaçlı telefon konuşmaları hariç tutulacak)

(sizin tarafınızdan açılan ya da size edilen telefonları da içeriyor)

(1) 15 dakikadan daha az

(2) 15'dan fazla 30'dan az

(3) 30'dan fazla 1 saatden az

(4) 1 ile 2 saat arası

(5) 2 ile 3 saat arası

(6) 3 saatten fazla

23. Bir günde gazete okumak için ortalama olarak kullandığınız süre:

(1) Okumuyorum

(2) Bir günde 15 dakikadan az

(3) Bir günde 15 dakikadan fazla 1 saatden az

(4) Bir günde 1 saatden fazla

24. Daktilo makinası kullanabilir misiniz?

a. evet

b. hayır

25. Eğer mobil/cep telefonunuz varsa hangi amaçla kullanıyorsunuz?

a. kişisel

b. iş amacı ile

c. her ikisi

d. diğer _____

Aşağıdaki soruları ortalama bir gün için yanıtlayınız.

26. Evinizde en uzun süre kimin televizyon izlediğini düşünüyorsunuz?

27. Evinizde en uzun süre kimin telefonda konuştuğunu düşünüyorsunuz?

28. Evinizdeki faks cihazının en sık kimin tarafından kullanıldığını düşünüyorsunuz?

+++++

Aşağıdaki soruları hafta sonunu göz önüne alarak yanıtlayınız.

29. Hafta sonu evinizde en uzun süre televizyon izleyen kişi, hafta içi en uzun süre tv. izleyen kişi ile aynı kişi midir?

a. evet b.hayır (değil ise; kim olduğu _____)

30. Hafta sonu evinizde en uzun süre telefonda konuşan kişi, hafta içi en uzun süre telefonda konuşan kişi ile aynı kişi midir?

a. evet b.hayır (değil ise; kim olduğu _____)

+++++

31. Bilgisayar kullanıyor musunuz?

a.evett (_____ yılından beri)

b.hayır

+++++

31.soruya yanıtı "evet" olanlar için:

32. Bilgisayarı genelde nerede kullanıyorsunuz?

a.evde b.iş yerinde c.okulda d.diğer _____

33. Bilgisayar kullanmayı nerede öğrendiniz?

a.okulda b.bilgisayar kursunda c.iş yerinde d.evde
e.diğer _____

34. Size bilgisayar kullanmayı öğreten bir kişi oldu mu?

a. evet (kim olduğu: _____ ve cinsiyeti: 1.kadın 2.erkek) b.hayır

35. Bilgisayarın aşağıda belirtilen temel işlevlerinden hangilerinden yararlanıyorsunuz? (birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)

a. daktilo işlevi
b. veri bankası işlevi
c. oyun işlevi
d. hesaplama ve organizasyon işlevi
e. çizim ve tasarım işlevi
f. kişisel programlama işlevi
g. diğert _____

36. Gündelik yaşamınızda bilgisayarın hangi amaçla kullanıyorsunuz?

(birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)

a. iş amacı ile
b. eğitim yazılımları kullanarak eğitim amacı ile
c. müzik programı yazılımları kullanarak yaratım amacı ile
d. bilgisayar haberleşme ağı (internet vb.) kullanarak bilgi kaynaklarına erişim amaçlı
e. bilgisayar haberleşme ağı (internet vb.) kullanarak (karşımızdakilerle) iletişim kurma amacıyla
f. çocuğa yönelik yazılım programları kullanarak çocuk eğitimi amaçlı
g. diğert _____

37. Bilgisayarı kullanma sürenizi aşağıda belirtilen seçenekler arasından seçiniz.

- a. Haftada 5 ile 7 gün arası
- b. Haftada 3 ile 4 gün arası
- c. Haftada 1 ile 2 gün arası
- d. Ara sıra
- e. diğer _____

++++++

31. soruya yanıtı "hayır" olan, bilgisayar kullanmayan kişiler için:

32. Bilgisayar kullanmama nedeniniz nedir? Lütfen açıklayınız.

---

33. Bilgisayar kullanmayı öğrenmek istiyor musunuz?

- a. evet
- b. hayır
- c. henüz karar vermedim/bilmiyorum/düşünmedim

34. (33. soruya yanıtınız evet ise) neden bilgisayar kullanmayı öğrenmek istiyorsunuz? _____

35. (33. soruya yanıtınız evet ise) bilgisayar kullanmayı hangi amaçla öğrenmek istiyorsunuz?

- a. kişisel gereksinimleri karşılamak
- b. iş amacı ile
- c. her ikisi
- d. diğer _____

36. (33. soruya yanıtınız hayır ise) neden bilgisayar kullanmayı öğrenmek istemiyorsunuz? Lütfen açıklayınız. _____

37. Sizce bilgisayar kullanmanın güçlüğü nedir? ya da size göre bilgisayar kullanırken karşılaşılan zorluklar nelerdir? Lütfen açıklayınız:

+++++++

ORTAK SORULAR: Bilgisayar ve kullanımına ilişkin olarak:

38. Bilgisayar kullanmayı sevip sevmediğinize ilişkin olarak aşağıdaki ölçekte kendinize en uygun düşen rakamı daire içine alınız.

1	2	3	4	5
çok				hiç
seviyorum				sevmiyorum

39. Yukarıdaki tercihi yapma nedeninizi lütfen açıklayınız.

40. Sizin için bilgisayar kullanmanın ya da kullanıyor olmanın önem derecesi nedir?

- a. çok önemli   b. oldukça önemli   c. bir ölçüde önemli
d. önemli değil   e. diğer _____

41. Sizin dışınızda evinizde/ailenizde bilgisayar kullanan kişi ya da kişiler var mı?

- a. evet (kim olduğu _____ cinsiyeti a.kadın b.erkek)
(bu kişi ev dışında başka bir yerde de bilgisayar kullanıyor mu?)
a. evet b. hayır
evet/kullanıyor ise nerede kullanıyor? _____)
- b. hayır

+++++

Enformasyon Teknolojilerinden Faydalanma Hakkında:

43. Enformasyon teknolojileri ve hizmetleri (özellikle, bilgisayar, internet vb.) hakkında hangi kaynaklardan bilgi ediniyorsunuz?

(birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)

- a. gazete   b. teknik dergi   c. radyo   d. tv   e. kitap
f. haftalık ya da aylık haber dergisi   g. internet
h. aile bireylerinden (kim olduğu _____ cinsiyeti _____)
i. arkadaş çevresinden (kim olduğu _____ cinsiyeti _____)
k. satış mağazasından (görevlinin cinsiyeti _____)
l. öğretmen/akademisyen (cinsiyeti _____)
m. iş çevresinden (cinsiyeti _____)
n. diğer(_____)

44. Çalıştığınız iş yerinde enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanmayı öğreten hizmet içi eğitim programı ya da kursu var mı?

- a. evet   b. hayır   c. bilmiyorum   d. diğer _____

45. Çalıştığınız iş yerinde enformasyon teknolojileri ve hizmetleri hakkında süreli yayınlar var mı? (dergi vb.)

- a. evet   b. hayır   c. bilmiyorum   d. diğer _____

46. Enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanmaya kişisel olarak ilgi duyduğunuzu söyleyebilir misiniz?

- a. evet   b. hayır   c. bilmiyorum   d. diğer _____

47. Enformasyon teknolojileri ve hizmetlerine ilişkin olarak hangi konuda daha fazla bilgi sahibi olmak istiyorsunuz ya da bilgi sahibi olmayı gerekli görüyorsunuz?

İletişim Araçları ve Hizmetlerinden Yararlanmak için Yaptığınız Aylık Harcama Hakkında:

48. Bir aylık telefon gideriniz:

- a. 2.000.000 TL ve ya altı
- b. 2.000.000 TL. den fazla 3.000.000 TL.den az
- c. 3.000.000 TL. den fazla 4.000.000 TL.den az
- d. 4.000.000 TL. den fazla 5.000.000 TL. den az
- e. 5.000.000 TL. den fazla 6.000.000 Tl. den az
- f. 6.000.000 TL.den fazla

49. Her ay enformasyon teknoloji ve hizmetlerini hakkında bilgi almak için yaptığınız harcama: (kitap, dergi vb. (telefon gideri hariç)

- a. 1.000.000 TL ve ya altı
- b. 1.000.000 TL. den fazla 2.000.000 TL.den az
- c. 2.000.000 TL. den fazla 3.000.000 TL.den az
- d. 3.000.000 TL. den fazla 4.000.000 TL. den az
- e. 4.000.000 TL. den fazla 5.000.000 Tl. den az
- f. 5.000.000 TL.den fazla

Gönüllü Faaliyetleriniz Hakkında:

50. Herhangi bir gönüllü faaliyette bulunuyor musunuz?

- a. evet (evet ise -nasıl bir etkinlik? _____)
- b. hayır

İş Yerinizde Enformasyon Teknolojileri ve Hizmetlerinin Kullanımı Hakkında:

51. İş yerinizde çalıştığınız bölümde bilgisayar var mı?

- a. evet (kaç adet _____) b. hayır c. diğer _____

52. İş yerinizdeki enformasyon teknolojilerini, özellikle bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanan kişi ve kişilerin görevi nedir?

(_____ (cinsiyeti _____))

53. İş yerinizde bilgisayar kullanımı veya otomasyon ne zaman başladı?

54. İş yerinizde bilgisayar kullanımı başladığı zaman ortaya çıkan sorunlar nelerdi? (yazılım, donanım, kullanıcı hatası vb. hakkında hatırladıklarınızı ayrıntılı olarak yazınız.) _____

55. İş yerinizde internet veya intranet/LAN/WAN hizmetleri kullanılıyor mu?

- a. evet (ne zamandan beri kullanılıyor? _____)
- (hangi amaçla kullanılıyor? _____)
- (siz kullanıyor musunuz? _____)
- (siz hangi amaçla kullanıyorsunuz? _____)
- (kullanırken ortaya çıkan en önemli sorun _____)

b. hayır

c. bilmiyorum

+++++

56. Yakın zamanlarda ilgi duyduğunuz konuları aşağıdaki seçenekler arasından işaretleyiniz. (en fazla üç seçenek)

a.ev işleri	b.arkadaşlık ilişkisi	c.evlilik
d.boş zaman etkinlikleri ve spor	e.iş	f.din g. eğitim sorunu
h.yaşlanan toplum	ı.çevre sorunu	k. kadın sorunu
l.yerel yönetim sorunu	m.Türk ekonomisi ve siyaseti	
n.Gönüllü faaliyetler (NGO)	o.Türk kültürü	
ö. dünya sorunları ve kültürleri	p. diğer	

+++++

Anket formu için ayırmış olduğunuz zamana ve ilginize tekrar teşekkür ederim. Anket formlarının değerlendirilmesinden sonra gerçekleştirilecek olan ve çalışmanın ikinci aşamasını oluşturan derinlemesi görüşmelere de katılmayı düşünür müsünüz?

a.evvet b.hayır

TEŞEKKÜR EDERİM.

EK 4.

Derinlemesine görüşme soruları

情報社会とジェンダーの関係に関する調査

M. ビナルク

(東京大学大学院総合文化研究科)

その2—個別的な問題についてのインタビュー

(お名前 _____ 性別 _____ 才 _____ 仕事上の身分 _____)

1. 仕事をする時、情報技術（パソコン、ワープロ、ファクシミリ等）を使っていますか。
2. 「はい」の方に：どんな情報技術を使っていますか。（例）
2. 「いいえ」の方に：なぜ使っていませんか。
3. 職場で情報技術を習得させるためのトレーニングがありますか。
4. 貴方は参加していますか。／参加していましたか。
5. 職場ではどなたが参加していますか。（男性ですか、女性ですか）（年齢）
6. トレーニングを指導する人は男性ですか、女性ですか。
7. 仕事ではどんな目的で情報技術を使っていますか。
8. その情報技術を使っていて、問題が起きることがありますか。それはどんなことですか。
9. その場合、どうしますか。
10. 故障が起きた時、どなたに修理を頼みますか。職場でその方の役職は何ですか。（男性ですか、女性ですか）（年齢）
11. なぜその方に修理をたのみますか。

パソコンの利用について：

1. 仕事をするためにパソコンを使っていますか。
- 「はい」の方に：
(一日平均何時間ぐらいパソコンを使っていますか。)
2. パソコンを使ってどんな仕事をしますか。どんな用途で使っていますか。
3. 自分のパソコンの操作能力について満足していますか。
4. パソコンを使う時、自分の苦手な点は何ですか。
5. パソコンに関してもっと詳しい勉強がしたいですか。それはなぜですか。
6. どんなソフトウェアが使いにくいと思いますか。それはなぜですか。
7. パソコンを使う時間問題が起きればどなたに相談しますか。（男性ですか、女性ですか）（年齢）（役職）

8. パソコンの使い方を教えたことがありますか。
どなたに教えましたか。(男性ですか、女性ですか) (年齢) (役職)

9. パソコンを使っていて、体の具合が悪くなることがありますか。

10. どんなことですか。

11. それに対して、どんな対策をとっていますか。会社がとった対策はありますか。

12. 貴方は職場のパソコンを自由に自分のために使えますか。

13. 自由に使えたらどんなことが可能になりますか。

「いいえ」の方に (パソコンを使わない方)

2. なぜパソコンを使っていませんか。

3. 使いたいですか。

(パソコンは、どんなことが一番難しいと思いますか。)

4. パソコンに興味をお持ちですか。

5. その興味のきっかけは何ですか。

6. パソコンに対する興味はこれからどう変化すると思いますか。弱くなりますか。
強くなりますか。

意見

1. パソコン用語を日常会話で使っていますか。又は聞きますか。

2. どなたが日常会話でよくパソコン用語を使っていますか。
(男性ですか、女性ですか) (年齢) (役職)

3. どんな時ですか。

4. パソコンについて聞きたいことがある時どなたに聞きますか。
(男性ですか、女性ですか) (年齢) (役職)

5. その方から得た情報を信頼しますか。

6. それはなぜですか。

7. その他の情報源に当たることがありますか。

8. 貴方は新しい技術を使うことが得意ですか。

9. それはなぜですか。

10. 貴方は、新しい機械や技術を使う能力には男女差があると思いますか。

11. それはなぜですか。

12. 貴方は、パソコンを使うのは男性と女性ではどちらが向いているとおもいますか。

13. それはなぜですか。

14. 新しい技術を使う場合、貴方はまず何をしますか。

15. パソコンと人間との関係についてどう考えていますか。パソコンが人間に与える効用は何だと思えますか。

職場について：

1. 職場はどんな雰囲気ですか。

(例：男性的／女性的／競争的／同僚は仕事人間)

2. 自分のしている仕事をどう評価をしていますか。

3. 貴方の仕事の役割はどなたが決めますか。(男性ですか、女性ですか) (年齢) (役職)

4. その方はパソコンを使っていますか。

5. 職場ではどなたがよくパソコンを使っていますか。

Eメールについて：

1. 職場でEメールを使っていますか。

2. 「はい」の方に：どんな目的で使っていますか。

3. 「はい」の方に：職場で自分のためにEメールを使えますか。

4. 「はい」の方に：なぜEメールを使っていますか。

*

5. Eメールのメリットやデメリット等についてどう考えていますか。

*

6. 「いいえ」の方に：なぜEメールを使っていませんか。

7. 「いいえ」の方に：これからEメールを使う予定がありますか。

**"ENFORMASYON TEKNOLOJİLERİNİN KADIN VE ERKEK
ÇALIŞANLAR TARAFINDAN KULLANILMASI:
JAPONYA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ"
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI**

II.AŞAMA-DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SORULARI

AdSoyad _____ Cinsiyeti _____ Görevi _____

Giriş:

1.İşinizle ilgili olarak (bilgisayar, faks vb.) enformasyon teknolojileri kullanıyor musunuz?

- a.evet ise: hangi enformasyon teknolojilerini kullanıyorsunuz?örnek veriniz.
b.hayır ise: neden kullanmıyorsunuz?

2. İş yerinizde enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanmayı öğreten hizmet içi eğitim programı/kursu var mı?

- a. evet ise: + siz katıldınız mı?
+ sizin dışınızdaki diğer katılımcılar kimlerdi?
(cinsiyetleri, yaşları)
+ hizmet içi eğitim programının öğretmeni kadın mıydı erkek miydi?
+ bu kursta ne öğrendiniz?

3. İş yerinizde hangi amaçla enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanıyorsunuz?

4. Bu enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanırken bir sorunla karşılaşor musunuz? Nasıl bir sorun olduğuna ilişkin örnek verir misiniz? (yazılım, donanım, kullanım sorunu vd.) Sorunla karşılaştığınızda ilk olarak ne yaparsınız?

5. Kullandığımız araca ilişkin bir sorun ortaya çıktığında kime danışsınız? Bu kişinin görevi nedir? Neden bu kişiye danışıyorsunuz? Bu kişiden elde ettiğiniz bilgilere güveniyor musunuz? Araç onarımını kimden talep edersiniz? Kullandığımız araçların bakımını kim gerçekleştiriyor? (cinsiyet,yaş, görev)

6. Enformasyon teknolojilerine ilişkin olarak bir sorunuz olduğunda kime danışsınız ya da ne yaparsınız? Neden bu kişiye danışsınız? Bu kişiden elde ettiğiniz bilgilere güven duyuyor musunuz? (cinsiyet,yaş, görev)

7. Enformasyon teknolojilerine ilişkin olarak yararlandığımız bilgi kaynaklarımız nelerdir?

8. Bir enformasyon teknolojisini/aracını ilk olarak kullanacağınız zaman öncelikle ne yaparsınız?

Enformasyon teknolojileri ve hizmetleri kullanımına ilişkin:

1. İş yerinizde bilgisayar kullanıyor musunuz?

evet ise/bilgisayar kullanan kişiye:

- a. bir günde ortalama kaç saat bilgisayar kullanıyorsunuz?
- b. bilgisayar hangi amaçla, ne için kullanıyorsunuz?
- c. hangi yazılımları kullanıyorsunuz?
- ç. kendinizin bilgisayar kullanma kapasiteniz/ veriminizden tatmin oluyor musunuz?
- d. bilgisayar kullanabiliyor olmayı pozitif bir özellik olarak düşünüyor musunuz?
- e. bilgisayar kullanımı veya diğer enformasyon teknolojilerine ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi edinmek istiyor musunuz? Bunun için ne yapmayı tasarlıyorsunuz? Nedeninizi açıklar mısınız?
- f. hangi bilgisayar yazılımlarının kullanımının zor olduğunu düşünüyorsunuz? Nedenini açıklar mısınız?
- g. bilgisayar kullanmayı hiç öğrettiğiniz mi? Kime ya da kimlere öğrettiniz? (cinsiyet, yaş ve görevleri) Bu kişilerin öğrenirken çektikleri güçlükler nelerdir?

+++++

nasıl h. bilgisayar kullanırken vücut uzuvlarınıza ilişkin bir sıkıntınız/sorunuz oldu mu? eğer oldu ise nasıl bir sorun? bu soruna bir çözüm bulmak için bir önlem aldınız? iş yerinizin aldığı bir önlem var mı?

+++++

- ne
- i. iş yerinizdeki bilgisayar ve diğer enformasyon teknolojilerini serbestçe dilediğiniz gibi kullanabiliyor musunuz? eğer serbestçe kullanamıyorsanız, için kullanmayı diliyorsunuz?
  - l. bilgisayar dışında hangi enformasyon teknolojileri ve hizmetlerini kullanabiliyorsunuz?
  - k. enformasyon teknolojileri ve hizmetlerinin ilgi duyuyor musunuz? neden?
  - m. yeni enformasyon teknolojilerini kullanmaya kendinizi yetenekli görüyor musunuz? neden?

Bilgisayar kullanmayan kişiye:

- a. neden bilgisayar kullanmıyorsunuz?
- b. bilgisayar kullanmayı arzu ediyor musunuz?
- c. bilgisayar kullanmanın sizin için en zor noktası nedir?
- d. bilgisayar ve diğer enformasyon teknolojileri ile hizmetleri hakkında ilgi duyuyor musunuz? eğer duyuyorsanız bu ilginizin nedeni nedir? duymuyorsanız nedenini açıklar mısınız?
- e.yeni enformasyon teknolojilerini kullanmaya kendinizi yetenekli görüyor musunuz? neden?

+++++

(Kanı soruları)

2. Bilgisayar ve diğer enformasyon teknolojileri ile hizmetlerine ilişkin bir dilin/terminolojinin kullanımına gündelik yaşamınızda tanık oluyor musunuz? Siz böyle bir dil kullanıyor musunuz? Kimler kullanıyor? (cinsiyet, yaş ve görevleri) Hangi durumlarda böyle bir dil kullanılıyor? Örnek veriniz.
3. Yeni enformasyon teknolojilerini kullanma yeteneğinde kadın/erkek arasında bir fark olduğunu düşünüyor musunuz? Nedenini açıkla mısınız?
4. Enformasyon teknolojilerini kullanımın kadın ya da erkek, kime eğilimli/yönelik olduğunu düşünüyorsunuz? Nedenini açıkla mısınız?
5. Bilgisayar kullanan erkek imgesini betimler misiniz?
6. Bilgisayar kullanan kadın imgesini betimler misiniz?
7. Bilgisayar kullanan insan imgesini betimler misiniz?(çizim)
8. Bilgisayar ve insan ilişkisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Bilgisayarın insanlara sağladığı yararlar nelerdir? Peki, bilgisayarın zararları yok mu?
9. Yeni enformasyon teknolojileri insan ilişkilerini nasıl dönüştürüyor/değiştiriyor?

İş yeri hakkında:

1. Çalıştığınız iş ortamını nasıl tanımlarsınız? (eril/dişil/rekabetçi/dayanışmacı vb.)
2. Yaptığınız iş hakkında değerlendirmeyi nasıl yapıyorsunuz?
3. Sizin yaptığınız işe kim karar veriyor? (cinsiyeti, yaşı, görevi) Bu kişi bilgisayar ve ya diğer enformasyon teknolojilerini kullanıyor mu?
4. İş yerinizde bilgisayar ve enformasyon teknolojilerini en yoğun/sık kullanan kim ya da kimler? (cinsiyeti, yaşı, görevi)

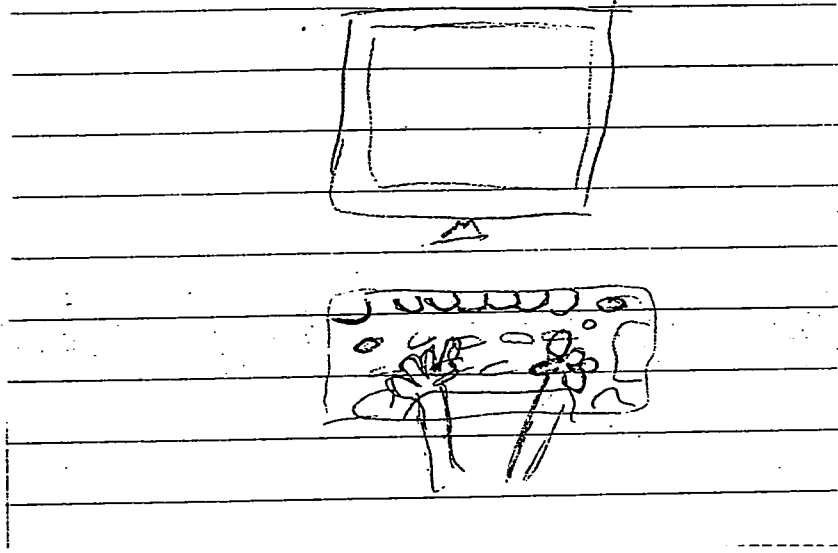
Internet ve e-mail hakkında:

1. İş yerinizde internet ya da e-mail hizmetlerinden yararlanıyor musunuz?
⇒kullanan:
  - a. Hangi amaçla internet ya da e-mail hizmetlerinden yararlanıyor musunuz?
  - b. İş yerinizde internet ya da e-mail hizmetlerinden serbestçe yararlanabiliyor musunuz?
  - c. Internet hizmetlerinden nasıl yararlanıyorsunuz? Bu yeni bilgi ağı hakkında ne düşünüyorsunuz?
  - d. e-mail hizmetlerinden nasıl yararlanıyorsunuz? Bu iletişim biçimi hakkında ne düşünüyorsunuz? kimlerle e-mail'laşıyorsunuz?
- ⇒kullanmayan:
  - a. neden internet ya da e-mail hizmetlerini kullanmıyorsunuz?
  - b. bundan sonra bu hizmetlerden yararlanmayı/faydalanmayı tasarlıyor musunuz?

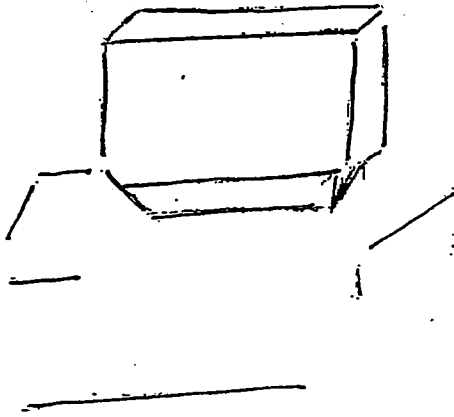
ORTAK:

2. Internet ya da e-mail hizmetlerinin olumlu ve olumsuz yanları hakkında ne düşünüyorsunuz?
3. Internet ya da e-mail hizmetlerinden yararlanan insan imgesini betimler misiniz?
4. Internet ya da e-mail hizmetlerinden yararlanma derecesinde kadın/erkek arasında bir fark olduğunu düşünüyor musunuz? Nedeninizi açıkla mısınız?

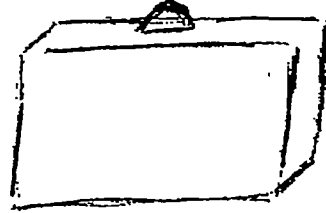
EK 5: "Bilgisayar ve İnsan İmgesi" konusunda derinlemesine görüşmeciler tarafından çizilen resimler

Hale-Q-(kadın, 24 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor)

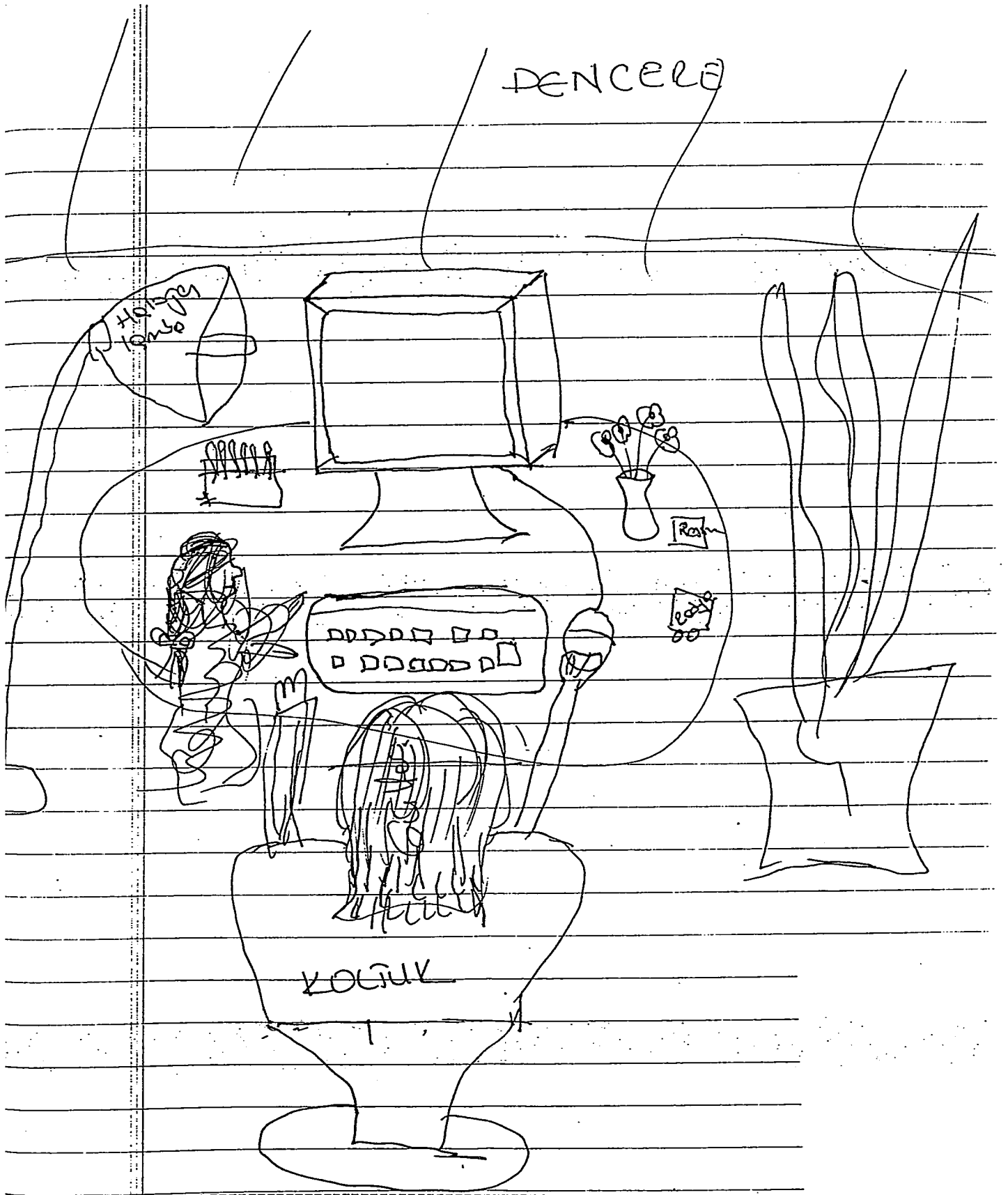
İŞ YERİNDE

DIŞARDA

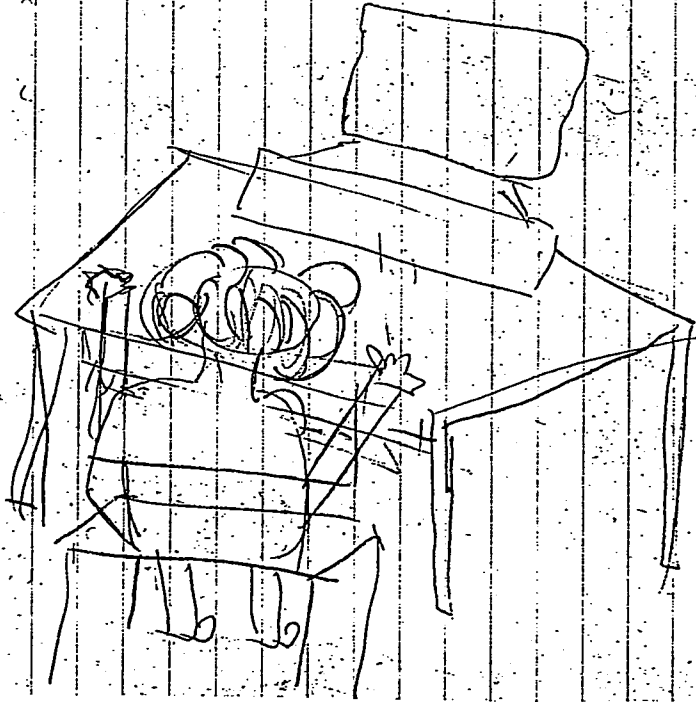
Mürvet-Q-(kadın, 32 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor)

Türkiye Uygulaması

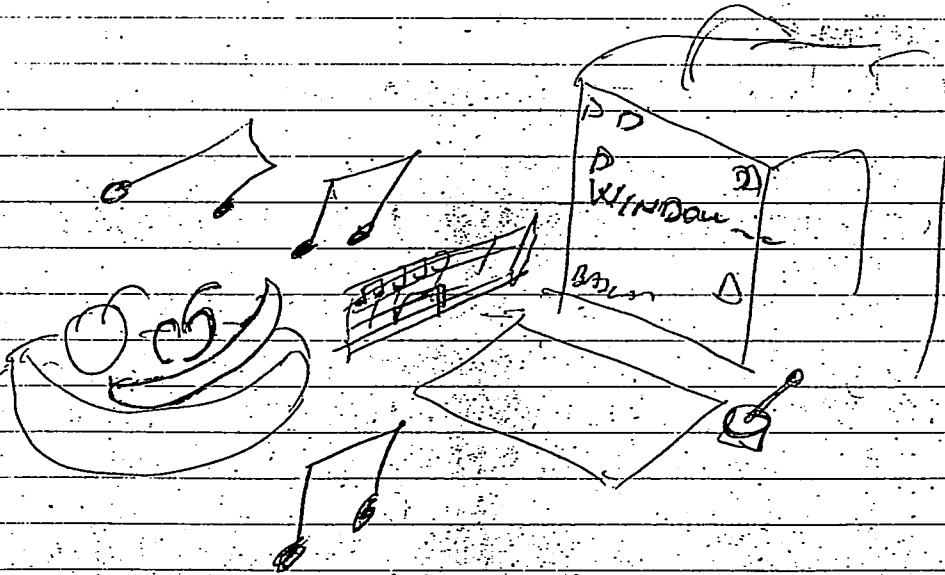

Gülfer-Q-(kadın, 23 yaş, bekar, insan kaynakları, bilgisayar kullanıyor)

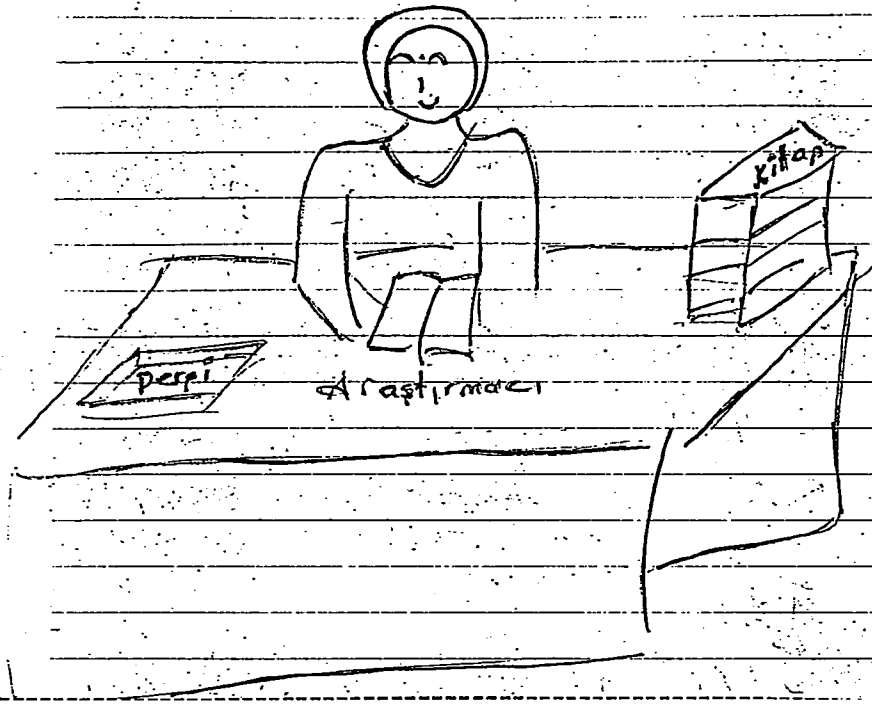

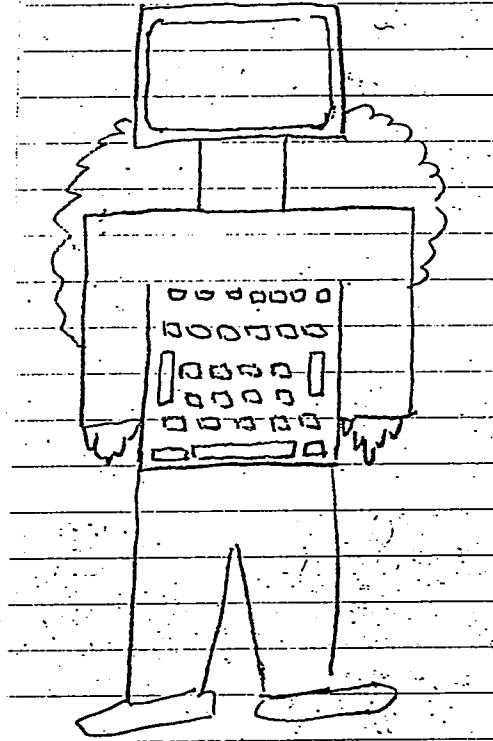
Nesrin-Q-(kadın, 29 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

Bige-Q-(kadın, 24 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

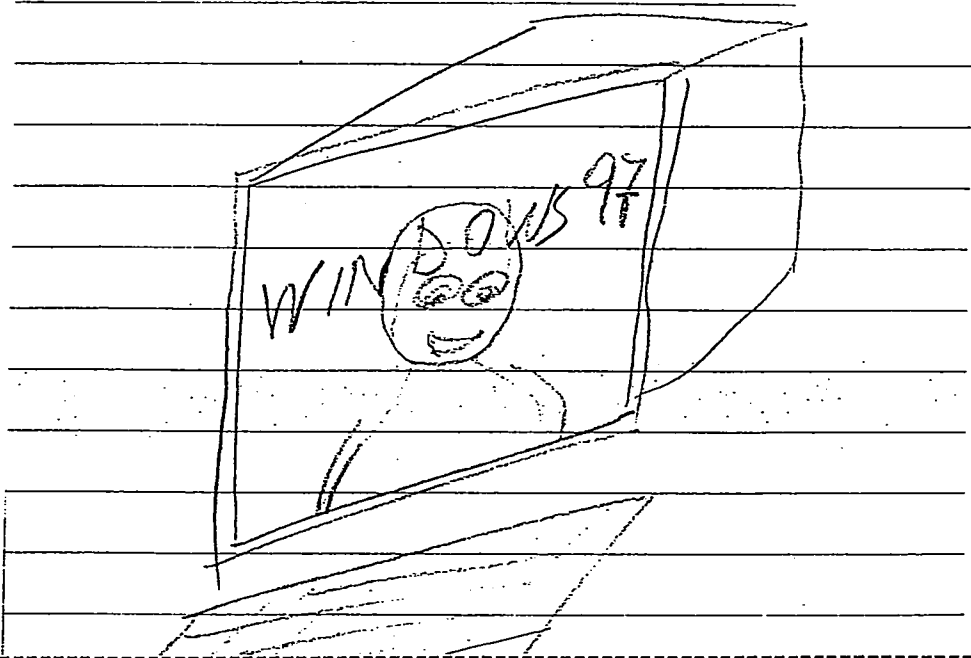
Aydan-Q-(kadın, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

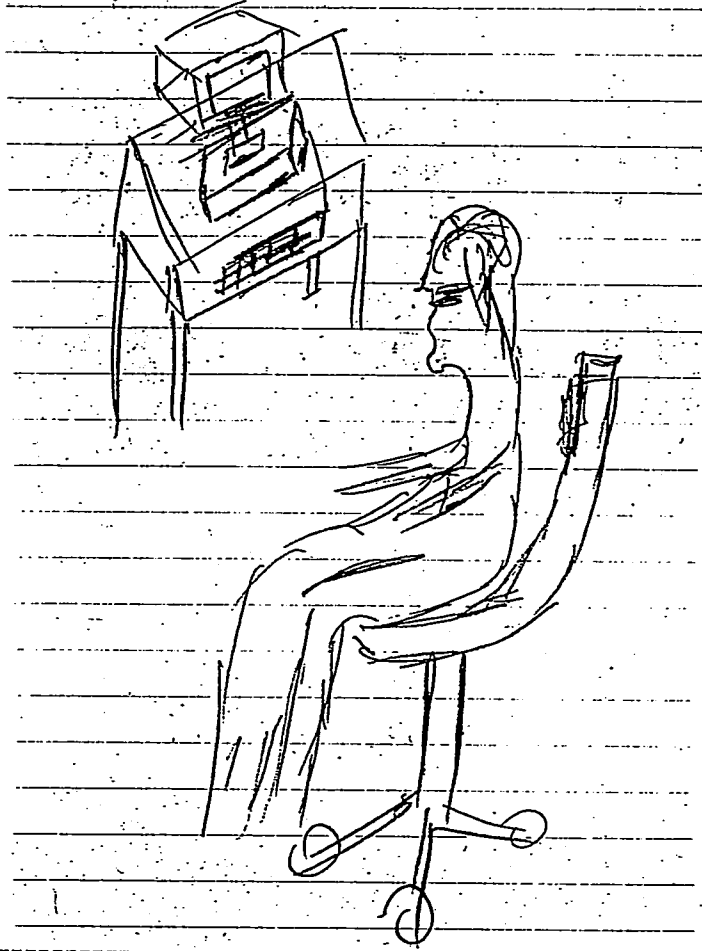
Namık-Q-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

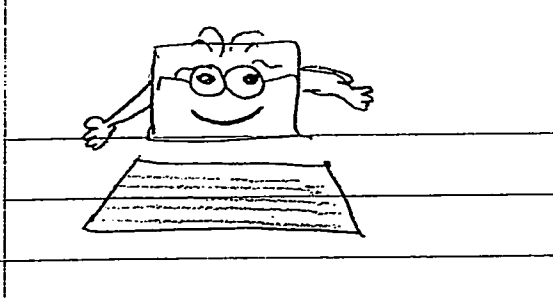
Mustafa-Q-(erkek, 38 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

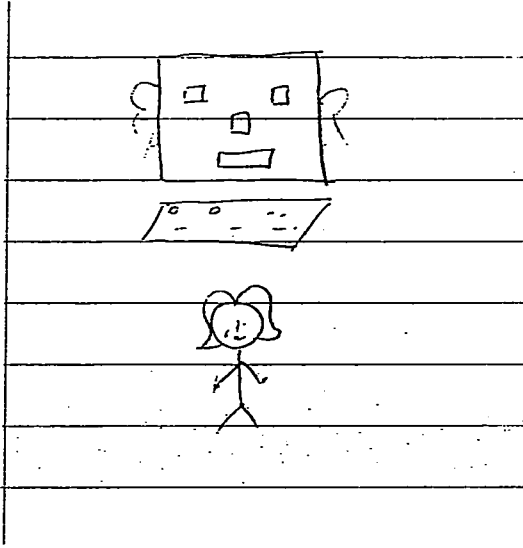
Sadık-Q-(erkek, 33 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

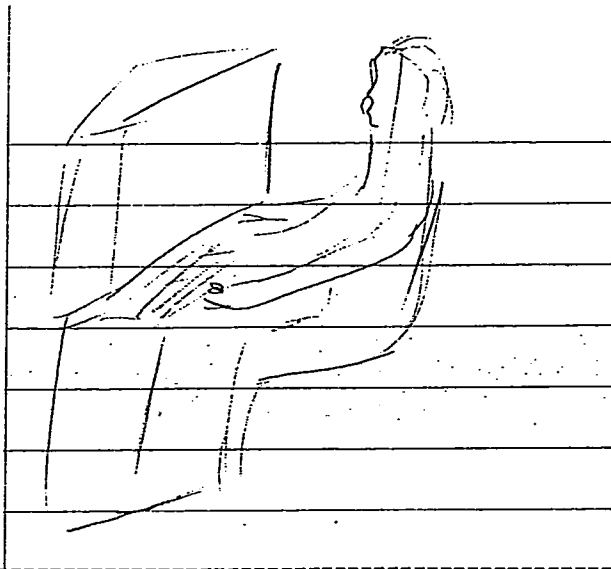
Mehmet-Q-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

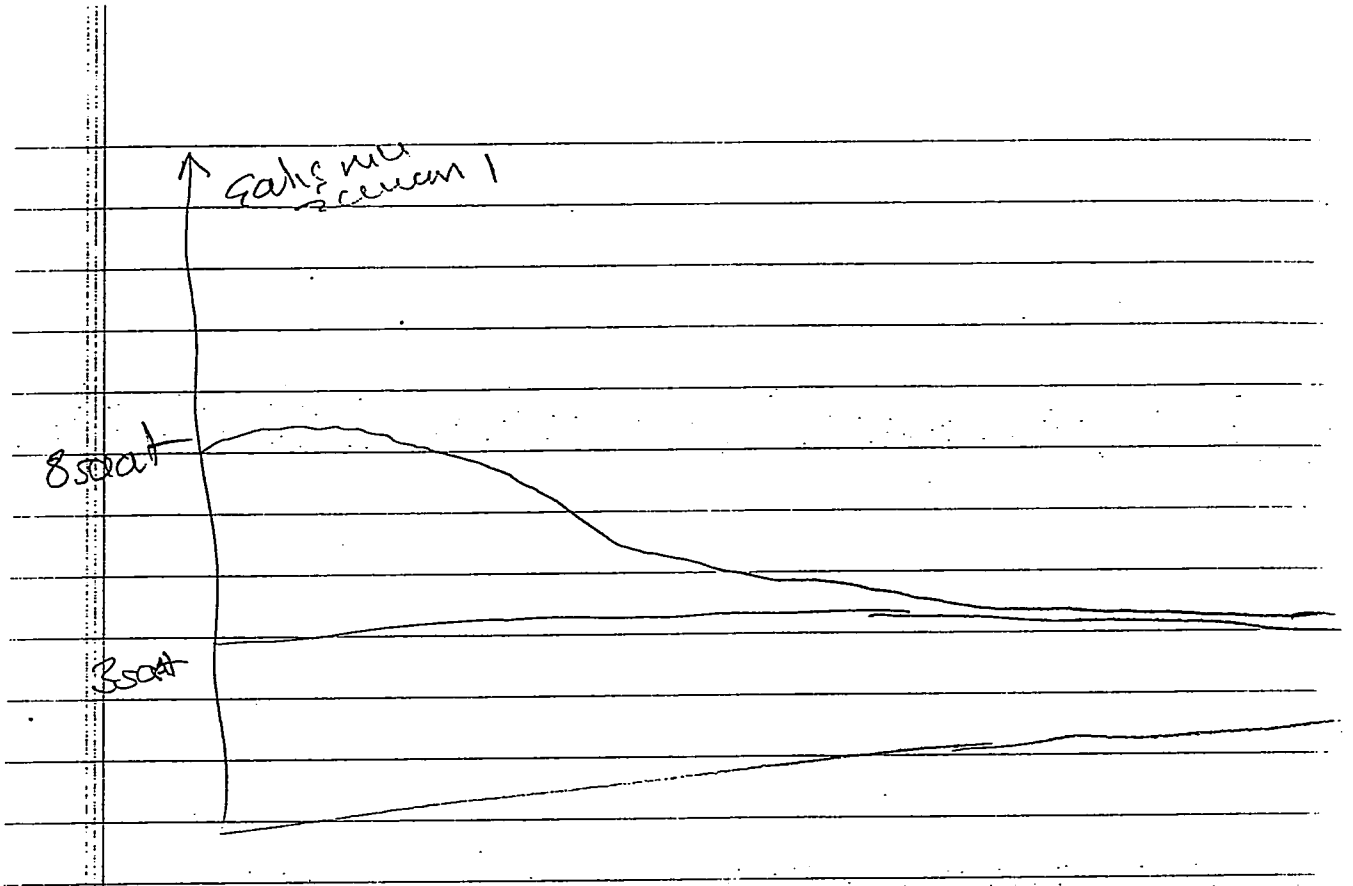
Ebru-W-(kadın, 23 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor)

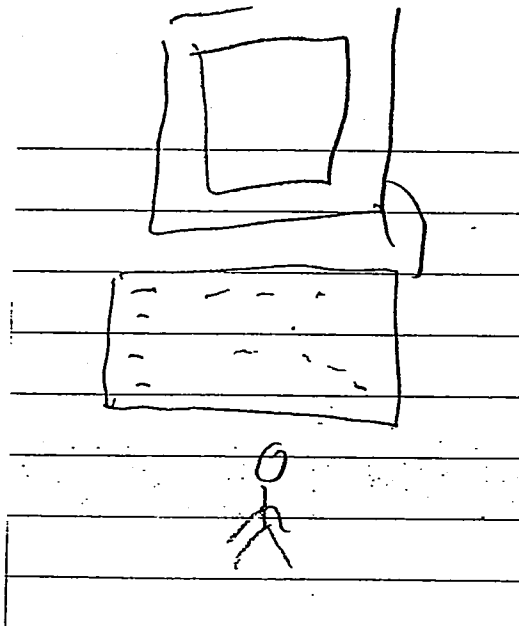
Bülbül-W-(kadın, 24 yaş, bekar, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

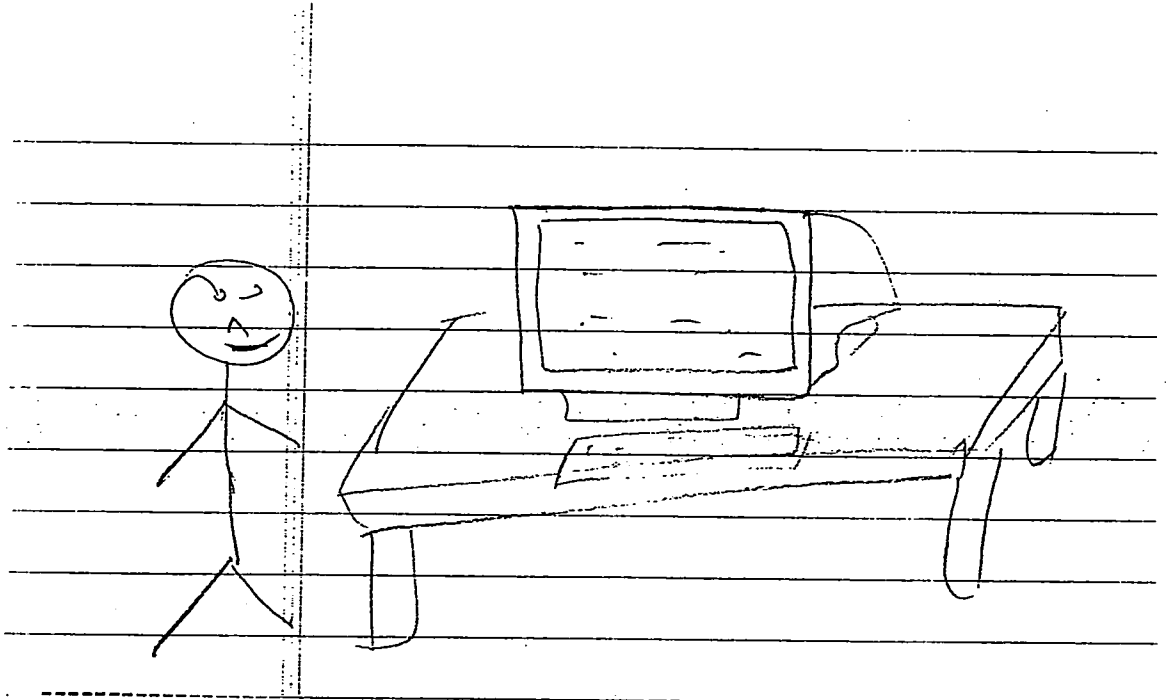
Nuray-W-(kadın, 46 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanmıyor)

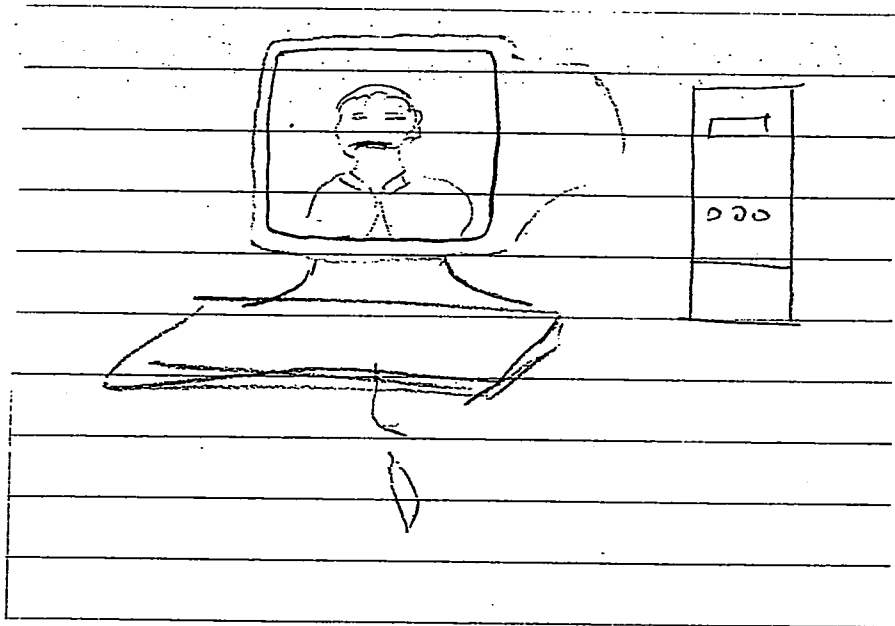
Selçuk-W-(erkek, 30 yaş, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

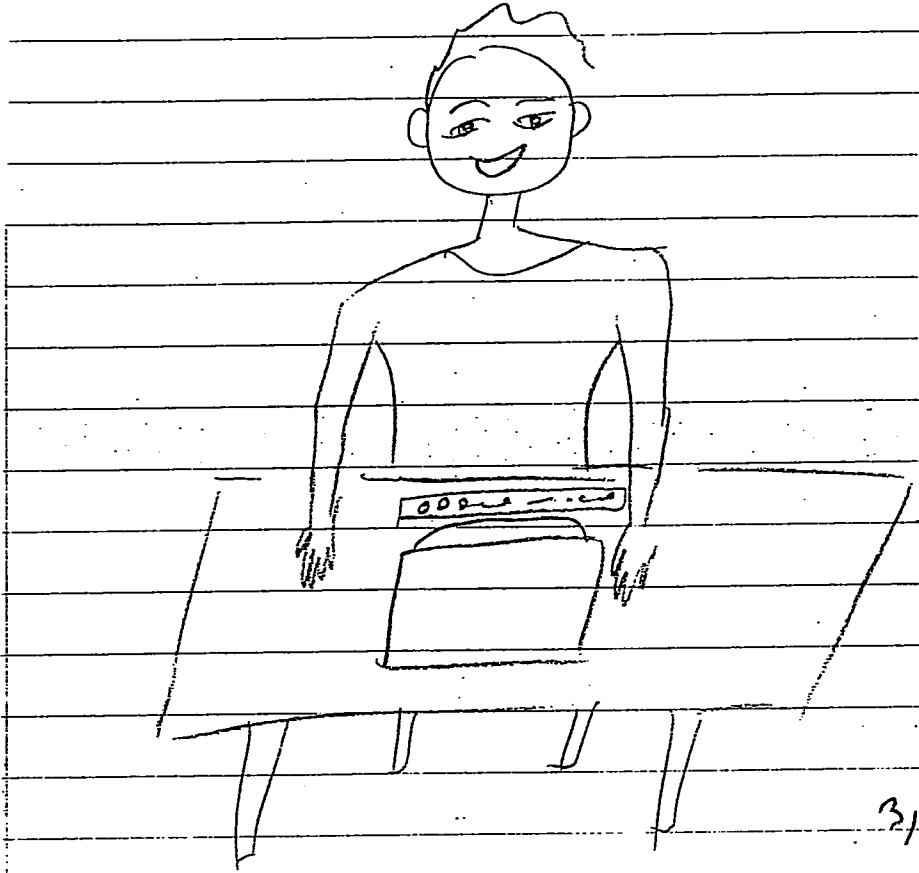
Mustafa-W-(erkek, 38 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanmıyor)

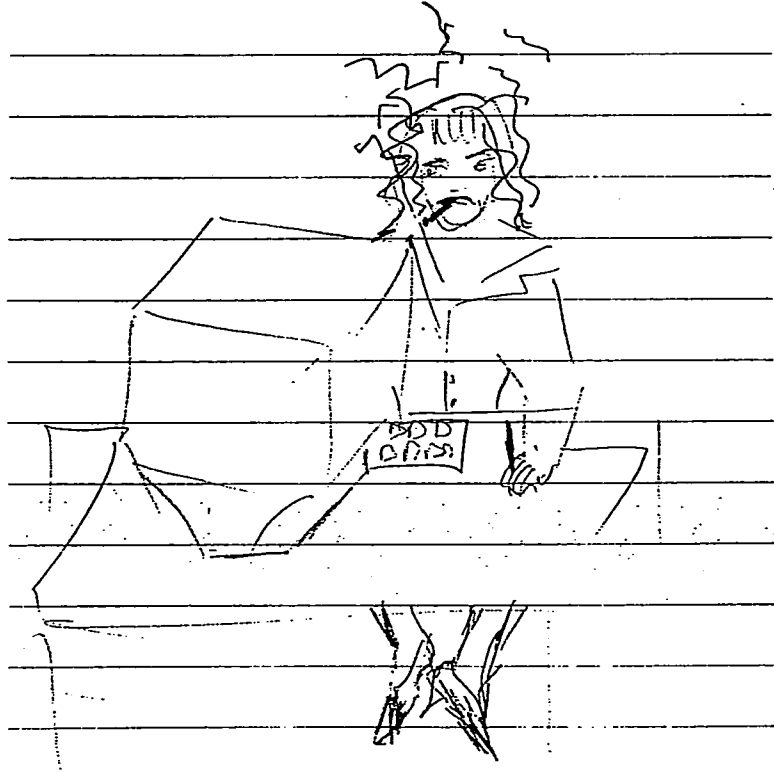
İdris-W-(erkek, 28 yaş, evli, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor)

Murat-W-(erkek, 27 yaş, bekar, işletmede mühendis, bilgisayar kullanıyor)

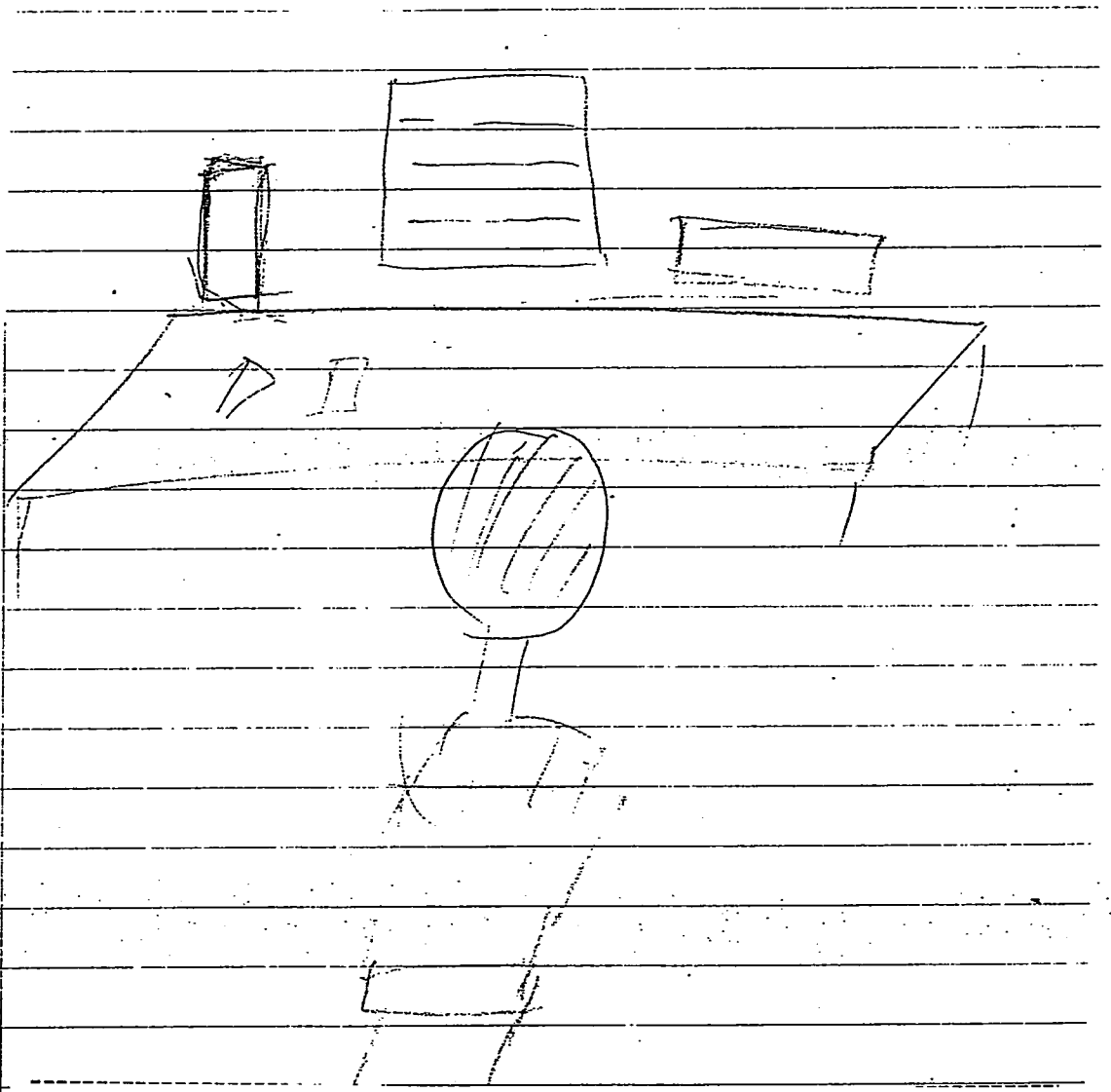

Şehnaz-X-(kadın, 33 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanmıyor)

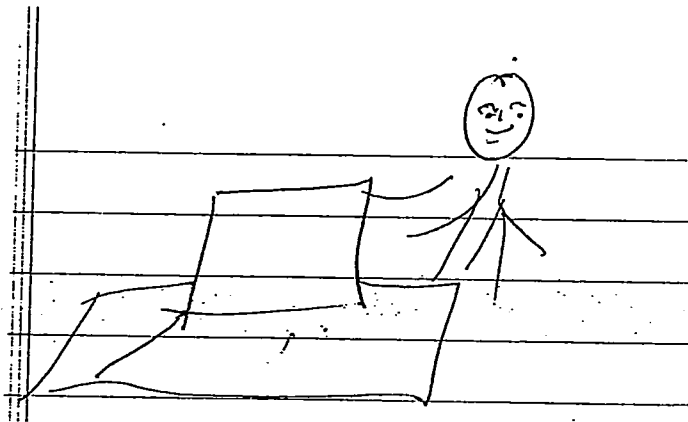

Yonca-X-(kadın, 26 ya, evli, mühendis, bilgisayar kullanıyor)

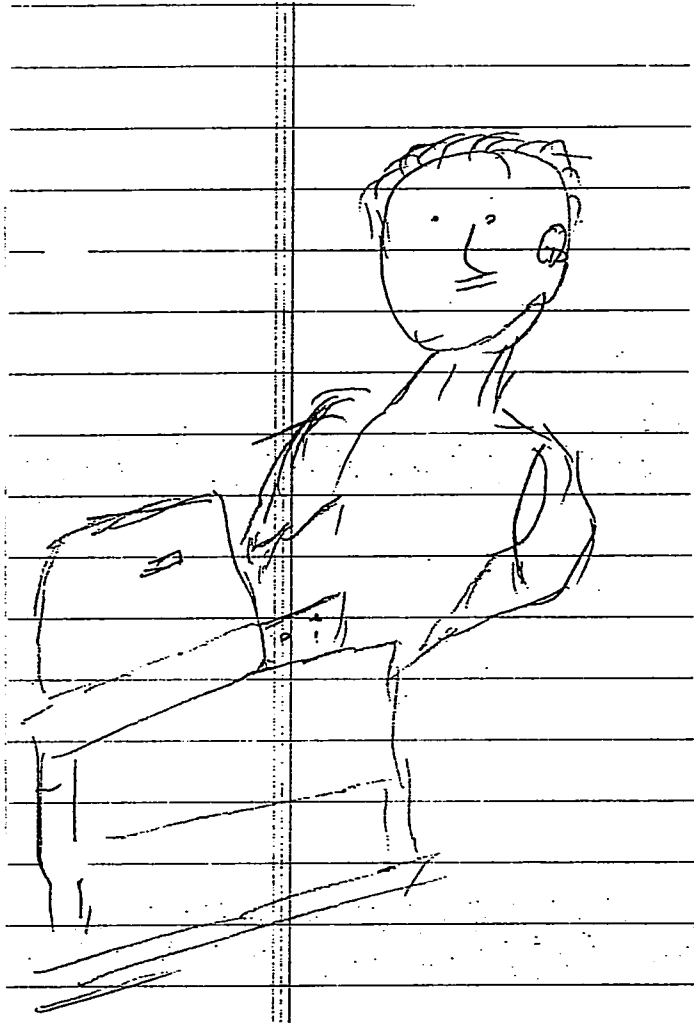

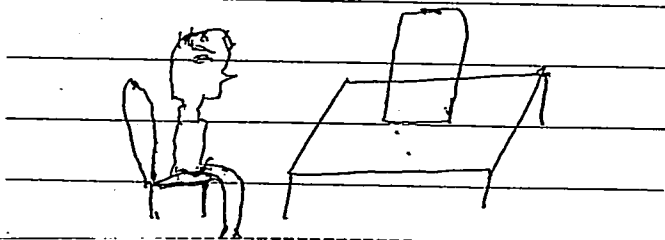
Şenay-X-(kadın, 34 yaş, evli, teknisyen, bilgisayar kullanmıyor)

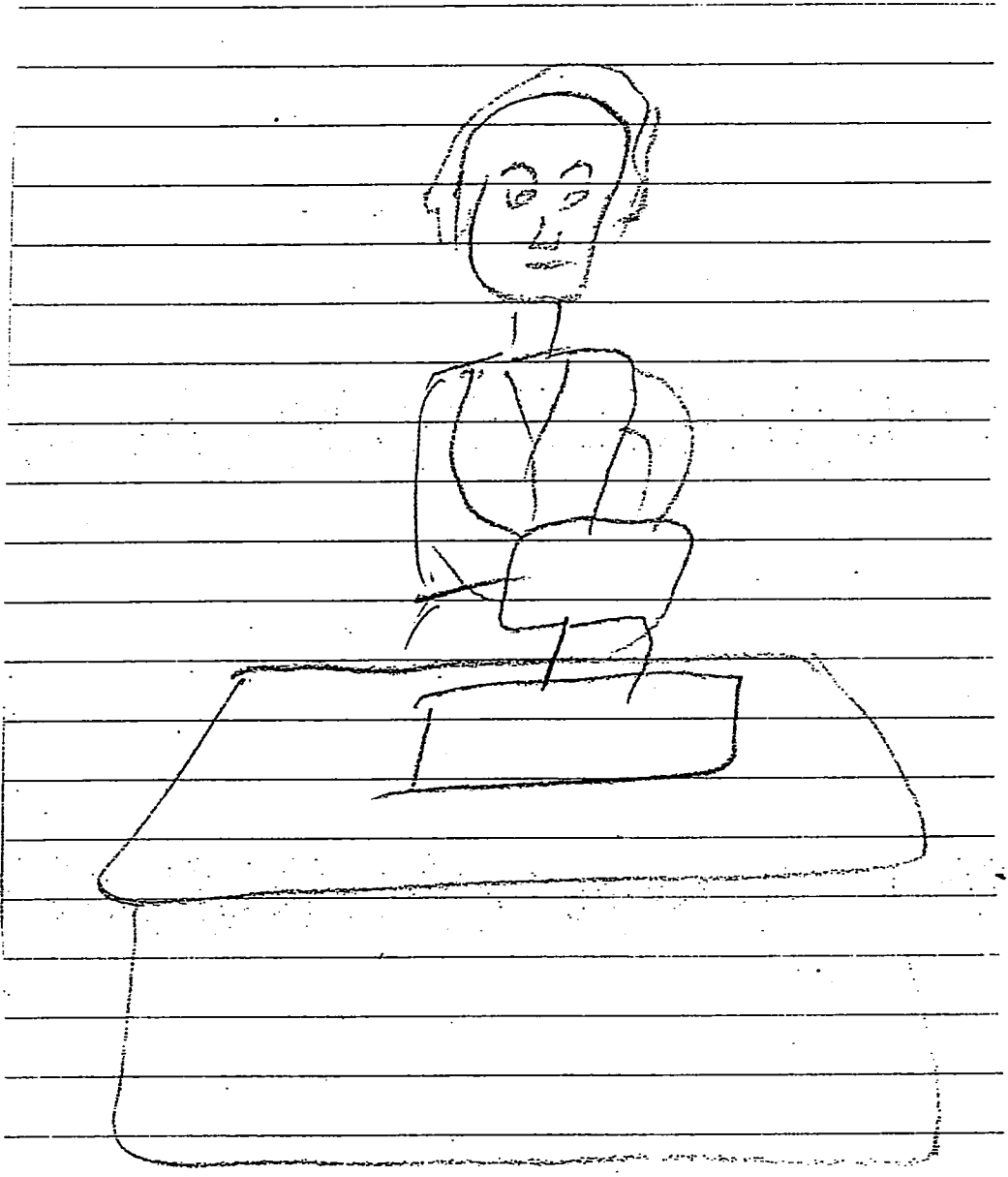
Ayla-X-(kadın, 35 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanmıyor)

Yusuf-X-(erkek, 42 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanmıyor)

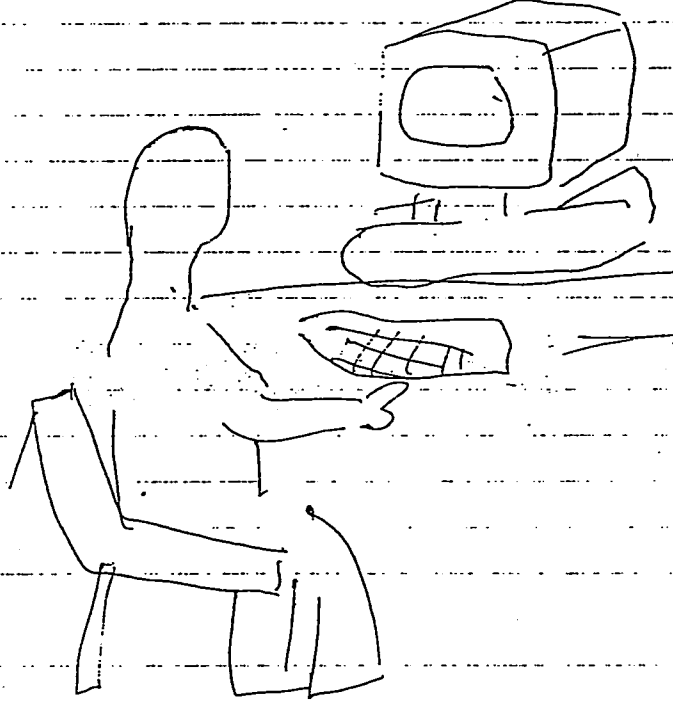

Mustafa-X-(erkek, 40 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

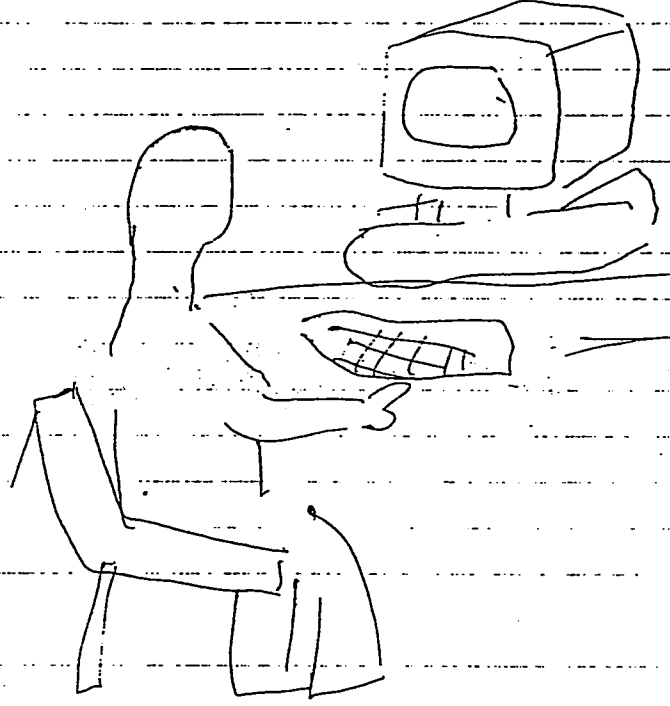
İhsan-X-(erkek, 38 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

Japonya Uygulamas

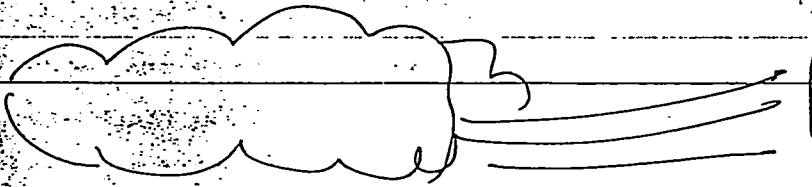
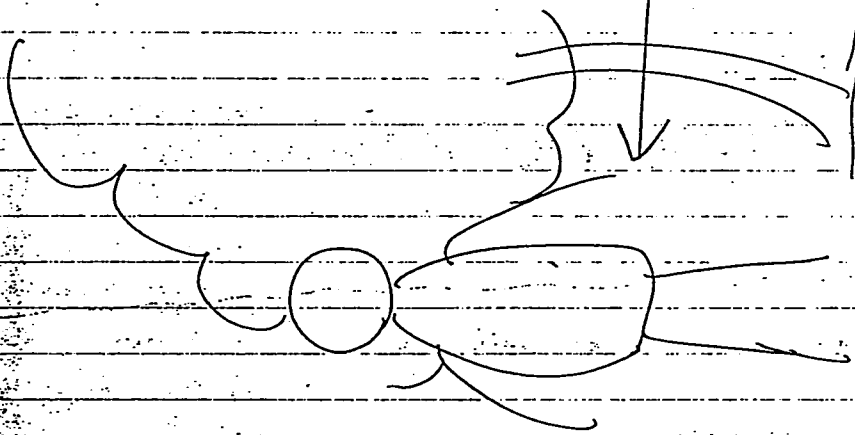
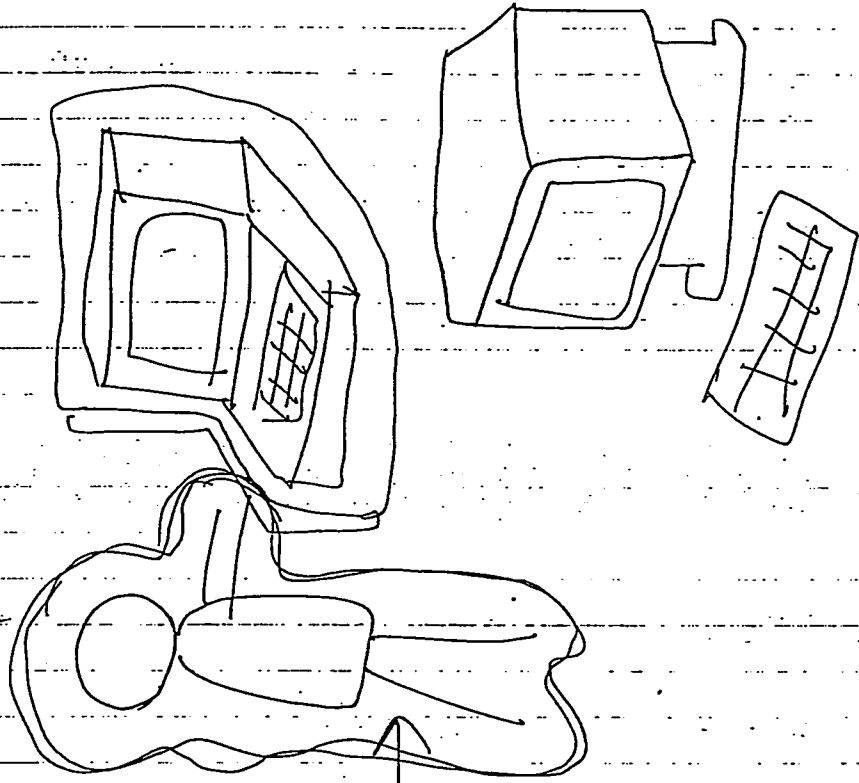

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

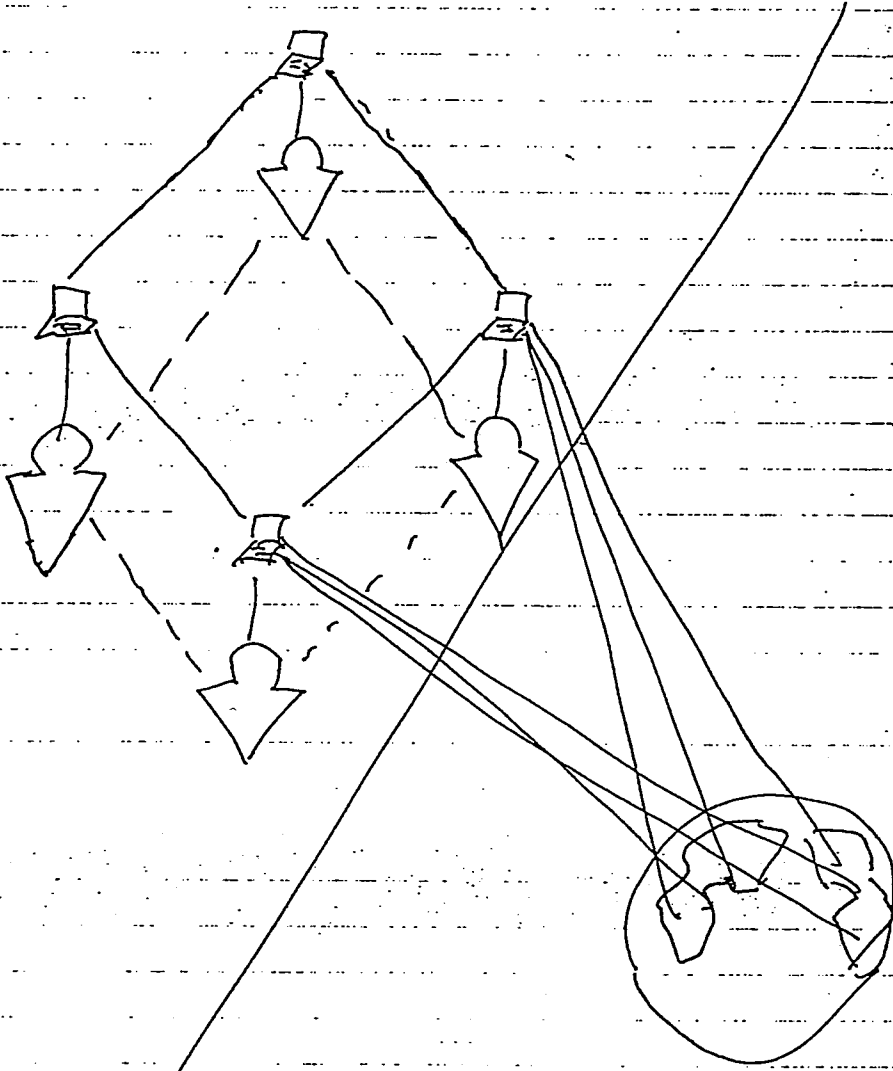
Japonya Uygulamas

Sakamura-A-(kadın, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

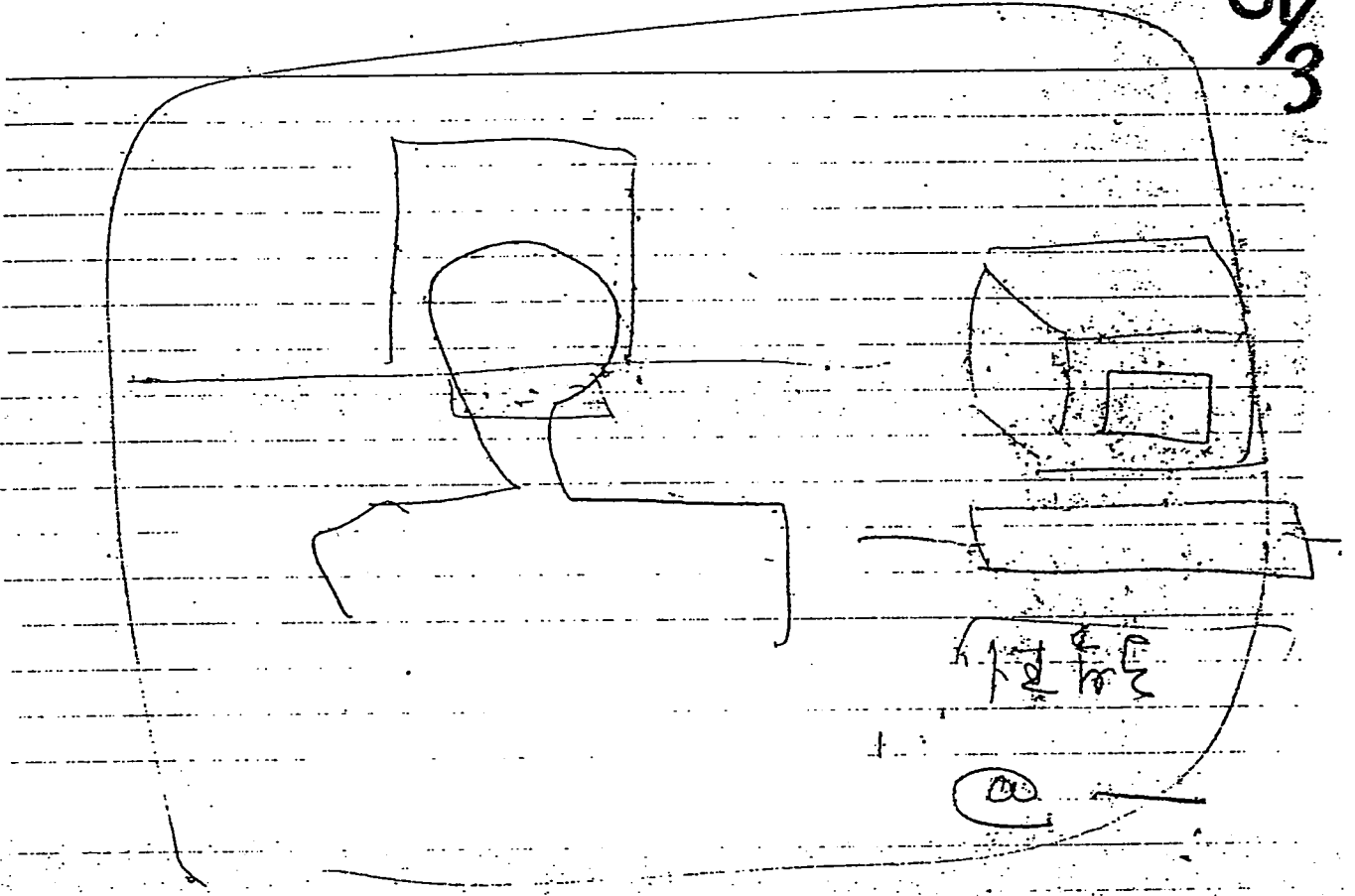
Matsui-B-(kadın, 28 yaşında, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor)

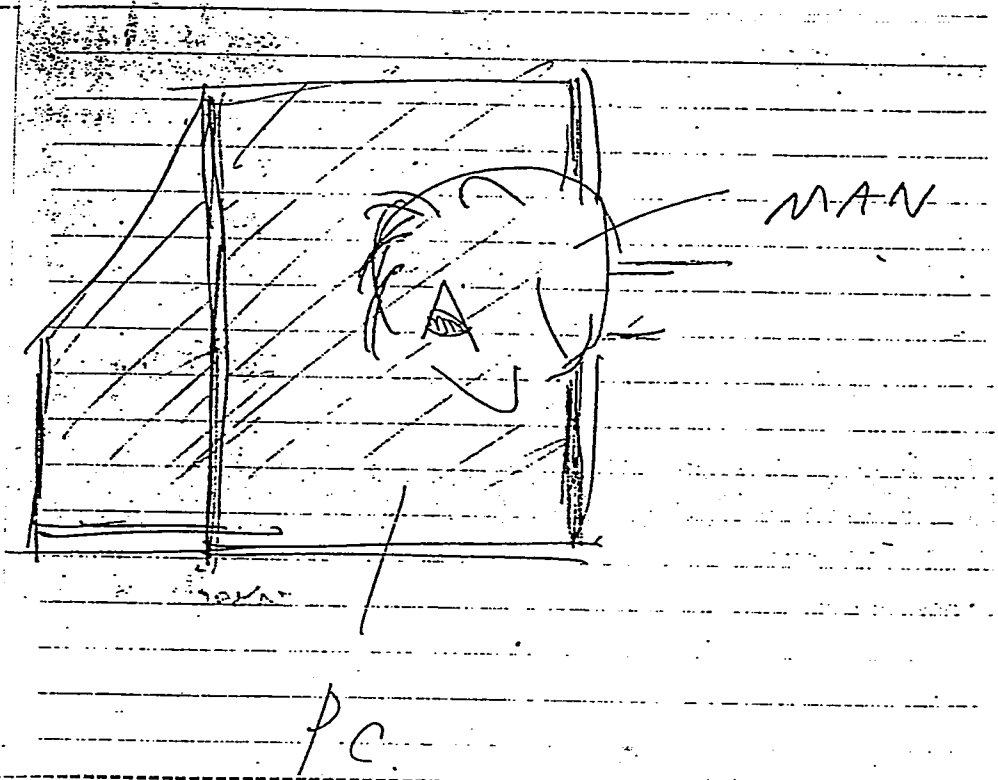
Ornu

Ouno-B-(erkek, 43 yaş, evli, orta düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

01/3

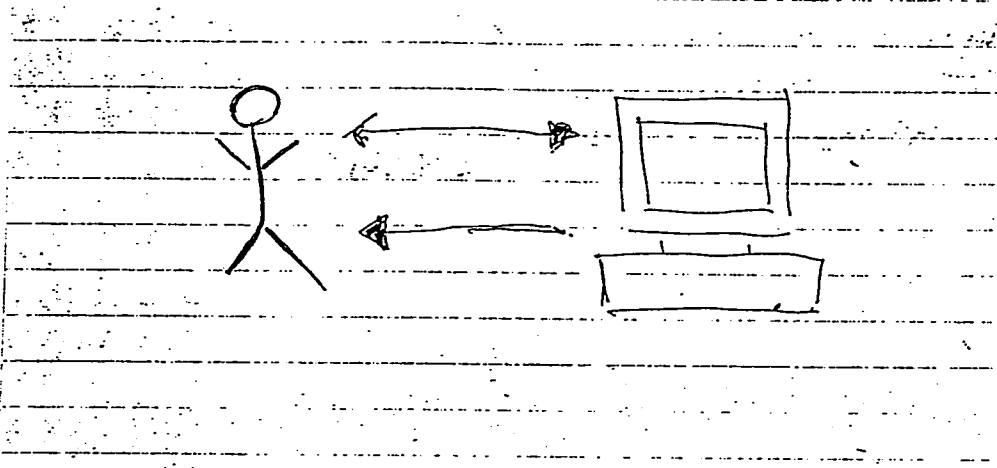

Mori-B- (erkek, 51 yaşında, evli, alt düzey yönetici, bilgisayar kullanıyor)

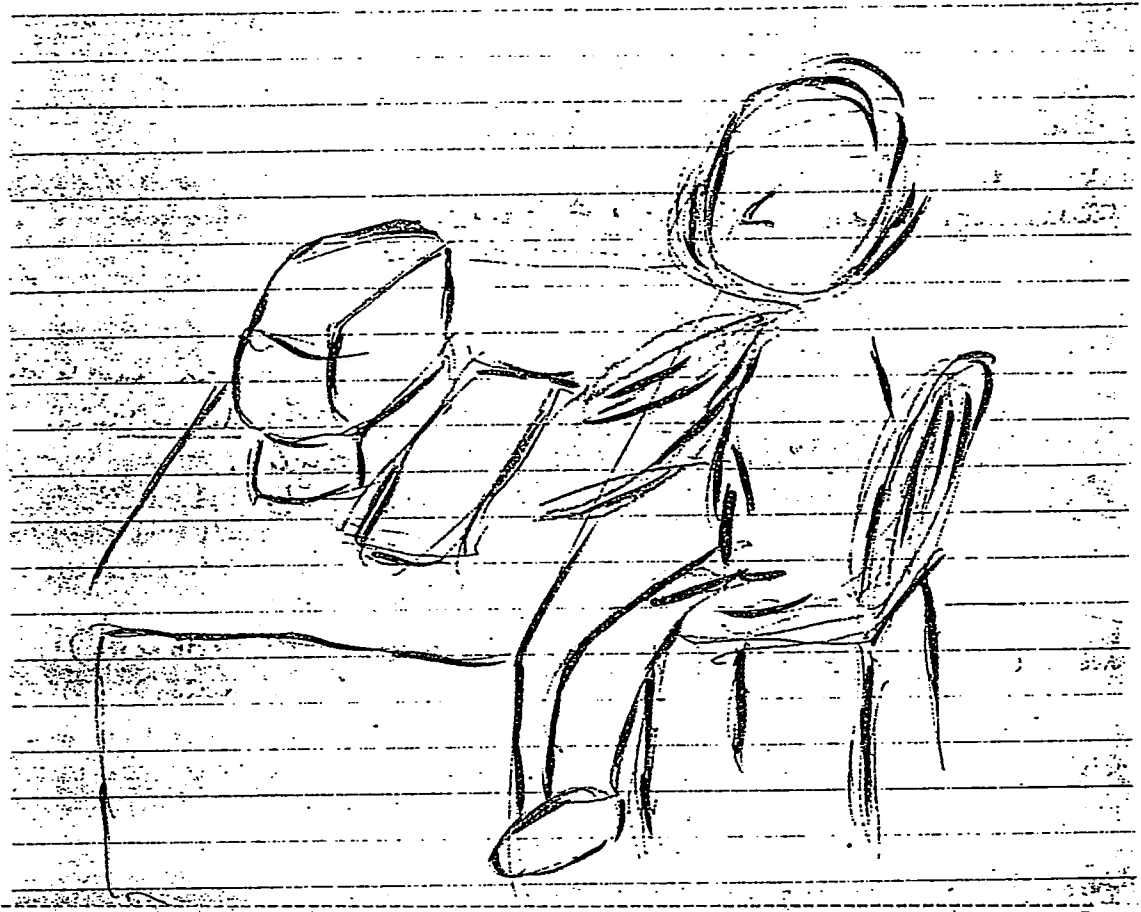

Nakajima-B-(erkek, 36 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor):

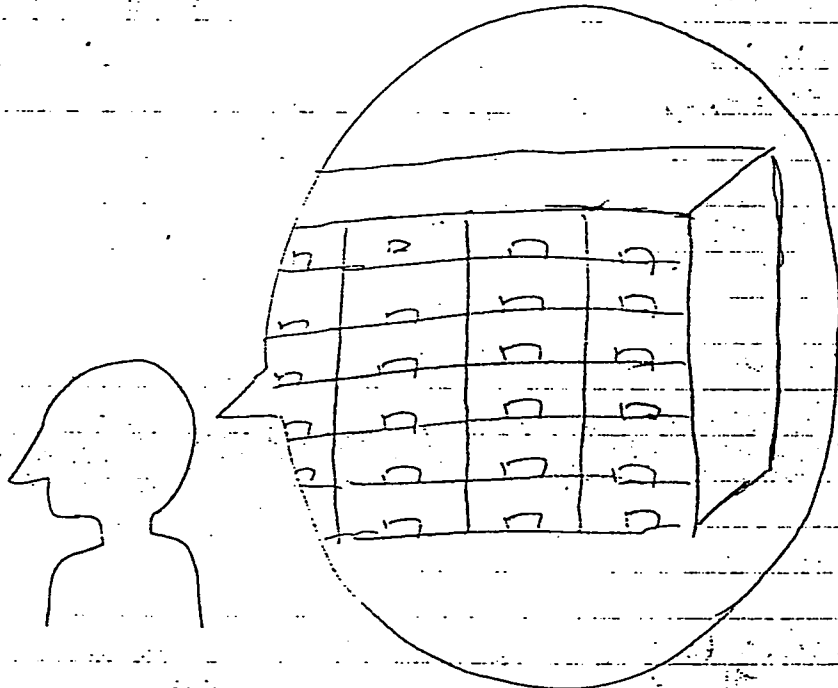

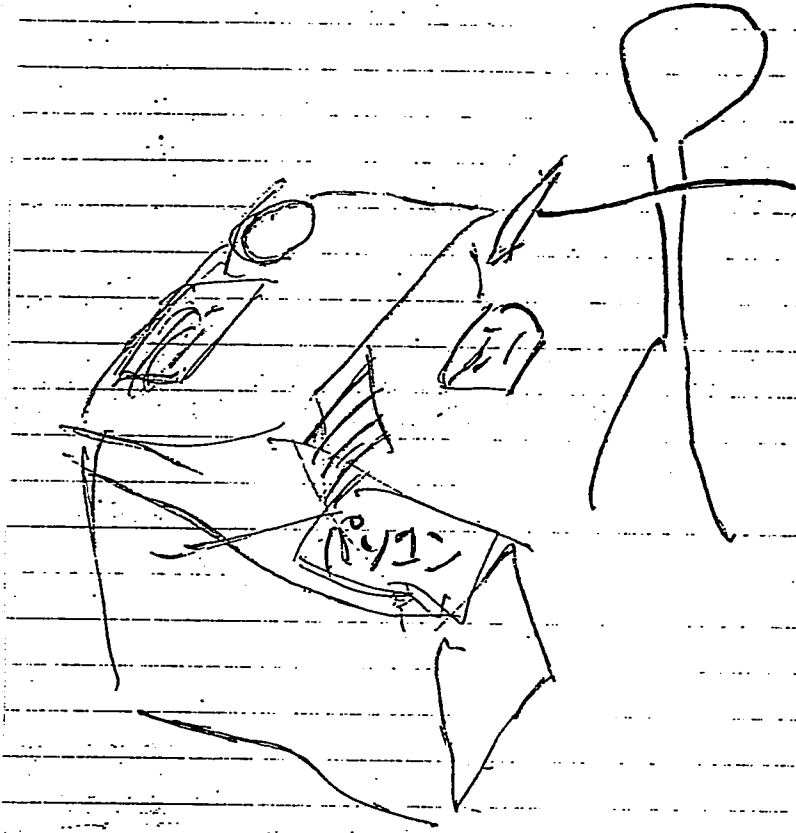
Kojima-B-(erkek, 34 yaş, evli, memur, bilgisayar kullanıyor)

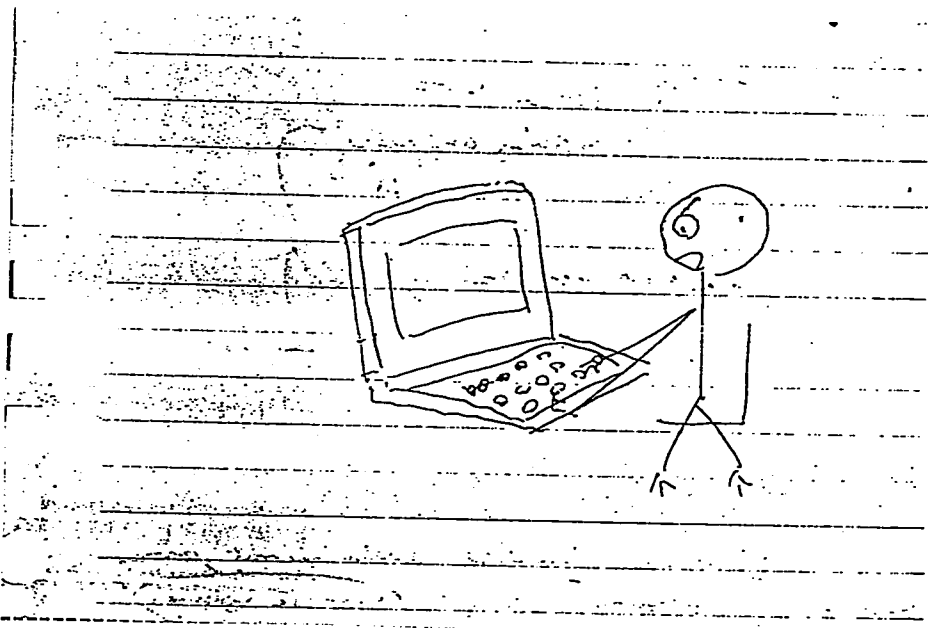
Yoshida-D- (erkek, 43 yaş, evli, işyerindeki statüsü belirtilmemiş, bilgisayar kullanıyor)

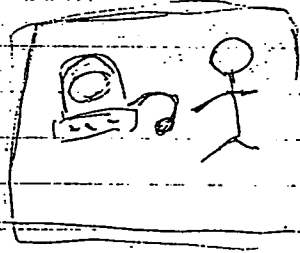
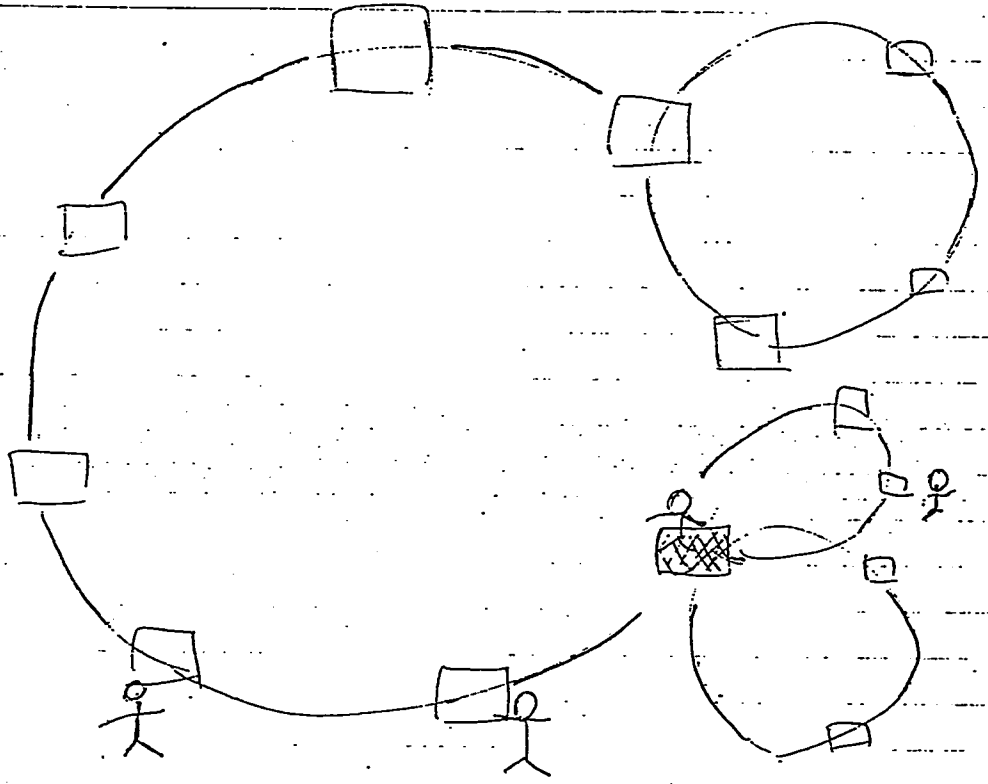
Etou-D-(erkek, 30 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanmıyor)

Sugeno-D-(erkek, 43 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanıyor)

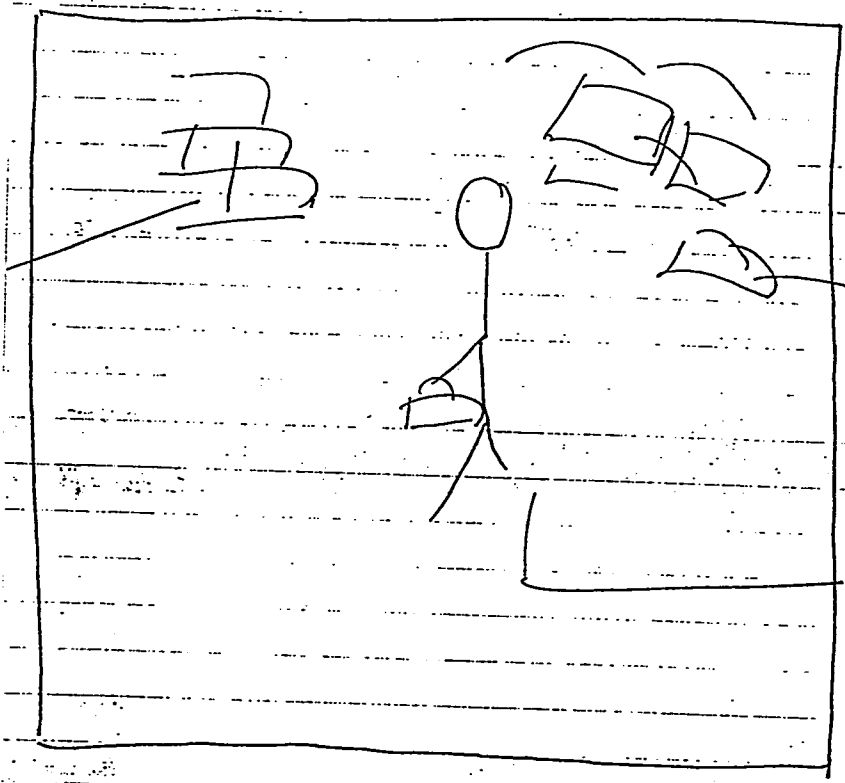

İtou-D-(erkek, 27 yaş, bekar, memur, bilgisayar kullanmıyor)

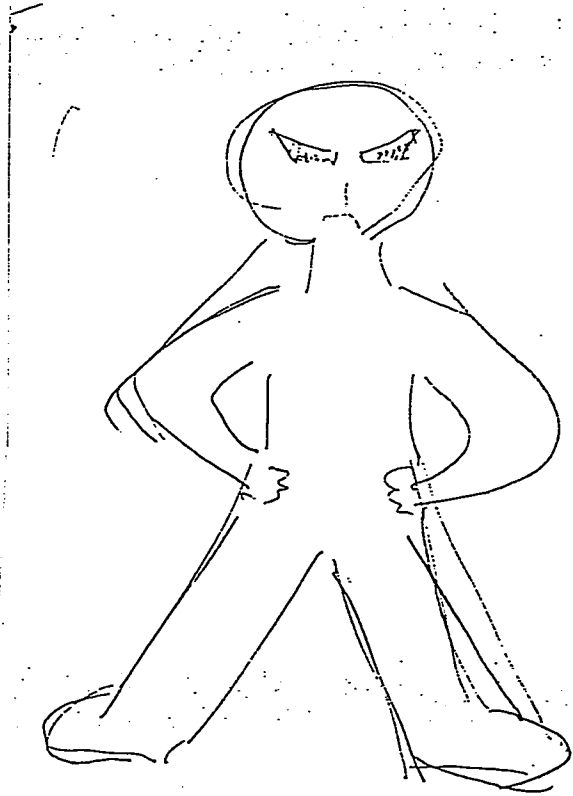

0

Sakamoto-E-(kadın, 38 yaş, evli, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor)

Hagiuda-E-(kadın, 26 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor)

パソコンを使える = エライ

Namiki-E-(erkek, 29 yaş, bekar, araştırmacı, bilgisayar kullanıyor)

わが家のパソコンでしっかりトクする

ファミリーみんなが大納得!!
家族で楽しむ
厳選ソフト30

click family

日経クリック
1月号臨時増刊

定価
680円

プレゼンテーションのテクニック
タダより安いモノが好き!

あのドトモ使っているドトモもハマってる

すてきなパソコン生活

パソコンはメンドクサイ、ムスカシイと思っいませんか?
パソコンを仕事に、趣味に、自由自在に活用する女性在宅ワーカーたちに、
誰でもできるトクするパソコンの利用法を徹底取材

- 在宅ワークでしっかり稼ぐ
- ブランドグッズを安く買う
- ホームバンクでスマートママ
- 必ず役立つ暮らしの情報

パソコンで しっかりトクをとる!

パソコン、デジタルカメラ、
おもちゃソフトが大当たり
豪華モニター
大募集!!

ママさんユーザー急増中!!
どこが魅力なの? パソコン通信のA to Z
子どもが買くなるらしい
エデュテインメントソフトって何?!

Click Family 1996:1

"Waga ieno pasokon de shikkari toku suru"

"Bizim evin/ailenin bilgisayarında uzmanlaşacağız"

月刊
パソコン倶楽部
6月号別冊
96年春号
780YEN

ホームページにアクセス!
<http://www.gihyo.co>

女性「オンリー」の活用術
1000人の活用術
●ホームページアドレス付

インターネットでゲットする
●香水・イヤリング・化粧品・CD-ROM

女を磨くCD-ROM
56タイトル

パソコンで
収入アップしよう!
●在宅ワーク資格取得のノウハウ

パソコンソフト・コスメなど
50商品を280名に
プレゼント!

女性のためのパソコン情報誌

Pasokon Sutairu Bukku for Women 1996:6
(Kadınlar için bilgisayar stil kitabı/dergisi)

WOMAN

1996 SEPT
定価
日経ホー/

働く女性の情報誌 日経ウ

もう、人間関係で悩まない

自分をもっと 好きになりたい

フットケア商品、徹底チェック

「脚のむくみ」をとる

元気が湧いてくる「色」を探す

仕事の疲れも吹き飛ばす週末ボランティア

起業家へのステップ

●第2回「事務所探しのポイント」

ここがわかれば目からウロコ!

パソコン

ひとりで使いたい

- 半年で「使い手」になった女性たちのマル秘習得法を公開
- どんなソフトでも一目で使いこなせる(パソコン文法)3カ条
- 初心者の疑問を解決してくれる「お助けサービス&サークル」一覧

海外就職、成功と失敗の分かれ目

Woman: Hataraku Joseino Jouhou Shi 1996:9 (Çalışan kadınların enformasyon dergisi)

"Pasokon hitoride tsukaitai"

"Bilgisayarı tek başıma kullanmak istiyorum"

FIGARO

DIGITAL

フィガロデジタル
650 YEN

Interview 安珠、椎名亜希子ほか
素敵な14人が語る。パソコンとライフスタイル
パソコンのあるインテリア
あなたにぴったりの
この夏の最新パソコンはこれ！

Figaro Digital 1996:7

"Soro Soro Pasokon Seikatsu Hajimeyou"

"Yavaş yavaş bilgisayar(lı) yaşama girelim"

スリムノートは
Digital。

北條 久美子 <http://www.kumiko.com/>

Digital HiNote Ultra I

ディジタル ハイノート ウルトラ ツー

※料外、郵価のパソコン送料をお付けします。ご注文（音声対応）にしたがって操作してください。（ワイヤレスの接続はこの用途にできません。）

FAX BOX	お近くのFAX BOX番号をおかけください。	大阪 (06) 455-6000	BOX番号と子を押してください。	PCN取扱店一頁	670-001*	あなたのフロッピーディスク番号（販売店）と子を押してください。
	札幌 (011) 210-6000 東京 (03) 3940-6000 広島 (082) 223-6000	仙台 (022) 268-6000 名古屋 (052) 453-6000 福岡 (092) 482-6000	HiNote Ultra II	670-011*	BOX-1	
			HiNote Ultra I	670-012*	BOX-2	670-025*
			兵衛電器(株)	670-025*		

Digital Hi-Note Ultra II dizüstü bilgisayar reklamı
Reklam metni: "Zayıf/ince dizüstü Digital'dir."

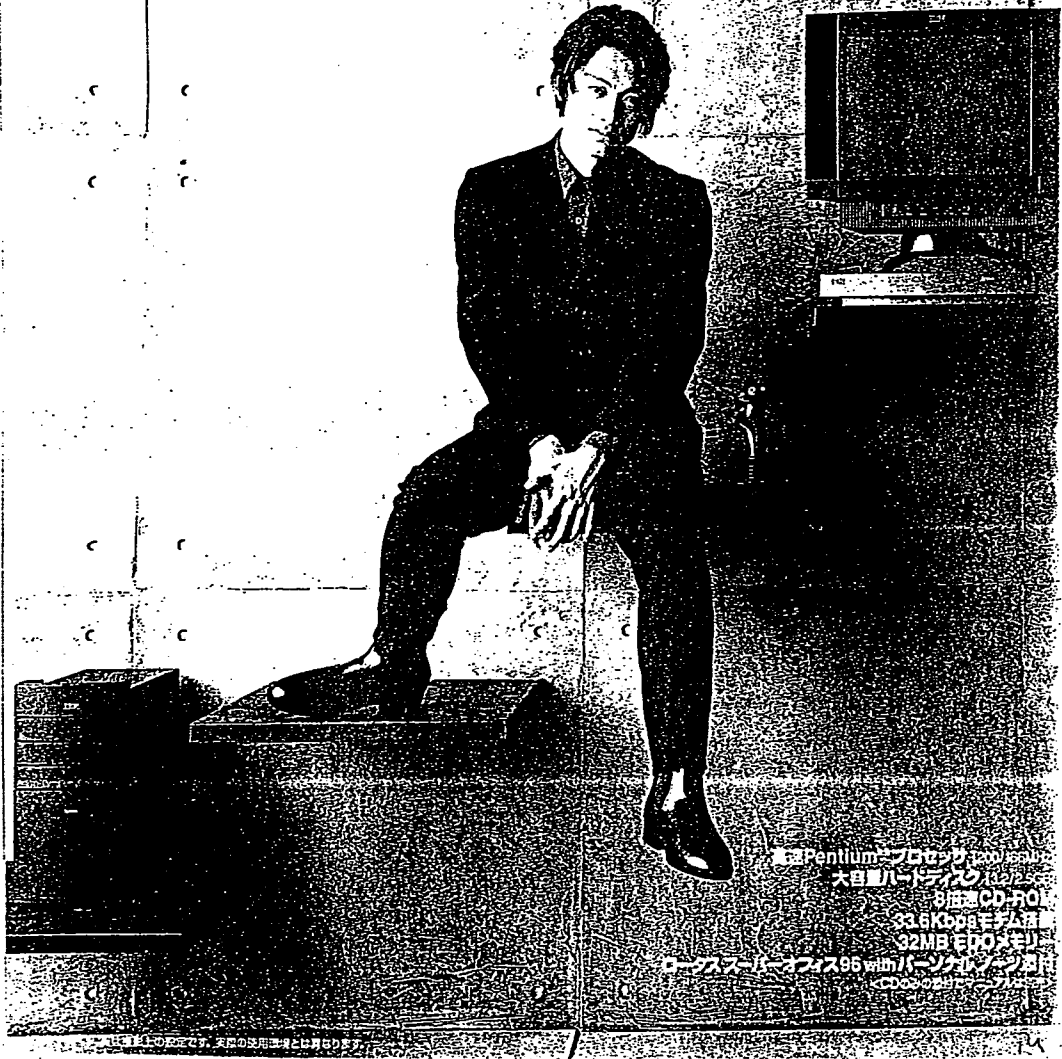
大人の翼

ThinkPad

IBM-Thinkpad dizüstü bilgisayar reklamı
Reklam metni: "Yetişkinin Arzusu/İsteği"

Aptiva S-series

夢中の入口

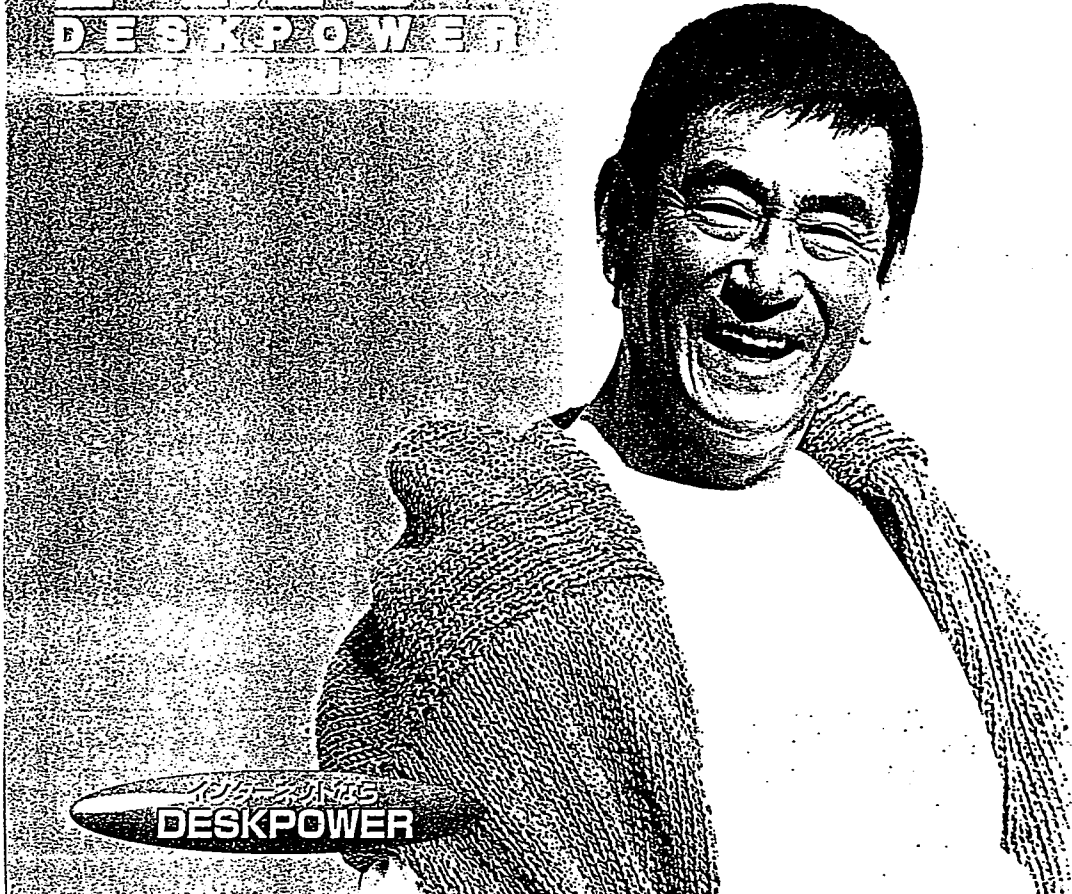

IBM-Aptiva masaüstü bilgisayar reklamı

Reklam metni: "Rüyanın başlangıç eşiği"

FMV DESKPOWER

FUJITSU

デスクパワー
DESKPOWER

新シリーズ全7機種9タイプ。高機能が際立つパワフルなラインアップ。

<p>FMV-DESKPOWER CE rvV-5120PC €7A-CE</p>	<p>FMV-DESKPOWER SE rvV-51330PS €7A-SE5</p>	<p>FMV-DESKPOWER SP rvV-51500PS €7A-SP5</p>	<p>FMV-DESKPOWER TE rvV-51330PT €7A-TE5</p>	
<p>FMV-DESKPOWER CM rvV-5120PC €7A-CM</p>	<p>FMV-DESKPOWER SE rvV-51330PS €7A-SE7</p>	<p>FMV-DESKPOWER SP rvV-51500PS €7A-SP7</p>	<p>FMV-DESKPOWER TS rvV-51500PT €7A-TS7/TS7M</p>	<p>FMV-DESKPOWER TP rvV-5160PT €7A-TP7</p>

Fujitsu-FM V masaüstü bilgisayar reklamı

PC-9800シリーズ

[バリュースター]

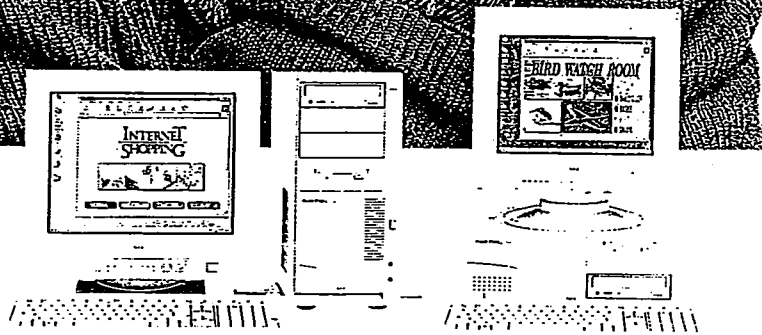
NEC

VALUESTAR

PC-98 120-176-173

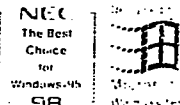

こいつは、マジヤーだ。

買ってすぐに使えるお得な98オールインワンモデル。

マルチメディアのNEC

NEC-ValueStar masaüstü bilgisayar reklamı

Reklam metni: "Bu adam usta!"

teknolojinin amazonları

Kadınların "teknoloji fobisi" erkeklerin uydurması. Kadınlar bilgisayar da kullanıyor, e-mail de atıyor, internet de yapıyor.

Örümceklerden aşın derecede korkmaya "Aracnofobia" deniyor. Aynı şekilde teknoloji korkusuna ise "Teknofobia"... İkisi arasında tek ortak yan, ağlar. Ama ikisinin arasında daha tehlikeli olan "teknofobia". Ayrıca etrafta örümcektekenden çok, bilgisayar olduğunu da unutmamak gerekir.

Erkeklerin kadınlara karşı hataları çok. Hatta bazı yargı ve düşünceleri de çok yanlış. Bunlardan bir tanesi de -belki en önemlisi değil ama- kadınlara iyi araba kullanmadığı, bilgisayardan anlamadıkları, teknolojiye uzak oldukları görüşü. Her şeyde olduğu gibi yine önyargıyla yaklaşıyor erkekler. On üç yıldır bilgisayarlarla iç içe olan üst düzey yönetici bir kadın bakın ne diyor? "Kadınların, teknoloji fobisi olduğuna inanmıyorum. Ancak bilgisayarlardan mümkün olduğu kadar uzak kalmaya çalışan tanıdıklarım var. Sebep kesinlikle korku değil, yeni bir şeyi öğrenmeye çalışmanın verdiği bir tembellik. Bilgisayar alışkanlıklarından ötesinde bir konu. Ve insanlar alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemiyor.

"Peki gelecekte durum nasıl olacak?" diye soruyoruz: "60'lı yılların kadınların günümüzün teknolojisinden çok uzaklar,

ARDA AKINCI

'70'lerin jenerasyonu biraz daha iyi ama yeterli değil, '80'lerin kadınları ise gerçekten mükemmel. Ancak onlar da henüz yeterli oranda teknolojiye kadın nüfusunu oluşturamıyor. Herşeyden önce geleceğin için çok umutluyum."

Yani, kadınlar istek ve zamanla olduğu takdirde istedikleri her işi başarabiliyorlar. Yeter ki yanlarında sürekli işlerine koşan bir erkek olmasın.

Ama diyelim ki siz herşeyden önce direniyorsunuz. İstediğiniz var ama cesaretiniz yok. Kanştırmaktan, hata yapmaktan, belki de bozmaktan korkuyorsunuz. Burada bir dakika durun lütfen. Hiç kullanma kılavuzundan araba kullanmayı öğrenen bir kişi tanyör musunuz? Örneğin: Marşı çevirin (Şekil 1). Debriyaja basarak, vitesi birer geçirin (Şekil 2-a). Daha sonra ayağınızı yavaş yavaş debriyadan çekerek gaz pedalına basın (Şekil 2-b). Ve bu böyle uzayıp gidiyor. Olmadı değil mi? Siz siz olun bilgisayardan da, hata yapmaktan da korkmayın.

Hata yapmadan da bilgisayar kullanmayı öğrenemeyeceğinizi sakın unutmayın. Göreceksiniz, çok yakında siz de "teknolojinin amazonu" olup çıkacaksınız.

Denizde değil, bilgisayarda surf yapın!

İnternet'te ilgi alanınıza, zevkinize göre herşeyi bulabilmek mümkün.

İşle size, hoşunuza gideceğini düşündüğümüz birkaç adres:

www.women.com: Güzellik, sağlık, moda, kariyer, kitap, otomobil, finans konusunda kadınları ilgilendiren her şey bu adreste. Ayrıca her konuda ipuçları ve ayrıntılar da bulmak mümkün.

www.ispro.net.tr: Türkiye'deki bütün internet adresleri bulunuyor bu sitede. Buradan dilediğiniz her konuda bilgi edinebilirsiniz. Ayrıca bedava e-mail adresi alabilir ve cep telefonlarına mesaj atabilirsiniz.

www.setur.com.tr: Bu sitenin ziyaretçileri Setur Duty Free'nin özel portföyünde yer alan ürünler ve fiyatlar konusunda bilgilendirerek, yolculuğa çıkmadan önce, internet avantajları ile alışveriş yapabiliyorlar.

www.cbull.com: Bu adreste en iyi kadın sitelerinin adreslerini bulabilirsiniz. Bahçe, çiçek, sağlık, güzellik, çocuk bakımı gibi bir kadının aradığı herşey burada...

Popüler kadın dergilerinden Amica'da yer alan teknoloji ve kadın arasındaki ilişki hakkında bir yazı

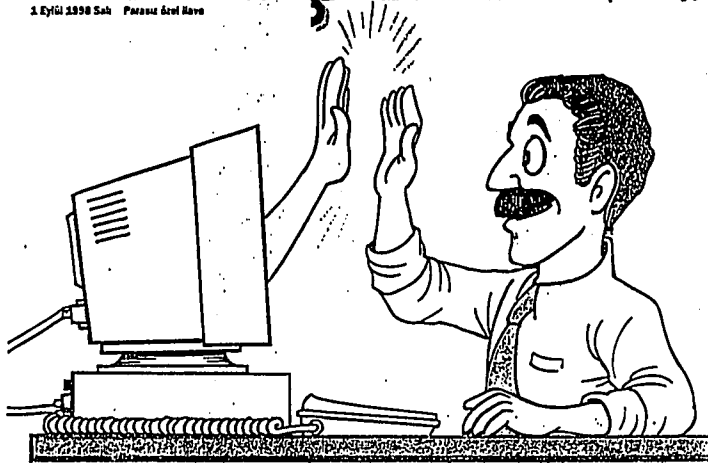
Amica, Temmuz 1998. s. 38.

Milliyet

BİLİŞİM '98

1 Eylül 1998 Salı Pazant özel Eki

İşte akıllı ortağınız!

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Fuarı ile TBD 15. Ulusal Bilgi Kurultayı yanı TÜYAP Fuarı, İstanbul Beşiktaş'taki etkinliklerin (2-8 Eylül) ayrı

Milliyet Gazetesi Bilişim 1998 Özel Eki

Milliyet

İNTERNET '97

3 Eylül 1997 Perşembe

Milliyet Gazetesi Bilişim 1997 Özel Eki

Bilgisayara *dikkat!*

Yorgun gözler, ağrıyan eller, tutulmalar... Bunlar bilgisayar yarda çalışmanın doğurduğu sonuçlardır. Fakat basit egzersizlerle bu şikayetleri önleyebilirsiniz.

Günümüzde iş yerlerinde artık bilgisayarda çalışılıyor. Bunun anlamı ise çoğu zaman saatlerce aynı pozisyon- da oturmak demek. PC'den yararlanan çok kişi ekrana kendini öyle bir kaplıyor ki, ne kadar hatalı bir şekilde oturduğunun farkına bile varmıyor. Sonuçta sırtın tutulmasından, kollann ağnmasından ve gözlerin yorulmasından şikayetler başlıyor. Fakat bir kaç basit egzersizle vücudunuzu rahatlatılabilir ve PC'de çalışmanın hiç de hoş olmayan sonuçlarını önleyebilirsiniz. Her şeyden önce dikkat etmeniz gereken şey şu: Kollannızın alt kısmı masanın üstünde öyle bir durmalı ki, kollannızın üst kısmıyla dik açı teşkil etmeli. Ve esas kural da şudur: Bilgisayar ekranının üst kenarı gözlerinizin hizasında olmalıdır ve ekranla gözlerinizin arasındaki mesafenin de 50 - 60 santim olması gerekir. Dahası, sırtınızı iskemleye iyice dayamalısınız ve tabanlarınız da tümüyle yere basmalıdır. Işık da bilgisayara yan taraftan gelmelidir.

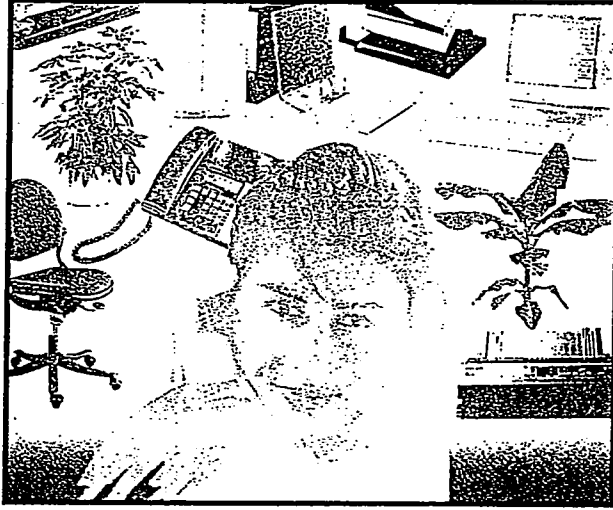
Şimdi de bilgisayar egzersizlerine geçelim:

Sırt için

1. Egzersiz: Ellerinizi başınızın arkasında kavuşturun.

Bu yazıda "Bilgisayarda nelere dikkat etmeli?" sorusunun yanıtını bulacaksınız...

dirseklerinizi geriye götürün. Omurganızı doğrultmak için karnınızı gerin. Nefes alın ve nefesinizi dışarı verirken vücudunuzun üst kısmını sola doğru iyice çevirin. Aynı egzersizi diğer tarafa da uygulayın.

2. Egzersiz: Belinizi hareket ettirin. İskemleye rahat bir şekilde oturun, ayaklarınızı yere koyun. Şimdi de bir sağ, bir sol tarafınızı oturduğunuz yerden yukan kaldırm. Bunu yaparken

poponuzun gergin tutulmaya çalışın. Ve iki, üç saniye bu şekilde durun.

Boyun ve ense için

1. Egzersiz: Gözlerinizi kapatın, sırtınızı dik tutun, başınızı yavaş yavaş öne, arkaya ve yana doğru götürün. Bunu yaparken derin nefes alıp verin. Veya çenenizi iyice öne doğru götürün ve başınızın arka kısmıyla bir şeyi yukan doğru bastıracağınız gibi boynunuzu uzatın.

2. Egzersiz: Ellerinizi ensenizde kavuşturun ve başınızı ellerinize karşı bastırın. Bu pozisyonda yavaş yavaş üç kere nefes alıp verin. Aynı pozisyonda başınızı yan tarafta bir elinize doğru bastırabilirsiniz. Sonra da başınızı göğsünüze doğru iyice indirin.

Gözleriniz için

Olabilirdiğince esneyin. Bu şekilde esneme gözyaşını harekete geçirir.

Gözlerinize antrenman için önce iki elinizin bas parmaklarına bakın, sonra da ileri doğru.

Gözlerinizi düzenli olarak muayene ettirmelisiniz.

1. Egzersiz: Derin nefes alın. Gözlerinizi sıkıca kapatın. Boyun, yüz ve baş adalelerinizi gerin. Nefesinizi iki, üç saniye

tutun, sonra dışarı verin ve aynı ankl gözlerinizi ağzınızı iyice açın. Egzersizi dört kere tekrarlayın.

2. Egzersiz:

Kollannızı dayayın ve avuç içlerinizle bastırılmadan gözlerinizi kapatın ve istediğiniz kadar bu şekilde durun.

3. Egzersiz:

Göz ve yüz adalelerinizi gevşetin. Sakin bir yere bakın ve gözlerinizi yarı dakika kuvvetli olarak kırıp. Bunu yaparken yüz adalelerinizi mümkün olduğunca hareket ettirin.

Omuzlar

1. Egzersiz: Bir sağ, bir sol veya iki omuzunuzu birden kaldırıp indirin, sonra öne ve arkaya doğru döndürün. (2 - 3 dakika)

2. Egzersiz:

Kollannızı öne uzatın, iki elinizin tersini çapraz üst üste koyun ve bir birine iki, üç saniye bastırın. Kollannızı rahat bir şekilde sallandırın.

Eller ve parmaklar

1. Egzersiz: Ellerinizi aşağı bırakın, derin nefes alın, nefesinizi yavaş yavaş dışarı verirken kollannızı ve ellerinizi kuvvetli olarak sallayın.

2. Egzersiz:

Parmaklarınızı iyice açın, sonra küçük parmakta başlayarak arka arkaya aşağı doğru bükün.

Mart 1998 Milliyet Gazetesi Cumartesi Eki Oscar Tv

OSCAR TV 11

"Bilgisayara dikkat!"

Oscar Tv. (Milliyet Gazetesi Cumartesi Eki) Mart 1998. s.11.

参考文献

アクロス編 (1996) 『デジタル・ジェネレーション：パソコン
新世代・文化の誕生』東京：Parco

石井健一 (1996) 「情報機器の普及のしくみ」『変るメディア
と社会生活』児島和人と橋元良明編、東京：ミネルヴァ書房、
32-47

伊藤公雄 (1996) 「メディアと社会学」『現代社会学22：
メディアと情報化の社会学』上野千鶴子・井上俊・見田宗介・大澤
真幸・吉見俊哉編、東京：岩波書店、219-256

伊藤喜一 (1971) 「情報化社会と同民生活」『知識産業への展
開講座：情報社会学9』東京：学研書房14-21

岩男寿美子・武長のふゆき (1991) 『情報社会を生きる女た
ち』東京：日本放送出版協会

上野千鶴子 (1995) 『家父長制と資本制』東京：岩波書店

上野千鶴子・井上俊・見田宗介・大澤真幸・吉見俊哉編
(1996) 『現代社会学11：ジェンダーの社会学』東京：岩波
書店

梅棹忠夫 (1985) 「情報産業論」『コンピュヒア』1、
114-120

梅棹忠夫 (1995) 『情報の文明学』東京：中央公論社

加藤寛 (1981) 「解説：情報化社会のシステム」『情報化社
会の産業システム18』東京：学研書房、10-31

児島和人編 (1995) 『情報化と市民の生活意識：行動の変化』
東京

是永論 (1999) 「メールのやりとり」という行為はいかにして
可能か」『マス・コミュニケーション研究』54、156-170

国立婦人教育会館内婦人教育研究会編 (1994) 『平成6年度版
統計にみる女性の現状』東京：坑内出版

国立教育研究所 (1994) 『続・コンピュータ教育の国際比較』
東京

塩原節子(1988)「繊維」『女たちの衝撃：コンピューターは女の働き方をどう変えたか』柴山恵美子編、東京：学陽書房、55-68

墨岡孝(1988)「女たちのストレス」『女たちの衝撃：コンピューターは女の働き方をどう変えたか』柴山恵美子編、東京：学陽書房、182-211

柴山恵美子(1988)「コンピューター労働と女のした」『女たちの衝撃：コンピューターは女の働き方をどう変えたか』柴山恵美子編、東京：学陽書房、212-264

日本情報処理開発協会編(1995)『情報化白書：情報インフラ整備と現状と課題』東京：日本情報処理開発協会

福田豊(1995)「高度情報化は産業構造を転換したか」『経済と社会』4、52-74

松岡せぎお(1995)『情報の歴史を読むー世界情報文化講義』東京：NTT

水野博介(1996)「ライフスタイルと家庭情報環境の変化」『変るメディアと社会生活』児島和人と橋元良明編、東京：ミネルヴァ書房、94-113

宮田加久子(1993)『電子メディア社会：新しいコミュニケーション環境の社会心理』東京：誠信書房

村松泰子et.al.(1994)『情報化の進展と女性の生活：女性のパソコン利用に関する第1回調査より』東京：帝京社会学

村松泰子(1995)「ニューメディアとジェンダー」『日本のフェミニズム7：表現とメディア』井上輝子・上野千鶴子・江原由美子編、東京：岩波書店、213-240

村松泰子(1995)「情報化時代の女性とメディア」『エンバヴァーメントの女性学』村松泰子・村松安子編、東京：有斐閣、115-136

村松泰子(1996)「情報化とジェンダー」『変るメディアと社会生活』児島和人と橋元良明編、東京：ミネルヴァ書房、210-230

吉見俊哉（1994）『メディア時代の文化社会学』東京：新曜社

吉見俊哉（1995）『メディア時代の文化社会学』

吉見俊哉・若林幹夫・水越伸（1995）『メディアとして電話』
東京：弘文堂

吉見俊哉（1996）「メディアと情報化の社会学」『現代社会学
22：メディアと情報化の社会学』上野千鶴子・井上俊・見田宗
介・大澤真幸・吉見俊哉編、東京：岩波書店、1-6

吉見俊哉（1996）「電子情報化とテクノロジーの政治学」
『現代社会学22：メディアと情報化の社会学』上野千鶴子・井上
俊・見田宗介・大澤真幸・吉見俊哉編、東京：岩波書店、7-46

ÖZET

Bu çalışmada, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı, çalışma yaşamında bilgisayar ve bilgisayar ağlarının kullanılması örneğinde feminist bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Feminist bakış açısına göre, enformasyon teknolojilerinin kullanımı özellikle toplumsal cinsiyet ve sınıf belirlenimleri bağlamında incelenmelidir. Bu çalışmanın amacı, enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımının varolan ataerkil örüntüleri ve cinsiyetçi toplumsal cinsiyet rol tanımlarını yeniden üretip üretmediğini veya bu cinsiyetçi örüntüleri değiştirme gizil gücüne sahip olup olmadığını ve yeni bir humanist yapının inşası için dönüştürücü bir gücü içerip içermediğini saptamaktır.

Çalışmanın önemi, alan çalışmasının gerçekleştirildiği üretim sektöründe, enformasyon toplumu olgusunun yapı taşları olan otomasyon ve enformasyonelazasyon, teknokratik denetim ve toplam kalite yönetimi vb. uygulamaların kadın ve erkek beyaz yakalı işgücü üzerindeki yansımaları irdelenirken, egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi görünür kılınmakta böylece hem enformasyon toplumu olgusunu çeşitli açılardan tartışan enformasyon toplumu yazınında "toplumsal cinsiyet" boyutunun öneminin farkına varılmasına hem de feminist bilgi birikimine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmanın ana varsayımı, "*herhangi bir enformasyon teknolojisini kullanan kadın ve erkeğin, bu teknolojiyi egemen toplumsal cinsiyet ideolojisi içerisinde deneyimlemekte*" olduğudur. Çalışmanın soruları şunlardır:

-Erkekler enformasyon teknolojileri üzerinde toplumsal bir güce sahipler mi? Eğer sahiplerse, bu gücü toplumsal cinsiyetin kurulması bağlamında nasıl uyguluyorlar/kullanıyorlar?

- Enformasyon teknolojilerinin kullanımında erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin araçları nelerdir?
- Enformasyon teknolojilerinin kullanımı kadınların çalışma yaşamında ikincil kılınmalarının yeniden üretimini nasıl destekler/pekiştirir?
- Toplumsal cinsiyeti baz alarak enformasyon teknolojilerinin kullanımında farklılık var mıdır?
- Enformasyon teknolojileri erkek egemen toplumsal cinsiyet ideolojisini değiştirme gizil gücüne sahip midir?
- Enformasyon teknolojileri daha humanist bir toplumun oluşturulmasında kullanılabilir mi? Ve bu nasıl mümkün olur?

Bu çalışmada enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı, sadece Türkiye örneğinde değil, Japonya örneğinde de incelenmiş, çalışmanın varsayımı her iki ülkede gerçekleştirilen alan çalışmasında sınanmıştır. Gerek Japonya gerek Türkiye'deki alan araştırmasının bulguları, çalışma yaşamında beyaz yakalı işgücünün bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma amaç ve biçimlerinin verili toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında gerçekleştiğini ve cinsiyetçi örüntüleri pekiştirdiğini göstermiştir. Her iki ülkede gerçekleştirilen etnografik alan çalışmasıyla, gerek Japon gerek Türk toplumunda toplumsal cinsiyet ile ilgili sorunlara ilişkin olarak enformasyon teknolojilerinin etkileri ve geleceğe yönelik içerimleri gündeme getirilmiştir. Teknoloji ve toplumsal cinsiyetin etkileştiği somut örnekler üzerinden, enformasyon teknolojilerinin toplumsal dönüştürücü amaçlar için kullanılma yolları saptanmıştır. Enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişim, kullanma amaç ve biçimleri, diğer bir deyişle bu teknolojilerin deneyimleniş tarzları egemen toplumsal cinsiyet ideolojisinin izdüşümüdür ve kadın işi/kadın uygun iş ve erkek işi/erkeğe uygun iş şeklindeki cinsiyetçi ayırımından beslenmektedir. Bu ayırım da çevre işlerde kadın yoğun işgücünün istihdam edilmesine yol açmaktadır.

Cinsiyetçi ideolojinin, toplumsal cinsiyet rollerini kurma mekanizması, çeşitli coğrafyalar, kültürler, sınıflar ve ırklar arasında oldukça farklı şekillerde işlemektedir. Ancak her durumun kendi özgülüğü olsa dahi, ortak bir bölenin olduğu söylenebilir. Bu ortak bölün, cinsiyetçi ideolojinin varlığının kendisidir. Bu araştırma, çalışma yaşamında enformasyon teknolojilerinin toplumsal cinsiyete bağlı kullanımı konusunda, farklı kültürlerde olsa ve farklı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşse de, kadın kimliklerinin erkeğin kimliklerine bağımlı olarak kurulduğunu, kadınların deneyimlerinin önemsizleştirildiğini/ikincil kılındığını göstermiştir. Gerek Japonya'da gerek Türkiye'de kadınlar, enformasyon teknolojilerine erkeklerle eşit koşullarda erişim olanağına sahip değillerdir. Bu teknolojileri ancak çevre işleri yerine getirirken kullanmaktadırlar. Ayrıca, bu teknolojileri kullanma biçimlerini de kadın işi/kadına uygun görülen iş tarafından belirlenmektedir. Kadınlar örneğin sağlık sorunu gibi bu teknolojilerin çalışma yaşamındaki ve yaşamlarında olumsuz etkilerini deneyimlemektedir. Öte yandan, bu araştırma, bilgisayar ve bilgisayar ağlarını kullanma bilgi ve becerileri cinsiyetçi ideoloji tarafından, erkeklere göre önemsizleştirilen kadınların bu araçları kullanma deneyimlerindeki özgünlüğe de dikkat çekmiştir. Enformasyon teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip kadınların çalışma yaşamında verili toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi ya da kadın lehine bir biçime değiştirme olanağı elde edebilecekleri düşünülmektedir.

Çalışmanın sonunda, kadın ve erkek işgücünün enformasyon teknoloji ve hizmetlerine erişme, bu teknolojileri kullanma bilgi ve becerisini kazanma konularında gerekli fırsat eşitliğinin ve eğitim ortamının/olanağının sağlanmasında işçi sendikalarına önemli bir görev düştüğü vurgulanmıştır. Bu çalışmada, işçi sendikalarının görevlerinin/misyonlarının yeniden

tanımlanması, sendikaların işgücüne emek pazarında kapitalist ile pazarlık gücü kazandıracak olan enformasyon teknoloji ve hizmetlerini kullanma bilgi ve becerisi, yani niteliği konusunda mesleki yenileme ve geliştirme seminerleri şeklinde eğitim programları tasarlaması, uygulaması ve toplu iş sözleşmelerinde benzeri hizmet içi eğitim programlarının işyerinde de düzenlenmesi konusunda baskı yapması önerilmiştir. Böylece, esnek üretim tarzı vb. kapitalist üretim tarzının yeniden yapılanmasını sağlayan uygulamalarla işgücü arasındaki aşındırılan dayanışma yeniden güç kazanırken, enformasyon toplumu olgusunun yeniden ürettiği sınıf, cinsiyet gibi her türlü toplumsal eşitsizlik ilişkilerinin de dönüştürülmesi için, -en azından çalışma yaşamında- somut bir adım atılmış olacaktır.

ABSTRACT

In this study, the gendered use of information technologies via usage patterns of computers and computer networks at the workplace is evaluated from the feminist perspective. According to the feminist perspective, the uses of the information technologies should be examined in the context of gender and class determinations. The aim of the study is to reveal whether the gendered use of information technologies reproduces the patriarchal system and the existing sexist definitions of gender roles, or at the same time has a potential to change these sexist practices, and contains any transformative power to construct a new humanist structure.

The importance of the study derives from the inquiry of the reflections of the procedures such as automation, informatization, technocratic control and total quality management, main elements of information society paradigm, on both women and men white collar workers at the production sector in which the field research was conducted. Throughout this inquiry, the study uncovers the practising mechanisms of the dominant gender ideology, and contributed in both the recognition of the importance of gender determination by the information society literature, and the accumulation of the feminist knowledge.

The main hypothesis of the study is that "a woman and a man, using any kinds of information technologies, experience them in the context of the dominant gender ideology." The main questions of the study are these:

- Do men have social power on information technologies? If they have, how do they practice these power on the basis of gender construction?
- What are the tools of male-dominated gender ideology on the uses of information technologies?
- How do (uses) information technologies support the reproduction of the substituted status of women at the workplace?
- Are there differences in the uses of information technologies based on gender?
- Do information technologies have a potential to intervene into the male-dominated gender ideology?
- Could information technologies be used to create more humanist society? And, how will it be possible?

In this study, the gendered use of information technologies is examined both in Japan and Turkey. The field research in both countries shows that at the workplace white collar worker's usage aims and patterns of computers and computer networks have been performed in the context of constructed gender roles, and reinforced the sexist division of labour. By doing an ethnographic study, in Japan and Turkey, on the gendered use of information technologies, the effects and the future implications of information technologies on gender specific problems in society is brought into question. By analyzing concrete cases in which gender and technology actually interact, the study highlights the ways in which information technologies could be used for social transformative ends. The usage aims, patterns of, and the access to the information technologies and services, in other words, the experiencing ways of the information technologies and services are a projection of the dominant gender ideology, and it is rooted in the sexist division of labour, that labels

both jobs and occupations, as "male ones" and "female ones" by regarding some human characteristics as feminine or masculine. The jobs considered as suitable for women are also peripheral jobs. On the other hand, the jobs, suitable for men are central jobs, such as senior or upper management, where the strategic decisions on the management of the firm are taken. Consequently this labelling of the jobs brings about the women-intensive employment at the peripheral jobs, such as secretarial and clerical works.

The mechanism of the sexist ideology has been practiced in various ways in different geographies, cultures, races, and each situation has its own characteristic. But, it is possible to say that there is a common divisor of these sexist practices. The common divisor is the existence of the sexist ideology itself. On the subject of the gendered use of information technologies at the workplace, this study brings to light the mechanisms of the sexist ideology which subordinates women's identity, and devaluates their experiences. Women both in Japan and Turkey have an unequal access to the information technologies, or only use these technologies as peripheral workers. They also use these technologies in the ways that are defined proper for women. They also experience the detrimental effects of technology on women's labour and on women's lives, such as health problems and work stress. On the other hand, this study also takes into consideration the uniqueness of women's knowledge and skills related with the uses of computers and computer networks. Here, it is possible to say that women, having knowledge and skills on the uses of computers and computer

networks, might change the taken for granted gender roles in women`s favor or in terms of gender equality.

At the end of the study, it is suggested that labour unions have the responsibility to provide equal opportunities and the equitable training for both women and men workers regarding with the access to the information technologies and services, and the uses of information technologies. It is also suggested that the missions of labour unions should be redefined. The labour unions should organize the training programs and seminars on the uses of information technologies which will provide the necessary means to the work force while bargaining with the capitalists. Moreover, they should put pressure on the employer to organize the professional renewal seminars for the workers by the collective work agreements. Therefore, the solidarity among work force might be empowered, and at least at the workplace, the concrete step will be taken in order to change the existing unequal social order which is reproduced by the information society (itself).